GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

CALL No. 901.05/Tij
31981

D.G A. 79.

4 k 3 [illegible]

3

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

31981

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
New Delhi

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL

EN

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON

901.05
Tij

DEEL LI.

A438

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1909.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No. ~~31891~~ 31981
Date. 16.7.57
Call No. 901.05/Tu

INHOUD.

TABLE DES MATIÈRES.

A 438
88

DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

J. P. MOQUETTE.

Met 3 platen.

De Halve Stuivers, Duiten en Halve Duiten te Soerabaia geslagen in de jaren 1818 t/m 1826.

De muntslag te Soerabaia in bovengenoemde jaren, was feitelijk de voortzetting van dien in Nederland, van 1814—1816 door De Heus in Amsterdam en Suermondt in Utrecht, reeds vroeger in dit tijdschrift door mij beschreven. [1])

Helaas zijn de historische gegevens omtrent dezen muntslag zeer schaarsch, zoodat het mij niet mogelijk was om alle gewenschte data te verzamelen.

Bij Besluit van Commissarissen Generaal van 3 November 1817 No. 3, werd de reeds waarnemende Muntmeester J. A. Zwekkert définitief als zoodanig benoemd, en werd bepaald dat ook Twee duitstukken (*de halve Stuivers*) gemunt zouden worden, „den Resident van Soerabaia verzoekende om „voorstellen te doen, zoo omtrent het gewigt als den Stempel „der duiten en twee duit stukken, en al wat daartoe betrek„king heeft, daarbij in acht nemende om dezelven met den „Nederlandschen duit gelijkstandig te maken."

In een rapport van den Muntmeester W. F. van Leeuwen, (dd°. 19 Mei 1825) wordt gezegd: „Men heeft toen een ℔ Neder„landsche duiten gewogen, en bevonden 41 Stvrs te houden,

1) Zie deel L. pag. 326—331.

„zoodat de duiten welke zedert 1818 en nog heden aange-„munt worden 41 St[s]. in een pond moeten houden, onge-„rekend het remedie van 2 pct. meer of minder." (Dus 164 duiten per pond).

Bij bovengenoemd Besluit werd den Resident tevens gelast om nog twee pletmolens op te richten, door paarden getrokken, waarvoor gedeeltelijk de houtwerken van den ouden pletmolen „uit den Engelschen tijd", benut konden worden.

Hoewel in zijn missive van 1 April 1818 No. 102, de fungeerende Resident van Soerabaia bericht zond, dat den volgenden dag met munten zoude begonnen worden, zoo schijnt het daarmede toch niet vlot gegaan te zijn, want bij Besluit van 16 April 1818 No. 11 werd gelast om den Resident aan te schrijven „om te zorgen dat de Duitenmunt „met spoed worde in werking gebracht en gehouden, en dat „het Gouvernement verwacht dat maandelijks ten minste „*f* 50.000 aan duiten zullen worden aangemunt".

Pas bij Besluit van 16 November 1818 No. 35 werd het „Reglement op het Beheer en de Administratie van 's Lands „Munthuis te Soerabaia", vastgesteld, doch op dien datum moet de munt reeds geruimen tijd in werking geweest zijn, want de Duiten en Dubbele duiten werden bij Publikatie van 24 April 1818 No. 24 gangbaar verklaard.

Van de Halve duiten wordt in die Publikatie niet gesproken, en het schijnt dat die geheel vergeten werden, want ik heb geen stuk, die munten betreffend gevonden.

De muntplaatjes werden gedeeltelijk te Soerabaia uit Japansch staafkoper geplet, en ten deele uit Nederland aangevoerd.

In April 1818 zijn te Batavia besprekingen gehouden, o.a. met den Heer Macaré, over de kosten etc. van een munthuis ter plaatse. Te Soerabaia zouden dan alleen duiten geslagen worden van het Japansche koper, terwijl te Batavia de plaatjes uit Nederland komende vermunt zouden worden.

Het plan stuitte evenwel af, op de groote kosten daaraan verbonden.

Uit een schrijven van den Resident bleek mij dat in 1818 slechts 18 stempelstoelen te Soerabaia aanwezig waren, waarvan meestal nog een zestal, door noodige réparatie, stil stond. [1]) Schitterend was de inrichting dus niet.

Uit het Reglement op het Beheer van de Munt blijkt, dat vier stempelsnijders aan de inrichting verbonden waren, waarvan twee als leerling te boek stonden.

Eerste stempelsnijder, was de ons welbekende Intje Maimin.

Uit de door mij gevonden duitên en halve duiten kan aangetoond worden dat een restant stempels van De Heus naar Indië gezonden werd. In de officieele bescheiden heb ik evenwel niets daaromtrent kunnen vinden Tot tijd en wijle de betreffende stukken uit een of ander archief te voorschijn komen, moet men de bewijzen, die ik uit de munten putte, dus maar op goed geloof aannemen.

In de depêche van den Minister voor het Publieke onderwijs, de Nijverheid, en de Koloniën, dd° Brussel 31 Juli 1819 No. $^{1}/_{101}$ wordt medegedeeld dat muntwerktuigen zullen worden uitgezonden, en wel uit den voorraad van 's Rijks munt te Utrecht.

Bedoelde werktuigen kwamen aan die munt, door veranderde inrichting buiten gebruik, en werden „op taxatie „van deskundigen, nadat vooraf aan dezelve de verbeteringen „in het mechanieke waren gemaakt, die de ondervinding „had geleerd doelmatig en noodzakelijk te zijn" voor rekening van Indië overgenomen.

Het zal dus wel weder een partij oud roest geweest zijn.

Hoeveelheden en verdere bijzonderheden omtrent die muntwerktuigen, vond ik niet genoteerd, en de eenigste aanwijzing die ik aantrof is de volgende.

Op 9 Februari 1820 schreef de Resident van Batavia aan de Hoofd-Directie van Finantien, dat uit Nederland waren aangebracht »de navolgende sommen aan duitenplaatjes, als:

---

1) Het aantal stempelstoelen bleef dus sedert den Engelschen tijd onveranderd, en blijkt niet waar de 2 stempelstoelen van de zilver munt gebleven zijn.

met het schip	Jonge Antony	*f*	26,734:40
» » »	Ida Aleida	»	17,186:40
» » »	Jan & Cornelis	»	19.573:49

en voorts nog aan muntgereedschappen:

met het schip	Ida Aleida	*f*	151:55
en » » »	Jan & Cornelis	»	7.743:55

Ik hoopte hier de stempels op het spoor te zijn, doch vond tot mijn leedwezen alleen het procesverbaal van bevinding te Soerabaia, over de goederen met de Ida Aleida aangebracht, n.m. een aantal moffels en een partij essay boeken.

Afgaande op het groote bedrag, zullen de stempelstoelen vermoedelijk met de Jan & Cornelis aangebracht zijn, en waren de stempels mogelijk daarbij verpakt.

In elk geval moeten die stempels, vóór of in den loop van het jaar 1820 te Soerabaja aangekomen zijn, omreden er in dat jaar mede gemunt werd.

In 1819 werd de Muntmeester J. A. Zwekkert [1]) opgevolgd door zijn assistent W. F. van Leeuwen, die tot 1826 in die betrekking bleef.

Zooals blijkt uit het Besluit van 23 Juni 1820 No. 6 werd in dat jaar aan de munt-inrichting eene groote uitbreiding gegeven door de oprichting van een tweede waterpletmolen. De Resident van Soerabaia bepleit in zijn missive van 13 Juni 1820 No. 161 het betreffend voorstel met de woorden; „daar de werking met de handpletmolens enorm „kostbaar, en daarbij gering waren, en dat de tegenwoordige „waterpletmolen bij herstelling niet alleen eene geruime tijd

[1]) Johan Athony Zwekkert, geboren te Jaffnapatnam, was van 1792 - 1795 als Chirurgijn in dienst der O. I. C. op Ceijlon, werd aldaar door de Engelschen krijgsgevangen gemaakt, en kwam in 1798 te Batavia, alwaar hij in zijn betrekking hersteld werd. In November 1800 werd hij aangesteld tot Essayeur tevens Muntmeester, en door G. G. Daendels in 1808 als zoodanig overgeplaatst naar Soerabaia, en in 1809 belast met de Duitenmunterij.

Aangezien hij Muntmeester bleef tot zijn dood, in 't begin van 1819, zijn dus door hem munten geslagen tijdens de Bataafsche Republiek, het Koninkrijk Holland, het Britsch bestuur, en 't laatst voor 't Ned. Ind. Gouvernement. Het zal zeker niet dikwijls voorgekomen zijn, dat dezelfde persoon onder vier opvolgende Gouvernementen munten sloeg.

„zoude moeten stilstaan, maar de wisselvalligheid zoude „geven van eene, na mate van het tijdsverlies en kosten, „onevenredige verbetering".

Een en ander werd begroot op *f* 25.800:14 en de Resident motiveerde die uitgaaf door er op te wijzen dat daardoor de mogelijkheid geopend werd om met de Munt nog meer *Winst* te behalen, want dat, gerekend de Picol Japansch koper tegen *f* 55 en in aanmerking genomen alle onkosten op de munting vallende, alleen in het jaar 1819 een zuivere winst van C^m^ C^a^ *f* 300.000 gemaakt was.

Verder stelde hij voor, om uit Nederland instede van „enkelde duiten plaatjes" liever dubbele aan te vragen, omreden het munten daarvan evenveel tijd vorderde als het slaan van enkele, en men dus in denzelfden tijd meer geldswaarde verkreeg.

Uit het bovenstaande zoude men moeten opmaken dat van de constructie van pletmolens door paarden getrokken, niets gekomen is, en dat in de plaats daarvan handpletmolens aangemaakt zijn; terwijl tevens uit het voorstel omtrent de duitenplaatjes blijkt, dat medio 1820 nog geen plaatjes voor dubbele duiten uit Nederland aangevoerd of aangevraagd waren.

Wel zijn uit Nederland plaatjes voor $^1/_2$ duiten gezonden. De eerste opgave daarvan vond ik in een factuur over muntplaatjes gelost uit het schip Union, einde September 1820.

Reeds vóór dien moeten evenwel plaatjes voor $^1/_2$ duiten zijn aangevoerd, want in een depêche van den Minister van Koloniën, dd^o^ 's Gravenhage 10 November 1819 No. 1/148 wordt de afzending van 80 vaatjes, met het schip de Vrouw Maria, inhoudende 40000 ℔ Heele en Halve duiten plaatjes, geannonceerd, en aangezien genoemd schip in Juni 1820 te Batavia aankwam, zullen die plaatjes ook wel in Soerabaia ontvangen zijn.

Medio 1820 werd de uitzending van duiten plaatjes uit Nederland gestaakt zooals blijkt uit de depêche van den Minister van Koloniën, dd^o^ 's Gravenhage 19 Juni 1820 No. 8/84, en die ik om meer dan een reden, in haar geheel overneem.

De Minister schrijft: „Ik gaf uwer Excellentie aan den „voet mijner depêche van den 15n. April l.l. No. 2/42 kennis „dat de toen nog ter verzending overblijvende duiten plaatjes „uit 32500 ℔ bestonden, en Dezelve zal uit de depêches van „den 27n en 31n Mei daaraan volgende No. 3/70 en 8/74 „kunnen zien dat de verzending met de Schepen *Clara* en „*Fanny* heeft plaats gehad. Intusschen is de munting van „Duiten aan 's Rijks munt te *Utrecht* in den beginne niet „met dien spoed voortgegaan, dat de toen nog voorhanden „zijnde partij Duitenplaatjes is kunnen worden bijgemunt, „en ik heb dus tot een nadere verzending van plaatjes „(*welke nu echter de laatste zijn zal*) moeten besluiten.

„Die verzending bestaat in 51 vaten welke geladen zijn „in het Schip *de Graaf Bulow*, Schipper *J. J. D. Scharmberg* en waaromtrent het gewoon contract is aangegaan „met de Heeren *Voute & Co.* te *Amsterdam*. Uwe Excellentie „zal hetzelve, benevens de factuur en konnossement hier„nevens vinden en daaruit zien dat het inkoopskostende „tot aan boord, bedraagt *f* 24590,87 Cs. Nederlandsch geld, „om met bijvoeging van de 12 pct. premie en de vracht, „in *Indië* te worden voldaan met *f* 24.101:1½ Str. Indisch geld".

„Ik moet hier nog tot Uwer Excellentie's informatie bij„voegen, dat in het vervolg maandelijks 30000 ℔ duiten „zullen worden gemunt op welker verzending ik successivelijk „order zal stellen".

Na 25 October 1820; de datum waarop het Schip de Graaf Bulow te Batavia arriveerde; zijn dus geen duitenplaatjes voor den betreffenden muntslag in Indië aangebracht, zoodat de plaatjes voor dubbele duiten door den Resident van Soerabaia aangevraagd, in de pen bleven.

Alle dubbele duiten, d.w.z. Halve Stuivers, gedurende de jaren 1818 tot en met 1826 geslagen, zijn dus van Japansch koper te Soerabaia geplet.

Indien de aanmunting van duiten in Utrecht, waarover de Minister schreef voortgang had, dan kunnen de duiten

in 1820 aldaar geslagen, naar mij voorkomt, niet anders geweest zijn dan die van den stempel „Wapen Stad Utrecht" met het jaartal 1790, zooals die in 1817 vastgesteld werd.

Zooals men uit het aantal stempels door mij van de duiten aangetroffen, zien zal, heeft men tot 1822 op den aanvoer uit Nederland geteerd, want in de volgende jaren sloeg men blijkbaar veel meer $^1/_2$ stuiver stukken, omdat het munten van enkelde duiten, niet vlug genoeg ging.

Dat na 1822 geen halve duiten meer geslagen zijn, laat zich almede gereede verklaren door de gestaakte uitzending uit Nederland.

Hoewel in 1818 zooals we zagen, het oprichten van een tweede munt, te Batavia, geen voortgang had van wege de groote kosten die daaraan verbonden zouden zijn, kwam men toch in 1824 weder op dat plan terug, doch nu moest het geen half werk zijn, maar zou men de zaak in eens flink aanpakken, en de Munt te Soerabaia opbreken.

Bij Resolutie van 14 Februari 1824 No. 5 werd besloten om te Batavia een Munt en Pletmolen opterichten in de plaats van die te Soerabaia, omreden laatstgenoemde inrichting door voortdurend gebrek aan water, niet geheel aan de behoefte kon voldoen, alsmede omdat ter Hoofdplaatse beter toezicht gehouden kon worden op de verdeeling van het kopergeld, *wordende te Soerabaia dat geld dikwijls te veel voor paijement aan Ambtenaren, gebruikt.*

Die laatste reden laat zich hooren, en was dunkt mij op zich zelf reeds voldoende om den maatregel te motiveeren.

Doch tusschen het slaan van een Besluit, en de uitvoering er van, ligt nog een berg papier, en bevreemd het niet wanneer we in de Resolutie van 14 December 1824 No. 15 lezen, dat daarbij het Besluit als boven wordt ingetrokken, omdat aan die overplaatsing van de Munt te veel bezwaren verbonden waren.

Daarom werd besloten dat de Munt te Soerabaia zoude blijven, doch de Pletmolen zoude opgericht worden te Singkalang ± 27 paal boven Soerabaia.

Ook dat plan kwam niet tot uitvoering, want de begrootte kosten voor uitbreiding en renoveering der installatie liepen te hoog, en men troostte zich met de gedachte „dat men nu „ook grooter aanvoer van duiten uit Nederland ontving."

Daarom werd bij Resolutie van 28 Juni 1825 No. 20 besloten *om het pletten van koper* bij de munt te Soerabaia *te staken*, en zoodra de nog *aanwezige voorraad geplet koper verwerkt was*, de munt te sluiten, tot tijd en wijle door den Hoofd-Directeur van Finantien de noodzakelijkheid van heropening zoude zijn aangetoond.

Doch men had te Buitenzorg geen rekening gehouden met den Resident van Soerabaia, en alvorens tot dat besluit over te gaan, had men blijkbaar eerst moeten informeeren of hij wel voldoende *paijement voor de Ambtenaren* in voorraad had.

Alsof er geen Besluit bestond, liet hij dan ook de munterij voortgaan, en gaf bij missive van 17 Januari 1826 No. 244/144 kennis, dat hij nog een voorraad oud koper en een partij valsche duiten had doen versmelten en verwerken.

Dat de Regeering over die eigenmachtige handeling ontstemd was kunnen we zonder meer wel opmaken uit het Besluit van 7 Februari 1826 No. 16, want daarbij ontving de Resident de bemerking dat hij zijn bevoegdheid was te buiten gegaan, en werd hem gelast om *onverwijld* alle vermunting van oud koper en plaatkoper te doen ophouden en mitsdien de „*koperen munt* (sic) *in zijne Residentie geheel en al te doen stil staan.*"

Nu was het werkelijk uit met de munterij, en van af ± medio Februari 1826 tot Juni 1833 is te Soerabaia geen geld geslagen.

Een gespecificeerde opgave der gemuntte dubbele, heele en halve duiten heb ik nergens gevonden en het eenigste stuk dat een weinig licht ter zake geeft, is een missive van den Directeur Generaal van Finantien J. C. Reijnst. dd°. Batavia 4 Mei 1835, gericht aan den Gouverneur Generaal ad interim, waarin vermeld wordt dat te Soerabaia van 1818 tot 1826 (berekend ad 120 duiten per gulden) geslagen werd:

in 1818	*f*	291.200
» 1819	»	598.715
» 1820	»	817.600
» 1821	»	833.104
» 1822	»	487.600
» 1823	»	499.200
» 1824	»	260.640
» 1825	»	425.411
» 1826	»	72.659
Totaal	*f*	4.286.129

Het is mij niet bekend of deze bedragen de jaarlijks gemuntte, dan wel de in kas gestortte hoeveelheden voorstellen.

Evenmin weet ik of in de bedragen voor 1818 en 1819 genoemd, ook begrepen is het montant dat aan Bonken van $^1/_2$, 1 en 2 stuivers gedurende die jaren vervaardigd werd. [1]) Is dat bedrag evenwel daarin opgenomen, dan zoude het totaal met *f* 393,338:9 st^r. verminderd moeten worden.

Was reeds het verzamelen van gegevens, voor een geschiedenis van dezen muntslag niet gemakkelijk, nog moeilijker is het om de munten zelve aan bepaalde typen vast te leggen.

Zooals ik reeds zeide nam men voor de stempels, de duiten van De Heus tot voorbeeld en vindt men dan ook op de keerzijden der $^1/_2$ stuivers, duiten en $^1/_2$ duiten steeds de woorden INDIÆ BATAV: en het jaartal. De duiten en $^1/_2$ duiten dragen op de voorzijde de voor Indië dwaze aanduiding der waarde 5—$^1/_{16}$ of 5—$^1/_{32}$ met een G. onder het wapen.

Ook de $^1/_2$ stuivers zijn een slaafsche copie van de duiten, en wel een sterk bewijs dat men copieerde zonder den zin te begrijpen, leveren die $^1/_2$ stuivers ons in het feit, dat op de stempels der eerste jaargangen zelfs de G. onder het wapen werd overgenomen. Pas in 1820 ging den Muntmeester een licht op, en begreep hij dat $^1/_4$ — St(uiver) G.(ulden) onzin was. Van 1821 tot 1826 komt die letter op de $^1/_2$ stuivers niet meer voor.

1) Deze Bonken zullen in een later opstel door mij behandeld worden.

De leeuwen, die op vele andere duiten reeds niet mooi zijn, zijn op de munten dezer periode meestal zeer mismaakt, en doen vaak aan een of ander dier uit de voorwereld denken. Ook de kronen zijn slecht gevormd en varieeren evenals de leeuwen à l'infini.

Op enkele uitzonderingen na, zijn alle stempels der voorzijden gegraveerd, behoudens de aanduiding der waarde, die op sommigen der latere jaren, met slagstempels werd aangebracht.

De stempels der keerzijden zijn eveneens in de eerste jaren geheel gegraveerd daarentegen in latere jaren met slagletters en cijfers geslagen.

Hoewel de munten in alle opzichten leelijk zijn, hebben ze toch iets dat bekoord, ten minste iets dat mij aantrekt n. m. het individueele dat er uit spreekt.

Qua type waren de graveurs natuurlijk aan hun model duit gebonden, doch wat den leeuw etc. betrof, had hun fantazie vrij spel, en aangezien op Java geen leeuweñ voorkomen, nam ieder zijn eigen steiloor tot voorbeeld.

Alles is echter een questie van smaak, en kan ik mij best voorstellen dat anderen meer voelen voor het machinale werk van den tegenwoordigen tijd.

Voor zooveel eenigzins mogelijk, heb ik getracht de varianten die van deze munten voorkomen, aan bepaalde typen vast te leggen.

Dit is evenwel bijna onbegonnen werk, want hoewel sommige typen aan bepaalde jaren gebonden zijn, en men bijv. de wapens met een enkele lijn om het schild, niet vóór 1821 zal aantreffen, zoo zijn toch, de menigte stempels in aanmerking genomen, de verschillen in de onderdeelen van het geheel groot genoeg, om een twintigtal platen te vullen.

Ik heb dan ook slechts de het meest in het oog vallende tijpen afgebeeld, en zal mij bij de verdere beschrijving moeten behelpen, met verwijzingen naar de onderdeelen.

Zonder ophef te willen maken van mijn teekeningen, moet ik er evenwel dezen keer op wijzen dat dezelve, voor-

al wat de keerzijden betreft, veelal mooier zijn dan de werkelijkheid, hoewel ik toch, vooral wat de vormen der letters en cijfers aangaat, daaraan getrouw bleef.

De stempels waren blijkbaar zeer ondiep gesneden, en verloren spoedig hun scherpte, zoodat het zeer moeilijk is, om, vooral van den $^1/_2$ stuiver, exemplaren te vinden waarop alle détails goed zichtbaar zijn.

De band van de kroon is meestal glad, en is de versiering er van, met punten en strepen, verdwenen, of slechts zeer weinig zichtbaar.

Dit komt doordat die bandversiering, vooral in de eerste jaren, en réliet op den band voorkwam, en dus bij zwak stempelen nagenoeg onzichtbaar bleef, of op de munten spoedig weg sleet.

Slechts op die munten waarop de band niet en rélief gehouden is, doch slechts door lijnen werd aangeduid, z. a. bijv. op de typen fig. 294, 306 *a* en *b* en 307, ziet men zelfs bij gesleten exemplaren, de versiering duidelijk.

Uit de Recapitulatie van het aantal stempels, blijkt de groote variatie die in den muntslag van een en denzelfden jaargang bestaat, voldoende. Ik geloof ook niet dat het noodig is, om de tijpen alsnog een voor een te bespreken, doch duidelijkheidshalve moet ik eenige détails toelichten die ik in den beknopten vorm der Recapitulatie moest weglaten.

De ster op de keerzijde komt in al de vormen voor, zooals op mijn afbeeldingen, *doch alleen in 1818* vind men munten met een figuur die aan een rozet doet denken.

De rozet fig. 322A is ontleend aan den Catalogus van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam (pag. 417/8 No. 4862/3).

Ik zelf heb nimmer exemplaren met rozetten van dat type gezien, doch wel sterren in den vorm als op fig. 315.

Alle $^1/_2$ stuivers van 1818 en 1819 hebben onder het wapen de letter G, doch in 1820 liet men die overbodige letter weg, en zijn de munten van dat jaar met G. hoogst zeldzaam.

In een rapport van den Muntmeester Van Leeuwen, reeds boven genoemd, vond ik het volgende curieuse verhaal, dat tevens bewijst dat hij, wel is waar begreep dat de G. op de halve stuivers geen zin had, doch evenmin wist hoe men voor de duiten aan de waarde-bepaling van $5 = {}^1/_{16}$ G. gekomen was.

Hij zegt „dat op die duiten (slaat op duiten van De Heus) „de waarde staat van de tijd toen de Gulden nog voor 16 „Sts. Indias gangbaar was, en 1 Str. van elke gulden voor „een doodkist, bij het ontvangen der te goed gemaakte „maanden tractement in de Bokkestal bij aankomst te Ba„tavia wierd afgetrokken, immers staat op die duit 5 is ${}^1/_{16}$ „van een G. en op de halve 5 is ${}^1/_{32}$ van een G".

In de eerste jaren vindt men het wapen steeds met dubbele belijning en de kroon *zonder kruis* op den wereldbol. Voor het eerst in 1821 treft men stempels aan waarop het schild slechts door een enkele lijn omgeven is, en *de kroon een kruis draagt*.

Vooral exemplaren van den halven stuiver van 1821 in het laatstgenoemde type gehouden, zijn hoogst zeldzaam.

Voor het eerst in 1820 zien we halve stuivers en duiten waarop het wapen, hoofdzakelijk de leeuw, meer het type van de duiten van De Heus nadert. Hoogst waarschijnlijk staat dit in verband met de uitzending der stempels uit Nederland, en zal den Muntmeester Van Leeuwen het verschil; dat tusschen de afslagen daarvan verkregen, en zijn eigen fabrikaat bestond; zeker opgevallen moeten zijn. (Zie de typen fig. 295 en 318).

De stempels door De Heus geleverd zijn, voor zooverre de duiten betreft in 1820, en voor de halve duiten in 1821 gebruikt.

Dat ook stempels der keerzijden (*jaartal 1816*) gezonden zijn bewijzen de duiten die ik aantrof.

Het feit is natuurlijk alleen aan te toonen door nauwkeurige vergelijking der munten, en ook dan nog alleen bewijsbaar wanneer men exemplaren heeft die op de voorzijde

met denzelfden stempel geslagen zijn, doch die voor de keerzijde, met verschillende stempels voorkomen.

Op Plaat XI (zie het opstel over de duiten door De Heus geslagen) is de voorzijde fig. 272 een stempel van De Heus.

Duiten van *denzelfden voorzijde-stempel* trof ik aan, zoowel met de keerzijde fig. 272ª (stempel De Heus 1816, doch zonder H.) als met de keerzijde fig. 272ᵇ (stempel van Soerabaia 1820).

Op Plaat XIV zien we dezelfde combinatie, doch nu met een *voorzijde-stempel* van *Soerabaia fabrikaat*. Dit type, evenals fig. 318 is een vrij goede nabootsing van de stempels van De Heus, doch lettende op de versiering van den band der kroon, ziet men het verschil direct.

De voorbeelden waarmede ik het feit voor de Halve duiten kan demonstreeren zijn voor minder geoefende oogen duidelijker, omreden de typen toevallig meer uiteen loopen.

Op Plaat XV zien we in de fig. 336. 337 en 338 weder alle mogelijke combinaties vereenigd. Fig. 336 is een *voorzijde stempel van De Heus*, terwijl de figⁿ 337 en 338 naar *stempels van Soerabaia fabrikaat* geteekend zijn. Ook hier komt op de keerzijde der stempels van De Heus geen H. voor.

Van dezen muntslag treffen we dus duiten en halve duiten aan, respectievelijk in 1820 en 1821 geslagen, *met het jaartal 1816*, en zulks zoowel beide zijden met stempels van De Heus, als ook op de voorzijde met een Soerabaia stempel. Aangezien die stempels ongetwijfeld gelijktijdig (vermoedelijk in Februari of Maart 1820) te Soerabaia aangekomen zijn, en voorzooverre de halve duiten betreft pas in 1821 gebruikt werden, pleit zulks voor het *niet bestaan* van halve duiten van 1820.

Behalve stempels, zijn vermoedelijk ook poinçons uitgezonden (*doch alleen voor de kroon van de stempels der halve duiten*), want *zonder uitzondering* is op de stempels der munten, gehouden in de typen fig: 339 en 340 de kroon met een poinçon geslagen, terwijl het schild gegraveerd werd.

Op enkele munten van die typen ziet men de restes van een vorigen stempel, buiten de nieuwe kroon uitsteken.

Fouten op de stempels, zijn zeldzamer, dan men, den slordigen muntslag in aanmerking nemende, verwachten zoude.

De meeste fouten zijn onbelangrijk en bestaan uit het weg laten van de deelstreep in $^1/_2$ of $^1/_{16}$, of zooals op fig. 325 uit omgekeerde cijfers. In den jaargang 1821 kan men een stempel vinden met BATAY: op de keerzijde.

Eigenaardig is evenwel de halve duit van 1822, met de fout 1/12 (fig 343) en het is vreemd dat die munt tot heden onbekend bleef, ten minste ik vond ze nergens vermeld.

De leeuw met dubbele kroon als fig. 303 is geen fout, doch is te danken aan een slordigheid van den graveur, die van een gesleten stempel waarop een leeuw als fig. 305 of 302$^{b.}$ stond, de oude kroon niet, of onvoldoende verwijderde.

De duit vermeld op de Récapitulatie onder *w*. is, alhoewel ze in omloop was, toch duidelijk een aardigheid van de munters geweest, want ze is op beide zijden met *denzelfden* voorzijde-stempel geslagen.

Valsche stukken, meerendeels halve stuivers, zijn veelal zeer gemakkelijk als zoodanig te herkennen, want ze verraden zich, voor zooverre mij stukken in handen kwamen, direct door het minder poreuse koper, doch indien men tevens let op de typen die in een gegeven jaar mogen voorkomen, dan zal men zich nimmer vergissen.

Alle stukken van geel koper, lood of tin, gegoten naar exemplaren van dezen muntslag, *zijn per sé valsch*, zelfs wanneer ze als proefslag aangeboden worden.

Ik ken alleen een afslag in zilver (pied fort) van den duit van 1820. Het stuk is geslagen met een stempel van het tijpe fig. 316 en bevindt zich in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. [1])

Andere duiten, dan die door mij beschrevend werden, zijn te Soerabaia noch elders in Indië, van 1818 t/m 1826 officieel geslagen.

1) Vermoedelijk geslagen ter eere van een bezoek aan de Munt gebracht, door den G. G. Baron van der Capellen.

In het werk. „De munten van Ned. Indië door Netscher en van der Chijs", wordt op pag. 92 gesproken van 2 cent stukken van tin (zie ook pag. 211) uit de jaren 1821—1826. Verder op pag. 121, wordt in de lijst achter de Nos. 94, 95 gezegd „Men heeft (in 1818) gebruik gemaakt van oude, zeer oneigenaardig gewordene stempels (met L. N. en 𝔏. 𝔑.) met verandering van jaartal."

Het zij voldoende wanneer ik er op wijs dat munten luidende op „cent" *nimmer vóór 1833 geslagen werden*, en dat voor het *laatst, tinnen munten* op Java officieel geslagen zijn, gedurende den Engelschen tijd, in de jaren 1813—14.

De *evenzeer valsche duiten* met L. N. en het jaartal 1818, zal ik in een later opstel behandelen.

Hiermede heb ik alles wat mij omtrent den muntslag van 1818—1826 bekend is, naar ik vermeen, voldoende toegelicht, en verwijs ik voor zooverre betreft het aantal stempels dat ik vond, alsmede der varianten die daarvan in de verschillende jaren voorkomen, naar de volgende

RECAPITULATIE, DER VARIANTEN VAN DEN $^1/_2$ STUIVER.

Jaargang 1818. (*85 stempels.*)

a. 16 stempels ± = fig. 290.—
b. 58 » » » » 291.—
c. 11 » » » » 292.—

Jaargang 1819. (*169 stempels.*)

d. 77 stempels ± = fig. 290.—291.
e. 71 » » » » 292.—
f. 19 » » » » 293.—
g. 2 » » » » 293, doch lange S = fig. 292.

Jaargang 1820. (*158 stempels.*)

h. 16 stempels ± = fig. 292, 293, met G. onder het schild.
i. 14 » = fig. 294.—
j. 9 » » » 295.—

Fouten op de stempels, zijn zeldzamer, dan men, den slordigen muntslag in aanmerking nemende, verwachten zoude.

De meeste fouten zijn onbelangrijk en bestaan uit het weg laten van de deelstreep in $^1/_2$ of $^1/_{16}$, of zooals op fig. 325 uit omgekeerde cijfers. In den jaargang 1821 kan men een stempel vinden met BATAV : op de keerzijde.

Eigenaardig is evenwel de halve duit van 1822, met de fout 1/12 (fig 343) en het is vreemd dat die munt tot heden onbekend bleef, ten minste ik vond ze nergens vermeld.

De leeuw met dubbele kroon als fig. 303 is geen fout, doch is te danken aan een slordigheid van den graveur, die van een gesleten stempel waarop een leeuw als fig. 305 of 302b. stond, de oude kroon niet, of onvoldoende verwijderde.

De duit vermeld op de Récapitulatie onder *w*. is, alhoewel ze in omloop was, toch duidelijk een aardigheid van de munters geweest, want ze is op beide zijden met *denzelfden* voorzijde-stempel geslagen.

Valsche stukken, meerendeels halve stuivers, zijn veelal zeer gemakkelijk als zoodanig te herkennen, want ze verraden zich, voor zooverre mij stukken in handen kwamen, direct door het minder poreuse koper, doch indien men tevens let op de typen die in een gegeven jaar mogen voorkomen, dan zal men zich nimmer vergissen.

Alle stukken van geel koper, lood of tin, gegoten naar exemplaren van dezen muntslag, *zijn per sé valsch*, zelfs wanneer ze als proefslag aangeboden worden.

Ik ken alleen een afslag in zilver (pied fort) van den duit van 1820. Het stuk is geslagen met een stempel van het tijpe fig. 316 en bevindt zich in de verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. [1])

Andere duiten, dan die door mij beschrevend werden, zijn te Soerabaia noch elders in Indië, van 1818 t/m 1826 officieel geslagen.

---

1) Vermoedelijk geslagen ter eere van een bezoek aan de Munt gebracht door den G. G. Baron van der Capellen.

In het werk. „De munten van Ned. Indië door Netscher en van der Chijs", wordt op pag. 92 gesproken van 2 cent stukken van tin (zie ook pag. 211) uit de jaren 1821—1826. Verder op pag. 121, wordt in de lijst achter de Nos. 94, 95 gezegd „Men heeft (in 1818) gebruik gemaakt van oude, zeer oneigenaardig gewordene stempels (met L. N. en ℒ. 𝔑.) met verandering van jaartal."

Het zij voldoende wanneer ik er op wijs dat munten luidende op „cent" *nimmer vóór 1833 geslagen werden*, en dat voor het *laatst*, *tinnen munten* op Java officieel geslagen zijn, gedurende den Engelschen tijd, in de jaren 1813—14.

De *evenzeer valsche duiten* met L. N. en het jaartal 1818, zal ik in een later opstel behandelen.

Hiermede heb ik alles wat mij omtrent den muntslag van 1818—1826 bekend is, naar ik vermeen, voldoende toegelicht, en verwijs ik voor zooverre betreft het aantal stempels dat ik vond, alsmede der varianten die daarvan in de verschillende jaren voorkomen, naar de volgende

RECAPITULATIE, DER VARIANTEN VAN DEN ½ STUIVER.

Jaargang 1818. (*85 stempels.*)

a. 16 stempels ± = fig. 290.—
b. 58 » » » » 291.—
c. 11 » » » » 292.—

Jaargang 1819. (*169 stempels.*)

d. 77 stempels ± = fig. 290.—291.
e. 71 » » » » 292.—
f. 19 » » » » 293.—
g. 2 » » » » 293, doch lange S = fig. 292.

Jaargang 1820. (*158 stempels.*)

h. 16 stempels ± = fig. 292, 293, met G. onder het schild.
i. 14 » = fig. 294.—
j. 9 » » » 295.—

k. 4 stempels met den leeuw ± fig. 302b.
l. 27 » » » » » » 296b.
m. 35 » » » » » » 296a.
n. 16 » » » » » » 315 (Plaat XIV)
o. 3 » ± = fig. 297.
p. 34 » met den leeuw ± fig. 316 (Plaat XIV)

Jaargang 1821. (*118 stempels.*)

q. 27 stempels ± = fig. 295.
r. 43 » » » » 295, doch de leeuw ± fig. 302
s. 1 » = fig. 302.
t. 11 » ± = fig. 297.
u. 6 » » » » 297, doch de kroon *van den leeuw* = fig. 296b.
v. 16 » » » » 297, doch de kroon *van den leeuw* = fig. 296a.
w. 3 » » » » 295, doch de leeuw = fig. 302b.
x. 8 » de leeuw ± fig. 316, de kroon = fig. 298.
ij. 1 » » » » » 314 » » » » 301.
z. 1 » ± = fig. 304. } schild met enkele lijn.
a.a. 1 » = » 299. }

Jaargang 1822 (*171 stempels.*)

b.b. 13 stempels ± = fig. 297, doch de leeuw ± = fig. 304.
c.c. 6 » = fig. 300.
d.d. 55 » ± = fig. 299.
e.e. 54 » » » » 304.
f.f. 43 » » » » 304, doch de leeuw nadert de typen met lange bovenkaak.

Jaargang 1823 (121 stempels).

g.g. 36 stempels ± = fig. 299.
h.h. 1 » » » » 304.
i.i. 20 » » » » 305.
j.j. 46 » » » » 307, doch de kroon = fig. 305.
k.k. 4 » » » » 305, leeuw dubbele kroon = fig. 303.

l.l. 14 stempels ± = fig. 305, schild = fig. 303 doch de leeuw met enkele, rechtstaande kroon.

Jaargang 1824 (*59 stempels*).

m.m. 1 stempels ± = fig. 299.
n.n. 4 » = serie *l.l.* van 1823.
o.o. 53 » ± = fig. 307, doch de kroon = fig. 308.
p.p. 1 » » » 307.

Jaargang 1825 (*188 stempels*).

q.q. 27 stempels ± = fig. 308. (op 26 exn. het schild breeder).
r.r. 3 » » » » 308, doch de kroon = fig. 306*b*.
s.s. 75 » » » » 307. » » » » » 306*c*.
t.t. 80 » » » » 307.
u.u. 3 » » » » 307. » » » » » 306*a*.

Jaargang 1826 (*7 stempels*).

v.v. 3 stempels ± = fig. 307.
w.w. 1 » = » 307, doch de kroon = fig. 306*c*.
x.x. 3 » » » » 309.

VARIANTEN DIE VOORKOMEN VAN DEN DUIT.

Jaargang 1818 (*159 stempels*).

a. 11 stempels ± = fig. 310.
b. 15 » » » » 311.
c. 1 » » » 312.
d. 53 » ± = fig. 310, doch de 5 volgens een der typen fig. 313
e. 79 » » » » 311, doch de kroon = fig. 312 of 314

Jaargang 1819 (*18 stempels*).

f. 6 stempels ± = fig. 311.
g. 11 » » » » 314.
h. 1 » » » » 314, doch groote 5.—

Jaargang 1820 (*327 stempels*).

i. 15 stempels ± = fig. 315.
j. 47 » » » » 316.
k. 29 » kroon » » 311. Leeuw, verschillende typen.
l. 11 » ± » » 314.
m. 80 » » » » 314, doch de leeuw ± fig. 296*b*
n. 5 » » » » 314, » » » » » 296*a*
o. 58 » » » » 316. » kroon = » 298
p. 31 » » » » 317.
q. 6 » » » » 319.
r. 35 » » » » 318.
s. 4 » voorzijde stempel De Hens; keerzijde = fig. 319*a*
t. 3 » » » » » » » » 319*b*
u. 1 » voorzijde stempel Soerabaia fig. 319; keerzijde = fig. 319*a*
v. 1 » » » » » 319; keerzijde = fig. 319*b*
w. 1 exemplaar 2 × stempel voorzijde = groep *m.*

Jaargang 1821 (*496 stempels*).

x. 65 stempels ± = fig. 316. doch de kroon ± = fig. 298
y. 45 » » » » 317.
z. 53 » » » » 317. » » » » » » 320
a.a. 4 » » » » 315, doch kleine 5 = » 316
b.b. 135 » » » » 318.
c.c. 1 » » » 320.
d.d. 10 » » » » 316, doch de kroon van den leeuw = fig. 329
e.e. 13 » » » » 322 } klein schild.
f.f. 2 » » » 323 }
g.g. 95 » » » » 321.
h.h. 11 » » » » 321, doch de 5 = fig. 322
i.i. 1 » » » 325.
j.j. 14 » » » » 324, wapen soms breed = fig. 326
k.k. 47 » » » » 326.

Jaargang 1822 (*140 stempels*).

l.l. 1 stempels ± = fig. 318.

m.m. 1 » » » » 321.

n.n. 16 » » » » 324.

o.o. 47 » » » » 326.

p.p. 34 » » » » 326. doch de 5 = fig. 321

q.q. 7 » » » » 326. » » cijfers » » 324

r.r. 15 » » » » 327.

s.s. 19 » » » » 328.

Jaargang 1823 (*45 stempels*).

t.t. 17 stempels ± = fig. 327.

u.u. 8 » » » » 327, doch de cijfers = fig. 328

v.v. 16 » » » » 328.

w.w. 4 » » » » 329.

Jaargang 1824 (*24 stempels*).

x.x. 3 stempels ± = fig. 328.

y.y. 21 » » » » 329.

Jaargang 1825 (*55 stempels*).

z.z. 34 stempels ± = fig. 328.

a^3. 8 » » » » 329.

b^3. 6 » » » » 330.

c^3. 1 » » » » 330, doch de cijfers = fig. 327.

d^3. 6 » » » c^3. doch *geen* punten in de kroon.

Jaargang 1826 (*3 stempels*).

e^3. 3 stempels = fig. 331.

VARIANTEN DIE VOORKOMEN VAN DEN HALVEN DUIT.

Jaargang 1818 (*79 stempels*).

a. 2 stempels ± = fig. 332. (groote 5)

b. 2 » » » » 333. (groot wapen)

c. 2 » » » » 334.

d. 25 stempels ± = fig. 335.
e. 47 » » » » 335, doch de kroon = fig. 332 of 333
f. 1 » der laatste Serie met fout 5—32 (de 1 en de deelstreep ontbreken).

Jaargang 1821 (*232 stempels*).

*) *g.* 20 stempels ± = fig. 339.
*) *h.* 37 » » » » 339, doch de 5 = fig. 340.
*) *i.* 1 » » » » 340, » » 5 » » 339.
*) *j.* 21 » » » » 340.
*) *k.* 61 » » » » 340. doch grooter schild.
*) *l.* 40 » » serie *k*, doch de leeuw ± fig. 317 of 329.
m. 10 » wapen als fig. 318.
n. 13 » wapen ± als fig. 329, doch leeuw meer rechtop.
o. 1 » = fig. 341.
p. 10 » ± » » 337.
q. 9 » » » » 338.
r. 3 » » » 336, keerzijde = fig. 336*a*.
s. 4 » » » 336. » » » 336*b*.
t. 1 » » » 337. » » » 337*a*.
u. 1 » » » 338. » » » 338*a*.

De correspondeerende stempels van *t.* en *u.* met de keerzijden 337*b* en 338*b* bevinden zich in de groepen *p.* en *q.* In groep *k.* bevindt zich een ex. waarop de deelstreep ontbreekt.

Jaargang 1822 (*126 stempels*).

*) *v.* 2 stempels ± = fig. 339.
*) *w.* 2 » » » » 340.
x. 21 » » » » 338, doch de 5 = fig. 339.
y. 47 » » » » 338,
z. 10 » » » » 338, doch kleiner leeuw.
a.a. 43 » » » » 342, eenigen met de 5 = fig. 340.
b.b. 1 » » » 343. Fout $^{1}/_{12}$.

*) De kronen op de stempels dezer groepen zijn geslagen met poinçons, *vermoedelijk* door De Heus geleverd.

Ik geloof niet dat het noodig is deze recapitulatie nog verder toe te lichten. De meer of mindere zeldzaamheid van een of anderen jaargang dan wel van de verschillende varianten, blijkt afdoende uit het aantal munten door mij gevonden.

WELTEVREDEN, April 1908.

DE MEEST VOORKOMENDE VERKORTINGEN IN DE JAVAANSCHE TAAL VOOR ZOOVER ZIJ NIET ZIJN ONTSTAAN DOOR DE VORMING VAN GRAMMATISCHE FIGUREN. [1])

DOOR

J. N. SMITH,

Contrôleur B. B.

Woorden zooals hoewis = reeds, bereids, hoewong = mensch, schepsel, hijå = ja die voorkomen als wis, wong en jå, zijn niet in aanmerking gebracht, omdat de voorslag hoe en hi is te beschouwen als een noodzakelijk gevolg der uitspraak van de halfklinkers wå en jå.

Evenzoo zijn buiten beschouwing gelaten woorden als haloes = fijn en habang = rood, verkort tot loes en bang, omdat de voorslag ha dient te worden opgevat als een grammaticaal voorvoegsel in het oud- en ook nieuw-Javaansch, in het laatste nog dikwijls voorkomende als praedicaatvormer bij eenlettergrepige stamwoorden woh = vrucht, hawoh = vrucht dragen

Groep I.

Bij dagelijks voorkomende gezegden worden in den regel alleen uitgesproken de laatste lettergrepen, soms ook met

---

1) De hier opgegeven woorden zijn voor een deel reeds elders gepubliceerd, terwijl de opsomming geenszins volledig is te achten. Nochtans kwam het gewenscht voor tot publicatie van deze bijdrage over te gaan daar het geleverde, mits met de noodige critiek gebruikt, als bouwstof zal kunnen dienen voor latere uitvoerigere behandeling van het voorzeker belangrijke onderwerp.

Red.

weglating van ettelijke woorden die van ondergeschikt belang worden geacht bv:

Bileng = anak babi lan tjeleng = soortnaam voor een gekruist ras van het tamme varken en het wilde zwijn.

Dobol = dåwå bol = een ziekte van den endeldarm waarbij. hij naar buiten treedt bij de ontlasting.

Dåwålå = dåwå hålå = lang en leelijk een bijnaam van Petroek een der drie narren in dienst der Paṇḍåwå's uit de wajangverhalen.

Doebang = rood vocht veroorzaakt door het sirih kauwen, dus rood speeksel. [1])

Pokping = nabok koeping = slaan met de vlakke hand op het oor. De bå van nabok is overgegaan in på door assimilatie omdat de kå van pok een harde klemletter is, voorbeeld: Si Sariman tak pok ping nganti gloejoerran = Sariman heb ik zoodanig op het oor geslagen dat hij duizelde. [2])

Riti = mari jen wis mati = de tijd van ophouden met iets zoolang rekken tot men dood is, dus net zoolang met iets doorgaan tot men dood is; voorbeeld: Si Krâmå gonne dĕmĕn hoetang wis rambah-rambah tak helikkake nanging hara kodal. Wong mangkono hikoe kenâ di haranni riti = Krâmå heb ik verscheidene malen gewaarschuwd voor zijn schulden maken doch zonder effect. Zoo iemand moet men onverbeterlijk noemen. [3])

Hanak ṭeling = hanakke loṇṭe lan maling = het kind van een publieke vrouw en een dief, een zeer beleedigend scheldwoord te Sålå. (?)

Dek woer = heṇḍek doewoer = laag en hoog = twee standen van ongelijke hoogte die gelijk dienen te zijn, men zegt dit bv: van een span paarden waarvan

---

1) Vermoedelijk van idoe-abang = rood speeksel.

2) Of van ngepok koeping.

3) Behoort meer tot de rubriek der woordspelingen en raadsels. Red.

het eene grooter is dan het andere of van twee lieden, die een vracht op de schouders (aan een pikoellan) dragen, waarvan de een langer is dan de andere.

Kaspoendi of Dospoendi = kados poendi = hoe, op welke wijze.

Djarre of Djarrene = hoedjarre of hoedjarrene = men zegt; stamwoord djar bestaat in het tegenwoordige Javaansch niet meer.

Dånå = hendi hånå = waar komt het voor, hoe is het mogelijk. Een bekend rijmpje uit het Javaansche intermezzo-gezang hoelĕr kambang luidt: „hĕndi hånå wang mati bali hing donjå", waarin de uitdrukking ter wille van het aantal lettergrepen nog in haar geheel voorkomt. [1])

Lehkoe = holehkoe een = woord dienende tot substantiveering van een gezegde.

Le = holehhe = als boven.

Gåsampejan = doekå sampejan = uw toorn treffe mij. De zin is elliptisch en is op de volgende wijze te reconstrueeren: noewoen doekå sampejan nanging koelå botĕn soemĕrap.

Noen hinggih = Noewoen hinggih = koelå noewoen hinggih: ik verzoek vergunning om te spreken en zeg ja of kortweg ja.

Galo = kahe lo = zie daar.

Gilo = hiki lo = zie hier.

De k van kahe en hiki is overgegaan in g. Men diene onderscheid te maken tusschen de uitspraak van de k in het woord kalo = zeef en galo = ziedaar De eerste is scherp, de tweede zacht.

Doedoe mĕnoes = doedoe manoesă = 't is geen kerel, 't is een sterk stuk bv.

Hora taren barang djarankoe di lapakki bandjoer di gåwå tĕgar mĕnjang Padjang; doedoe mĕnoes! = zon-

1) Meestal: donok. Red.

der er mij een woord van gezegd te hebben zadelde hij mijn een paard op en ging er mee uit rijden naar Padjang; 't is een sterk stuk! Deze uitdrukking is echter verouderd te Sâlâ; men spreekt thans van doedoe wong.

Kwelĕm = kweni pĕlĕm = een manggasoort vormende den overgang tusschen kweni en pĕlĕm.

Degoes = gĕḍe bagoes = groot en mooi.

Delik = gĕḍe tjilik = groot en klein.

Wilwâ = di djâwil di gâwâ = even aangeraakt daarna mee genomen = benaming van een spook dat de macht. bezit om iemand mee te kunnen voeren zoodra het hem of haar even heeft aangeraakt.

Pangpel = pang sempellan = bros van tak = spoedig breken van takken bij den minsten windstoot.

Lek tjoek = helek poetjoek = leelijk van boven; schertsenderwijze gesproken van iemand die goed gebouwd is doch een leelijk gezicht heeft.

Ben of tjik ben = betjik kĕrben = laat hem begaan.

Babardji = babar sidji = geheel en al.

Ḍokkoer = hanḍoḍok moengkoer = hurken met den rug naar iemand toe.

Djâkeling = djâhâ kĕling = jonge djâhâ vruchten met schil en al gedroogd.

Djâlawe = djâhâ lawe = gedroogde schillen van oude djâhâ vruchten.

Djâlanang = djâhâ lanang = gedroogde djâhâvruchten van een kleine soort.

Jahmene of jahhene = wajah mangkene = om dezen tijd.

Ḍemĕs = gĕḍe lĕmĕs volgens Walbeehm (vide zijne grammatica sub samenstellingen). Deze afleiding is twijfelachtig want de uitspraak is dĕmĕs niet démes. In zulke samenstellingen *blijft de klinker van het eerste woord behouden* zooals waar te nemen bij dégoes, délik, kwèlĕm etc. trouwens de beteekenis is: elegant zitten in silâhouding

die met gède lèmès niets te maken heeft. Dèmès laat zich beter beschouwen als een enkelvoudig woord [1]).

Ter completeering zij hier medegedeeld, dat een groep van Javaansche raadsels gevormd worden door het uitspreken zooveel mogelijk der laatste lettergrepen bv.

Moertjik tålå = hoemoer bètjik måtå hålå = zijn leeftijd is goed doch zijn oogen zijn slecht, of: hij ziet er goed uit doch zij oogen kijken wat scheel. Op het eerste gezicht zou men meenen hier te maken te heben met een kawiuitdrukking; dit is opzettelijk geprovoceerd om dengene, die raden moet, op een dwaalspoor te brengen.

Sirnådalanning pati = gangsir kènå dalanning mati = de krekel is gevangen, zijn hol loopt dood. Op zich zelve beschouwd zou de opvatting moeten zijn: het verdwijnen van deze wereld is de weg tot den dood. De bedoeling is om te verlokken, de zegswijze op het oog te doen beschouwen als een diepzinnige gedachte.

Sora of sorak = wis hora.

Groep II.

Bij dikwijls voorkomende titels, familie benamingen en rangen worden de woorden ook vaak verkort uitgesproken.

Den = rahhaden adellijke titel.

Rijå = harijå = id id

Dårå = bandårå = heer, meester.

Goes = den bagoes = adellijke titel.

Pangeran = pangengerran = degene dien men dient, een adellijke titel.

Kangdjèng = kangdjènèng = die regeert, een adellijke titel.

Samang dalèm = sampejan dalèm = zijne majesteit.

(1) Dit is niet geheel juist. De uitspraak van dèmes, kwèlèm tegenover dègoes, dèlik is geheel volgens den regel. Red.

Pak = bapak = vader.

Jang (in een uitroep) = bijang = moeder. Hiermede wordt een tegengestelde meening te kennen gegeven: „Jang! karĕpmoe kok haneh tĕmĕn" — och, och! wat zijn je plannen toch zonderling.

Ki = kaki = grootvader of oude man.

Nji = njahi = oude vrouw, bij wijze van vereerende betiteling.

Panakkan = kaponakkan = neef of nicht.

Man = paman = oom, oudere broeder van vader of moeder.

Joe = bokkajoe = tante id zuster id id id id

Ṭole = konṭolle = kleine jongen vide Hwd.

Beng = djĕbeng of djĕmbeng = klein meisje vide Hwd.

Mĕnggoeng = toemĕnggoeng: rangbenanimg.

Behhi = ngabehhi = id

Nekĕt = panekĕt = id

Newoe = panewoe = id

Groep III.

Bij eenige drielettergrepige namen van planten, dieren en zaken, die met kĕ beginnen, welk voorvoegsel waarschijnlijk in het oud- Javaansch grammaticale kracht heeft bezeten, welke thans geheel gesleten is.

Poeṇḍoeng = kĕpoendoeng = kĕpoeṇḍoeng, vrucht.

Miri = kĕmiri = kĕmirinoot.

Ḍĕle = kĕḍĕle = kĕḍĕlevrucht.

Målkå = kĕmålkå = kĕmlåkåvrucht.

Tjambah = kĕtjambah = pas ontkiemd zaad.

Mlandingngan = klĕmlandingnganvrucht.

Ḍawoeng = kĕḍawoeng = kĕḍawoengvrucht.

Maḍoeh = kĕmaḍoeh = kĕmadoehblad.

Mlaḍejan = kĕmladejanplant.

Tjipir = kĕtjipir = kĕtjipirvrucht.

Tjoeboeng = kĕtjoeboeng = kĕtjoeboengbloem.

Tewel = kĕtewel = jonge onrijpe nangkåvrucht.

Telå = kĕtelå = knol.
Timoen = kĕtimoen = komkommer.
Toembar = kĕtoembar = korianderzaad.
Ṭilang = kĕṭilang = de vogel koetilang.
Poḍang = kĕpoḍang = de vogel kĕpodang.
Monggå = kĕmonggå = spin.
Tonggeng = kĕtonggeng = schorpioen.
Pindjal = kĕpindjal = vloo.
Piṭing = kĕpiṭing = kreeft.
Timang = kĕtimang = buikband, gesp.
In woorden zooals kĕnongngå = kenongngåbloem, kemamang = vuurspuwend spook, kĕnikir = kĕnikir heester blijft het voorvoegsel nog behouden. De oorzaak hiervan kan door mij niet worden opgegeven.

Groep IV.

Bij drielettergrepige woorden beginnende met wå gevolgd door een rå of lå wordt de eerste lettergreep weggelaten.
Londå = walondå = Hollander.
Lirang = walirang = zwavel.
Lakang = walakang = binnenkant van de dij.
Loekoe = waloekoe = ploe.
Loelang = waloelang = leer.
Loedjĕng = wiloedjĕng = welvarend.
Landjar = wĕlandjar = weduwe of gescheiden vrouw zonder kinderen.
Loengsoengngan = waloengsoengngan = vervelde huid van een slang, krekel etc.

Groep V.

Bij het vlug tellen van een tot en met zes spreekt men alleen de laatste lettergrepen uit, terwijl bij getallen boven de tien en beneden de twintig het

woord wĕlas steeds verkort wordt tot las wanneer het in verbinding komt met een open lettergreep.

Dji = sidji = een

Loe = tĕloe = drie

Må = limå = vijf

Ro, pat en nĕm zijn niet opgenomen omdat zij als stamwoorden nog bestaan en dus als zoodanig niet te beschouwen zijn als verkortingen:

Rolas = lorowĕlas = twaalf.

Tĕloelas = tĕloewĕlas = dertien.

Limålas = limåwĕlas = vijftien.

Pitoelas = pitoewĕlas = zeventien.

Woloelas = woloewĕlas = achttien.

Sångålas = sångåwĕlas = negentien.

De reden van deze afkorting zal waarschijnlijk gezocht moeten worden in de omstandigheid, dat de wå van wĕlas een halfklinker is en in het Javaansch de vorming van hiaten zooveel mogelijk vermeden wordt. Sawĕlas maakt op den regel een uitzondering, echter heeft ondergeteekende in het Rĕmbangsche van Salas hooren spreken.

Groep VI.

Eigennamen, waarvan de beteekenis niet meer begrepen wordt, komen vooral in het binnenland, verkort voor. Zij zijn in grooten getale te vinden in de officieele dessaregisters der verschillende belastingen.

Trontikå = Sĕtrå santikå = sterk in de letterkunde. (Sastrå).

Såkartå = Reksåkartå = bewaker van de veiligheid.

Nådipå = Rånådipå = strijdolifant.

Ngåtirtå = Singåtirtå = watertijger d. i. krokodil.

Ronggålå = Soerâmanggålå = dappere legeraanvoerder?

Måtirtå = Krâmå tirtå of Såmå tirtå = heeft geen samenhangende beteekenis.

Groep VII.

Bij vocatieven worden de personen slechts aangeduid met den laatsten lettergreep van het eerste woord of met het eerste woord zelf.

Jå of Djåjå of Karjåte. = Djåjådikråmå of Karjåsentikå.

Trå of Sastrå of etc. = Sastråwidjåjå of Påtråmanggålå.

Så of Rekså of Karså etc. = Reksåsasmitå of Karsåwikråmå.

Må of Kråmå of Såmå etc. = Kråmådiwirjå of Samåtanåjå.

In het Rèmbangsche bedient men zich soms ook van den eersten in stede van den laatsten lettergreep.

Wir = Wirjå = Wirjåsantånå of Wirjadimedjå etc.

Wil men gemeenzaamheid toonen met betrekking tot den aangesproken persoon, zoo bezigt men het eerste woord gevolgd door den laatsten lettergreep van dat woord bv.

Djåjå, jå! Råså, så! Rånå, nå!

Groep VIII.

Hieronder volgen de onregelmatige verkortingen, alfabetisch gerangschikt naar de grondwoorden, die in het algemeen worden aangeduid door, het uitspreken slechts van den laatsten lettergreep, de twee of de drie voorlaatste lettergrepen. [1])

Hånå hing = neng of nong = te ter plaatse.

Hånå = nå = zijn aanwezig zijn in de uitdrukking hådjånå = hådjå hånåhå = negatieve veronderstelling.

Hiki = ki dit of deze.

Hoepados = pados = zoeken.

Himbang = bang = kant, zijde.

Njågå = jågå = muzikant.

Namoeng = moeng = slechts.

Rèmboelan = boelan = maan.

---

1) Hiermede mag niet gezegd zijn, dat de kortere vormen een secondaire formatie zouden zijn. Integendeel zijn de langere vormen in verscheidene der opgegeven woorden aangegroeid. RED.

Kahe = ke = dat of die.
Kambâjâ = nihâjâ = mishandelen.
Karetâ = retâ = rijtuig.
Kĕdibal = bal = uw vuil van den voet — uw onderdanige dienaar.
Kasĕlak = sĕlak = bijkans overvallen.
Kawoelâ = koelâ = uw dienaar.
Koelâ = lâ = ja in antwoord op een vocatief (Madijâ).
Kĕprije = prije of pije = hoe, hadanig.
Kĕpĕngkĕr = pĕngkĕr = afgeloopen, verleden.
Kĕdjâbâ = djâbâ = uitgezonderd.
Kemawon = mawon = slechts.
Tĕmĕn = mĕn = wat, redewoord om verwondering uit te drukken.
Tĕmanten of panganten = manten of nganten = bruid of bruidegom.
Sâkâ = kâ = ten naastenbij.
Soemonggâ = monggâ = zooals U verkiest.
Saṭiṭik = siṭik = weinig.
Wahe = we = maar, slechts.
Piharsâ = pirsâ = te weten komen, bemerken.
Poenikâ = nikâ = die of dat.
Poeniki = niki = dit of deze.
Poenikoe = nikoe = die of dat.
Poenâpâ = nâpâ = vraagwoord.
Panḍâpâ = dâpâ = voorgebouw.
Pâḍâ = ḍâ = hulpwoord voor het weergeven van een meervoudsbegrip.
Ḍatĕng = tĕng = naar, richting aanwijzend voorzetsel.
Ḍisik = sik = eerst.
Ḍewekke = dekke = hij.
Djĕrneh = djeh = immers toch.
Djaboek = djoek = vragen.
Maneh = neh = nog meer, nog eens.
Mangkatĕn = ngatĕn = op deze wijze.
Mĕnjang = njang = naar, richting aanduidend voorzetsel.

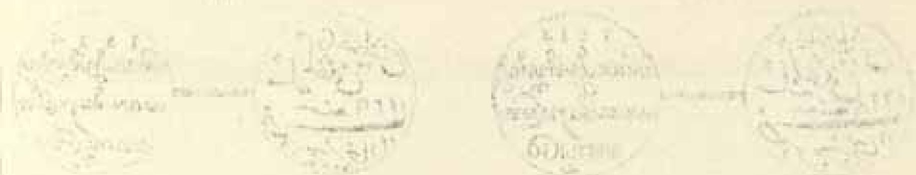
Mangkene = ngene = op deze wijze.

Mangkono = mono = zoodanig, wordt meestal gebruikt in tegenstellingen en beteekent alsdan daarentegen of als het tegengestelde het geval is bv: Sadoeloerannamoe kabeh njĕngit, kowe mono salawasse loemrah ngoewong = al uw bloedverwanten zijn valsch, gij daarentegen zijt altijd vriendelijk jegens anderen geweest.

Gadĕbog = dĕbog = stam van den pisangboom. Staat in verband met het klanknabootsend woord gadĕboeg omdat de pisangstam een hol geluid geeft. door den inlander weergegeven door bog, bog; indien men er met zijn hand of een stuk hout op slaat.

Bribil = bil = een halve centstuk.

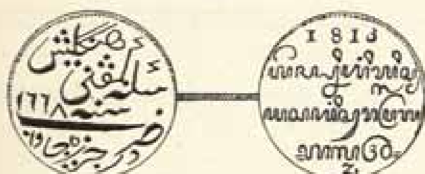
Bsoek = soek = later.

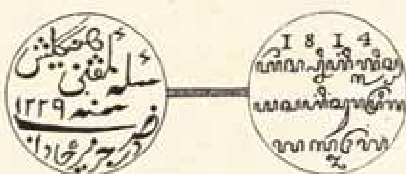

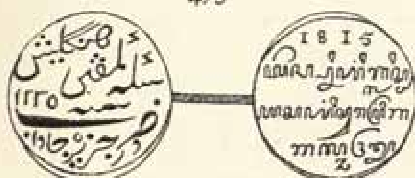

473

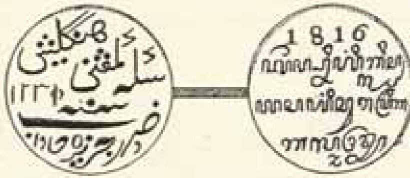
474

475

476

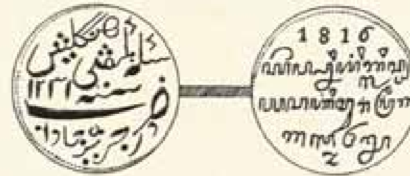

A. 477 B.

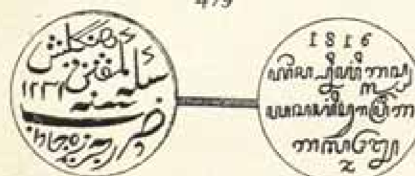

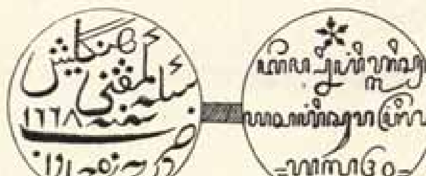
478

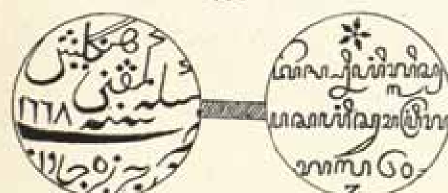
479

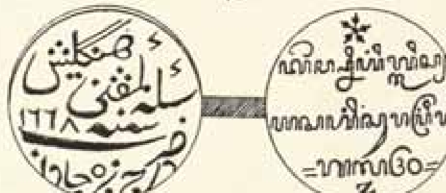
480

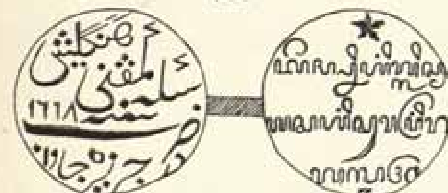
481

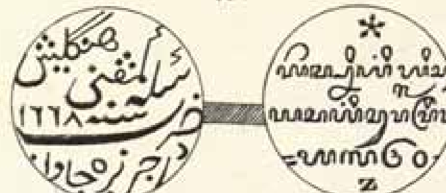
482

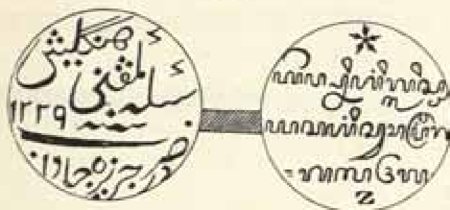
483

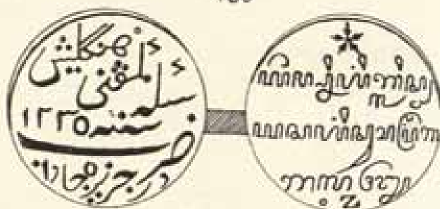
484

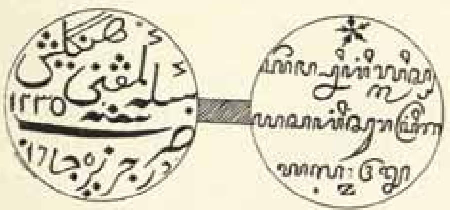
485

486

487

488

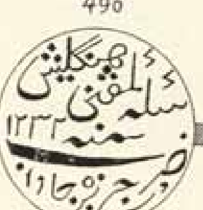
489

A.

490

B.

491

492

493

494

495

496

497

498

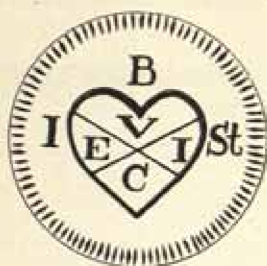

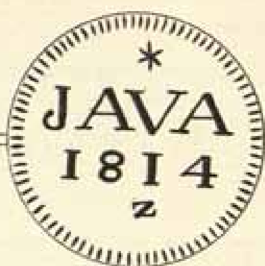

499

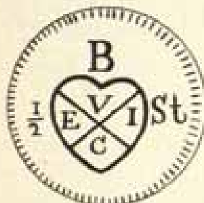
500

1813
1813

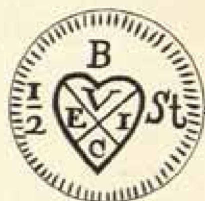
501

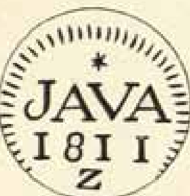
1815
1815
1815

502

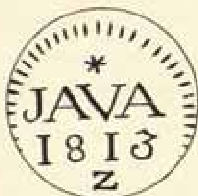

503

504

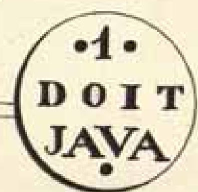
505

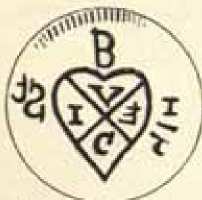

506

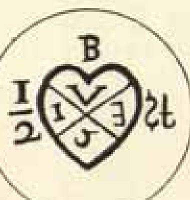

507

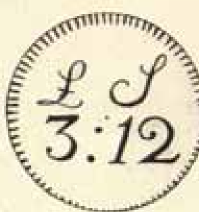

508

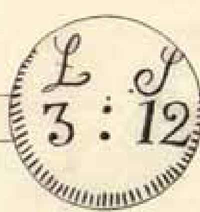

509

510

DE MUNTEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DOOR

J. P. MOQUETTE.

Met 3 platen.

De munten op Java geslagen, tijdens het Britsch Bestuur 1811—1816; en na de herstelling van het Nederlandsch gezag, tot ultimo Juni 1817.

Voor zooverre mij bekend, is alles, wat omtrent den muntslag tijdens het Britsch Bestuur over Java en Onderhoorigheden geschreven werd, te vinden in de bekende werken van Prof. H. C. Millies, van E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs, en J. Atkins. [1])

Meer nog, dan in andere perioden der Nederlandsch-Indische muntgeschiedenis, treft ons in beide eerstgenoemde werken dadelijk, de onzekerheid die bestaat omtrent de uitgave der gouden en zilveren munten.

De eenigste datum die *vast staat*, is dat op 9 April 1813 de zilveren ropij gangbaar verklaard werd.

Ook omtrent de kopermunting is alles onzeker, en was aan Millies de datum van sluiting der munt bekend geweest,

---

1) H. C. Millies. De munten der Engelschen voor den Oost Indischen Archipel.

E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs. De munten van Nederlandsch-Indië.

J. Atkins. The coins and tokens of the Possessions and Colonies of the British empire.

dan zou hij zeker de valsche $^1/_2$ stuiver van 1816, ook als zoodanig herkend hebben.

Hoewel het mij, zooals men helaas vroeg genoeg zien zal niet gelukt is alle noodige gegevens te verzamelen; en vooral betreffend de Duitenmunt veel onopgehelderd blijft; zoo kan ik toch met de stukken in handen, speciaal omtrent de goud- en zilvermunting van dien tijd, verschillende data vaststellen, die ons een geheel anderen kijk op de zaak geven, en de bestaande leegten nagenoeg geheel aanvullen.

Aangezien de Munt te Soerabaia gevestigd was, is het in de eerste plaats noodig om te noteeren, dat de datum 4 Augustus 1811 (datum, waarop Lord Minto bij Proclamatie bekend maakte, dat hij Java en Onderhoorigheden bezet had) alleen geldig is voor Batavia, en een deel der omstreken, want nog op 28 Augustus 1811 schreef de Landdrost over Java's Oosthoek, Goldbach, aan den Gouv. Gen. Janssens, dat de Duitenmunt nog in werking was.

Soerabaia is dan ook pas op 10 October 1811 door de Engelsche troepen, onder Colonel Gibbs bezet geworden.

Reeds kort na die bezetting, en wel op 18 October d.a.v. schreef Gibbs aan den Luitenant Gouverneur T. S. Raffles dat hij te Soerabaia een groot gebrek aan koper-geld bevonden had „and that the Copper mint might be re-established to great effect" zoodat hij voorloopig orders gegeven had, om dezelve weder in werking te brengen.

Het lakonisch antwoord van Raffles luidde:

„You are authorized to take the necessary steps for restoring „the Copper mint at this place, taking care that the quantity „of copper coinage issued by you, should not exceed what „is the demand of the market".

Raffles was destijds te Soerabaia, en schijnen alle voorschriften omtrent den stempel enz. enz. mondeling gegeven te zijn; dit moet ik ten minste opmaken uit het feit, dat geen enkel stuk door mij gevonden werd, waarin omtrent deze zaken iets voorkomt.

Onder dato Soerabaia 11 December 1811 (opgenomen in

de „Proceedings" van 4 Januari 1812) stelde Raffles het Personeel van de Munt vast, en werd J. A. Zwekkert tot Muntmeester benoemd. [1])

Het is uit een staat, opgemaakt door de Prijsagenten, dat wij vernemen welke werktuigen in de Duitenmunt aanwezig waren, n. m. 18 stempelstoelen en 30 snijmachines, terwijl in de goud- en zilvermunt 2 stempelmachines, 4 doorsnijmachines en 4 cartels moolens (kartelmachines) aangetroffen werden. De geheele munt-inrichting werd door de taxateurs J. A. Zwekkert en Wardenaar namens het Gouvernement, en John Brenton „Prize Agent on the part of the Captors" geschat op Sp. $ 5854: 60 St^s.

Behalve „2 stamps of 1 stiver" dat ik meen te moeten vertalen door, 2 stempels van (*voor*) 1 stuiver (*stukken*), want de stempelstoelen worden steeds „stamping machines" genoemd, vond ik geen stempels opgegeven. Aangezien de muntstempels meestal „die" genoemd worden, is het mogelijk dat die stempels *voor het klein zegel bestemd waren*, want uit een schrijven van Colonel Gibbs van 8 November 1811 blijkt, dat vroeger ook de stempels voor zegels etc. aan de Munt gegraveerd werden.

De beschrijving der gebouwen, door de prijsagenten geeft zulk een eigenaardigen kijk op de zaak, dat ik niet schroom die over te nemen. „In the Church (zeggen zij) there is a „machine for bringing the Copper to a proper thickness, „previous to its being struck off. In the sheds the dies „are worked, an attempt was made to turn the wheel of „the laminating machine, by water which was conducted „from the Canal in the street for that purpose, but there „was not sufficient fall, the machines might easily been „removed, and the Church restored to its original destination".

Verder vonden zij „a Smeltinghouse 290 × 56 feet, in „good repair. Besides the smelting house there are two „laminating machines with attap roofs (dakbedekking van

1) Aangezien Zwekkert reeds door Daendels als zoodanig aangesteld was, werd hij dus slechts in zijn betrekking bevestigd.

„palmbladeren) over them, the walls of the house 87 feet „by 48, and a temporary shed for moulds 142 feet by 30.—"

In Maart 1815 boden de leden der Calvinisten Gemeente te Soerabaia een request aan, met verzoek om het muntgebouw na ontruiming weder als kerk te mogen gebruiken, welk verzoek op 14 April d. a. v. werd toegestaan. In dat request wordt gezegd, dat de kerk tot Munt werd ingericht in 1808, en door den Gouv. Gen. Daendels van de Congregatie geleend werd, omdat geen ander geschikt gebouw voor Munt te vinden was.

Pas op 9 December 1811 werd met het munten een aanvang gemaakt, en het *eenigste stuk* waaruit die datum geconstateerd kan worden, is een Rapport van J. A. Zwekkert over de werkzaamheden, ingediend aan den Resident, en gedateerd „Sourabaija in de Munt Primo May 1812" woordelijk luidende:

„Den Staat der Duijten munt word bij deezen door den „ondergeteekende hieronder aangetoond zeedert den 21 Sept. „1811 tot ult° April 1812, als:

„Het Saldo was met den 21 Sept. 1811.		ℛ 37.556
„En is tot ult° April successive ontvangen		
„Aan Japans koper.	ℛ 62.500.—	
» oud »	» 4.336$^3/_4$	
» 13 p^s onbekwaame canonnen	» 19.657.—	
» valsche duijten	» 752.—	» 87.245$^3/_4$
Bedragende te zamen		ℛ 124.801$^3/_4$
„Het geleverde met bijrekening van het „smeltverlies, *zeedert het begin der Nieuwe „werkzaamheden op den 9 Dec. 1811* tot ult°. „April 1812 bedraagt		ℛ 105.273$^1/_4$
„En rest nog met ult° April		ℛ 19.528$^1/_2$

De verdere inhoud van het rapport is voor ons zonder belang, en bevat slechts een opsomming van het aantal werklieden dat in de munt gebruikt werd. Niet alleen is dit het eerste, doch het is tevens het eenigste rapport waarin over vermunte hoeveelheden gesproken wordt. Alle

latere weekrapporten, *betreffend de Duitenmunt*, in vrij geregelde volgorde door mij in het Archief aangetroffen, bevatten niets anders dan een opgave omtrent het werkvolk. [1])

De brief van Zwekkert dd°. 14 Februari 1812 waarvan Netscher en van der Chijs melding maken (pag. 84) heb ik niet teruggevonden, doch het gebruik dat van oude kanonnen gemaakt werd blijkt even duidelijk uit een schrijven van den „Deputy Commissioner S. Gibbs", aan den Gouvernements Secretaris gericht dd° 25 Januari 1812, luidende „The „mintmaster having explained and proved to me the ad- „vantage that must result to Government from a mixture „of the old gun metal with the fine copper in store, I have „taken on myself to authorize his receiving for that pur- „pose two of those mentioned to you in my letter of the „18th Instant".

Raffles vond dat idee uitstekend, en het antwoord luidde dan ook dat hij geautorizeerd werd „to take from the Prize „Agents the *whole of the guns* which can be rendered useful „in the mint, *which is on no account to be allowed to stop*".

De Duitenmunt kon evenwel niet aan de behoefte voldoen, wat zeker meer aan het gebrek aan koper, dan aan de muntinrichting was toe te schrijven, want met dezelfde werktuigen werd blijkens het hieronder genoemde rapport in 1809 tot Sept. 1811 voor een bedrag van *f* 1.197.922: 28 St. aan kopermunt geslagen, en later in 1819 toen de munt nog op dezelfde 18 stempelstoelen dreef, zien we per jaar voor *f* 598.715 daarmede munten.

Uit de correspondentie blijkt dat order gegeven werd om *onvermengd* „gun metal" tot duiten te slaan, en op 16 December 1812 zond de Resident van Soerabaia, eenige monsters duiten en dubbele duiten daarvan gemunt, naar Batavia. Volgens Zwekkert was dat metaal evenwel te hard, en werden de machinerien door het verwerken er van, bedorven.

---

1) Volgens een Rapport van W. F. van Leeuwen (die tijdens Zwekkert adj. muntmeester was) ddo. 19 Mei 1825, werd onder het Eng. tusschenbestuur voor een waarde van *f* 474.700: 6 St. aan kopergeld geslagen.

Hoewel men onder de munten in 1812 geslagen exemplaren kan vinden die van geel koper vervaardigd zijn, zoo komen ze toch te zeldzaam voor, om aan te nemen, dat men de proef lang heeft voortgezet.

Trouwens reeds op 28 December d. a. v. schreef de Gouvernements Secretaris den Resident terug, dat een belangrijke hoeveelheid koper naar Soerabaia verzonden was.— (Zie Bijlage A.)

Reeds te voren had de Luit. Gouv. Raffles een poging aangewend om op de munt in Calcutta kopergeld voor Java te laten slaan, zooals blijkt uit zijn missive aan Lord Minto dd° Batavia 24 Maart 1812.

Hij schreef dat de munten per 165 stuks een „Dutch pound" moesten wegen, bedoelde dus enkele duiten, en dat „the device on the same should either be the figure of a „Buffaloe, or Elephant, on the reverse Java, with the date „of the Year would be sufficient."

Niet minder dan 5000 picols van 125 ℔ van die muntsoort werden door hem aangevraagd, en de aanvraag werd gemotiveerd door te wijzen op het feit dat de hoeveelheid duiten die de Soerabaiasche munt kon afleveren bij lange na niet aan de behoefte voldeed (not being by any means adequate to the demand).

Men was in Bengalen evenwel niet met dat voorstel ingenomen, en de afwijzende beschikking daarop luidt. „The „sum estimated to be derived from the mint I apprehend „can not be realized, because it would take nearly three „years in the Calcutta mint to prepare a Copper coinage „equal to the amount on which the estimated profit of 30 „percent amounting to Spanish dollars 90.000 is to be realised, „even supposing the mint were confined to this particular „object only, which of course it cannot be". [1])

Voor het eerst in de Java Government Gazette van 21 November 1812 komt de Proclamatie voor van den 18den

1) Rapport van W. Egerton, Accountant General aan Lord Minto (Proceedings 4 Nov. 1812).

te voren, waarbij de duiten te Soerabaia geslagen algemeen gangbaar verklaard werden, tegen 4 duiten per stuiver of 192 per rijksdaalder, met de bepaling „that the said Duits „shall be taken and received as legal tender, in all public „and private transactions, in payments for sums under Ten „Spanish dollars".

Ik vermoed evenwel dat de duiten reeds geruimen tijd te voren in omloop waren, en dat genoemde Proclamatie meer ten doel had om het minimum te verhoogen, van het bedrag waarvoor ze geaccepteerd moesten worden.

Doordat men, zooals we zagen, in Bengalen niet genegen was om duiten voor Java te slaan, en de Munt te Soerabaia, wel hoofdzakelijk door gebrek aan koper niet voldoende kon afleveren, ging men in het begin van 1813 tot een maatregel over, die aan het Engelsch Gouvernement zeer veel ongenoegen, en ten slotte verlies berokkende, namelijk het slaan van duiten van tin.

Het munten geschiedde te Batavia, en was bij contract opgedragen aan Johannes Ekenholm en Abraham Macaré [1]) tegen een vergoeding van Spaansche $ 8 per picol duiten.

Het contract heb ik niet aangetroffen, doch de Proclamatie van 9 April 1813, (voor het eerst verschenen in de „Java Govt. Gazette" van 8 Mei 1813) zegt „that a quantity of „Tin Doits will be coined at Batavia, of pure Banca Tin, „and of the weight of 86 Doits to one pound Dutch, or „10800 Tin Doits to one picul of 125 pounds Dutch.

„The said Tin Doits will bear an inscription on one side „1. DOIT" and on the reverse „JAVA 1813".

Evenals de koperen duiten, werden deze stukken gangbaar verklaard, tegen „264 Doits Tin for one Spanish Dollar of 66 Stivers", en golden als wettig betaalmiddel voor sommen 10 Spaansche dollars niet te boven gaande. [2])

Eigenaardig is het dat in deze Proclamatie twee fouten

1) In „The Java annual Directory and Almanack for 1814", wordt eerstgenoemde Mintmaster, en laatstgenoemde, Essaymaster genaamd.

2) De Spaansche dollar was op 11 Sept. 1811 vastgesteld op 64 Stivers, doch werd op 10 Oct. 1812 tot 66 St. verhoogd.

voorkomen. Eerstens wordt gezegd dat 10800 duiten een picol moesten wegen, terwijl berekend ad 86 per Amst. ℔ slechts 10750 stuk op een picol gaan.

Vermoedelijk was den aannemers van deze munterij een remedie van 100 stuks toegestaan, en moesten zij per picol afleveren 10700 à 10800.

De andere fout is, vreemd genoeg, in de beschrijving der uit te geven duiten, want die komt in geenenkel opzicht overeen met de duiten die werkelijk in omloop gebracht werden.

Het is mij niet gebleken hoeveel van die duiten aangemaakt zijn, en evenmin heb ik kunnen opsporen, waarom en wanneer met de munting werd opgehouden. (Zie naschrift.)

Men ondervond evenwel, vooral van de Chineesche pachters zeer veel tegenwerking, bij het in omloop brengen en houden van deze duiten, zoodat ze ten slotte slechts gedwongen, door hen aangenomen werden, en blijkbaar bij betaling van pachtschat en dergelijke, grootendeels in de Gouvernements kas terugvloeiden. Door het *in lood namaken* dier duiten, verbeterde de toestand evenmin en had dan ook „the Treasury" op 22 December 1814 voor een waarde van niet minder dan Java Rupees 109,033 aan tinnen duiten in het saldo der kas te noteeren. [1])

Veel verder dan te Batavia en omstreken, schijnen die duiten niet in omloop geweest te zijn, en in Oost Java heb ik nimmer een exemplaar aangetroffen.

In „The Java Annual Directory and Almanack for 1815" wordt van een munt te Batavia geen melding meer gemaakt, en aangezien daarin de munt te Soerabaia wel opgenomen is, mogen we gerust aannemen dat na 1814 geen tinnen duiten meer geslagen werden.

Zagen we reeds uit bovenstaande gegevens afdoende, hoe onzeker we gaan, indien wij ons betreffend den muntslag gedurende den Engelschen tijd, alleen verlaten op de Pro-

---

1) Bij de overgave in 1816 weigerden Commissarissen Generaal om de tinnen duiten over te nemen, en werden ze door de Engelschen, als metaal verkocht.

clamaties of Besluiten (Proceedings) nog meer zal dit in 't oog springen bij het behandelen der goud- en zilvermunting van dien tijd.

Ten deele is zulks te wijten aan de wijze waarop zelfs zeer belangrijke zaken door Sir Stamford Raffles behandeld werden, die in vele opzichten het voorbeeld door Daendels gegeven, volgde.

In 's Lands Archief is een compleet exemplaar der „Proceedings" 1811—1816 aanwezig, doch te vergeefsch zal men daarin naar verschillende zaken zoeken, waaromtrent toch ongetwijfeld door Raffles besluiten geslagen zijn.

Ten eerste deed Raffles dikwijls mondeling zaken af, en blijkt dan later uit een of ander schrijven, dat over de zaak verhandeld is.

Ten tweede bestond dikwijls het geheele Besluit, slechts uit een marginale aanteekening op de eene of andere missive betreffende de zaak, en in beide gevallen vinden we omtrent de questies in de „Proceedings" niets, tenzij Raffles het noodig vond om er over te spreken.

In het laatst van 1812 bestond het plan om de Goud en Zilvermunt weder van Soerabaia naar Batavia over te brengen.

De muntmeester Zwekkert bracht evenwel zeer veel bezwaren daartegen te berde, n.m. dat de machinerie oud en op Batavia moeilijk te repareeren was, dat men aldaar moeilijk goed gedresseerd werkvolk krijgen kon, en last but not least, dat houtskolen te Batavia dikwijls niet te bekomen waren.

De Resident van Soerabaia nam het voorstel van Zwekkert, om de Munt op die plaats te laten, over, en kreeg op 22 November 1812 het bericht dat „the Lieutenant Governor „intends to establish the mint for Gold and Silver Coinage „at Sourabaya, and is desirous that it should be ready as „soon as possible". (Zie ook Bijlage A.)

De Resident van Soerabaia vond het gewenscht dat de Goud- en Zilvermunt niet te ver van de Duitenmunt verwijderd zoude zijn, natuurlijk met het oog op het toezicht

daarop. Toevallig had Zwekkert een huis in huur dicht bij de Duitenmunt gelegen, en dat voor 4000 Rijksdaalders zilver te koop was. Dat huis werd door den Resident tot het beoogde doel ingericht, der Regeering voorstellende hetzelve aan te koopen.

Op 19 December 1812 bood hij ontwerpen aan, voor den Stempel der zilveren ropijen, en aangezien ik de origineele brief niet vond, moet ik mij vergenoegen met een afschrift, als inseraat voorkomende in de „Proceedings" van 5 Januari 1813, als volgt:

„To Cs. Assey Esquire,

„Assistent Secretary to Government

Sir,

„I have the honor to acquaint you that the owner of the „house in which the Gold and Silver mint is preparing, has „offered to sell it for the sum of (4000) four thousand Rix „dollars Silver. I have the honor to enclose *draft of the „die proposed for the coinage* being nearly the same diameter „as the Calcutta Sicca rupee.

„I beg to be informed whether the Honorable the Lieu- „tenant Governor honors the same with his approbation, or „not, and whether he choises the Reverse of the Coin to „be with the Crest and English Inscription or the Javanese, „or any alteration to be made. In No. 1 the date of the „year in the Arabic Character is the Javanese aera.

„In No. 2 the Arabic date is that of the Hegira, and „the Javanese date is that of their own aera.

„With respect to the assay it is proposed to make that „of the Silver 10 pennings (Dutch divisions of Assay) instead of $9^1/_2$.

„The gold to bear the same proportion viz: 20 Carats, „instead of 18 as formerly.

„The weight to remain as before, viz: the Silver rupee „23 Stuivers.

„A further communication will be made respecting the „Gold, when the necessary calculations are completed.

„At the above proposed assay and weight the Silver rupee „will be of the intrensic worth of $28^1/_{16}$ Stivers; at the „same weight, and late assay of $9^1/_2$ it was only worth $26^2/_3$.

„By the Dutch mint regulations of 1795 the gold was „ordered to bear the assay of 19 Carats being equal in „fineness to the Silver of $9^1/_2$.

„The scarcety of gold afterwards caused it to be reduced „to 18 carats which consequently destroyed the former pro-„portionate value of Gold and Silver.

„I have the honor to enclose a translation of the above „mentioned mint regulations of 1795 except the oaths, and „to be &c. (Signed) Alex Adams
Resident

„Governmt. House
„Sourabaya
„19th December 1812.

No. 1.

„Struck at Sourabaya in „the year (Java) 1740 by „order of the English Com-„pany.

No. 2.

„Ordered to be coined at „Sourabaya by the English „Company 1740.	Coined in the Island of Java by order of the English Company in the year 1228.

(Onder stond.)

„Resolved that the purchase alluded to in the preceding „letter be authorized, and that the Resident be requested „to point out if there are any old Government buildings „unemployed at Sourabaya which he would recommend to „be sold to that amount.

„Resolved that the *impression No. 2* containing the Arabic „and Javanese character be approved, and that the Resident „be informed that the rate of assay is to continue for the „present at the intrensic value $26^2/_3$ pr Rupee of 23 Stivers „weight, and the Gold to bear the assay of 18 carats".

Vreemd is in bovenstaand stuk de vertaling die van de

inscripties op de munten gegeven wordt,' want noch die van de vóór — noch die van de keerzijde is juist.

Wat de reden is van die afwijking is mij onbekend, en aangezien de origineele stukken ontbreken, zal dit vraagstuk ook wel nimmer opgelost kunnen worden.

Het ledige vak bij No. 1 bevatte in den brief vermoedelijk het wapen van de Engelsche Compagnie, ten minste wanneer ik „Crest" door wapen, vertalen mag. [1])

Op den 12n Maart 1813 werd het Reglement voor den Muntmeester vastgesteld (zie bijlage B) en blijkt uit artikel 1, dat men van plan was om behalve *heele zilver ropijen*, ook *halve* en *heele gouden ropijen* te slaan.

Teekenend is de bepaling in artikel 5 dat de muntmeester elke 15 dagen een copie van het muntboek direct aan den „Lieutenant Governor" zenden moest (dus zonder tusschenkomst van den Resident).

Uit eenige geleidebrieven, blijkt dat Zwekkert aan die bepaling voldeed, doch alle Copiën van het muntboek zijn verdwenen, en aangezien in een Rapport van den muntmeester W. F. van Leeuwen ddo 19 Mey 1825 verklaard wordt dat Zwekkert geen boeken, over het aanmunten van goud en zilver onder het Engelsch Bestuur, afgegeven had, ligt het voor de hand om aan te nemen, dat al die stukken door Raffles zijn medegenomen. [2])

Om, zij het dan ook zeer gebrekkig, en, vooral wat de goudmunting betreft, met zeer groote hiaten eenigzins een overzicht te krijgen van dien muntslag moest ik mijn gegevens „uit alle hoeken en gaten van het Engelsch Archief bijeen scharrelen" en past mij hier een woord van dank aan Dr. F. de Haan, den Lands Archivaris, zonder wiens hulp

1) Voorzooverre mij bekend, bestaan alleen goudstukken van Madras waarop slechts 't helmteeken is afgebeeld, op alle andere munten ziet men steeds het geheele wapen.

2) Zooals bekend is, zijn alle verzamelingen, teekeningen, memories, en bescheiden door Sir Stamford Raffles bijeengebracht, bij den brand van het Schip „The Fame" verloren gegaan, zoodat, bijaldien niet voor dien, stukken naar Engeland verzonden werden, de kans op aanvulling der door mij verzamelde gegevens, zeer gering is.

en aanwijzingen ik, in die, over het geheele oude archief verspreidde stukken, zeker den weg niet zoude gevonden hebben.

Op 10 Maart 1813 (zie bijlage C) rapporteerde de Resident dat de Zilvermunt in werking was, en den 17^{en} d.a.v. zond hij eenige Ropijen, prijzende daarbij tevens Zwekkert over het door hem verrichtte werk.

Pas op 3 April 1813 (zie bijlage D) zond hij *twee monsters* in voldoening aan Artikel 3 van het muntreglement, dus van de *eerste* en *tweede* partij, zoodat de zending van 17 Maart t.v. als *proef van den muntslag* moest dienen.

Dit blijkt ook uit de d.a.v. zending van 16 April, in voldoening aan 't bewuste Artikel 3, want daarbij spreekt hij van „one Rupee of the 3^{d} parcel of Silver Coinage". [1])

Het is door die zendingen van den Resident; waarvan de geleidebrieven toevallig vrij compleet bewaard zijn gebleven, en die ik kon combineeren met de Weekrapporten van den Muntmeester; dat ik in staat was den muntslag vooral van de eerste jaren, met vrij groote zekerheid samen te stellen. (Zie bijlagen E, F, G en H.)

Bij Proclamatie van 9 April 1813, (verschenen in de „Java Government Gazette" van den volgenden dag) wordt voor het eerst publiciteit gegeven aan het voornemen der Regeering om zilveren ropijen uittegeven, en om eventueel ook goud te doen aanmunten. (Zie bijlage I.)

Eveneens onder dd^{o}. 9 April 1813 (doch voor het eerst opgenomen in de Java Gov^{t}. Gazette van 8 Mei d. a. v.) werd bij Proclamatie de nieuwe zilveren Java ropij, tegen 30 stuivers gangbaar verklaard. (Zie bijlage J.)

Zooal we zagen werd op 5 Januari 1813 besloten dat de gouden munten een gehalte van 18 caraat zouden hebben. In art. 1 van het muntreglement wordt evenwel 19 caraat voorgeschreven. Waaraan deze verschillende redactie te wijten is, weet ik niet.

---

1) Tweemaal in de maand diende de Resident een staat, van ontvangen en verzonden brieven in, en kon ik die staten dikwijls ter vergelijking gebruiken, bij verschil van No. of datum.

Toen nu met de goudmunting een aanvang zoude gemaakt worden, stond men voor die twee lezingen, de Resident hield zich aan het Besluit, en de Muntmeester beriep zich op het Reglement.

Op 19 Juni 1813 vroeg de Resident daarom nadere instructies, er op wijzende dat volgens den Muntmeester, de gouden (heele) ropijen, bij een gehalte van 19 caraat, belangrijk meer dan 16 zilveren ropijen waard zouden zijn.

Het antwoord, in margine, op bovengenoemd schrijven luidt: „The rate of alloy is to be established at 18 carats.

By order of the Hon'ble.

Buitenzorg The Lieutenant Govr. in Council.

6th July 1813. C. Assey. Secry. to Gov^t^.

Nu we omtrent het gehalte accoord gaan, moeten we nog den stempel c. a. vaststellen.

In alle mij toegankelijke Numismatische werken worden de gouden munten die ons uit den Engelschen tijd bekend zijn *Heele ropijen* of *Mohurs* genoemd, en zoowel Millies als Netscher en van der Chijs, deelen ons op gezag van Marsden mede, dat ook *Halve gouden ropijen* bestaan hebben, de laatsten zeggen evenwel uitdrukkelijk dat ze nimmer een exemplaar zagen.

De waarheid is evenwel, dat zij nimmer *Heele gouden ropijen* van dien muntslag gezien hebben, want *alle goudstukken die in den Engelschen tijd geslagen zijn, waren Halve Gouden Ropijen*, ter waarde van 8 zilveren Java Ropijen of 240 stuivers.

Reeds een eenvoudige weging had zulks kunnen aantoonen, doch blijkbaar is niemand op dat idee gekomen, en had men het gewicht vergeleken met de Halve ropijen bijv. van 1798 en later, die meestal slechts een fractie zwaarder zijn, dan was de vergissing niet zoolang onbekend gebleven.

Voor mij werd evenwel de moeilijkheid slechts verplaatst, want ik moest nu de Heele ropijen zoeken, doch Zwekkert sloeg blijkens de weinige rapporten, die ik vond, slechts „*New half gold Rupees*" en de Resident zond in voldoening

aan Art. 3 van het Reglement slechts „*Half gold Mohurs*" of „*Half gold Rupees*" zoodat ik hiermede wel is waar de bewijzen in handen had, zonder evenwel de vraag waarom men geen heele sloeg, op te lossen.

Het toeval deed mij echter een brief ontdekken, die niet alleen de geheele zaak opheldert, doch die tevens *het eenigste* mij bekende *Besluit* vormt, dat omtrent de goudmunting geslagen is. (Zie bijlage K.)

We zien uit dien brief van den Resident dd° 17 Juli 1813, dat hij een lak afdruk van een stempel zond, waarop het Christelijk jaartal voorkwam; dat die verandering op de stempels gemaakt is, omreden het anders gemakkelijk zoude vallen verguld zilveren voor gouden munten uit te geven; en dat men *Halve ropijen sloeg omdat de partijen goud die ter munting aangeboden werden te klein waren om daaraan een monster ter waarde van 16 ropijen te ontleenen*. Blijkens de Marginale beslissing van 31 Juli 1813, werd alles wat de Resident ter zake voorstelde goedgekeurd.

Of aan het verzoek van Zwekkert om publicatie, voldaan werd, weet ik niet.

Een kleine toelichting is misschien hier niet overbodig, n. m. waarom die kantteekeningen op de brieven voorkomen.

De Ambtenaren, moesten met de Regeering correspondeerende, alle brieven in duplo zenden. De ontvangst erkenning, het antwoord, of de beslissing werd in margine gesteld, en de afzender kreeg een der brieven terug, terwijl de andere in 't archief verbleef.

Werd nu, zooals in bovengenoemd geval, door Raffles een beslissing genomen, en bracht hij de zaak niet in de Vergadering ter sprake, zoodat de brief niet in de „Proceedings" geinsereerd werd, dan bleef die brief, het eenigste Besluit ter zake.

Ongetwijfeld zijn op die wijze vele besluiten van Raffles, ook over muntzaken, verloren gegaan.

Reeds op 14 Augustus 1813 zond de Resident „*a Half Gold Mohur of the first Gold Coinage*" (zie bijlage L) zoodat kort te voren met de goudmunting begonnen is.

Het is mij niet gebleken dat ook voor Gouvernements rekening goud gemunt werd, en dat ook deze eerste munting voor rekening van particulieren was, blijkt uit een brief van Zwekkert aan den „Lieutenant Governor" (zie bijlage M), want hoewel hij niet vermeldt dat de „private concern" over goud liep, kan het, ook de overeenstemming van datum in aanmerking nemende, moeilijk op een andere zaak slaan, omreden in 1813 en 1814 *geen zilver voor particuliere rekening* geslagen werd.

Op 13 October 1813 (zie bijlage N) vroeg de Resident van Soerabaia toestemming om ook *Halve zilveren Ropijen* te mogen slaan „*the size being that of the Half Gold Mohur*, and the impression the same as that of the Silver Rupee".

Aangezien we het formaat der halve zilveren ropijen kennen, kunnen onze munten tot heden als heele gouden ropijen te boek staande, daarmede vergeleken worden.

Ook in dit stuk, dat nergens anders te vinden is, hebben we weder in een kort en bondig „Approved and Authorized" het betreffend Besluit van 24 October 1813 in handen.

Op 4 December 1813 zond de Resident voor het eerst (steeds in voldoening aan Artikel 3 van het muntreglement) een $^1/_2$ zilveren ropy naar Batavia.

Zooals ik verder zal aantoonen heeft men spoedig weder van het munten van halve zilveren ropijen afgezien (waarom weet ik niet) en zijn die munten alleen geslagen *tusschen 29 November 1813 en 22 Januari 1814.*

Bij Proclamatie van 1 November 1813 werd, te rekenen van af 1 Januari 1814, de Zilveren Java Ropy tot standaard zilvermunt verheven.

Naar het schijnt had men in 't laatst van 1813 grootsche plannen met de Duitenmunt ten minste er werd een Superintendent over de munt aangesteld, [1]) die op 26 Januari 1814 zijn eerste rapport uitbracht.

Veel nieuws staat daarin niet, want dat de muntinrichting niet veel bijzonders was, weten we reeds voldoende.

1) Ch. Harris Esq.

Interessant is evenwel de volgende zin. „The Hon'ble „the Lieutenant Governor having been pleased to direct that „copper money of the value *of Six and Three Stivers* should „be (if possible) struck, I beg leave to remark that the „machinery used at the mint is so weak from long use, „that it is not able to cut planchits of such a thickness, „and that *one Stiver pieces* seem to be the largest it is „capable of coining, and that but slowly and indifferently, „on account of the alloy in the copper, which renders it „hard and brittle".

Gebrek aan kopergeld was vermoedelijk de reden, dat men tot het slaan van zulke zware stukken, zoude willen overgaan, en men dacht zeker daardoor in denzelfden tijd meer koper te vermunten.

Dat er gebrek was, en telkens aanschrijvingen naar Soerabaia gingen, blijkt o. a. ook uit een brief van den Resident dd° 16 Juli 1814 waarin hij zegt „the mint has been ordered „to make doits [1]) as fast as possible, but the exceeding long „continuance of dry weather has so much reduced the water „in the river, as very much to check the working of the „waterwheel, and the whole of the machinery is so old „and shattered that the produce of the mint, is by no means „equal to what it has been."

Dit is alles, wat betreffend de Duitenmunt in de latere jaren te vinden is, en alhoewel eenigzins vaag, hebben wij toch in het rapport van Harris, een vingerwijzing dat pas in 1814 voor het eerst, stukken van 1 Stuiver gemunt zijn.

Ook omtrent de goud- en zilvermunt vond ik niets meer vermeld, en zelfs de rapporten van Zwekkert zijn in 1815, zoo onvolledig, dat er nagenoeg geen gegevens uit te putten zijn, en hoofdzakelijk de geleidebrieven van den Resident, bewijzen dat in 1815—16 nog heele zilveren, en halve gouden ropijen geslagen werden. Op 18 Januari 1815 werd besloten, om met 1 Februari d.a.v. het gehalte van

1) Dit is zeker niet woordelijk op te vatten.

de zilveren ropijen van $9\frac{1}{2}$ op 10 pennings en van de gouden halve ropijen van 18 op 20 caraat te brengen.

De vergadering vond deze verhooging raadzaam „since „the coinage has become increased, and the change in „commercial situation has its influence on the value of the coins".

Aangezien we telkens vernamen van *gebrek aan munt*, is het opvallend, dat Raffles plotseling op 8 Juli 1815 [1]) aan Resident Crawfurd den l[illegible] geeft om, direct na ontvangst van den brief, *de go[illegible]ilvermunt* te sluiten, en dat eveneens op zijn advies, op 13 Juli d.a.v. besloten wordt om met de koper munting op 1 Augustus te staken.

Gebrek aan koper kon *op dat moment* de reden *niet* zijn, want er was nog ± 3000 picols aan de munt in voorraad, en de Resident ontving den last om van die hoeveelheid tot 2000 picols te verkoopen, tegen een prijs niet beneden 24 Spaansche dollars. [2])

De Resident was naar het schijnt afwezig toen het schrijven van 8 Juli te Soerabaia aankwam, ten minste daarop wordt door Harris en den Ass^t.-Resident geantwoord, voor zooverre betreft de goud en zilver munting ongeveer in dezelfde bewoordingen als door den Resident zelve in zijn schrijven van 3 Augustus 1815 (zie bijlage O.)

Blijkens de „Proceedings" van 10 Augustus d.a.v. waarbij beide eerst genoemde brieven geinsereerd zijn, werd besloten, om den Muntmeester Zwekkert met behoud van tractement te belasten met het toezicht op de machineriën en gebouwen der munt, „and that he be permitted to continue the gold „and silver coinage *only* (but not copper) *for Individuals*, „or when Governement may require it, but that the Gene- „ral super-intendance and charge of the property attached „to the mint, be in common with other stores under the

1) De brief is gedateerd uit Patty, en komt pas voor in de „Proceedings" van 22 Aug. 1815.

2) Gewoonte is een tweede natuur, en hoewel de Java ropy tot standaard munt verklaard is, wordt toch telkens in officieele stukken nog van Sp. $ of Sicca Ry. gesproken.

„responsibility of the Resident, Mr. Zwekkert being imme-
„diately under his order in this Department. [1]) With regard
„to enz. (zonder belang).

De kopermunt was dus *définitief* doch de goud- en zilvermunt slechts *voorwaardelijk* gesloten, en dat nog in 1816 (gedurende den Engelschen tijd) behalve goud, ook zilver voor particulieren gemunt werd, blijkt uit een geleidebrief (zie bijlage P) ddº. 29 Februari 1816 waarbij de Resident *„a silver rupee of the 6th coinage for* individuals" aanbood.

Wat de reden voor het sluiten der munt geweest is, kon ik niet ontdekken, doch mogelijk houdt het verband met de berichten uit Europa, dat Java c. a. aan Nederland zouden teruggegeven worden.

Het eerste particuliere bericht daaromtrent, want officieel is het pas in October bekend gemaakt, verscheen in de Java Govt. Gazette van 4 Februari 1815.

Op 12 Maart 1816 gaf Sir Stamford Raffles het Bestuur over aan John Fendall Esq. en bij Proclamatie van 19 Augustus 1816 werden Java en onderhoorigheden aan het Nederlandsch Bestuur overgegeven.

Te Soerabaia werd pas op 28 Augustus d. a. v. de Britsche vlag neergelaten en den volgenden dag de Nederlandsche geheschen.

Prof. H. C. Millies zegt in zijn werk „De munten der Engelschen voor den Oost Indischen Archipel" op pag. 112 (doelende op de zilveren ropijen): „merkwaardig is het, dat „het Britsch Bestuur, ofschoon het reeds den 19en Augus- „tus 1816 Java aan Nederland overgaf, nog vooruit deze „munten met het jaartal 1232 liet slaan, welk Mohamm. „jaar, eerst den 20sten November 1816 aanving, en den 9en „Nov. 1817 eindigde, even gelijk de Nederl. Regeering, „ofschoon eerst op gem. 19 Aug. 1816 in het werkelijk „bezit van Java gekomen, Nederl. munten met de jaartallen „1814 en 1815 in omloop bragt."

1) Deze bepaling houdt verband, met de overplaatsing van Harris.

31981

Netscher en van der Chijs nemen dezen zin zonder commentatie over, en zijn 't dus blijkbaar daarmede eens.

En toch is de zaak niet zoo vreemd.

Natuurlijk wist men in Nederland reeds lang voordat het in Indië bekend werd, dat te eeniger tijd de koloniën geheel of gedeeltelijk terug gegeven zouden worden, en evenzeer wist men dat er gebrek aan koper- en zilvergeld was, zoodat het een zeer verstandige maatregel was, dat men bij voorbaat door De Heus en Suer[illegible]dt de duiten van 1814 t/m 1816 liet slaan, ook al wa[illegible]ze van den muntslag nu juist geen gelukkige.

Eveneens werd gezorgd voor zilver, en is uit Nederland in 1816, behalve gemunt geld, een partij van 28 kisten zilver *in baren* aangebracht, om op Java vermunt te worden.

Reeds bij Besluit van Commissarissen Generaal dd°. 1 November 1816 No. 29 (zie bijlage Q) is bepaald dat President en Raden van Finantien de noodige orders moeten „stellen, dat de Muntmeester te Soerabaia voortga met het „aanmunten, van gouden en zilveren ropijen op den thans „geregelden voet . . . . . voor rekening van den Lande, „met vrijheid tevens, om ook voor rekening van de bijzon„dere Ingesetenen . . . . . op gelijke wijze ropijen te „slaan."

Dit Besluit bevat den sleutel van het geheim, want, al geeft het geen uitsluitsel omtrent de stempels, dan toch blijkt er duidelijk uit dat reeds op 1 Nov. 1816 het plan tot goud en zilver munting bestond.

Door evenwel klakkeloos te besluiten, dat die aanmunting zoude geschieden „op den thans geregelden voet" heeft men blijkbaar geen rekening gehouden met de verhooging van het gehalte der gouden en zilveren ropijen op 1 Februari 1815, zoodat men, hoewel te laat, bemerkte dat men zich daardoor, zooals men 't noemt, in de vingers gesneden had.

Bij geheim Besluit van Commissarissen Generaal dd°. 24 Juni 1817 L^a. A. werd dan ook besloten het allooi der zil-

veren ropijen terug te brengen op 9 penningen 12 greinen, en van de gouden op 18 caraat (zie bijlage R.)

Drie dagen later, dus 27 Juni 1817 (zie bijlage S) besloot men om alle aanmunting tot nadere dispositie, te staken, omreden bleek, dat op de 11650 mark zilver, die van af den 16 Dec. 1816 tot 22 April 1817 vermunt werd, ruim 20 % verloren was.

Dat komt er van zal Zwekkert gedacht of gezegd hebben, wanneer de groote heeren iets besluiten zonder den Muntmeester te hooren.

Dit mogen we gerust aannemen, afgaande op het rapport (omtrent een geheel andere zaak) van den Muntmeester W. F. van Leeuwen (die onder Zwekkert Assistent muntmeester was) dd°. 19 Mei 1825, en waarin de volgende merkwaardige zin voorkomt.

„Omdat het Ned. Gouvernement inligtingen inwon van „wijlen de Heeren Thalman Bauer, en de Heer Heines, *en* „*niet van die het moesten weten*, zijn op dezelfde voet, *tot een* „*eeuwige getuigenis voor het Gouvernement*, in 1817 aan Ro„pijen van 10 penning fijn aangemunt *f* 259968, *en voor* „*particulieren f* 24737. Ook aan *goud voor particulieren* 1735 „stuks *Halve goude ropijen* à 20 karaten fijn. [1])

„Van dezen nagenoeg laatsten drie ton is weinig munt „meer in deze Kolonie, en waarscheinlijk om het voordeelige „gehalten en gewigt na bezittingen onzer naburen vervoert „geworden".

De „eeuwige getuigenis" waarover Van Leeuwen met zekere schadenfreude spreekt, zat, zooals we zagen, reeds spoedig onder den papierberg van 't archief verborgen en zeker is het wel eigenaardig dat de herinnering aan een muntslag die wat zilver betreft niet veel kleiner is dan dien der jaren 1813—1816 te samen, zoo spoedig en geheel verloren ging.

Met welke stempels de munten geslagen werden, blijkt voldoende uit een missive van den Provizioneel fungeerenden

1) De cursiveeringen zijn van mij.

Resident van Soerabaia P. H. van Lawick van Pabst dd°. 23 Augustus 1817 No. 83, uit welk zeer langdradig en verward stuk, ik alleen het hoogst noodige excerpeer. (Zie bijlage T.)

Duidelijk wordt ons daaruit dat men zeer oneigenaardig, en vooral tegenover de Inlandsche bevolking, hoogst inconsequent, voortging met het slaan van ropijen *met den Britschen stempel*, en hoewel het niet woordelijk zoo in dien brief staat, mogen we gerust aannemen dat de Gouden Halve Ropijen geslagen werden met het jaartal 1816, en de Zilveren ropijen met het Mohamm. jaar ١٢٣٢ (1232) = 1816/17 a. D.

Bij bovengenoemde missive van den Resident waren tal van berekeningen en tabellen gevoegd, waarvan slechts een stuk voor ons van belang is, n.m. de berekening der kosten die aan den besproken muntslag verbonden waren. (Zie bijlage U.)

We zien daaruit 1° dat de betrekking van Muntmeester niet geheel onvoordeelig was, wanneer ten minste gewerkt werd, en hij niet alleen op zijn salaris aangewezen was, en 2° dat het bedrag voor rekening van het Gouvernement geslagen n.m. 259,969 Ropijen, op 1 ropij na, overeenkomt met de som die door Van Leeuwen genoemd werd. Zeer waarschijnlijk was zulks een schrijffout, want in een rapport vroeger door hem uitgebracht, n. m. 15 Juni 1821, omtrent de voor- en nadeelen aan het weder oprichten eener zilver munt verbonden, noemt Van Leeuwen het goede getal, zeggende „mijn onderzoek wijders tot Baarzilver gericht, „vernam ik weldra, uit de $22360\frac{49}{64}$ marken, dewelke in 28 „kisten aan Baarzilver in 1816 uit Nederland zijn aan „gebragt, en waar van het grootste deel met 259969 „Ropijen à 10 penning fijn, in het begin van 1817 te Soe„rabaia is vermunt geworden; dat ook deze noemens„waardige massa zilver, tot één alloov gebragt (hij bedoelt „hier het restant) het gehalte der Nederlandsche Gulden „niet in zich bevatten."

We mogen dus naar mij voorkomt de cijfers door hem

gegeven, betreffend de goud en zilver munting *voor rekening van Particulieren*, in 1817, als juist aanvaarden.

Herhaalde malen was er sprake van 't weder oprichten eener zilvermunt op Java, en zelfs nog onder dd° 17 Maart 1862, werd een uitvoerig project met teekeningen ingediend, doch zeker is het dat *na ulto Juni 1817 geen gouden en zilveren munten meer op Java geslagen zijn.*

Na hiermede alles medegedeeld te hebben, wat ik omtrent de geschiedenis van den muntslag uit het archief kon opdiepen, zullen we den muntslag zelve nader beschouwen.

Zooals we uit het betreffend Besluit dd° 19 December 1812 zien, werd vastgesteld dat de ropijen (zoowel gouden, als zilveren) aan de eene zijde in Arabische karakters een inscriptie zouden dragen, vertaald als:

Coined in the Island of
Java by order of the English
Company in the year 1228.

en op de andere zijde in het Javaansch:

Ordered to be coined at
Sourabaya by the English
Company 1740.

Met uitzondering van de jaartallen bleef de inscriptie steeds gelijk en is het vreemd dat omtrent de lezing van die in Arabische karakters, zooveel verschil van meening bestaat.

Millies vertaalde: Geld van de Engelsche Compagnie, munt van het eiland Djáwa, (in) het jaar. . . . . . .

Netscher en van der Chijs vertalen: Geld van de Engelsche Compagnie voor het eiland Java, jaar. . . . .

Atkins vertaalde: Money of the English Company. Struck in the Year. . . . .

Marsden ten slotte, vertaalt: Coin of the English Company, struck in the island of Java.

Met inbegrip van die van het Besluit staan we hier dus voor *5 verschillende lezingen*, zoodat het zeker wel der moeite waard is, nategaan waaraan we ons ten slotte te houden hebben.

Ik heb daarom de hulp ingeroepen van Dr. Ph. S. van Ronkel, die welwillend hieronder zijn meening omtrent de lezing motiveert als volgt:

„Reeds het gebruik van het ta'lik-schrift doet zien dat „de legende van het muntstuk Perzisch is".

„De vertaling: *Munt van de Engelsche Compagnie, geslagen „in het eiland Java* ligt voor de hand".

„Wanneer men de legende als Maleisch verklaart, zoude ضرب met munt vertaald moeten worden, wat niet te ver- „dedigen is, en در dat dan als *dari* gelezen zoude moeten „worden, ten eenenmale onbegrijpelijk zijn, daar niet aan „te nemen is dat dit wel eens in de verbasterde spreektaal „ter aanduiding van het tweede naamvalsverband gebezigd „woord op een muntstuk kan voorkomen, terwijl buitendien „het woord *djazirah* dan zeer waarschijnlijk vervangen zoude „zijn door *poelau*".

„In het Perzisch is alles duidelijk, en kan ضرب in zijn „gewone lezing (ḍoeriba, 3° pers. mann. enk. perf. van ضرب ḍaraba = slaan, dus: is geslagen) verklaard worden, „als Maleische inscriptie zoude echter bijkans alles gewron- „gen en ongewoon zijn. Alle woorden zijn Perzisch, zooals در „*dar* = in, *sikkah* = munt, of Arabisch-Perzisch, zooals *djazirah* = eiland".

„Dat de vertaling van Marsden de juiste is, is m. i. aan „geen twijfel onderhevig".

Omtrent de inscriptie der keerzijde is men het evenmin eens, doch is de overeenstemming grooter.

Millies, en Netscher en Van der Chijs, *vertalen juist:* Engelsche Compagnie; gemaakt te Soerâpringgâ. (Soerabaja).

Atkins vertaalt: English Company. Struck at Surabaga; wat dus, de fout Surabaga daargelaten, vrij wel op hetzelfde neer komt, hoewel jâsâ beter door „made" dan door „struck" te vertalen is.

De vertaling zooals die in het Besluit voorkomt is geheel onjuist, want in de inscriptie komen geen woorden voor,

die, ook met den besten wil, door „ordered to be coined" te vertalen zijn.

De karakters van die Javaansche inscriptie zijn meerendeels slecht gevormd, zoo ook de cijfers der jaartallen, en de twee soorten schrift zijn door elkaar gehaspeld.

Vreemd is evenwel dat Millies het eerste woord „Hempni" instede van „Kempni" wil lezen, want zoowel op de afbeeldingen die hij zelf geeft, als op alle munten die ik afbeeld, is het eerste karakter hoewel slecht gevormd, toch steeds beneden bij de eerste ophaal duidelijk afgeplat en min of meer doorgetrokken, zoodat steeds een ꦏ en geen ꦲ bedoeld is. Ook de schrijfwijze „Kempni" in plaats van „Koempĕnnie" is in dit geval niet vreemd, omreden men de uitspraak van „Company", en niet van „Compagnie" wilde weer geven.

Na de inscripties, naar ik hoop, vastgelegd te hebben, alsnu overgaande tot de munten, behandel ik in de eerste plaats:

de Halve Gouden Ropijen.

Zooals we uit het overzicht der Goudmunting (Bijlage H) zien, zijn de gegevens die ik bijeen kon brengen zeer gebrekkig, en is het een greep in den blinde, wanneer we een poging willen aanwenden, om ook maar bij benadering, het aantal Halve gouden ropijen dat geslagen werd, vast te stellen.

De cijfers tusschen haakjes in de kolommen „Volgnommer der partij" en (afgeleverde) „Halve gouden ropijen" mogen we wat de eerste betreft als *zeker*, en wat de laatste betreft, als *vrij zeker* aannemen.

Gevende wat ik vond, moet ik mij van verdere berekeningen onthouden, en mag alleen wijzen op het feit, dat blijkens de gezonden monsters, in 1813 drie, in 1814 zes, en in 1815 tien *partijen* gemunt werden, zoodat in geen geval (de ons bekende hoeveelheden in aanmerking genomen)

het totaal der goudmunting in die jaren zeer hoog geweest kan zijn.

Van het jaar 1816 weten we, behalve de monsterzending op 12 Februari, niets, en van de goudmunting tijdens het Nederlandsch bestuur vernamen we alleen dat die plaats vond voor rekening van Particulieren, en dat totaal 1735 stuks Halve gouden ropijen geslagen werden. *Hoogst waarschijnlijk* had die aanmunting plaats in 't laatst van 1816, en *vermoed* ik dat de letter M op ب, en de omgekeerde eenen van het jaartal 1816 op de munt fig. 479 meer zijn, dan een toeval; of „Spielerei" van den graveur.

Ik geloof dat die M. het kenmerk is van de munten die onder het Nederlandsch bestuur geslagen werden, omreden we die letter ook op de zilveren ropijen van ١٢٣٠ terugvinden; en dat men op de gouden munten de eenen omkeerde, omdat men geen rozet daarvoor had zooals op de zilveren ropijen.

Dergelijke speculaties zijn evenwel niet zonder gevaar, en getrouw aan het spreekwoord „qui prouve trop, ne prouve rien" zal ik mij dan ook niet verder daarin verdiepen.

Overgaande tot een beschrijving der mij bekende stempels noteer ik in de eerste plaats dat mij van 1813 slechts een Exr. bekend is (fig. 473) uit de collectie van het Bat. Gen. v. K. en W. en afgaande op den geringen muntslag van dat jaar, geloof ik niet dat meer dan een stempel bestond.

Op de voorzijde is het jaartal foutief gegraveerd, en moeten we voor ١٦٦٨ (1668), lezen ١٢٢٨ (1228.)

Ook op de keerzijde komt een fout voor, n.m. in het woord Soerāpringgā, dat door den graveur [illegible] geschreven werd, dus Soerāprāgā luidt.

Van het jaar 1814 bezit ik slechts een stempel (fig. 474) doch het is zeker dat meer stempels bestaan hebben, want de stukken afgebeeld op plaat V (collectie J. M. H. van Oosterzee) en plaat XI (collectie L. White King) zijn beide

duidelijk verschillend, zijn van mijn exemplaar, waarop het woord جاوا (Djawa) zonder punt, dus حاوا voorkomt.

Eveneens moeten van 1815 meer stempels bestaan dan het eene exemplaar in mijn collectie.

Hoewel geen fotografie, is toch de afbeelding door Millies op plaat III gegeven, [1]) zoo duidelijk verschillend van mijn fig. 475, dat de mogelijkheid, dat beide naar eenzelfden stempel geteekend zouden zijn, buiten gesloten is. Op mijn exr. ontbreekt, zooals men ziet, de punt boven Sanah (سنة), want het kleine puntje boven dat woord zichtbaar, is een centerpunt, zooals op de meeste stempels (en op de keerzijden veelal boven "*I*) te zien is.

Van het jaar (beter gezegd met het jaartal) 1816 ken ik 5 varianten, waarvan een uit de collectie van het Bat. Gen. Drie exn. (fig. 476, 478 en 479) zijn vóor- en keerzijde van verschillenden stempel, doch de exn. afgebeeld in fig. 477 A en B hebben beiden de keerzijde als op fig. 478. Eigenaardig is het dat die munten zoowel met het Mohamm. jaar ١٢٣٥ (1230) als ١٢٣١ (1231) voorkomen, en dat men het noodig vond om op enkele stempels de 0 in 1 te veranderen (fig. 476 en 477B). Of zulks geschiedde om oude stempels van 't vorig jaar bruikbaar te maken, dan wel om een vergissing te herstellen, weet ik niet, want om zulks na te gaan zou men een groot aantal stukken moeten vergelijken, wat door de zeldzaamheid der munten onmogelijk is.

De stempel fig. 476 heeft weder حاوا instede van جاوا. Op de keerzijde van fig. 478 vergiste Maimin zich door in het woord ꦲꦶꦁ (hing) een neerhaal te veel te graveeren. Op de keerzijde van fig. 479 staan de eenen in spiegelschrift, terwijl op de voorzijde van die munt, op de dikke letter ب een M *en relief* staat, vermoedelijk als initiaal van Maimin, den graveur.

Mijn wijze van reproductie liet een weergave van het relief

1) De afbeelding bij Netscher en van der Chijs, Plaat VIII is zonder twijfel, daarnaar gecopieerd.

niet toe, zoodat zoowel hier, als op fig. 490 en 491 die letter *en creux* geteekend staat.

Ik weet niet of nog meer stempels met het jaartal 1816 bestaan hebben, want de afbeeldingen die ik vond in diverse catalogi, komen voor zooverre er over te oordeelen is, met de mijne overeen.

De Heele en Halve zilveren Ropijen.

De zilveren heele en halve ropijen van 1813 en 1814 zijn geheel, en de ropijen van 1815 ten deele voor rekening van het Gouvernement gemunt.

Dit was de reden dat de Muntmeester geregeld wekelijksche rapporten moest indienen, bevattende in kolommen verdeeld, de opgave van het ontvangen en verwerkte zilver, en der gemuntte en gestortte ropijen.

Daar die opgaven nog gedeeltelijk in het archief voorkomen, kon ik daaruit de tabellen (Bijlagen F en G) samenstellen. De eerste rapporten ontbreken, doch toevallig vond ik een brief van den Resident aan de Regeering dd° 17 April 1813 No. 95 luidende: „I take the opportunity of the H. „C. C. Nautilus's departure to Batavia, to send consigned „to the Hon'ble the Lieut^t Governor in Council a Box con„taining seven thousand five hundred and fifty two, new „Java rupees (Rps 7552) *being the whole that has as yet „been issued from the mint.*"

Zwekkert schijnt bij elke storting een deel van het hem toekomende muntloon in ropijen getoucheerd te hebben, ten minste de gestortte bedragen zijn steeds kleiner dan de gemuntte, zoodat mogelijk ook het bedrag van R^s 7.552 niet de gemuntte, doch gestortte hoeveelheid voorstelt.

De bekende getallen in de kolom „Gemunt" op bijlage F totaliseerend vinden we Rps. 213.040
tel bij het bedrag t/m 17 April bovengenoemd » 7.552
tel bij voor de ontbrekende weken in Juli, Aug., Oct. en Dec. ± R^s 5000 per week. ± » 40.000
dan vinden wij een totaal van ± Rps. 260.592

een bedrag dat eerder te groot dan te klein is, en dat tevens omvat de *Halve ropijen die tusschen 29 Nov. en 18 December 1813* geslagen zijn, aangezien Zwekkert die niet apart opgaf.

De tabel over den muntslag van 1814 (Bijlage G) is, hoewel op 't eerste gezicht met groote hiaten, bij nadere beschouwing compleet.

Waarom in 1814 met zulke groote tusschenpoozen, en in de laatste maanden in het geheel niet gemunt werd, weet ik niet.

Zeker is evenwel, dat in 1814 *alleen van 3 tot en met 22 Januari, Halve Ropijen gemunt zijn*, tot een bedrag van R[s] 4495, dus slechts 8990 stuks.

Verder staat vast dat in dat jaar slechts 32.267 Heele ropijen geslagen zijn.

Omtrent den muntslag der jaren 1815/6 werd mij weinig bekend, en alleen uit de geleidebrieven kunnen we opmaken *dat slechts Heele zilveren ropijen geslagen werden.*

Waarom, weet ik niet, doch de Muntmeester diende blijkbaar geen geregelde weekrapporten meer in, en alle opgaven die nog aangetroffen worden, zijn geschreven op kleine stukjes papier, alleen vermeldend het gestortte bedrag; indien het een munting voor rekening van het Gouvernement betrof; dan wel met vermelding dat hij (de Muntmeester) „a private concern) onder handen had, waarop soms *alleen* de naam van den eigenaar voorkomt.

Onwillekeurig vraagt men zich af hoe het mogelijk is dat de Resident zich „dergelijke vodjes in de hand liet stoppen" en dan kan ik, voor mij, daarop geen ander antwoord vinden dan, dat men wetende dat de Kolonien spoedig weder teruggegeven zouden worden, geen belang meer in de zaak stelde.

Wat ik nog aantrof te samen stellende, verkrijg ik voor de opvolgende muntingen in 1815 het volgende overzicht.

Datum waarop de Resident een monster zond.	Volgnommer.	Rapporten v/d Muntmeester.	Zilveren Heele Ropijen.
3 Januari	40	Op 9 Jan. werd gestort in de kas.	1.559
19 »	41	» 23 » » » » » »	1.078
9 Februari	42	» 13 Febr. » » » » »	1.618
20 »	43	$^{20}/_{2}$ had Zwekkert ontvangen 25.3.13$\frac{14}{57}$ mark zilver, en leverde af aan Poerbo Kasoemo op 27 Februari	443
4 Maart	44	Op 6 Maart in de kas gestort.	1.280
30 »	45	Op 6 Maart ontving Zwekkert van John Brown 2182.4.7$^{1}/_{2}$ mark Sycee zilver en leverde af op $^{20}/_{3}$ in mindering en op 3 April p. resto.	15.000 30.008
10 April	46	Op 17 April werd in de kas gestort.	1.617
29 Mei	47 48 49	Op 29 Mei rapporteerde Zwekkert omtrent „a private concern" voor J. M. Christianie, P. A. Goldbach & Hadji Suckor.	Hoeveelheden worden niet opgegeven.
10 Juni	50	?	?
29 »	51 52	Op 29 Juni rapporteerde Zwekkert omtrent een partij zilver van Lt Dostal ontvangen.	?
16 Sept.	53	?	?
25 Nov.	54	?	?

Om op die gegevens eenige berekening te baseeren is natuurlijk onmogelijk, alleen is het duidelijk dat in 1815 voor rekening van het Britsch bestuur slechts zeer weinig gemunt werd.

Voor 1816 ontbreken alle gegevens, en slechts uit *één*

stuk n.m. den geleidebrief van 29 Februari 1816 blijkt dat nog gemunt werd (Bijlage P).

Eigenaardig is het, dat 1° in dien brief gesproken wordt van een 6° munting, en 2° dat er bij vermeld wordt, dat die was voor rekening van particulieren, want in geen enkele vroegere geleidebrief, zelfs niet in die, waarbij halve gouden ropijen aangeboden werden, wordt daarvan melding gemaakt.

De 6° muntslag voor particulieren, *te rekenen van het begin af*, kan het niet zijn. Evenmin is het waarschijnlijk dat men op 1 Januari 1816 weder van No. 1 af begon, zoodat we dan op 29 Febr. de zesde munting van dat jaar zouden moeten noteeren.

Dit is daarom niet waarschijnlijk omreden de Resident op 12 Febr. 1816 de halve gouden ropij van dien dag, „the 20th Coinage" noemt, terwijl die in geval men overstag was gegaan No. 1 had moeten zijn.

Het meest waarschijnlijk, en met het oog op de veelvuldige schrijffouten die in de stukken van dien tijd gevonden worden, het minst gewrongen, komt mij de aanname van een schrijffout voor, zoodat we instede van „6th" 56th of 60th moeten lezen.

Zonder daarvoor ook maar een enkel bewijs te kunnen leveren, hel ik toch over tot het gevoelen dat in 1816, *d.w.z. nog gedurende het Britsch bestuur*, zeer weinig *zilver* gemunt werd, want ik kan mij het absoluut ontbreken van aanwijzingen in welken vorm dan ook, niet anders verklaren.

Een verdere motiveering dezer meening zoek ik in de munten zelve. Op de halve gouden ropijen zien we het jaartal 1816 steeds in combinatie met de Mohammedaansche jaren (veranderd, of niet) 1230 of 1231 en het Javaansche jaar 1743.

Ik laat daar of die combinatie wat de jaren betreft absoluut juist is, en wil alleen opmerken dat bijaldien Zwekkert zijn stempels voortdurend in overeenstemming had willen hebben met den kalender, hij dan minstens driemaal per jaar de combinatie had moeten wijzigen.

Doch welk motief zou hij er voor kunnen gehad hebben om zijn goudgeld te slaan met de jaartallen 123⁰/₁ en 1743 en daarentegen de zilveren ropijen met de jaartallen 1232 en 1744? Waarom zou hij op den stempel fig. 490 A het jaartal 1743 in 1744 hebben laten veranderen?

Nu eenmaal vast staat dat in 1817 onder het Nederlandsch bestuur nog ropijen geslagen zijn, en we dus de traditie, dat al die ropijen tijdens het Britsch bestuur gemunt werden als onjuist kunnen laten varen, geloof ik het niet ver gezocht indien ik aanneem dat de enkele partijen zilveren ropijen in 1816 tijdens het Engelsch bestuur gemunt, geslagen werden met den stempel van 't vorig jaar. en dat ropijen = fig. 490 en 491 werkelijk van den muntslag in 1817 zijn.

De mogelijkheid, dat nog een zilveren ropij met het jaartal 1231 ontdekt kan worden is hierbij niet uitgesloten, en evenmin is het onmogelijk dat de in December 1816 geslagen ropijen, de jaartallen 1232 en 1743 droegen. Gezien heb ik evenwel noch 't eene noch 't andere geval. [1])

Van de zilveren ropijen van 1813 ken ik de 5 varianten afgebeeld in fig. 480 t/m 484.

Allen hebben het jaartal foutief ١٦٦٨ in plaats van ١٢٢٨. Op de keerzijde van fig. 484 ziet men Soeràpringgà, [illegible] geschreven, waardoor de lezing Soeràprigà wordt.

Van de Halve zilveren ropij van 1813 ken ik slechts een stempel (fig. 492) waarop, even als op de zilveren Heele ropijen het jaartal foutief, ١٦٦٨ in plaats van ١٢٢٨ voorkomt.

In aanmerking nemende den korten tijd dat men die munten sloeg, geloof ik niet dat meer stempels bestaan hebben.

Ook van de zilveren ropijen en halve ropijen van 't jaar 1814 (fig. 485 en 493) heb ik nimmer andere stempels dan de door mij afgebeeldde gezien, wat met 't oog op 't geringe aantal munten dat geslagen werd, ook niet vreemd is.

---

1) Millies zegt dat de combinatie 1232 (١٢٣٢) + 1743 ([illegible]) bestaat, en N. en v. d. Ch. nemen zulks, hoewel foutief, over.

Van de ropijen van 1815 zijn mij vier varianten bekend. [1]) Drie zijn voor- en keerzijde verschillend (fig. 486, 487 en 488) doch het vierde exemplaar is alleen *voor de keerzijde* van een nieuwen stempel (fig. 489) doch is op de voorzijde geslagen met den stempel van fig. 488. Eigenaardig is het dat alle munten, zoowel voor- als keerzijde een merk (geheim teeken?) dragen. Op de voorzijde ziet men een klein cirkeltje, boven, voor het woord Hinglisj, en op de keerzijde onder het jaartal, voor de Z. Op fig. 489 is het cirkeltje door een punt vervangen.

(Zie ook de Halve gouden ropij fig. 477A en de afbeelding bij Millies fig. 26.)

Zooals ik reeds zeide, zijn mij geen zilveren ropijen van 1816 bekend.

Van 1817 heb ik daarentegen drie varianten n.m. de stempel fig. 490 zoowel met de keerzijde A als met B; en verder de munt fig. 491.

Evenals de halve gouden ropij fig. 479 hebben deze ropijen op de dikke letter ب een M en relief, en op de keerzijde is de rozet omgekeerd, behalve op den stempel met het veranderd jaartal, waarop daarentegen de naam Soeràpringgà, weder foutief Soeràprigà gespeld is. Op de voorzijde van fig. 491 is het woord جاوا geschreven جاور. Ongetwijfeld hebben meer stempels bestaan dan die welke ik kon afbeelden, doch zeker niet zooveel als we zouden moeten afleiden uit hetgeen, de Resident o.m. op 27 Mei 1813 rapporteerde, namelijk „The Steel also in Store is so bad that six pairs „of dies have already been worn out, as well as many pieces „of the milling machines."

Was de toestand zoo gebleven dan zouden we alleen voor 1813 een vijftigtal, en voor 1814 een zestal stempels moeten kunnen aantreffen.

De munten in questie zijn zeldzaam, vooral de halve gouden

1) De Heer J. Schulman noemt in den Catalogus der Collectie L. White King 1e deel pag. 106 (Nos 1299—1302) het jaartal ١٢٣٥ op deze ropijen, foutief, waarom weet ik niet.

ropijen, en heb ik van de zilveren ropijen van 1814 niet meer dan 7 stuks in handen gehad. Allen waren evenwel van dezelfde stempels.

Ik vermoed dus dat men later beter staal gekregen heeft, waardoor men niet per ± 5000 ropijen één paar stempels versleet.

De afbeeldingen die ik van de ropijen geef zijn *correct*, en kan men de stempels er op herkennen.

Het was de Sicca ropij die als voorbeeld voor den stempel der voorzijde gediend heeft. Op plaat XXIII fig. 509 beeld ik een keerzijde van een Sicca ropij, van het 19e regeeringsjaar af, en blijkt duidelijk dat Maimin op zijn stempels de woorden سنه en ضرب getrouw copieerde; doch tevens dat hij het muntteeken, zooals op de keerzijde der Java ropijen voorkomt, eveneens aan die ropijen ontleende.

De gouden en zilveren munten zijn niet uit geplette platen of repen gesneden, doch de schijven werden in vormen gegoten, daarna gevijld, daarna gekarteld, en ten slotte gestempeld. [1])

In 1815 werden te Batavia valsche halve gouden ropijen ontdekt, die door Zwekkert als zoodanig herkend werden, wijl ze een te laag gehalte hadden, en de plantjes uit de hand gesneden waren. Aangezien van den stempel niet gesproken wordt, hebben we aan de beschrijving niet veel.

Zooals reeds uit de historische gegevens die ik leveren kon, voldoende blijkt, is omtrent de

Koper en Tin munting

nagenoeg niets in de stukken te vinden, en moeten we ons dus grootendeels verlaten op de munten zelve.

---

1) Hoewel ik geen notitie daaromtrent vond, is het toch wel te verklaren, waarom de schijven voor de ropijen gegoten werden, alhoewel blijkens den inventaris nog doorsnij machines aanwezig waren. Reeds in December 1803, vroeg Zwekkert aan de toenmalige Regeering toestemming om de ropijen grooter en dunner te mogen slaan, omreden de doorsnijders telkens braken. Vandaar de dunne, ropijen in grooter formaat der latere jaren. De machinerie zal er in verloop van tijd wel niet beter op geworden zijn, zoodat hij die voor de dikkere Ropijen van 1813 e. v. j. niet gebruiken kon. 't Is een gissing, meer niet.

Mijn collectie bevat daarvan het volgende:

Koper.	Duiten	van	1811	23	stempels.
»	»	»	1812	75	» [1]
»	Halve stuivers	»	1811	15	»
»	» »	»	1812	52	»
»	» »	»	1813	33	»
»	» »	»	1814	23	»
»	» »	»	1815	7	»
»	Stuivers	»	1814	7	»
»	»	»	1815	1	»
Tin.	Duiten	»	1813	3	»
»	»	»	1814	3	»

Netscher en van der Chijs geven aan, dat nog koperen duiten bestaan van 1813 en 1814 en stuivers van 1812 en 1813.

J. S. van Coevorden, (Tijdsch. v. Ind. Taal. Land en volkenkunde 1858, pag. 110—113) geeft eveneens duiten van 1813—14 aan, doch kent van de stuivers slechts de jaargangen 1814—15.

Alhoewel ik het, met 't oog op de groote menigte munten die ik van dezen muntslag in handen had, vreemd vind dat ik van genoemde jaren nimmer exemplaren vond, mag ik hieruit toch geen bewijs voor het niet bestaan putten.

Afgaande op de afbeelding door Millies, Netscher en van der Chijs, en Verkade gegeven, moet ik veronderstellen dat een stuiver van 1812 bestaat. Ook in de collectie van den Heer van Oosterzee kwam volgens den catalogus (1e. deel pag. 11 No. 268) een exemplaar van dat jaar voor.

Uit het rapport van den Super-intendent Harris, over de munt dd°. 26 Januari 1814 zou men, hoewel het daarin niet in die bewoordingen staat, mogen opmaken dat vóór dien, geen stuiver stukken geslagen werden, want ware dit wel het geval, dan zoude naar mij voorkomt de zin „that one stiver pieces seem to be" enz. meer beslist geluid heb-

1) Over de duiten afgebeeld door Netscher en van der Chijs op plaat VIII Nos 70,73 zie mijn opstel over de duiten van Bandjarmasin en Maloeka, in dit Tijdschrift deel XLVIII pag. 489.

ben. Zooals de zin er staat, geeft het mij den indruk alsof Harris het met den Muntmeester besprokene weergaf, die hem, gebaseerd op zijn ondervinding van het jaar 1810 (toen eveneens korten tijd stuiverstukken geslagen werden) moet gezegd hebben, dat het hem onmogelijk was om zulke zware stukken van 3 en 6 stuiver te vervaardigen doch dat hij, hoewel met moeite, wel kans zag om stuivers te slaan.

Het kan zeer goed zijn, dat de stuiver van 1812 een proefslag was, doch ook hiervoor kan ik geen enkel bewijs leveren, zoodat ik de oplossing van het vraagstuk aan den tijd moet overlaten.

Volgens den Muntmeester van Leeuwen, zijn, zooals hij in zijn reeds meermalen geciteerd rapport vermeld, gedurende het Britsch Bestuur 305.210 ponden koper verwerkt, en bedroeg de daarvan gemuntte geldswaarde *f* 474,760: 6 st. zoodat ad 120 duiten per gulden berekend het ℔ bijna 187 duiten uitleverde, dus ongeveer evenveel als in de voorafgaande periode. [1])

Doordat het koper in den Britschen tijd met een groote hoeveelheid kanonnen spijs vermengd werd, waren de duiten dus behalve door het gewicht, ook intrensiek minder waard, zoodat het niet te verwonderen is dat de Inlander ze slechts met tegenzin aannam, en aan de latere duiten van 160 op een ℔ en van bijna zuiver Japansch koper de voorkeur gaf.

Wat de reden geweest is dat men omtrent de duitenmunterij zoo onverschillig was, is mij niet gebleken en is ook onverklaarbaar, want uit alles wat tijdens het Engelsch tusschenbestuur overigens ten opzichte van het muntwezen verricht werd, blijkt dat men een verbetering wilde brengen in den berooiden toestand waarin Java destijds verkeerde.

Dat ook Raffles zelf, geen minwaardige duiten wenschte, blijkt afdoende uit zijn aanvraag van kopergeld uit Bengalen, want daarin spreekt hij van 165 duiten per pond.

---

1) Deze opgave kan wel juist zijn, want ik vond als gemiddeld gewicht van eenige duizenden duiten ruim 210 per ℔. De stukken die ik woog waren evenwel gesleten.

Ik mag mij evenwel hierin niet verder verdiepen en rest mij alleen nog de toelichting der afbeeldingen, op de platen XXII en XXIII.

Over het algemeen zijn de stempel-varianten die van de koperen en tinnen munten voorkomen, hoogst onbelangrijk, en bestaan hoofdzakelijk in afwijkingen in den vorm van het merk der „British united East India Company" (Bale mark, genoemd) en van de letters en cijfers.

Ik beeld dan ook slechts een paar der meest afwijkende typen af, wijzende speciaal op een foutieven stempel, fig. 498 (zonder Z. op de keerzijde) en op de diverse vormen der 3 en 5 zooals die op de $^1/_2$ stuivers van 1813 en 1815 te vinden zijn. [1])

De afbeeldingen die ik tot heden van de tinnen duiten zag, zijn alle onjuist. De stempels voor die duiten, waren scherp en zuiver gesneden, hadden een geribden buitenrand, en op de keerzijde links en rechts van de 1 en onder JAVA een zesbladerige rozet. Slechts op goed geconserveerde exemplaren zijn deze details duidelijk te zien (fig. 505). Duiten van *lood* zijn *nimmer officieel uitgegeven* en de valsche stukken in dat metaal voorkomende, zijn direct te herkennen aan de 8 van het jaartal, die op de echte stukken *steeds* den vorm heeft zooals op fig. 505, en verder aan de E en C en aan de te kleine letters van DOIT (fig. 506.)

Of op die valsche stukken een geribde rand, en rozetten voorkwamen is op het eenigste exemplaar dat ik bezit, niet meer te zien.

De schijfjes voor de tinnen duiten zijn in vormen gegoten, en daarna gestempeld.

De koperen munten zijn slordig bewerkt, zoowel wat het pletten en snijden der plaatjes als wat de stempeling betreft.

De plaatjes werden niet geponsd, doch evenals de dui-

1) Van den stuiver van 1815 schijnt slechts een stempel bestaan te hebben. De vele exn. die ik in handen had wijzen daarop.

ten van de vorige periode, met een zoogenaamden „coupoir" geknipt, zoodat dan ook steeds de snijvlakte schuin is. [1])

Zóó slecht als Millies de munten maakte op pag. 115 van zijn reeds geciteerd werk, zijn ze echter niet. *Alle stukken* (meestal $^1/_2$ stuivers) *met omgekeerde letters, cijfers of jaartallen* zooals op mijn afbeeldingen fig. 507 en 508 of zooals op plaat III van Millies fig. 35 en 36 *zijn valsch.* Dat halve stuivers van 1816 niet bestaan kunnen, blijkt voldoende uit den datum van sluiting der munt.

Eveneens zijn *valsch* alle halve stuivers die voorkomen met het jaartal 1812—1813 of 1814 en het monogram L. M.

Op Plaat XXIII fig. 510 beeld ik een stuk af, waaromtrent ik geheel in 't duister tast.

De bewerking der stempels doet mij aan het graveerwerk van Maimin denken, en de aanduiding der waarde £ 3: 12 aan den Britschen tijd. Het stuk is van *geel koper*, bol op den rand, en $6^1/_2$ m/m dik.

Waarvoor dergelijke „tokens" gediend kunnen hebben weet ik niet, en ik geef de afbeelding in de hoop, dat mogelijk iemand mij de verklaring geven kan.

Het is natuurlijk zeer goed mogelijk dat het stuk slechts bij toeval op Java beland is, en dus elders te huis behoort.

Verder weet ik omtrent den behandelden muntslag niets medetedeelen, en hoop ik dat men ter wille der ophelderingen die ik geven kon, de vele hiaten zal willen vergoelijken.

WELTEVREDEN, Mei 1908.

Naschrift. Toevallig vond ik in het Archief nog de Journalen loopende van Mei 1813 t/m April 1815. Zooals uit de Proclamatie omtrent de tinnen duiten blijkt, moeten die munten voor het eerst in Mei 1813 geslagen zijn, zoodat de bedragen in genoemde Journalen voorkomende, den geheelen muntslag omvatten.

---

1) In een later opstel, over de duiten van 1806—11 kom ik op deze werkwijze terug.

De maandelijksch genoteerde bedragen samentellend, blijkt dat ontvangen zijn.

Van Mei t/m Dec. 1813,	tinnen duiten ter waarde van	Sp. $	63.433:59
» Jan. » April 1814,	tinnen duiten ter waarde van	» »	40.419:20
» Mei » Oct. 1814,	tinnen duiten ter waarde van	Java Rps.	198.214:83

(de boekposten zijn van Mei 1814 af, in Java rupees berekend).

Hieruit blijkt dus dat *na October 1814 geen tinnen duiten meer geslagen zijn*, en dat in 1813 totaal 16.746.548 en in 1814 totaal 33.656.279 stuks van die muntstukken werden afgeleverd.

Juni 1908.

BIJLAGE A.

(Zonder No.)

To C. Assey Esqre

Ass^{t} Secretary to Government

&c. &c. &c.

Sir,

I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 8th Inst. respecting the mint.

The copper mint was some time delayed for want of water and deficiency of copper.

My letter of the 11th Inst. will have prepared you for a report that the gun metal, *of itself* is not proper for the coinage. Mr. Zwekkert has just reported that it injures the machinery. I have therefore desired him, to stop the work until some better is procured, to mix with it.

Mr. Zwekkert says that the copper lumps at Batavia will answer for that purpose.

There is . . . . (zonder belang).

My letter of the 11th Decr. will have given the information required, respecting the time required for the Establishment of the Gold and Silver mint. Materials for it are preparing but the work is not yet commenced as the reply of the owner respecting the price of the House is not yet received, but it will be ready for use in about five or six weeks.

I beg to know from whence the gold and silver for the coinage is to be taken especially for the Rupees to be sent as a specimen.

A sketch of the dye (zoo staat er, bedoeld is natuurlijk „die") is preparing, and the whole will be ready about the time above mentioned, so that any bullion to be sent from Batavia, should be here about that time.

I have the honor to sent 4 Single and 2 double Duits struck from the Gun metal, and shall have that of reporting more fully on the subjects of your letter, as soon as possible.

I have the honor to be
Sir
your most obedient servant
Alex. Adams R[t].

Gov[t] House
Sourabaya
16 Dec[r] 1812.

(In margine stond). A considerable quantity of copper lately arrived, has been shipped for Sourabaya in the Matilda and Minerva Brig.

C. Assey
Ass[t] Secr[y] to Gov[t]
28 Dec[r]. Batavia.

(id. lager) The silver required, in the first instance is to be taken from the Treasury, and Spanish Dollars to be employed for that purpose.

Proposals will be made to buy up old silver for the mint, and meanwhile no Spanish Dollars are to be issued from the Treasury, it being intended to recoin them into Rupees.

By order of the Honorable
the Lieutenant Governor
C. Assey. Secr[y].

Batavia
28 Dec[r]. 1812

BIJLAGE B.

Instructions to the Mint Master.

Art. 1st. The Mint and the Coinage conducted therein shall be under the Direction and responsibility of the Mintmaster and under the immediate superintendance of the Resident, at the weights and alloy ordered, viz. the Half and Whole Gold Rupees at the weight of fourteen, and twenty eight stivers each respectively, and alloy of nineteen carats; the Silver Rupees at the weight of twenty three stivers and alloy of nine pennings and twelve grains, with the Stamps all ready offered.

Art. 2d. To ascertain the purity of Rupees coined, the assayer will take from each parcel of Gold or Silver prepared for the mint a small piece of the weight of 1/8 of a Real and assay the same, and should that piece bear the fixed proportion of alloy, the same shall be delivered to the Mintmaster and after the said parcel or parcels shall have been coined, one Rupee shall be taken from each parcel from which one Quarter shall be cut in the presence of the Resident to be again assayed and when it shall be found that the Gold Rupees made therefrom bear the alloy of nineteen carats, and the Silver of nine pennings and twelve grains, it shall be returned to the respective Owner or Owners. The assayer shall then give one half of the quarter cut from the Rupee to the Mintmaster, with the report of the assay, to the Resident, who will forward the same to Government.

Art. 3d. As the offices of Essay and Mintmaster are at present united in one person the Resident shall for the present take one rupee out of each Parcel

of Gold and Silver assayed and coined by the Mintmaster and seal it with his and the Mintmasters seal, which packet thus sealed shall be forwarded to Government, in order to be assayed by persons competent thereto.

Art. 4th. The Mintmaster shall have an Assistent immediately under his authority, and for whose conduct he is held responsible.

Art. 5th. The Mintmaster and sworn Book keeper shall keep a proper account book of all Gold and Silver received for coinage, inserting therein the name of the owners, the quality and alloy of the Gold or Silver received, and how many Rupees he has coined from it. This book is to be kept *secret* and a copy of it is to be transmitted *direct* to the Honorable the Lieutenant Governor, on the 1st and 15th day, of every month.

Art. 6th. If the Gold and Silver brought for coinage shall be found to contain a smaller proportion of alloy than what is fixed for the coin, the Mintmaster shall be careful to alloy the same so as to bring it to the regular alloy (the Gold to nineteen carats, and the Silver to nine pennings and twelve grains) and if on the contrary the Gold or Silver brought for coinage is found to contain a greater proportion of alloy than is established for the coin, the Mintmaster will bring it to the proper standard by adding Bullion to it, for which he shall be allowed to demand payment from the owner at the time of delivering the coin.

Art. 7th. In order to defray the expences and charges of melting, assaying and coining with the mint-materials and for his trouble, the Mintmaster shall be allowed to charge 4 petos on the Gold and 6 petos on the Silver, which is to be paid by the owner and divided as follows:

$3^1/_2$ pctos on the Gold and 5 pctos on the Silver shall be for himself, and the remaining $^1/_2$ pct. on the Gold and 1 pct. on the Silver shall be divided between the Assayer and Assistent, or in default of the former to the Assistent and sworn Book keeper, who with the Mintmaster shall be responsible for all the Gold and Silver that may be brought in.

Art. 8th. All the Gold and Silver brought to the Mint shall be received by the Mintmaster in the presence of his Assistent and Book keeper as witnesses, and be under the charge of the two former, and the Mintmaster shall give an acknowledgment of having received such Gold or Silver, and on delivery of the coin made from the same, he shall take the owners receipt for the amount.

Art. 9th. It shall be a regulation that the persons who first bring Gold or Silver to the Mintmaster, shall be first served, and each parcel is to be separately packed and marked, to prevent mistake.

Art. 10th. The Mintmaster shall not strike any other Gold of Silver Rupees, or any other Coin what ever, except such as is mentioned in the first article, or as may hereafter be ordered bij Government, neither shall he use any other stamp than that which is regularly established, upon penalty of severe fine, and such other punishment as the circumstances of the case may direct.

In the manner and under the same penalty the Mintmaster is forbidden to alter the weight or alloy now fixed and established, without special authority for the same.

NB. Deze muntregeling komt voor in de „Proceedings" van 12 Maart 1813.

BIJLAGE C.

No. 99

To C. Assey Esqre
Ass^{t} Secretary to Gov^{t}

Sir

I have the honor to report, the Silver mint having commenced its work. Five hundred (500) Spanish dollars were this Day issued to Mr. Zwekkert and are now metting (*) previous to the assay being taken.

In a five (**) days I shall have the honor of forwarding specimens of the new coinage.

I have the honor to be
Sir
your most obedient
Humble Servant
(Was niet geteekend.)

Gov^{t} House
Sourabaya
10 March 1813.

(*) melting (**) few. M.

BIJLAGE D.

No. 74

To C. Assey Esqre
Ass^{t} Secretary to Gov^{t}

Sir,

I have the honor to forward enclosed herewith two packets, each containing one Rupee of the new Coinage agreeable to the 5th article (*) of the Instructions for the Gold and Silver mint.

I have the honor to be
Sir
your most obedient
Humble Servant
(w.g.) Alex(ander) Adams, R^{t}.

Gov^{t} House
Sourabaya
3^{d} April 1813

(*) Natuurlijk een schrijffout voor 3d Article. M.

BIJLAGE E.

Zilvermunting tijdens het Britsch Bestuur.
Datums waarop Monsters der partijen verzonden zijn.

1st	Coinage	3 April	1813.	Rupee	1
2d	„	3 „	„	„	1
3d	„	16 „	„	„	1
4th	„	28 „	„	„	1
5th	„	6 Mei	„	„	1
6th	„	23 „	„	„	1
7th	„	28 „	„	„	1
8th	„	9 Juni	„	„	1
9th	„	19 „	„	„	1
10th	„	30 „	„	„	1
11th	„	10 Juli	„	„	1
12th	„	22 „	„	„	1
13th	„	2 Aug.	„	„	1
14th	„	13 „	„	„	1
15th	„	25 „	„	„	1
16th	„	6 Sept.	„	„	1
†17th	„	15 „	„	„	1
18th	„	24 „	„	„	1
19th	„	4 Oct.	„	„	1
20th	„	13 „	„	„	1
21st	„	20 „	„	„	1
22d	„	30 „	„	„	1
23d	„	8 Nov.	„	„	1
24th	„	17 „	„	„	1
25th	„	26 „	„	„	1
26th	„	4 Dec.	„	„	½ & 1
27th	„	27 „	„	„	½

† In den brief staat 16th coinage, doch de fout is verbeterd in den staat van verzonden brieven.

* Op 16 Sept. zond de Asst.-Resident 1 rupee als „49th coinage" doch dit is blijkbaar een vergissing, en moet 53d zijn.

28th	Coinage	8 Jan.	1814.	Rupee	½
‡29th	„	19 „	„	„	½
30th	„	31 „	„	„	1
31st	„	15 Maart	„	„	1
32d	„	9 April	„	„	1
33d	„	28 „	„	„	1
34th	„	19 Mei	„	„	1
35th	„	16 Juni	„	„	1
36th	„	29 „	„	„	1
37th	„	30 Juli	„	„	1
38th	„	6 Aug.	„	„	1
39th	„	10 Sept.	„	„	1

‡ In den brief staat 28th coinage, doch in den staat der verzonden brieven 29th.

40th	Coinage	3 Jan.	1815.	Rupee	1
41st	„	19 „	„	„	1
42d	„	9 Febr.	„	„	1
43d	„	20 „	„	„	1
44th	„	4 Maart	„	„	1
45th	„	30 „	„	„	1
46th	„	10 April	„	„	1
47th	„	29 Mei	„	„	1
48th	„	id.	„	„	1
49th	„	id.	„	„	1
50th	„	10 Juni	„	„	1
51st	„	29 „	„	„	1
52d	„	id.	„	„	1
*53d	„	16 Sept.	„	„	1
54th	„	25 Nov.	„	„	1

„6th Coinage for Individuals" R. 1 werd verzonden op 29/2 1816.

BIJLAGE F.

OVERZICHT der Zilvermunting in 1813.

RAPPORTWEEK.	Datum en No. monster zending.	Gemunt in Ropijen.	Gestort in Ropijen.	
(1e rapporten ontbreken)	3 April No. 1 en 2		7552	Zie Bijl. D. en den brief van 17 Apr. 1813, in den tekst opgenomen.
19—24 April	16 „ „ 3	2642		
26/4—1 Mei	28 „ „ 4	3833	6476	
3—8 „	6 Mei „ 5	6538	6479	
10—15 „		9135	8639	
17—22 „	23 „ „ 6	3551		
24—29 „	28 „ „ 7	10547	12958	
31/5—5 Juni		6776		
7—12 „	9 Juni „ 8	8457	12963	
14—29 „	19 „ „ 9	11819	12965	
21—26 „		6325		
28/6—3 Juli	30 „ „ 10	9698	12953	
5—10 „	10 Juli „ 11	9680	12962	
12—17 „		9285		
19—24 „	22 „ „ 12	5643	12964	
26—31 „		(*)		
2—7 Augustus	2 Aug. „ 13	(*)		
9—14 „	13 „ „ 14	6623	12960	
16—21 „		9235		
23—28 „	25 „ „ 15	5144	12960	
30/8—4 September		10075	12975	
6—11 „	6 Sept. „ 16	7443		
13—18 „	15 „ „ 17	9579		
20—25 „	24 „ „ 18	12491	12963	
27/9—2 October		(*)		
4—9 „	4 Oct. „ 19	(*)		
11—16 „	13 „ „ 20	(*)		
18—23 „	20 „ „ 21	13391	12953	
25—30 „	30 „ „ 22	(*)		
1—6 November		12783		
8—13 „	8 Nov. „ 23	8620	12960	
15—20 „	17 „ „ 24	6748	12953	
22—27 „	26 „ „ 25	3548	6479	
29/11—4 December	4 Dec. „ 26	3431	3236	
6—11 „		(*)		
13—18 „	27 „ „ 27	(*)		
20—25 „		(§)		
27—eind „		(§)		

(*) Deze weekrapporten ontbreken, doch aangezien monsters gezonden werden, en de raporten der voorafgaande of volgende weken, eindigen of beginnen met een saldo, moet dus gedurende die weken gemunt zijn.

(§) Blijkens rapporten van 27 Dec. 1813 en 3 Jan. 1814 werd in de voorafgaande weken niet gewerkt, zoodat de ½ ropij die op 27 Dec. gezonden is, dus tusschen 6 en 18 Dec. geslagen werd.

N.B. Op 4 Dec. zond de Resident een halve en een heele ropij als monster van de 26e munting, zoodat het bedrag van 3431 Ropijen, dus ten deele uit ½ ropijen bestond.

Overzicht der Zilvermunting in 1814.

Rapportweek.	Datum en No. monster zending.	Gemunt in Ropijen.	Gestort in Ropijen.
3–8 Januari	8 Jan. No. 28	2268	2158½
10–15 „		2021	
17–22 „	19 „ „ 29	206	2158½
24–29 „	31 „ „ 30	2912	2808
31/1–5 Februari		(o)	
7–12 „			
14–19 „			
21–26 „			
28/2–5 Maart			
7–12 „		1692	
14–19 „	15 Maart „ 31	1257	2805
21–26 „			
28/3–2 April			
4–9 „	9 April „ 32	3323	3237
11–16 „		(*)	
18–23 „		5287	
25–30 „	28 „ „ 33	437	5548
2–7 Mei			
9–14 „		(*)	
16–21 „	19 Mei „ 34	6571	6479
23–28 „			
30/5–4 Juni			
6–11 „		(*)	
13–18 „	16 Juni „ 35	1326	1294
20–25 „		(*)	
27/6–2 Juli	29 „ „ 36	1326	1294
4–9 „			
Transporteere. . .		28626	—
Per transport. . .		28626	
11–16 Juli			
18–23 „		(*)	
25–30 „	30 Juli No. 37	1091	1078
1–6 Augustus	6 Aug. „ 38	2609	258[illegible]
8–13 „		(o)	
15–20 „		(o)	
22–27 „		(o)	
29/8–3 September		(*)	
5–10 „	10 Sept. „ 39	4436	4319
12–17 „		(o)	
19–24 „		(o)	
26/9–1 October		(o)	
3–8 „		(o)	
10–15 „		(o)	
17–22 „		(o)	
24–29 „		(o)	
31/10–5 November		(o)	
7–12 „		(o)	
14–19 „			
21–26 „			
28/11–3 December			
5–10 „			
12–17 „			
19–24 „		(o)	
26–31 „			
	Totaal	36762	
waarvan	32267	Heele	ropijen
	8990	Halve	„ „

(*) In den loop dezer weken werd zilver ingesmolten en verwerkt, doch *niet* vermunt.
(o) Blijkens gevonden rapporten, werd *niet* gewerkt.

Overzicht der Goudmunting van 1813—1816.

BIJLAGE H.

Datum waarop de Resident ½ gouden ropijen verzond.	Volgnummer van de partij.	Datum waarop, en van wien Zwekkert goud ter munting ontving.	Hoeveelheid en soort goud.	Datum aflevering.	Halve gouden ropijen.
14 Augustus 1813	1st Coinage	?			?
11 December „	2d & 3d „	?			?
18 Maart 1814	4th „	?			?
9 April „	5th „	?			?
30 Mei „	6th „	?			?
12 November „	7th „	5 Nov. 1814 ontv. van I. Deans	334.15 reals. ?	14 Nov. 1814	1245
3 December „	8th „	? „ „ „ Deans Scott & Co.	276.6 „ Stofgoud	5 Dec. „	1056
24 „ „	9th „	19 Dec. „ „ „ Id. Id.	448.21 „ China gold	27 „ „	1917
? 1815	(10)	16 Jan. 1815 „ „ Id. Id.	331.12 „ goud in baren	30 Jan. 1815	1240
? „	(11)	30 „ „ „ „ Said Hassan Baharoen	343.18 „ Stofgoud	6 Febr. „	1159
? 20 Februari „	12th „	20 Febr. „ „ „ Id. Id. Id.	55.24 „ „	27 „ „	? (209
16 Maart „	13th „	6 Mrt. „ „ „ Skelton & Co.	149.36 „ Stofg. & baren	20 Maart „	555
24 „ „	14th „	?			?
29 Mei „	15th „	24 April „ „ „ Hadji Suckor	62.12 „ „ „ „	?	? (235)
„ „ „	16th „	?			?
12 Augustus „	17th „	24 Juli „ „ „ A. T. Vermeulen (*)	118.36 „ Stofgoud	?	? (448)
„ „ „	18th „	„ „ „ „ „ J. Smith (*)	76.24 „ ?	?	? (289)
„ „ „	19th „	„ „ „ „ „ Damwijk (*)	54.12 „ ?	?	? (205)
12 Februari 1816	20th „	?			?

Volgens rapporten van 28 Nov. en 12 Dec. 1814 werd in de voorafgaande weken niet gewerkt.
(*) Volgens rapport van 31 Juli 1815 werkte men toen nog aan deze 3 partijen, zoodat de zending van 12 Aug. daarop moet slaan.
De getallen in de laatste kolom tusschen haakjes, zijn berekend naar een gemiddelde van partijen met hoog en laag gehalte op 27/12 1814 en 6/2 1815, dus slechts bij benadering juist.

Proclamatie van 9 April 1813, opgenomen in de Java Gov[t]. Gazette 10 April d.a.v.

The increasing depreciation of the old Batavian Paper Currency enz. (betreft de uitgifte van nieuwe crediet-brieven tot een bedrag van $ Sp. 250.000).

The introduction of a respectable Colonial Coinage is considered by Government to be of the first importance, and the public will perceive by a separate Proclamation of this date, that the new Java Rupee has been established from the mint at Sourabaya and will be issued from the Treasury at Batavia in payments after the 1st May. *A Gold Coinage is also in contemplation*, and when ever it may be practicable to re-establish the mint at Batavia, it may be expected that a considerable quantity of the smaller coins will be thrown in the market.

It will certainly be desirable *to withdraw from circulation the whole of the copper lumps* as soon as their place can be supplied with a more regular coinage, and until a sufficient number of copper duits to answer the purpose can be obtained, it has been resolved as a *provisional measure to introduce a coinage of Tin, with a fair intrensic value, but not actually rendering it an object for exportation.* The tin duits will answer the immediate purposes of exchange, and may be replaced hereafter, whenever a more convenient circulating medium is obtained.

In order to prevent, enz: (zonder belang).

(De cursiveeringen zijn van mij. M.)

NB. De halve gouden ropijen, zijn evenmin als de halve zilveren ropijen bij proclamatie gangbaar verklaard.

Proclamation.

Whereas the Honorable the Lieutenant Governor in Council has been pleased to re-establish the Silver Coinage at Sourabaya, and to coin a new Java Rupee, of the same standard as the former Java Rupees, and bearing an inscription in the Arabic character on the one side, and in the Javanese character on the other; Notice is hereby given, that the same is declared to pass current, and to be legal tender on the Island of Java and its dependencies, at the rate of 30 Stivers for each Rupee, and it is hereby declared, that any person found guilty of counterfeiting, clipping, or other wise debasing the said coin, shall be subject to such penalties and punishments as are allready enacted, or may hereafter be enacted for such offences.

Specimens of the new Java Rupee are deposited in the Treasuries of Batavia, Samarang and Sourabaya.

That no person may plead ignorance hereof, this Proclamation is directed to be published in the English and Dutch languages in the Government Gazette, and to be translated into the native languages, and affixed at the usual places at Batavia, Samarang and Sourabaya.

Dated in the Council Chamber at Batavia this 9th day of April 1813 by me the Lieutenant Governor of the Island of Java and its dependencies.

(w.g.) T. S. Raffles.

By order of the Honorable
the Lieutenant Governor in
Council
(w.g.) C. Assey. Sec. to Govt.

BIJLAGE K.

No. 229 To C. Assey Esqre
Secretary to Government

Sir

I have to forward the impression on wax of the die cut for one face of the *Gold Half Rupees*, in which the Hon'ble the Lieutenant Governor in Council will observe *a small variation* from that of the Silver coin, *in the Substitution of the date of the Christian aera for the Star.*

This is done at the suggestion of the Mintmaster, who observed, that if the dies were in *all respects* the same, *the silver coins might be gilt, and passed on the unwary for gold.*

The small quantity of gold formerly reported to be tendered, has been received, and will be coined into *half rupees*, one of which will be forwarded for approval, and proof of the assay.

The reason for striking half, instead of whole Rupees in gold, is, that the smallness of the quantities usualy tendered, *will not afford so large a sum as 16 Rupees for proof of the essay*, which reason will, I hope be thought sufficient.

Mr. Zwekkert begs have to suggest the measure of publishing an advertisement notifying the permission given to Individuals to have Gold coined in the Mint which I beg to submit to the consideration of the Hon'ble the Lieutenant Governor in Council.

I have the honor to be
Sir
your most obedient
Humble Servant
(w.g.) Alex. Adams. R^t^.

Gov^t^ House
Sourabaya
17th July 1813.

(*In margine stond*) The variation is approved and the Gold coinage, is to be made accordingly agreeably, to the enclosed impression.

By order
(w.g.) C. Assey. Secr. to Gov^t^.
31 July 1813.

N.B. De cursiveeringen zijn van mij. M.

BIJLAGE L.

No. 256.

To C. Assey Esqre
Secretary to Government.

Sir,

I have the Honor to enclose *a Half Gold mohur of the first Gold Coinage*, and to be

Sir
Your most obedient
Humble Servant
(w.g.)Alex. Adams. Res^{t}.

Gov^{t}. House
Sourabaya
14th August. 1813.

(In margine stond) Acknowledged and approved.
By order
(w.g.) C. Assey. Secr. to Gov^{t}.
23 Augst

BIJLAGE M.

(Zonder No.)

To His Excellency
T. S. Raffles.
L^{t}. Governor of the Island of
Java and its Dependencies.
&ct. &ct. &ct.

Honorable Sir,

I have the honor, to submist to your Excellency, the account current of the Gold and Silver mint, bearing date the 13th August 1813, likewise an other account current of a private concern dated the 14th of August 1813.

Honorable Sir
Your Excellency's obidient
dateful Servent
(w.g.) J. A. Zwekkert.
Ess. & M. M.

Sourabaya
the 14th of August
1813.

N.B. De Rekeningen Courant werden niet aangetroffen.
Spelling voor rekening van Zwekkert.

No. 316

To C. Assey Esqre
Secretary to Government

Sir,

A certain proportion of *Half Rupees, in Silver*, being convenient in small payments I beg to know if the Mintmaster may be permitted to strike some; *the size being that of the Half Gold Mohur, and the impression the same as that of the Silver rupee.*

I have the Honor to be
Sir
Your most obedient
Humble Servant
(w.g.) Alex. Adams Rt.

Govt House
Sourabaya
13th Oct. 1813

(In margine stond) Approved & authorized.

By order
(w.g.) C. Assey Secr. to Govt.
24 Oct.

De cursiveeringen zijn van mij. M.

BIJLAGE O.

No. 130

To Charles Assey Esqre

Sec^{y} to Government

Sir,

In obedience to the instructions contained in your letter of the 15th ult^{o} I have the honor to inform you, that the whole disbursements in account of the mint have ceased from the 1th of this month. The arrangements made for the care of the machinery and Buildings are as follows: (volgt regeling). The Copper, and Gun metal which have been melted but not converted into coin, have been sold for ready Silver money at a very handsome price. The steel and iron: (volgt regeling daaromtrent). A large monthly (hier is een woord uitgevallen, vermoedelijk „rest") of Gold being still on hand when the instructions of Government were received, I have been obliged to permit the Mint-master to Coin the quantity of metal in hand, and I would further very respectfully recommend to Gov^{t}. to permit the Gold coinage to proceed.

Mr. Zwekkert, the present Mintmaster offers to Supper-intend the Coinage on the present footing without receiving any salary and contenting himself with the seignorage being allowed the use of a small part of the present machinery. This arrangement would prove a great convenience to the public at a time when coin is scarce and gold bullion falling considerably in price. The buildings and machinery would at the same time be less likely to suffer from filtering and dilapidation by the presence of the Mintmaster. For these

reasons I again beg with much deference to recommend the arrangement.

I have the honor to be
Sir
your most obedient Servant
(w.g.) J. Crawfurd

Sourabaya
3th August
1815.

(In margine stond) The coinage for Individuals at the standard lately ordered has been approved by Gov[t]
By order
(was geparapheerd door C. Assey.)

BIJLAGE P.

No. 35

To Charles Assey Esq[re]
Secretary to Gov[t]
Batavia.

Sir,

I have the honor to forward *a Silver Rupee of the 6th Coinage for Individuals*, with an amount of the same.

I have the honor to be
Sir
your most obed[t] Serv[t]
(w.g.) W. Ainslie.
Resident.

Sourabaya
29th February
1816

N.B. De opgave van het gemuntte bedrag vond ik niet. M.

Besluit Commissarissen Generaal.
1 November 1816 No. 29.

In aanmerking genomen zijnde 1° het belang dat er voor den Lande en de Ingezetenen van deze gewesten gelegen is in een gestadige aanmunting van gouden en zilveren speciën voor rekening van den Lande, en mede van Particulieren.

2° dat met de aanmunting niet kan worden gewacht tot dat de nieuwe standpenning zal kunnen worden aangemaakt maar dat inmiddels met het aanmunten der gouden en zilveren ropijen weder behoort te worden voortgegaan.

Is goedgevonden en verstaan:

President en Raden van Finantien aan te schrijven gelijk aan hun aangeschreven wordt bij dezen, om de noodige orders te stellen dat de Muntmeester te Sourabaya voortga met het aanmunten van gouden en zilveren ropijen, op den thans geregelden voet, en zulks in zoodanige hoeveelheid als President en Raden van Finantien zullen bevinden dienstig en noodig te zijn voor rekening van den Lande, met vrijheid tevens, om ook voor rekening van bijzondere Ingezetenen die daartoe hunne specie reeds hebben gegeven of daarvoor mogten geven, op gelijke wijze ropijen te slaan.

(Copie naar het concept. M.)

Geheim Besluit Commissarissen Generaal
24 Juny 1817. L^a^ A.

. . . . werd besloten.

1° (dat dadelijk zoude ophouden het munten van gouden en zilveren ropijen op het bestaande allooi.)

2° dat de zilveren ropijen verstaan zullen worden, gemunt op 9 penningen 12 greinen.

3° dat de gouden ropijen voortaan zullen worden gemunt op 18 caraat.

4° dat zal onderzocht worden of zonder verlies voor den Lande de reeds op het vorig gehalte gemuntte gouden en zilveren ropijen kunnen worden vermunt op het gehalte bij 2° en 3° bepaald.

5° (zonder belang.)

6° (Bij dit art. werden de salarissen der Munt beambten vastgesteld (met behoud van de hun toegelegde pct^s^ van den muntslag voor particulieren) en gerekend te zijn ingegaan met den dag, waarop de vermunting voor rekening van het Nederlandsch Gouvernement een aanvang had genomen.)

(Copie naar het Concept. M.)

Geheim Besluit Commissarissen Generaal.
27 Juny 1817 La. A.

(Uit den aanhef blijkt dat van af 16 December 1816 [1]) tot 22 April 1817, vermunt was 11650 mark zilver, waarop ruim 20 % verloren werd, zoodat het verlies veel grooter was dan C. C. G. zich hadden voorgesteld. Naar aanleiding daarvan werd besloten:)

1° dat alle aanmunting van goude en zilvere munt voor rekening van den Lande op ontvangst dezes zal cesseeren, tot nader dispositie.

2°. en 3°. (Zonder belang.)

4°. dat President en Raden van Finantien zullen worden aangeschreven, zooals geschiedt bij dezen, om onverwijld na te gaan hoeveel der nieuwe voor het Gouvernement aangemuntte goude en zilvere ropijen in de onderscheidene kassen voorhanden zijn, en te zorgen dat dezelve zooveel mogelijk in kas werden gehouden.

5°. (Zonder belang.)

6°. dat Provisioneel de bepaling der bezoldiging der beambten van de munt, bij Besluit van den 24en dezer La. A. art. 6 geschied, buiten werking zal blijven.

7°. enz.

(Copie naar het concept. M.)

---

1) Vermoedelijk is dit de datum van de eerste storting in 's Lands kas.

BIJLAGE T.

No. 83. Sourabaya 23 Augustus 1817.
Aan Hunne Excellenties
de Commissarissen Generaal
van Nederlandsch Indië.

In de jongst verweken maand vond ik mij vereert met den ontvangst van het Secreet Besluit van Uwe Excellentien van den 24en Juni La A, en tegelijke gewierd mij dat van den 27sten daaraan, almede gemerkt La A beide betrekkelijk de munt, en de in dezelve van de uit Europa ontvangene zilveren baren geslagene Ropijen. Ongesteldheid van den Muntmeester enz. enz. (zonder belang) . . . . . en thans tot die beantwoording treedende heb ik de eer te noteeren:

1° Op den ontvangst van de order, is de munt opgehouden met het slaan van *zilvere* en *goude* Ropijen. en zulks tot nader order.

2° Met onderlinge assistentie van den anderen, is door den Muntmeester en mij geformeerd, eene aantooning van de verwerkte zilvere baren uit Europa aangebracht.

Deze aantooning enz. enz. (zonder belang).

3° (Volgen eenige paginas berekeningen in hoeverre het voordeel zou opleveren om de Java Ropijen op het gehalte van den Ned. Gulden te brengen, de reeds in omloop zijnde Ropijen weder om te smelten enz. enz.) . . . . . „zijnde alhier voor het tegenwoordige Gouvernement [1]) geen heele, nog halve goude ropijen geslagen geworden" . . . . . „zal het Gouvernement kunnen volhouden om geld van dat hooge gehalte in deze Colonie te laten slaan?

Voorzeker, maar niet dan door gestadigen aanvoer van zilver van hoog gehalte uit Europa, want het zilver dat men meestal (buiten het Cijry (sic) zilver dat van China

1) Lees „voor rekening van het teg. Gouv".

komt en waarvan de hoeveelheid zeer gering is) in deze Colonie aanbrengt, is steeds beneden het gehalte van de Ropij, ja zelfs loopt het zelden boven de 9 penningen, waardoor het hooge gehalte van de munt zeer in het nadeel van Particulieren zijn zal, daar degeene welke van tijd tot tijd, thans nog wat zilver laten vermunten dan geheel daarvan verstoken zullen zijn.

Voorts doet zich nog deze zwarigheid op; om enkel de nieuw geslagene Ropijen te vermunten; dat buiten de hoeveelheid geslagen voor rekening van het Nederlandsch Gouvernement, sedert deszelfs Jongste weder vestiging in Indië, *gedurende een gedeelte van 1815* en *het geheele jaar van 1816* Ropijen voor *rekening van Particulieren* zijn geslagen, van hetzelfde gehalte van 10 penningen, hetwelk het zeer moeilijk zoo niet onmoogelijk maakt om alle die Ropijen in te wisselen en uit de wandelingen (sic) te brengen gelijk men zelve zich thans bereids vergist met de Ropijen in dit jaar geslagen. Wel is waar men zoude (daar het jaargetal zulks aanwijst) kunnen oproepen alle bezitters van Ropijen in 1815 en 1816 [1]) *(die in 1817 zijn gemunt met den stempel van 1816)* om deze tegens den Nederlandschen standpenning te komen verwisselen, doch men mag zeker stellen dat hieraan slechts gebrekkig zal worden voldaan. Het jaartal staat op de zilvere ropijen niet in cijfer letters uitgedrukt (sic) maar staat daarop in de Inlandsche talen bekend, dengeenen, welke nu die talen niet magtig is, voldoet (met den besten wil ook van het tegendeel) niet aan de oproeping of uitnoodiging.

Mogte het de intentie zijn enz. (eenige paginas vol, zonder eenig belang.)

De Prov. Fung^{d}. Resident
van Sourabaya
(w.g.) P. H. van Lawick van Pabst.

1) Hier ontbreekt blijkbaar een woord, of er zou moeten staan „van 1815 en 1816".

Lª. G. Opgave van het door den Muntmeester sedert primo December 1816 tot ultº. Juni dezes jaars gedeklareerde op het geld voor Rekening van het Gouvernement gemunt, en de lasten welke hij heeft moeten dragen.

Het gedeklareerde bedraagt een Somma van Ropijen . . . . 15.698: 5.

DE GEDANE UITGAVEN.			
$^1/_2$ Percent voor den Adjunct.	Rª.1299	25	
Aan de Vijlders betaald voor het vijlen van 259.969 Ropijen à de 100 ps. à 10 Stuivers . . .	„ 866	16$^3/_4$	
Tractementen sedert prº. December 1816 tot ultimo Juli 1817 aan den Boekhouder . . .	„ 640	„	(80)
„ „ Opzichter	„ 256	„	(32)
„ „ Eersten Graveerder .	„ 384	„	(48)
„ „ Tweeden „ .	„ 192	„	(24)
INKOOPEN.			
Juni 1817 voor houtskoolen à 5$^1/_2$ Duit de Kranjˢ	„ 184	7$^1/_2$	
voor 4 Smits	„ 224	„	8 Str. per dag
voor 24 Werksvolk . . .	„ 672	„	4 „ „ „
voor 6 Kroesemakers . .	„ 168	„	4 „ „ „
voor 3$^1/_2$ picol ijzer à de picol 14 ropij.	„ 49	„	
voor 1$^1/_3$ picol staal à de picol 24 ropij.	„ 42	„	
voor 7 picol zout.	„ 14	14	
voor 7 „ tamarinde . .	„ 35	„	
eenige potten en brandhout &c	„ 30	„	
voor padijkaf en rood aarde .	„ 12	„	
Het kostende van 112 ps. vijlen sedert prº. Dec. 1816 tot ultº. Juni 1817 verbruikt. . . .	„ 123	6	„ 5.192:9$^1/_4$
Ropijen . .			10.405:25$^3/_4$

SOURABAYA, den 23 Augustus 1817.

De prov. fungd. Resident van Sourabaya,

(w.g.) P. H. VAN LAWICK VAN PABST.

N.B. Waarom de tractementen tot ultº. Juni loopen weet ik niet.

M.

EEN EN ANDER OVER KṚṢṆA

en de Kṛṣṇa-basreliëfs op Java.

Inleidende Onderzoekingen

DOOR

J. KNEBEL.

> But volumes instead of pages, would be necessary to contain the thousandth part of the tables connected with the romantic history of Krishna.
>
> Edward Moor, The Hindu Pantheon. London 1810.

In de eerste plaats ga ik u navertellen wat eens gedicht werd door Wyâsa, die geïnspireerd werd door Brahma — zooals Suta, de asceet, het eens verhaalde aan Koning Parikṣit.

En dat ik dat navertellen kan, heb ik te danken aan den geleerden Hauvette-Besnault, die de Wiṣṇu-purâṇa overzette in het Fransch.

De nederdaling van Kṛṣṇa wordt ingeleid met de tocht van Wasudewa en zijne jonge vrouw Dewakî van Mathura naar huis.

Kaṃsa, de broeder van Dewakî nam de leidsels van hare paarden, aan het hoofd van een escorte van verscheidene honderden gouden wagens, 400 olifanten, een en een half myriade paarden, twee maal zes honderd wagens, twee honderd rijk-uitgedoste slaven, als bruidsgift van Çûrasena aan zijne dochter — onder het klinken van schelpen, trommen, tamboerijns en bekkens.

Terwijl hij de leidsels hield, daalde een stem neder tot Ka*m*sa: „het achtste kind van haar, die ge thans leidt, zal u den dood brengen, onzinnige."

Toen wierp zich Ka*m*sa op zijne zuster, greep hij haar met de eene hand bij de haren, en zwaaide met de andere een zwaard.

Door Wasudewa tegengehouden liet hij af: — wat de geheimzinnige stem u gezegd heeft, Ka*m*sa, geldt niet haar, maar hare zoons; ik zal ze u uitleveren.

Dewakî bracht, van jaar tot jaar, op het juiste tijdstip, acht zoons en één dochter ter waereld.

Zijn eerstgeborene, Kartimat, werd door Anakadundubhi (Wasudewa), volgens belofte naar Ka*m*sa gebracht, maar deze snauwde hem toe: neem den jongen maar weer meê; van hem heb ik niets te vreezen; aan je achtsten zoon heeft het lot den slag toegedacht, die mij neervellen zal.

Op dit woord van den man met de ontembare ziel werd het jongske door zijn vader weer huiswaarts gebracht.

Het was aan Ka*m*sa door den gelukzaligen Nârada ontvouwd, dat Nanda, de andere herders van het Park, Wasudewa en de andere Wṛṣṇi's, Dewakî en de andere vrouwen van het ras der Yadu's, zoovele godheden waren, en dat Wiṣṇu zou geboren worden uit Dewakî, om hem, Ka*m*sa, te vernietigen.

En toen nam hij Wasudewa en Dewakî op als gevangenen in zijn paleis en liet hunne voeten in ijzers slaan.

En telkenreize dat er een zoon geboren werd uit Dewakî werd die ter dood gebracht, uit vrees, dat 't Ajana (Wiṣṇu) was. [1])

Toen bracht Ka*m*sa, met hehulp van eene menigte daemonen, Pralamba, Baka, Tṣanura, Trinawaita, Agha, Wuṣṭika, Ariṣṭa, Dwiwida, Pûtanâ, Keçin, Dhenukâ, Bhana,

1) Ka*m*sa was in een voor-geboorte de daemon Kalanemi geweest, en gedood door Wiṣṇu. Daarom verklaarde hij den oorlog aan de Yadu's, die beschermd werden door Hari (Wiṣṇu).

Bhauma en andere Asoera-vorsten dood en verderf over de Yadu's.

De zoon van Ugrasena had reeds de zes eerste kinderen van Dewakî doen ombrengen.

Toen haar een zevende, waarin Wiṣṇu stak, geboren werd, zei Wiṣṇu tot de Mâyâ van de Yoga: Dewakî draagt een vrucht genaamd Çeṣa (Râma), verwijder die uit haar baarmoeder en breng die over in de baarmoeder van Rohiṇî.

Een gedeelte van mijn wezen incarneerende, zal ik zoon worden van Dewakî; gij zult geboren worden uit Yaçodâ, echtgenoote van Nanda.

De menschen zullen u offeren op allerlei wijze, en op aarde zult ge voor hen zijn Doergâ, Bhadrâkalî, Wijaya, Waiṣṇawî, Kumuda, Çandika, Kṛṣṇâ, Mâdhawî, Kanyaka, de Mâyâ van Nârâyaṇa, Içani, Çarada en Ambika.

Het kind zal men op aarde noemen Sa*m*karcana, omdat hij onttogen werd aan de baarmoeder; Râma, omdat hij een vreugde is voor de waerelden; Bala, omdat hij uitmunt onder de sterken.

En Yoganidrâ, de godin van den mystieken slaap, plaatste de vrucht van Dewakî over in Rohiṇî.

En Dewakî, opgesloten in het paleis van den koning der Bhodja's, vervulde, als moeder van Wiṣṇu, de geheele woning van Ka*m*sa met den glans van haar reinen glimlach: het is mijn moordenaar — zei de vorst — het is Hari, die tot haar baarmoeder is ingegaan, want nimmer vertoonde ze zich als op dit oogenblik.

En daar werd een zware strijd gestreden in zijn gemoed; maar hij zag af van zijn misdadig plan; hij zou de geboorte van Hari afwachten, niet zonder verdubbelden haat.

Waar hij zat of stond, hetzij hij at of liep, overal zag hij Hṛsikeça (Wiṣṇu) en niets anders dan hem.

En Brahmâ en Çiwa en Nârada en de andere Muni's met de Dewa's en hun gevolg loofden den schepper van al het goede, den Puruṣa, wiens natuur de negatie van de

natuur der waereld, de essence van het ware is, en keerden daarna naar den hemel terug.

En te middernacht werd Wiṣṇu uit Dewakî geboren: het wonderkind met lotusoogen, met vier armen, gewapend met schelp, knots en diskus; de borst versierd met de Çriwatsa en het Kaustubha-juweel om de hals, en gedost in een geel kleed.

En Anakadundubhi (Wasudewa), de oogen gespalkt van bewondering, op het aanschouwen van Hari (Wiṣṇu), die zijn zoon geworden was, vierde de nederdaling van Kṛṣṇa met eene schenking van tien duizend koeien aan de Brâhmanen.

En hij vereerde en loofde den jonggeborene als den Puruṣa zelven, als hoogste godheid..... al bevende bij de gedachte aan Ka*m*sa.

En Dewakî bad, dat de tweede zoon van Ugrasena het niet vernemen mocht, dat hij geboren was uit haar; ze bad, dat hij, de ziel van het heelal, zijn bovennatuurlijken vorm in zich-zelven mocht doen terugkeeren, opdat hij, Ka*m*sa, het niet merken zou.

En zie, als werking van zijn magisch vermogen, werd hij, onder de oogen zijner ouders, een gewoon kind.

En op het oogenblik dat Wasudewa, geïnspireerd door Bhagawat, zich gereed maakte, om met zijn zoon de kraamkamer te verlaten, werd Aja (de Ongeschapene) geboren uit de echtgenoote van Nanda.

En aan de wachters der poorten was alle bezinning ontnomen, en een diepe slaap daalde nêer op de inwoners van de stad, en wat met grendels en ijzeren bouten gesloten was opende zich op de nadering van Wasudewa met Kṛṣṇa in zijne armen, evenals de nevelen wegzwijmen voor de opkomst van de zon.

En Çeṣa beschutte hen onder zijn koppen, en Indra regende, en de zuster van Yama, de rivier met hare diepe wateren, waarvan de voortspoedende massa in schuimenden golfslag werd voortgestuwd, verleende hun een veiligen

doorgang, evenals voorheen de oceaan verleend had aan den gemaal van Çrî.

Bij zijn aankomst in het park van Nandi, vond Wasudewa de herders bedwelmd onder den invloed van Nidrâ (de godin van den mystieken slaap): hij lei zijn zoon neêr op het bed van Yaçodâ; nam haar dochter vandaar meê bracht die thuis en legde haar neer op het bed van Dewakî.

Daarop deed hij zich zelf de voetboeien weêr aan en werd gevangene als voorheen, terwijl Yaçodâ, afgemat en bezwijmd onder den invloed van Yoganidrâ, zelfs niet wist van welk geslacht het kind was, dat ze gebaard had.

En het vrouwenverblijf werd van buiten bewaakt als te voren. Op het eerste gerucht, dat door de wachters vernomen werd, stonden ze op, spoedden zich naar den koning der Bhodja's, en kondigden hem de bevalling van Dewakî aan.

Vol ontzetting, de haren in verwarring, liep hij met wankelende schreden naar de kamer van Dewakî.

En Dewakî riep hem toe: het is een meisje, dood haar niet, o Vorst.

Maar hij greep het kind bij de beenen en meende het te slingeren tegen een steen.

Maar het ontsnapte aan zijn greep, en steeg als godin het luchtruim in, als de achtarmige zuster van Wiṣṇu, gewapend met boog en speer, met pijl en schild, met zwaard en schelpklaroen, met diskus en knots.

Vereerd door de Siddha's, Carana's, Gandharwa's, Apsara's, Kinnara's en slangen, met offeranden en gezang.

En de stem van de godin sprak:

»Waartoe mij te treffen, waanzinnige? Weet, dat reeds geboren is die uw leven zal doen eindigen."

En toen ze dat gezegd had, herwerd ze de (gelukzalige) godin, de gelukzalige Illusie.

En Ka*m*sa was met stomheid geslagen, en hergaf de vrijheid aan Dewakî en Wasudewa; deed belijdenis van

zijne wandaden, en, badend in tranen, omvatte hij de voeten van zuster en schoonzuster en smeekte om vergiffenis.

En ze schonken hem vergiffenis.

Toen keerde Kamsa terug; riep zijne raadsvergadering bijeen, en vertelde, wat de godin van den mystieken slaap hem gezegd had.

En de vijanden der goden, de daemonen, toegevende aan hunne verblinding, zeiden: „Daar men ons den oorlog verklaart, zullen we steden, dorpen en parken doorkruisen, en, van heden af aan, alle kinderen afmaken, die tien dagen of daar beneden oud zijn. Wat zullen de goden tegen ons uitrichten! De lafaards,die al beven op de enkele geluidstrilling van je boog-pees!

Laten we, o vorst, onze krachten vereenigen ter vernietiging van de Brâhmanen, die de Weda opzeggen; van de asceten die de offeranden leiden; van de koeien, die de plengoffers verschaffen.

Hij, Hari, is de chef van alle goden en de de vijand der daemonen; hij woont in eene geheimzinnige diepte; hij is de wortel van alle goden, zoowel van Çiwa als van Brahmâ met zijn vier gelaten.

Het middel om hem te bereiken is het treffen der Ṛṣi's.

En meegesleept, zond Kamsa daemonen naar alle punten van den horizon, belust als ze waren op moord, en naar willekeur veranderende van gedaante, — en hij trok zich terug in zijn paleis.

*
* *

Toen werden door Wasudewa de Brâhmanen samengeroepen, om alle formulen van benedictie uit te spreken, en reinigingen en heilige ceremoniën te verrichten bij de geboorte van zijn zoon.

En de zangers hieven liederen aan, en bekkens en trommen klonken en rommelden keer op keer.

Het park, de poorten, de binnenhoven en de huizen werden gereinigd en versierd, en vlaggen en wimpels wapperden overal.

Koeien, stieren en kalveren werden gewreven met gember en olie en bovendien gesierd met pauweveeren, met gouddoorstikte kleedjes en guirlandes, en ze schitterden en tintelden onder het geflonker van veelkleurig gesteente.

De herders, uitgedost in feestgewaad, boden offeranden aan.

En ook de herderinnen schikten zich op, om te deelen in de vreugde over de bevalling van Yaçodâ.

En allen riepen de bescherming in van den jonggeborene en ze besprenkelden hem met een mengsel van gemberpoeder, olie en water.

En alles werd door den grootmoedige Nanda beantwoord met eene uitdeeling van kleederen, sieraden en vee in grooten getale aan hen, aan Sûta's, Mâgadha's [1] en aan de Bandins.

Toen nu Nanda het park had toevertrouwd aan de bewaking van eenige herders, trok hij naar Mathura en betaalde aan Ka*m*sa zijn jaarlijksch tribuut.

Daarna ontving hij een bezoek van Wasudewa met zijn vaderschap op zoo gevorderden leeftijd, van een zoon (die de zijne niet was), en hij condoleerde Wasudewa, die zijne kinderen bij Dewakî had moeten afstaan aan de moordlust van Ka*m*sa, en nu zijn dochter (die de zijne niet was) had moeten zien opstijgen ten hemel.

En daarop ried Wasudewa aan Nanda niet langer bij hem te toeven, omdat er in het park vreemde verschijningen werden gezien.

En onderweg zei Nanda tot zich-zelf: dat waren geene ijdele woorden, die de zoon van Çura tot me sprak omtrent dreigende verschijningen.

Op last van Ka*m*sa waarde de vreeselijke Pûtanâ door steden, dorpen, parken en andere plaatsen, om den dood te brengen aan de pas-geborenen.

En zoo daalde ze ook neer in het park van Nanda, in den bedriegelijken vorm eener vrouw, die over alle gracie te beschikken had, en in het meest elegant en rijk toilet,

(1) Sûta's en Mâgadha's zijn barden en troubadoers. Red.

en ze lonkte de herders en herderinnen toe met zoo'n betooverenden lonk, dat ze meenden de schoone Lakṣmî te aanschouwen, die zich getooid had ter ontmoeting van haar gemaal.

En hij, die de boosheid uitroeit, en die zijne oneindige macht gehuld had in den vorm eener zuigeling, herkende haar als de moordenares van pasgeboren kinderen.

Hij, de ziel van al wat beweegt en onbewegelijk is, hij sloot de oogen, en toen nam ze hem op, den oneindige, den god wreker, zooals een waanzinnige eene slang zou aanvatten, die hij aanzag voor een kabel.

En ze gaf hem hare reusachtige borsten, die zwollen van giftige melk, en de gelukzalige vatte ze met beide handen en neep ze zoo geweldig, dat er, met de melk, de levensgeesten aan werden ontperst.

En stervende, woelde ze en wrong zich en gilde, dat de hemel met zijn planeten en de hel en de tien hemelstreken er van weerklonken als het ratelen van een donder, en ze wentelde ter aarde in hare natuurlijke gedaante met vermorselden boezem, gapenden muil, verwarde lokken, met uitgestrekte armen en beenen, smakkende naar lucht, en in haar val ontwortelde haar ontzaggelijk lichaam het geboomte over eene onmetelijke uitgestrektheid.

En eene rilling van ontzetting voer door de harten der herders en herderinnen, toen ze daar de kleine rustig zagen spelen op het lijk van de rakṣasî.

En ze grepen hem, omwuifden hem met koestaarten, baadden hem in koeien-urine; teekenden hem en zich zelven op handen en andere ledematen met het initiaal-teeken der incantatie, en bevalen elk der ledematen van kruin tot voetzool aan, in de bescherming der goden.

En het lijk werd met bijlen in stukken gehakt, met hout overdekt en verbrand, en daar steeg een geur als van aloë op uit de rookwolken, want de zonden van Pûtanâ waren door Kṛṣṇa geabsorbeerd.

Toen, in tegenwoordigheid van de Brâhmanen, onder zang

en muziek, en het opzeggen der mantra's, de consecratie van Kṛṣṇa was afgeloopen, leî Jaçodâ haar zoon te slapen, en in beslag genomen door de ceremonie en het wisselen van eerbewijzen, hoorde ze het schreeuwen niet van haar kind, dat, met de beenen in de lucht, huilde om de borst.

En, al spartelend, trapte hij de kar omver, waaronder hij was te slapen gelegd, — zoodat de wielen werden verbrijzeld en al het vaatwerk, met verschillende vloeistoffen gevuld, door elkander werd gegooid.

Maar dat kon dan toch het kind niet hebben gedaan!

Meenende, dat er een booze geest rondwaarde liet de moeder hymnen voordragen door de Brâhmanen en gaf haar kind de borst.

En de Brâhmanen richtten een plengoffer aan van kuçagras en water.

En het kind werd gebaad in gewijd water en stanzen opgezegd van Ṛg, Sâma, en Yajur, en (het water werd) vermengd met kruiden, die eene heilzame kracht hadden.

Eens op een dag, werd de klein Kṛṣṇa, ondanks zijn leeftijd zoo zwaar geworden, dat zijn moeder hem niet meer op de heup dragen kon, door haar neergezet op den grond, en ging ze aan haar werk.

En zie, toen nam de daemon Trinawarta, die in dienst was bij Kaṃsa, de gedaante aan van een wervelwind, en sleurde den knaap weg van de plaats, waar hij zat.

Het park was één stofwolk en de bewoners verblind door de stof.

Maar Trinawarta, die Kṛṣṇa meevoerde in de lucht, kreunde onder het zware wicht van zijn last, die hem bij den strot gegrepen had, ... en met uitpuilende oogen, en verwarde klanken rochelende, viel hij ontzield met het kind néer in het park.

Neerploffende op een rotsblok, spatte het lichaam van het monster in flarden, terwijl Kṛṣṇa, gezond en wel, door de vrouwen werd opgenomen en neergelegd aan de borst van zijne moeder, die in bewondering wegdroomde neerblikkende op haar kind.

Op uitnoodiging van Wasudewa, was Garga, purohita der Yadu's in het park van Nanda gekomen, en deelde hem meê, dat Ka*m*sa argwaan had opgevat, omdat hij zich de woorden herinnerde van de dochter van Dewaki: het achtste kind van Dewaki zal geen dochter zijn.

„We zijn hier heelemaal alleen" — zei Nanda — „je zou me zoo'n genoegen doen de ceremoniën te leiden voor de tweemaal-geborenen en den zegen uit te spreken."

„De zoon van Rohiṇi" — zei de asceet — „zal Râma heeten en Bala om zijn buitengewone kracht en Sa*m*karcana, omdat de Yadu's, door hem, niet langer onderling verdeeld zijn.

De andere, die reeds onder drie kleuren, wit, rood en geel verschenen is, heeft nu het zwart aangenomen, omdat hij, vóór hij uw zoon was, aan Wasudewa uit eene andere vrouw geboren werd.

Deze uw zoon, o Nanda, is de gelijke van Nârâyaṇa, waak over hem met trouwe toewijding."

Nanda was innig gelukkig, na het vertrek van den asceet.

En Râma en Keçawa dartelden op handen en knieën in het park, rolden door den modder en vrolijkten het park op door het klinken van hun rinkelbanden.

De moeders zaten zich te verkneuteren bij 't zien hoe de jongens dan hier dan daar, zich lieten voorttrekken aan de staarten der koeien.

En ze waren al door in de wéer en hadden geen oogenblik rust met het oppassen der beide jongens; dat ze niet werden gestooten door het hoornvee of werden gebeten, (ze bewakende tegen) vuur, water, vogels en doornen.

En, waar je kwam, kon je de herderinnen wonderen hooren vertellen over den jongen Kṛṣṇa; en wat hij ook voor ondeugends uitvoerde, je kon maar niet boos op hem worden, zoodra je zijn oogen dan weer zag.

En zijn moeder begreep er niets van; alles was haar een droom. Haar kind? Maar dat geloof moet het gevolg zijn van een magische kracht.

Ze had Hari herkend in haar zoon.

Terwijl Yaçodâ bezig was met karmen, al neuriënde de liedjes, die in het park werden gezongen over de groote daden van haar zoon, wierp zich Hari, naar de borst verlangende, op zijn moeder, greep de karnstok en belette haar te karnen. Daarop zette ze hem nêer, en liep naar de melk, die op het vuur stond, en aan 't overkoken was.

Woedend beet Hari zich op de lippen; brak de karmstok; deed of hij huilde en zette zich aan het eten van de boter, die in de woning was weggestopt.

Toen ze de kokende melk van het vuur genomen had, kwam Yaçodâ wêer in huis, en bevroedde, bij het zien van de gebroken karnstok, dat dat 't werk was van haar zoon.

Zij kwam met een stok op hem af, maar hij liep weg, en zij hem na.

Eindelijk kreeg ze hem te pakken en wilde hem vastbinden aan het karnvat.

Maar het touw, waarmêe ze hem bond, was twee vingers te kort, — nog een stuk en nog een stuk, maar hoeveel stukjes ze ook aan mekaar bond, het touw bleef twee vingers te kort.

De herderinnen proesten het uit en Yaçodâ lachte mêe, maar toen Kṛṣṇa zag, dat zijn moeder uitgeput was, kreeg hij medelijden met haar en bond zich zelf aan 't karnvat vast.

En terwijl zijn moeder geheel in beslag was genomen door huishoudelijke zorgen, kreeg Kṛṣṇa twee ardjunaboomen in de gaten — — — —

* * *

Deze boomen waren oude Guhyaka's, zonen van den god des rijkdoms, Nalakubera en Wanigrima, die zich in een fraai boschaadje van de Kailasa hadden te buiten gegaan aan sterken drank, — waarom ze door ṛṣi Nárada vervloekt waren, en veranderd in ardjuna-boomen.

Kṛṣṇa kroop, met het karnvat achter zich, tusschen de boomen door, die met een geweldigen slag neerstortten op de aanraking van den almachtige.

En de Guhyaka's loofden hem, den Bhagawat, die daar vastgebonden was aan het karnvat, en toen hij ze vriendelijk had toegesproken, zond hij ze met eene vermaning van zich, — en nadat ze herhaalde malen in een cirkel om hem waren heengegaan en voor hem gebogen hadden, namen ze afscheid van den Heer, die aan het karnvat gebonden was, en togen naar het Noorden.

***

Algemeene ontsteltenis over het omvallen der boomen! Wie kon dat gedaan hebben? Dat moest door den hemel zelf gewrocht zijn! Maar de kinderen hadden gezien, dat Kṛṣṇa, aan het karnvat gebonden, er zich tusschen door gewrongen had, en dat hij ze had doen omvallen; en ze hadden ook twee mannen gezien.

En Nanda, van zijn schrik bekomen, maakte Kṛṣṇa los, die wêer een verrukking was voor de bewoners van het park, door zijn zang, zijn dans, zijn kattekwaad enz.

Maar na alles, wat er zoo al was voorgevallen, bestond er wel aanleiding voor Upananda, een herder rijk in jaren en ervaring, om ze te wijzen op alle booze verschijningen, die zooal in het park hadden plaats gehad.

Laten we liever heengaan, en verhuizen naar het bosch van Wṛndawana. Van daag nog!

Zoo gezegd, zoo gedaan.

Het vee vooruit; de ouden van dagen, vrouwen, kinderen, huisraad, alle hebben en houden op karren geladen, op marsch; de mannen gewapend met bogen, en uit alle macht blazende op hunne hoornen.

Voorafgegaan door de opgesmukte herderinnen, die de spelen van Kṛṣṇa bezongen, volgden Yaçodâ en Rohiṇi, te gelijk met Kṛṣṇa en Râma, luisterende met belangstelling naar de verhalen, waarvan ze het onderwerp waren.

Aangekomen in Wṛndawana, bron van genot in elk jaargetijde, werd het emplacement van het park getraceerd.

En groot was de vreugde van Râma en Mâdhawa, toen

ze Wṛindawana, de berg Gowarddhana en de eilandjes van de Yamoenâ zagen.

Eens op een dag, dat Kṛṣṇa en Râma de kalveren weidden langs den oever van de Yamoenâ, kwam een Demon, om hem te dooden.

Hij had de gedaante aangenomen van een kalf; naar Kṛṣṇa herkende hem en wees hem aan Râma, terwijl hij het kalf met een onnoozel gezicht en met kleine pasjes naderde.

Acyuta pakte het bij staart en achterpooten, slingerde het de lucht in zoodat het neerkwam in den top van een kapitthaboom, waarvan het, onder het vallen, de vruchten afsloeg.

En de kinderen juichten Kṛṣṇa toe, en de goden strooiden bloemen op hem neer.

Op een dag, dat ze hunne kalveren drenkten, stond er een reusachtig dier voor hem: Baka in de gedaante van een vogel, greep Kṛṣṇa met zijn bek en slikte hem in.

Maar het was Baka, of zijn gehemelte tot aan zijn slokdarm gebrand werd; en hij wierp Kṛṣṇa weer uit, zonder hem gekwetst te hebben, maar pikte op nieuw op hem los.

Toen werd Baka, die een vriend van Kaṁsa was, door Kṛṣṇa aangegrepen en in flarden gescheurd.

En de Sûra's strooiden jasmijn en andere bloemen van het paradijs op Kṛṣṇa, en ze loofden hem met zang, met trom en schelp-klaroen.

Terwijl Kṛṣṇa met zijne kornuiten dartelde in het park, verscheen daar, als zendeling van Kaṁsa, de daemon Agha, broeder van Baki en Baka; ja, dat is de moordenaar van de mijnen; ik zal ze wreken.

De booze nam de gedaante aan van een reusachtige boa, ter lengte van een yojana; massief als een hooge berg; met een muil, waarvan de onderkaak was neergelegd gelijkvloers met de aarde, en de bovenkaak tot in de wolken stak; met tanden als bergtoppen; een kroft van duisternis in de diepte

van zijn bek; een tong als een lange staart; een ademtocht als een scherpe windvlaag en het vuur zijner oogen als een geweldige brand.

Laten we binnengaan, riepen de jongens, en zien of hij ons verslindt.

En, het oog gevestigd op Kṛṣṇa, treden ze met de koeien binnen in den bek van den asura, maar de râkṣasa verslond ze niet [1], maar wachtte op de komst van den vijand van Baka. En Kṛṣṇa had deernis met zijne vrienden, die den buik van het monster waren binnengegaan.

En terwijl de goden zich achter een wolk verdekt hadden opgesteld, en het uitgilden, sidderende over Kṛṣṇa, en Kaṃsa en de andere râkṣasa's zich verkneuterden over de op handen zijnde vernieling van Kṛṣṇa, — vloog Kṛṣṇa in de keel van het monster, zette zich uit, zoodat de adem (van het monster) tot wurgens toe stokte, zijne oogen uitpuilden, en de samengepakte lucht in zijn lichaam den schedel deed barsten en aldus een uitweg vond — en daarmêe ook de laatste levensvonk aan het ondier ontsnapte.

Door de almacht van zijn blik riep hij zijn bezwijmde makkers en de koeien in het leven terug en verliet toen met hen den muil van het monster.

En de Sûra's deden bloemen regenen; de Apsara's dansten; de hemelsche kooren zongen; de muzikanten der hemelen lieten hunne instrumenten hooren; de Brâhmanen hieven hymnen aan en de Gana's jubelden viktorie.

En wat er restte van den boa, droogde uit op den grond van Wṛndawana, en diende nog geruimen tijd als schuilplaats bij de spelen in het park.

*
* *

Kṛṣṇa had met zijn broeder de tweede periode der kindsheid in het park bereikt, ze werden geschikt geacht

(1) Een der bas-reliefs van Tjaṇḍi Keḍaton stelt dit hoofdstuk van de Bhagawata-purâṇa voor, wat mij niet bekend was, toen ik de ruine beschreef.

voor het weiden van het groot vee, en zoo weidden ze de koeien in het woud van Wṛndawana.

Gevolgd door Bala en omringd door de herders bespeelde Nadhawa de fluit, en werd het vee heengeleid naar de rivier, die den voet van het gebergte bespoelt.

En de jongens dartelden; deden de geluiden en bewegingen der dieren na; dansten, zongen, worstelden met de herders.

En dartelens moê vleide Râma zich neêr op de knieën der herders, terwijl Kṛṣṇa hem de vermoeienis uit de voeten wreef.

Weer anderen wreven de voeten van den Grootmoedige (Kṛ), en de geheimzinnige god vermaakte zich, door zijn magisch vermogen verschenen als een herderszoon, als een vulgair wezen onder vulgaire wezens.

Een herder, Çridaman, een vriend van Râma en Keçawa, kwam tot hem en deelde hem mêe, dat niet ver van daar een groot palmen- bosch was, waarin de grond overstrooid was met vruchten.

De toegang daartoe was ontzegd door een zekeren Dhenuka, die daar met een gevolg van andere demonen de wacht hield.

De vrees voor deze eters van menschevleesch voor deze Râkṣasa's, hield menschen, vee en vogelen verre, en maakte van dat bosch een woestijn.

»De heerlijke aroma der vruchten dringt tot ons door; geef ze ons."

Niet zoodra was dat gezegd, of men maakte zich op naar het palmbosch.

Met dat Râma het woud binnen trad, greep hij met beide handen de palmen; sloeg er de vruchten af, evenals een olifant in de volheid van zijn kracht.

Op het vallen der vruchten kwam een demon te voorschijn, in de gedaante van een ezel, die Bala met zijne achterpooten tegen de borst schopte.

Râma greep hem bij de achterpooten, en slingerde hem de lucht in; in zijn val velde hij een palm, die weer een

anderen palm en weer een anderen palm vallen deed, alsof zich een orkaan tegen het palmbosch ontketend had.

Daarop aangevallen door alle andere ezels, pakten Kṛṣṇa en Râma ze al spelende bij de pooten, en slingerden ze op de toppen der palmen, zoodat de grond weldra overdekt was met vruchten, demonen-lijken en palmtoppen.

De goden en andere hemelbewoners lieten een regen van bloemen neer; de muziek in den hooge liet zich hooren en hun lof werd gezongen.

En toen aten de menschen de vruchten, en scheerde het vee het gras op de plaats, waar Dhenuka den dood gevonden had.

Eens op een dag, dat herders en vee waren afgemat door de hitte van het jaargetij, en versmachtten van dorst, dronken ze uit de verpeste wateren van de Kâlindî (Yamunâ) en zegen allen levenloos nêer aan den oever.

En de Meester van de Yoga zag ze aan met zijn ambrosia-gietenden blik en riep ze allen tot het leven terug.

***

Ziende, dat de Kṛṣṇa (Yamunâ) bezoedeld was door eene zwarte slang, besloot Kṛṣṇa de wateren te reinigen, en de slang te verdrijven.

Kâliya bewoonde in de Kâlindî (Yamunâ) een meer, waarin het vuur van zijn venijn de wateren deed koken, de vogels, die over haar heenzweefden deed nêerploffen, en al het bewegelijke en onbewegelijke deed wegsterven aan zijne oevers.

De jonge held, gesmukt met de çriwatsa, (1) en gedost in een geel kleed, ging het meer in; de slang vloog hem aan; beet hem en omwond hem.

Herders, herderinnen, koeien, stieren, zuchtten, kermden, loeiden van angst voor het gevaar, waarin Kṛṣṇa verkeerde.

---

(1) Çriwatsa, poil bouclé sur la poitrine de Vichnou ou de Krishna.
Lalitavistara, p. 258.

Na een oogenblik van onbewegelijkheid zette Kṛṣṇa zich uit, en ontdeed zich van de windingen der slang, en zij blies naar Hari en bespoot hem met het giftige vocht van haar neusgaten, terwijl Kṛṣṇa haar aan alle zijden tergde, en zij zich wrong en wentelde om hem te grijpen. En toen de slang was uitgeput, plaatste de Puruṣa zijne goddelijke voeten op de ontelbare edelgesteenten der slangekoppen, en danste er op als een meester, die in alle kunsten volleerd is.

En toen alle kammen van de slang waren stuk gedanst en hare ribben waren verbrijzeld, golfde zij bloed uit alle muilen en neusgaten.

En de kinderen en gemalinnen van de slang strekten zich in volle lengte en aanbaden den Heer, en verklaarden zijne tuchtiging een voorrecht.

Daarna sprak Bhagawat tot de slang: „Begeef u met de uwen naar zee, en laat aan de menschen en de koeiën het genot van de rivier.

De sterveling, die zich dit mijn bevel zal herinnen, en het bij ochtend- en avondschemering zal herhalen, zal nimmer iets van de uwen te vreezen hebben.

Vroeger zijt ge van het eiland Ramanuka in dit meer gevlucht, uit vrees voor Suparṇa (Garuḍa), maar nu ge den afdruk draagt mijner voeten, behoeft ge niet meer te duchten, dat hij u verslinden zal."

(Daarop volgen de geschenken van de slang en familie aan Kṛṣṇa en de terugkeer naar Ramanuka).

Op hetzelfde oogenblik hielden de wateren van de Yamunâ op vergiftigd te zijn, en namen ze de zoetheid aan van de ambrosia.

* * *

„Waarom had Kâliya nu Ramanuka, de woning der naga's, verlaten?" vroeg de koning.

Çaka antwoordde: „Haar was vroeger door Suparṇa als plicht opgelegd, hem, voor zijne voeding elke maand eenige slangen op te brengen aan den voet van een boom.

Aanvankelijk geschiedde dat ook, naar de zoon van Kadrû, Kâliya, ging prat op de energie van zijn gif, en verslond eens de offerande, die voor Suparṇa was klaar gelegd.

Suparṇa trad op tot een aanval.

Kâliya voor wien het gif een wapen was, zette zijn ontelbare koppen op trad tegen hem op met zijne tanden als vlijmen, met zijne vreeselijke tongen, met zijn giftigen adem, met zijne schrikverwekkende oogen, en sloeg Suparṇa de tanden in het vleesch.

Maar de zoon van Tarkṣya, die ten rijdier strekt aan Madhusûdana, bracht den zoon van Kadrû, met zijn linker vleugel, die tintelde als goud, een slag toe, zoodat hij de vlucht nam naar een meer van de Kâlindî, dat ontoegankelijk was voor de aanvallen van zijn tegenpartij.

Een inwoner der wateren had er voorheen de eetlust van Garuḍa opgewekt en was door hem geroofd, ondanks de verwijten van Saabhari, en deze getuige van de innige verslagenheid der visschen over den dood van den allerschoonste hunner, had in zijne meewarigheid, zijn hulp toe gezegd: als hij, Garuḍa, zich ooit mocht onderwinden hier binnen te komen en de inwoners der wateren te verslinden dan zal hij, op hetzelfde oogenblik, den dood vinden.

En Kâliya kende die vervloeking, en hij vestigde er zich uit vrees voor Garuḍa, en werd er uit verjaagd door Kṛṣṇa.

Overladen met guirlanden, geuren en gewaden van goddelijke schoonheid; overladen met paarlen van hooge waarde, en schitterend van goud, verliet Kṛṣṇa het meer.

En ze drukten hem in hunne armen, de herders en Yaçodâ en Rohiṇî en de herderinnen en Nanda, omdat hun in Kṛṣṇa was hergeven het voorwerp van al hunne gedachten en begeerte.

En Râma omhelsde Acyuta, en boomen, koeien, stieren en kalveren deelden in de vreugde van het wederzien.

En de Brâhmanen, de geestelijke leeraren van den stam,

gingen met hunne vrouwen tot Nanda en wenschten hem geluk met de ontsnapping van Kṛṣṇa aan de verscheuring van Kâliya.

En Yaçodâ nam Kṛṣṇa op haar schoot, en mokkelde hem, onder tranen van geluk.

* * *

En de inwoners van het park, uitgeput door honger en dorst en vermoeienis brachten den nacht door aan de boorden van de Kâlindî.

En ziet, eensklaps greep een brand het reine woud aan; wikkelde het van alle zijden in zijne vlammen, en dreigde de parkbewoners in hun slaap te verslinden.

Kṛṣṇa! Kṛṣṇa! Râma! help! — en de meester der werelden dronk het hevige vuur door een middel van zijne oneindige macht.

* * *

En het warme jaargetijde (Griṣma) kwam in het land, maar als ge al de heerlijkheden van Wṛindâwana aanschouwdet, zoudt ge wanen, dat het lente was.

Râma en Kṛṣṇa speelden met de herders en herderinnen; ze zongen, speelden op de fluit, worstelden, klapten in de handen, toegejuicht door de anderen.

De twee broeders sleepten elkâar, sprongen, wierpen met wat maar werpbaar was, en de anderen wierpen elkâar wilwa- en kumbha-vruchten toe, of volle handen amalaka; ze speelde blindemannetje, rennen als de gazellen, vliegen als de vogels, springen als de kikkers; alle soorten van grappen; alle spelen, die hier beneden plegen gespeeld te worden; — en terwijl de kudden werden geweid, kwam daar de demon Pralamba, in de gedaante van een herder, om Daçârha en Râma weg te voeren.

En Kṛṣṇa (Janârdana), die alles ziet, stelde een spelletje voor, dat twee aan twee gespeeld wordt, en waarin de overwinnaar de ruiter, en de overwonnene de drager is, — en zoo droeg dan ook Kṛṣṇa zijn overwinnaar Çridaman, en Pralamba den zoon van Rohiṇî.

En de Asura, die als een berg door Râma gedrukt werd, hernam zijn natuurlijken vorm, en ging de lucht in met Haladhara (Râma), die eene lichte rilling ondervond.

Maar tot zich-zelven gekomen, sloeg Râma met de vuist den kop van den Asura te barsten; het bloed spoot hem uit den mond, en, onder het slaken van een gil, wentelde hij ter aarde.

„Bravo! bravo!" van de herders; „bravo! bravo!" met een bloemenregen van de goden.

* * *

Zonder schijnbare oorzaak, een brand in het bosch, die, door den wind aangewakkerd, het bewegelijke en onbewegelijke met zijne onmetelijke vlammetongen lekte.

In vertwijfeling wendden de inwoners zich met eene bede tot Kṛṣṇa en Bala.

Sluit de oogen, beval Kṛṣṇa en vreest niet.

En door de geheimzinnige macht, waarover hij beschikt, zoog Kṛṣṇa den onmetelijken brand op.

En de oogen openende vonden ze zich terug onder den vijgenboom Pandhira, verbaasd dat zij-zelve en hunne kudden gered waren.

En, getuigen van zijn bovennatuurlijke energie en van de gevolgen van zijn mysterieuse Mâyâ twijfelden ze niet, of Kṛṣṇa moest een onsterfelijke zijn.

Fluitspelende dreef Janârdana, van Râma vergezeld, de koeien naar het park terug en de herders zongen zijn lof.

* * *

En Kṛṣṇa verwijlde aan de oever der Yamunâ.

Het was een dag, gewijd aan Katiyâyani (Durgâ) en daarom baadden de vrouwtjes zich in de Kâlindî (Yamunâ) bij de eerste stralen van de zon, terwijl een beeld van oeverzand aan den oever was opgezet, en daaromheen welriekende wateren, bloemen, offeranden, wierook en lampen, vruchten en granen waren gerangschikt.

En eens op een dag waren de herderinnetjes wéér aan het dartelen in de rivier, zingende ter eere van Kṛṣṇa, den heer der heeren van de Yoga, terwijl ze hare kleederen hadden neergelegd aan den kant.

Kṛṣṇa nam de kleeren der vrouwtjes weg, klom daarméé in een nipah-boom, en riep: „Een ieder hale hare kleederen, een voor een of allen te gelijk."

En beschaamd glimlachten ze onder elkander, zonder het water te verlaten.

„Nu geene ongepastheden, riepen de vrouwtjes; we weten wel, wie je bent, kind.

Geef ons onze kleederen terug; we bibberen van de kôu."

En Kṛṣṇa antwoordde: „Als je mijne slavinnen zijt, en wilt doen wat ik verlang, haalt ze dan, schoonen met reinen glimlach."

Toen kwamen ze uit het water, haar schaamte met beide handen bedekkende, en krimpende van de kôu.

Toen hing hij hare kleederen aan een tak, en zei, welwillend lachende:

„Je hebt de goden beleedigd met zoo geheel naakt in het water te gaan gedurende den tijd van je vrome oefeningen.

Vouwt de handen zamen boven het hoofd buigt je diep neder en neemt je kleederen."

En ze bogen zich neder en zoo waren ze gelouterd van zonde, en toen kregen ze hare kleederen terug.

En ze waren niet boos op hem, zoo gelukkig waren ze, in de nabijheid van den geliefde te zijn.

***

Eens op een dag werden de herders door Kṛṣṇa afgezonden naar de ráhmanen, (die volleerd waren in de Veda's, en de offerande Aṃgirasa opdragen om er den hemel mee te verdienen om hun gekookte rijst te vragen.

En de herders gingen en spraken: „Aardsche goden, wij, als dienaren van Kṛṣṇa zijn gezonden door Râma, niet ver van hier weiden Acyuta en Râma de koeien, en ze laten u vragen om gekookte rijst."

En de Brâhmanen sloegen geen acht op de bede, die hun namens Bhagawat gedaan werd, verdiept als ze waren in hunne ellendige gedachten, in hunne oefeningen zonder einde; echte kinderen, die zich grijsaards wanen te zijn; valsche wijzen, die zich coryfeeën wanen van het menschelijk geslacht, ze kenden het hoogste wezen, den gelukzaligen Adho'kṣaja niet en zagen in hem bloot een sterveling.

Geen groet, geen woord, zelfs geen weigering, — en toen keerden de herders moedeloos terug naar Kṛṣṇa.

En de souvereine heer der waerelden glimlachte en zei: „Begeeft je nu naar hunne vrouwen; zegt ze, dat ik hier ben aangekomen met Saṁkarcana, en ze zullen je zooveel rijst geven, als je verlangt."

En ze gingen: „Gegroet, gij echtgenooten van de tweemaalgeborenen, Kṛṣṇa is hier in de nabijheid, met Râma; het hongert hem, hij vraagt u om rijst."

En, uitgelaten van vreugde, brachten ze vier soorten van spijzen in gereedheid, en ze togen naar den welbeminde, evenals de rivieren zich spoeden naar den Oceaan.

En Bhagawat heette ze welkom, en deed ze neerzitten, en daarna zond hij ze huiswaarts, — maar zij, ze waren beducht terug te keeren: — ze zullen ons verstooten, onze mannen, ouders, moeders, zoons en vrienden; wij zijn tot u gekomen, om de tulasi-krans, die ge minachtend met den voet terugschopt, in onze haren te ontvangen; we knielen nêer aan uwe voeten als onze eenigste toevlucht: doe, wat we u vragen."

Maar Bhagawat antwoordde: „Ge loopt geen gevaar door uwe mannen, vaders, moeders, broeders, zoons geblameerd te worden: de waerelden, die zich verheugen in mijne welwillendheid, de goden zelfs schenken u hunne goedkeuring.

Vleeschelijke gemeenschap schept het geluk niet: ze voegt niets toe aan de genegenheid tusschen menschen hier beneden; vereenig u met mij met het hart en ge zult me weldra verkrijgen."

En ze keerden terug in de gewijde, omperkte ruimte, en de Brâhmanen verrichten de offeranden met hunne vrouwen, zonder haar eenig verwijt te doen hooren.

En de Brâhmanen kwamen tot bezinning, en het berouwde hun, dat ze het verzoek van den Bhagawat hadden afgewezen, terwijl hunne vrouwen door hem bezield waren met bovenmenschelijke devotie.

Een en al zelfverwijt.

En ze loofden Kṛṣṇa.

En hoe begeerig ze ook waren, om het Park te gaan zien, ze verroerden zich niet; ze bleven waar ze waren uit vrees voor Kaṃsa.

*
* *

Terwijl Bhagawat, in gezelschap van Baladewa, in het park woonde, zag hij de herders bezig met de toebereidselen voor een offer aan Indra.

Op de vraag van Kṛṣṇa wat dat beteekende antwoordde Nanda: „Het is ter eere van Indra, die de god is van het onwêer; zijne tastbare vormen zijn de wolken, die het water geven aan het geschapene, en het doet leven en ademhalen."

En Kṛṣṇa beduidde, dat het offer toekwam aan de koeien, aan de Brâhmanen, aan den berg en aan hemzelven, bedoelende daarmêe den hoogmoed van Indra neer te slaan.

En het geschiedde aldus, en nadat de zegen was uitgesproken, werd de offerande opgedragen aan den berg en aan de Dvija's, en met de koeien aan het hoofd en de herders en herderinnetjes gedost in hun fraaiste tooi, gezeten op wagens en zingende de daden van Kṛṣṇa, terwijl de Brâhmanen hunne zangen begeleidden met hunne benedictie, defileerden ze om den berg, met de rechterzijde naar hem toegekeerd.

Toen nam Kṛṣṇa eene reusachtige gedaante aan, en, om vertrouwen in te boezemen aan de herders, zei hij: „De berg, dat ben ik."

En met dat reusachtig lichaam verslond hij een ontzaggelijk deel van de offerande.

***

En Indra, gekrenkt in zijn trots als opperheer, sprak tot de wolken:

„De herders, de boschbewoners roepen thans Kṛṣṇa, een sterveling, om hulp aan, en smaden mijne goddelijkheid.

Ze hebben hun hoop gevestigd op een praatziek kind, op een gek, op Kṛṣṇa; de herders hebben me in mijn eer getast.

Daar de voorspoed hem zoo hoogvaardig maakt, slaat daarom hun blinde dronkenschap ter aarde en vernielt hunne troepen.

Ik zelf zal, gezeten op mijn olifant Airâwata tegen het park oprukken, en met de legioenen der winden zal ik de stallen van Nanda verwoesten."

Op dit bevel, werden de wolken ontketend, en stortten in vloedregens neer op het park van Nanda.

En, onder bliksem en donder, werden de waterkolommen door de Marut's voortgezweept, en de aarde werd met die vloeibare massa overdekt, en de dieren des velds, de herders en herderinnen, rillende onder plasregen en windvlagen, drongen zich voorwaarts naar de bescherming van Govinda.

Dank mijne geheimzinnige macht, zal ik herstel aanbrengen — sprak Kṛṣṇa — en met zijne eene hand lichte hij de Govardhana op van zijn basis, en hield hem op in de lucht, met het gemak, waarmêe een klein kind een paddestoel omhoog houdt.

En herders en herderinnen en alle kudden ontschuilden storm en regen onder den Govardhana als regenscherm.

En, toen de lucht wêer was opgeklaard, drongen de herders zich om hem heen, en de herderinnen, het hart barstensvol van liefde en vreugde, boden hem eerbiedig eene offerande aan van gestremde melk, gerooste graankorrels en water, hare gave vereenigende met de liefste wenschen.

En de goden, Sâdhya's, Siddha's, Gandharva's en Cârаṇa's zongen zijn lof, en lieten een regen van bloemen op hem nêer.

Nadat hij de Govardhana als een schut tegen de overstrooming gelicht had, verliet Surabhî (de koe des overvloeds) de Goloka (het verblijf der koeien) en begaf zich met Çakra (Indra) naar Kṛṣṇa.

En Indra eerde hem, wiens reine essence goedheid is; voor wien de waereld, die illusie is, geen werkelijkheid is; den vader, den goeroe, den opperheer der waerelden: hij, Indra, beleed zijn onwetendheid en eigenwaan, zijn almachtszwijmel, en vroeg vergiffenis en reiniging van gedachte.

En Bhagavat schonk hem die.

En ook Surabhî naderde hem met de haren, vereerde hem en bood hem de wijding aan met haar eigen melk, en met de wateren door den olifant Airâvata geput uit de hemelsche Ganges.

En Indra, bijgestaan door de goddelijke Ṛṣi's zegende Daçârha in, op het gebed van de Moeders der Goden en gaf hem den naam van Govinda.

En na de inzegening van Kṛṣṇa als koning der herders, keerde Indra, met een eerewacht van goden en andere bovenmenschelijke wezens, naar den hemel terug.

***

Na den elfden dag gevast te hebben ter eere van Janârdana, ging Nanda zich baden in de wateren de Kâlindi (Yamunâ).

En een Asura, een dienaar van Varuṇa, bracht hem vóór omdat hij miskend had het uur, dat aan de Asura's is voorbehouden, door in het water te gaan vóór het einde van den nacht.

Nanda verdween, en de herders schreeuwden: o Râma! o Kṛṣṇa!

Toen Kṛṣṇa vernam, dat zijn vader naar Varuṇa was opgebracht, ging hij tot hem, en door Varuṇa met allen eerbetoon ontvangen, vroeg hij dezen vergiffenis voor den misgreep van zijn dienaar.

***

Na het Râsa-spel; na het opsporen van Kṛṣṇa door de herderinnen; ná haar bezingen van Kṛṣṇa, in wien ze den beminde zien en niet het hoogste wezen, den eeuwige, den meester der meesters van de Yoga, den verlosser der waereld — één lied van „hangen and bangen," zijn we genaderd aan den moord van Çaṁkhacûḍa — en ontmoeten we de herders op wagens met buffels bespannen, in bedevaart naar het bosch van Ambikâ.

Na het bad in de Sarasvati boden ze hunne offeranden aan, aan Paçupati (Çiva) en aan Ambikâ.

En eene reusachtige slang, door honger gedreven, sloop bij toeval naar de plaats waar Nanda sliep en beet hem.

De herders schoten toe, sloegen de slang met brandende takkenbossen, maar deze liet niet los, tot de Gelukzalige (Kṛ) nader trad en haar aanraakte met den voet.

Door die aanraking van Bhagawat werd de slang ontzondigd; ze ontdeed zich van hare gedaante van kruipend dier en trok een lichamelijken vorm aan, die vereerd werd door de Vidyâdhara's.

Ze vertelde, dat ze eens Vidyâdhari was, genaamd Sudarçana (schoon om aan te zien), en dat ze eens, hoovaardig op de volmaaktheid van hare vormen, op een hemelwagen het heelal door reed.

Dat ze aldus den spot dreef met de Ṛṣi's, zonen van Aṁgiras, die mismaakt waren, en dat ze daarom in dien vorm herschapen was door een vloek.

„Doch uwe aanraking heeft me (van den vloek) bevrijd; het aanroepen van uw naam zou reeds voldoende geweest zijn, hoeveel meer de aanraking van uw voet."

Op die woorden schreed hij in een cirkel om Daçârha (Kṛ.) heen; groette hem en ging op ten hemel.

Daarna kwam er een dienaar van den god der rijkdommen, Çaṁkhacûḍa, in het park, waar de herderinnen met afgezakte tunica, zongen en joelden als waanzinnigen, uit liefde tot Kṛṣṇa, en voerde ze meê naar het Oosten.

Op het geroep van Kṛṣṇa! Râma! snelden de broeders

toe, en hij, alsof hij te doen had met Tijd en Dood, liet zijne gevangenen los, en zette het op een loopen, maar Kṛṣṇa sloeg hem met een vuistslag het hoofd af, en daarmeê de paerel van zijn haardos, die hij, onder de oogen der vrouwen, aan Râma schonk.

* * *

Toen kwam daar de daemon Ariṣṭa, in den vorm van een buffel met reusachtigen nekbult, de aarde scheurende en opwoelende met zijne hoeven, woest loeiend, staart-zwiepend en kluiten aarde opslingerend met de punten zijner horens, nu en dan drek en urine latende ontsnappen; — en de wolken zetten zich neêr op zijn bult, omdat ze die aanzagen voor een berg.

Mensch en dier waren ontzet en namen de vlucht.

Maar Kṛṣṇa sloeg zich de armen met de palmen van zijn hand, en wekte met dit geluid de woede op van Ariṣṭa.

Hij sloeg zijn arm om den schouder van een vriend, en bleef onbeweeglijk staan.

Als de bliksem, die aan de hand van Indra ontsnapt, wierp zich het monster op Kṛṣṇa.

Deze greep hem bij de horens, wierp hem achttien pas terug, als een olifant in gevecht met een olifant.

Het monster rende wéer terug, maar Kṛṣṇa greep hem wéer bij de horens; kreeg hem onder den voet; strekte hem ter aarde als een nat kleed, en bracht hem met een horen, die hij van hem uittrok, een slag toe, die voor hem de genadeslag was.

Bloed spuwend, drek en urine loozend, met spartelende pooten en rollende oogen, daalde hij neer naar het verblijt van Nirṛti.

Toen dat had plaats gehad, zei Nârada, die in het geheim der goden is, tot Ka*ms*a, dat de moeder van het meisje Aja, Yaçodâ was, en die van Kṛṣṇa en Râma Devakî; dat Vasudeva, beducht voor het leven zijner twee zoons, ze had toevertrouwd aan Nanda.

„Dat is hij, die uwe dienaren gedood heeft."

De heer der Bhoja's buiten zich zelf van woede, trok zijn zwaard, om er Vasudeva meê te treffen, maar Nârada, wetende, dat de doodelijke slag hem geworden zou van de twee zoons van Vasudeva, hield hem terug.

Hij liet Vasudeva en Ka*m*sa in de boeien slaan, en gaf bevel om Kṛṣṇa en Bala ter dood te brengen.

Vervolgens riep hij de worstelaars Muṣṭika, Câṇûra Çala, Tosalaka, de ministers en de bewakers der olifanten en beval ze, nadat hij ze had medegedeeld wat hem van Kṛṣṇa en Bala te wachten stond, een omheinde ruimte met allerlei tribunes te omgeven, en daar een wedstrijd te houden, waarin de beide jongens moesten worden afgemaakt.

„Laten alle inwoners van stad en land er getuigen van zijn, dat ze vrijwillig den strijd aangaan.

Ze moeten sterven onder de trappen van mijn olifant Kuvalayâpîḍa, en, mochten ze daaraan ontsnappen, dan zal ik ze laten vermalen onder de vuisten mijner athleten.

Alles, wat haat tegen me voedt, ook mijn vader Ugrasena, zal ik uit den weg ruimen.'

* * *

Ook Keçin (de daemon in de gedaante van een paard) werd door Ka*m*sa afgezonden naar het park van Nanda.

En de held met de lotus-oogen, greep hem met beide handen bij de pooten, draaide hem rond in de lucht, en slingerde hem weg tot op een afstand van honderd boogschoten.

Weer toerennende op Hari, werd hem de linkerarm in de keel gestoken, en door die aanraking, als van een gloeiend ijzer vielen de tanden uit zijn bek, — en toen liet de Grootmoedige zijn arm zwellen in het lichaam van Keçin.

Snakkende naar adem, spartelend en alle ledematen overperst met zweet, zeeg hij ter aarde.

Toen trok Hari zijn arm terug en de Sura's zongen zijn lof, en lieten bloemen regenen.

Toen kwam Nârada tot Kṛṣṇa en sprak: „Spelend hebt ge het daemon-paard afgemaakt, waarvan het gehinnik de goden uit den hemel joeg.

Overmorgen zullen de athleten van Kaṁsa, de olifant Kuvalayâpiḍa en hij zelf bezwijken onder uwe slagen."

En vele daden bovendien werden hem door den Ṛṣi Nârada voorspeld tot aan de nederlaag der Kaurava's, als wagenmenner van Arjuna.

*
* *

Eens op een dag, dat de herders de kudden weidden op de helling van het gebergte, en zich daar vermaakten als herder, als dief en schaap (herderspel), was daar ook de zoon van Mâyâ, die in den natuurlijken toestand diefje speelde; en een menigte wegvoerde van hen, die voor schaap speelden; ze in een spelonk smeet en voor den ingang daarvan een rotsblok plaatste.

Kṛṣṇa greep hem aan, en de daemon, die zijne natuurlijke gedaante, hoog als een berg, aannam, zocht zich te vergeefs aan den wurgenden greep van Kṛṣṇa te ontworstelen, maar hij werd ter aarde gesmakt en stierf den dood, die bestemd is voor het vee.

Hij vergruizelde den sluitsteen vóór de spelonk en bracht de herders terug naar het park.

*
* *

Akrûra reed op een wagen naar het park van Nanda, om eer te bewijzen aan Kṛṣṇa en Râma, waar hij met innigheid ontvangen werd

Hem werden de voeten gewasschen, de vermoeienis weggewreven, en als smakelijk en rein eten, een honigkoek en een koe aangeboden; verder geurig water voor den mond en guirlanden van welriekende bloemen.

*
* *

Gezeten op een rustbed, verhaalde Akrûra, op aandringen van Kṛṣṇa, hoe de haat van Kaṁsa tegen de Yadu's

in hevigheid toenam; zijne moordplannen tegen Vasudeva; de zending, waarmede hij belast was: de twee jongens uit te noodigen voor den worstelstrijd; de onthullingen van Nârada omtrent zijne afstamming van Vasudeva.

Toen Nanda de opdracht des Konings vernomen had, beval hij den herders de melk van alle koeien te nemen; ladingen geschenken te verzamelen en de wagens in te spannen, om het feest bij te wonen in de stad der Madhu's.

Algemeene droefheid der herderinnetjes, te moeten scheiden van Mukunda.

En ze klaagden Brahmâ aan om zijn wreedheid: de wezens samen te binden met de banden van vriendschap en liefde, en ze dan te ontbinden vóór ze gelukkig geweest zijn.

Eerst ons laten zien het gelaat van Mukunda, door zwarte lokken omlijst, zijn mooie wangen, zijn gebogen neus, zijn lieven en fijnen glimlach, die alle leed verdrijft;— het is wreed ons den blik te ontnemen van hem, die in één zijner ledematen meer waardigheid bezit, dan gij in de geheele schepping ontwikkeld hebt.

En hij, voor wien we huis en ouders, zonen en mannen verlaten hebben, om zijne slavinnen te zijn — hij gaat nieuwe liefde najagen.

Onze oogen te drenken met één blik op zijn gelaat; ons te laven met den nektar van zijn glimlach!

Alle schaamte en bedeesdheid waren verdwenen, en ze riepen luid snikkend: o Kṛṣṇa! o Dâmodara, o Mâdhava!

De zon was opgegaan: Akrûra had zijn gebed gedaan aan Mitra en de andere godheden, en reed toen op zijn wagen voort. Achter hem volgden, op wagens, de herders met de tallooze geschenken en kruiken met melk gevuld.

De herderinnen, na den welbeminde te hebben uitgeleid, hielden stil, in de hoop dat de Gelukzalige ze afdanken zou.

Als troost liet hij haar door een bode weten, dat hij terugkeeren zou.

En zoo kwamen Bhagavat met Akrûra en Râma aan de

Kâlindî (Yamunâ) wier water van zonden reinigt, en spoelde den mond.

Akrûra baadde zich, en had allerlei visioenen in het water.

* * *

Na het bad, bij het vallen van den avond, ging het voertuig verder en bracht den zoon van Gândinî, Akrûra, de beide zoons van Vasudeva, Râma en Kṛṣṇa naar de stad Mathurâ.

En de inwoners van alle dorpen liepen uit, om ze te zien. Nanda en de andere herders, die waren vooruit gereden, hadden vooraf halt gehouden in een naburig bosch, en toen Kṛṣṇa zich wêer bij hen gevoegd had, liet hij Akrûra met zijn wagen vooruitgaan naar zijn huis, met belofte aan den eerwaarde, om iets later de stad te bezoeken.

Maar Akrûra wilde zonder hem de stad niet binnengaan. Kṛṣṇa en Râma stemden toe en Akrûra ging aan Ka*m*sa rapporteren, wat door hem verricht was.

In den namiddag traden Kṛṣṇa en Sa*m*karṣaṇa met een stoet van herders Mathurâ binnen.

En al de wonderen van aanleg, van bouwkunst, van versiering met lazuursteen, koper, diamant, kristal, safier, koraal, paerel en smaragd.

En al wat er van vrouwen was in stad liep naar buiten, en zelfs de platte daken (en balkons) der paleizen waren overvuld met dames in onvoltooid toilet, door overhaasting: zoo uit het bad, zoo van den maaltijd, zoo van de kleedkamer weggeloopen; de moeders de kinderen in den steek latende, — alleen maar om den lotus-oogige te aanschouwen.

De Brâhmanen boden hem gestremde melk, gerooste graankorrels, vazen met water, bloemkransen, sieraden en offeranden aan.

En op zijn weg een bleeker, die tevens blauwverver was, ontmoetende, vroeg hij (Kṛ.) verlof, om uit de prachtige kleedingstukken, die hij aan het toebereiden was, er eenigen voor zich en Râma te mogen uitzoeken.

„Het hoogste van alle goede dingen zal, als belooning, uw deel zijn."

Maar de man antwoordde, dat het eigendom des konings niet werd afgestaan aan zulk ruw volk, dat zwierf door berg en bosch.

En de zoon van Devakî raakte hem aan met den vingertop, en zie, het hoofd was gescheiden van den romp.

En ze namen nu de kleederen, die hun goed dachten, en daarmêe gekleed, zagen ze er uit als twee jonge olifanten, de een zwart de andere wit, uitgedost voor een feestdag.

En zoo kwamen ze ook bij den bloemist Sudaman, die aan hem en hun gevolg een zetel aanbood, en waschwater voor de voeten en guirlanden en welriekende poeders.

En Kṛṣṇa zei hem voorspoed toe, met een talrijk nageslacht, kracht, lang leven, roem en schoonheid, — en ze gingen verder.

*
* *

En toen ze zoo voortschreden door de Koningstraat, ontmoetten ze een reukwerkmaakster, schoon van gelaat en misvormd van lichaam.

„Trivakra, uwe slavin is allerwege beroemd om haar reukwerk, en niemand in de waereld is het meer waardig dan gij-tweeën."

En hare welriekende zalf bracht ze aan op het lichaam van beiden, en de beide helden schitterden van schoonheid.

En hij (Kṛ.) zette een voet op het uiteinde harer voeten, en hij plaatste twee vingers onder haar kin, richtte haar op, — en hare kromheid was recht gemaakt.

Heupen en borsten kwamen naar buiten, en ze werd onberispelijk en edel van vorm.

En nadat hare verdere vleeschelijke begeerte was afgewezen, togen ze verder en ontmoetten een karavaan van kooplieden, die hun geschenken aanboden van allerlei aard, betel, guirlanden en reukwerk.

Maar waar bevindt zich de boog? — werd aan de stedelingen gevraagd.

En ze wezen hem de plaats, die door een talrijke wacht werd bewaakt, en ondanks den tegenstand van de bewakers, nam Kṛṣṇa den boog, die gelijk was aan dien van Indra; hij lichtte hem op met zijn linker hand, deed er de pees aan, spande hem en brak hem in tweeën, — zooals een olifant een stok suikerriet breekt.

En de aether, hemel, aarde en de tien hemelstreken werden vervuld van het geluid van dien knak, en Kaṁsa rilde.

En toen ze door de wacht werden aangevallen, sloegen Kṛṣṇa en Râma er op los, ieder met een helft van den boog, met groote woede, en wandelden verder.

En het algemeen gerucht fluisterde, dat het twee godheden moesten zijn!

Met ondergaande zon keerden ze terug naar hun kamp.

Na de voetwassching nuttigden ze melk en rijst; brachten rustig den nacht door, en spitsten zich op de plannen van Kaṁsa.

En slapeloos woelde Kaṁsa om en om: de boog gebroken; de wacht overrompeld, — 't was alles kinderwerk geweest voor Govinda en Râma; hetzij hij waakte, hetzij hij sliep, altijd kwamen hem die voorteekens voor oogen, voorloopers van den dood.

't Was alles visioen: zijn schaduw was met gaten doorboord; de boomen waren beladen met goud; het geluid van zijne ademhaling vernam hij niet, en zijne schreden gaven geen afdruk.

In zijn droom omhelsde hij lijken, verslond hij visschen, ging uit met een krans van lavendel als eenige kleeding, en allerlei visioenen, die den slaap verjoegen van zijne sponde.

Maar de dag brak aan; tamboers en pijpers lieten zich hooren, de straten werden versierd met bloemslingers, banieren, bekleeding en bogen.

En, na de Brâhmaṇen en Kṣatriya's, namen de inwoners van stad en land er plaats.

Voor de poorten waren zitplaatsen gereserveerd.

En Kaṁsa nam er plaats, omgeven door zijne ministers en zijn distrikts-hoofd, en zijn hart klopte hevig.

En onder het roffelen der trommen en het toejuichen der athleten, kwamen de worstelaars, rijk uitgedost en trotsch van houding, met hunne meesters.

Nanda en de andere herders zaten, als genoodigden van den vorst van Bhoja op een zelfde estrade.—

*
* *

Gekomen aan den ingang van de arena, ontmoetten Kṛṣṇa en Râma den olifant Kuvalayâpiḍa.

Kṛṣṇa beval den kornak op zij te gaan.

Maar de kornak stookte den olifant tegen Kṛṣṇa op.

De olifant greep Kṛṣṇa met zijn tromp aan, maar Kṛṣṇa werkte zich los, tusschen zijn pooten door, greep hem bij de staart, sleurde hem vijf-en-twintig boogschot-lengten ver, terwijl de olifant zich nu links dan rechts draaide en Kṛṣṇa hem telkens de tegenovergestelde zijde uittrok, — evenals een kind, spelende met een kalf.

En toen Kṛṣṇa weer werd aangegrepen, greep deze hem bij den snuit, wierp hem ter aarde, rukte hem een slagtand uit, en beukte daarmêe den olifant en zijne oppassers.

En Baladeva en Janârdana, door eenige herders omringd, stapten de arena binnen, beiden met eene slagtand als wapen op schouder.

En toen hij ze zoo zag voer eene koude rilling door Ka*m*sa

En wie ze maar zag, stedelingen, buitenlui of vorsten, 't was of ze hen verslonden met de oogen, belikten met de tongen, opsnoven in hunne neusgaten en omhelsden met hunne armen.

En een gemompel en gefluister van bewondering en aanbidding gingen rondom.

En onder het roeren der trommen, werden ze opgeroepen door Câṇura den athleet, en hun werd aangezegd, dat hij ze reeds lang verlangd had te zien als dappere en bekwame worstelaars — „laat ons doen naar zijn behagen."

En Kṛṣṇa verklaarde zich en zijn broeder slechts kinderen,

die, als mede-onderdanen van Ka*m*sa, bereid waren de worsteling aan te gaan met worstelaars van hun kracht, — en zonder bedrog.

En de Gelukzalige wierp zich op Cāṇūra, en de zoon van Rohiṇī op Musṣṭika, hand tegen hand, voet tegen voet; elleboog tegen elleboog; knie tegen knie; hoofd tegen hoofd; borst tegen borst; wat er maar gedaan kon worden door den een, om grond te doen verliezen door den ander, werd gedaan.

En meewarigheid vervulde de harten der vrouwen: „'t is onbillijk, en nog wel onder de oogen des konings, dat sterk zich heeft te meten met zwak; dat fijne ledematen, nog in hun groei, worden blootgesteld aan de grepen van de stalen ledematen van athleten."

En honderde tonen meer van vrouwelijke verontwaardiging en week vrouwelijk beklag.

Maar de ledematen, gebroken door den herhaalden schok tegen de leden van Bhagawat, werd Cāṇūra elk oogenblik zwakker, en ten laatste werd hij dan ook levenloos ter aarde geslagen.

En zoo werd ook de vuistslag van Muṣṭika door Balabhadra met een slag van de handpalm, zóó dat het bloed hem spoot uit den mond, en hij zielloos ter aarde viel.

En zoo sloeg hij ook Kuta, die Muṣṭika verving, met de linker vuist dood, met een air van minachting.

En zoo werden ook Çala en Toçalaka nedergelegd, de een door de punt van Kṛṣṇa's voet, — de ander het lichaam in tweeën gespleten.

En wat hen overleefde nam de vlucht.

En Ka*m*sa, die dat zag, deed muziek en toejuiching zwijgen en zei: jaagt deze twee ellendelingen uit de stad; slaat Nanda in boeien, en laten Wasudeva en mijn vader Ugrasena worden afgemaakt.

Op die woorden, sprong Kṛṣṇa met luchten sprong op de

estrade van Ka*m*sa, die zich te weer stelde met zwaard en schild.

En Kṛṣṇa greep hem aan, als Garuḍa eene slang, greep hem bij de haren, slingerde hem met zijn diadeem los op het hoofd van boven neer in de arena, waar hij het lichaam van Ka*m*sa verscheurde, zooals een leeuw een olifant verscheurt.

En allen, die het zagen, slaakten een kreet van bewondering, vele malen berhaald.

De acht jongere broeders van Ka*m*sa schoten toe ter wrake, maar de zoon van Rohiṇī sloeg ze met een ijzeren staaf ter aarde.

En Kṛṣṇa troostte de vrouwen der gevallenen en liet aan zijne slachtoffers de begrafenis geven dezer waereld.

En ze stelden hun vader en moeder in vrijheid, hunne voeten aanrakende met het hoofd.

Kṛṣṇa had een dierbaren vriend in Uddhava, leerling van Bṛhaspati, een devoot dienaar.

Dezen nam hij bij de hand en droeg hem op naar het park te gaan en daar de herderinnen, die het liefste hadden prijs gegeven om hem, en wier zielen door zijne afwezigheid tot wanhoop waren gebracht, te gaan troosten.

En Uddhava besteeg zijn gouden kar, en kwam tegen zons- ondergang in het park aan.

En in het eerst werd zijn aankomst niet bespeurd, door de stofwolken, die opstegen uit de stalwaarts keerende kudden: krachtige stieren, worstelend met elkaar om een wijfje; koeien met gezwollen uiers, loeiend hare kalfjes achterna loopend; kalveren hier en daar rondspringend; het geschreeuw van melkers en melksters; daarbij de doorborende tonen der fluiten; de herderinnetjes hare liedjes neuriënd over de wonderdaden van Kṛṣṇa en Bala.

Voeg daarbij de huizen, de offeranden aan het vuur, aan de zon, aan de gasten, aan de koeien, aan de Brâhmaṇen,

aan de voorouders en aan de goden: de wierookwolken, de lampen en guirlanden, — wat al bekoring in dat park. De boomen in bloei, vogelgezang, bij-gegons van de kolonie, die aan de moeder-korf ontvlogen zijn, en in de lotus-vijvers eene menigte steltloopers en eenden.

Uddhava werd met eerbied door Nanda ontvangen; deze liet hem plaats nemen op een bed; wreef hem de voeten en bood hem de beste rijst aan.

„En hoe gaat het met Govinda en zal hij terugkeeren"?

Over Govinda een en al lof en verheerlijking.

En nu werd hun de dood van Ka*m*sa meêgedeeld.

En Govinda zal terugkomen.

En de nacht werd in gesprek doorgebracht, en toen werd het weer een en al leven en vertier in het park.

En toen de zon was opgegaan, vroegen de herderinnetjes: van wien is die gouden wagen?

Zou hij van Akrûra zijn, die onzen lotus-oogigen Kṛṣṇa heeft ontvoerd naar de stad der Madhu's?

Zou hij ons nu de uitvaart laten vieren van onzen Meester?

Zou de welbeminde dood zijn?

* * *

En toen de herderinnetjes hem daar zagen, Kṛṣṇa's dienaar, met hangende armen, met oogen, die de kleur hadden van den pas ontloken lotus, zijn geel kleed, zijn krans van blauwen lotus, zijn flikkerende oorhangers, — toen vroegen ze: wie is die mooie vreemdeling, die in dos gelijk is aan Acyuta?

En ze kwamen eerbiedig nader, en ze zegen voor hem, met vriendelijken glimlach en bedeesden blik en een lief woord.

„We weten wel wie u is; u komt voor zijn vader en moeder; zijn andere genegenheid, nu ja, alles berekening, alles eigenbelang, die liefde van man tot vrouw, als de liefde van de bij jegens de bloem."

Zoo nijdig, en toch weer zoo innig verliefd: „Zeg, waar is de edele vriend nu? Nog altijd in de stad der Madhu's?

Spreekt hij wel eens over ons, zijne dienaressen? Wanneer zal zijn arm, geurig als aloë-hout, weer rusten op ons voorhoofd?

En Uddhava verzekerde ze, dat ze voor de oogen der waereld een voorwerp van eerbied waren: uwe toewijding staat hooger dan elk vroom gedoe van gebed, offer, of het lezen der Veda's.

Uwe vereering van Bhagavat is de hoogste graad van devotie, waaraan zoon, man, lichaam, ouders en huis zijn ten offer gebracht.

Bhagavat laat u weten, dat gij nooit van hem, de waereldziel, gescheiden zijt.

Verre van u is hij altijd bij u. . . . . .

En, overladen met geschenken, keerde hij huiswaarts naar Mathurâ, door Kṛṣṇa in bescherming genomen.

Hij boog zich en vertelde Kṛṣṇa van de buitengewone liefde, die hem in het park bewezen was.

En hij bood de geschenken aan aan Vasudeva, Râma en den koning.

*
* *

Daarna begaf zich de Gelukzalige naar het huis van de reukwerkmaakster, die verteerde van liefde voor hem.

't Was alles pracht wat men zag, meubilair en voorwerpen, die zoo geschikt zijn, om de zinnen te doen ontvlammen; versiering met paerlen, guirlanden, wimpels, baldakijnen en bedden; daarbij wierookwalm, welriekende toortsen en bloemengeur.

En zij repte zich hem te gem et en Uddhava zette zich aan zijne voeten.

En Kṛṣṇa zette zich overeenkomstig de gebruiken van deze waereld, en trad een kamer binnen van oogverblindende blankheid en van wonderbaarlijken rijkdom.

En Trivakrâ baadde zich, parfumeerde zich, sluierde zich, deed hare parures en bloem-slingers aan, besmeerde en besprenkelde zich met betel en andere vluchtige olieën gelijk

aan de ambrosia, en Mâdhava vertoonde zich met kuische vreugde en innemenden glimlach.

En Kṛṣṇa riep haar tot zich, en toen ze aarzelde te naderen, nam hij haar bij de hand, die met ringen overladen was, deed haar plaats nemen op het bed en smaakte met haar het geluk, — voor de eenvoudige gave van eenig reukwerk, dat ze hem aangeboden had.

En, in hare verblinding, bad ze hem eenige dagen te toeven, maar dat ging niet.

Toen begaf hij zich naar het huis van Akrûra, en ook daar werd hem de hoogste vereering aangeboden, en nadat Akrûra het water, waarin Kṛṣṇa, Râma en Uddhava de voeten hadden gewasschen, over zijn hoofd had uitgestort, gaf hij hun voortreffelijke kleeding, bloemkransen, en de kostbaarste sieraden.

En het hoofd ter aarde buigende, plaatste hij de voeten der beide helden op zijne knieën en vereerde Kṛṣṇa als Natuur en Geest, als de dubbele oorzaak der waereld.

En Hari noemde hem guru, oom, vader, waardig geloofd te worden, en wij, wij zijn voor u als kinderen, die door uwe barmhartigheid beschermd, gevoed moeten worden.

Toen keerden zij huiswaarts.

Al wie nu met deze uittreksels, of, beter nog, met de geheele Bhâgavata-purâṇa, heeft kennis gemaakt, die ga eens na, in welke mate de beeldhouwer door dat hooglied kan worden geïnspireerd.

Gelukkig, dat de gave der waardeering over meerderen verdeeld is dan de gave der schepping, en dat men geen beeldhouwer behoeft te zijn, om te beoordeelen, of de beitel al dan niet een thema kiezen kan uit de schepping van een dichter.

En men telle dan eens het aantal bas-reliefs, dat door den beeldenden kunstenaar, als tempelversiering, kan worden ontleend aan een gedicht als de Bhâgavata-purâṇa.

Met die duizende beelden en beeld-groepeeringen toegerust, dwale men langs de tempelruïnen van Java, en vrage zich af, of deze Purâṇa wel de bron kan geweest zijn voor de bas-reliefs van de Hindu-kunstenaars op dat eiland.

En mocht men die vraag voor de gevonden bas-reliefs, op een enkele na, ontkennend hebben beantwoord, dan zette men zijn onderzoek voort, en vrage het genot, dat te putten is uit eene lezing van de Viṣṇu-purâṇa, zooals die werd uitgegeven door H. H. Wilson, London 1840.

Men sla daarvan de bladzijden die reeds bij de Bhâgavata-purâṇa behandeld zijn, over, en teekene dan weer alles aan, wat Kṛṣṇa geeft als dramatis-persona, en door den beeldhouwer in bas-relief kan worden overgezet.

Zooals wij zullen doen hieronder.

* * *

Kṛṣṇa wordt de pupil van Sândipani, wonende te Avanti, om onderricht te ontvangen in het hanteeren der wapenen.

In 64 dagen waren de beginselen der krijgswetenschap doorgewerkt, met de verhandelingen over het gebruik van de wapens en de aanwijzingen voor de tooverformules, als waarborgen voor de hulp van bovennatuurlijke wapens.

Ze lezen dus de Dhanur-veda, die handelt over militaire aangelegenheden, met de Rahasya „het mystisch gedeelte" en de Saṃgraha, verzameling of compendium, de Astra-prayoga (pag. 561 en noot).

— Kṛṣṇa doodt Pañcajana (p. 562).

— Kṛṣṇa belegerd in Mathurâ (p. 563).

— Kṛṣṇa bouwt Dvârakâ (p. 566).

— De koning van de Yavana's, die kinderloos was, werd de vriend van Gârgya, den Brâhmaan, die een kind, zoo zwart als een hommel, verwekte bij 's konings gemalin.

Om zijne zwarte kleur wordt het kind Kâla-yavana genoemd.

Nadat de Yavana-koning zijn zoon, wiens borst zoo hard was als de punt van een donderkeil, op den troon geplaatst had, trok hij zich terug in de bosschen (p. 565).

— Kâlayawana trekt tegen Mathurâ op. Vervolgd door den Yavana-koning (gewapend tegen den ongewapenden Kṛṣṇa,) vluchtte hij in de grot, waar Mucukunda, de koning der menschen sliep.

Binnen gekomen, meent Kâlayavana, dat de slapende man Kṛṣṇa is en schopt hem. Ontwaakt, richt hij een boozen blik naar Kâlayavana, en dadelijk werd K. verteerd tot asch (p. 567).

— Kṛṣṇa gaat naar Dvârakâ (p. 569).

— Valsche beschuldiging van diefstal van het Syamantaka-juweel, door het vermoorden van Prasena.

Prasena had 't van zijn broeder Satrâjita, die het had ten geschenke gekregen van Sûrya (âditya).

Prasena was niet door Kṛṣṇa gedood, maar door een leeuw verscheurd, die het juweel in zijn bek nam, en gedood werd door Jâmbavat, den koning der beeren, die het aan zijn zoon Sukhamara gaf als speelgoed.

De baboe van Sukhamara bemerkte, dat Kṛṣṇa een begeerigen blik wierp naar het juweel, en zette een keel op.

Jâmbavat schoot toe, werd handgemeen met Kṛṣṇa en worstelde met hem, 21 dagen lang.

Toen de troepen van Kṛṣṇa acht dagen lang vóór de grot hadden gewacht, dachten ze Kṛṣṇa vermoord, en keerden naar Dvârakâ terug.

Jâmbavat onderwerpt zich; geeft het juweel af, en biedt bovendien zijn dochter Jâmbavati aan Kṛṣṇa als vrouw aan p. 426, 427).

— Kṛṣṇa trekt met zijn bruid naar Dvârakâ, waar hij het juweel aan Satrâjita teruggeeft, die hem daarvoor zijn dochter Satyabhâmâ als vrouw geeft (p. 428).

— Kṛṣṇa huwt Satyabhâmâ en doodt Çatadhanvan, die eigenlijk verloofd was met Satyabhâmâ (p. 428).

— Kṛṣṇa ontdekt het juweel in het bezit van Akrûra (p. 432).

— Akrûra geeft 't juweel over aan Kṛṣṇa — die het 't eigendom verklaart van zich-zelven en Balabhadra.

Het is het vaderlijk erfdeel van Satyabhâmâ.

„Daar ik 16000 vrouwen heb, en het juweel niet mag gedragen worden door een onreinen, ben ik niet bevoegd het te bewaren.

En ook Balabhadra is te veel overgegeven aan wijn en zingenot, om een leven van zelfverloochening te leiden. En ook Satyabhâmâ zal zich niet in het bezit achten van de voorwaarden, die aan het bezit van het juweel gesteld zijn. Daarom vragen we Akrûra, het juweel te blijven behouden."

En Akrûra hing zich het juweel om den nek, dat tintelde van verblindenden glans. (p. 433).

— Kṛṣṇa schaakt Rukmiṇī, dochter van koning Bhiṣmaka van Vidarbha, die uitgehuwelijkt was aan Çiçupâla (p. 573).

— Kṛṣṇa verslaat den daemon Muru en zijn 7000 zonen, als motten, met de vlam van zijn diskus-vlijm.

Daarna bereikt Kṛṣṇa de stad Prâjyotiṣa, en verslaat duizende daemonen van de troepen van Naraka (p. 582).

— Kṛṣṇa brengt daarna de oorringen terug aan Aditi, de moeder der goden.

— Bede van Satyabhâmâ aan Kṛṣṇa, om de Pârijâta boom (voortgekomen uit het karnen van de melkzee) uit den hemel over te planten in haar tuin te Dvârakâ.

Kṛṣṇa laadt de boom op Garuḍa, — maar de tuinwachters waarschuwen hem: »Blijf er af, Kṛṣṇa, het is de boom, van Çaci, de koningin van den souverein der goden."

Maar Satyabhâmâ beweerde, dat de boom was voortgekomen uit het karnen der melkzee en gemeen eigendom van alle waerelden was.

Dat wordt aan Çaci gerapporteerd, en door deze aan Indra, die het leger der hemelingen doet oprukken tegen Hari, om het bezit van de Pârijâta boom.

Daarop blies Govinda op zijn schulp, en regende myriaden van pijlen neêr op zijne aanvallers.

Gevecht van Garuḍa tegen Airâwatî en van Janârdana tegen alle goden. Indra overwonnen (p. 585—588).

— Kṛṣṇa voert daarna, met toestemming van Indra, de Pârijâta-boom naar Dvârakâ, en huwt daar alle meisjes, die hij uit de macht van Naraka bevrijd had (p. 586).

— Kṛṣṇa bevrijdt Aniruddha van Bâṇa, en slaat de 1000 armen van Bâṇa af. (p. 594).

— Kṛṣṇa overweldigt Çiva (p. 595).

— Kṛṣṇa verzoent zich met Çiva (p. 596).

— Kṛṣṇa doodt Pauṇḍraka, die zijne insigniën (diskus, knots en een Garuḍa op zijn banier) had aangenomen, ondersteund als hij werd door den koning van Kâçi.

Pauṇḍraka wordt in stukken gesneden door den diskus van Kṛṣṇa.

Zijn Garuḍa wordt vernield door den Garuḍa van Viṣṇu.

Aan den koning van Kâçi wordt met pijlen het hoofd afgeschoten, dat neervalt in de stad Kâçi.

Daarop keert Kṛṣṇa naar Dvârakâ terug (p. 599).

— De diskus van Hari wordt neergelaten op Kâçi, dat in brand vliegt „met al zijn vorsten en hun gevolg, inwoners, olifanten, paarden, schatten, korenschuren, huizen, paleizen en marktplaatsen" (p. 600).

En toen nu honderd jaren waren verloopen, nadat Keçava op aarde was nedergedaald als verdelger der daemonen werd hij door de Onsterfelijken opgeroepen naar de Svarga.

„Zeg aan de goden, dat na 7 nachten de Yâdava's zullen uitgeroeid zijn, en dat ik daarna mijn menschelijk lichaam zal afleggen, en, van Saṃkarṣaṇa naar de onsterfelijken zal terugkeeren."

En daar kwam een jager genaamd Jara (allegorie voor: zwakheid, ouderdom, verval en trof Kṛṣṇa, die, in *dhyâna*-verzonken, den eenen voet op zijn knie liet rusten.

De jager zag den voet aan voor een gedeelte van een hert en schoot zijn pijl in de voetzool.

De jager kreeg vergiffenis, — en daarop daalde een wagen uit den hemel, die den jager opnam en met hem opging.

En Kṛṣṇa lei zijn sterfelijk lichaam af p. 612).

En Arjunâ leidde het offer; de 8 koninginnen omhelsden het lijk van Hari en traden de vlammen van den brandstapel binnen.

Ook Revatî omhelsde het lijk van Râma en trad in de vlammen, die koel voor haar waren, — gelukkig als ze was met de aanraking van haar Heer.

***

Wat een weelde van tempelversiering, rijke gordel van bas-reliefs, die, op een enkele na, te Panataran te vergeefs door me werden nagespeurd, en die mijn beperkt inzicht heenwezen naar eene andere bron, waaruit de beeldhouwers van Panataran hunne inspiratie hadden gedronken.

Dat optreden van Arjunâ nu, als leider van de lijkverbranding deed me denken aan de Mahâbhârata zooals die naar Java werd overgebracht als Brâtâyuda, en waar ik Kṛṣṇa aantref als raadsman van de Paṇḍava's, als wagenmenner van Arjunâ.

In hoeverre daarin Kṛṣṇa-groepeeringen worden aangetroffen, die in bas-reliefs konden worden overgezet, zal de nalezing moeten leeren.

In die nalezing zal ik een verkorten inhoud doen voorafgaan aan de aangehaalde vers-regels, die ik geput heb uit den tekst, die door het Bataviaasch Genootschap werd uitgegeven (deel XXVII en XXVIII der Verhandelingen, 1860).

Optocht van Kṛṣṇa naar Astinâ, met gevolg en krijgssieraden, vergezeld van Radèn Satyaki, om de helft van het rijk op te eischen.

Wus nitih râtâ narpati
mring Astinâ buḍàlé narèndrâ Kṛṣṇa
sawâjâ pacaranirâ
miwah rahadyan Satyaki
umiring marang Astinâ
mintâ nagari sapalih. (Zang II).

En toen Kṛṣṇa het Kuru-veld bereikt had, daalden vier goden tot hem neder, namen plaats in den wagen, terwijl Kṛṣṇa ging zitten op den zetel van den wagenmenner.

Drukte en vertier in Astinā, om Kṛṣṇa waardig te ontvangen; rustelooze woeling; allerwege menschen-gewemel.

Duk samānā lampahé sri bupati
ing tĕgal Kuru wus rawuh
ānā Jawātā tĕḍak
pan sĕkawan Janākā, Rāmā-parasu, Kanwā kalawan Narādā . . . .
praptā kikis ing nĕgārā
lampahirā sang prabu Dwārāwati
linirihkĕn ratanipun
ubĕkkan djro nagārā
kang amapag miwah kang samyā dĕdulu
orĕg saprājā wurahan
pĕksā wruhā nārāpati
umĕb wong nagri Ngastinā . . . (Zang II).

Begroeting van Kṛṣṇa door Suyodānā en gevolg, bij aankomst in het paleis; daarna de eerbiedige opwachting van Kṛṣṇa aan Dèwi Kunti.

Naréndrā Krĕsnā wus rawuh
munggèng sadalĕm ing puri
kumubrut ingkang pambagyā
mïwah pinituwā sami
en praptèng jawi ladjĕng sampun
marang 'géné dèwi Kunti
sigrā ngrahup padanira
kang bibi asru nangisi . . . (Zang IV).

Het uiteengaan der Korawa's. Het beeld van Banowati met Suyodānā, omstuwd door dienende vrouwen.

Bubar sagung Korāwā prasami
pārā ratu pārā pinituwā
mring kuwuné ḍéwé-ḍéwé

mung Suyodânâ prabu
kondur marang ing kĕnyâ-poeri
mring 'goné garwanirâ
Banowati mĕṭuk
kinanṭi astâ naréndrâ
parĕng lĕnggah atémbak parĕkkan tjèṭi
ing wingking ngarsâ aglar . . . (Zang V).

Kṛṣṇa genoodigd tot de groote raadsvergadering en begeleid en omstuwd door vorsten en volk.

Nedergezeten in de kraton, dalen de vier goden tot hem neder. En buiten de raadzaal de gewapende bende Korawa's die in opdracht heeft om Kṛṣṇa te verdelgen.

Yuyutsuh Widurâ panggih
prabu Krésnâ ingatoeran
siyâgâ lan sawajané
râtâ soemaōs dan buḍal
sangking ing pamonḍokkan
anèng mĕrgâ kang amaṭoek Sakuni, Krĕpâ lan Karnâ
wus panggih sarĕng lumaris
binĕktâ ladjĕng mring purâ
sri Krĕsnâ tumĕngèng loehoer
praptâ jawâtâ sakawan
sangking papĕtĕng. . . . .

En vervolgens de plotselinge verschijning van Satyaki (Wrĕsniwirâ), om Kṛṣṇa te waarschuwen tegen de gewapende Korawa's, die hem buiten opwachten.

Sangking jawi awot sari
matur radèn Wrĕsnâwirâ
pukulun dédé wadosé
ing jawi jĕjĕl gĕgaman
arsâ numpĕs paduka . . . (Zang VI).

En dan die toorn van Kṛṣṇa; die ontwikkeling van zijne bovenmenschelijke gedaante: de drie waerelden, drie- en vierarmige, drie- en vieroogige goden, ditia's, dioe's, raksasa's,

maharsi's, draken en aarde-schuddende slangen, varen in zijn lichaam — Baṭara Wisnu, die zich voor het eerst openbaart.

Dan kroḍå nrĕpati Krĕsnå
tĕḍak sangking 'goning-gunĕm nulya glis
madĕg tiwakramanipun
wibuh nèng palataran
jlĕg sagunung patang gunung pitung gunung
pan kadi baṭårå Kålå
duk kroḍå sarirå agni
isèn-isèn tĕlung jagad
ing sawarga myang manusyå-padèki
jro bumi kang saru-saru
kabèh dadi awaknyå
déwå-déwå kang bahu papat tatĕlu
kang nétrå tatĕlu papat
wus munggèng sariranèki
isining manusyåpåḍå
dicå diu raksåså lan maharsi
cantrik-cantrik lan manguyu
kang påḍå salah rupå
jroning bumi någå sarpå liṇḍu-liṇḍu
kumpulé munggèng sarira
— en Mulat kang satus Koråwå
tanpå bayu kĕkĕs kalangkung miris
— en Mĕdal (Kṛṣṇa n. l.) sangking purå kondur tanpamit
jawåtå sakawan tumut
praptèng jawi pĕsatnya
mring awyat jawåtå wus samyå mantuk
lajĕng sang naréndrå Krĕsnå
marang 'géné sri mas kéntir (n. l. naar het verblijf
van Dèwi Kunti). . . . . . (Zang VII).

Onderhoud van Dèwi Kunti met Kṛṣṇa.

Suyodånå blijft onverzettelijk: hij wijst het aanzoek, om de helft van het rijk af, — het zal hem gewapender hand moeten worden afgedwongen.

Pun Suyodånå apugal
datan lilå nagri pimintå sapalih
kĕdah metuwå prang
sukå rinibut ing jurit . . . . . .

Daarna het afscheid van Kṛṣṇa en zijn vertrek met Dipati Awånggå (Karnå) in een zelfden wagen.

Kṛṣṇa zocht hem te overreden om de zijde der Paṇḍawa's te kiezen, maar Karnå volhardde in zijn besluit om de Korawa's te helpen, want hij had voorheen de gelofte afgelegd, om zich op leven en dood met Dananjaya te meten.

Nulyå amit sĕmbah
nrĕpati ing Dwåråwati
sanégå woes nitih råtå. . . . .
Dipati Ngawånggå
nunggil sajro råtå sami
kalawan naréndrå Krĕsnå
pan jinawil marang prabu Dwåråwati
tumuting Paṇḍåwå
Karnå tan arså nglakoni
kudu milu Korawéndrå
sangking sampun ing uni-uni punagi
ataṇḍing agunå
arok båndåwålå pati
lan satriå Dananjåyå

Onderwijl is Kṛṣṇa Wiråtå genaderd en stroomen de Paṇḍawa-benden hem te gemoet, om te vernemen, wat de uitslag is van zijn overleg met de Korawa's.

Mèh praptå ring Wiråtå sri nåråpati
drĕs ing ratanirå
Paṇḍåwå wajanirèki
amĕṭoek ing praptanirå
orĕg sagung nåtå Paṇḍåwå ningali
praptaning naréndrå
gupuh namudånå sami
ngarĕpå nuwun pawartå (Zang VIII).

— En na het uitrukken der Paṇḍawa-troepen:

mangkånå wadyå Paṇḍåwå
gung ing baris kadi samudrå ngalih . . . . .

de spits aangevoerd door Wrĕkodårå, den dappere;

baris pangañjur ing lampah
Wrĕkodårå manggålå ngirid baris.

— Alles stroomt voor hem uit. Daarbij het gewapper van vaandels; het verbijsterd dooreenrennen van het wild gedierte; alles beeft, brult, vliedt op de uitdaging van den dollen Paṇḍawa:

Drĕs ing daludag kumĕlab
amèt siṇḍung riwut pacangin-angin
gorarèh argå lir guntur
kĕtug bumi prakĕmpå
abusĕkan sato singha barwang mabyung. . . .

— Daarna de gelederen van Danañjaya, (Zang IX). die op een wagen staat:

wusnya naṇḍĕs barisirå
wong agung ing Judipati
satriå ing Danañjåyå
barisé kang anambungi . . . .

— Daarna de zoons van Madrim in een wagen:

ing wuri kang anambungi
satriå Madrim tanåyå
Nakulå Sadéwå nitih
ing råtå. . . . . .

— Daarna de opgewonden gelederen met wapperende vaandels van de prinsen Oetårå en Warsångkå, die beiden in een wagen staan:

radèn Oetårå Warsångkå
gumĕrah barisé asri
kĕkalih nunggèng ing råtå. . . . .

— Daarna de troepen van den prins van Cĕmpålå, met wapperend vaandel;

Wuri patrèng Cĕmpålå

Drĕṣṭājumĕnā prajurit
baris abrā kumĕlab tunggul makilat . . . . .

Daarna zijn vader, gezeten op een olifant, en door mantri's omstuwd:

Ing wuriné sang rāmā
mrājā Drupādā nĕng ēsṭi
kinubĕng mantri prawirā. . . . .

— Vervolgens Dèwi Dropadi, op een wagen met een zonnescherm van pauwenveeren:

munggèng rātā sri tinon arjā songsong mrak. . .

— Achter haar Sikaṇḍi op een gouden wagen en met wapperend vaandel:

Sikaṇḍi ing wurinirā
asri munggèng rātā rukmi
kumitir tĕngĕranirā
tunggul kadyā ngirid angin . . . .

— Verder vorst Darmāputrā, gezeten op een olifant; aan weerszijden een gouden scherm, en omstuwd door onstuimige troepen:

Prabu Darmāputrèki
ingayap wadyā gumuruh
munggèng ēsṭi rinĕnggā
songsong sri ning kuning ngapit. . . .

— Daarna de troepen van Narèndrā Kṛṣṇā; allen met witte vaandels; de vorst gezeten op een juweelen wagen met een wit zonnescherm; hij de vorst aan wien het beleid der oorlogs is toevertrouwd:

Ing wuriné balané narèndrā Kṛṣṇā
samyā tungulirā sétā. . . . . .
munggèng rātā nāwā-rĕtnā
ardyā songsong sétā manik. . . .
èh ḍulunĕn bobotohé ing ajudā. . . (Zang X).

— En achter deze Abimanyu, de zoon van Partā (Arjunā) op een gouden wagen spelend met een *cakra:*

Ingkang sumunḍul ing wuri
rahadèn Partā-tanāyā

ăbră tinon gĕgamanė
Bimanyu munggèng rătă mas
sarwi angundă căkră. . . .

— Daarachter Pâñcăwălă op een wagen.

— En nu Kṛṣṇa in zijn verblijf, als een kraton aangelegd:

kuwu-kuwu liwat asri
rinakit-rakit kĕḍatyan. . . . .

waar de vorsten in menigte verzameld waren:

Jĕjĕl ingkang pără-katong. . . .

waar ook de Paṇḍu-zonen bijeen waren, om de bevelen te vragen van vorst Kṛṣṇa:

nèng kuwu sri Dwărăwati
jĕjĕl samyă pagunĕman
miwah sagung pără-katong
samyă anĕḍă paréntah
marang naréndră Krĕsnă. . . .

en om van hem te vernemen wien hij zou aanwijzen tot bevelhebber in den oorlog:

Kawulă (zoo spreekt Yudiṣṭiră) sumanggèng kĕrsă
sintĕn kinĕrsaknă nĕnggih
kang măngkă ugĕr ing aprang
panutaning baris kabèh. . . . (Zang XI).

— Arjună tracht Kṛṣṇa tot afwering van den oorlog te bewegen, maar te vergeefs:

jèn kénging tur kawulă
padukă wurungnă inggih
prang brătăyudă. . . .

waarop Kṛṣṇa antwoordt:

tan kĕnă wurung iki
kĕrsaning baṭără. . . . (Zang XII).

— De drie zonen van den vorst van Wirătă zijn gesneuveld, verbrand en naar Éndrălokă opgegaan, en men heeft nu met vorst Kṛṣṇa te beraadslagen, wie als bevelhebber in de plaats zal treden:

. . . . . sami anggoṣti
lawan naréndră Kṛṣṇă

kang sami nunuwun
sintĕn sénâpati ning prang. . . . (Zang XV).

— Kṛṣṇa springt van zijn wagen, toen hij Arjunâ zag weenen over den dood van Irawan; legt een radpijl aan op Bismâ, maar Arjunâ houdt hem tegen.

— Daarop schiet Sikaṇḍi, op bevel van Kṛṣṇa, een pijl af op Bismâ. . . .

Naréndrâ Kṛṣṇâ mulat
Janâkâ pidjĕr anangis
djog sangking râtâ
praptèng siti dukâ musṭi cakranirâ. . . .
angrarĕpâ Danañjâyâ aturirâ
sartâ waspâ drĕs mijil
dadyâ wandé dényâ
añâkrâ rĕsi Bismâ. . . . (Zang XVI).

— Arjunâ wordt in zijn wagen neergeworpen door de knots van Bâgâdĕntâ; Kṛṣṇa snelt hem te hulp en bestrijdt hem met de pustâkâ widjâyâ kusumâ. . . .

sirâ prabu Bâgâdĕntâ
nawat samogâ aglis
Arjunâ kantâkâ
nibâ kĕnèng samogâ
jajanirâ pan gumiling
munggèng ratanggâ
sigrâ dényâ nulungi
ingusap pustâkâ widjâyâ-kusumâ
dé prabu Dwârâwati
ginugah sang Partâ. . . . (Zang XVIII).

— En nu volgt de groep Kṛṣṇâ en Arjunâ, de een den ander vergezellende, op uitdaging van Gardâpati. Beiden op één wagen gezeten, trekken naar het Zuiden:

Duk satriâ Danañjâyâ
amiarsâ sumbaré mungsuhnèki
dipangganirâ angidul
lawan sawajanirâ
Gardâpati praptâ susukuning gunung

anusul sang Éndrâ-sutâ (nl. Arjunâ).
saparané Gardâpati
tan kari naréndrâ Kṛṣṇâ
anunggil sarâtâ lawan kang rayi . . (Zang XIX).

— Verder Kṛṣṇa in gesprek met Arjuna over diens gelofte, om Sindurĕja te dooden, en het aangeven door Kṛṣṇa van de middelen om tot dat doel te geraken.

Prabu Kṛṣṇâ ngandikâ
iku saratipun
pujanĕn waspadakĕnâ
iyâ wruhâ kabèh kang awĕrit-wĕrit
katonâ déning sirâ. . . . .
Nâtâ Kṛṣṇâ amuwus
iki ânâtâ râtâ mami
jañjiné kinuwâsâ (waaraan wondere gaven zijn
toegedeeld. C. S.)
papat kudanipun
pangirid kang anèng arsâ
si Walâhâ lawan si Abrâpuspèki
déné kang munggèng wuntat
si Soekâṇṭâ lan si Sényâ sakti. . . (Zang XXI).

— Kṛṣṇa houdt zijn cakra vóór de zon, om zoodoende Sindurĕja te lokken en de vervulling van Arjuna's gelofte mogelijk te maken:

Mangkânâ naréndrâ Kṛṣṇâ
maras dényâ suryâ gumiwang lingsir
Sindurĕjâ durung katĕmu
kinĕkĕr ing gĕgaman
dadyâ suryâ tinutupan cakranipun
adangu dèn anggang-anggang
baskârâ sirat kuning. . . . . (Zang XXIV).

— Bevel van Kṛṣṇa aan Gaṭotkaca, die door Arjuna ontboden en begeleid wordt, om op Karna af te gaan:

Sigrâ Gaṭot-kâcâ
tumut marang kang paman
praptâ ing ngarsanirèki

narĕndrā Krĕsnā
Gaṭutkācā wot sari. . . . .
Iyā kulup taḍahānā uwakirā (nl. Karnā),
kalawan tuduh mami. . . . (Zang XXVII).

— Wenk van Kṛṣṇa aan Wrĕkodara, om den olifant Swātāmā te dooden:

Sigrā prabu (nl. Krĕsnā) ngèdĕppi
Wrĕkodārā sigrā
sinung ciptā mring Krĕsnā
malumpat sāhā gādā glis
ānā Swātāmā
gajah Malāwā pati. . . . . (Zang XXXI).

— Alles wat te paard zit, of op een olifant, of in een wagen, wordt door Kṛṣṇa gelast af te stijgen en te voet te strijden, om niet bloot gesteld te zijn aan de vuurworpen van Aswātāmā:

Narĕndā Krĕsnā parĕntah
Drĕṣṭādjumĕnā wus kinèn nguṇḍangi
prajurit wahānā sampun
kinèn muḍun sadājā
gajah rātā turānggā wus samyā muḍun
samyā aprang anèng ḍarat. . . . (Zang XXXII).

— Tocht van Kṛṣṇa met Yudiṣṭira, Arjuna en de uitgelezen mantri's, om de laatste eer te gaan bewijzen aan de gesneuvelde Bisma en Drona:

Duk samānā prabu ing Dwārāwati
lan prabu Yudiṣṭirā
nut ingkang rèh praboe Dwārāwati
ing dalu samyā késah lĕlānā
ngubĕngi paprangan kabèh
mung Danañjāyā tumut
lawan pārā mantri pinilih . . . (Zang XXXIII).

— Waarschuwing van Kṛṣṇa, dat Arjuna toch voorzichtig zij in zijn gevecht met den vorst van Awangga (Karna), en om van slagorde te veranderen:

Narĕndrā Krĕsnā lingnyaris

mring Danañjàyà
yayi sadinà ènjing
dèn abĕcik sirà ingkang amĕpagà
yudaning sénàpati
nĕrpati Ngawànggà
surà sĕkti subàgà
babo den angati-ati. . . . . .
ngling praboe Dwàràwati
asalinà gĕlar. . . . . (Zang XXXV).

— Maar wie zal nu legerhoofd van de Paṇḍawa's zijn, nadat Salya als bevelhebber van de Korawa s gehuldigd werd?

Nakula wordt door Kṛṣṇa afgevaardigd naar Salya, om diens genegenheid te winnen:

Angling prabu Dwàràwati
angutus Aryà Nakulà
sirà lumakuà agé
mring kuwu natèng Mandràkà
ajwà anganggo rowang
sirà praptàhà angrangkul
sukuné natèng Mandràkà
sirà ngaturĕnà pati. . . . . (Zang XLVI).

— En toen Salya omsingeld was, zond hij de pracàṇḍà biràwà op de tegenpartij af; maar Kṛṣṇa liet de vier millioen reuzen, die daaruit voortkwamen, rustig afwachten, zóó dat ze stom en roerloos werden. . .

Dadyà kroḍa sri nàràdipati Salyà
sarosà ing ajurit
pracàṇḍà-biràwà
winatĕk wus winantran
umĕpas sigrà umijil
dityà sayutà
tĕlung yutà nusuli. . . . .
Naréndrà Krĕsnà
sigrà dényà nguṇḍangi
sagung bàlà paṇḍàwà kabèh séléhà
gĕgamaning ajurit. . . . . .

malih ingunḍangan
marang naréndrâ Kṛṣṇâ
pâḍâ siḍakĕpâ sami
astâ nèng jâjâ
lawan ndĕlĕngâ siti
wus warâtâ oenḍangé naréndrâ Kṛṣṇâ
samyâ tumungkul
siḍakĕp kéwâlâ
butâ kang ngaḍĕp samyâ
anggĕro tan ânâ bakit
bisu sadâyâ
lir tugu ñjoto sami. . . . (Zang LIII).

— De schuilplaats van den Korawa Suyodana in het water wordt aan de Paṇḍawa's ontdekt, en op last van Kṛṣṇa, rukken nu de Paṇḍawa-troepen uit, om zich van Suyodana meester te maken:

Wontĕn bâlâ paṇḍâwâ sami
anitik Suyodânâ
Kawruhan nggènipoen
wontĕn sungapan samudrâ. . . . .
duk miarsâ ĕnggoné sang Kurupati
matur mring nâtâ Kṛṣṇâ
sigrâ undang bâlâ panḍâwâ tri
pakonirâ sang naréndrâ Kṛṣṇâ
anglurugi mring ĕnggoné
sang Suyodânâ prabu
asingidan pinggir ing warih . . . . (zang IVIII).

—Na het gevecht van Suyodana met den wreeden Wrĕkodara, die uit de vijf Paṇḍawa's door Kṛṣṇa gekozen wordt, om de tegenpartij van Suyodana te zijn:

Suyodana-zelf laat de keuze aan Kṛṣṇa:
Duryodânâ (=Suyodânâ) saurirâ
marang prabu Dwârâwati
lah inggih naréndrâ Kṛṣṇâ
sintĕn ingkang ndikâ tuding
aprang kĕlawan mami. . . . .

dédé pantës lawan ing wang
jèn tan si Wrëkodårå
patut jèn sira tuding
naḍahi pupukul ingsun
angling naréndra Kṛṣṇå
åjå sirå ñjaluk maning
yå iku ingkang sun adu prang gådå. . . (zang LIX).

—Na langen, bloedigen strijd, geeft Arjuna, op last van Kṛṣṇa een wenk aan Wrëkodara, die daarop den genadeslag op de linkerdij toebrengt aan Suyodana:

angling prabu Dwårâwati. . . . .

sirå (tot Arjuna) dèn énggal mangsit Wrëkodarèki aywå sira tëlangké nuli mangsiti nggitik wëntis kèri

. . . . . . (zang LX).

—En na de bijval der hemelingen over Wrëkodara's overwinning; de berisping van Baladéwa en de tusschenkomst van Kṛṣṇa:

Umung jawatèng awiat
anaksèni ngudanakën wëwangi
añjåyå-jåyå gumuruh
èh jåyå paṇḍuputrå (n.l. Wrëkodårå)
måhå prabu Bålådéwå duk andulu
ing larané Suyodånå
muntab kroḍanirå wëngis. . . . .
naréndrå Kṛṣṇå agupuh
nëngkoel sërtå turirå
ngadëg sarwi añaṇḍaḳ nanggalanipun
èh kadangku prabuning wang
sampun énggal salah kapti. . . . . . (zang LXI).

—Maar Wrëkodara gaat met de marteling van Suyodana voort, totdat Kṛṣṇa hem gelast die te staken:

Wrëkodårå karëgëtën arså mupuh
dèn ëdjur kalawan gådå
nanging prabu Dwårâwati apënging aywå ginådå
wus nëngëna mångså wurungå mati. . . (zang LXI).

—Door angst vervuld voor Suyodana's vervloeking der

Paṇḍawa's, zwerft Kṛṣṇa met de vijf Paṇḍawa's door het woud:

Mangkânâ wau sang prabu
Padmânâbâ (= Kṛṣṇâ) mung sungkâwâ
ingkang kaciptâ ing galih
pĕnguwuhé Duryodânâ
milâ gung walang galihé
rinâsâ sangsâyâ susah
sirâ naréndrâ Kṛṣṇâ
Paṇḍâwâ kalimanipun
binĕktâ midĕr ing wânâ . . . . . . (zang LXII).

—Kṛṣṇa en de 5 zonen van Paṇḍu keeren naar de legerplaat terug, ontsteld als ze zijn door het bericht van de nachtelijke overrompeling der Paṇḍawa's die sneuvelden in den slaap.

Kṛṣṇa verneemt de jammerklachten van Dèwi Dropadi:

praptèng pakuwon gumĕr kang nangis
awurahan dèwi Kuṇṭi miwah
tumpĕk kabèh prih atiné
Dèwi Dropadi anggung
sambat-sambat putra kang lalis. . . . .
mangkânâ karungu
marang sang naréndrâ Kṛṣṇâ
lir rinĕñcĕm cas sang prabu Dwârâwati
kadyâ pĕḍot kang driyâ
lingirâ lon prabu Dwârâwati. . . .

en daarop volgen de woorden van vertroosting en vermaning tot berusting in de beschikkingen des Almachtigen (rèh ing widi). Maar Dèwi Dropadi was niet te troosten, en de woorden van Kṛṣṇa hadden geene genezende uitwerking.

Sang naréndrâ Kṛṣṇâ wusñangling
Dèwi Dropadi mĕksâ añjèlè amuwun
tan kandĕg pinituturan. . . . .

—Onverwachts verschijnt nu bagawan Abiasa. Schrik onder de aanwezigen; het eensklaps zwijgen van het gejammer; . . maar Kṛṣṇa heet met spoed den aangekomene welkom:

Sigrâ djlĕg praptanipun

tanpå sangkan sang paṇḍitadi
Bagawan Abiåså
kagyèt kang andulu
gugup sirĕp kang karunå
wus alinggih Bagawan Biåså nuli
naréndrå Kṛṣṇå
namudånå ri sang wau prapti . . . . (zang LXV).

— Aan Narådå, die, op bevel van Baṭårå Guru is nedergedaald, wordt door Aswatama het tooverwapen *cuḍa-mani*, waarmee hij het heelal in gevaar bracht, ter hand gesteld. Aswåtåmå bidt om vergiffenis.

Swåtåmå sumpĕg casirå
miat ingkang marĕpĕki
sangsåyå paṇḍĕkumirå
Narådå kang dèn sungkĕmi
aturé ngasih-asih
jawåtå sadayanipun
kang pinintan aksåmå. . . . .

— De cuḍa-mani wordt door Narada overgegeven aan Arjuna:

Narådå maringkĕn sigrå
kang sĕñjåtå cuḍå-mani
mring sang aryå Danañjåyå

— en voorgesteld om vergiffenis te schenken aan Aswatama:

lawan pådå ingapurå
dosané Swatåmå iki. . . . .

— Maar Kṛṣṇa verzet zich daartegen:

sigrå naréndrå Kṛṣṇå
saénggå dukå dényangling
èh mulané jawåtå kudu ngapurå
marang wong ålå kaliwat. . . . . (zang LXVIII).

— Nadat Astina door de Paṇḍawa's genomen is, gelast Kṛṣṇa aan Arjuna de cuḍa-mani over te geven aan Yudiṣṭira, die door Kṛṣṇa gehuldigd wordt als koning van Astina:

yåtå naréndrå Kṛṣṇå

pangandikanipun
yayi cuḍā-mani yā
aturĕnā mring rākā pārā prayogi
Arjunā tan-lĕnggānā
ingkang cuḍā-mani dèn tampani
marang sang aprabu Yudiṣṭirā. . . . .
nītā Kṛṣṇā ngadĕgkĕn nrĕpati
ing Astinā prabu Yudiṣṭirā. . . . . (Zang LIX).

* * *

Met het bovenstaande toegerust, ben ik, na het bezoek van den heer W. P. Groeneveldt, herhaalde malen opgegaan naar de Kṛṣṇa basreliefs van het 2e terras van Panataran, en ik heb de ontelbare groepeeringen, die de Brata-yuda, naar bescheiden meening, aan een bekwamen beitel, bestuurd door een dichterlijk gemoed, kon aanbieden, nagezocht in de Panataran-versiering, maar het bleek, dat de Indische epiek, zooals die in het Javaansch was vertolkt door den mpu van Kĕḍiri, geene inspiratie had geleverd aan de beeldhouwers van Panataran.

* * *

En ook de Kṛṣṇa-afbeeldingen, die in Engelsch-Indië worden aangetroffen, werden tot nog toe op Java niet teruggevonden. Wanneer men de illustraties raadpleegt in het Hindu-pantheon van Edward Moor en de Mythologie der Hindu's van C. Coleman (London, 1832), dan ontmoeten we:

E M. pl. 51, Kṛṣṇa als incarnatie van Wiṣṇu, met fluit (C. Coleman, pl. 12,2.)

E.M. „ 58, Kṛṣṇa door Wasudéwa van Déwakî weggevoerd door de Yamunā, onder bescherming van Çéṣa naar Yaçodā.

E.M. „ 59, Kṛṣṇa gezoogd door Yaçodā, of door Déwaki.

E.M. „ 60, Kṛṣṇa als kind: 1—6 verschillende voorstellingen; 7. Kṛṣṇa de slang Kâliya overwinnende; 8. Kṛṣṇa als fluitspeler, als muralidhar „the

tuneful;". 9. Combinatie van Kṛṣṇa als Apollo, de overwinnaar van Pytho, en als beschermheer der muziek (C. Coleman, pl. 12.3.4.)

E.M. » 61, Kṛṣṇa de Gowarddhana opheffende (C. Coleman pl. 12.6.)

E.M. » 62, Kṛṣṇa op het punt, om de slang Kâliya te dooden (C. Coleman, pl. 12.1.)

E.M. » 63, De râsamaṇḍala; een kring van maagden dansende om Kṛṣṇa.

E.M. » 64, (boven) Huwelijk van Kṛṣṇa met eene beerin

E.M. » 64, (beneden) Kṛṣṇa en de daemon Agha (Bhâgawata-purâṇa XII).

E.M. » 65 en 66, fantastische combinaties van Kṛṣṇa en de Gopi's (herderinnen), C. Coleman 11.1.

E.M. „ 67, Kṛṣṇa en gemalin, met gevolg. Râdhâ op lotuskussen (C. Coleman, pl. 12.5.)

* * *

En wat Java geeft (voor zooverre het oudheidkundig onderzoek strekt), dat heb ik in Mei 1908 op Panataran beschreven, en zal ik hier meedeelen, in de hoop, dat men gelukkiger zij zoowel in de ontdekking van de beteekenis der bas-reliefs, als het terugvinden daarvan in de purâṇa's of andere bronnen, die aan schrijver dezes nog onbekend zijn.

Want waar men zelf niet *vindt*, daar kan het verslag van het *zoeken*, anderen, meer begaafden, opwekken om verder en beter te zoeken en, bij werkelijk vinden, het ontbrekende aan te vullen.

Nu de bas-reliefs.

VOORGEVEL, RECHTS VAN DE TRAP.

1e. paneel, van zuid naar noord, lang 0,70 M. Een man te paard, voorafgegaan door een dienaar, die naar den ruiter opziet, met een *arit* of een *pĕrkul* in de hand.

Naast den ruiter (door gebrek aan perspectief boven hem gebeiteld) een olifant.

Het paneel is aangevuld met wolk-ornament.

2e. paneel, van west naar oost, lang 0.90 M. Een drietal mannen met bhûta-koppen met wilde haarvlechten, blikkende naar een reusachtig persoon (als een Dânawa-vorst) in groot ornaat, gevolgd door een panakawan.

Tusschen den vorst en de eerstgenoemde personen staat een palmboom op vierkant voetstuk (waarmede eene ommuring kan bedoeld zijn).

Van de 3 bhûta's maakt de voorste een sĕmbah; bij draagt een upawita van doodskoppen; achter hem draagt de magerste van het drietal een tros pisang (?).

3e. paneel, van zuid naar noord, lang 1,43 M. Het bevat eerst twee mannen, die ook in het vorig paneel worden aangetroffen, de achterste met een recht, en voorste, die een upawita van doodskoppen draagt, met een krom zwaard.

De twee mannen voorafgegaan door den vorstelijken persoon van zoo even, met de twee voorste vingers vóór zich (naar het noorden) uitwijzende, als tot eene vervloeking.

Onder zijn arm knielt een kleine man, eveneens met arm, hand en twee vingers naar voren gestrekt.

Het kleine mannetje heeft vóór zich een ander knielend mannetje, die de armen en handen (zeer verminkt) naar hem uitstrekt.

Daarop volgt een dienstbare, die noordelijk opgaat en het hoofd omwendt naar den vorstelijken persoon, en deze wordt weer voorafgegaan door een vorstelijk persoon met gĕlung, groot ornaat en upawita; het gelaat eveneens gekeerd naar den vorstelijken persoon achter zich, die met zijn hand naar hem wijst (volgens Dr. Brandes stelt dit tafereel voor: Kṛṣṇa's vlucht voor Kâlayawana).

4e. paneel, van oost naar west, lang 0,80 M. Twee bedienden, die aan Kṛṣṇa voorafgaan, iets dragende op den schouder.

Van oost naar west: pilaster, breed 0,43 M.

5°. paneel van zuid naar noord: eerst pilaster, breed 0,43 M. en dan een bas-relief over eene lengte van 6,37 M.

Kâlayawana met 2 volgelingen, één gewapend met een speer en als een krijgsdans uitvoerende; de ander, gewapend met een krom zwaard (het tafreel geheel gevuld met ornament), schrijdende van zuid naar noord, naar een vorstelijk persoon, slapende op rustbank; vóór zich een met een zwaard gewapend man, die hem op de borst trapt met de rechter voet, en hem, als in vervloeking, toewijst met de twee voorste vingers van de rechter hand.

Dus Kâlayawana in de grot van Mucukunda.

In de Wisṇu-purâṇa lees ik op pag. 567: »Kâlayawana trekt tegen Mathurâ op.

Vervolgd door den Yawana-koning, vlucht Kṛṣṇa in de grot waar Mucukunda, de koning der menschen, sliep.

Binnen gekomen, meent Kâlayawana, dat de slapende man Kṛṣṇa is, en schopt hem.

Ontwaakt richt Mucukunda een toornigen blik op Kâlayawana, en dadelijk verteert deze tot asch. Daarop gaat Kṛṣṇa naar Dwârakâ.

Nu verder het bas-relief:

Na de rustbank, waarachter eenige panakawan's hebben plaats genomen, volgen twee kruipende mannen, waarvan de laatste een cakra-vormig oorsieraad draagt, vluchtende voor de vlammen, die achter en over hem heen woeden, waarin apen en menschelijke wezens omwoelen, en waarin ook Kâlayawana, de vervloekte, op den rug ligt, met het rechter been naar voren gestrekt.

Vóór zich een vorstelijk persoon op een balé-balé, die hem vervloekt (linkerhand met de twee voorste vingers uitgestrekt).

Boven den arm van den vervloeker staat duidelijk een leeuwe- (kâla-) kop.

Daarna een ornament over de geheele hoogte van het bas-relief, als afscheidings-teeken van een tafreel.

Verder: de vervloeker staat tegenover een vorstelijk persoon, die een sĕmbah voor hem maakt, en die gevolgd wordt door vier mannen, als dienstbaren.

Daarop volgt een pilaster, breed 0,40 M.

NOORDZIJDE.

Van west naar oost: pilaster, breed 0,43 M.

6e. paneel, van west naar oost, over eene lengte van 6.37 M.: een tafreel, voorstellende een dienstbare, die een kistje uit een paṇḍâpă haalt; een kuli, die een koffertje wegdraagt; een bedehuisje (sanggar pamĕlĕngan); twee personen, die de trappen opgaan van een tempel (of poort).

Aan de andere zijde van den tempel, een kuli met een kistje op den rug; bij de rechter hand gegrepen door een naar hem toegewenden kuli; twee bhûtavormige mannen onder een palmboom, de voorste staande en eene vrouw om de heupen vattende, die zich verweert; de andere zittende.

Verder: een man met een *kris*, die twee vrouwen vóór zich uitdrijft; daarna een lansdrager, die eveneens twee vrouwen voor zich uitdrijft, waarvan er één huilt; vervolgens eene vrouw, die neerknielt onder een palmboom, en een sĕmbah maakt voor den ruiter, die haar ontmoet; achter dien ruiter een tweede ruiter, en daar achter drie volgelingen te voet.

Dit paneel is niet met ornament aangevuld.

Daarop volgt een pilaster 0,43 M.

7e. paneel, van noord naar zuid, over eene breedte van 1,64 M: een palmboom boven en een ornament beneden: twee vorstelijke personen in groot ornaat, met upawita, met elkander in gesprek en vier volgelingen.

Van west naar oost; glad valsch profiel, 0.25 M.

Van noord naar zuid: glad valsch profiel, 0.25 M.

8e. paneel, van west naar oost, over eene lengte van 6.16 M: eén sanggar pamĕlĕngan; twee vorstelijke personen naar elkander toegekeerd, in gesprek; daarachter twee panakawan's (?): een palmboom; drie mannen, waarvan de voorste westelijk op kijkt, en de beide anderen met elkaar in gesprek zijn.

Daarop volgt een ornament, als afscheidings-teeken van een tafereel.

Daarna: een palmboom en een paṇḍāpā, bedoeld achter doch gebeiteld boven elkaar.

Daarop volgt een vorstelijk persoon (Kṛṣṇa), die bevelen geeft aan twee volgelingen, waarvan de voorste het bevel met een sĕmbah in ontvangst neemt.

Daarna een palmboom in eene gladde ommuring, of op een glad voetstuk.

Daarna een boom, als geplantst in een geornamenteerd voetstuk.

Daarna een sirihbak- en kwispedoor-drager en twee vorstelijke personen, die met een derde in gesprek zijn, allen staande; een volgeling en eene boom in vierkant voetstuk.

Van zuid naar noord, glad valsch profiel 0.25 M.

Van west naar oost, glad valsch profiel 0.25 M.

N.B. 9e. paneel van zuid naar noord, over eene lengte van 1.64 M:

Ornament en palmboom over de geheele hoogte van het bas-relief.

Kṛṣṇa in sila-houding de sĕmbah aanbiedende vóór een tempel, waarin, op voetstuk en lotus-kussen een vierarmige Wiṣṇu (wiens rechter hand is weggeslagen), in groot ornaat, met de linker hand vóór het lichaam. In de opgestoken achterhanden, rechts de cakra op den opstaanden wijsvinger; links de gevleugelde Çangkha dan: een palmboom op voetstuk en daarna een sanggar pamĕlĕngan.

Ornament-vulsel.

Van zuid naar noord: pilaster, 0.46 M.

Van west naar oost; pilaster, 9.46 M.

10e. paneel over eene lengte van 6.36 M.:

Kṛṣṇa op weg met vier volgelingen, waaronder één kwispedoor- en één sirihdoos-drager.

Daarop volgt een ornament met palmloover.

Na het ornament drie dames, waarvan één, op een balé-balé, in gesprek met eene dame vóór haar (zeer verminkt).

Daarna drie dames, waarvan de derde op een balé-balé, met een cèṭi achter zich (zeer verminkt).

Daarna een paṇḍāpā met sirappen gedekt, staande op ornament; ten halve schuil gaande in de palmen.

Daarna een dienaar, knielende en de sĕmbah aanbiedende aan Kṛṣṇa die, in groot ornaat met upawita, op een geornamenteerde ḍampar zit, met het linker been over het rechter geslagen.

Daarna, van west naar oost, pilaster 0.46 M.

OOSTZIJDE.

11e. paneel van noord naar zuid: pilaster, 0.46 M.; daarna het bas-relief over eene lengte van 6,37 M. voorstellende:

Een paṇḍāpā; Kṛṣṇa; een boom in ommuring; een cikar met boom en juk voor de trekdieren.

Op de cikar een latwerk, dat een zetel omgeeft.

Ornament-vulsel.

Wéer een man, die achter hem gaat, en die gevolgd wordt door een stalknecht, die een span paarden aan den toom met zich voert; daarna een boom met een ambèn er onder.

Daarna wéer een man, in gesprek met een anderen man, die een cikar volgt, die met twee paarden bespannen, wegrijdt, gemend door een man, die, met een zweep in de hand, op de voorzijde plaats neemt, met de voeten op den boom, en wel vóór een persoon.

die, tusschen het latwerk, op eene hoogere zitting heeft plaats genomen.

Daarna, van noord naar zuid, pilaster, 0.48 M.

12e. paneel, van oost naar west, 1.65 M. Bas-relief, voorstellende:

Drie heeren, met tulbanden gedekt, zitten in silâhouding achter elkâar.

Tusschen de twee vorsten een palmboom; de voorste maakt een sĕmbah voor een vorstelijk persoon, met puntbaard, die, in silâ-houding zit op een balé-balé voor een peṇḍâpâ.

Achter boven den achtersten persoon, is een badplaats zichtbaar, waarin het water uit drie spuiërs neervalt.

Van noord naar zuid, glad valsch profiel, 0.30 M.

Van oost naar west, glad valsch profiel, 0.30 M.

13e. paneel, van noord naar zuid, over eene lengte van 6.35 M.

Twee dienaren. Ornament-vulling. Twee dienaren, waarvan de voorste een payung draagt.

Dan volgt Kṛṣṇa, in groot ornaat met upawita, en dan een man. die voor hem knielt en de sĕmbah maakt

Daarna een huis (verminkt).

Daarna wêer Kṛṣṇa op een kleedje of mat (gĕlaran); dan een palmboom met vruchttrossen; dan drie mannen in silâ-houding achter elkâar, in ornament en overluwd door een palmboom; pĕṇḍâpâ (zeer beschadigd).

Daarna Kṛṣṇa rechtuit op een balé-balé in slaap, met een fakkel vóór de rustbank; daarna drie *wakers* achter elkander, naar voren of naar achteren geneigd, *in den dut*, alles overluwd met vruchtdragende palmen (zeer beschadigd); de trap van een gebouw (beschadigd); een staande wachter.

Van west naar oost, glad valsch profiel, 0.30 M.

Van noord naar zuid, glad valsch profiel 0.30 M.

14°. paneel, van west naar oost, over eene lengte van 1.65 M:

Kṛṣṇa gevolgd door twee mannen, en gekeerd naar den voorste, die de sëmbah maakt; de achterste draagt een kistje.

Daarop volgt een camara-boom; daarna drie dames, naar Kṛṣṇa gewend.

Daarna pilaster, 0.40 M.

15°. paneel, van noord naar zuid: eerste pilaster, breed 0.40, daarna het bas-relief, voorstellende:

Kṛṣṇa gevolgd door drie mannen, waarvan de twee voorsten kwispedoor en sirih-doos op den schouder dragen;

Dan volgt: iets als een altaar, geheel met wolk-ornament overdekt; daarna een tempel (zeer verminkt); daarna een paṇḍāpā met atap gedekt en een vogel op den top.

Dan volgt een zeer verminkt gedeelte, waarvan een pëṇḍāpā met boom-groep nog aanwezig zijn.

Daarna wëer Kṛṣṇa, met de meergenoemde drie volgelingen met kwispedoor en sirih-doos; een palmboom: een huis met menschen op de balkons, en verder achter een muurtje (stadsmuur), waaruit drie mannen en vrouwen te voorschijn komen, die de komst van Kṛṣṇa te gemoet zien.

Daarna pilaster, 0.44 M.

ACHTERZIJDE OF ZUIDELIJKE GEVEL.

16°. paneel, van oost naar west. Eerst pilaster, 0.44 M., daarna het bas-relief over eene lengte van 6.37 M. voorstellende:

Een paṇḍāpā; een bediende met sirih-doos; een balé-balé, waarop een vorst en vorstin gezeten zijn, gedost in groot ornaat met upawita.

De beide vorstelijke personen hebben ieder een bord met gebak voor zich.

Voor de balé-balé hurkt een cèṭi nêer, tusschen twee palmboomen. Ze maakt de sĕmbah.

Een paṇḍâpâ; de kwispedoor en sirihdoos-drager zitten in silâ-houding onder een palmboom, vóór eene dame, die op een balé-balé zit en in de rechter hand een *kropak* houdt, die haar door een cèṭi in sĕmbah-houding, is toegereikt.

Paṇḍâpâ; daarna eene dame, met een kropaḳ (brief van palmbladeren) in de hand; boom- en ornamentpartij;

Eene vrouwelijke bediende, die een kropaḳ aanbiedt (is dit eene herhaling?) aan eene dame, die op een balé-balé, onder een boom zit; achter die dame eene vrouwelijke bediende.

Daarna eene paṇḍâpâ in ornament, en dan een waterpartij van kabbelend water, waarin het water uit een spuiër neervalt.

Daarna pilaster, 0.42 M.

17e. paneel, van zuid naar noord. Eerst pilaster, 0.42 M. daarna het bas-relief over eene lengte van 1.64 M:

Eene dame op een balé-balé met twee bedienden achter zich; vóór een paṇḍâpâ.

De dame houdt de handen omhoog (zeer verminkt); de man (heer?), die voor haar staat, houdt een schenkkan, met een nâga-kop als tuit, voorover, om in een voorwerp te schenken, dat door die dame werd vastgehouden (maar nu verdwenen is).

Achter den heer twee volgelingen.

Van oost naar west glad valsch-profiel, 0.31 M.

Van zuid naar noord glad valsch-profiel, 0.31 M.

18e. paneel, van oost naar west, over eene lengte van 6.16 M:

Twee vrouwen, met elkander in gesprek; daarna eene dame, zittende op een balé-balé (zeer verminkt), met een palmboom daar boven en daar naast.

Daarna een algeheele verwoesting met cement, die indertijd restauratie werd geacht: hier en daar een

menschebeeld, een stuk van een wagen; verder opgesmukt met een paar golèk's, geboetseerd door den opziener der B. O. W., die in der tijd, zonder eenige kennis van zaken, met de restauratie belast was.

Van noord naar zuid, glad valsch-profiel, 0.24 M.

Van oost naar west, glad valsch-profiel, 0.24 M.

19e. paneel, van noord naar zuid, over eene lengte van 1.64 M.: zes mannen (zeer beschadigd).

Daarna een pilaster van 0.44 M.

20e. paneel, van oost naar west: eerst pilaster van 0.44 M. daarna bas-relief over eene lengte van 6,37 M.: een knielend man onder een palmboom.

Kṛṣṇa in groot ornaat, gewend naar een tegenover hem geknield persoon, eveneens gedost in groot ornaat, met upawîta, gescheiden door een boompartij, die positief den triçûla-vorm heeft.

Daarop volgt een poortgebouw; dan een cikar met (wagen) boom en juk; de boom ondersteund door een man, ter inspanning van twee paarden, die door een knecht naar de cikar worden geleid.

Daarna een lansdrager; ornament; dan wêer een krijgsman; een olifant met draagstoel, waarin Kṛṣṇa (?), vóór op den olifant een *sârathi* (menner); dan drie soldaten met schilden en lansen; eene dame op een cikar met een krijsman als koetsier.

De zeer kleine paarden, — zoo klein, dat 't doet denken aan eene gebrekkige indeeling van het paneel door den beeldhouwer — *dragen het juk op de koppen.*

Vóór de paarden gaan twee soldaten, waarvan één met een lans en één met een schild.

Daarop volgt een cikar met een *vierspan, twee paarden aan elke zijde van den boom*; Kṛṣṇa in den wagen; de *wagenmenner vóór hem, met een zweep, en gezeten op eene lagere zitting buiten het latwerk, met de voeten op den boom.*

Daarna pilaster, 0.44 M.

WESTZIJDE (VOORGEVEL), LINKS VAN DE TRAP, van zuid naar noord:

Eerst pilaster, 0.44 M., daarna:

21e. paneel, van zuid naar noord, over eene lengte van 6,37 M: een boom; een man met een lang voorwerp op zijde, dat ik niet determineren kan; twee soldaten met schild en lans; de cikar waggelt, Kṛṣṇa (?) is getroffen door den pijl, die verderop werd afgeschoten, en stort achterover; de paarden steigeren; de wagenmenner valt van den wagen met het hoofd naar beneden; menschen raken onder den voet; soldaten, met lans en schild, spoeden zich voort; verder: gevecht.

Op een wagen staat een vorst met gĕlung en in groot ornaat, de beenen omvat door eene vrouw.

In de linkerhand houdt hij een boog, waarvan de pijl reeds doel getroffen heeft (zie 21e paneel).

Over dien vorst heen is een regenboog gespannen, met hertekop en de beide voorpooten aan de beide uiteinden.

Deze strijdwagen is met vier paarden bespannen en rept zich voort; vier vrouwen gaan vóór het rijtuig.

Pilaster, 0.44 M.

22e. paneel, van west naar oost: pilaster 0.44 M, daarna het bas-relief over eene lengte van 0.84 M: Twee personen, waarvan één zeker eene vrouw is, achter zittende; palmen en wolken boven het hoofd.

23e. paneel, van zuid naar noord, over eene lengte van 2.08 M: palmboom, paṇḍāpā en ornament; een zittende vrouw met een kind op haar schoot, dat haar streelt; daarna een water, aan wiens oever twee menschen neerzitten, waarvan de voorste een sĕmbah maakt voor Kṛṣṇa, die op eene hoogte gezeten is, met twee vrouwen achter zich; paṇḍāpā (beschadigd).

24e. paneel, van oost naar west, over eene lengte van 1,06 M: Twee vrouwen met voorwerpen in de opgeheven rechter hand; twee dwergen: daarna drie vrouwen (zeer beschadigd); aan den bovenkant van het paneel: ornament, palmen en eene pĕṇḍâpâ.

* * *

Is het u gelukt de beschreven bas-reliefs van tekst te voorzien uit de Bhâgawata-purâṇa?

Of uit de Wiṣṇu-purâṇa? of uit de andere tafereelen, die ik gesprokkeld heb uit de Bratayuda?

Ik voor mij heb weinige kennissen aangetroffen.

Alleen het 4e en 5e paneel fluistert voor mij nu wat ik gelezen heb op pag. 567 van de Wiṣṇu-purâṇa (Kâlayawana en Mucukunda), en het 15e paneel, dat paneel, dat zoo frappant de Sanchi-skulptuur teruggeeft, het gelezene op pag. 599 van dezelfde purâṇa (terugkeer van Kṛṣṇa te Dwârakâ).

Verder is voor mij het 9e paneel bijzonder belangrijk, omdat 't naar bescheiden meening, wijst op den kultus, die met de stichting van Tj. Panataran bedoeld werd, — en wel in verband met:

a. het bas-relief-lint van het soubassement, genomen uit de lotgevallen van Râma (verschijning van Wiṣṇu).

b. het bas-relief-lint daarboven, dat, zooals we zagen, de lotgevallen schijnt te bedoelen van Kṛṣṇa (eveneens eene verschijning van Wiṣṇu);

c. de haut-reliefs van het terras daarboven, voorstellende Garuḍa's (en Nâga's, om en om) als dragers van de tempelkamer; — en Garuḍa is de wâhana (het draagdier) van Wiṣṇu.

Batavia, Madioen, Blitar, 1907 — 1908.

Wat geeft de achterzijde van Caṇḍi Kĕḍaton (district Gaḍing, afdeeling Karaksan, *) residentie Pasuruhan) te zien?

DOOR

D. van Hinloopen Labberton.

De beknopte uiteenzetting van de Menschwording Kṛṣṇa's in het hieraan voorafgaand artikel van de hand des heeren J. Knebel, leidde dezen tot de negatieve uitkomst dat de rijke reeks van episoden in Wiṣṇu- en Bhâgawata-purâṇa bijeengebracht, de beitel van den beeldhouwer op Java haast nergens schijnt te hebben bezield. **)

Voor een enkel tafereel wordt door den heer Knebel blijkens de noot op pag. 110 eene stellige uitzondering gemaakt.

Het geldt de geschiedenis, welke wij die van den Aghâsura zouden kunnen noemen. Deze speelde in de gedaante

---

*) Daar de anders zoo zorgvuldige „Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in den Nederlandsch-Indischen Archipel," Landsdrukkerij 1906, de wan-spelling „Kraksaän" handhaaft, is het wellicht niet onnoodig er even op te wijzen, dat de naam „Karaksan" luidt en eene afleiding is van Oost-Javaansch „raksa", Soerakarta'sch „reksa" bescherming. Het verdient opmerking dat de Oost-Javaansche vorm dichter bij het Saṃskṛt-origineel rakṣâ staat.

**) Voorshands meent de heer Knebel slechts op Panataran, en dan nog aarzelend, de Kâlayawana-Mucukunda scène en de terugkeer van Kṛṣṇa in Dwârakâ te mogen aanwijzen. (Pag. 168 hiervoren).

Het zal aan een onwillekeurig verzuim zijn toe te schrijven dat daarbij, of bij de beschrijving van de episode Kâlayawana op pags. 136—137, de aandacht niet gevestigd werd op de afbeelding van deze legende ook aan het tempellichaam van Caṇḍi Tumpang of Jago. (Zie het aan de Oudheidkundige commissie te danken prachtwerk Tjandi Djago, pags. 78—80, en vergelijk voor de bedoelde episode o. m. behandelende Oud-Javaansche gedichten „Kâlayawanântaka Kṛṣṇawijaya" en „Kṛṣṇâyana" pags. 154 en 156 (juncto de lijst van „Verbeteringen en bijvoegsels") van Dr. H. H. Juynboll's „Supplement op den Catalogus van Javaansche en Madureesche handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek."

van een groote slang met opengesperden muil in Wṛndâwana voor grot, *) om zoo Kṛṣṇa, als hij met zijne makkers, de jonge koeherders, daar zou zijn binnengegaan, te verslinden. De andere knapen waren met de koeien er al binnen toen Kṛṣṇa er binnentrad, en door zich uit te zetten het monster verdelgde. Met zijne in het leven teruggeroepen makkers verliet hij den muil, en het stoffelijk overschot van den nâga bleef uitgedroogd als schuilplaats bij de spelen dienen.

Volgens juist bedoelde noot zou dit tafereel te vinden zijn op een der bas-reliëfs van Caṇḍi Kĕḍaton.

In de »Rapporten van de Commissie in N.-I. voor oudheidkundig onderzoek" over 1904 de beschrijving van dezen caṇḍi of kĕḍaton (wat of het dan wezen moge) op pag[s]. 113—118 opslaande, blijkt alras dat bedoeld zal zijn No. 14 van de reeks, waarvan de beschrijving van de hand van den heer Knebel luidt:

»Een gapende muil, waarboven een gekroond kâla-gelaat met »slagtanden. Een menigte menschen gaan den muil binnen."

Deze omschrijving vergelijkende met de Aghâsura-episode zou men kunnen meenen, dat de voorstelling (op de koeien na) vrijwel klopt.

Er moge echter aan herinnerd worden, dat de Aji-Saka-legende een verhaal heeft, dat tot eene gelijksoortige voorstelling alle aanleiding zou kunnen geven. Met dit zoo populaire boek, dat in de bekende redactie weliswaar tot de Nieuw-Javaansche periode behoort, maar ongetwijfeld oudere stof verwerkte, zouden we dichter bij huis blijven.

Een andere vraag is in hoever de geschiedenis van de Nâga's Aghâsura en Tunggul-wulung-linglung weder samen hangen, m. a. w. in hoever het Kṛṣṇâyana (in zijn ruimsten omvang) bij de samenstelling van de Sĕrat Aji-Saka

---

*) Zie de zeer naturalistische afbeelding in Moor's Hindu-pantheon, Plaat 64. beneden. Op Java mag stellig een veel symbolischer uitbeelding worden verwacht.

Wṛndâ-wana = het woud van Wṛndâ, een naam Kṛṣṇa's geliefde Râdhâ afgeleid van wṛnda = menigte, kudde, als getal 100.000 millioen.

is benut. Dit zou een opzettelijk onderzoek vereischen, doch behoeft thans geene uitwerking.

Bepalen wij ons tot de kwestie wat de achterzijde (Zuidkant) van caṇḍi Kĕḍaton te zien geeft, dan zal het noodig zijn om het gedeelte uit de Aji-Saka, dat over Tunggul-wulunglinglung als kluizenaar handelt, in zijn geheel weer te geven.

Ik kies daartoe den tĕmbang-tekst van de »Sĕrat Aji- ākă" of »Sĕrat Siṇḍulă" opgenomen als No. 63, Gouvernementseigendom, in de collecties van het Bataviaasch Genootschap, (zie de „Lijst der handschriften indertijd in berusting bij Dr. J. L. A. Brandes" in Notulen, deel XLIV, Bijlage I, pag. I). Deze is uitvoeriger dan de aan Winter S^r^. te danken proza-uitgave gepubliceerd door Gaal en Roorda in 1857, waarin vele moeilijke plaatsen ontdoken zijn, al dient vermeld, dat vele andere door de proza-uitgave op zoo gelukkige wijze worden geïnterpreteerd, als van Winter's zeer groote kennis van het Javaansch te verwachten viel.

Het gedeelte, dat hier van belang is, komt voor in Zang X vers 17 tot 27 van bedoeld manuscript.

Nadat verhaald is dat Aji-Saka bericht had ontvangen, dat zijn natuurlijke zoon, die de gedaante had van een groote boa, ter plaatse waar hij zich gevestigd had, reeds alle eenden, die hem tot voedsel moesten strekken, had opgepeuzeld, wordt het volgende medegedeeld:

X. 17. Nulyă putră dèn-timbali,
Pinĕṭuk wong sanagără;
Sampun praptă ing kaḍaton,
Nulyă dinamĕlkĕn pură;
Tan winarṇă wus dadyă
Kaḍaton Kasăngă-wurung.
Sawétan kaḍaton lawas.

(17) Onmiddellijk deed hij zijn zoon ontbieden, die door het heele land werd ingehaald. Aangekomen in de hofstad werd een vorstelijk verblijt (pura) voor hem in gereedheid gebracht. Laat ons zwijgen over de wijze hoe, doch slechts vermelden, dat het paleis tot stand kwam. Het heette Kasăngă-wurung, en lag ten Oosten van het oude hof.

18. Wus dadyå, putrå kèn ngalih
Ḍatĕng kaḍaton kang énggal;
Wus ginañjar luwih déné;
Tansah amukti wibåwå;
Dadyå kaḍaton kĕmbar.
Garwå ingutusan sampun
Rĕtnå Balorong aranyå.

(18). Zoodra het klaar was kreeg de Prins opdracht het nieuwe paleis te betrekken. De vorst (Prabu Jåkå) schonk hem van alles, zoodat hij in wonnige weelde daar kon vertoeven. Nu waren er dus twee gansch gelijke hoven. Ook zijn beide echtgenooten werden uitgenoodigd (om er hun intrek te gaan nemen).

19. Garwå Balorong kĕkalih.
Garwå nèm nèng Garobogan
Kaḍaton Ngĕmbaḳ prĕnahé.
Ing Mĕḍang-kasångå gĕmah,
Nĕnggih trĕtamtunirå,
Pupati samyå ingĕpung;
Tuwin magrĕsari tåtå.

(19). Rĕtnå Balorong, zoo waren ze genaamd. De jongste was eene princes uit Grobogan, van het hof te Ĕmbaḳ *). Het rijksgebied Mĕṇḍangkasångå was zeer welvarend. De regenten waren elk omringd door onderhoorigen aan alle zijden, terwijl een stoet van getrouwen op hun erf woonde.

20. Milå dalasan ing mangkin
Kasångå ngaran kaḍaton
Wonten aran Kadipatèn,
Wontĕn ran ing Tĕmĕnggungan,
Karijan, Pangabèjan,
Karanggan trĕtamtunipun.
Prabu nom wus winulang

(20). Vandaar dat tot heden toe in (Mĕṇḍang-) kasångå de namen „Kĕḍaton," „Kadipatèn," „Tĕmanggoengan," „Karijan," „Pangabèjan" en „Karanggan" nog altijd zijn blijven voortbestaan. De kroonprins werd door zijn koninklijken vader onderricht,

*). Zie voor de verklaring van dezen naam en eenige andere hieronder. De oudste prinses was een geschenk van Raja Angin-angin voor het dooden van den in een kaaiman gemetamorphoseerden Déwata-cengkar, die de Zuidzee onveilig maakte.

21. Mring kang râmâ ngilmu sikir,
Tuwin ngèlmi dadyâ râjâ,
Ngèlmi panitisan mangko,
Kadigdayan, kanuragan,
Niyan marang kamuksan.
Pati pañjing surupipun.
Kalbuné kang râmâ tèlas.

(21). in de magie, in de kunst om vorst te worden, de kunst om zijn reïncarnatie in de hand te hebben, de wetenschap om oppermachtig en zelfbeheerscht te zijn, en om na den dood weer van een lichaam bezit te nemen. Al wat de Vorst wist, leerde hij hem.

22. Prabu nom émut kang wĕling
Sang Râjangin-anginikâ.
Nulyâ tâpâ Kuwu mangko.
Tâpâ mangap wus sawarṣâ,
Awaḳ ṭukulan wrĕksâ.
Mandirâ kalangkung agung.
Raṇḍu-alas lan rambutan.

(22). De kroonprins dacht toen aan de opdracht van Râjâ Angin-angin, en ging een kluizenaarsleven leiden in Kuwu. Zijn ascetische oefening bestond hierin, dat hij met open bek met een stut er in stil bleef liggen. Zoo lag hij daar al een jaar lang, en raakte geheel onder de planten bedolven: groote bhâṇḍira's *), raṇḍu-alas (Bombax Linn. Ks., rambutan (Nephelium L.)

23. Miwah kajĕng alit-alit
Karambatan jod-ojodan,
Samyâ ṭukul ing awaḳé;
Wus sirṇâ warṇaning ulâ.

(23). En allerlei struiken, naast eene overwoekering door allerlei kleinere gewassen. Het lichaam was er zóó onder verborgen, dat de boa-

*) Volgens 't Jav. Ned. Woordenboek de waringin, en volgens van der Tuuk (die Rumphius III blz. 143 citeert) ten tijde van laatstgenoemde te Mataram de ancak (?). Blijkens het Petersburger woordenboek is het de eigennaam van een hoogen nyagrodha-boom op den Go-wardhana in Wrndâwana en dankt hieraan ook Krsna zijn bijnaam van Bhândira-wanawâsin: de bewoner van het Bhândira-woud.

Lir maéndrå gĕng wånå.
Kadi guwå tutuḳipun,
Atåpå mangap cinĕngkal.

gedaante geheel verdween en het wel een groote boschberg (de Mahīdhra, letterlijk: de drager van de wereld) geleek. De opgesperde muil van den heremiet leek wel een grot in een berg.

24. Wus karṣaning Déwå luwih,
Udan adrĕs pāñcā-wārā.
Nénggih wontĕn laréangèn.
Sĕsångå samyå kodanan,
Margi wiwårèng guwå.
Laré tan-wèh ngaub,
Jinongkongakĕn wus minggah.

25. Ing ardi anuju gigir.
Laré punikå mĕmĕrang,
Kaliwat ḍatĕng gigiré;
Rah mĕdal, wus ingingkĕman.
Raré kang ngaub pĕjah.
Wus katur ḍatĕng sang Prabu.
Dukå bĕgjå-kamayangan.

(24. Door Godsbestiering kwam er een geweldige regenbui. Een negental herdersknapen door den regen overvallen op den weg, die in de opening van die grot uitkwam, zochten er een schuilplaats. Maar een ervan, dien zijne makkers er niet wilden binnenlaten en met ellebogen en knieën buiten hielden, klom (25) boven op den heuvel, op de plaats waar de rug van de slang zich bevond, en toen hij daar (met een grasmes) aan het snijden ging, en dit te ver doorsloeg, trof hij ook den rug. Er stroomde bloed, en de boa sloot daarop zijn muil, zoodat de schuilende knapen er in besloten raakten, en omkwamen. Toen dit den Vorst was medegedeeld, werd deze zeer toornig.

26. Aji Såkå wruh ing gaïb.

(26). Aji Saka was met een zienersblik begaafd, en

Jĕnĕngé kantun sa-war-ṣâ.
Putrâ sarĕngâ muksané,
Nulyâ kinèn mĕjahânâ,
Wau sira sang putrâ.
Wus pinantèk cangkĕmipun.
Ing wĕsi. Tĕksâkâ pĕjah.

hij begreep, dat zijn bewind nog maar één jaar zou duren. Opdat zijn zoon samen met hem zou verdwijnen, werd op last van den Vorst de slang gedood, door zijn bek met ijzeren bouten aan de aarde vast te nagelen. Zoo stierf de slang *).

27. Satuhuné datan-mati,
Râgâ musnâ wus ñiluman,
Tĕksih anèng kaḍatoné
Ing Tunggul-wulung-kasângâ.

(27). Dat is te zeggen, hij was eigenlijk niet dood. Zijn lichaam verdween, maar hij bleef op een ijler gebied van bestaan voortleven, en is nog steeds in zijn hofstad te Tunggul-wulung-kasângâ.

Ziehier het verhaal. Omtrent de daarin voorkomende eigennamen, voor zoover niet reeds verantwoord, moet nog iets gezegd worden. De Javaansche legenden en tradities zijn toch geene bloote fantasie; ze hebben een historischen achtergrond, al is deze voor den oppervlakkigen waarnemer verduisterd door de personificaties en mythen, waarin meer het algemeen beloop en de strekking dan de concrete feiten neergelegd worden. De eigennamen nu worden zoodanig gekozen, dat ze voor de ingewijden den sleutel opleveren. Het is derhalve onontbeerlijk op de beteekenis daarvan in te gaan. Voorloopig moge met het hiervolgende worden volstaan.

De naam „Aji Saka" wordt meestal in den zin van „Koning Saka" opgevat, waarin dit laatste als persoonsnaam

*) Taksaka. letterlijk = de „hout- snijder, schrijnwerker, uitvinder" is de eigennaam van een nâga in de onderwereld (pâtâla). Het woord is hier ongetwijfeld als soortnaam gebezigd. Als inderdaad zeer „ingenieus" leeren wij een Taksaka kennen in de door Dr. Hazeu vertolkte episode van „Pariksit's dood" (in Bijdragen Kon. Inst. 6e. Volgreeks, deel 5) zie pag. 198, waar deze door een fijne list (Sûkṣmopâya) van Takṣaka wordt omgebracht.

wordt verstaan. Het Javaansche taalgebruik dwingt daartoe echter volstrekt niet. *) Indien Aji in casu „vorst" beduidt, dan behoeft de aanduiding nog niets anders te zeggen dan „Vorst der Çaka's", „Skythische vorst" (Vgl. Râjâ Walândâ, Sultan Turki, Râjâ Inggris enz.), Als koning over Mĕṇḍang kamulan draagt hij dan ook den naam van Prabu Jâkâ, d. i. „Koning Jongeling." (Volgens Javaansche opvattingen werd hij zoo geheeten omdat hij verkoos celibatair te blijven, doch misschien ligt er een naklank in van zijn titel Widhâyaka (widhâya-ka) „Regelaar," „Stichter.")

Het schijnt mij intusschen voor de hand liggende te vermoeden, dat met Aji het oude ꦲꦗꦶ „heilige leer" gemeend zal zijn, en „Aji Çaka" dus als personificatie van de „Skytische leering" (wel geen andere dan Kaniṣka's Mahâyâna-Buddhisme, dat bij zijn zendingswerk zeker het geheel van Hindhusche gegevens benutte) zal zijn op te vatten.

De Nâga, zijn zoon, is dan de gepersonifieerde wijsheid. Men denke aan Bhujangga van „bhuja," „bhuja*m*" = „kronkeling" en „ga" = zich bewegend. In het Javaansch heeft de beteekenis „volmaakt geleerde," dus „draak van wijsheid" de overhand behouden. In het Sa*m*skṛt is de oorspronkelijke zin van „draak," „slang" nog duidelijk, doch daarnaast heeft zich ook die van „onafscheidelijk gezel van een vorst," die immers „wijsheid" bezitten moet, ontwikkeld. **)

---

*) Het mocht wel eens uit zijn met de bewering in de Woordenboeken enz. dat de Çaka-jaartelling zoo genoemd wordt naar den naam van een vorst. Ook van der Tuuk's opgave (Kawi-Balineesch-Nederlandsch Wdb. s. v.): „eigennaam v. e. vorst van wien de jaartelling in zwang is" is misleidend. De ook in Britsch-Indië in zwang geweest zijnde Çaka-telling wordt door Prof. Kern (Buddhisme II pag. 329 noot, en de daar aangehaalde litteratuur) geacht te zijn ingesteld naar Kaniska, den vorst der Çaka's of Skythen, terwijl volgens Cunningham de Zuid-Indische vorst Sâlwâhana die de Noordelijke Çaka's in 78 n. Chr. zou hebben verslagen, naar die overwinning de aera zoo zou hebben genoemd.

**) In sommige streken van Java (o. a. in het onderwetsche Cirebon) wordt uitdrukkelijk onderscheid gemaakt tusschen „bujangga" = slang, en „pujangga" - geleerde.

Vermoedelijk hebben wij hier slechts met een verspringing van *b* naar *p* te doen, terwijl tot deze Javaansche differentieering heeft geleid de gelijkluidendheid met „pûja" = godsvereering en „angga" = lichaam.

De naam van de slang, „Tunggul-wulung," wordt door de Javanen in den zin van „Voornaamste der zwarten" opgevat. *) Zijne beide echtgenooten Rĕtnâ (= „Juweeltje," „Jonkvrouw". Skṛ: ratna, bezitting, juweel, wellicht van râ = geven) Balorong zijn uit den aard der zaak ook nâga's.

De jongste kwam uit Grobogan **) en had daar haar hof in Ĕmbaḳ, welk woord beteekent „modderig," ***) dus eene gepaste toespeling op de sawahvelden, waarin een nâga verblijf behoort te houden.

De oudste echtgenoote Rĕtnâ Balorong was een geschenk van Râjâ Angin-angin, de „orkaanvorstin" ****), waarmede na het Galuh-tijdvak geïdentificeerd wordt de Ratu Pagĕḍongan als Njai Rârâ-kidoel, de Zuider-jonkvrouw, de verwekster van alle epidemische ziekten.

Balorong meen ik, met verzachting van de beginletter, zooals in Midden-Java veel voorkomt, *****) te mogen houden voor „palorong" de „Schitterende" (lorong = rorong, vgl. rĕrĕng). Nog heden is Njai Balorong in de dongèng's de

*) Op „wulung" = „Krma" zij slechts in het voorbijgaan gewezen.

**) „Garobogan" is de naam voor het houten stel (rechtopstaand vierkant) waarin de gendèr, demung enz. geplaatst zijn. De opgave in het Jav. Ned. Wdb. is onvolledig.

***) Het wordt van vochtige aarde gezegd, waarin een voetstap een indruk achterlaat. Jav. Ned. Wdb. s. v. aan te vullen.

****) De beteekenis „sterke wind" voor den verdubbelden vorm is te vinden in het oud-Javaansch. Zie Dr. H. H. Juynboll, Glossarium op het Râmâyana s. v. angin, 2.

*****) Vergelijk „bedudan" voor „pedudan," opiumpijp.
„begupon" „ „pegupon", duiventil.
„bekatul" „ „pekatul" fijne zemelen.
„berkutut" „ „perkutut", tortelduif.
„balumbang" „ „palumbang", vijver.
„bekakèn" „ „pekakèn", kandelaar.
„kabener" „ „kapener", recht op iets afgaan („bener eigenlijk „pener" van „ner"),
„bendarakan" „ „pendarakan", tot 't plebs behoorend (van Samskrt adhara).
„bentong" (Banjumas) voor „pentung", knuppel.
„bekakas" voor „pekakas", gereedschap, huisraad
— de plaatsnamen „Brambanan" (pa-ramban-an) en „Bagelèn" (pa-gĕli-an) en vele andere meer.

schenkster van rijkdommen (mĕṇḍĕt Njai Balorong), maar rijkdommen die ten koste van de ziel, dus op oneerlijke wijze, worden verkregen. Ze wordt voorgesteld als eene vrouw met een slangelichaam, flonkerend door de gouden schubben en daarop geordende edelgesteenten („sisiḳipun kañcânâ pinatih ing sĕsotyâ"), welker glans maar al te velen verblindt, die bereid zijn aan onmiddellijk gewin hun zieleheil te offeren. *)

Het voornaamste punt van verschil in de Linglung en de Aghâsura-legenden is hierin gelegen, dat de 9e herdersknaap, die aan Kṛṣṇa zou moeten beantwoorden, in het eerstbedoelde verhaal verder niet meer ter sprake komt. De Sĕrat Siṇḍulâ vervolgt na deze episode onmiddellijk met Daniswârâ, den zoon van Déwata Cĕngkar, die nu spoedig het hem rechtmatig toekomende bewind in handen krijgt. Is deze met den niet-omgekomen 9e herdersknaap te identificeeren? Voorshands moge volstaan worden met het stellen van de vraag.

De naam Daniswârâ, naar een dwaze Javaansche volksetymologie = Dani + swârâ of „schoone stem" zal wel ten rechte te reconstrueeren zijn als: Dhanéçwara (Dhana + içwara) „Heer van Rijkdom."

In den naam zijns vaders hebben we een Javaansch element in Cĕngkar = „Schraal" (van grond), **) waarin een tegenstelling met den evengenoemden naam zou kunnen worden gezien.

Met den naam „Siṇḍulâ" komen we wederom bij het Saṁskṛt te gast. Een eigennaam „Sindhula" komt ook in Hindhusthân voor. De Petersburger noemt als zoodanig den vader van Bhoja, koning van Dhara. ***) Voor de beteekenis van den

---

*) De voorstelling welke de toenmalige zendeling C. Poensen in de Med. v. h. N. Z. G. deel VIII, pag. 257 en volg. van het domme bijgeloof der Javanen geeft, lijkt mij wel wat bijgeloovig. Er zijn voorzeker kinderlijk-onnoozele Javanen, maar er zijn ook dichterlijke wijsgeeren onder het Javaansche volk.

**) De gelijkstelling in het Jav. Ned. Wdb. van cengkar met lincad is naar mijne informatie onjuist, daar lincad = lempung dus „kleiaarde," die ook wel eens weinig kan opleveren, maar toch „schrale grond" niet gelijk in beteekenis kan zijn. Het Wdb. geeft nog als beteekenis van cengkar „wijd uit een", welke minder bekend is.

***) Ballâla schreef eene verzameling anecdoten over dezen Bhoja of Bhoja-déwa, die een groot bevorderaar der letterkunde was, en vóór 1082 A. D. moet zijn gestorven. Zie Dowson, Classical dictionary.

naam kan slechts herinnerd worden aan sindhu = „die slaagt" of „die naar een doel gaat" en van daar: „rivier," Indus. Sindhu-râja en Sindhu-nâtha = de Oceaan. *)

Onze Linglung-legende wordt gelocaliseerd in Kuwu in de afdeeling Purwâ-dadi, (= „van ouds geslaagd)", waar de bekende modderwel wordt aangetroffen.

„Kuwu" wil zeggen „Vestiging" (v.g.l. ook nog O. J. kubu = een hut in de velden, en Mal. kubu, verschanste plaats). De modderwel te Kuwu is volgens de gangbare overlevering de plaats waar de nâga Linglung werd vastgespijkerd.

Zooals in den tekst wordt medegedeeld herinneren de plaatsnamen er aan zetels van bestuurshoofden. Het district waarin Kuwu ligt, heet nog heden Kradénan.

Kasângâ bestaat ook nog, en in „Kasângâ-wurung" zou wel een sleutel kunnen liggen. Dit toch zou zijn op te vatten als: „De negende ontkwam" (wolu olèh, kasângâ wurung), wat aan dien negenden knaap eene nieuwe beteekenis zou geven.

Hoezeer de strekking van het Linglung-verhaal met Kṛṣṇa's legende vergeleken een belangrijk verschil oplevert, zoo is toch de overeenstemming in het beloop treffend.

In de kleinigheden blijven nochtans voldoende kenmerkende verschilpunten over om te mogen verwachten, dat eene zorgvuldige beschouwing der reliëfs aan de hand van de beide tradities gelegenheid zal geven om uit te maken, welke van beide tot grondslag heeft gediend.

Naar ik hoop zal de heer Knebel tot zulk eene nauwgezette vergelijking in loco of naar goede reproducties lust en gelegenheid vinden, en nader uitsluitsel geven.

Zulk eene opzettelijke vergelijking zou echter wel eens tot resultaat kunnen hebben, dat de veronderstelling dat men op het genoemde tafereel No. 14 met een boa-muil te doen heeft, weder geheel zal moeten worden losgelaten, en daarentegen de door wijlen Dr. J. L. A. Brandes in het Oudheidkundig rapport over 1903 op pag. 77 en volgende

*) Zie het „Naschrift".

in enkele woorden gegeven interpretatie achteraf de juiste zal blijken te zijn.

Aldaar gaf toch deze geleerde als zijne meening te kennen, dat meergenoemd tafereel No. 14 met de overige sculpturen aan de achterzijde van de caṇḍi (de Nos. 13 t/m 21 van de beschrijving van den heer Knebel) één doorloopende illustratie vormen, en wel van de Garuḍéya, een gedeelte van het Adiparwa.

Evenbedoelde beschrijving door den heer Knebel luidt als volgt:

„Van West naar Oost.

„13. Een vorst (god?) op een ḍampar. Aan zijne voeten „zit een mensch met gekroond dier-gelaat (Garuḍa?) waar„boven vlammen (vleugels?) opgaan. Deze maakt een sĕm„bah voor den vorst.

„14. Een gapende muil, waarboven een *gekroond kâlagelaat* „met slagtanden. *Een menigte menschen gaan den muil binnen.*

„15. (Zeer beschadigd) Een zittend man met dier-ge„laat (Garuḍa?). Daarboven twee convergeerende horens, „waarbinnen een triçûla-ornament. De man heeft de handen „geheven tot een sĕmbah voor een tempelgebouw [?] (ge„heel weggevallen).

„16. (Geheel verweerd en weggeschuurd).

„17. Een zeer beschadigde gekroonde Garuḍa (wayang„teekening).

„18. (Zeer beschadigd). Een verminkt beeld; daarna „Garuḍa, houdende in de linkerhand een bolvormig voor„werp bij een opstaand handvat. Uit den voorbovenhoek „strijkt een vogel neer.

„19. (Afgeschuurd) Vijf menschenbeeldjes door een zuil„tje gescheiden van vier andere menschenbeeldjes. Uit het „zuiltje verrijst een *kâla-ornament*, dat het geheel overhuift.

„20. Garuḍa met triçûla-ornament gedekt, opblikkend „naar iemand in groot ornaat, die hem bij de keel vat [?]. „Achter Garuḍa een man in groot ornaat met upawita, die „iets ronds houdt in de opgeheven hand.

„21. Garuḍa met uitgespreide vleugels en face, met het „hoofd gewend naar rechts".

Naar de opvatting van Dr. Brandes („Rapporten" over 1903, pag. 48) zou de geopende muil op tafereel No. 14 dan aan Garuḍa toebehooren, die het recht had gekregen om zich te voeden met alles wat hij vond, behalve met hetgeen van Brâhmaansche afkomst is. Een heele stoet van menschen verdwijnt daarop in zijn bek, terwijl aan een ingeslikt Brâhmaan met de zijnen de vrijheid wordt hergeven (No. 19). De Nos 16, 17 en 18 zouden de in het Adiparwa hierbij besproken strijd van een olifant en een schildpad te zien geven.

Toen de heer Knebel in het rapport over 1904 Caṇḍi Kĕḍaton beschreef, werd naar deze interpretatie behoorlijk verwezen.

De noot op pag. 110 schuift naar het schijnt deze interpretatie geheel ter zijde, zonder dat dit nochtans uitdrukkelijk wordt gezegd.

Het voorkomen van, naar de beschrijving te oordeelen (zie No. 17) onbetwijfelbare Garuḍa-gestalten op meerdere reliëfs uit de reeks geeft, oppervlakkig beschouwd, grooten steun aan de opvatting van Dr. Brandes, dat men hier met een stuk van de Garuḍéya te doen heeft.

Eene nauwlettende vergelijking met den tekst, waartoe Dr. Brandes bij zijn opname geen gelegenheid vond *), zal noodig zijn om de zaak uit te maken.

Bedoeld gedeelte van het Adiparwa moge hieronder in vertaling worden aangeboden. Gevolgd is hierbij de door

---

*) Zie de zinsnede op pag. 48 van het Rapport over 1903: „Als straks „ook van deze oudheid de goede afbeeldingen vervaardigd zullen zijn, kan „er een nauwkeuriger onderzoek worden ingesteld, waar thans de opmer„kingen slechts op het geheugen gebaseerd moesten worden".

Dr. H. H. Juynboll zoo zorgvuldig gepubliceerde tekst van het Oud-Javaansche Adiparwa *).

Daar deze bewerking tot in de 11e eeuw terugloopt (vgl. „Voorrede" pag. III in Dr. Juynboll's werk) zou de ontwerper van den Oost-Javaanschen Caṇḍi Kĕḍaton, die het jaartal 1292 Çaka = 1370 A. D. draagt („Rapporten" over 1903 pag. 47), eventueel denzelfden standaard tekst in handen kunnen hebben gehad.

Alvorens tot eene vertaling van het door Dr. Brandes aangeduide gedeelte (Adiparwa § VI pag's. 38—42) over te gaan een enkel woord tot inleiding.

Winatâ (wi + nam, de „Verbogene", de „Gewelfde") was door het verliezen van een weddenschap omtrent de kleur van het witte paard Uccaih-çrawas (uccaih = „hoog verheven" çrawa = hetzij „geluid" of „snelle gang"), de slavin geworden van hare zuster (d. w. z. mede-vrouw) Kadrû = de „Aarde". Zij droeg haren zoon Garuḍa (van gar-ut = „vleugel"; de „Gevleugelde"? of van „gar", de „Verslindende") op om in hare plaats de kinderen der Aarde, de slangen, te hoeden, en dezen in alles genoegen te doen.

Daar de slangen naar alle kanten plachten weg te loopen raakte Garuḍa, die voor babu moest spelen, in groote verlegenheid (kanghélan), en ten slotte vroeg hij aan de slangen, wat zij toch wel als losprijs voor de emancipatie van zijne moeder begeerden.

Zij verklaarden daarop, dat zijne moeder vrij zou zijn, zoodra Garuḍa hen amṛta, de onsterfelijkheidsdrank, zou hebben bezorgd. De tekst gaat (op pag. 38) dan als volgt voort:

---

*) Twee nieuwe Adiparwa-kropak's uit Bali, welke door de Regeering aan het Bataviaasch Genootschap zijn afgestaan, heb ik voor dit gedeelte niet kunnen vergelijken, daar zij kort na de ontvangst met de overige Bali-manuscr. op enkele na, aan Dr. Juynboll in bruikleen zijn toegezonden. Wèl vergeleek ik vóór de afzending begin en slot met de door dezen geleerde bij zijne uitgave benutte redacties, waarbij de verschillen zóó weinig belangrijk bleken, dat de uitgegeven tekst wel als standaard mag blijven beschouwd.

Garuḍa nam afscheid van zijne moeder en vraagt haar *) om iets tot mondvoorraad voor zijne reis.

Winatâ antwoordde hierop: „Mijn zoon, ga om iets tot teerkost te halen naar het gindsche eiland, dat vol is met laagstaande lieden, die er aan de kusten verblijf houden, en aldoor bloedige offeranden brengen.

Eet deze maar op, mijn kind, om wat in de maag te hebben bij uw tocht om de amṛta te vermeesteren. Maar als er Brâhmaṇa's onder zijn, pas op dat ge die niet mee verorbert, want het brengt groot onheil, zich aan een Brâhmaṇa te vergrijpen. Ge zult ze hieraan kennen, dat ze u een warmte in de keel veroorzaken alsof ge vuur inslikted. Bemerkt ge dat, dan hebt ge een Brâhmaṇa te pakken. Zorg dat hij er heelhuids afkomt, want die Brâhmaṇa's zijn even verheven als uw vader de Gelukzalige (Bhagawân) Kaçyapa **) („Schildpad"), en zulke Brâhmaṇa's, daar moet ge niet min over denken!

Ik geef u het volgende woord tot zegen mede („âçîrwâda" van âçis = „hoop, benedictie" en wad = „spreken"), opdat gij moget slagen in deze onderneming:

„„Dat de goddelijke (Sang) Wâyu (de „Waaier" of „„Windgod) uw beide wieken bescherme;

„„dat de goddelijke Candra (de „Heldere", de „Maan") „„uw rug beschutte;

„„dat de goddelijke Agni en Angin (het „Vuur" en de „„Wind" ***) uw hoofd behoeden;

„„dat alle plaats-engelen (Wasu's van was = „wonen") „„over uw gansche lichaam waken;

„„dat in zijn onderneming slagen moog' mijn zoon.""

---

*) Hij doet het verzoek hier niet aan Wiṣṇu als op pag. 48 van het Rapport over 1903 vermeld.

**) In den tekst staat Kâçyapa, maar dit schijnt onjuist, daar een patronymikon hier niet op zijn plaats is.

***) Men zou geneigd zijn de toevoeging van „Angin" als een echt Javaansch woordspel op den klank van beide woorden te beschouwend daar de „Wind" al eerder als beschermer van Garuḍa's vleugels is aangeroepen. Eigenaardig is het nochtans dat, waar de Sanskrt-tekst (Mahâbh. I: 1333) heeft: „çiraçca pâtu wahnis te, wasawaḥ sarwatas tanu" de HSS luiden: „çirasi mârutaçcâgni, sarwadéwa çarirakaḥ". (Vgl. Juynboll. Adiparwa, pag. 38, noot 6).

Dit waren de woorden waarmede de goddelijke Winatâ een zegenwensch uitsprak voor haren zoon.

De goddelijke Garuḍa ging nu op weg, en kwam zoo bij de Kuça-dwîpa-zee. *) Nu was er een streek aan het strand van de zee, welke door zijne vleugels geheel in beroering gebracht werd, zoodat de Oostzijde van de zee door het opspattend water besprenkeld, en de aardbodem er doornat werd. De eerwaarde (Bhaṭâri) aarde (Pṛthiwi = de „Uitgestrekte", „Omvangrijke" van „pṛth" = „wijd uiteen") beefde, bergtoppen schudd'en onder de slagen van Garuḍa's vleugels.

Geheel ontzet waren de Niṣâda's (de „Laag-gezetenen", eene klasse van geringe lieden, jagers, visschers en roovers), en zij vluchtten her- en derwaarts, zonder te weten waarheen.

Nu opende zich de bek van den heiligen Garuḍa, die

---

*) Kuça-dwipa, het eiland van het geheiligde Kuça-gras (Poa cynosuroides), dat zulk een groote rol speelt o .a. bij het dagelijksch sacrament van den doop (mârjana) tijdens de Sandhyâwandana.

Dubbel-matten van dit gras worden gebruikt als zitplaats bij meditatie. Vergelijk o, m. Bhagawad-gitâ VI: 11.

„Cucau deçe pratishṭhâpya, sthiram âsanam âtmanaha."

„Nâtyucchritam nâtinicam, cailâjinakuçottaram."

Het schijnt mij aannemelijk, dat in het reeds op zoo verschillende wijzen (Tijdschrift Bat. Gen. deel 37, pag. 53; Indische Gids 1899, pag 432, noot) verklaarde eerste gedeelte van den plaatsnaam قوس جناك uit de Maleische pelandoek-verhalen ditzelfde woord „kusa" moet worden gezien.

Het geldt dan wel eene toespeling op het kluizenaarschap van Sèh 'Alim (of Sjâh 'âlam) di rimba شيخ عالم (شاه عالم) درمب

Blijkens informatie van 's Lands Plantentuin komt Poa cynosuroides hier te lande niet voor. Dat het echter aan de Javanen bekend is geweest kan blijken uit den naam kusa-kusa welke gegeven wordt aan Panicum colonum Linn, (bij Filet: Echinochloa colonum Büse). Deze naam zal toch beduiden: „het op kusa lijkende" en in de habitus van beide plantjes vindt dit volkomen bevestiging. Met hun volle, rupsachtige aartjes gelijken ze inderdaad zeer veel op elkaar, alleen is de kusa2 veel minder forsch: het is kuça in miniatuur. Dr. Juynboll's Glossarium geeft op kuça als Balische interpretatie „hambengan." Dit is een kramaniseering van „lalang" (Jav. „kambengan" Kr = „alang-alang" Ng.) Imperata arundinacea Cyrill, waarmede niet de levende plant, maar wel de daarvan gemaakte matten gelijkenis vertoonen. De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat men zoowel de plant als de matten hier zal hebben gekend.

Voor de heiligheid van het Kuça-gras (dat door amṛta bevochtigd werd) vergelijke men Adiparwa, pag. 45, regel 9 en 24 van boven.

zich aan hen als een grot opdeed, waar ze zich — naar ze waanden — in zouden kunnen bergen.

Alles ging er binnen: mannen en vrouwen en hunne afkomelingen, en werden opgeslokt door den heiligen Garuḍa.

Daar voelde hij het warm worden in zijn keel, en hij bevroedde dat er een Brâhmaṇa mêe inging.

Hij sprak: „Ga, o heilige Brâhmaṇa, uit mijn mond, aleer ge omkomt, opdat ik geen Brâhmaṇa doode! Want wat men ook beproeve, alle onheil treft wie een Brâhmaṇa om het leven brengt".

Aldus sprak de heilige Garuḍa, en hij braakte den Brâhmaṇa met zijne vrouw(en) weder uit, terwijl hij de Caṇḍala's („Ruwerds" van caṇḍâ = „wreed" „ruw") en Nisâda's *) naar binnen liet gaan.

Na den heiligen Tweemaalgeborene **) uitgespuwd te hebben, verhief hij zich in de ruimte, doch ofschoon hij de Caṇḍâla's en de Nisâda's verorberd had, toch was hij daardoor niet verzadigd.

Hij zag zijn vader (d. i. de gelukzalige Kaçyapa), en verzocht dezen om spijze, welke het hem voegen zou te eten. Hij zeide: „Vader, wijs mij iets te eten" ***). Deze sprak: „Wel zoonlief, sang Garuḍa! Er zijn twee koninklijke broeders, de een heette Sang Wi-bhâ-wasu (de „Helderstralende") en diens jongere broeder Sang Su-pratîka („Schoon aanzicht" of „Goed-symbool"). Ze waren gelijkelijk ruw en begeerig van aard. Deze (laatstgenoemde) nu verzocht om deeling te doen plaats hebben van de nagelaten souvenirs huns vaders, maar Wibhâwasu wilde van geen verdeeling weten, daar hij dacht dat zijn jongere broer van zins was zich zoodoende aan de gehoorzaamheid jegens hem te onttrekken. Daar deze

*) In het uitgewerkte Kasten-stelsel worden met Caṇḍâla's gelijkgeacht de nakomelingen van een Çûdra bij eene Brâhmaṇî, met Nisâda's die van een Brâhmaṇa bij eene Çûdrâ.

**) Dwija, niet in den zin van voor de tweede maal geïncarneerd, maar in dien van „geregenereerd."

***) Ik meen deze plaats met andere interpunctie te moeten lezen, dan door Dr. Juynboll aangegeven.

er zoo op aandrong het hem toekomende te ontvangen, werd Wibhâwasu boos, en hij vloekte zijn jongeren broeder: „Gij zult nog tot een olifant worden, o Supratika." Door die vloek werd hij dan ook een olifant, en als weerwraak vloekte Supratika zijn broeder nu ook. Alzoo sprak hij: „o Wibhâwasu, hoe ergerlijk misdraagt gij u jegens mij. Gij zult nog tot een schildpad *) worden." Vandaar dat Wibhâwasu tot een schildpad werd.

Hoe groot was deze wel? De grootte van het lichaam was 3 yojaña's in opstand, en de omtrek des lichaams 10 yojana's. Ziedaar de afmetingen van de schildpad Wibhâwasu.

Wat den olifant betreft, die mat staande 6 yojana's terwijl de lengte des lichaams 12 yojana's bedroeg.

Die olifant en die schildpad nu, zijn nog altijd aan 't vechten in de wateren waar ze vroeger geweest zijn, terwijl alle schepselen er van hen overlast ondervinden.

Mijn zoon, neem deze beide tot uw spijze, om te slagen in den arbeid, welke gij terwille van uwe moeder op u genomen hebt.

Aldus sprak de gelukzalige Kaçyapa, en de heilige Garuḍa begaf zich naar de plaats, waar die schildpad en die olifant zich bevonden.

Hij kwam bij het meer waar zij waren op de hellingen van den Himâlaya (Himawân-parwata = „Besneeuwde berg") en vond er den olifant en de schildpad juist handgemeen. Zij beiden werden door hem vastgegrepen: in elken klauw omklemde hij er een, en zweefde toen de ruimte in. **)

Nu was er een groote boom, die op de hellingen van den Himâlaya groeide, en aan de Oostzijde besproeid werd door de kabbelende wateren van de Lawaṇa sâgara (de

*) Kaccha- pa = „oever-hoeder" of „kust-bewoner."

**) Zie hierbij de door Dr. Brandes vermelde afbeelding van dit tafereel te Sukuh (ten rechte wel Sukû?) door Dr. v. d. Vlis. Verhandelingen Bat. Gen. deel 19. plaat III, No. 1. (Ook in Raffles Atlas afgebeeld, editie 1844, plaat No. 61. fig. 8).

„Zoute zee," lawaṇa = ziltig; sâgara patronymikon van sa-gara = de al-verzwelger). Het was een geheel gouden boom. Een tak ervan strekte zich uit naar het Oosten, honderd yojana's lang. Dat was de verblijfplaats van de 60.000 Wâlakhilya's *), volmaakt-geworden Ṛṣi's („zieners") **), ter lengte van één duim (of één duim-kootje) en 60.000 in getal. Ze worden (dan ook) de zestigduizend Wâlakhilya's genoemd. Ze voedden zich met (absorbeerden) de aurische uitstraling van de zon.

Deze nu bevonden zich onder aan den tak van die boom, en hier nu zou de heilige Garuḍa den olifant en de schildpad verorberen.

Althans dit was zijn plan, want ternauwernood was hij neergestreken of de tak van de boom brak af, daar ze zijn gewicht niet kon torschen.

Daar hij bang was de heilige Ṛṣi's Sahasra-Wâlakhilya te storen, ze mochten toch eens onder den tak raken, greep Garuḍa heel voorzichtig het eind ervan in zijn snavel. De olifant en de schildpad hield hij daarbij nog steeds in zijn rechter en linker klauw, en zoo zwierf hij verder om een plaats te vinden waar hij zou kunnen neerstrijken. ***)

---

*) De volmaakt geworden zoons van Kratu (het „Inzicht") bij Kriyâ (de „Werkdadigheid"). Wâlakhilya beteekent zooveel als botak = „Kaalkop," menschen met een kale plek op den kruin.

**) De etymologie wankelt volgens het Petersburger woordenboek tusschen darç = „zien," „aanschouwen," „contempleeren" en arc = stralen, lofprijzen, vereeren, waarvan in den Archipel ook arca (Soendaneesch) of reca (Javaansch) = heilig beeld of heiligenbeeld.

***) De Sanskrt-tekst geeft hier aanleiding tot eene etymologie van Garuḍa als „drager van groote zwaarte" welke door den Oud-Javaanschen schrijver niet is overgenomen. Çloka 1330 luidt: Gurum bharam samâsâdyoḍ-ḍîna esa wihanggamaha; Garudastu khagaçresthas tasmât pannaga-bhojanaha „zich met een zwaren last verheffend in de lucht is deze luchtganger, het hoofd van wat vliegt in den aether, de verslinder van wat schuifelt beneden, voorwaar een Garuḍa."

De onder Europeesche oriëntalisten gangbare etymologie van Garuḍa uit een (trouwens nog onbewezen) „garut" of uit „gar" werd hierboven op pag. 182 aangegeven. Mag men eene aarzelende onderstelling wagen nopens de wijze waarop Hindhusch vernuft op deze plaats zou hebben kunnen komen, dan zou men slechts kunnen wijzen op gar-vi = „trots" en ḍaya uit ḍî = „opvliegen."

Terwijl de heilige Garuḍa daar zoo rondzweefde kwam de gelukzalige Kaçyapa, die een goed woordje deed bij de gelukzalige Sahasra-Wâlakhilya om te voorkomen dat een Brâhmaṇa-doodslag zou plaats hebben. Opdat aan Garuḍa geen daaruitvoortvloeiend onheil zou overkomen, verwijderden al die heilige Wâlakhilya's zich.

Nu was er een berg, Gandha-mâdana („Door-geur-bedwelmend," vermoedelijk naar er op groeiende welriekende planten) geheeten.

Daarheen begaf de heilige Garuḍa zich thans op last van den gelukzaligen Kaçyapa, om aldaar olifant en schildpad te verorberen.

Hij zweefde voort, en de boomtak, dien hij in den bek hield, liet hij neervallen op een helling van den Himâlaya, op een plaats waar zich geen schepsel bevond, zoodat er niemand door getroffen raakte.

Op den top gekomen van den Gandha-mâdana verslond hij genoeglijk olifant en schildpad. Na ze opgepeuzeld te hebben, vloog hij weer op en begaf zich naar Somaka-giri, de berg van Çâkadwîpa (het „Djatiboomeiland"), de bergplaats van de onsterfelijkheidsdrank.

Met deze bijdrage acht ik voorshands mijn taak vervuld, en ik herhaal nu mijne vraag: wat geeft de achterzijde van Caṇḍi Kĕḍaton: de „Aghâsura," de „Linglung tâpâ" of dit stuk van de „Garuḍeya."

Het woord is thans aan de archeologen.

NASCHRIFT.

Naar aanleiding van Sindhula en Sindhu (pag. 179) nog het volgende:

Voor de gelijkstelling van „Sindula" met „Sindhula" zie men de opmerking van Prof. Kern. in Bijdr. Kon. Inst., 6de reeks, deel 7, pag. 270. Uit ditzelfde „Sindhu" = „hij die naar een doel streeft" is verbasterd „Hindhu". Perzisch „Hind" en „Hindu", zoomede 't Grieksche „Indos" met zijn talrijke nazaten (Indus, India, Indo, Indisch, Indiërs, Indianen, Indigo enz.)

Tegenover de nuchtere opvatting van het Westen, dat slechts de bewoners van de oevers van den Indus met „Hindu's" gemeend zijn, zou men gaarne de geestrijker opvatting willen verdedigen, dat de eernaam „Hindhu" aan dien Ariër toekomt, die „doelbewust" is, die weet, waartoe hij leeft, en beseft, dat hij naar de Goddelijke Alziel gaat, die alle „Strevers" zal opnemen, zooals alle stroomen worden opgenomen in den Oceaan.

Hij moet daartoe een „kanaal" worden voor de Goddelijke kracht, zooals de rivieren dat (symbolisch) zijn voor de krachten, welke werken in het Heelal, op en in den Aardbol en in den Mensch.

De geheele Arische mythologie wijst evenals het spraakgebruik op deze overeenkomsten. Zoo is Pärwati (letterlijk: „Bergdochter", de Çakti van den Grooten Inwijder) = Ganggä (vulgo: Ganges, de » ltijd voortgaande").

»Sâdhu", de «Tot z'n doel gekomene" is nog steeds een eernaam voor Heilige lieden, evenzeer als „Siddhârtha", de »Zijn doel bereikt hebbende" een waardige naam was voor den laatsten Manuṣya-Buddha.

Onder »siddha's" worden Heroën (»Übermenschen") verstaan, zooals Kapila en Wyâsa (Javaansch Abiasa), terwijl bij de Djaina's Siddha dezelfde waarde heeft als Jina, de »Overwinnaar (van het lagere)."

D. v. H. L.

Bataviaasch-Maleische taalstudiën.

DOOR

H. A. VON DEWALL.

Indien er sprake is van eene Inlandsche taal, welke stiefmoederlijk is behandeld, eene taal waarnaar door taalgeleerden en anderen niet is omgekeken, dan is dat zeker het geval met het Bataviaasch-Maleisch.

Dit mag wel verbazing wekken, vooral omdat meer dan ooit, in de laatste vijftien, twintig jaren een streven merkbaar is om de in onzen Archipel bestaande talen en dialecten in studie te nemen.

Van Atjèh in het Westen en Nieuw Guinea in het Oosten; van Java in het Zuiden en Celebes in het Noorden, hebben linguisten en taalvorschers hunne krachten daaraan gewijd en de uitkomsten van hunne onderzoekingen, hun werken en streven, tot publiek eigendom gemaakt, tot leering van anderen, tot aansporing van geestverwanten om in gelijke richting werkzaam te zijn. Veel wat te voren onopgehelderd was, is thans verklaard; vele vraagpunten, welke vroeger duister bleken, zijn sedert zoo niet geheel, dan toch voor een goed deel opgelost.

Het Bataviaasch-Maleisch, dat, om eens huishoudelijk te spreken, vlak voor onzen drempel ligt, is bij voortduring genegeerd. Nog steeds wacht het op ontginning, op systematische behandeling, op beoefening.

Behalve de kleine woordenlijsten van Homan en Batten, met een zeer beperkt aantal, voor een goed deel niet juist verklaarde woorden, welke in het Maleisch woordenboek van mijn grootvader zijn opgenomen en daarin met een sterretje aangeduid, behalve die twee lijsten, is omtrent het Bataviaasch-

Maleisch niets in druk verschenen. En toch verdient deze taal aller aandacht, omdat juist zij, meer dan andere spraken, *leeft*. Immers zij heeft zich weten te vormen, te vervormen, ontwikkelen. Zij heeft bij voortduring zich geschikt naar de nooden en behoeften van de Inlandsche maatschappij en gelijken tred gehouden met haren vooruitgang. Als noodwendig gevolg hiervan heeft het Bataviaasch-Maleisch vele vreemde elementen in zich vereenigd. Zonder veel moeite zijn in haar javanismen te ontdekken en eigenaardigheden van het Soendaasch, zoomede woorden, behalve aan het Arabisch en andere Oostersche talen, ook aan het Chineesch ontleend. Maar al die elementen zijn langzamerhand in die mate vervormd, dat zij zich geheel aanpassen bij het overige deel der spraak. Is dat brabbelen? Ei, wat zegt men dan van ons Nederlandsch? Heeft het niet evengoed uitheemsche bestanddeelen opgenomen? Men denke eens aan kandelaar, admiraal! Worden woorden als *betoel*, *soedah*, *piekeren*, *pienter* e. a. in Holland door volbloed Hollanders niet gebruikt? Dat heeft het Bataviaasch-Maleisch ook gedaan en daarom alléén verdient het niet gedeclineerd te worden.

Als ik in opvolgende artikelen de resultaten van mijne studiën van die taal, hare klankleer en van hare eigenaardigheden op grammaticaal gebied publiceer, dan doe ik het opdat aan haar niet langer onrecht worde gedaan. Het zou eene voldoening voor mij wezen, wanneer ook linguisten hunne aandacht vestigden op de taal, welke mij voor verreweg het grootste deel mijner jeugd en mijner jongelingsjaren als voermiddel heeft gediend en dat zij lust en gelegenheid vonden om mijne studiën na te gaan en aan te vullen.

Bij mijn arbeid kon ik geen gebruik maken van literatuur om de eenvoudige reden dat de Bataviaan die niet bezit. Wel heeft hij hikajats, maar deze zijn òf afschriften van bestaande Maleische schrifturen òf van de verhalen, vertellingen enz, welke van Gouvernementswege ten behoeve van het onderwijs aan de Inlandsche scholen in ons Insulinde

zijn uitgegeven of aangekocht, dan wel geschriften, die gesteendrukt van buitenaf zijn ingevoerd. Wel treft men pamfletten en bijdragen op moraal gebied aan van den bekenden Sajjid Oesman, welke gretig aftrek vinden, doch die zijn zoo doorspekt met Arabische woorden en begrippen, dat bezwaarlijk daaruit het ware karakter van het Bataviaasch-Maleisch zou kunnen worden opgespoord. Van eene literatuur in den eigenlijken zin van het woord, zooals de Maleier, Javaan, Soendanees, Atjèher die heeft, kan derhalve kwalijk sprake wezen.

Ik was dus aangewezen op de spreektaal. Bij mijne observaties van de klanken, de wijzigingen welke zij ondergaan, de combinaties, kortom van de phonetische verschijnselen, welke inderdaad karaktertrekken van het Bataviaasch-Maleisch zijn, vormde de omgangstaal de ware, maar ook de eenige bron. Toch ben ik daarbij aan het ziften gegaan, stelselmatig klanken werende, welke het gevolg zijn van individueele eigenaardigheden van hen, die de taal spreken. Ik ging zelfs verder en bepaalde mij — zonder natuurlijk het overige te negeeren — tot het verzamelen van lexicografische bijdragen, welke ik aantrof bij de òrang kampoengan (kampoengbewoners) van ons Weltevreden, omdat mijns inziens hunne taal en hunne uitspraak het midden vormen van het Bataviaasch-Maleisch, hetwelk *buiten* dien kring wordt gesproken, zooals op Tanggeran (vulgo Tangerang), Meester-Cornelis en de overige ommelanden, tot zelfs boven Tjileboet, vlak nabij Buitenzorg. Hoewel dáár geen *bepaald* dialect wordt aangetroffen, vertoonen het klankstelsel, de woordenkeuze, woordvorming, klemtoon, cadans of lagoe aan het geoefend oor zulke merkwaardige verschillen, dat ik meende goed te doen met vooreerst alleen datgene te publiceeren wat ik hoorde van lieden, die zich voor de eigenlijke òrang bĕtawie houden en die met eene niet onmerkbare minachting spreken over de *òrang kòta²* of *kòté* van Bataviaasch benedenstad met hunne geaffecteerde uitspraak van de eind-*e* als *é* met een zweem van een korten *i* klank; over de *òrang bĕtawie*

òra$^{=}$ in de genoemde landen, zóó geheeten omdat zij voor de ontkenning neen, niet (*tiedé*$^{=}$, *tieda*$^{=}$, *ĕnggé*$^{=}$ of *ĕngga*$^{=}$), *òra*$^{=}$ zeggen.

Ook praktische overwegingen hebben mij er toe geleid om in het bijzonder het Maleisch van Weltevreden als studieveld te ontginnen. Immers dáár wonen de meeste Europeanen, en dáár hebben vele Hollanders een deel van hun leven gesleten. Ook zij kunnen dus wellicht eenig nut trekken van de resultaten van mijne studiën en zien dat het Bataviaasch-Maleisch evenzeer als andere spraken hunne aandacht verdient; dat het eene taal opzichzelf is, en dat het van eene groote bekrompenheid en eene domme verwaandheid getuigt het voor minwaardig te beschouwen, voor passermaleisch, welke niet der moeite van bestudeering waard is. Alsof op de passer (markt) eene andere taal wordt gesproken dan daar buiten! alsof eene spraak, welke alle kiemen in zich heeft tot ontwikkeling, en ook getoond heeft te kunnen leven en te blijven leven, niet meer waarde bezit dan eene andere, welke teert op haren eens verkregen woordenrijkdom, en die vroeg of laat zal achteruitgaan en kwijnen om ten slotte geheel te loor te gaan.

Inderdaad, het is bedroevend hoe zelfs verreweg de meeste Indiërs, Indisch gasten en Indo's bitter weinig kennen van de taal, welke dagelijks bij en rondom hen wordt gesproken; hoe weinig zij op de hoogte zijn van — ja zelfs niet bekend zijn met zeden, gebruiken en gewoonten, welke met eenigen goeden wil niet onopgemerkt kunnen blijven. — Aan de minachting voor het Bataviaasch Maleisch is het in hoofdzaak te wijten dat na jaren verblijf in den Oost tal van Hollanders, die daar hunne ambtsbezigheden hebben, zich niet verstaanbaar kunnen maken aan den Inlander en hem evenmin begrijpen. Wat zouden zij niet meer resultaten van hun arbeid hebben, indien hunne kennis van de „brabbeltaal" zich niet alleen bepaalde dan tot die van een aantal van zeventig of tachtig woorden, welke nog verbroddeld en verminkt worden zoowel in uitspraak als in vorm. Wat mis-

slagen zouden zijn voorkomen! Een voorbeeld volsta! Bij een der rechtbanken kwam eene diefstalkwestie in behandeling. Zij zat zóó in elkaar. Een Inlander was naar een naburig gewest gereisd. Gedurende zijne afwezigheid had zijn bediende uit het woonhuis een meubelstuk weggedragen. Bij terugkomst bemerkte de eigenaar dat hij bestolen was. Hij bracht den diefstal voor het gerecht. Gedurende de zitting vroeg de President den aanklager hoe het mogelijk was geweest dat hij niet had opgemerkt toen zulk een groot meubelstuk werd weggedragen, op welke vraag de bestolene leukweg antwoordde: »òrang sajĕ, témpó itoe, adĕ di Semarang" (*omdat* ik op dat tijdstip te S. was). De President wist blijkbaar niet dat »orang" naast de beteekenis »mensch" ook de functie kan hebben van een redengevend bijwoord, vatte dien zin aldus op »*mijn mensch* (jongen, bediende) was op dat tijdstip te S." en zei daarom niet te begrijpen hoe die jongen op hetzelfde oogenblik ergens anders een diefstal had kunnen plegen.

Dit uit het leven genomen voorbeeld zou met vele andere staaltjes kunnen worden vermeerderd. Het is daarom te betreuren dat het Bataviaasch-Maleisch, dat zich als eene lingua franca over bijna geheel Nederlandsch-Indië heeft verbreid en daar gesproken, althans vrijwel begrepen wordt, nooit bepaald in studie is genomen. Ook uit het oogpunt van vergelijkende linguistiek is de kennis van die taal onontbeerlijk. Ik wijs hier terloops op het veelvuldig gebruik van de hamza, op de vele klankwisselingen, welke in het officieele Maleisch zeer spaarzaam worden aangetroffen; op de infixen, op de vele interjecties, die verbaal worden gebezigd; op de afwijkingen in den klemtoon (men lette eens op den vocativus) enz.

Van een en ander mogen de volgende bladzijden reeds blijk geven. Met voordacht heb ik hierachter eenige gesprekken gegeven, waaruit velen kunnen zien dat zij anders spreken dan de Bataviaan. Bij elk volgend artikel zal ik ze geven, zooveel mogelijk trachtend daarbij in te vlechten

ethnografische bijzonderheden, welke nog niet in druk zijn vermeld. Ook economische gesprekken zullen niet worden vergeten.

Het spreekt vanzelf dat het ondoenlijk is om in schrift den klemtoon, de lagoe of cadans weer te geven; door het gebruik van teekens heb ik echter getracht de Bataviasche lagoe enz. duidelijk te maken.

In de spelling der woorden ben ik niet van de gebruikelijke afgeweken; alleen den *i* klank heb ik weergegeven door *ie* om te voorkomen dat de enkele *i* in een gesloten lettergreep als een *korte i* wordt uitgesproken, die het Bataviasch-Maleisch *niet* kent.

MEDEKLINKERS.

Amdjë, de Arabische hamza, een medeklinker welke in het Bataviaasch Maleisch zoowel vóór, in het midden als aan het einde van woorden voorkomt. Hij is de klank, welke ontstaat door plotselinge afsnijding van den luchtstroom uit de stemspleet.

Aan het begin van eene syllabe komt de amdjë wel eens voor in de plaats van de:

I. *d*; *ongkèl* = *dongkèl*, met een hefboom iets uit een ander voorwerp halen, bijv. een steen uit den grond; *ongkrak* = *dongkrak*, door middel van een stok bijv. een kist opnemen en bij beetjes verplaatsen; *ĕngkoek* = *dĕngkoek*, inbuigen, bijv. van iemands hals; *ĕmpèt* = *dĕmpèt*, met kracht aan iets leunen (vandaar *dĕmpèt*, aaneen van twee of meer voorwerpen); *ĕngkèk* = *dĕngkèk*, uit elkaar halen bijv. van een deksel van een kist, waaraan het vastgenageld is.

II. *p*; *öjok* en *pöjok*, iets bijv. wild voortdurend opjagen, naloopen;

III. *s*; *atoe* van *satoe*, een; *ajé* van *sajé* (Mal. sahaja), ik; *amë* van *samë*, vergezeld van, met; (bij reduplicatie komt de *s* meestal weer terug, dus *samë — samë*); *ògok* = *sògok*, met een stok uithalen bijv. eene vrucht uit den boom; *ènggèt* = *sènggèt*, met een stok plukken van eene vrucht.

IV. *t*; *ocan* = *tocan*, heer, mijnheer (komt alléén voor in het dialect van de ommelanden van Batavia).

Als sluiter van een lettergreep komt de amdjë niet voor als te zijn ontstaan uit de *k*, gelijk in verwante talen, omdat die *k* steeds volkomen wordt uitgesproken. Als sluiter wisselt de amdjë wel eens af met de *t* nl. *pa*$^{=}$ voor *pat (ëmpat)*, vier; *pa*$^{=}$ *ploe pa*$^{=}$, vier en veertig.

Merkwaardig is het dat de amdjë vele op *ie*, *o* en *oe* eindigende woorden sluit en dat in deze gevallen de klemtoon valt op de laatste lettergreep. Het taalgevoel leert ons bij welke woorden die sluiting plaats heeft. Zoo zegt men *nasie*$^{=}$ voor *nasie*, gekookte rijst; *bëlie*$^{=}$ voor *bëlie*, koopen; *gëlie*$^{=}$ voor *gëlie* = kittelig; *bëntjie*$^{=}$ voor *bëntjie* = haten, het land op iemand, op of over iets hebben; *tiesie*$^{=}$ voor *tiesie*, stoppen van linnengoed, kleed; *bëlö*$^{=}$ (soms ook *bëlö*) voor *bëlö* = soort zeevisch; *blö*$^{=}$ — *blö*$^{=}$, gezegd van groote, schaapachtige oogen; *baoe*$^{=}$ van *baoë* = ruiken (*baoe* als verbastering van ons *bouw* = stuk land, steeds zonder amdjë); *bëngoe*$^{=}$ van *bëngoe* = kwalijk riekend, stinkend; *taoe*$^{=}$ alléén in den zin van „ik weet het niet; weet ik het?" als antwoord op eene vraag of iemand het weet; bij een bevestigend bescheid van die vraag zegt men altijd *taoe*. Woorden zooals *ampö* (eetbare aarde), *ambarö* (in eene rivier ingeslagen palen, bamboe), *atie*, *bërie*, *sëpie*, *sapie* (spenen), *bantjie*, (*) (hermaphrodite), *wantjie* (huiverig om iets opnieuw te doen of te ondernemen na daarbij ondervonden leed, nadeel of ongemak), *nantie*, *pientoe*, *bantoe*, *tentoe*, worden steeds zonder amdjë uitgesproken, behalve wanneer daarvan door middel van het

*) Zou hier geen etymologische verwantschap zijn met *bentjie*$^{=}$ op grond van het feit dat een bantjie zich afkeerig toont dan eens van mannen dan weer van vrouwen en hen haat of voor hen huiverig is?

achtervoegsel *ien* verbaalvormen worden gemaakt. Aldus *pientoeˤ..ien* naast *pintoe-ien*, van eene deur voorzien, afsluiten; *nantieˤ ien* naast *nantie-ien*, doen wachten; *tèntoeˤ ien* naast *tèntoe-ien*, vaststellen, bepalen, enz.

In het midden van een syllabe wisselt de amdjë *soms* met de *r* van het voorvoegsel bĕr, wanneer dit gevolgd wordt door woorden aanvangende met *a, è, i, ò of oe. (Soms*, omdat die *r* zich afscheidt van bĕr en zich vasthecht aan die woorden); aldus *bĕˤ-anak, bĕ-ˤangien, bĕˤ-èngkò, bĕˤ-ingĕt, bĕˤ-òngkos, bĕˤ-oentoeng*, naast *bĕ-ranak, bĕ-rangien, be-rèngkò* (van *en Co.* een vennoot hebben), *bĕ-riĕngel, bĕ-rongkos* (ons onkost, uitgaven doen), *bĕ-roentoeng*.

Ook is de amdjë sterk hoorbaar als sluiter van de *eerste* syllabe van tweelettergrepige woorden, als die eindigt op denzelfden klinker, waarmede de tweede lettergreep aanvangt, n. l. *gàˤ-ang*, eene soort groote krekel; *mèˤ-èng*, uitgeput door vermoeidheid, afgetobd, afgeleefd; *èˤ èˤ* (met min of meer nasalen voorslag), eene interjectie welke men bezigt als men een kind wil aanmoedigen zijn gevoeg te doen; *gòˤong*, eene soort gong; *bòˤ-ol* het binnenste deel van de anus-sluitspier, dat wel eens te voorschijn komt na het gevoeg. In hetzelfde verband treedt de amdjë op wanneer de midden *h* wordt verwaarloosd; *kaˤar* van *kahar* (kar, rijtuig); *taˤak* van *taˤhak*, een boer laten.

Verder wordt de amdjë uitgesproken in vele Arabische woorden in de plaats van de ع bijv. جمعة = djoem'ah als *djoemaˤat* (Vrijdag); سميع = sami'oen als samiˤoen, hoorder (gewoonlijk als eigen naam gebezigd).

Het pleit wel voor het fijne geboor van den Bataviaan dat hij dezen Arabischen gutturaal, die niet nasaal is, niet als neusklank uitspreekt. Dat hij dezen klank kent, blijkt uit vele woorden zooals *biendèng* = neuzig; *bèngtèng* = soort Chineesch suikergoed; *Bèˤعĕ* = eigennaam van eene vrouw; *Pieˤعie* (Soend. *Pèعie*) idem van een man.

b. Sterker dan in onze taal. Bij het uitspreken van den klank worden de saamgeknepen lippen vrij merkbaar van elkaar gehaald. *bóntjèng* = zich aan iets vastklampen, in het bijzonder aan een wagen, tram om *steelsgewijze* te kunnen meerijden; *bĕkiekoek* = soort gekruiste boschhaan; *bĕlék* = open snijden bijv. van den buik; *bĕlèk* (soms ook *bĕlok*) = kleverig, modderig; *lèmbang* = soort gras; *mambang* = dansen, bepaaldelijk met gebruikmaking van poekoelan-manoeuvres, in de lagoe *Ma*ᶜ*Inang*. *Gĕjòt gèngsòt*; *ĕmbal* = buigend van wege de zwaarte van een erop liggend voorwerp; *tiemblés*, kort en krachtig met een scherp voorwerp iets doorboren; *bliembieng* = soort boomvrucht waarvan er twee varieteiten zijn n. l. *b. bésie* en *b. boeloe*; *bĕngoel*, gebuild, gezwollen, in het bijzonder van het gezicht.

Als sluitletter in woorden van Arabischen oorsprong houdt de *b* het midden tusschen de Engelsche eind- b als in *snob* en den *p* klank als in ons *web*, *heb*; *Arab*, *sĕbab*, *adab*. Niet zoodra komt daarachter het verbale achtervoegsel *ien*, of de eind *b* wordt als *p* uitgesproken: *arapien*, tot arabier maken bijv. door kleeding; *sĕbapien*, een oorzaak maken, aanleiding geven; enz.

Zie onder *g*, *h*, *p*, en *s*.

d. Zachter dan de Hollandsche *d*. Wordt gevormd door uitstooting van de lucht door de bijna aaneengesloten tanden, waartegen de punt van de tong rust, *dĕngkie* = een ander misgunnend, benijdend in den slechten zin van het woord; *dĕkiel* = goor, vuilig, groezelig; *daloe* bijna overrijp; *bĕndoeng* = afdammen van het water; ook een zekere kunstgreep bij het poekoelanspel; *doedoel* = op eene bepaalde manier visschen door het aas bij sprongen op de oppervlakte van het water te laten gaan; *do*ᶜ*òs* in *bedo*ᶜ*òs* = ruw, nijdig antwoordend als gevolg van karaktertrek; *dadak* = op tel en sprong iets doen

(als versterking *'ndadak sontak*; *sontak* = afgebroken, een stuk uit den rand van een bord bijv.)

Als sluitletter van uit het Soendaasch ontleende woorden wordt de *d* iets zachter dan in deze taal uitgesproken, d. i. tusschen *t* en *d*; *tòlòd*; soort paling; *bèloed* = soort eetbare waterplant.

De *d* wisselt wel eens af met:

I *l*. Mij is slechts één voorbeeld bekend; n. l. *bědoedak*, *bidoedak* = *běloedak*, *biloedak*, soort giftige slang.

II *s*; *dèpak*=*sèpak*, schoppen; *dòrong*=*sòrong*, voortduwen: *děngkěk* = *sěngkěk*, met een korten ingedrongen hals; *děměk* = *sěměk*, vochtig, nattig bijv. van een vertrek, ook van een kleed; *děsěk*, dringen (verband houdend met *sěsěk*, benauwd, benauwend).

dj. als in de aanverwante talen; derhalve als één klank en niet, gelijk vele Europeanen het doen, zoodanig gescheiden dat de *d* aan het eind van de eene lettergreep en de *j* aan het begin van de daarop volgende syllabe.— *djiengkrak* = huppelend, springend; *djiengkě*[2] = op de teenen staan; *djiendjieng*, ook *djiengdjieng* = plaagwoord zonder beteekenis voor Arabieren. (*Arab djiengdjieng*); *djèpat* = naar terzijde springen, terugslaan bijv. van een gespannen veer, gebogen bamboe.

tj. gelijk in de verwante talen; wordt als één klank uitgesproken evenals de *tj* in ons *getjilp*: *tjěkieng* = ingesnoerd bijv. van een vinger door het dragen gedurende langen tijd van een nauwen ring; *tjèktjok* (wellicht Chin.) = druk, veel praats; *tjangkrěm* = aaneengeklampt bijv. van twee worstelende personen, met de handen krabbend aanpakkend, vastklemmend; *ientjriet* = bij kleine beetjes; telkens op iets terugkomen om het verder af te handelen; *tjiengtjong* (wellicht chin.), veel noten op zijn zang hebben; veel maars opwerpen; *tjèpieriet* (veelal met het voorvoegsel *kè*) = ongemerkt, gedurende een

dunnen afgang bij beetjes in de broek doen, *tjèngèng*, huilerig van een kind, kleinzeerig.

g. Als openaar van een lettergreep gelijk aan de Engelsche g in good, bijv. *garap* = stotteren; *gĕpèng* of *gèpèng* = platgedeukt; scheef en ongelijkmatig bijv. van het hoofd, gezicht; *gienggang* of *gènggang*, gestreept, in twee of meer opvolgende kleuren; *gasier*, een soort zeer groote lichtbruine krekel, die zich een eigen gat in den grond tot woning graaft. (Vandaar *'nggasier* = ondergraven, van dieven); *gadoeng*, een soort aardvrucht met veel blauwzuurgehalte. (Eerst na bepaalde zorgvuldige bereiding, na wassching met aschwater, wordt zij eetbaar; anders veroorzaakt zij na nuttiging bedwelming of den dood). *Blandĕ gadoengan*, een door het eten van gadoeng (bedwelmde) Hollander (scheldnaam voor Europeesche soldaten, omdat zij dikwijls dronken zijn).

Als aanvangsletter wisselt de *g* soms af met de:

I *b.* als: *gĕntak* = *bĕntak*, afsnauwen, ruw antwoorden op een gedane vraag: *gèntak* = *bèntak* = vlug en krachtig trekken bijv. van het hengeltouw als men voelt dat een visch zich aan het aas heeft vastgezet; in eens uitrukken van een doorn; *gĕntoer* = *bĕntoer*, stooten, aanstooten;

II *k.* als: *gĕtok* = *kĕtok*, tikken; *gĕntjèt* = *kĕntjèt*, ook *pĕntjèt*, platdrukken, van een bal bijv.; *gèntjèt* = *kèntjèt*, aaneengeregen, tezaam gebonden: *gèmblok* = *kèmblok*, aan iets met armen en beenen zich vastklampen, bijv. aan iemands lijf; *gĕprak* = *kĕprak*, slaan met een stok bijv. tegen een boom om de vruchten er af te krijgen; *gĕplèk* = *kĕplek*, met zekere kracht iets bijv. een plat voorwerp, papier ergens op leggen (vandaar *kĕplèk* = kaartleggen, kaartspelen); *gieser* = *kieser*, verschuiven; *gèsèr* = *kèsèr*, idem; *gandoel* meer *kandoel*, iets in de saroeng of het kleed dat men aan heeft dragen (vergl. *gĕndoel*, gezwollen voorn. van de buik); *gandoel* = *kandoel*, aan iets hangen bijv. van een gewicht aan een

klok; bengelen; *gaproek*, *gĕproek* = *kaproek*, *kĕproek*, neerploffen op den grond; *gĕriek* = *kĕriek* in *mĕnggĕriek*, *mĕngĕriek*, het uitlokken van herten om er op te schieten, door middel van een door een karbouw getrokken pĕdatie, waarvan het wiel een piepend, schrapend geluid maakt; *gĕndie* = *kĕndie*, aarden kruik; *gĕrĕt* = *kĕrĕt*, een streep, kerf in iets of ergens maken ter aanwijzing, herinnering; *gĕrèt* = *kĕrèt*, aanstrijken van een zwavelstok, inkrassen; *gòwak* = *kòwak*, uitblaeren, uitbulken bijv. van een huilend kind; *gaok*, meer *kaok*, iemand van uit de verte hard aanroepen, terugroepen; *gieriek* = *kieriek*, afgrijzen, rillen van iets. (Naast *mĕngieriek* zegt men evenveel mĕngkieriek, wat hierom merkwaardig is dat de *k* niet in *ng* verandert na het voorvoegsel *me*. Dit verschijnsel treft men ook aan in *mĕngkielap* (van *kielap*), schitteren; *mengkĕrĕt* (van *kĕrĕt* , van angst, koude ineengedoken; *mĕngklai*, vechten; *mĕngkoerĕp*, ([1]) op den buik liggend als kleine kinderen; *mĕngkĕroet*, ineengedoken, saamgetrokken bijv. van leder, gekrompen van goed).

III *m*. *gengser* = *mengser*, verschuiven; *gengsrot* of *gengsot* = *mengsrot* of *mengsot*, idem, bijv. van een knikker om te gemakkelijker dien van den tegenstander te kunnen raken.

IV *t*. *gampar* = *tampar*, een mep, klap geven.

In uit andere talen ontleende, op een *g* eindigende woorden wordt deze medeklinker als *k* uitgesproken, met een zweem van den g-klank; *gĕblĕk/g*, dom, suffig, stoffelig; *bĕdok/g*, een soort kapmes.

De Arabische klank *grain* (غ) voorkomend aan het begin of in het midden van een woord, klinkt als *g*. Komt de grain als sluiter van een lettergreep, dan wordt hij als *k* uitgesproken, zooals *balèk*, geslachtsrijp.

h. Klinkt aan het begin van een woord als, somwijlen iets zachter dan in onze taal, doch sterker als hij voor-

(1) Daarentegen *tengoerep* (heel zelden *tengkoerep*), door toeval op den buik liggend, bijv. door een val.

komt in het midden of aan het einde van lettergrepen. Over het algemeen bezigt het Bat. Maleisch de *h* als syllabe-openaar zeer zelden, tenzij:

1°. een bepaalde nadruk moet worden gelegd op de handeling door het woord aangeduid b. v. *hĕmbat* van *ĕmbat*, slaan met een stok, de hand; *hantĕr* van *antĕr*, vergezellen, in den zin van kracht aan eene bedreiging bijzetten door een vuistslag, schop; *hangkat* van *angkat*, vlug en met kracht een tegenstander opnemen; *hantjoer* van *antjoer*, verbrijzeld als gevolg van een harden smak; *hiempas* van *iempas*, vergelden met hevigheid van een ontvangen slag.

2°. als vervangend:

a. de *s*. bijv. *hanĕ*, *hono*, *ono* van *sanĕ*, *sono* ginds, daar; *hienie*, van *sienie*, hier; *hietoe* van *sietoe*; *hatoe*, *atoe* van *satoe*, een; *hamĕ*, *amĕ* van *samĕ*, met, bij, vergezeld van;

b. de *t* bijv. *hobat*, ook *obat* van tòbat, doch niet in den zin van *tobat* (Arab. توبة) = berouw, vergeving, maar uitsluitend in de beteekenis van och, och! God beware mij!

c. de aan het begin van Arab. of als zoodanig beschouwde woorden voorkomende ح, de zoogenaamde *hĕ dadĕ* (*h* van de borst) bijv. hata (حتي) = hatĕ; hairān (حيران) = hèran; ḥaḳ (حق) = hak; ḥāl (حال) = hal; ḥarām (حرام) = hāram; ḥadj. (حج) = hadjie (ook adjie); *naik hadjie*, ter bedevaart gaan; *hadjie ĕndoes*, scheldnaam voor een slungel, stoffel.

De in het midden van Arab. woorden voorkomende ح wordt wel eens als *k* uitgesproken; patèke voor fathat (فاتحة), het eerste hoofdstuk van den Qoerān (ook *patèhĕ*).

Twee opeenvolgende klinkers worden dikwijls verbonden door een sterk hoorbare *h* bijv. *pĕkĕrdjahan* naast *pĕkĕrdjaᵉan*, werk, werkzaamheden; *bĕliehan* naast *bĕlieᵉan*, koopwaar, koopsel van *belieᵉ*; *kasiehan* van *kasieᵉan*, gift, geschenk, geefsel van *kasie* (daarentegen altijd *kasiean* als uitroep van medelijden); *gan-*

dahan naast *ganda²an* van gandē, iemand iets voorgeven, een voorsprong geven als bij een wedstrijd. In tegenstelling hiervan staat de *h* hare plaats veelal af aan de amdjē in *kahar* (kar, rijtuig), *tahak* (*bĕtahak*), een boer laten, dus *ka²ar*, *ta²ak*.

Als sluiter van eene syllabe wordt de h:

a. gehoord in het woord *ogah* (niet willen) en de verkortingen daarvan n. l. *gah* en *ah*, zoomede in de interjecties van verzuchting *ĕh*, *dĕh*, *bĕh*, *lĕh*, *sĕh* en *tĕh* en in die van minachting of afkeuring *ieh*, *sieh* (ook *sie²*).

b. niet gehoord in het Arab. woord Allah, dat *ălĕ* wordt. *Lĕ ilĕhĕ ilĕlŏ*, er is geen god dan Allah (*lŏ* klinkt soms als *wŏ*, als gevolg van eene mislukte poging om de vette *l* van Allah in den nominativus uit te spreken); *Moehamat rasoelĕlĕ* (Moehammad rasoeloellah), Moehammad is zijn *profeet*; *astagĕpierlĕ* (*astagrfiroe'llah*), de bekende uitroep van verbazing *God vergeve me*!

Als uitroep van nijd of onwil wordt Allah verbasterd in *alăăh* met een zeer sterk hoorbaren h.

Voor de Arab *ch* (خ) zie bij de *k*.

j. klinkt als de Maleische halfklinker; *joeni*, geest van afgestorvenen (mensch of dier); *jakien*, *mengjakien*, zich terdege oefenen bijv. in het schermspel; *joejoe*, eene kleine soort sawahkrab; *poejoe*, patrijs; *angien poejoe*, storm.

k heeft denzelfden klank als in onze taal. Wordt zoowel in het begin, het midden als aan het eind van een woord voorkomend duidelijk uitgesproken; *kĕtieng*, eene soort visch; *lĕkĕr*, een mand van gevlochten bamboe, waarin men een koealie doet; *mĕlĕk*, juist, volmaakt gelijkend in uiterlijk en manieren.

Verwisseling van de *k* geschiedt met:

I. *b* *kĕsĕt* en *bĕsĕt*, iets van de huid ontdoen, aan flarden scheuren; *kĕsot* en *bĕsot*, geschaafd van de huid bijv. door een val.

II *g*. zie aldaar.

III *p*. *kompë*, en *pompë* ons pomp; *kĕlasbiroe* en *pĕlasbiroe*, ons plaatsbureau; *kĕlbak* en *pĕlbak*, ons vuilnisbak; *kĕlisi* doch meer *pĕlisi*, ons politie; *masoek* en *masoep*, binnenkomen; *kĕntjĕt* en *pĕntjĕt*, samendrukken tot barstens toe. Zie ook onder *p*.

IV *t*. *kĕmbĕrang* doch meer *tĕmbĕrang*, de twee schuine lijnen die het uiteinde van den vertikalen stok van een vlieger met de gebogen gedeelten van den horizontalen stok vermet binden; *kèmplok* en *tèmplok*, iets zachts met eenige kracht tegen een voorwerp plaatsen, dat het er aan blijft plakken, bijv. metselspecie met een troffel tegen een muur.

De Arabische *ch* (خ) wordt als *k* uitgesproken; kabar (خبر) bericht; *koetĕbĕ* (خطبة), de Vrijdagpreek in de moskee; *koeatier* (خواطر), beducht, bevreesd voor iets; *kormĕ* (خرما, Perz.), dadel.

Dialectisch, nl. in de ommelanden van Batavia, wordt de *k* verwaarloosd in het woord *klèntjie* of *klientjie* dat *lèntjie* of *lientjie* (haas), wordt.

l. Klinkt als in het Fransch, dus niet als onze vette *l* en die der Engelschen; *lantjang*, langvingerig, ook handtastelijk, vlug zijn met slaan; *lèngkak*, eene soort eetbare moeras-aardvrucht; *toelèn*, zuiver, onvervalscht; *mĕdal*, zich losrukken en daarna er van door gaan, bijv. van een paard.

Verwisseling van de *l* heeft plaats met de:

I *d* zie aldaar.

II *r*: *larie* en *rarie*, loopen; *lĕrĕk* en *rĕrĕk*, zeepvrucht (sapindus rarak); *bĕloedroe* en *bĕroedroe*, fluweel, pluche; *sienjal* (ons signaal) en *sienjar*, *lienjal* (ons liniaal) en *lienjar*; *rangsier* (rangeeren) en *langsier*; *rójal* (ons royaal) en *lójar*.

Omspringing van *l* en *r* vindt men in *kòlar* en *kòral*, fijn riviergrind, zoomede in het niet algemeen bekende *seloear* en *seroeal*, broek.

m. als in onze taal. *mègrèk*, uitgeput, oververmoeid, afgeleefd; *mantjoeng*, scherp, puntig van den neus, *lèmpĕr* eene soort lekkernij van kleefrijst, waarin gehakt van vleesch, visch, of klapper; *adèm*, koel, frisch.

Verwisseling van de *m* met de *b* in *mèndèrĕ* en *bendere*, (Port. bandeira), vlag. Wordt de *m* gevolgd door een *b*, dan heeft wel eens wisseling met de ng plaats, ng. l. *bamboe* en *bangboe*, bamboe; *bamboeng* en *bangboeng*, een soort groote, zwarte bij met kort lijf; *bliembieng* en *bliengbieng* soort zure vrucht.

n. Als bij ons, *nòngol*, uit iets steken, bijv. van een hoofd buiten het raam; van een visch, kaaiman met den kop uit het water; *lèndèr*, slijmerig, kliemerig; *tèmbèn*, voor het eerst kramend, barend van mensch of dier; *toembèn*, in afwijking van den gewonen regel, bijv. van iemand die nooit ergens komt maar zich daar eindelijk vertoont.

Verwisseling heeft plaats met de:

I *l* nl. *mĕnĕtoes* en *mĕlètoes*, naar het geluid van het uitspatten op enkele plaatsen, bijv. van een lichaam als gevolg van eene inwendige werking van gassen.

II *ng*, zie aldaar.

Als sluiter van een lettergreep wordt de *n* door een ongeoefend oor wel eens als een *ng* gehoord; *rôtang* voor *rôtan*, *orang oetang* voor *orang oetan*;; *arèng* voor *arèn*.

ng. Als in ons *vangen*, met dien verstande dat in het schrift bij eene afkapping de *n* en *g* niet van elkander gaan, maar één geheel vormen; alzoo niet *pĕn-gĕng* maar *pĕ-ngĕng*, suizend in de ooren, doovig als gevolg van een helsch lawaai; niet *tjèn-gèng* maar *tjè-ngèng* huilerig, gemakkelijk in huilen overgaan als gevolg van kleinzeerigheid, overgevoeligheid;

De *ng* treedt wel eens in de plaats van de *m*, zie aldaar. Soms ook van de *n* als deze gevolgd wordt door de *d* of *s* of *t* nl. *dangsĕ* en *dansĕ* (ons dansen): *tèngtoe* en *tèntoe*, vast, zeker.

nj. Klinkt als in het Fransche *daigner*. Ook deze medeklinker laat zich niet afkappen; *njelap*, intensief zoet van smaak; *pènjèt*, *pĕnjĕt*, platgedrukt; *njanjè*, droogbraden, bijv. van rijstkorrels; *njapnjap*, niet wel bij het hoofd en als gevolg hiervan opvliegend en tot alles in staat; *nja*ᶜ*njo*ᶜ, kindsch.

p. Als in het Hollandsch; *piengkè*ᶜ in *tĕpiengkĕ*ᶜ*-piengkè*ᶜ, zoo overhaast vluchten, door dik en dun gaan, dat men ten slotte stijf en halfmank loopt; *lèpèk*, doornat, kletsnat; *kielap*, schittering van den bliksem, weerlicht;

De *p* wisselt wel eens af met:

I *amdjè* bijv. *pöjök* en *öjök*, naloopen, opjagen van wild, dat men bemachtigen wil;

II *b* bijv. *pĕngoe*ᶜ en *bĕngoe*ᶜ, muf en rottig ruikend; *goepernemen* en *goebernemen*, ons gouvernement; *goepernoer*, en *goebernoer*, ons gouverneur; *gĕprak* en *gĕbrak*, heftig slaan met een stok in een boom dat de vruchten er af vallen; *pĕntang* en *bĕntang*, uithangen, van touw bijv.

III *k* bijv. *pĕntjèt* en *kĕntjèt*, plat drukken van eene vrucht bijv.; *pĕnjèt* of *pènjèt* en *kĕnjèt*, plat gedrukt.

Vergl. onder *b*.

r. Klinkt scherper dan in het Hollandsch; *rĕnjè*, knappend, croquant van eten; *pĕrĕ*, van rijst, als de korrels niet aan elkaar vastzitten, droog; *mĕlar*, uitdijen, vergrooten, bijv. van brood dat in het water gedoopt is.

Voor de verwisseling met de *l*, zie aldaar.

s. Als in onze taal; *sèbel*, ongeluk aanbrengend; pech veroorzakend; *sĕsĕr*, met de voeten schuifelen; *lèmĕs*, lenig, lam, verlamd door vermoeidheid of vrees; *lèmês*, bij de hand en vlug van tong; aardig en lief sprekend van kinderen.

Verwisseling van de *s* heeft plaats met de:

I *amdje*, zie aldaar.

II *b*; *sĕntak* = *bĕntak*, afsnauwen, grauwen; *sèntak* = *bèntak*,

plotseling rukken bijv. aan een hengeltouw; *séngkok*, krom, speciaal van een arm, die na gebroken te zijn, niet goed gezet is (vergl. *béngkok*, krom, bijv. van een lijn, weg, ook van lichaamsdeelen);

III *d* zie aldaar.

t. Klinkt minder scherp dan in het Hollandsch; *tégiel*, sporen van een haan; *téngies*, minder bekend dan *monjet*, aap; *gĕtas*, broos, van hout of iets anders; *sémpiet*, eng, benauwd, van eene ruimte.

De *t* wisselt wel eens af met de *g* als *tampar* = *gampar*, een mep, opstopper geven. Soms ook met de *k*, zie aldaar.

KLINKERS.

a. Klinkt in gesloten lettergrepen als in ons *dat*, *lak*, bijv. *djidat*, voorhoofd; *katak*, levendig, temperamentvol. In opene lettergrepen klinkt de *a* als in la, sla; bijv. *adé*, zijn, er is; *sakiet*, ziek, ziek zijn.

ĕ. Iets meer gerekt dan onze stomme e in *de*, *baden*; bijv. *tanĕ*, grond, aarde; *bĕlé*, splijten, kloven; *ngĕdén*, drukken bij het gevoeg.

é. Als in teer, ween.

è. In gesloten syllaben als in *zet*, *pen*; bijv. *kèlèt*, geschramd, een weinig ontveld; *toelèn*, zuiver, onvervalscht. In opene lettergrepen heeft de *e* denzelfden klank als de Fransche in *mère*, *guerre*; bijv. *pèjang*, onregelmatig gevormd, hier en daar vlak van het hoofd; *bèsok*, morgen, nl. de dag na heden.

i. Klinkt nooit anders dan onze volkomen *ie* in *piet*, *ziek*, dus nooit als in ons *dit*, *zit*. Ter voorkoming van misverstand is de klank *i* in onze voorbeelden met *ie* voorgesteld.

o. Klinkt in gesloten syllaben iets minder kort dan onze *o* in pot, zot; bijv: *borte*, neerduiken van een vlieger;

bĕlon, nog niet. In open lettergrepen neemt de ò den klank aan als in het Fransche dort, sort; bijv. *gòwak*, uitblaeren, schreeuwen; *bòhong*, jokken, liegen.

ō. Komt alléén voor in opene lettergrepen en heeft denzelfden klank als onze volkomen o; bijv. *bōlé*, kunnen, mogen, het kan, het mag, *lo*, uitroep van verbazing, ook naam van eene vrucht (de Indische vijg).

oe. Als in het Hollandsch; *djèpoen* in *djèroek-djèpoen*, eene kleine soort dikschillige zoete djeroek; *ĕmboen*, dauw; *ĕmboen-ĕmboenan*, kruin van het hoofd.

De tweeklanken *ai*, *oi*, *aai*, *ooi*, komen alleen voor als tusschenwerpsels. De *ai*, zoomede *ao*, *iao* hoort men in uit het Chineesch ontleende woorden als: *bĕ'sai*, leelijk; *ésai*, mooi; *lantjao*, het manlijk schaamdeel; *khoentao*, schermen, vechten volgens de regels van de schermkunst; *gisiao*, idem.

NAAR EN OP DE PASAR GAMBIER.

Amat. Ni[1]) moe[2]) kemāānē ni?	Waar gaat dit heen?
Ong. ꞔÈèè,[3]) ĕĕloe[4]) Mat? Ah, ĕ'ngga=. Pikiran goewĕ ni moe kĕ pasar gambier Loe moe 'ngikoet[5])? Njò=[6]) dong.[7])	Zoo! ben jij het 'Mat? Och, ik heb geen bepaald doel. Ik denk naar de pasar gambier te gaan. Wil je mee? kom dan.
Kĕpasar gāmbier? Nāh, abies, siapĕ njang 'mbajar? Goewĕ si[8]) ĕngga= dĕ[9]) doewietnjĕ.	Naar de pasar gambier? En dan? wie zal het betalen? Ik... ik heb geen geld.
Alāāh, itoe gampang; diĕm-diĕm dĕh[10]) Kĕmarèn goewĕ padanien toean goewe; goewĕ'njemboenie=ien biernjĕ. Témpō jĕ[11])moe 'minoem bier, aoes poelang baries, engga= adĕ bier. Jĕ 'njoeroe goewĕ 'mbelie= bier. Engga= lamĕ goewĕ datĕng hamĕ biernjĕ sĕndirie= jĕ 'mbajar goewĕ pa=ploe sèn.	God, da's makkelijk; houdt jij je maar stil. Gisteren nam ik mijn heer beet; ik verborg zijn bier. Toen hij bier wilde drinken, hij had dorst, thuiskomende van de schutterij, was er geen bier. Hij liet mij toen bier koopen. Niet lang daarna kwam ik met zijn eigen bier terug (en) hij betaalde me veertig cent.
Aāh bĕt... toellĕ loe; dasar boeajĕ boeaje[12] djoega=. Toean loe tòtò=?	Wel, je bent me er ook een. Een boeajĕ (kaaiman) blijft toch maar een boeajĕ. Is je heer een tòtò=?
ꞔĔꞔĕ	Ja!

Pāātoet; tòtò^2 gampang di laga^{2}ien, apĕlagi kapan diĕ òrang boedjang. Kikier korèt[3]), tapinjĕ geblĕk.

Dat is te begrijpen. Een tòtò^2 kan je makkelijk om den tuin leiden, vooral als hij vrijgezel is. Gierig en schraperig, maar sukkelig dom.

Dĕh, djangan 'ngĕboel pandjang-pandjang di sini. Nanti di lèstriek tĕ òrang bolé 'ngōtjé, hampé soeka^2. Toepĕ[14]) lèstriek.

Kom, hannes nou niet door, hier. Straks, in de electrische tram, kunnen wij kletsen, naar hartelust. Daar is de electrische tram al).

Njò^{2}lĕ, naèk, kitĕ pĕlĕsiran. Poelang-poelang..... malĕm; pedoeli apĕ, tĕrèm bĕdjalan hampé tĕngĕ malĕm boetĕ. Goewĕ rasĕ hampé poekoel hatoe.

Kom, stap in, wij zullen ereis lol hebben en eerst des avonds huiswaarts gaan. Wat kan het ons schelen; de tram gaat tot diep in den nacht; ik geloof tot ongeveer één uur.

Nāāh, bajar dòng; toe pĕ toekang kartjiesnjĕ. Nieh sĕpitjies; kitĕ bĕdoewĕ.

Nou betaal dan; daar is de kaartjesverkooper. Hier is een dubbeltje voor ons beiden.

Hòbāāt[15]) pĕnoe bĕtoel kĕrètĕ; gilĕ, sampé pādĕt[15a]) Gèrĕ gĕrĕlĕ ni, kapan 'ngga^2 adĕ angien. Banjak doewiet matskĕpé angkat ni sĕkali. Isò toewĕle[16]) orang orangnjĕ.

Och, och, wat is de wagen vol! Verbazend; het is er tjokvol! Nu, men zal het er warm hebben als er geen wind is. De maatschappij zal dezen keer wel veel geld ophalen. Voordeelig voor hare dienders.

Isò toewĕ āāpĕ; matskĕpé ga^2 'mbajar banjak. Kapan diĕ 'nggĕnggĕm doĕwietnjĕ, tangannjĕ soesĕ diboeka^{2}njĕ lagi.

Wat! voordeel?! De maatschappij betaalt niet ruim. Als zij het geld eens in handen heeft, dan zijn deze moeilijk te openen.

çòòò, bĕgitoe kò=[17])!	Zóó, is dat 'm!
Ni toeroennjĕ, di mānĕ ni?	Waar stappen wij nu eigenlijk uit?
Di bĕlakang kampoeng limĕ; dari sitoe tĕ 'nikoeng kĕkanan, abies tĕroes, tĕ teroes gang; nanti djoega= hampé di pasar gambier.	Achter Kampoeng Limĕ. Van daar slaan (wijken) wij rechts af; gaan daarop door, door de gang en dan komen wij vanzelf op pasar gambier.
Nāā, toepĕ; soedĕ kĕliatan panggoengnjĕ. Tjoba= loe liat, òrang beriboe-ratoes, kajĕ bĕlatoeng mĕnggĕmĕl.	Daar, kijk; de panggoengs zijn al zichtbaar. Zie eens die menschen, duizenden. Net als maden; zoo krioelen ze door en langs elkaar.
Bajar antré pĕ ĕngga= ni? Sĕbĕrapĕ?	Moet er entrée betaald worden of niet? Hoeveel (bedraagt ze)?
Sĕgòbang katĕnjĕ; taoe=[17a]) lĕ sĕbĕrapĕ sebĕtoel-bĕtoelnjĕ.	Men zegt één gòbang; ik weet het echter niet precies.
Biar sĕbĕrapĕ djoega=; djangan kĕtjiel ati; kantong goewĕ hampé pĕnoe isinjĕ.	Maar al was het ook hoeveel, wees niet bang; ik heb genoeg geld op zak.
Wāāh, djajĕlĕ òrang 'njĕbròt!	Nou, de orang 'njĕbròt (lieden, die in het gedrang vooral hoofddoeken en slèndangs wegrukken en ze daarna aan achter hen staande makkers afgeven) kunnen hun slag (met voordeel) slaan.

Běgimaně bòlé dapět 'njěbròt! Kělisi běgitoe banjaknjě. Kapan di pěnòntònan oepas-oepas diě 'ngěrènnien[18]) dirinjě; diloearan kajě koetoe ànjoet.[19]) Malěěs! Kěndòòr! Indjěk taie= ajam ěngga= pèdèl, handénjě. Nàà, toe, sěkaoet; toe lagi opsèndèr pelisi. Djagō-djagōnjě lagi. Tjoba=lě maèn gilě! Dirōntjéloe, sampé babak běloer.

Hoe zouden ze nu kunnen 'njěbròtten, bij zooveel politie. Op schouwgelegenheden als deze, toonen de oppassers zich pittig en temperamentvol; daarbuiten gelijken ze op een luis, die door den (water) stroom wordt meegevoerd. Lui en lamlendig. Als ze op kippedrek trappen, dan wordt deze niet plat, bij wijze van spreken. Daar is de schout; daar weer een politie-opziener. Het zijn de hanen (de besten uit de troep). Waag het eens gekke streken uit te halen! Men zou je afrossen, zóó dat je huid een en al striem is.

Loe děh kasi kartjiesloe?

Heb je je kaartje al afgegeven?

Děh; moelě-moelě goewě ga= lihat itoe toean toekang 'ngambiel kartjies; goewě moe([20]) bědjalan([21]) těroes hadjě. Òlòò, masa=lě, diě sěkalian bětot tangan badjoe goewě; matěnjě hampé mělòtòt-mělòtòt. Bět.. toellě! ([22])

Ja; eerst zag ik den kaartjesophaler niet; ik wilde toen maar doorloopen. Maar jawel, hij trok mij aan de mouw van mijn baadje, (en keek mij aan) met uitpuilende oogen. Nou! die is mij er een!

Kan([23]) sinjō Ènděrěk? dari kampoeng poelō? mèmang diě galak. Sědikiet salě djě([24]) jě maèn kabi hadjě; engga= 'noenggoe lagi; kontan baja-

Was het niet sinjo Hendrik? van kampoeng Poelō? Ja, ja, die treedt dadelijk op. Om een kleinigheid slechts, begint hij te beuken; hij wacht er geen oogenblik mee;

rannjĕ. Dari kōntjō-kōntjōnjĕ, diĕ biang kĕladinjĕ.(25)	hij houdt van contante afrekening. Van zijn kornuiten is hij de bolleboos, de belhamel.
Bĕlandĕ bajĕm(26).... mèmang gitoe;(27) ga^{2} toe adat Kapan diĕ ĕngga^{2} dĕ(28) makannjĕ, pĕroetnjĕ kĕlaparan kòsong, bōōlé mienta^{2} hamĕ òrang kampoeng. Moe 'ngĕròntjé(29) ōrang lagi! Tiengkĕ'njĕ!	Een uitschot-Hollander; zoo zijn ze; ze kennen geen manieren. Als ze niets te eten hebben, honger hebben, hun buik leeg, dan kunnen ze wel aan de òrang kampoeng vragen. Verbeeld je: zóó 'n kerel wil nu nog anderen beuken. Wat een optreden! (Wät vent)!
Boekan bĕlandĕ, si Èndĕrĕk: sĕrani!. Sĕrani dagĕlan. Njainjĕ bĕmolèran(30) hamĕ boedjangnjĕ; toeannjĕ tahoe.	Hendrik is geen bĕlandĕ; hij is een sĕrani (christen); een smerige sĕrani! Zijne huishoudster houdt het met haar eigen bediende; haar toean weet het!
Māāsa^{2}! Djadi satoe bantal doeĕ kĕpalĕ.(31)	Kom? Dus twee hoofden op een kussen!
$ĕ^{ĕ}$ $ĕ^{ĕ}$;	Ja!
Toe panggoeng āpĕ? bagoes, pakĕ^{2} mĕndèrĕ.	Wat is dat daar voor een panggoeng? Mooi, met vlaggen.
Toe panggoeng bĕsar-bĕsarnjĕ pasar gambier; kĕmisinjĕ 'ngoeroesien sĕkaliannja njang dĕ disini kĕmarèn pagi hatoe toean bitjarĕ. Goewĕ si engga^{2} tahoe katĕnjĕ, orang(36) goewĕ ĕngga^{2}	Dat is de panggoeng voor de heeren van de pasar gambier, voor de commissieleden, die dit alles hier hebben geregeld. Gisteren hield een een toespraak. Ik begreep er niets van, want ik versta geen Hollandsch. Na de toe-

'ngarti bitjarě bělandě. Abies dié 'ngòmòng òrang bětěpok tangan, abies 'minoem anggoer s'mpani.	spraak werd in de handen geklapt en daarna dronk men champagne.
Mèmang bělandě njang běsar-běsar běgitoe moenjě. Pěngrasahannjě těnggòròkkannjě kěrieng abies 'ngòmong.	Zoo willen de hooge bělanděs. Mogelijk verbeelden zij zich (voelen zij) dat hun keel droog is na het spreken.
Sapě njang 'mbajar ongkos minoeman itoe, hě?	Wie dokt voor die dranken uit, hè?
Kěmpěni.	Het Gouvernement.
Manjò=lě tě kěmari. Disini těmpatnja kampoeng kěradjinan	Kom, laten we hierheen gaan. Hier is de plaats (uitgekozen) voor de kampoeng kěradjinan.
Kampoeng kěradjinan ?([37]) Aäpětoe? Apě dě djoega= kampoeng kěmalěsan?([37]) Panggilan säpě toe?	Kampoeng kěradjienan? Wat beduidt dat? Is er dan ook een kampoeng kěmalěsan? Van wien is die naam? (Wie heeft dien naam uitgevonden?)
Kěmisi. Goewě djoega=, sěpandjang oemoer goewě, goewě bělon taoe 'nděngěr.	De Commissie. Zoo oud ik ben (zoo lang ik leef), ik heb er ook nooit van gehoord.
Njò= kitě òrang pěgi lihat panggoeng kěrětě mòtor, kěrětě měsien mòdèl baroe.	Kom, laten wij kijken de loods met de motorwagens, machines van het nieuwe model.

Aï, aï, bagoes bĕtoel, mĕngkilapnjĕ tembagĕnjĕ; idoepnjĕ boekan boekan, kajĕ katja^{2} sadjĕ Pĕngrasaän goewĕ ènak menoenggangiennjĕ.

O, o, wat zijn ze mooi. En wat glimt het koper! helder zonder weerga; net als een spiegel. Ik geloof, dat het er heerlijk in rijden is.

Tĕntoe sadjĕ. Sajang boesoek baoenjĕ, pĕngak. Kapan kĕrètĕ mòtòr liwat, koedĕ kahar tambangan ilang napsoenjĕ makan.

Natuurlijk. Jammer, dat ze zóó stinken. Vochtigstinkend. Als een motorwagen passeert, dan verliezen de paarden der huurkarren hun eetlust.

Ajōlĕ, kitĕ djalan tĕroes liat laèn apĕ-apĕ; sĕbĕntar kapan toean-toean moe poelang, kitĕ datĕng kĕmbali 'nèngòkien kĕrètĕ mĕsien bĕdjalan. Sĕbĕlonnjĕ madjoe, antérō badannjĕ gĕmĕtĕran, kajĕ orang dĕmĕm panas dingien.

Kom, laten we doorgaan en naar andere zaken kijken. Straks als de heeren naar huis toe willen, komen wij hier terug om de machinewagens te zien gaan. Vóór dat zulk een wagen vooruitgaat, begint hij over zijn geheele lichaam te sidderen, precies iemand, die de koude koorts heeft.

Kĕpanggoeng pĕntja^{2} doeloe. Goewĕ dĕmĕn betoel pĕntja^{2}.

Doch eerst naar de loods met de pentja^{2}. Ik ben er verzot op.

Pĕntja^{2} säpĕ?

Van wien is de pĕntja^{2} (hier op het terrein)?

Bang Mioen.

Van abang Mioen.

Mioen manĕ.

Welke Mioen?

Mioen Kampoeng Kĕmajòran; njang bĕrĕtjĕk-bĕ-

Mioen van kampoeng Kĕmajoran. Met het (een wei-

rĕtjĕk moekĕnjĕ; Kakinjĕ boeboel, tapi kapan diĕ soedĕ maèn diĕ loepĕ sakietnjĕ; ĕngga² pientjangnjé lagi.

nig) pokdalig gezicht. Hij heeft eene verzwering aan zijn voetzool; maar toch, als hij eens aan het spelen is, dan schijnt hij de pijnen geheel te vergeten; hij is dan niet mank meer.

Mèmang gaō diĕ. Moerietmoerietnjĕ bilang poeloe. Brangasan orangnjĕ. Boelan soedĕ diĕ hĕmbat si Tahier di pasar baroe, sampé soengsang-soembĕl, idoengnjĕ rĕmoek, kĕloear kĕtjap. Òrang pĕĕsatsi poekoelannjĕ.

Ja, hij is een baas (in de vechtkunst). Leerlingen telt hij bij tientallen. Hij is zeer opbruisend van aard. Verleden maand heeft hij si Tahier geslagen op Pasar baroe, totdat deze het onderste boven is gevallen, zijn neus murw werd en daaruit bloed spoot. Omdat zijne wijze van slaan zoo stevig was.

Engga² hampé djadi naek kantòr?

Is het niet tot een gerechtszaak geworden?

Aäh, sääpĕ bĕrani 'nangkĕp si Mioen si. Oepas-oepas samoeĕnjĕ kĕĕnal hamĕdiĕ.

Wat; wie zal Mioen toch durven oppakken. De oppassers kennen hem allen.

Wĕ dĕngĕr diĕ bisa² mengilang; pĕ bĕĕtoel?

Ik hoor, dat hij zich onzichtbaar kan maken. Zou het waar zijn?

Katĕnjĕ, wĕ räsĕ kabar bĕtĕrèjak; wĕ si ga² pĕrtjajĕ. Tjoba²lĕ pikier säädjĕ kendiri²! Ah, bĕgimanĕ òrang bisa² mĕngilang sĕkarang. Doeloe-doeloe bòlé! Sĕkarang? mĕngilang di

Men zegt het; ik denk dat het maar een gerucht is. Ik geloof niet daaraan. Denk ereis zelf over na. Hoe wil men zich *nu* onzichtbaar maken? Vroeger, ja dat zou kunnen. Nu? Verdwijnen in

dalĕm tanĕ, diĕ òrang 'nggĕtok kawat kĕ apdilieng mienwesen; lantas dibor. Mĕngilang kĕatas, dĕ mĕsien tĕrbang, mĕngoebĕr; mengilang didalĕm laoet, di ongkèl djoega samĕ kapal njang bisa² sĕloeloep.

de aarde? Men telegrafeert naar de afdeeling Mijnwezen; dan wordt er geboord. In de lucht verdwijnen? Er zijn vliegmachines, die je naloopen (navliegen). Verdwijnen in de zee? Duikbooten (onderzeesche booten) lichten je op.

Bolé òrang loearan masoek maèn, lĕpas boengĕ-boengĕ?

Zouden buitenlieden (n. l. zij, die niet tot de troep van Mioen behooren) mogen binnenkomen om hunne parades te vertoonen?

Bŏŏlé; na, apĕ salĕnjĕ; asal djangan mĕnantangin òrang hadjĕ.

Zeker mag het; wel, wat zou er dan ook tegen zijn; als je maar niet de lui uitdaagt.

Goewĕ djoega² dĕ niatan masoek maèn, mĕngeloearien boengĕ-boengĕ. Nanti wĕ kasi djalan bantrasan, njangwĕ poengoet dari si Rahimoen.

Ik denk ook binnen (het speelveld) te komen en eenige parades te laten zien. Ik zal de »djalan bantrasan" loopen, dien ik van si Rahimoen overnam.

Bĕrat bĕtoel djalan bantras; dalĕm sĕmakanan siri bĕrasĕnjĕ 'ngap-ngap.

De djalan bantras is zwaar; (als je die parade uitvoert) gedurende het tijdsverloop, dat men noodig heeft om sirih te kauwen, snak je al naar adem.

AANTEEKENINGEN.

---

1. *Ni* verkorting van *ini*. 2) *Moe* samentrekking van *maöe*. 3) De hierbij geplaatste voorslag is iets neuzig. Bij gebrek aan een bruikbaar teeken, heb ik gemeend mij met de ꞓ te mogen behelpen. Men zij er hier dus indachtig op.
4. Dit is het uit het chineesch ontleende persoonl. voornaamwoord, 2e pers. enkelv, *loe*, dat heel dikwijls met ĕ wordt uitgesproken, bij wijze van aanloop tot de *l*.
5. In de spreektaal wordt het voorvoegsel *mĕ* veelal verkort of saâmgetrokken tot een weinig hoorbare ĕ, welke ik met '. . . . . weergeef.
6. Verkorting van *manjö*ꞓ dat ook als *ĕnjö*ꞓ, *anjö*ꞓ luidt.
7. Verbastering van ons Holl. *dan*.
8. Verkorting van *adĕ*.
9. Hier is *si* geen indicatie, maar een nadrukswoord, dat het meest ons *toch*, *immers* nabij komt. *Kĕnapĕ si?* waarom toch (bijv. word ik geslagen)? *Koedĕ si njang 'nĕrĕdjang kahar*, het is immers het paard dat de kar aanstoot?
10. Verkorting van *soedĕ*, soedĕh (Mal. *soedah*).
11. Verkorting van *diĕ* (Mal, dia); luidt ook als *iĕ*.
12. Scheldnaam voor een leeglooper, voor iemand die leeft van bedrog en oplichterij, mooi weer speelt ten koste van anderen. *Boeajĕ darat* = landkaaiman in denzelfden zin gebezigd.
13. Eigenlijk schrapen; wieden van gras, halm voor halm.
14. Samentrekking van *itoe apĕ*.

15. Verbastering van tòbat (van het Arab, *taubat*, berouw, bekeering) en als zoodanig (n. l. als bedoelde verbastering) alleen gebezigd ter uitdrukking van verbazing, overeenkomende met ons och, och! God beware! *Tòbat toebiel* (met een sterken, langgerekten nadruk op *biel*) wel, wel! ei, ei!

15.*a*) Verkorting van ĕngga^c = neen, niet.

16. *Isò toewĕ* = oude darm, n. l. de groote darm van mensch of dier, die gevuld is met drek, in tegenstelling van *isò moedĕ*, jonge darm, de met chyl gevulde.

17. Uitroep van verbazing.

17.*a*) Van taoe (Mal. tahoe) weten. Het is eene merkwaardigheid van het Bataviaasch-Maleisch, dat taoe met een daarachter geplaatste hamza dus *taoe*^{c} de beteekenis van eene ontkenning heeft. »ik weet het niet"; »weet ik het" als antwoord op eene vraag of iemand het weet. Wenscht men die vraag bevestigend te beantwoorden, dan wordt altijd *taoe* gebezigd.

18. Van het grondw. kĕrèn.

19. Koetoe anjoet is eene spreekwijze ter aanduiding van iemand, die lamnadig is; die liever lui, dan moe is; die suffig is.

20. Samentrekking van maoe.

21. Van bĕrdjalan. De *r* in bĕr wordt in het Bat. Maleisch veelal verwaarloosd. Men gaat zelfs zoover, dat bij met een klinker aanvangende stamwoorden, de *r* hieraan wordt gevoegd; derhalve *bĕ-roetang; bĕ-ròbĕ; bĕ-rangkat*, i. p. v. bĕr-oetang; bĕr-òbĕ; bĕr-angkat.

22. Van betoellah.

23. Verkorting van boekan.

24. Verkorting van hadjĕ, dat weer eene vervorming is van sadjĕ (Mal. sahadja).

25. Kĕladi, de bekende, zoo gemakkelijk opschietende

caladiumsoort. Zoolang de bol (biang) niet verwijderd is, zal de plant steeds uitbotten. Biang kĕladi is eene bekende spreekwijze, in beteekenis overeenkomend met ons belhamel.

26. Bajĕm, eene mindere soort spinazie, die welig tiert.
27. Verkorting van bĕgitoe.
28. Verkorting van adĕ.
29. Stamwoord rŏntjé. Merkwaardig is het, dat het prefix *mĕ* in *mĕng* verandert. Dit geval staat niet op zichzelf. Men zegt ook 'ngĕ-rimbas, 'ngĕ-ranté, enz.
30. Mòlèr is geliefde in den minder goeden zin van het woord.
31. Eene spreekwijze, die wordt gebezigd als men wenscht te kennen te geven, dat eene gehuwde vrouw een minnaar heeft. (Vergl. No. 5 der door mij gepubliceerde te Batavia inheemsche speel- en kinderliedjes; Tijdsch. Bat. Gen. deel XLIII, afl. 1 en 2).
32. Orang, dat mensch beteekent, wordt vooral in het Batav. Maleisch veel als redengevend bijwoord gebezigd, derhalve omdat, want, aangezien.
33. Hiermede wordt bedoeld de „kampoeng voor huisvlijt". Wie deze gedachte heeft omgezet in kampoeng keradjinan, is mij niet bekend. Zou „kampoeng pĕnoekangan" niet beter zijn?
34. Kĕmalĕsan (van malĕs, lui) is luiheid.

De Munten van Nederlandsch-Indië

DOOR

J. P. MOQUETTE.

(Met 8 Platen).

a. De „Bonken" van 1796 t/m 1810 te Batavia, en in 1818/19 te Soerabaia geslagen.

b. De tinnen Duiten in 1796/7, en de metalen Stuivers, in 1799/1800 te Batavia geslagen.

c. De Duiten, Halve Stuivers en Stuivers, te Soerabaia geslagen van 1806 tot September 1811.

Betreffende de muntslagen hierboven sub *a. b.* en *c.* genoemd, bestaat in alle opzichten een groote onzekerheid, en wanneer we ons laten leiden door het werk van E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs „De Munten van Nederlandsch-Indië" tasten we meestal in het duister.

Afbreken van genoemd werk is echter allerminst mijn bedoeling, en waar ik in de volgende bladzijden een poging aanwend om de geschiedenis zooveel mogelijk te reconstrueeren uit soms zeer gebrekkige gegevens, en daarbij op in dat werk voorkomende fouten, misvattingen of hiaten wijzen moet, is het slechts mijn doel om op te bouwen, met de wetenschap dat ook aan het nieuwe gebouw nog veel ontbreekt, en van „af werk" geen sprake mag zijn.

De geschiedenis der in dit stuk te behandelen muntslagen, loopt zoodanig in een, dat ik, door die uit een te rafelen, slechts verwarring zoude stichten. Ook zoude een afzonderlijke behandeling tengevolge hebben, dat ik mij telkens op dezelfde stukken zoude moeten beroepen, waardoor het overzicht geschaad wordt.

Om deze redenen heb ik van mijn voornemen, om de bonken afzonderlijk te behandelen, afgezien.

De mededeeling van Netscher en van der Chijs, (pag. 212, onder No. 26) n. m. dat bonken bestaan van 1785 en 1786, berust op een vergissing, want pas op 18 Januari 1796 stelde de Commissaris Generaal J. Siberg voor, om van het voorradige Japansche staafkoper munten te vervaardigen, omreden geen duiten uit Nederland ontvangen werden, en sedert primo September 1795 bijna het geheele restant aan duiten — op dien dag bedragende 34.877.372 stuks of Rds. 181.652:47 — was uitgegeven „„en (zegt hij in 't betreffend rapport) „„hoe zeer men soude hebben mogen veronder- „„stellen dat eene so groote som aan Duiten binnen voor- „„schreevene tijd, en bevoorens in circulatie gebragt meer „„dan overvloedig soude weezen, om die successive in kass „„terug te ontvangen, zoo ondervinde ik egter het teegendeel „„van dien, en dat de opwisseling van duiten met eenige „„agio voor pampiere geld niet zoo faciel gaat dan ik mij „„hadde voorgesteld.''''

Het spoedige verdwijnen der duiten werd door hem toegeschreven aan het versmelten derzelve door de Inlanders, bij gebrek aan „ongewerkt'' koper, en daarom gaf hij in bedenking „„off men tot teegengang van dien, en om onder „„den onnozele Inlander, die zoo weijnig zijn eijgenbelang „„kend, niet soude kunnen besluiten om van het Japans „„kooper zoodanig gebruik te maaken, dat hetzelve bij kleijne „„gedeeltens gedistribueert en in de uijtgave evenals aan „„de contanten een intrinsique waarde bijgezet worde.''''

Aangezien men geen behoorlijke muntinrichting had, vermeende hij, dat men het doel 't best zoude bereiken, door „„het kooper te smelten en in vormen te gieten, mitsgaders „„de stukken tot een zeekere swaarte te brengen, zooals die „„soude moeten in uijtgaaf dienen. Hoe kleinder nu deeze „„stukken zijn, zoo veel meerder ongelden aan arbeids- „„loon en spillagie, en om dit zooveel moogelijk voor te „„koomen, soude men na mijne gedagten kunnen volstaan

„„met die te brengen op de swaarte van 2:4 en 8 lood, en „„in geldswaarde van $1^1/_2$: 3 en 6 Indiasche Stuivers' „„van vier duiten iedere Stuiver, *in vierkante stukken*, welke „„te gemakkelijker als in het rond aan te maken en op het „„gewigt te brengen zijn, en voorts voorzien, maar aan de „„eene zijde, met een simpel merkteeken, dat buiten een „„muntschroeff met een enkelde hamerslag, op een daartoe „„vervaardigd merkijzer wel zal te practizeeren weezen" ".

Een en ander aan de Hooge Regeering in overweging gevende, drong hij er tevens op aan, dat vooraf een zuivere berekening zoude worden gemaakt van de ongelden, die op den voorgestelden muntslag zouden drukken „„ten eijnde niet „„te vervallen in de misreekening van den Jaare 1763 (*) „„wanneer bij een naauwkeurige additie bleek dat buiten en „„behalven de geringe hoeveelheid duiten die van Javas (sic) „„kooper konde worden vervaardigd, de ongelden zoo voor „„arbeidsloon als die van de munt zelfs, zoo hoog op „„stok liepen, dat het kooper op zich zelfs bereekend op „„verre na de gewone uitkoopsprijs niet kwam te rendeeren." '

Dit voorstel van Siberg viel in goede aarde, en bij Resolutie van Commissarissen Generaal van 30 Januari 1796, werd besloten om een proef te nemen, en bijaldien die gunstig uitviel, geen Japansch koper meer aan particulieren te verkoopen, tenzij voor den uitvoer naar het Buitenland, en dadelijk tot munting over te gaan.

Het nemen van die proef werd opgedragen aan den burger vaandrig Anthony Macaré, wien het evenwel niet, dan met veel moeite, gelukte om het koper voldoende vloeibaar te maken, en in stukken van het verlangde gewicht te gieten.

Deze stelde daarom voor, om het staaf koper niet om te smelten, doch in stukken van 1, 2, 3 en 4 lood te kappen, en op die stukken een stempel te slaan „„zullende (hij) dan

---

(*) Vermoedelijk slaat dit op de duiten in 1764/5 te Batavia geslagen, en op 9 November 1764 gangbaar verklaard. Mogelijk is ovenzeer een schrijffout voor 1783.

„„instede van 500 stuks, per dag wel tot vijf picols van die „„stukken kunnen vervaardigen.""

De bezwaren van Macaré erkennende, werd bij Resolutie der Indische Regeering van 29 April 1796 „goedgevonden en „„verstaan, (om) het even gemeld door den gedagten Mac-„„caré (*) gedaan nader voorstel, als praeferabel geoordeeld „„zijnde, om de meerdere expeditie en mindere kosten te „„amplecteeren en tot het kappen van de staaven Japans „„kooper tot stukken van 1, 2, 3 en 4 lood, gelijk mede „„tot het stempelen van die stukken qualificatie te geven."

Naar aanleiding van dit Besluit, kreeg Macaré de opdracht, om een proef met verkappen te nemen, en daarop eene berekening der eventueele kosten te baseeren. Het resultaat blijkt ons uit het volgende schrijven:

Aan Zijn Hoog Edelheid
den Hoog Edele Gestrenge Heer
Meede Commissaris Generaal raad
ordinair en waarnemende Directeur
Generaal van Nederlands India.
Hoog Edele Gestrenge Heer!

Alzo het Uw Hoog Edelheid heeft behaagt aan den tekenaar te demandeeren het kopergeld van Japans staafkoper aan te maken bij afkapping der Staave en vervolgens op ieder stuk van dien, aan wederzijde de stempel te slaan met bekentstelling der waarde waarvoor de Hooge Regeering deezer landen zullen gelieven gangbaar te verklaaren; zo vervrijmoedig hij zig Uw Hoog Edelheid (onder gunstig welduiding) de volgende berekening door hem hieromtrent gemaakt te bedeelen.

Op een picol Japans staafkoper, zijnde 125 ℔, zal volgens het nieuw ontwerp, zo voor verlies bij kapping, als verlies van de overschietende klijne stukken bij versmelting, verlooren raken 5 ℔. Resteerende zuiver 120 ℔.

Vijf Vaderlandsche duiten weegen c: c: een lood.

(*) De naam Macaré komt in de stukken dikwijls foutief gespeld voor.

Wanneer de Hooge Regeering mogte goed vinden een stuk van een Lood zwaarte van de Japanse kopermunt, te stellen op een stuiver in waardy, en die van 2, 3 en 4 Lood na evenreedigheid, dan zoude uit voormelde 120 pond kunne worde vervaardig een montant ter waarde van Rds. 80.—

Wanneer den teekenaar een aanzienlijke quantiteit 's daags zal vervaardigen, dient hij ten minsten 30 à 40 perzoonen in het werk te stellen, en alzo er geen Comp^s. slaven daartoe aanhanden zijn, zullen dus door hem hetzij vrijlieden, dan wel coelies moeten worden aangenomen.

Den teekenaar neemt aan dit voor zijne reekening te bekostigen, zowel als de benoodigde stempel, smeltcroesen, borax, salpeter en ander ingridienten, mits dat aan hem wanneer gemelde artikel bij de Comp^ie. in voorraad zijn dezelve mits betalende 't inkoopskostende van dien, aan hem worden afgestaan. Zo meede dat de gereedschappen door hem benoodig voor zo ver dezelve in voorraad zijn, ter verantwoording van den teekenaar mogen worden verstrek.

Voor 't boven gementioneerde coeliegeld, betaling van benoodigde goederen, zoomede voor zijne moeijte als andersints insteer hij (als zijnde ten naaste gecalculeerd) eene afschrijving van 15 picol (sic) ofte . . . . Rds. 12.—
nemende hij dan aan op voornoemde conditie aan de Comp^le. voor ieder picol staafkoper af te leeveren aan kopermunt een montant van . . Rds. 68.—

Een verwagting dat Uw HoogEdelheid de teekenaar vrijmoedigheid in deeze zal gelieve te verschonen, zo neemt hij de vrijheid met de diepste Eerbied zig te onderschrijven:

Hoog Edele Gestrenge Heer
Uw Hoog Edelheid aller Onderdanigste
en gehoorsame Dienaar,
(w.g.) A. MACARÉ.

Batavia
den 7 May 1796

Op den 9en Mei d. a. v. bracht Siberg omtrent dit aanbod advies uit, uit welk stuk blijkt, dat hij een beter inzicht ter zake had, dan zijn opvolgers, die de bonken in discrediet brachten; want, zegt hij:

„„wijl het de Compie. niet zoo zeer te doen is om exor-„„bitante voordeelen bij het aanmaken van koopere Nood-„„munt te behaalen, als wel om buiten schaaden een gedeelte „„kooper te verdebiteeren, haare kass daardoor te stijven, „„en teffens de gemeente te gerieven, zoo zoude ik mij niet „„kunnen confirmeeren met het berigt van den Burger „„Macaré om de bereekening zoodanig te maaken, dat de „„picol van 120 pond tegens rds. 80 uitgegeve worde, wijl „„die winst inderdaad op zig zelfs maar chimericq is, en „„te eerder verdwijnt omdat men als zeeker verwagten mag, „„dat eene zoo hooge waarde aan die munt gegeeven, dezelve „„te spoediger in 's Comps. kassa zal doen terug keeren, „„buiten en behalven dat men ook zal moeten vreesen voor „„discrediet en het pleegen van valsiteit, waardoor het koo-„„pergeld vermeerderd zijnde, de Compie. in der tijd aan-„„merkelijke schade zoude lijden, daar men inteegendeel „„wanneer aan de waarde een matige prijs gegeeven word, „„nog het een off ander zoo zeer heeft te vreesen, en teffens „„verwagten mag, dat dezelve bizonder op Java, langzamer-„„hand door versmelting weder verdwijnen en dus een twee-„„leedig oogmerk bereikt worden zal, als eerstelijk het ge-„„rieff gedurende de circulatie en ten andere een niet on-„„voordeelig debiet." Geleid door deze overwegingen, stelde hij voor om de stukken van 1 stuiver op $1^1/_2$ Lood, en die van 2 stuiver op 3 Lood te brengen, dus respectievelijk op 2560 en 1280 pees per netto picol van 120 pond „„en wijl „„zodanige stukken al reets groot genoeg zijn, en die van „„meerdere swaarte de behandeling moeijlijker maken, zoo „„zoude ik, te meer daar het dog meer om een munt van „„kleijne gedeeltens te doen is, mogen voorstellen om zig „„alleen maar te bepaalen tot stukken van $1^1/_2$ en 3 Lood

„„off van een en twee stuijvers, en geene van meerdere „„swaarte, van ieder de helffte."

Hoewel het wat lang geduurd heeft, komen we eindelijk tot een resultaat, aangezien de Hooge Regeering, blijkens, Resolutie van 10 Mei d. a. v. met het advies van Siberg accoord ging, en bij Plakaat van 26 Mei 1796 de stukken gangbaar verklaarde „„met bekendmaaking tevens, dat de „„kopere munten zullen bestaan in gekapte stukken Japans „„kooper ter zwaarte van 1½ en 3 looden, en dat dezelve „„zullen bestempeld worden met het cyffer van de gangbaare „„waarde aan de eene zyde en met het jaargetal aan de „„andere zyde.

De „voorschreeven munten" werden gangbaar verklaard „„zo te Batavia en dies ressort als op Java, Cheribon, en „„Bantam, te weeten de kopere munten ter zwaarte van 1½ „„lood voor vier, en die ter zwaarte van 3 lood voor agt „„Hollandsche duiten."" (*).

Op den 27en Mei 1796 werd het Reglement voor den „„Werkmeester van deese koopermunt"" gearresteerd (zie Bijlage A) en vernemen we daaruit, dat het vervaardigen der bonken opgedragen werd aan den burger adjudant Lambertus Franciscus Macaré.

Het is mij niet gebleken waarom, nadat eerst met Anthony Macaré onderhandeld is, later Lambertus Franciscus Macaré de opdracht tot munting der stukken verkreeg. Wie de stukken sloeg, is evenwel van ondergeschikt belang, wel belangrijk is echter dat de muntslag behoorlijk gereglementeerd werd en dus omtrent het gewicht, den stempel, of wat dan ook geen twijfel behoeft te bestaan. Zooals ook uit het vervolg blijken zal, werd telkens — wanneer om de een of andere reden, noodig gevonden werd om het gewicht der bonken te wijzigen — die verandering bij een Besluit der Indische Regeering vastgesteld, en werd der Gemeente daarvan door Plakaten kennis gegeven.

(*) Het plakaat is geheel opgenomen in Mr. J. A. VAN DER CHIJS's Plakaatboek deel XII pag. 259—261.

Dat die ruw gekapte stukken, niet op een goudschaaltje gewogen werden, is begrijpelijk, en eenige grammen min of meer, zijn dus zonder beteekenis. De gouden en zilveren munten van dien tijd, voldoen evenmin aan de huidige eischen, wat het gewicht betreft, doch niemand zal daaruit concludeeren, dat de betreffende muntslag niet gereglementeerd was.

Het hierbij medegedeelde Reglement, werd niet in de Resolutie geïnsereerd, doch bleef bewaard in de Bijlagen.

Juist die bijlagen bevatten dikwijls de meest belangrijke stukken, want de Resoluties vermelden veelal alleen de genomen besluiten, terwijl de bijlagen de stukken bevatten, die het besluit toelichten, zonder welke toelichting we dikwijls op een dwaalspoor geraken.

Zoo is het ook, wanneer we *alleen* de Resoluties of Plakaten raadplegen, duister, waarom in 1796 gelijktijdig bonken en tinnen duiten geslagen werden, en eveneens zijn wij geneigd om aan te nemen, dat onze vroede voorvaderen laboreerden aan de gevolgen van een te langdurig verblijt in „den Oost" wanneer we in 1799 zonder toelichting de ronde metalen stuivers zien verschijnen, in concurentie met de bonken van diezelfde waarde.

Netscher en van der Chijs wisten met laatstgenoemden muntslag blijkbaar geen raad, en omtrent den aanmaak der tinnen duiten deelen ze ons op pag. 67/68 in 't kort de geschiedenis mede, doch doordat het Plakaat van 21 September 1796 hen onbekend was, verwarden zij twee muntslagen met elkander en gaven zij dientengevolge op pag. 104 (onder no. 30) de beschrijving van een duit, met het merk B I VOC I, waarnaar, met mij, zeker door velen tevergeefs gezocht is.

Zooals ik in het begin van dit stuk aantoonde, werd reeds in Januari 1796 door Siberg op spoedige voorziening in het gebrek aan duiten aangedrongen, en nu werd het Mei, zonder dat een resultaat te zien was.

Aanvoer uit Nederland kreeg men niet, de voorraad duiten

was uitgeput, bonken waren nog niet geslagen, en voorloopig tenminste, zag het er niet naar uit, dat men met die muntsoort spoedig geholpen zoude zijn.

Het was weder Siberg die op het idee kwam om duiten van tin te vervaardigen, aangezien zulks naar hij vermeende vlugger kon geschieden dan de munting van koper, en men daarmede ten minste tijdelijk in den nood kon voorzien.

In een Memorie, gedateerd 5 Mei 1796, zegt Siberg dat het gebrek aan duiten „„tot die hoogte geklommen zijnde, „„dat daardoor in de presente tijd de grootste verlegenheid „„veroorzaakt word, bisonder bij de zuijker molenaars, welke „„zig niet langer wetende te redden van hunnentweegen „„representatie hebben gedaan door den Burger Heemraad „„Teisseire en den Capitain der Csineesche natie Oey Bianko „„met versoek van voorsiening"" en dat hij daarom aan Teisseire had opgedragen proeven te nemen met munten van tin, en daarover rapport uit te brengen.

Het resultaat dier proeven, en de berekeningen daarop gebaseerd, blijken uit het volgende schrijven.

Aan zijn Hoog Edelheid
JOHANNES SIBERG
Commissaris Generaal &c. &c. &c.

Hoog Edel Gestrenge Heer!

Met den diepsten eerbied gebruik ik de vrijheid aan Uw Hoog Edelheid te bedeelen dat het onderzoek met de Chineze Capitein Oey Bian Kong midsgaders enige Chineze thinnegieters nopens het aanmaken van een noodmunt uit Bancaas thin zooeven is afgeloopen en het volgende daarvan is opgemerkt en gecalculeerd.

1e dat de 125 pond thin tot de gedaante van muntspetien geformt $12^1/_2$ pond verlies ondergaat, alzo dat er maar $112^1/_2$ pond in muntbaare ronde stukken van zullen komen.

2e dat om er een piccul aan te verwerken 1:2 Rds. kost.

3e word voor het munten van de van $112^1/_2$ pond komende stukken 4 Rds. gevraagt.

4e dat over 8 daagen 's daags een, en vervolgens 2 en 3, en binnen een maand 10 piccуls kan bewerkt worden.

5e dat de E. Compagnie er de stempel voor zal moeten geven, dat het stempelen derzelve in het Casteel, en onder het opzigt van gecommitteerden zal geschieden.

6e dat het thin zig niet wel aan weerzijden laat stempelen maar wel schroeven:

waarop wij de volgende bereekeningen hebben gemaakt.

A. Wanneer aan de waarde van de Thinne duyt de swaarte van $^1/_2$ loot dat is die van $2^1/_2$ koopere duyten gegeven word, zoals de twee inliggende in wit papier gewikkelde monsters aantoonen, er van een pond 64 duyten, en van een gezuyverde piccul (piccul dat is $112^1/_2$ pond) 7200 duyten, of voor $37^1/_2$ Rds. zullen komen.

Terwijl zulks aan de E. Compagnie zal kosten:

voor 1 piccul thin	24 Rds.
voor het formen	12 „
voor het stempelen	4 „
	40 Rds.

Dus dat de E. Compagnie er $2^1/_2$ rds. per piccul op zal verliezen.

B. Dog wanneer een thinne duyt de swaarte gegeven word van 2 koopere duyten zo als de bijde in deze in rood papier gewikkelde monsters aanwijzen, zo komen er van het pond 80 duyten of $46^7/_8$ Rds. waardoor de E. Compagnie per piccul $46^7/_8$ Rds. (sic) zal profiteeren.

Bloot inliggende ronde thinne plaat heeft de swaarte van een koopere duyt en dient alleen ter speculatie.

Ik heb wijders de eer met alle achting te zijn,

Hoog Edele Gestrenge Heer
Uwer Hoog Edelheid ootmoedige
en zeer nedrige Dienaar
(w. g.) ANDRIES TEISSEIRE.

Uit mijn Thuijn
Vaart-Wel
den 4e Mey 1796.

Naar aanleiding dezer proeven en berekeningen stelde Siberg (blijkens Resolutie van 6 Mei 1796) voor, om de

tinnen munten ter zwaarte van 2 koperen duiten te doen vervaardigen en voor de waarde van een duit in omloop te brengen, en drong hij op een spoedige beslissing aan, omreden het met de koperstukken nog niet wilde vlotten.

Reeds op 10 Mei d. a. v. werd een Plakaat door de Hooge Regeering gearresteerd, en op 26 Mei 1796 werd hetzelve aangeslagen. Bij dat plakaat (geheel overgenomen in van der Chijs's Plakaatboek deel XII pag. 259/61) worden te gelijker tijd de koperen munten (bonken) en de tinnen duiten „„zo te Batavia en dies ressort, als op Java, Cheribon „„en Bantam" " gangbaar verklaard.

De tinnen duiten worden daarin beschreven als te zullen zijn „„na het formaat der kopere duiten en bestempeld „„aan de eene zijde met het hier ter zijde staande Compa„„gniesmerk (ter zijde staat B/VOC) en aan de andere zijde met „„het woord duit; voorts elk voorzien van een gaatje (*) „„om aan draaden te worden geregen." "

Op 27 Mei 1796 werd het Reglement „„omtrent het mun„„ten van Thinne geld, gemaakt van Thin Bancaas"" vastgesteld (zie Bijlage A). Krachtens Art. 14 van dat Reglement, besteedde de aannemer van die munterij, Guillaume Elie Teisseire, het maken der muntplaatjes aan verschillende Chineezen uit, en droeg hij eveneens het vervaardigen der ijzeren stempels aan Chineezen op.

In hoeverre deze laatste handeling met Art. 11 van het Reglement in overeenstemming was, weet ik niet, doch de gevolgen dier onvoorzichtigheid bleven niet uit, en bevreemdt het dan ook niet wanneer we reeds op 28 Juni, dus een maand na dato, door Siberg het voorstel zien doen om de munterij te staken.

Op 1 Juli d. a. v. diende Siberg een verslag in, dat aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, en dat ik dus in zijn geheel overneem.

(*) In het concept plakaat, dat overigens aan het gedrukte gelijkluidend is, staat „„mitsgaders in het midden met een rond gaatje.""

„„Ik hebbe Uw Hoog Edelheden in de voorgaande ver-
„„gadering van den 28 Juny 1796 te kennen gegeeven hoe
„„het allenzints ongeraaden zoude weezen, met het aanmaken
„„van de Thinne Duiten verder voortegaan, en nog minder
„„om die reets vervaardigd zijn in uitgave te doen dienen,
„„nadien bij den aanvang van dat werk reets ondervonden
„„was dat den baatzugtige Chinees de waakzaamheid had
„„weeten te verkloeken van den aanneemer den Burger
„„Teisseire, wien om alle mogelijk spoed aan dat werk te
„„geeven, met het beste vertrouwen, onder verscheidene
„„Chineesen verdeeld had, het ontfangene thin tot het for-
„„meeren der duiten, en aan andere van die, had affgegeeven
„„het benoodigde ijzer tot het aanmaken der stempels, en
„„dat den een en ander van het goed geloof tot zoverre mis-
„„bruik had gemaakt, dat onder het afgeleeverde geformeerde
„„Thin eenige dog nog maar weynige met lood gemengd,
„„bevonden waaren, terwijl de smits na de bekomene infor-
„„matie zig van de modellen der stempels indiervoegen
„„zoude hebben voorzien, dat den een en ander te samen
„„werkzaam zijnde, op een zeer faciele wijze zoude kunnen
„„vervaardigen zodanige valse munt welke eens met die bij
„„de Comp[ie]. aangemaakt en uitgegeeven, in omwandeling
„„zijnde, de aller nadenkelijkste gevolgen zoude veroorzaaken.

„„Dat ik dierhalven dan ook om alle deeze voorschreevene
„„reedenen in vertrouwen van goedkeuring ordre hadde ge-
„„steld om vooreerst en tot Uw Hoog Edelh. nadere dispo-
„„sitie het aanmaken of vervaardigen van Thinne Duiten te
„„staaken, en geene van die reets in voorraad zijn uit te
„„geeven.

„„Deeze dispositie thans verzoekende, zoo insteere ik tef-
„„fens, dat zo en ingevallen Uw Hoog Edelheeden met mij
„„van gevoelen zijn, het ongeraaden te weezen om de reets
„„vervaardigde Thinne Duiten in circulatie te brengen, dat
„„dan met voorkennisse van H.H. C.C. G.G. hoe eerder hoe
„„beeter, *het placcaat daartoe specteerende, voorzoverre weeder*
„„*ingetrokken, en dezelve ongangbaar verklaard worden*, waar-

„„toe ik een concept publicatie, die hiernevens aangeboden „„word reets geconsipieert hebbe; en dat ik wijders mag „„worde gequalificeerd, om het verwerkte thin weeder in het „„gewoone formaat van schuiten te laten gieten, mitsgaders „„het daarop te vallen verlies, nevens de gemaakte ongelden, „„op het Comptoir Generaal affteschrijven als een toevallig „„verlies, hetgeen men niet heeft kunnen voorzien, en te „„zamen genomen niet van die importantie zijn zal, als wel „„anderzints de gevolgen der uitgaven van die Thinne Munt „„zoude weezen.

„„*Dan dewijl er des niet te min diend te worden voorzien* „„*in het groot gebrek aan koopere duiten*, ten einde de Compie. „„aan de eene zijde in haare uitgave tegemoed gekomen, „„en de goede Ingezeetenen aan de andere zijde gerieft wor- „„den, zo hebbe ik met eenige deskundige hierover geraad- „„pleegd, en door deeze mij aan de hand gegeeven zijnde „„een andere wijze om duiten te maken van thin met een „„klein gedeelte spiaueter gemengd, dewelke met een zuivere „„stempel, gesneeden en onder schroefpersen gemunt, zodanig „„te zaamen gesteld zullen weezen, dat de munt niet alleen „„aanzienelijk, maar waarbij teffens eene behandeling en „„directie plaats zal hebben als volkomen genoegzaam toe- „„rijkend is, tot voorkoming van valsiteid, en tot verzeeke- „„ring dat niet ligtelijk zullen kunnen worden nagemaakt — „„en zoodra de daartoe nodige Machines vervaardigd zijn, „„en alles nader proeffondervindelijk gebleeken is, zal ik „„bij de Modellen van die Duiten teffens van berigt dienen „„hoedanig alles te dirigeeren, om daarop Uw Hoog Edelh. „„dispositie te erlangen.' "

Batavia den 1ste July 1796.

(onder stond) Accordeert

KARSSEBOOM E. g. Kl.

Uit bovenstaand stuk wordt ons het geheele verloop der zaak duidelijk.

1o. Zien we, dat de fraude ontdekt werd, bevorens nog duiten van dien muntslag uitgegeven waren.

2o Dat de reeds gemunte duiten, weder ingesmolten werden, en dat — tenzij deze of gene destijds curiositeitshalve een stuk bewaard heeft — geen exemplaren daarvan meer bestaan kunnen.

3o Dat bij Plakaat van 1 Juli 1796 (*) (zie **Bijlage B.**) *niet de* **duiten** *werden ingetrokken*, zooals in het Plakaatboek, deel XII pag. 277 gezegd wordt, *doch dat daardoor het* **Plakaat** *van 26 Mei te voren*, **voorzooverre het op de tinnen duiten sloeg**, *werd te niet gedaan*, en ten slotte: dat de opvatting van Netscher en van der Chijs; — als zoude de uitgave van de tinnen duiten, die bij Plakaat van 21 September 1796 gangbaar verklaard werden, *in strijd zijn* met het Plakaat van 1 Juli t. v. — onjuist is, want dat die emissie *slechts als een* **voortzetting** *van den eersten, mislukten, muntslag te beschouwen is.*

Blijkens de Resolutie van 1 Juli 1796 gingen Commissarissen Generaal met het voorstel van Siberg accoord, en werd de Indische Regeering gemachtigd „.om op een andere „„wijze duyten te maken van thin, met een klein gedeelte „„spiauter gemengd, enz. enz."" woordelijk gelijk het voorstel.

Doordat de benoodigde stempelstoelen nog moesten worden aangemaakt, sleepte de zaak, en pas op 16 September 1796 kon Siberg in de Vergadering mededeelen, dat met de munting kon begonnen worden, want dat gebleken was, dat met de drie in gereedheid gebrachte machines 900,000 stuks van die duiten per maand geslagen konden worden, en dat men daarop volgens berekening netto Rds. 10 : 4 per picol, of ruim 40% zoude verdienen.

Reeds op 20 September d. a. v. werd bij Besluit van dien dag een „Reglement tot Instructie van de Opzienders" alsmede het Plakaat tot gangbaar verklaring der duiten gearresteerd, en werden tot „opzienders van gedagte munterye" benoemd Julius Lodewijk de Ruiter en Paulus Isaac Lion.

Doordat de Bijlagen op de Resoluties van September ver-

(*) In van der Chijs's Plakaatboek komt dit stuk niet voor.

loren gingen, kan ik het Reglement niet mededeelen, doch van het Plakaat bleven exemplaren bewaard, en zien we daaruit dat men op den stempel het merk wijzigde door boven het monogram VOC een **N** (Nederlandsche) instede van een **B** (Batavia) te plaatsen. (*).

Hieruit blijkt, in samenhang met het vorenstaande, duilijk, dat de tinnen duiten met dat merk (zie Plaat XXIV fig^{n}. 515 en 516) *ten onrechte aan Negapatnam worden toegekend*, en dat ze in 1796/7 te Batavia zijn geslagen.

Het is mij niet bekend op welken datum de munterij een aanvang nam, doch op ult^{o}. October 1796 werden reeds 362.260 stuks tinnen duiten in het kassaldo der Groote Geldkamer (waarover later) verantwoord, zoodat ongetwijfeld in September of begin October daarmede begonnen werd.

De verwachting dat de duiten niet licht zouden worden nagemaakt, bleek spoedig ijdel, want reeds op de Vergadering van 2 Mei 1797 werden valsche duiten, *van lood vervaardigd*, ter tafel gebracht.

Dientengevolge werd besloten om de „goede Ingezeetenen van dit bedrog te adverteeren" hetgeen geschiedde bij Publicatie van 9 Mei d. a. v. (**), waarbij tevens een premie van Rds. 500 werd uitgeloofd „„aan degeenen die de daders „„zullen ontdekken en aanwijzen, zoodanig dat dezelve in han- „„den van de Justitie geraken en van het feit worden over- „„tuigd" "

Nauwelijks was dat Plakaat koud, of het bleek dat veel meer van die valsche stukken in omloop waren dan men eerst dacht, zoodat reeds op 12 Mei besloten werd om de „muntery te doen stil staan" en een opname te bewerkstelligen, van de tot dato gemunte en uitgegeven hoeveelheden.

(*) Het Plakaat, gedateerd 21 September 1796, is reeds gepubliceerd in van der Chijs's Plakaatboek deel XII pag. $^{411}/_{4}$.

Door het aantreffen van genoemd Plakaat, kon wijlen de Heer van der Chijs reeds het feit constateeren. z. a. blijkt uit den Catalogus der Numismatische verzameling van het B. G. v. K. en W. 4e druk pag. 79 No. 65.

(**) Opgenomen in 't Plakaatboek deel XII pag. 459.

Uit eene opgave in de Resolutie van 16 Mei blijkt dat totaal voor Rds. 40.060.— (dus niet minder dan 7.691.520 stuks) gemunt werd, waarvan zich nog een bedrag van Rds. 13.630 : 37 in kas bevond, zoodat voor een waarde van Rds. 26,428 : 11 in circulatie was. Besloten werd om het restant niet meer uittegeven.

Op den 19en Mei 1797 (*) werd het Besluit geslagen om de tinnen duiten „zo ter dezer Hoofdplaats als op Java, „„Cheribon en Bantam billoen en ongangbaar te verklaaren „„en dezelve tegens Japanse kopermunt (bedoeld zijn bon- „„ken) te doen inwisselen"" en van dit besluit der Gemeente bij Publicatie (verschenen ddo. 23 Mei d. a. v.) kennis te geven.

Tot gecommitteerden voor de inwisseling werden benoemd de Leden van den Raad van Justitie, geassisteerd door den Muntmeester Essayeur Fredrik August van Halem (**) en de termijn van inwisseling werd gesteld van 26 Mei tot 26 Juni, welke termijn op 20 Juni, tot ultimo Juli verlengd werd.

Conform het besluit van 13 Juni, n. m. dat genoteerd moest worden, van wien, en hoeveel valsche duiten ontvangen werden, teneinde die later aan de eigenaren terug te kunnen geven, brachten de Gecommitteerden op 22 Augustus een rapport uit, waaruit bleek dat van het in omloop gebracht bedrag totaal Rds. 25.048 : 25$^{3}/_{4}$ was ingewisseld en dat bovendien voor Rds. 1873 : 36 aan valsche duiten in sequestratie gehouden was.

Besloten werd, om de ingewisselde echte duiten te samen met de nog in kas zijnde hoeveelheid te doen versmelten en *als tin* bij de boeken in te nemen. Hoe zulks ging, met 't oog op het bijgemengde zink, vermeldt de historie niet.

De valsche duiten moesten aan de eigenaren teruggegeven, en voorzooverre ze niet werden afgehaald, versmolten, en in de boeken *als lood* verantwoord worden.

(*) Zie ook Plakaatboek deel XII pag. 465 e. v

(**) Op 26 Mei 1797 werd besloten om gedurende den tijd dat van Halem bij het inwisselen der duiten moest zijn „„de goude en silvere ropyen muntery te doen stil staan.""

Den Opperkooplieden des Kasteels Willem Jacob Cranssen en Fredrik Schouwman werd gelast om een nauwkeurige rekening op te maken van het op die muntery geleden verlies, en blijkt uit een rekening van 21 October 1797 dat het geheele verlies door hen op Rds. 16.655 : 32 becijferd werd.

Aangezien, zooals bleek, Rds. 1379 : 33¼ *minder* werd ingewisseld dan uitgegeven was, en de valsche duiten niet betaald werden, is deze groote verliespost bijna niet te verklaren. Vermoedelijk is het verlies door de eerste munting geleden er in begrepen, doch waarschijnlijk was ook de rendements-berekening, waarvan men uitging, foutief.

In de Resolutie van 29 September 1797 lezen we nog dat besloten is om aan den burger Paulus Isaac Lion te oetalen „voor de door hem vervaardigde stempel (sic) en machines voor de sedert ingetrokken muntery van thinne duiten" een bedrag van Rds. 732 : 39 St.

De (lijdens)-geschiedenis der tinnen duiten munterij is hiermede ten einde, niet evenwel die van een der hoofdpersonen, tot hiertoe ongenoemd n. m. den Chinees Tjam Sam Ko.

Blijkens de Resolutie van 26 September werd hij op aangifte van twee slaven, die den uitgeloofden prijs van Rds. 500 ontvingen, van de valschmunterij overtuigd en onderging hij zijn straf.

Aangezien bij plakaat van 21 September 1796 beloofd was, geesseling, brandmerk, en kettingslag voor den tijd van 25 jaren, of zwaarder naar bevinding van zaken, was het dus zeker genoemde Chinees, die de minst aangename herinnering aan deze tinmunterij behield.

De geschiedenis, zooals ik die uit het Archief kon opdiepen, laat, geloof ik, niets aan duidelijkheid te wenschen over, en het zal zeker niemand meer bevreemden, dat bij het Plakaat van 26 Mei 1796 gelijktijdig koperen Bonken en tinnen duiten gangbaar verklaard werden, en evenmin dat het Reglement van 27 Mei d. a. v. in de Artikelen 1—9 de

Instructie voor den *Werkmeester der Japanse kopermunt*, en in de volgende Artikelen 10—18 de *Instructie voor de Duitenmunterij* bevat.

Alsnu terugkeerende tot den muntslag van het Japansche staafkoper, moet ik in de eerste plaats het gewicht nog eenigszins toelichten, omreden in het Reglement, curieus genoeg, een grove fout voorkomt, en wel in Art. 5.

Onder „lood" hebben wij te verstaan het oude gewicht van 32 op een Amsterdamsch pond, zoodat Macaré dus per netto picol van 120 pond 2560 stukken van een stuiver, of 1280 van twee stuiver moest afleveren, en niet 1280 of 640, zooals het Reglement zegt.

Berekend op ons tegenwoordig gewicht was een lood = 15,^{44} gram, en moesten de stukken van $1^1/_2$ en 3 lood, dus respectivelijk 23,^{16} en 46,^{32} gram wegen. De ruwe werkwijze, en de ongelijke dikte der staven, in aanmerking nemende, is het niet te verwonderen, dat verschillen van 5, of zelfs meer grammen aan te toonen zijn, en zeer zeker mogen wij uit dat verschil niet tot de gevolgtrekking komen, dat de muntslag niet gereglementeerd was. (*).

Dewijl het munten niet vlug genoeg ging, werd op 22 Juli 1796 besloten om hoofdzakelijk 2 stuiverstukken aan te maken, en tegelijkertijd werd de spillage op $1^1/_2$ % vastgesteld, met de bepaling, dat de aannemer boven die spillage, per picol 10 Rds. voor de stukken van 3 lood, en 12 Rds. voor die van $1^1/_2$ lood zoude ontvangen.

De juiste datum, waarop met munten begonnen werd, is mij niet bekend, doch pas in Juni 1796 werden de eerste bonken afgeleverd, zooals blijkt uit eene opgave dd°. ult°. Oct. 1797 van den Negotie Boekhouder — als volgt:

„„Notitie van het in de Waterpoort ontfangene kopergeld, „„*gerekend van Juny 1796, of de tijd dat hetzelve is geïntrodu-* „„*ceert geworden*, tot heden, als:

(*) Zie o. a. den verkoop-catalogus der Collectie van den Heer W. O. Gallois, door J. Schulman (22 April 1907) pag. 3, noot. *Bonken van vóór 1796 bestaan niet* en het ex. in bovenstaande collectie, onder No. 34 tot 1794 gebracht, bleek mij een gesleten ex. van 1804.

in	Juny	1796	Rds.	4.266 : 32
	July	„	„	8.533 : 16
	Augustus	„	„	13.118 : —
	September	„	„	10.978 : 16
	October	„	„	13.722 : 32
	November	„	„	13.447 : 32
	December	„	„	16.686 : 16
	January	1797	„	21.955 : 16
	February	„	„	20.857 : 32
	Maart	„	„	17.015 : 16
	April	„	„	21.406 : 32
	Mey	„	„	26.346 : —
	Juny	„	„	21.955 : 16
	July	„	„	27.445 : —
	Augustus	„	„	20.583 : 32
	September	„	„	23.053 : —
	October	„	„	16.467 : —
			Totaal Rds.	297.838 : —

Hoewel in deze opgave niet uitdrukkelijk van de „Japanse kopermunt" gesproken wordt, is het toch duidelijk dat de cijfers daarop slaan, omreden naar aanleiding van dit stuk blijkens Resolutie van 2 November 1797 besloten werd, om voortaan maandelijks slechts 200 picols, instede van 400 picols staafkoper te vermunten, omdat gebleken was dat het „maandelijks vertier" niet meer dan Rds. 13 à 14.000 bedroeg.

Van bovengenoemde hoeveelheid was in September 1796 voor Rds. 10.000, en in Mei 1797 voor Rds. 17.000 naar Java gezonden, terwijl op 2 November nog gelast werd om een bedrag van Rds. 30.000 daarheen te verzenden. (*).

Aangezien ik, behalve het hier boven medegedeelde stuk, geen enkele specificatie der gemunte hoeveelheden vond — want de rapporten van de „Werkmeesters" schijnen alle verloren

(*) Hier vond ik de reden, waarom de bonken van 1796 in den Oosthoek zoo zelden gevonden worden.

gegaan te zijn — moest ik naar een ander hulpmiddel uitzien om, zoo al niet de gemunte hoeveelheden, dan toch in elk geval de *jaren* vast te leggen, waarin de Bonken geslagen werden.

Voorzooverre de Bijlagen der Resoluties bewaard bleven, vinden we daarin *vrij geregeld* twee maandelijksche Rekeningen opgenomen.

1o. Een „Restant memorie" van de „Groote Geldkamer" (* en

2o. Een „Berigt weegens de administratie 's Comp[ies] Groote Geld Kassa."

De „GROOTE GELDKAMER" bevatte alleen *Nieuw aangevoerde* of *Nieuw gemunte specie*, (goud en zilver) *de Nieuwe Credietbrieven*, Preciosa, de monsters van diverse gouden en zilveren Ropyen, en verder alle papieren van waarde, Contracten, schuldbekentenissen, enz. enz. De *Nieuw aangevoerde*, of *gemunte* duiten, (i. c. de Bonken) werden opgeslagen in de Pakhuizen bij de Waterpoort, doch als een onderdeel van de Groote Geldkamer beschouwd. Geld, *eenmaal in omloop gebracht zijnde*, keerde als regel, *niet* in het saldo van de Groote Geldkamer terug.

De „GROOTE GELDKASSA" werd ten deele uit de Groote Geldkamer gefourneerd, en uit die kas werden op „ordonnantie" uitbetalingen gedaan, hetzij voor diverse onderkassen bijv. „d'Equipage Werff, 't Ambagts quartier, 't Comptoir Generaal," enz. enz. hetzij voor groote inkoopen, dan wel betalingen op voorschot of afrekening aan leveranciers, zoodat ook de Werkmeesters van de Bonken c. a. uit die kas betaald werden, en we het maandelijks uitbetaald bedrag op de kasrekening verantwoord vinden onder het hoofd „Muntery

---

(*) Het Hoofd dier saldo rekeningen luidt, indien er bonken in kas zijn „Restant memorie der goude en zilvere munt specien, item Papieren van Credit in 's Comps. Groote Geldkamer [zoomede van het Japans kopergeld in de Negotie Pakhuisen aan en bezijden de Waterpoort onder ultimo . . .]. Het door mij tusschen haakjes geplaatste, varieert, en luidt bijv. in Sept. 1799 „„zomede der nieuw aangemaakt wordende methaale Lood munt, in de Pakhuisen aan en bezijden de Waterpoort, onder ultimo September 1799.""

van Japans Koper" of „Muntery van Metaal en Lood" dan wel „Muntery van Thinne duiten."

Het is uit deze twee rekeningen, dat ik den Staat (Bijlage C) heb samengesteld.

In de eerste plaats noteerde ik elke maand het bedrag dat uit de „Groote Geld Kassa" voor de munting betaald werd, (die voor de tinnen duiten nam ik niet over, omreden de geschiedenis daarvan compleet is), en in de tweede plaats, boekte ik het Saldo in Kas, aan diverse Bonken of metalen Stuivers, zooals dat maandelijks in de „Restant Memories" van de Groote Geldkamer, als aanwezig in de Pakhuizen bij de Waterpoort, genoteerd staat.

Werd door de „Groote Geld Kassa" voor een of andere muntslag betaald, *dan moet natuurlijk ook gemunt zijn.*

Stijgt het Saldo van een of andere muntsoort in de „Restant Memorie", dan wijst zulks *zeker* op munting, *omdat*, zooals ik reeds boven aantoonde, *geen circuleerende munt in de pakhuizen terug kwam.*

Daling van het saldo kan in sommige gevallen wijzen op staking van den muntslag, doch kan evenzeer het gevolg zijn van een grooter „maandelijks vertier" of van een verzending naar Java of een der „Buiten Comptoiren", zoodat we bij het trekken eener conclusie, daarop gebaseerd, eenigszins voorzichtig te werk moeten gaan.

Blijft evenwel het saldo constant, zooals bijv. dat van de metalen stuivers, in de maanden Maart t/m October 1801, dan mogen we daaruit concludeeren, dat in die maanden niet meer aangemunt werd.

Unter Umstände, kan die Staat, hoewel helaas onvolledig, toch zeer leerzaam zijn, en zal ik er dan ook vrij vaak naar moeten verwijzen, bij gebrek aan andere gegevens.

Aangezien uit de notitie van den Negotie Boekhouder de muntslag blijkt tot en met October 1797, begon ik den staat met November d. a. v. Van het jaar 1798 zijn slechts 3 bundels Bijlagen bewaard gebleven, doch uit de daarin voorkomende stukken blijkt voldoende, dat in dat jaar Bon-

ken van 1 en 2 stuiver geslagen werden, en zulks vermoedelijk gedurende het geheele jaar, afgaande op de vrij geregelde stijging van het saldo.

Ik heb niet kunnen nagaan of de betalingen uit de „Groote Geld Kassa" *steeds* betrekking hebben op de maand, waarin ze geboekt werden, zoodat het mogelijk is, dat het bedrag van Rds. 3260, in Januari 1799 betaald, op December 1798, en dus het montant van Rds. 2580 in Februari geboekt op Januari t. v. moet slaan. (*) In elk geval blijkt duidelijk, dat in het begin van 1799 nog bonken geslagen werden, en uit de stijging van het saldo, vergeleken met December 1798, zien we, dat behalve de reeds door Netscher en van der Chijs vermelde stukken van 1 stuiver, ook nog Bonken van 2 stuivers geslagen zijn. De Rekeningen van 1799 zijn compleet aanwezig, en zien we daaruit dat van Maart — December geen betalingen meer voor „Muntery van Japans Koper" gedaan zijn, en dat het saldo der bonken voortdurend daalt, en de voorraad in de pakhuizen, voorzooverre betreft de 2 stuiver stukken reeds in April, en de 1 stuiver stukken in Augustus d. a. v. uitgeput was.

Dat men in 't begin van 1799 de munting van Japansch koper staakte, was niet omreden men voldoende kopergeld had, doch *omdat geen staafkoper meer aanwezig was, en men uit Japan geen aanvulling ontving*. Door den voortdurenden oorlogstoestand, werd ook uit Nederland geen pasmunt of kopergeld ontvangen, zoodat het niet te verwonderen is, dat men op een gegeven oogenblik „met de handen in 't haar zat" en dat Siberg op een middel zon, om in den nood te voorzien.

Dat hulpmiddel werd gevonden, in een partij metaal, van oude kanonnen afkomstig, dat (vermoedelijk om hetzelve voor de munting handelbaarder te maken) vermengd werd met lood.

(*) Volgens het eenigste kassa-rekeningboek dat nog bestaat, werden in 1804,5 de leveringen der loopende maand, pas in de daaraan volgende betaald en geboekt. Vermoedelijk was zulks dus ook in voorafgaande jaren het geval.

Op last van Siberg nam de gewezen Chef van het Ambachtskwartier J. H. Wiegerman daarmede een proef, en wordt ons het resultaat uitvoerig medegedeeld, in een Memorie door hem (Siberg) op 21 Juni 1799 ingediend. (zie Bijlage D).

Ook uit dat stuk zien wij duidelijk dat de nood drong, en dat de metalen stuivers dus in den vollen zin van het woord, in Artikel 1 van het betreffend Reglement „Noodpenningen" genoemd mochten worden.

Bij Resolutie van 21 Juni 1799 (dus op denzelfden dag dat het rapport werd overgelegd) werd Siberg gemachtigd om de noodige maatregelen voor dien muntslag te treffen, en een Reglement samen te stellen, terwijl tevens besloten werd om bij Publikatie die nieuwe munten gangbaar te verklaren.

Reeds op 25 Juni d. a. v. verscheen het Plakaat (*) waarop in margine een afbeelding der stempels voorkomt, en waarin de stukken beschreven worden als „een metaale „„munt, ter swaarte van een loot ieder, bestempeld aan de „„eene zyde met het woord Java en het jaargetal, en aan „„de andere zyde met de letters I: S: — gelijk in margine „„dezes staat uitgedrukt — en op dies rand gekarteld met „„paareltjes.""

De munten werden gangbaar verklaard te „„Batavia en dies „„ressort, als ten Gouvernemente van Java's Noord Oostkust, „„Cheribon en Bantam voor de waarde van vier duiten „„Hollandsch, of een Stuiver Indisch geld."" (**)

Op 9 Juli 1799 werd het Reglement (zie Bijlage E) gearresteerd en uit dat stuk, (***) zien we dat de muntslag

---

(*) Dit Plakaat is opgenomen in van der Chijs's Plakaatboek deel XII, pag. 988.

(**) Op 23 Januari 1800 werd besloten om, bij wijze van proef, een bedrag van Rds. 1000.— aan metalen stuivers naar *Macassar* te zenden, om die daar in omloop te brengen, *dewijl men geen duiten* (zooals gevraagd waren) *fourneeren kon.*

(***) Dit Reglement is niet in 't Plakaatboek opgenomen.

werd opgedragen aan Arnold, Andreas, Gijsbert, Wiegerman. Evenals bij de tinnen Duiten en de Bonken bleek, is dus hier weder een famillelid van den „Proefnemer" tot Aannemer benoemd. De reden hiervoor is mij uit de stukken niet gebleken, doch ik vermoed dat het spreekwoord „Die 't dichtst bij 't vuur zit, warmt zich 't best" hier toepassing vond.

Zooals verder uit Art. 1 blijkt, bestonden die stuiverstukken dus uit een mengsel van $^{2}/_{3}$ kanonmetaal en $^{1}/_{3}$ lood — moesten per stuk ± een lood (oud gewicht) wegen — en moesten evenals de bonken in de Pakhuizen bij de Waterpoort afgeleverd worden.

Het Reglement werd op 15 Augustus gewijzigd, en werd de „Metaale Munt" alsnu „Metaale Lood Munt" genoemd, zoodat in de Rekeningen der groote Geld Kassa, dan ook steeds gesproken wordt van „Munterije van Metaal en Loodt".

Op welken datum de munting begon, bleek mij niet, doch pas in September komen die stukken in de „Restant Memorie der Groote Geldkamer" voor, terwijl de rekening der „Groote Geldkassa" reeds in Juli Rds. 500. voor dien muntslag uittrok.

In een uitvoerige berekening van het smeltverlies, door Wiegerman onder dd°. 18 Dec: 1799 ingediend, en waarin hij aantoont 18 % verloren te hebben, is die berekening gebaseerd op de 217 Picol „Methaale Lood stukken" *sedert 16 September* door hem afgeleverd. Het kan dus wel zijn dat pas in September voor 't eerst van die stukken geslagen werden, en dat de bedragen in Juli en Augustus uitbetaald, voorschotten op de installatie waren.

Naar aanleiding van bovengenoemde berekening, werd bij Resolutie van 31 December 1799 het smeltverlies, door Wiegerman in rekening te brengen, op 18 % bepaald.

Dat het — uit den aard der zaak door de grootere bewerkelijkheid der stukken — met de munterij minder vlotte dan gewenscht was, zien we duidelijk uit de uitgetrokken bedragen, daarbij in aanmerking nemende dat de kosten per

picol Rds. 21¼, dus meer dan het dubbele van die der bonken bedroegen. (*).

Het zal dus een opluchting geweest zijn, dat op 't eind van 1799 weder Japansch koper ontvangen werd, en men weder bonken kon slaan.

In de Resolutie van 31 December 1799, lezen we:

„„Op het voorstel van den Heer waarnemend Directeur „„Generaal Siberg is, ten einde in het gebrek aan kopere „„duiten en andere kleine munt te voorzien, goedgevonden „„en verstaan de jongst uit Japan aangebragte 2500 picols „„Japans staafkoper te doen dienen tot het aanmaken van „„Japans koperen muntstukken van 3 en 1½ lood ieder, „„tegens de gangbaare waarde van twee en een stuiver, van „„agt en vier duiten ieder, en dat werk op te dragen aan „„den onderkoopman, Arnoldus, Andreas, Gijsbert Wiegerman, „„en den vorigen aanneemer, den burger Anthony Macaré, „„om beide daarover het op en toezicht te hebben en zulks „„op de instructie, door deze Regeering bij de Resolutien „„van den 26en May 1796 gearresteerd, en de daarbij den „„22en July daaraan gemaakte alteratien, mitsgaders de „„prijs van het arbeidsloon alsnu te verminderen tot Rds. 7 „„voor de stukken van 3, en tot Rds. 9 voor die van „„1½ lood het picol, of voor zoveel de voornoemde Wie-„„german en Macaré hebben aangeboden om dat werk aan „„te nemen, terwijl Compagnie's wegen de onbekwame ge-„„reedschappen zullen worden gerepareerd; voorts het aan-„„maken van de nieuwe metaale munt mede als nu aan „„beide de gemelde perzoonen op te dragen om over en „„weder verantwoordelijk te zijn en den andere in cas van „„indispositie de vereischte adsistentie te bieden.""

Zooals hieruit blijkt, zijn de bonken, dus in 1800 geslagen

(*) Op 14 Februari 1800 bracht Siberg valsche stuivers ter tafel, die beschreven worden als: in lood gegoten, met de hand buigzaam, niet gekarteld, dunner en grooter dan de echte munt.

Bij Publikatie van dienzelfden dag werd de gemeente tegen die stukken gewaarschuwd.

op de bepalingen van het oude Reglement, behoudens de wijziging wat de betaling betreft.

De Compagnons Wiegerman-Macaré trokken vermoedelijk meer profijt uit het kappen der bonken, dan uit het slaan der metalen stuivers, want hoewel de gegevens voor 't jaar 1800 gebrekkig zijn, zien we zulks duidelijk uit de stijging van het bedrag, uitgetrokken voor de „Muntery van Japans Koper", tegenover de daling van dat voor de „Methaale loodmunt", betaald.

Helaas ontbreken juist de bundels bijlagen der laatste maanden van 1800 en der eerste maanden van 1801, zoodat ik niet heb kunnen constateeren, wanneer voor 't laatst een betaling voor de metalen stuivers heeft plaats gevonden.

Netscher en van der Chijs noteeren in hun werk op pag. 109 No. 48, nog metalen stuivers met 't jaartal 1801.

Ik heb wel is waar nimmer een exemplaar van dat jaar gezien, doch aangezien ik niet met zekerheid kan aantoonen, wanneer met de munting opgehouden is, mag zulks niet als bewijs voor 't niet bestaan er van, gelden.

In de Resolutie van 23 Juni 1801, lezen we: „Uit een
„„door den heer waarnemend Directeur Generaal Siberg
„„ingestelde nota en drie daarnevens gevoegde berichten
„„van zijn Ed: van den opziender der koperslagers in het
„„ambachtskwartier (*) gezien zijnde, dat de uitslag van
„„de in 1799 onder het opzicht van den onder opziender
„„der Timmeragien Arnold Andreas Gijsbert Wiegerman op-
„„gerichte (metaale munt van een stuivers stukken niet aan
„„de verwachting koomt te beantwoorden die men daarvan
„„gehad heeft, dat daarin dagelijks vier picols zoude hebben
„„kunnen worden verwerkt, wijl het daarin aangemaakte in
„„den tijd van 24 maanden nauwlijks 44½ pond daags bedra-
„„gen heeft; en dat dezelve behalven de dagelijks toeneemende
„„moeilijkheden om werklieden te bekomen niet buiten scha-
„„de van de Compagnie en hem, Wiegerman, als aanneemer

(*) De Nota en de drie berichten, waaruit vermoedelijk de geheele muntslag zoude gebleken zijn., trof ik in de Bijlagen niet aan.

„„van dat werk kan worden in stand gehouden dan door de „„gangbaare waarde van de stukken te verhoogen van een „„oude stuiver tot een nieuwe stuiver, of insteede van 4 duiten „„daarvoor 5 duiten te stellen) zo is goedgevonden die munt „„provisioneel te laten stil staan, en dezelve in dien staat „„te laaten als dezelve thans is, totdat men genoegzaame „„zekerheid zal hebben aangaande het door den Capitain „„Ingenieur te Samarang, Schmaltz geformeerd, en bij de „„notulen van den 20[en] deezer (*) vermeld plan tot het „„aanmaaken van duiten van Japans Koper, ten einde als- „„dan daaromtrent finaal te disponeeren.""

Ik neem de Resolutie in haar geheel over, omreden naar aanleiding van dat besluit in het Plakaatboek Deel XII pag: 989 gezegd wordt „„De aanmaak dezer muntsoort is „„den 23[sten] Juny 1801 gestaakt omdat de (volgt als excerpt het door mij tusschen ( ) geplaatste).

Zonder meer, zouden wij dus, *afgaande op het Plakaatboek*, moeten aannemen dat de metalen stuivers tot medio 1801 geslagen werden, doch dat dit *onjuist moet zijn*, bewijst ons het saldo van de Groote Geldkamer, dat, voorzooverre het die munten betreft, van af Maart 1801 constant 11.712 stuks (dus 30½ zak = Rds. 244) blijft.

Ook de eenigste kassarekening die ik vond, n. m. die van Mei 1801 (slaat dus verm: op April) trekt geen bedrag uit voor de „Munterij van metaal en lood."

Hoewel dus de mogelijkheid bestaat dat nog in Januari — Maart gemunt werd, zoo is het mijns inziens toch *zeker* dat op 23 Juni de munt reeds lang stil stond, en in aanmerking genomen dat de reede van Batavia van 23 Augustus tot 13 November 1800 door de Engelschen geblokkeerd was — en Onrust met andere eilanden door hen bezet, en de pakhuizen aldaar verwoest werden, zoodat Wiegerman het benoodigde

(*) Op die vergadering werd besloten om den Ingenieur Julien Schmaltz naar Batavia te laten komen ter bespreking van zijn ontwerp, dat niet voldoende uitgewerkt was, wat de kosten betrof. Van zijn plan kwam niets: het was te omvangrijk, en men was in Indië destijds nog niet rijp voor het idee van een Staatsmunt.

lood (zie Art. 2 van het Reglement) niet van daar betrekken kon — geloof ik zelfs niet ver van de waarheid te zijn, door aantenemen *dat reeds in de laatste maanden van 1800 niet meer gemunt werd.*

Ik kan mij echter vergissen.

De Resolutie van 23 Juni 1801 munt zeker niet uit door duidelijkheid, en aangezien de Bijlagen verloren gingen, mogen we onze fantasie laten werken. Zooals we zagen, bood de Ingenieur Schmaltz een ontwerp voor een muntinrichting aan. Natuurlijk moet op de vergadering dd°. 20 Juni, de bestaande munt ter sprake gekomen zijn, en zal men Siberg verzocht hebben daaromtrent rapport uit te brengen.

Aangezien dat rapport niet gunstig uitviel, werd besloten „„die munt provisioneel te laten stil staan,"" d. w. z. (altijd volgens mijn opvatting) om voorloopig geen moeite te doen om die munt weder op dreef te brengen, èn (voor het tegendeel bestond geen aanneembare reden) „„dezelve in dien staat te laaten, als dezelve thans is"", totdat men over het plan van Schmaltz beter zal kunnen oordeelen.

Dat Siberg spreekt van 24 maanden, dus rekent van Juli 1799 — Juni 1801, zoude *tegen* mijn opvatting kunnen pleiten, doch daar staat tegenover dat het lage dag-productiecijfer, als bewijs *vóór* mijn stelling kan aangevoerd worden, want dat bedrag is *zonder twijfel te laag.* Vermoedelijk stond in het rapport 94½ pond en maakte de copiïst van de notulen, daarvan 44½ pond, een schrijffout die zeer aanneembaar is.

De ons blijkens Bijlage C, *bekende* bedragen voor dezen muntslag uitbetaald, beloopen reeds Rds. 11.000. Aannemende een bedrag van 44½ pond per dag, vinden we over 24 mdn. slechts ruim 305 picols van 105 pond, waarvoor ad 21¼ Rds. per picol dan Rds. 6481¼ betaald moesten zijn. Nemen we daarentegen aan 94½ pond, dan komen we volgens dezelfde berekening op 648 netto Picols, en Rds. 13.770, en blijft dus een bedrag van Rds. 2.770 over, dat gemakkelijk te boeken is in de maanden April, Mei en Juli 1800, waarover de kassa-rekening niet gevonden werd.

Het werd 1803, zonder dat een finale afrekening over de „Munterij van Metaal en Lood" plants vond. Waarom de zaak zoo lang traineerde, is niet duidelijk, doch pas in de Resolutie van 1 April 1803 komt daarover het volgende voor:

„„Welmelde Heer Directeur Generaal (Wiese) nog ge-„„produceerd hebbende een door Zijn Edele gerequireerd „„berigt van den tweede Opperkoopman dezes Kasteels „„Johannes Ekenholm, op een adres annex diversche bijlagen „„van de geweezen aanneemers der methale noodmunt Ar-„„nold Adreas Gijsbert Wiegerman en Anthony Macaré, „„met betrekking tot de nog ter hunner verantwoording „„staande contanten, methaale en gereedschappen, zo is na-„„volgens de voorstel van welmelde Heer Directeur Gene-„„raal, goedgevonden en verstaan:

„„*ten Eersten*, het verschil van 2 pikols en 12 ponden „„methaal die de voornoemde aanneemers zeggen minder „„ontvangen te hebben dan de specificatie van wijlen den „„opziender der koperslagers in dat Kwartier Pierre Joseph „„La Marche dicteert, te begrijpen onder het hierna te „„melden smeld- en vijlverlies, op de daarvan aangemaakte „„noodmunt.

„„*ten Tweeden*, de door de meermelde aanneemers bereeds „„vervaardigde methaale stukken tot 37 pikols, bereekend „„op 102 pond ieder pikol, alsnog te laten stempelen met het „„Stempel van 1800, om vervolgens in de Waterpoort „„behoorlijk verantwoord te worden.

„„*ten Derden*, het nog onder hun berusting zijnde een „„pikol gemengde specie aan den opziender der koperslagers „„te (laten) afgeeven, tot het maken van gewigten als „„anderzints.

„„*ten Vierden*, om de daarvoor gegeeven reedenen alsnu „„in steede van de bevorens geaccordeerde 18 pret smeld-„„en vijlverlies, te accordeeren 22 gelijke percentos.

„„*ten Vijfden*, de door de voornoemde aanneemers na aftrek „„van het hen competeerende voor de opgemelde nog finaal „„te vermunte 37 pikols methaal, alsnog (te) restitueeren

„„Rds 745 : 7 te laten afschrijven, uithoofde van de door „„hen, in hun privé gedane groote onkosten tot den aanleg „„van die munterij.

„„*ten Zesden*, door den dikwijls gemelde aanneemers de „„onder hen nog berustende 4341 ponden zuiver methaal, „„te laten afgeeven aan den reeds vermeld opziender der „„koperslagers ter nadere verantwoording.

„„*ten Zevenden*, de door den evengemelde aanneemers tot „„aanmaken van de voorschreeven munt geëmployeerde ge- „„reedschappen, in de onderscheiden Administraties te laten „„terug brengen, en laatstelijk of:

„„*ten Agtsten*, uittestellen de dispositie op de door boven- „„gemelde Ekenholm bij voorschreeven berigt, voorgestelde „„verdere aanmaking van de meermelde noodmunt.""

Helaas kon ik de ter tafel gebrachte stukken niet naslaan, want juist de bundel, Bijlagen der Resoluties over de maand April 1803, is verdwenen.

Duidelijk is evenwel, dat van een voortzetting van den Muntslag geen sprake is, doch dat in 1803 slechts een restant van 37 pikols (berekend ad 102 pond) reeds afgewerkte muntplaatjes, gestempeld werd, *en wel met den stempel van het jaar 1800.*

De ruim 120.000 stuks metalen stuivers die in 1803 geslagen werden, zijn dus van de vroegere munten niet te onderkennen, *en uit het feit, dat men ze sloeg met stempels van het jaar 1800, blijkt dunkt mij afdoende, dat stempels van 1801 niet bestaan hebben.*

Hoewel blijkens het slot der Resolutie, Ekenholm voorstelde om met het munten van dergelijke stukken voort te gaan, en men de dispositie op dat voorstel tot later uitstelde, zoo lezen we verder niets meer over die zaak, en had men blijkbaar geen lust in een tweede afschrijving.

Terugkeerende tot de Bonken, zien we uit den staat C. dat in de jaren 1800, 1801 en 1802 geregeld stukken van 1 en 2 stuiver geslagen zijn, en zulks, afgaande op de maandelijksche uitbetalingen, in vrij groote hoeveelheid.

Op het eind van 1802 begon het staafkoper te verminderen (*) en zien we dan ook een daling in de cijfers, terwijl daarentegen in Februari 1803 weder full speed gemunt werd.

Daar uit de nog aanwezige stukken blijkt, dat in Januari en Februari 1803 niet minder dan 8300 picols Japansch staafkoper te Batavia zijn ingewogen, is die meerdere munting gemakkelijk verklaarbaar.

Aangezien de koperprijs, sedert 1796 belangrijk gestegen was, waardoor versmelting en clandestine uitvoer der bonken toenam, kwam men tot de conclusie dat het gewicht dier stukken niet meer aan de waarde van het koper evenredig was, en werd daarom op de vergadering van 28 Januari 1803 besloten (gepubliceerd bij Plakaat van 1 Februari d. a. v.), om het gewicht der stukken te verminderen, en te brengen op $2^1/_2$ lood voor de 2 stuivers- en $1^1/_4$ lood voor de 1 stuiverstukken. (**).

Op 14 Februari d. a. v. werd een „Verbeterd Reglement" vastgesteld (zie Bijlage F), waaruit blijkt dat de vorige aannemers Wiegerman en Macaré gehandhaafd werden.

In Januari werden dus nog bonken geslagen volgens de bepalingen van het oude Reglement, zoodat we van den jaargang 1803, stukken van 2 stuivers wegende 3 of $2^1/_2$ lood, en van 1 stuiver wegende $1^1/_2$ of $1^1/_4$ lood aantreffen, naargelang van den muntslag waartoe ze behooren.

Niettegenstaande de groote hoeveelheden, die gemunt werden, was er toch voortdurend gebrek, zoodat op 15 Februari 1803 door den Directeur Generaal Albertus Henricus Wiese voorgesteld werd om „„vermits het aanmaken van een- en „„twee stuivers-stukken van Japans staafkoper niet zo spoe„„dig geschieden kan, als voor de uitgave vereischt word, „„ook stukken te laaten aanmaken ter zwaarte van 10

(*) Bij Plakaat van 7 Sept: 1802 werd de uitvoer van het Japansch koper verboden, tot tijd en wijle de schepen uit Japan zouden zijn aangekomen, omreden die uitvoering strekte „tot werkelijke prejudicie van de gemeente, „„*doordien behalve deze munt geen geld rouleerd, geschikt tot den aankoop van alle* „„*dagelijksche benoodigtheden*"".

(**) Volgens ons tegenwoordig gewicht dus respectivelijk 38.6 en 19.3 gram.

„„loot, en te doen circuleeren voor de waarde van agt „„stuivers.”'

De Regeering ging met dit voorstel accoord en blijkens Resolutie van dienzelfden datum is „„nadien dit niet alleen „„strekken zal om de gemeente te kunnen gerieven, maar „„ook zo men vertrouwt, om de agio van deze noodmunt „„eenigzints te doen dalen, goedgevonden en verstaan om, „„conform de propositie, een duyzend picols Japans staaf- „„kooper te laaten vermunten tot stukken ter waarde van „„agt stuivers en ter zwaarte van 10 loot elk, en op beide „„de eindens te laaten zetten den stempel van 8 stuivers en „„het jaargetal, ten einde die niet door vuil gewinzoekende „„lieden worden besnoeyt, terwijl de van de staven koper over- „„schietende stukken en brokken, de zwaarte van 10 loot niet „„houdende zullen moeten worden geëmployeert tot het aan- „„maken van een- en twee Stuivers; en wijders op de „„gedaane aanwijzing door welgemelden heer directeur gene- „„raal, dat de aannemers van die munt voor het vermunten van „„ieder picol tot stukken van 2 stuivers genieten rijksdaalders „„7, papieren geld, en voor de stukken van een loot rijksdaalders „„9, en dus voor het aanmaken van stukken van 8 stuivers „„betaald zoude kunnen worden rijksdaalders 5 per picol, „„mede in papier van credit, is almede goedgevonden aan de „„aanneemers van de voorschréeven munt, Arnold Andreas „„Gijsbert Wiegerman en Anthony Macaré, voor het aanmaken „„van de gemelde agt stuiver stukken toeteleggen rijksdaalders „„5 voor de picol, in papieren van credit; en dezelve te gelasten „„om tevens te blijven continueeren met de aanmaking van de „„stukken van *een en van twee loot*, na evenredigheid van de „„verwerkt wordende 1000 picols tot stukken van 8 stuivers, „„en de gemeente, voor zo verre zulks noodig is, hiervan „„te informeeren.” (*)

Zoekende naar een bewijs, ter aantooning, hoe weinig

(*) In het Plakaatboek deel XIII pag. 592 is deze Resolutie van 15 Febr. 1803, zonder commentatie opgenomen.

men dikwijls vertrouwen kan, op de dictie van de Resoluties, zouden we geen beter voorbeeld kunnen aanhalen dan dit stuk.

Waar toch pas den dag te voren, conform de Resolutie van 28 Januari, vastgesteld en gereglementeerd was, dat de stukken van twee en een Stuiver, respectivelijk $2^1/_2$ en $1^1/_4$ lood zouden wegen, wordt nu gesproken van 2 en 1 lood; en terwijl men bij Art: 8 van het verbeterde Reglement, den aannemers per netto Picol, respectivelijk Rds. 8:12 en Rds. 10:12 toelegde, spreekt men nu nog van de oude condities volgens de Resolutie van 31 December 1799.

Uit de bepaling dat de 8 stuiver stukken 10 lood moeten wegen, blijkt duidelijk dat de andere cijfers onjuist zijn, en verder zien we uit het Reglement (Ampliatie op het vorig Reglement) hetwelk op 22 Februari 1803 werd vastgesteld (zie Bijlage G.), dat het Reglement van 14 Februari te voren, gehandhaafd bleef, aangezien blijkens de artikelen 2, 4 en 9 der ampliatie, naar dat stuk verwezen wordt.

Deze onhandige muntstukken werden bij een plakaat van 18 Februari 1803 gangbaar verklaard, doch in het saldo der „Groote Geldkamer" van genoemde maand komen die munten nog niet voor.

Doordat ik de „Restant Memorie" van Maart niet aantrof, weet ik niet of in die maand reeds 8 stuiver-stukken aanwezig waren, en pas in de rekening van April vond ik het hoofd „Nieuw aangemaakt wordende Japanse kopermunt" doch verder oningevuld, omdat de kas, wat bonken betrof, *leus* was.

Daar dit ook in Juni het geval was, vinden we op den staat *slechts eens* een restant van die muntsoort opgenomen.

Op den 28en Juni 1803 rapporteerde Wiese:

„„Met ulto. Mey was aan Japans staafkooper nog aanhanden
„„2600 picols; 's weeks word daarvan geslaagen aan kooper-
„„geld 150 picols, zo dat buiten den afval of het gruijs
„„men stellen kan 's maands verbruikt te worden 650 picols,
„„en dus in vier maanden, of met ulto. September aanstaan-
„„de, op den tegenswoordigen voet voortgaande, dit hulp-

„„middel zal zijn ten einde geloopen, alzo door de meerdere „„uitgaaven in koopergeld, *al ordinair met ult°. der maanden,* „„*niets van dat Metaal per restant in Cassa blijvt.* Te wenschen „„is het ...... enz. enz."'"

Naar aanleiding van dat rapport werd blijkens Resolutie van 30 Juni d. a. v. besloten om met de munterij van 8-stuiver stukken op te houden, en instede van 150 picols, wekelijks slechts 100 picols staafkoper, tot stukken van 1 en 2 stuivers te verkappen „„en wyders uit te stellen de „„verdere dispositie waartoe dit onderwerp aanleiding komt „„te geeven, totdat men wegens de gedane geldeisch uit „„Nederland, door de Heeren Meesters nader en stellig zal „„weezen geïnformeerd."'"

Dit laatste bleek evenwel uitstel van executie, want door den in Juni uitgebroken oorlog met Engeland — waarvan men het eerst door Amerikaansche couranten op 18 December van dat jaar kennis kreeg — was de aanvoer uit Nederland zoo goed als onmogelijk geworden, en slechts af en toe ontving men, meestal middels Amerikaansche schepen, een klein ontzet. (*).

Gelukkig kreeg men in 't begin van 1804 weder groote aanvoeren van koper uit Japan, en dat men in den loop van dat en 't volgende jaar, daarvan een goed gebruik maakte, wordt wel het best gedemonstreerd door de maandelijksche uitbetalingen van de »Groote Geld Cassa."

Het is ook in 1804 *dat voor het eerst* bonken van een $^1/_2$ stuiver, dus ter waarde van 2 duiten, geslagen werden.

Bij Resolutie van 17 Januari werd besloten om die stuk-

(*) Ik vond mijn vermoeden, uitgesproken op pag. 188 Deel L. van dit Tijdschrift, bevestigd. Door Kapitein Coffin zijn met het Amerikaansche schip Penman aangevoerd 84 vaten en 1 kist duiten, bevattende, blijkens een opgave ddo. 25 Juni 1804,

„„3539$^7/_{11}$ zakken Heele duiten met de Munt van de O. I. Cie.
„„2253 „ „ „ „ „ „ Indiae Batav:
„„ 163 „ Halve „ „ „ „ „ „

„„5955$^7/_{11}$ „ à ƒ 10.— Nederlands, van 8 duiten op een stuiver
totaal ƒ 59.552 : 16."'"

ken te doen slaan, en zulks naar aanleiding van een voorstel daaromtrent uitgebracht door A. H. Wiese. (Zie bijlage H.)

Die stukken zijn geslagen van den afval der groote bonken ('t zoogenaamde gruis) en wogen conform het voorstel 1/2 lood.

In verhouding tot de bonken van 8, 2 en 1 stuiver, waren die stukken dus 1/8 lood te licht, en hoewel dit verschil misschien te motiveeren was, doordat de munting dezer kleine stukken, zoo veel hooger in prijs kwam, zoo gaf deze wanverhouding toch reeds spoedig aanleiding tot namaak.

Een Reglement omtrent dezen muntslag bestaat niet, doch wel een Plakaat, gedateerd van 31 Januari 1804, waarbij de Halve Stuivers worden gangbaar verklaard. (*)

In Januari 1804 werd het denkbeeld geopperd om eveneens het slaan van 8-stuiver bonken *te hervatten*, doch de bezwaren daartegen uitgebracht door de aannemers Wiegerman en Macaré in hun schrijven ddo. 31 Januari 1804, (Zie Bijlage I) waren blijkbaar afdoende, zoodat van het plan werd afgezien, en blijkens Resolutie van 31 Januari 1804 werd „„goed gevonden het munten van stukken van 8 stuivers „„voor eerst en tot nadere ordre te laaten stil staan.""

Hoewel men uit de notitie, voorkomende in het Plakaatboek deel XIV pag. 3, luidende „„Op 31 Januari 1804 is „„besloten vooreerst af te zien van het aanmaken van bon„„ken van 8 stuivers"" zoude kunnen opmaken dat dus nog in 1804 dergelijke stukken geslagen werden, zoo zien we uit het vorenstaande c. a. duidelijk, dat slechts van een *voorstel* tot hervatting van dien muntslag sprake was.

Halve stuivers zijn evenwel gedurende het geheele jaar 1804, tot 6 Mei 1805 geslagen. Doordat men tot de ontdekking kwam dat die stukken op groote schaal werden nagemaakt, werd op laatstgenoemden datum de munting gestaakt.

Tot heden vond ik halve stuivers van 1805 nergens vermeld, en slechts een exemplaar van dien jaargang is in mijn collectie aanwezig.

(*) Zie Van der Chijs's Plakaatboek, Deel XIV, pag. 2-3.

Toevallig bevat 's Lands Archief nog het Kassa-rekeningboek, loopende van December 1804 tot en met Augustus 1805, waaruit blijkt dat Macaré in 1805 betaling ontving als volgt.

Jan.	280	picols Stukken van	2	St. à Rds.	8¼	p.p. Rds.	2301. —	
„	116	„ „	„ 1	„ „ „	10¼	„ „	1189. —	
„	10	„ „	„ ½	„ „ „	16	„ „	160. —	
								Rds. 3650. —
Febr.	280	„ „	„ 2	„ „ „	8¼	„ „	2310. —	
„	125	„ „	„ 1	„ „ „	10¼	„ „	1281 : 12	
„	10	„ „	„ ½	„ „ „	16	„ „	160. —	
								„ 3751 : 12
Maart	305	„ „	„ 2	„ „ „	8¼	„ „	2516 : 12	
„	145	„ „	„ 1	„ „ „	10¼	„ „	1486 : 12	
„	15	„ „	„ ½	„ „ „	16	„ „	240. —	
								„ 4242 : 24
April	323	„ „	„ 2	„ „ „	8¼	„ „	2664 : 36	
„	164	„ „	„ 1	„ „ „	10¼	„ „	1681. —	
„	13	„ „	„ ½	„ „ „	16	„ „	208. —	
								„ 4553 : 36
Mei	387	„ „	„ 2	„ „ „	8¼	„ „	3192 : 36	
„	197	„ „	„ 1	„ „ „	10¼	„ „	2019 : 12	
„	21	„ „	„ ½	„ „ „	16	„ „	336 : —	
								„ 5548. —
Juni	335	„ „	„ 2	„ „ „	8¼	„ „	2763 : 36	
„	160	„ „	„ 1	„ „ „	10¼	„ „	1640. —	
„	10	„ „	„ ½	„ „ „	16	„ „	160. —	
								„ 4563 : 36
Juli	335	„ „	„ 2	„ „ „		„ „	2763 : 36	
„	165	„ „	„ 1	„ „ „		„ „	1691 : 12	
								„ 4455 —

Aug. Aan den aanneemer deezer munt A Macaré
„ in vold. van 't stempelloon der door hem in July j.l.
„ in de Waterpoort afgeleeverde:

„ 425 pic. tot 2 St. stukk. à Rd. 8¼ 't pic. Rd. 3506 : 12
„ 190 „ „ 1 „ „ „ „ 10¼ „ „ 1947 : 24
Rd. 5453 : 36

„ Aan denzelven in voegen als even, en wel
„ in deeze maand afgeleeverde:

„ 340 pic. tot 2 St. stukk. à Rd. 8¼ 't pic. Rd. 2805.—
„ 160 „ „ 1 „ „ „ „ 10¼ „ „ 1640 — Rd. 4445.—
Rd. 9898 : 36

Bovenstaande boekposten Januari t/m. Juli zijn in excerpt, doch die van Augustus is woordelijk overgenomen. Uit die laatste post zien wij dat de betalingen in het boek *steeds slaan op het in de voorafgaande maand ingeleverde*, zoodat de

10 picols aan Halve Stuivers van Januari nog behooren tot den jaargang 1804. Verder geeft deze boekpost ons de verklaring, waarom in de Kassa-rekeningen *meestal* in Augustus een grooter bedrag voorkomt, terwijl in de maand September niets werd uitgetrokken. Het is duidelijk dat deze wijze van boeking verband houdt met het afsluiten der jaarrekeningen.

De bedragen in Februari t/m Juni te samen tellend, zien we verder dat in 1805 nog 69 picols of tegen 7904 stuks per netto picol, totaal 545.376 bonken van ½ stuiver geslagen werden.

Dat van dit vrij groote aantal bijna niets tot ons kwam, is gereede te verklaren, doordat 1o. een deel niet in omloop werd gebracht, en 2o. doordat de rest spoedig na de uitgave werd ingewisseld. (*)

Bij Plakaat van 10 Mei 1805 (**) werd gewaarschuwd tegen de valsche halve stuivers, die „„zodanig zijn nagemaakt, „„vervalscht, en onder dezelven in circulatie gebragt, dat „„hetzelve zo wel is ontdekt geworden aan het minder „„gewicht derzelven, in massa genomen, tot wel een derde „„beneeden de gemelde bestemde zwaarte, schoon daaronder „„ook mogten gevonden worden, die het gewicht van een „„half lood komen te houden, alsdat de nagemaakte door „„den aannemer der munt van Japans Koper, niet alleen „„veel dunder, en platter, ongelijk breed en hoekig op de „„kant en met veel scheuren bevonden zijn, maar dat ook „„de stempel van het jaargetal in onderscheiden opzichten met „„de echte aangemaakte stukken niet overeenkomt, en onder „„anderen te zien zijn aan de 4 van het jaargetal 1804 en „„ook de S, aanduidende stuivers, dewelke verkeerd geslagen „„te vinden is."" (***).

(*) Het is duidelijk dat ½ stuivers van 1805 dus niet bestaan kunnen. Het exemplaar in den verkoop-catalogus der Collectie W. O. Gallois (pag. 5, No. 69) tot dien jaargang gebracht, bleek mij een stuk van 1804)

(**) Geheel opgenomen in Van der Chijs's Plakaatboek deel XIV. pag. 172.

(***) In den brief van Macaré (zonder datum, doch in de bijlagen onder de stukken van 30 April opgenomen) wordt alleen gesproken van het min-

Aangezien de beschrijving der valsche stukken nog al vaag is, en op de echte stukken, doordat de stempels dikwijls op de korrelige snijvlakte geslagen zijn, de 4 soms moeilijk als zoodanig te onderkennen is, zal dit Plakaat aanleiding gegeven hebben tot meerdere verwarring, en zullen ongetwijfeld ook de echte bonken in discrediet geraakt zijn, zoodat men dan ook reeds 4 dagen later besluiten moest om de Halve Stuivers bij biljet ongangbaar te verklaren. Bij een plakaat van 17 Mei 1805 werden die stukken dan ook billioen „„verklaard uithoofde van de voorschreeven vervalsching en van de combustie die dit onder de gemeente heeft „„te weege gebragt," en wordt daarbij kennis gegeven dat de stukken zullen worden ingewisseld. (*) (**).

Die inwisseling gaf aanleiding tot vrij veel ontevredenheid, omdat bepaald was dat alleen de echte stukken daarvoor in aanmerking kwamen, en er personen waren die verklaarden dat de nu valsch gebleken stukken, door hen als „gagie" ontvangen werden. Daarom werd op 28 Mei bepaald, dat

---

dere gewicht, 't hoekige en gescheurde aanzien der stukken, en de „verkeerde 4" van het jaartal.

De valsche stukken met S in spiegelschrift zijn dus vermoedelijk pas later ontdekt.

Ook tegen valsche 2-stuiver stukken met jaartal 1802 werd gewaarschuwd, en ook in dit geval is weder verschil tusschen de lezing van de Resolutie ddo. 10 Mei 1805 en den betreffenden brief van Macaré. In de Resolutie staat dat op die stukken zoowel de 2 van 't jaartal, als de S omgekeerd staan, terwijl Macaré alleen spreekt van de verkeerde S.

Ik heb nimmer valsche 2 stuivers, behalve van 1800 en 1810 gezien, dus kan er niet over oordeelen.

(*) Zie voor het geheele Plakaat Van der Chijs's Plakaatboek deel XIV pag. 178.

(**) In de „Restant Memories" van Mei en Juni komt nog een saldo voor, groot Rds. 927: – gelijk 88.992 stuks, doch wordt daarbij genoteerd dat die munt billioen verklaard is.

In Juli daarentegen, is de geldswaarde niet meer in het saldo der kas uitgetrokken, dus afgeschreven, en komt alleen (binnen de kolommen) de notitie voor:

„„88.992 pees Japanse Kopermunt van 1/2 Str. die billioen verklaard zijn be-
„„dragende in gelde . . . . Rds. 927.–
„„Bij inwisseling nog ontfangen . . . . „ 22.297:20

te zamen Rds. 23.224:20

„„omme accuraat gewoogen en als gruijs van koper te worden verantwoord.""

alle stukken, dus echt, en valsch, bij 't gewicht ontvangen zouden worden „„en daarvoor uit te betalen, zooveel als die „„stukken aan zwaarte, opgewogen tegen Japanse koper- „„stukken van een en twee stuivers, houden."

Ook deze bepaling viel niet in den smaak van het publiek, want doordat de $^1/_2$ stuivers in verhouding lichter wogen, kreeg dat, zelfs voor de echte stukken te weinig terug betaald, zoodat op 4 Juni 1805 besloten werd, om de echte stukken „„geld om geld" en alleen de valsche of vervalschte bij gewicht in te wisselen.

De „goede ingezetenen" schijnen nu niet meer gereclameerd te hebben, doch niet zoo tam waren blijkbaar de Fransche troepen.

De Commandant dier troepen Rafael Jauffret, bracht ter inwisseling een bedrag van Rds. 1201 : 14, waarvan niet minder dan Rds. 406 : 24 valsch bleek.

Naar aanleiding van zijn bericht dat de manschappen morden om het verlies bij weging der valsche stukken, dat 25 % bedroeg, werd bij Resolutie van 28 Juni bepaald dat aan hem, en aan de verdere Chefs van het militaire corps, het volle bedrag moest uitbetaald worden.

Hoewel ook gelast werd om op Java, in Bantam en in Cheribon de halve stuivers in te wisselen „voor zooverre die stukken daar gevonden mochten worden" geloof ik toch uit de laatste bijvoeging te mogen opmaken, dat geen directe verzendingen daar heen hebben plaats gehad, en dat men alleen die stukken op 't oog had, welke door den handel verspreid waren. In Oost-Java heb ik nimmer een exemplaar gevonden.

Blijkens eene berekening door de opperkooplieden Ekenholm en Goldman ddo. 26 Augustus 1805 ingediend, werd op de halve stuiver munterij totaal Rds. 8540 : 30 verloren.

De valsch-munters, die tot al die moeilijkheden aanleiding gaven, n. m. de Chineezen Njio Asie en Njio Adjie, werden op 22 Juni 1805, na gegeeseld en gebrandmerkt te zijn, voor 25 jaar in den ketting geklonken. Uit een brief van Mr. Pieter

Simon Maurisse, Advocaat fiscaal pro interim, blijkt dat die Chineezen volledig overtuigd zijn, dat hun werktuigen w. o. de stempels in beslag genomen werden, en dat zij de valsche stukken vervaardigden *door bonken van 1 en 2 stuivers te verkappen.*

De Heeren Netscher en Van der Chijs wijden in hun werk over de munten van Nederlandsch Indie, een hoofdstuk aan de circulatie van „Onedele metalen" tijdens de Pataafsche Republiek.

Wanneer we daarin achtereenvolgend lezen van „Duiten in Nederland geslagen, Metalen Stuivers, Bonken van verschillende waarde, Duiten te Soerabaia gemunt, ja zelfs van Japanse pitjes," dan verkrijgen we wel den indruk dat het destijds in Ned. Indië allesbehalve „couleur de rose" was, wat koper-circulatie betrof, doch een juist begrip van de groote moeilijkheden, die de Regeering van dien tijd te overwinnen had, krijgen wij niet.

Wij lezen bijv. wel dat in Nederland duiten met het jaartal 1802, 3, 4 enz, geslagen zijn, doch dat die duiten niet, of slechts zeer mondjesmaat in Indië ontvangen werden, zoodat somwijlen slechts eenige honderden guldens aan duiten in kas waren, blijkt niet. (*)

Het is dus duidelijk dat men door de gedwongen inwisseling der bonken van een $^1/_2$ stuiver ten zeerste ontriefd was, zoodat een aanbod van den Ingenieur Loriaux te Soerabaia, om voor de Compagnie duiten te slaan, (November 1805) zeer gelegen kwam. (**).

(*) Evenmin werd goud of zilver uit Nederland aangebracht en men dreef hoofdzakelijk op de z. g. Spaansche matten, door, meestal onder Amerikaansche vlag varende, koopvaardijschepen aangebracht. Op pasmunt was men zoo *zuinig*, dat pas in Sept. 1806 (dus 3 volle jaren na de introductie) *de laatste honderd halve guldens* van de in 1803 aangevoerde „Scheepjesguldens en onderdeelen" uit de Groote Geldkamer werden afgevoerd.

(**) Aangezien deze muntslag van Loriaux in nauw verband staat, tot de later door G. G. Daendels te Soerabaia opgerichte „Gouvernements Duitenmunt", wijd ik daaraan een apart hoofdstuk aan het slot van dit opstel.

Door allerlei omstandigheden werd het evenwel eind Februari 1807, vóór men die duiten gangbaar kon verklaren, zoodat het niet bevreemdt, wanneer we op 27 Januari 1807 weder zien grijpen naar een oud redmiddel, en lezen dat „Japanse pitjes", tegen een $^1/_2$ duit per stuk gangbaar verklaard werden. (*)

Gezien onder het licht van dien tijd, en de voortdurende geldschaarschte in aanmerking nemende, krijgt men van de toestanden destijds een geheel ander beeld, en worden ons de wanhopige pogingen om in het gebrek te voorzien allengs verklaarbaar. (**)

Zooals uit den staat (Bijlage C) blijkt, ging men voortdurend door met vermunten van het Japansch staafkoper tot bonken van 1 en 2 stuiver, doch duidelijk zien we een groote daling in de bedragen die aan Macaré uitbetaald werden, een bewijs dat de voorraad staafkoper verminderde, of de aanvoer uit Japan wegbleef.

(*) Blijkens een schrijven van de opperkooplieden Ekenholm en Goldman, ddo. 22 Januari 1807, werden voor rekening en risico van den Pakhuismeester in Japan, Martin Mack, aangebracht 2.400.000 pees „rood kopere Japanse pitjes" en stelden zij voor met 't oog op 't groote geldgebrek, die partij aan te koopen tegen denzelfden prijs als in 1784 door de Compie. betaald was, n. m. Rds. $2^1/_4$ per 1000 stuks.

Door ze tegen $^1/_2$ duit per stuk in omloop te brengen, verdiende de Compie. daarop nog Rds. 850.

(**) In de Resolutiën der Hooge Regeering van 15 Maart 1808, vond ik genoteerd, als volgt:

„„Zijne Exellentie den Heeren Gouverneur Generaal hierna de vergadering „„Communicatie gegeven hebbende dat Hoogst dezelve de noodige ordre „„had uitgevaardigd tot het aanmaken van *Chineesche duiten zonder gatjes* bij „„wege van een proev, waartoe voor ieder 1000 ps. 5 katties oud kanon me„„taal met lood vermengd berekend zijn noodig te wezen, hebbende zijn „„Exellentie voor arbeidsloon geaccordeerd tegens rds. 10 per dag, wanneer „„dagelijksch voor rds. 36 van die munt wierden geslagen, welke calculative „„aan den Landen komen te kosten rds. 28 à 29, zo is goedgevonden en ver„„staan hiervan deze aanteekening te houden."

Ik vermoed dat van het plan niets gekomen is, ten minste ik vond verder geen enkel stuk dat op uitvoering er van wijst. Ook zag ik nimmer munten, die aan de gegeven beschrijving doen denken.

Op 1 Augustus 1808 werd het werk aan de Bonkenmunt gestaakt, en lezen we daaromtrent in de Resolutie van 8 Augustus d. a. v:

„„Dat vermits de goede reussite der Duiten muntery te „„Sourabaya, in zelver voegen orders zijn gesteld om de „„Japans koper muntery alhier te doen cesseeren, en dat „„diens volgende met den eersten dezer loopende maand de „„werkzaamheden zijn gestaakt, mitsgaders dat den aannemer „„van dat werk Anthony Macaré het aan hem afgegeven „„koper in 's Lands pakhuizen heeft verantwoord."" (*).

Aangezien na 28 Januari 1803 geen nieuwe bepalingen omtrent het gewicht der stukken van 1 en 2 stuiver gemaakt werden, was dus de muntslag van af dien datum tot en met 1 Augustus 1808 voortdurend gebaseerd op de bepalingen van het „Verbeterd Reglement", vastgesteld op 14 Februari 1803. (**).

Reeds zeer spoedig bleek dat Daendels een te groote verwachting had gekoesterd van de Duitenmunt te Soerabaia, en dat dus de sluiting van de Bonkenmunt voorbarig geweest was.

Op 13 Maart 1809 moest men dan ook besluiten „„om (ten „„einde) te voorzien in het gebrek aan Japans kopere munt, „„3000 picols Japans koper af te zonderen tot het doen „„munten van een-stuiverstukken, berekend tot Rds. 92⁷/₈ „„op het picol van 123¹/₂ pond, of ieder stuk ter zwaarte „„van ¹/₂ reaal, (***) en om daarop, aan de aannemer van „„die munt, Macaré, aan muntloon te valideeren Rds. 8 pa„„pieren geld per picol, op en overigens op de oude instruc„„tie voor die munt beraamd.""

(*) Macaré verantwoordde, blijkens zijn opgave van 2 Aug. 1808, de 50 picols koper in bewerking: met 30 picols, aan stukken van 2 stuivers.
17 „ „ „ „ 1 stuiver
en 3 „ ruw koper.

De Rds. 3899:12 aan hem in Augustus uitbetaald, slaan dus op Juni en Juli.

(**) De moeilijkheid door Netscher en Van der Chijs ondervonden met de vastlegging van den jaargang 1808 (pag. 77) is hiermede opgeheven.

(***) Dus ongeveer 13³/₄ gram.

Bij Publikatie van 9 Mei d. a. v. werden die stukken gangbaar verklaard, en omschreven „„als dat de gemelde „„een stuiver stukken, ter zwaarte van een half reaal, op „ de eene zijde gemerkt zijn I. S. en op de ommezijde met „„het jaargetal 1809.' " (*)

De stukken wogen dus belangrijk minder dan die van de vorige emissie en de vaststelling van dat gewicht was blijkbaar alleen gebaseerd op de zucht om per picol koper berekend, de grootst mogelijke winst te behalen.

Aangezien onder het staafkoper vele staven voorkwamen die te dik waren om op stukken van 1/2 reaal gewicht verkapt te worden, werd op 21 September 1809 besloten de dikste staven tot 2-stuiverstukken te vermunten.

In verhouding tot de 1-stuiverstukken zouden deze 2 stuivers dus 1 reaal (27,449 gram) zwaar zijn, doch nauwelijks was men met munting begonnen, (**) of op 28 September 1809 werd bepaald dat die stukken 1 1/2 lood (dus 23,16 gram) moesten wegen. Dienzelfden dag werden de 2-stuiverbonken gangbaar verklaard, doch van 't gewicht wordt in het Plakaat niet gesproken. (***)

Die wijziging van het gewicht, geschiedde naar aanleiding van een voorstel dat de Gouv. Gen. Daendels dien dag aan de Hooge Regeering in overweging gaf, n. m. om:

„„1o. het gewicht der in besluit dezer tafel van den 21en „„dezer aangemaakt wordende nieuwe twee stuivers stukken „„alsnu te stellen op 1 1/2 lood of 40 1/2 stuivers, zijnde de „„halve zwaarte der in 1796 aangemaakte kopere een- „„en twee stuivers stukken, en de in dat jaar aangemaakte „„een stuiver stukken tot stukken van twee stuivers, en „„door het doorkappen der twee-stuivers stukken, twee stuk- „„ken van 2 stuivers te doen stempelen, bij welke operatie „„den Lande een kapitaal zal profiteeren:

(*) Zie Van der Chijs's Plakaatboek. Deel XV. pag: 569.

(**) Uit de Resolutie van 3 Nov. 1810 (Rapport van Wardenaar) blijkt dat slechts 70 picols op 't gewicht van 1 reaal gemunt zijn.

(***) Zie Van der Chijs's Plakaatboek. Deel XV. pag: 882.

„„2o van de in 1803 geslagen twee stuivers stukken alsnu „„te doen vervaardigen een stuk van 2 stuivers en een stuk „„van 1 stuiver, wanneer dezelve de onder art. 1 vermelde „„een en twee stuivers stukken ruim in zwaarte zullen egali-„„seeren en den Lande hierdoor bevoordeeld worden met „„een half kapitaal;

„„3o de in omwandeling zijnde acht stuiver stukken, tot „„zes twee stuiver stukken te doen verstempelen, waarbij „„mede wordt geprofiteerd 1/2 kapitaal; en

„„4o de in 1803 aangemaakte een stuiver stukken te bren-„„gen op de zwaarte van 24 stuivers, en het meerdere ge-„„wicht derzelve tot 9 3/4 stuivers, daarvan te doen afkappen, „„waardoor den Lande bevoordeeld wordt met 40 percent." (*).

Aangezien de Raad extra ordinair van Indië, W. Wardenaar dit fraaie plan aan Daendels gesuggereerd had, was het niet meer dan billijk dat men hem, staande de vergadering van 28 September 1809 met het toezicht op de uitvoering belastte. (**).

Omtrent deze verkapperij bestaan 3 rapporten, alle door Wardenaar uitgebracht, en gedateerd van 14 Grasmaand (April), ultimo Herfstmaand (September) en 12 Slagtmaand (November), in volgorde opgenomen in de Resoluties van 17 Mei, 3 November en 21 November 1810.

Aangezien die rapporten te uitvoerig zijn om ze geheel over te nemen, totaliseer ik daaruit alleen de bedragen, die aan bonken van de verschillende emissies, van primo October 1809 tot en met October 1810 verkapt zijn, alles berekend in Rijksdaalders van 48 stuivers, n: m:

(*) Een Amst. pond = 2 mark. Een mark = 9 realen. Een reaal = 48 stuivers. Berekend op ons huidig gewicht was dus een Reaal 27,4497 gram en een stuiver 0,57186 gram. Het gewicht der stukken sub. 1o, 2o, 3o, en 4o varieert dus vrij veel.

(**) Het verkappen, snoeien en stempelen geschiedde eveneens door A. Macaré die voor dat werk Rds. 7. per afgeleverde Rds. 100 aan verkapte stukken, benevens 1 % op het afgeleverde gruis ontving. (Resolutie 22 Nov 1809).

2	Stuiver	stukken,	basis	reglement	1796	Rds.	15.480.—
1	"	"	"	"	"	"	8.480.—
2	"	"	"	"	1803	"	80.720.—
1	"	"	"	"	"	"	31.920.—
8	"	"	"	"	"	"	1.680.—
Besnoeide 2 stuiver stukk. diverse jaargangen						"	48.700.—
Verkapt in Oct. 1810 (niet gespecificeerd opgegeven in 't rapport van 12 Slagtmaand)						"	14.740.—
						Totaal Rds.	201.720.—

Aan het slot van zijn laatste rapport, komt Wardenaar tot een zuivere winst *door zijn voorstel voor den Lande behaald*, van Rds. 154.512 : 42 (*).

Dat cijfer is evenwel danig opgeschroefd, want er is in begrepen het bedrag dat het gruis meer opbracht dan de plaatselijke verkoopwaarde van ruw koper, wanneer het te Soerabaia tot duiten vermunt werd. Verder de winst die behaald werd doordat de 2 stuiver bonken, op zijn voorstel ter zwaarte van $1^1/_2$ lood instede van 1 reaal geslagen werden, en ten slotte n. b. het voordeel muntloon dat ontstond doordat men van die lichtere stukken, per picol koper meer geldswaarde verkreeg.

Op 3 November 1810 werd Wardenaar op eigen verzoek van het toezicht op de verkapping ontheven, en werd de Generale Directie daarmede belast.

Uit een brief van Wardenaar aan den Gouv. Gen. Daendels ddo. 28 Maart 1810 blijkt, dat alleen de bonken, die door de verschillende Pachters van 's Lands middelen ingeleverd waren, verkapt werden, en dat het hem tegenviel dat de „andere Ingezetenen" hun kopergeld niet afgaven.

Van een inwisseling was dus geen sprake, en er behoorde niet weinig overschatting toe om in dien onbekookten maatregel een bevoordeeling van den Lande te zien.

Vergeleken bij het bedrag aan bonken in omloop (zelfs

(*) De cijfers voorkomende in Van der Chijs's Plakaatboek, deel XV, pag. 883, zijn veel te laag, doordat ze alleen op het eerste rapport slaan.

aannemende dat het grootste gedeelte der sedert 1796 aangemuntte hoeveelheden reeds versmolten was) is het totaal dat verkapt werd, zoo gering, dat de maatregel in de gevolgen, voor die toch reeds niet zeer gewilde munt (*) verderfelijk moest worden.

Wat Daendels kon, konden de falsarissen nog beter, en dat het gegeven voorbeeld bij hen in goede aarde viel, wordt bewezen door het groote aantal valsche stukken dat van de jaren 1809 en 1810 bestaat, en waaronder zelfs exemplaren voorkomen die *zwaarder* wegen dan de echte.

Zelfs nu nog, vindt men meer valsche dan echte bonken uit dien tijd, vooral 2 stuivers van 1810, en tot hoever die valsch-munterij ging, wordt het best gedemonstreerd door stukjes, die soms niet meer dan eenige grammen wegen, en toch trotsch op 2 stuivers luiden (**). (Zie Plaat XXVII Nos. 558 t/m 566).

Al kon men die valsche stukken desnoods nog als zoodanig herkennen aan den stempel, met de gesnoeide echte was dit onmogelijk en dientengevolge waren de bonken spoedig zoodanig in discrediet, dat ze ten slotte tijdens het Britsch Bestuur slechts bij gewicht werden ingenomen.

Behalve te Batavia zouden de bonken eveneens op Ambon verkapt worden. Blijkens Resolutie dd°. 22 November 1809 werd besloten „„om conform de opinie van den Raad extra „„ordinair Wardenaar, en de gedachten van den Ambons Pre„„fect Heukevlugt, den laatsten te qualificeeren om dadelijk na „„zijne aankomst te Ambon deszelfs betrachting te maken „„om van de kopere munt welke thans in de groote Oost „„circuleert, en zwaarder is dan de muntstukken die actueel „„worden aangemaakt, zooveel in te wisselen als hij zal „„kunnen bemachtigen en gemelde oudere kopere munt zoo-

(*) Zelfs Daendels is het niet gelukt die bonken overal gangbaar te maken.

(**) Ik vond stukken van 9, 8, 7, 6, 5 en zelfs 3½ gram.

„„wel als hetgeen daarvan successive nog nader mogt in- „„komen, in den smitswinkel te doen verkappen, te weten: „„de een en twee stuiverstukken van den stempel sedert „„1796 midden door of tot de dubbele waarde, en de twee „„stuiver stukken van den stempel sedert 1803 tot drie „„stuivers, of in stukken van twee stuivers en een stuiver „„ieder; en om alle de gemelde, verkapte stukken vervolgens „„te doen stempelen 2. S en I. S. respective, *mitsgaders tot* „„*dat einde eenige zoodanige stempels aan den Prefect van* „„*Ambon tot model mede te geven*; voorts om de oude een „„stuiver stukken van den stempel sedert 1803 zonder ver- „„andering in circulatie te laten indien het afkappen van dies „„meerdere zwaarte als de later aangemaakte te moeijlijk „„mogt vallen; en laatstelijk aan dengeenen, die met deze „„verkapping zal worden gechargeerd daarvoor toe te leggen „„zeven rijksdaalders voor elke honderd rijksdaalders welke „„hij aan verkapte muntstukken zal afleveren, waardoor bui- „„ten het daardoor aan den Lande toe te brengen voordeel, „„een nuttige eenparigheid (sic) in de zwaarte der kopere „„munt zal worden verkregen."" (*). We mogen naar mij voorkomt uit dit stuk, concludeeren dat de 8 stuiver bonken in de Molukken niet gecirculeerd hebben. Verder zien we uit den door mij gecursiveerden zin, dat stempels van Batavia tot model werden mede gegeven. (**).

Het is evenwel *hoogst onwaarschijnlijk* dat door Heukevlugt nog aan de opdracht voldaan kon worden, omreden hij pas in 't begin van Januari 1810 te Ambon aankwam, en die plaats reeds op 17 Februari d. a. v. door de Engelschen bezet werd.

Zooals reeds hierboven gezegd is, werden in 1809 en 1810 ook bonken, direct van staafkoper, aangemaakt, zoodat dus

(*) Hoewel deze Resolutie *bijna geheel* in Van der Chijs's Plakaatboek deel XV, pag: 900 werd gepubliceerd, moest ik duidelijkheidshalve dezelve nog- maals opnemen.

(**) Voor het geval dat men nog tijd vond, om aan het verkappen te be- ginnen, zullen deze stempels ongetwijfeld het eerst gediend hebben, en is dus geen verschil in muntslag aan te toonen.

feitelijk twee muntslagen bestaan, doch naar het schijnt werd op de verkapte stukken, de vorige stempel door hamerslag verwijderd, alvorens den nieuwen stempel te slaan, zoodat men dan ook slechts zeer zeldzaam exemplaren aantreft waarop nog duidelijk sporen van een vroegeren stempel te zien zijn.

Praktisch hebben we dus, wat de munten zelve betreft, geen hulpmiddel om die muntslagen te scheiden.

In het Plakaatboek Deel XV komt op pag: 571 eene notitie voor, als volgt:

„„De generale Directie werd op 24 Lentemaand 1810 „„gemachtigd eene onbepaalde hoeveelheid Japansch koper „„tot bonken te laten verwerken, aangezien het gebrek aan „„kopergeld bleef bestaan.""

Dit lezende moet men den indruk krijgen dat op dien datum tot een nieuwen muntslag besloten werd, doch aangezien in die Resolutie gezegd wordt „„Vermids van de bij „„besluit dezer Regeering van den 13en Lentemaand (Maart) „„1809 ter vermunting bepaalde hoeveelheid van drie dui- „„zend pikols Japans staafkoper reeds 2841 pikols zijn „„vermunt, en niet te min de verlegenheid om Japans „„kopergeld vordert, ook na de vermunting der volle Drie „„Duizend Pikols met het aanmaken van gemelde noodmunt „„voorttegaan (is goedgevonden en verstaan) de Generale Direc- „„tie te qualificeeren met de vermunting van Japans staaf- „„koper, zonder zich te bepalen tot de voorschreven kwantiteit „„van drie duizend pikols, *provisioneel nog te doen voortgaan*"", zoo is het duidelijk dat geen nieuwen muntslag bedoeld werd, doch slechts een voortzetting van dien, bepaald bij Besluit van 13 Maart 1809, en dat genoemd besluit dus evenmin sloeg op „bonken in 't algemeen", doch speciaal op de stukken van 1 stuiver.

Uit de verschillende hierboven medegedeelde besluiten en rapporten blijkt de muntslag ook voor het jaar 1810 voldoende, en is daarmede ook het tweede bezwaar van Netscher en Van der Chijs (pag. 77) uit den weg geruimd.

Ik vond evenwel tot mijn leedwezen geen enkel stuk waaruit duidelijk blijkt, wanneer men met munting is opgehouden.

Aangezien Wardenaar, die z. a. boven gezegd, op 3 November 1810, van het toezicht op het verkappen ontheven werd, toch nog op 21 November een rapport indient over de maand October, vermoed ik dat in November het werk gestaakt is. (*).

Bonken van 't jaar 1811 heb ik nimmer gezien, en ook nergens vermeld gevonden.

Nog eens herleefden de Bonken, doch gelukkig slechts kort, en wel in de jaren 1818 en 1819.

Deze stukken zijn evenwel niet te Batavia, doch aan de Munt te Soerabaia geslagen tijdens het beheer van J. A. Zwekkert.

De bonken van deze periode zijn evenzeer als „Noodmunten" te beschouwen, want zooals ik reeds in mijn opstel over „De Halve stuivers, Duiten en Halve Duiten te Soerabaia geslagen in de jaren 1818 t/m 1826" (**) aantoonde, trad de munt veel later in werking, en leverde veel minder af, dan men gehoopt had.

Commissarissen Generaal wilden in den nood voorzien, door weder „Paliesche duiten" (dus de bekende Japansche of Chineesche munten) in omloop te brengen, doch de Raad van Finantien adviseerde tegen dat plan, en gaf bij missive van 6 Mei 1818 No. 4*b* in overweging om evenals vroeger jaren, van het Japansche staafkoper bonken te slaan. (***). Bij Besluit van Commissarissen Generaal ddo. 8 Mei 1818 No. 19, werd de Raad van Finantien aangeschreven, om:

(*) Doordat de restant memories van de groote geldkamer, in den tijd van Daendels geen specificatie van 't kopergeld bevatten, en Cassa rekeningen niet meer in de bijlagen voorkomen na September 1808, zoo kon ik ook daaruit geen licht verkrijgen.

(**) Opgenomen in dit Tijdschrift Deel LI. pag: 1 21

(***) Ik vond deze missive niet, doch de inhoud blijkt uit het Besluit van Commissarissen Generaal ddo. 8 Mei 1818 No. 19.

1o. een peremtoire reden op te geven, waarom men tegen de uitgifte van „Baliesche duiten" was;
2o. om een voordracht te doen omtrent een munt van Japansch staafkoper gekapt; en
3o. om een voordracht te doen omtrent het weder in omloop brengen, der heele en halve stuiver stukken (*), die in 1811 uit Frankrijk waren aangevoerd, en die in de kassen te Batavia en elders berustende waren.

Reeds op 13 Mei d. a. v. werd aan de opdracht voldaan, en stelden President en Raden van Finantien voor om bonken te slaan van $^1/_2$, 1 en 2 stuiver, respectievelijk wegende 5, 10 en 20 Engels (**) (dus 7.72, 15.44 en 30.88 gram).

Een reglement omtrent dezen muntslag bestaat niet, voorzoover ik weet, en we moeten ons dus vergenoegen met de missive bovengenoemd, dd°. Batavia 13 Mei 1818, No. 69a. (zie Bijlage J).

Eigenaardig is de wijze waarop het gewicht werd vastgesteld, want instede van alleen rekening te houden met den koperprijs, of met het gewicht der duiten die gelijktijdig geslagen werden, nam men slechts een gemiddelde van het gewicht der bonken in vroegere jaren, en ook die berekening was nog luk of raak, omreden de uitgave van 1796 geheel buiten beschouwing gelaten werd.

Trouwens het geheele stuk wemelt van onjuistheden, en geeft slechts in de lengte, wat aan de breedte ontbreekt.

Commissarissen Generaal gingen met het voorstel accoord, en hun Besluit dd°. 15 Mei 1818 No. 13, is bijna woordelijk conform de voordracht sub 1o, 2o en 3o, geslagen. (***).

(*) Bedoeld werd het Fransche kopergeld van un déçime, cinq centimes etc., dat bij Plakaat van 26 Aug. 1811 gangbaar verklaard, doch sedert ingetrokken was.

(**) Netscher en Van der Chijs deelen op pag. 91 mede dat „„De Stuiverstukken zouden moeten wegen één ons, en de onderdeelen in verhouding."" Blijkbaar is de bedoeling „„De Twee Stuiverstukken enz.""

(***) Van den invoer van Chineesch kopergeld werd afgezien, doch C. C. G. G. machtigden President en Raden van Finantien bij Besluit van 15 Mei 1818 No. 15 om den aanwezigen voorraad Fransch kopergeld weder tegen den ouden koers in omloop te brengen. Pas door het besluit van 14 Maart 1826 No. 5 verdwenen die stukken voor goed.

Bij Publikatie van 25 Juni 1818 No. 46, werden die bonken gangbaar verklaard, en ook in dat stuk wordt de stempel beschreven als hebbende „een geperelden rand om de waarde en het jaartal."

De bonken zijn in alle opzichten veel slordiger bewerkt, dan die welke te Batavia geslagen werden. Het gewicht loopt veel meer uit een, en de stempels, die instede van door een geparelden rand, slechts door lijnen begrensd zijn, zijn soms geheel in spiegelschrift.

Bij Besluit van 12 November 1818 No. 35, van President en Leden der Algemeene Rekenkamer, werd Zwekkert verzocht zich te verantwoorden over 609³/₄ pond koper, die volgens berekening in de maand Juli v. d. j. door hem te veel gebruikt was, voor de afgeleverde *f* 33,244 : 10 aan Bonken.

In een schrijven van 21 Januari 1819 No. 24, aan den Resident van Soerabaia, roept Zwekkert diens hulp en voorspraak in, bij de Regeering, ten einde aan dat verschil te gemoet te komen, „„daar (zegt hij) dat verschil maandelijks „„plaats moet vinden, vermits de Japansche kopere stukken „„onmogelijk accuraat, op 't gewicht à een Once de twee „„stuiverstukken kunnen worden aangemaakt, aangezien de„„zelve van ongelijke staafjes zoals het Japansche koper „„word aangebragt, die alle in zwaarte, lengte en in dikte „„verschillen, bij gissing en uit de hand moeten worden „„gekapt.""

De Regeering zag de moeilijkheid in, en bepaalde daarom bij Resolutie van 13 April 1819 No. 20 „„dat bij het aan„„munten van koperen bonken (*) de muntmeester zal kun„„nen volstaan, met hetzelfde gewigt in bonken uitteleveren „„dat aan hem aan ongekapt koper is verstrekt, onvermin„„derd nogthans zijne verpligting, om elk stuk zoo nabij „„mogelijk te brengen op de daarvoor bepaalde zwaarte.""

Dit Besluit, waaruit de leuke opvatting der Regeering

(*) Pas in stukken van dezen tijd, vond ik den naam „Bonken" officieel gebruikt.

omtrent het gewicht der stukken, zoo duidelijk spreekt, was mosterd na den maaltijd, want het munten van bonken was op dien datum reeds gestaakt.

Dit blijkt uit een Rapport van den Muntmeester W. F. van Leeuwen ddo. 19 Mei 1825, waarin hij zegt dat totaal aan bonken gemunt is een bedrag van *f* 393,338 : 9 wegende 371.867¾ pond, en dat die munting plaats had *van Juni 1818 tot 15 Maart 1819*

Van het jaar 1818 zijn bonken bekend van ½, 1 en 2 stuiver, doch van 1819 heb ik slechts 2 stuiver stukken gezien, en vermeld gevonden.

Gespecificeerde opgaven omtrent dezen muntslag heb ik niet aangetroffen, doch ik geloof niet dat ook in 1819 bonken van ½ en 1 stuiver geslagen zijn.

Deze meening is gebaseerd op het volgende.

Op het laatst van 1818 moest *f* 200.000 aan Bonken naar de Molukken verzonden worden, en ontving de Resident van Soerabaia den last om dat bedrag af te zenden.

Het bleek toen dat de Resident de bonken-munterij reeds had doen ophouden, en dat slechts ± de helft van het verlangde bedrag in 's Lands kas te Soerabaia aanwezig was.

Blijkens zijn missive van 12 Januari 1819 werd op 22 December t. v. weder met het slaan van bonken begonnen, en was op 9 Januari reeds weder een bedrag van *f* 37.424: 13 aangemaakt, terwijl, z. a. hij schreef, de ontbrekende ± *f* 60.000 zoo spoedig mogelijk vervaardigd zouden worden.

Afgaande op den spoed die met de leverantie gemaakt werd, houd ik het voor zeer waarschijnlijk dat men zich in 1819 slechts tot het slaan van 2 stuiverstukken bepaald heeft.

De zeldzaamheid der bonken van 1819, vooral op Java, wordt tevens hiermede afdoende verklaard.

In latere jaren zijn geen bonken meer geslagen, en bij Publikatie van 18 Februari 1826 werd voor Java en

Madura een termijn van acht dagen gesteld, waarbinnen de nog circuleerende stukken, bij 't gewicht aan 's Lands kassen zouden worden ingewisseld tegen *f* 1 het pond, en wel de gulden gerekend ad 100 duiten.

Na in het voorgaande de geschiedenis der Bonken, tinnen Duiten en metalen Stuivers, zooveel mogelijk, medegedeeld te hebben, rest nog wat ik vond omtrent die van de Duiten, Halve Stuivers en Stuivers te Soerabaia geslagen van 1806, tot September 1811.

In het laatst van 1805 kreeg de Indische regeering een aanbod van den Luitenant Ingenieur F. Loriaux te Soerabaia, om voor rekening van de Compagnie duiten te slaan.

Dit aanbod werd overgebracht door den Gouverneur van Java's Noord Oost Kust, bij diens schrijven van 2 November 1805, en wel als volgt:

1o. Dat het benoodigde Japansch Koper hem (Loriaux) door de Compagnie verstrekt zoude worden.

2o. Dat hem op elke picol ruw koper een spillage van 15% zoude worden toegestaan, zoodat hij daarvan slechts 85 katties aan Duiten behoefde te verantwoorden.

3o. Dat hij voor zijn moeite, arbeid en kosten zoude ontvangen 25 rijksdaalders zilver, per picol ruw koper berekend, betaalbaar bij aflevering der daarvan geslagen duiten; „„daarentegen aanneemende, alle de tot gemel-„„de munt benodigde gereedschappen, machines enz. „„voor eigen reekening te zullen laten aanmaken, mits „„hem de toezegging word gedaan, dat minstens een „„montant van *zesduizend rijksdaalders* aan duiten van „„hem zal worden geaccepteerd.""

Bovenstaande voorwaarden zijn geïnsereerd in de Resolutie van 15 November 1805, waarbij is „„goedgevonden en „„verstaan van het gemelde aanbod tegens de geproponeerde

„„voorwaarden een proef te laten nemen, en mitsdien den „„Heer Directeur Generaal te verzoeken en te qualificeeren „„provisioneel een honderd picols Japans staafkoper naar Java „„te zenden, met aanschrijven aan den Heer Java's Gouverneur „„om de voornoemde duiten te laten stempelen aan de eene zijde „„met het woord JAVA en de andere zijde met het merk van „„de Oost Indische Compagnie en om daarvan vooraf eenige „„tot monsters over te zenden; voorts Zijn Edele te deman- „„deeren een net en nauwkeurig op en toezicht te doen houden „„over de gemelde munt, ter voorkoming van het misbruik dat „„daarvan anders zoude kunnen worden gemaakt, en voor „„voornoemden Loriaux een instructie te ontwerpen, en „„dezelve ter approbatie deze Regeering aantebieden.""

Vermoedelijk heeft de Gouverneur van Java's N. O. K. het aanbod foutief overgebracht, schrijvende 6,000 instede van 60,000, want op 7 December d. a. v. gaf hij der Regeering kennis, dat het voorstel „geen voortgang konde hebben" bijaldien niet voor Rds 60,000 gecontracteerd werd, omdat Loriaux anders zijn kosten niet kon goedmaken.

Dit laatste klinkt zeer plausibel, omreden Loriaux alle kosten voor zijn rekening nam, en de Regeering zag dit blijkbaar ook in, aangezien op 17 December 1805 werd besloten, om het voorstel in zijn geheelen omvang te accepteeren, en de aanmunting voorloopig te „„extendeeren tot „„een waarde van Rds. 60,000 aan duiten."" (*)

Blijkens de Resolutie van 4 Maart 1806 bood Java's Gouverneur Nicolaus Engelbard bij zijn missive van 8 Februari t. v. een concept Instructie aan, voor den Luitenant Ingenieur Loriaux, die, nadat daaraan eenige ampliaties waren toegevoegd door de opperkooplieden Ekenholen en Goldman, bij Besluit van 28 Maart 1806 goedgekeurd, en aan Java's Gouverneur ter uitvoering teruggezonden werd. (**)

(*) In Van der Chijs's Plakaatboek Deel XIV. pag. 233 4, wordt het vorenstaande behandeld, doch blijkt aldaar niet, hoe de Regeering tot haar Besluit van 17 December 1805 kwam.

(**) Deze Instructie heb ik niet gevonden, en de ampliaties, zijnde van administratieven aard, behelzen niets omtrent den muntslag.

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat de muntslag van Loriaux, behoorlijk gereglementeerd werd, doch dat ze overigens een particuliere onderneming was.

De inrichting der munt schijnt nog al getraineerd te hebben — het waardoor bleek mij niet — want pas uit de Resolutie van 17 Februari 1807 (*), blijkt dat Java's Gouverneur bij missive van 19 Januari t. v. een kistje zond, inhoudende 20 Rds. aan duiten door Loriaux te Soerabaia geslagen. Die duiten werden in handen gesteld van de kasteels opperkooplieden J. Ekenholm en J. C. Goldman „„,ten einde dezelve „„te examineeren en op te geven of dezelve naar het plan „„vervaardigd zijn, en behoorlijk hun gewigt houden.''''

In voldoening aan die opdracht, brachten zij den 24sten Februari 1807 een rapport uit, waarin zij zeggen dat hoewel enkele duiten zwak gestempeld en slecht doorgesneden zijn, men toch „„blijde (moet) zijn, de duitén zodanig te ont„„vangen als dezelve gezonden zijn, indien maar een genoeg„„zame hoeveelheid daarvan met spoed kan worden vervaar„„digd, om deeze hoofdplaats daarmeede te voorzien, alwaar „„die kleine munt zo hoog noodzakelijk is, vooral in den „„Bovenlanden, ter verkrijging van Coffy boonen, van den „„gemeene Javaan.''''

Uit dit Rapport blijkt tevens dat volgens Art. 5 van de (verdwenen) Instructie „ten naasten bij 200 pees duiten, of een rijksdaalder'''' per *kattie* gezuiverd koper geleverd moesten worden. Een remedie van ± 4 % dus.

Bij Plakaat van 26 Februari 1807 werden die duiten gangbaar verklaard tegen 4 op een stuiver of 192 op een Rijksdaalder.

De duiten worden daarin beschreven als bestempeld aan de eene zijde met het woord JAVA en het jaargetal, en aan de ommezijde met het merk van de Oost Indische Compa-

(*) Hoe Netscher en Van der Chijs (pag. 74) uit deze Resolutie c. a. tot de lezing kwamen dat de Regeering de duitenmunt te Soerabaia *weder in werking gebracht had*, is mij niet duidelijk. Vóórdien bestond te Soerabaia geen munt-inrichting, dus van *heropening* kon geen sprake zijn.

gnie „„mitsgaders aan beide de kanten daarenboven nog met een zespuntige ster."" (*)

Dat men op die duiten nog het merk der O. I. C. aanbracht, was, de toestanden in Indië destijds in aanmerking nemende, minder vreemd dan het schijnt. Zooals uit verschillende stukken blijkt, nam men in Indië wel is waar nota van de berichten die men uit patria ontving omtrent de veranderingen in den Regeeringsvorm, doch daarbij bleef het, en men sprak steeds van, of handelde in naam van de Compagnie.

Alle zegels, ambtstempels, poststempels, ja zelfs de credietbrieven droegen nog het oude merk VOC, en pas de Gouverneur Generaal H. W. Daendels maakte aan dien toestand een einde, door op 2 Augustus 1808 te bevelen, dat uiterlijk met 1 Januari d. a. v. alle collegiën, ambtenaren etc. zich van een nieuw ambtszegel moesten voorzien hebben.

Pas op 2 Maart 1811 werd gelast om alle merken der voormalige O. I. C. op de Publieke gebouwen te vernietigen.

Kort nadat Daendels (op 14 Januari 1808) het Bestuur aanvaard had, maakte hij een reis over Java en uit de dateering van eenige zijner besluiten blijkt, dat hij in Juli van dat jaar te Soerabaia was. Ongetwijfeld was het dan ook op zijn last dat Loriaux het merk VOC door de letters **L. N.** (Lodewijk Napoleon) verving.

Een persoonlijkheid als Daendels kon natuurlijk geen vrede hebben met den bestaanden toestand.

Die particuliere munterij moest uit zijn, en alle voordeelen aan de duitenmunting verbonden, moesten geheel ten bate van 's Lands kas komen.

Wanneer een besluit van die strekking genomen is, kan niet worden nagegaan. De stukken uit Daendels's tijd zijn zeer incompleet, en vele besluiten door Daendels zelf ge-

---

(*) Het plakaat is geheel opgenomen in Van der Chijs's Plakaatboek deel XIV, bladz. 397.

slagen (geheel onafhankelijk van den Raad van Indië) zijn zelfs geheel verdwenen. (*).

We moeten dus, om de geschiedenis der Munt zooveel mogelijk te completeeren, van allerlei stukken, brieven en aanteekeningen gebruik maken, oogenschijnlijk onsamenhangend, doch die te samen genomen een vrij juist beeld geven van den loop die de zaak genomen heeft.

1o. Op 1 April 1808 werd A. Lepse, en op 29 April d. a. v. Vispe, van Batavia naar Soerabaia overgeplaatst, om aldaar aan de Munt werkzaam te zijn, de 1e als assistent, en de 2e als meesterknecht.

2o. Op 6 Juli 1808 nam Daendels maatregelen om te voorzien in het gebrek aan *kolen*, houtwerken etc: „„zo voor de *duiten-munterij*, als de aangelegd wordende werken bij Menare (Soerabaia) en op het eiland Madura,"" enz. (Plakaatboek deel XV. pag. 40).

3o. Ext. min. briev. van 22 Sept. 1808. Voor zooverre betreft de calculatie hoeveel duiten uit een picol koper worden geslagen.

4o. Ext. min. briev. van 27 October 1808. Voor zooverre aangaat het overneemen van de duitenmunt voor den Lande.

(De notities 3° en 4° komen voor in „Staat der Ned. O. I. Bezittingen onder H. W. Daendels. Bijlagen 3e stuk).

5o. Brief van den Commandeur de Kock aan den Secretaris Generaal Veeckens ddo. 29 October 1808. (Excerpt a. v. voorkomende in een Register van brieven die tijdens afwezigheid van den Gouv. Gen. binnen kwamen).

„„Communiceerende dat den 27en bevorens des avonds „„eindelijk de 10 paar karbouwen aangeland en eerst den „„9en October van Japara vertrokken waren. Dat er den „„avond daarna bereeds een proef medegenomen was, en „„volgens calculatie berekening ieder molen 's daags voor

*) Zie ook hierover Plakaatboek deel XIV. pag. 550/1.

„„400 Rds aan duiten zoude kunnen pletten, en zig nopens „„de daarbij gedane observatien aan het dieswegens ver- „„zellend rapport van den Kapitein Loriaux refereerde. „„(Dit rapport word zijn Exc. gesloten aangeboden) Appro- „„batie verzoekende op de door hem aan den Kapi- „„tein Loriaux verleende permissie, *om bevorens de duiten „„munterij geheel voor 's Lands rekening word gederigeerd* „„het nog gesmolten koper ten bedrage van ongeveer 4000 „„pond eerst af te munten, wijl het werk er niets door lijdt, „„en het anders een confuse rekening zoude kunnen geven, „„daar hij het koper ten zijnen koste had doen smelten, en „„*zulks met 4 stempels muntende* spoedig klaar zoude zijn, „„onder notitie dat indien het tegens de intentie van Zijne „„Exc. was, zulks kon worden geredresseerd, verzekerende „„dat alles werd aangewend om de bevelen van Zijne Exc. „„met den meesten spoed te volbrengen.''''

6o. Op 2 November 1808 schreef De Kock dat het slecht ging met de plettery, want dat de cilinders die van Batavia gezonden waren (acht stuks) braken, doordat de karbouwen slechts met horten en stooten wilden trekken.

7o. Op 5 November 1808 rapporteerde De Kock dat de Watermolen goed werkte. (6o en 7o, uit het sub 5o genoemde Register.)

8o. Onder dato Batavia 29 November 1808 diende de Muntmeester Essayeur J. A. Zwekkert een request in, waarin hij „„staande ter dienst prestering op zijn vertrek naar Sourabaya,'''' verzoekt om het personeel dat gewoon was aan de munt te werken — en dat hij te Soerabaia moeilijk door ongedresseerd werkvolk vervangen kon — mede te mogen nemen.

Het besluit van Daendels bestaat in het woord „goedgekeurd" in margine geschreven op den brief, en op den Inventarisstaat van de goud- en zilvermunt door Zwekkert opgemaakt.

9o. Op 10 April 1809 schreef Loriaux aan den Gouv. Gen. Daendels „„Ik heb de Eer Uwe Excellentie te berigten

„„als dat er van de voorige week drie daagen met thien „„stempels gemunt is geworden; deeze hebben aan gemunte „„duiten 3300 Rds. gegeven. Met het einde van deeze „„week kommen twee nieuw stempels klaar, en met thien „„die thans in gebruik zijn, wanneer er genoegzamme „„koolen aangebragt zullen worden, zal men 1350 Rds. „„per dag kunnen munten. Ik heb.''" (verder zonder belang). (8 en 9 uit Bijlagen der Resoluties).

10o. Te Soerabaia zijnde, bepaalde Daendels bij Besluit van 5 Juli 1809, dat de Muntmeester J. A. Zwekkert en diens Adjunct van Leeuwen, zouden belast worden met de Duitenmuntery.

Het Besluit is, onverkort, overgenomen in Van der Chijs's Plakaatboek deel XV, pag. 779 (*), en copieer ik daaruit slechts de zin „„Dat hunne werkzaamheden thans tot de „„duitenmuntery overgaande, en dezelve bereeds op dien „„voet gebracht zijnde, dat daarmede 's maandelijks een be- „„dragen van 18 à 20000 (Rds.) aan duiten kan gerekend „„worden te werden geslagen, *de directie ook zoodanig inge- „„rigt is, dat een picol Japansch koper, na aftrek van smelt- „„verlies en ongelden, zuiver twee à drie en zeventig Rds. aan „„duiten afwerpt;''"* en het slot, luidende: „„moetende zelfs „„trachten dit montant te vermeerderen, door het uitbreiden „„der munt en daarstellen van een groote œconomie, en „„orde in de werkzaamheden.''"

11o. Op 8 Juli 1809 „„Is (door Daendels besloten van den „„gewezen aannemer der Duyten muntery den Luitenant „„Colonel Loriaux de volgende goederen voor de daarbij „„getaxeerde prijzen overtenemen als:

(*) Hoewel ik het Plakaatboek citeer, moest ik toch steeds de origineele stukken opzoeken, aangezien uit het gedrukte stuk nimmer blijkt, of een besluit door Daendels, dan wel door de Hooge Regeering (d. w. z. de Leden van den Raad van Indië) geslagen werd. Daar evenmin de bron, waaruit geput werd genoemd wordt, en de plaats, van waar Daendels, op reis zijnde, een of ander Besluit dateerde, niet wordt opgegeven, bemoeilijkt zulks het ge- b ruik van dat overigens nuttige werk zeer.

„„2 stempels met toebehoorend voor . .	Rds 1100.—
„„3 geraemten van pletmachines . . .	„ 1050.—
„„3 schaaren of coupoirs	„ 540.—
„„7 metaale cylinders	„ 450.—
„„5 knipschaaren, 12 kniptangen,. . .	
„„8 vuurtangen voor de smelterij. . .	
„„20 Javaansche blaasbalgen, ...	
„„50 Klammen voor de formen waar het	„ 400.—
„„Kooper ingegoten word, ...	
„„3000 Croesen en 500 formen . . .	

dan wel te zamen voor Rds. zilver 3540.—

„„Doch daarvan af te trekken hetgeen gemelde Loriaux „„minder aan Duijten verantwoord heeft, dan daarvoor Koo- „„per te hebben ontvangen, als moetende voor 68543½ pond „„Kooper volgens contract afleveren 85 Rds aan duijten per „„picol, uitmakende aan duijten Rds 46.609 : 29.

„„En dezelve heeft maar verantwoord aan duijten Rds. „„44.683 : 29 zoodat dezelve te min verantwoord heeft Rds. „„1926.— welke van bovengenoemde somma afgetrokken „„zijnde, nog ter restitutie overblijft een bedragen van Rds. „„1614 zilver.— Welk bedragen den Prefect in den Oost- „„hoek gelast word aan den voorm: Luitenant Colonel Lo- „„riaux bij een favorabelen staat der Cassa uit te betalen, „„en daarmede de geheele entreprize van de duyten muntery „„voor afgedaan te houden.— En zal extract enz:

12o. (Uit een Rapport van den Muntmeester W. Th. van Leeuwen, ddo. 19 Mei 1825.) (*)

„„Op last van G. G. Daendels moesten de duiten, 48 „„Stuivers een pond houden, dan konde niet zoo dun geplet „„worde. Deze orders zijn egter mondelingsche, omtrent het „„gewigt der duiten heeft nimmer een officieele bepaling „„bestaan, enz.

(*) Men vindt in de officieele bescheiden nu eens W. T. dan weder W. F. van Leeuwen.

Het bleek mij dat W. T. juist is, want in een request van 1 Aug. 1804 noemt van Leeuwen zijn voornamen, Willem, Theodorus.

„„Op voorschreven manier zijn onder het bestuur van Gouv. „„Gr. Daendels aangemunt, behalven *f* 40.000.— welke „„Loriaux bij onderneming Particulier gemunt heeft, van welke „„som mij het gewigt onbekent is, 765.620 ponden = *f* 1.197.922:28." ('s Lands archief bundel Varia No. 190).

13o. In een ongedateerde Memorie van den Resident van Soerabaia, de Salis, (afgaande op de Resolutie waarbij dat stuk voorkomt, van omstreeks Januari 1819) vond ik de volgende opgave:

„„In 1809 was dit Etablissement (hij spreekt van de Duitenmunt) ook minder, maar toen waren de stempel- „„snijders in de Constructie winkel voor de munt werkzaam.""

14o. Op 11 Juli 1809 werd door Daendels een Instructie voor het Personeel bij de Duitenmunt te Soerabaia vastgesteld. Deze Instructie werd geïnsereerd in de Resolutien der Hooge Regeering van 28 Juli 1809, en is geheel overgenomen in het Plakaatboek deel XV, pag. 792/800.

Art. 6 luidt: „„Hij (de Muntmeester) zal . . . . „„niet alleen verpligt zijn om van een picol Japans koper, „„na aftrek van alle arbeidsloonen en smeltverlies, Rds. 72 „„à 73 zuiver aan duiten aan den Lande te verantwoorden, „„maar ook maandelijks 18 à 20 duizend rijksdaalders daar- „„van aan te maken.

Art. 7 zegt „„Ter goedmaking van het smeltverlies op „„het koper zal hem tot 15 percent gevalideerd worden,"" enz.

Art. 8 stelt de maandelijksche tractementen vast, a. v.

de Muntmeester	Rds.	125.—
„ Adjunct	„	60.—
„ Boekhouder	„	40.—
2 Europeesche opzienders, ieder	„	30.—
2 Inlandsche mandadoors	„	5.—
1 hoofd over de houtskoolen	„	10 —
4 mandadoers ieder	„	5.—

terwijl bovendien de Muntmeester nog 1½ % en de Adjunct ½ % van het gemunte ontvangen zal.

Bovenstaande gegevens sub 1—14 rangschikkende, en met elkander in verband brengende, reconstrueer ik de geschiedenis, naar ik vermeen met vrij groote zekerheid, als volgt:

Toen Daendels in Indië kwam, bestond de muntinrichting van Loriaux uit 3 pletmachines met metalen cilinders, en 2 stempelstoelen. De plaatjes werden met zoogenaamde coupoirs uit de geplette repen gesneden, zoodat dan ook steeds de snijvlakte der munten schuin, en bij onvolkomen doorsnijden, gebraamd is.

Reeds in April 1808 nam Daendels maatregelen ter uitbreiding, vermoedelijk reeds toen met de bedoeling om te breken met de particuliere munterij en om de Duitenmunt in eigen beheer te nemen.

Nadat eerst berekend was, hoeveel duiten per picol koper geslagen konden (of moesten) worden, werd op 27 October 1808 besloten, de Duitenmunt voor rekening van den Lande overtenemen, en blijkt uit de afrekening met Loriaux, die pas plaats vond toen deze het beheer der munt aan Zwekkert moest overgeven, dat door hem van de aanvankelijk gecontracteerde Rds. 60.000 slechts Rds. 44.683 : 29 of *f* 71.493 : 23 geslagen is.

Aangezien de datum waarop Loriaux met de munting begon, niet bekend is, en we alleen mogen constateeren dat de particuliere munterij, ongeveer medio November 1808 kan afgeloopen zijn, is het niet na te gaan welke capaciteit zijn muntinrichting bezat, doch we zijn niet ver van de wijs, wanneer we die op 3 à 4000 gulden aan duiten, per maand stellen.

Daendels liet een waterwiel oprichten, voorzag de pletmolens van ijzeren cilinders, en gaf een groote uitbreiding aan het aantal stempelstoelen, zoodat reeds op 10 April 1809 door Loriaux gerapporteerd kon worden dat maandelijks 18 à 20,000 Rds. (of ± 29 à 32.000 gulden) zouden kunnen worden geslagen.

Het is niet na te gaan op welke voorwaarden Loriaux

het munten, nadat zijn inrichting door Daendels genaast was, heeft voortgezet, doch dat reeds einde 1808 ook het gewicht der duiten gewijzigd is, klinkt mij, afgaande op de notitie sub 3 (22 Sept. 1808), en den inhoud van het besluit van 5 Juli 1809, niet onwaarschijnlijk.

In elk geval was, toen Zwekkert in Juli 1809 het beheer overnam „„de directie . . . zoodanig ingerigt . . . dat een „„picol Japansch Koper, na aftrek van smeltverlies en ongelden, „„zuiver twee à drie en zeventig Rds. aan duiten"" afwierp.—

Zooals blijkt uit het request van Zwekkert moet reeds uiterlijk in November 1808 besloten zijn tot het overbrengen der goud- en zilvermunt van Batavia naar Soerabaia.— Wat Daendels met die overplaatsing voor had, bleek mij niet, (*) en evenmin heb ik kunnen nagaan, wanneer Zwekkert met zijn personeel, w. o. de Adjunct van Leeuwen, te Soerabaia gearriveerd is.— Het is mogelijk, en zelfs zeer waarschijnlijk, dat Daendels ook van plan was om ropijen te munten, doch door gebrek aan specie dat idee moest laten varen; en aangezien Zwekkert eenmaal te Soerabaia was, hij hem daarom met het beheer van de Duitenmunt belast heeft.

Vast staat in elk geval dat hij bij Besluit van 5 Juli 1809 tot muntmeester (van de Duitenmunt) is aangesteld; dat op 11 Juli d. a. v. een Instructie voor het personeel werd vastgesteld, en dat de muntslag onder Zwekkert op 7 Juli 1809 begon. (**)

Ook uit de Instructie zien we dat de œconomie van Daendels voor een groot deel gebaseerd was op het mindere gewicht van de duiten.

(*) Volgens Netscher en Van der Chijs, zie pag. 105 (ophelderingen achter No. 31) werden de gouden en zilveren ropijen van 1801—1808 te *Soerabaija* geslagen. Dit is natuurlijk fout en moet *Batavia* zijn.

(**) Dit laatste blijkt uit een rapport van de Generale Rekenkamer van 31 Dec. 1810, voorkomende in „Daendels Staat der Ned. O. I. Bezittingen, Bijlage 2, Finantieele zaken No. 65. Volgens dat Rapport sloeg Zwekkert van 7 Juli 1809—Juni 1810, per netto picol 84[illegible] Rds., en van Juli—Sept. 1810 zelfs 96$^{1}/_{2}$ Rds. aan duiten en halve stuivers, dus veel meer dan 73 Rds. z.a. bepaald was.

Hij, en van Leeuwen ontvingen dan ook over de eerste 12 maanden 6,333:42 Rds. aan procenten.

Loriaux moest volgens contract 85 Rds. aan duiten per picol afleveren, zoodat, aangezien hij voor maakloon etc: 25 Rds. per bruto picol ontving, netto 60 Rds. voor de „Compagnie" overbleef.

Daendels verlangde evenwel minstens 72 à 73 Rds. schoon aan den haak, en gaf om daartoe te geraken, mondeling (z. a. van Leeuwen zegt) last, om 48 stuivers aan duiten per pond te slaan.

Hij haalde dus uit *een pond*, de hoeveelheid die vóór dien uit *een kattie* verkregen was, dus per picol 4800 duiten of 25 Rijksdaalders meer.

Hoewel men het koper niet zoo dun pletten kon, blijkt toch uit de opgave van Van Leeuwen dat men er niet ver beneden bleef, want van de totaal vermunte 765,620 ponden koper, werd aan geldswaarde geslagen *f* 1.197.922 : 28 st. of per pond ongeveer 188 duiten, dus 47 stuivers.

Zonder daarvan absoluut zeker te zijn, meen ik toch te mogen aannemen dat in bovenstaand bedrag van *f* 1.197.922 : 28 ook begrepen is, de som door Loriaux gemunt, van November 1808 tot en met Juni 1809, omreden hij (Van Leeuwen) uitdrukkelijk zegt dat die hoeveelheid *onder het bestuur van Daendels* gemunt werd.

Wel is waar is het cijfer dat hij voor den particulieren muntslag noemt foutief, doch aangezien hij dat blijkbaar bij herinnering opgaf, mogen we hem de vergissing, *f* 40.000 in stede van Rds. 40.000 niet zóó hoog aanrekenen, dat we daarom zijn andere gegevens wantrouwen.

Blijkens Art. 8 der Instructie van 11 Juli 1809 kwamen onder het personeel der Duitenmunt geen stempelsnijders voor, en zien we uit de memorie van den Resident De Salis dat de stempels in den Constructie winkel vervaardigd werden.

Of, en zoo ja wanneer daarin verandering gebracht is, heb ik niet kunnen ontdekken, doch mogelijk is het, dat de stempels van 1810 en 1811 met monogram *L. N.* en Z onder het jaartal, reeds door Intje Maimin, aan de Munt gesneden zijn.

Zeker is dit evenwel niet, omreden in de nieuwe Regeling der betaling van de werklieden aan de Duitenmunt van 19 Juli 1810 wel van 2 Javaansche geelgieters, doch niet van stempelsnijders gesproken wordt. (*).

De Duiten die van af 1808 met **L. N.** in p. v. VOC geslagen werden, zijn nimmer gangbaar verklaard, ten minste een betreffend Plakaat bestaat niet, of is spoorloos verdwenen.

Bij Plakaat van 6 Juli 1810 werden evenwel de Duiten, Halve Stuivers en Stuivers met het monogram *L. N.* gangbaar verklaard, doch van de duiten en halve stuivers met bloemrand wordt daarin geen melding gemaakt. (**).

Zooals ik reeds in een vorig stuk, over de munten tijdens het Britsch Bestuur (***) heb medegedeeld, was de munt gevestigd in de kerk der Calvinisten Gemeente, en moet dat gebouw in 1808 door Daendels tot dat doel geleend zijn.

Vreemd genoeg vond ik geen enkel stuk in welken vorm dan ook, uit den tijd van Daendels, waaruit van die leening blijkt, of waarin van die kerk melding gemaakt wordt.

Wel vond ik een besluit van Daendels, ddo. Soerabaia 14 Juli 1808, waarbij een stuk grond („„Thuijn van de Weduwe „„van Este van Timor"") aangekocht wordt, ter oprichting van kazernes voor een Bataillon Infanterie, *en ter uitbreiding van de Duitenmunt*, omreden het bestaande emplacement geen uitbreiding toeliet.

Blijkbaar is evenwel aan dit plan, voorzooverre de munt betreft, geen gevolg gegeven.

Geen enkele specificatie, dezen muntslag betreffend, werd door mij aangetroffen, en naar het schijnt zijn alle rapporten van Zwekkert verdwenen.

Wanneer voor het laatst gemunt werd, is niet met zekerheid na te gaan, doch op 28 Augustus 1811 was blijkens een schrijven van den Landdrost over Java's Oosthoek, Goldbach, aan den Gouv. Gen. Janssens, de munt nog in werking.

(*) Zie Plakaatboek deel XVI pag. 261.
(**) " " " 255.
(***) Zie dit tijdschrift Deel LI pag. 356.

Vermoedelijk werd pas den 21sten September v. d. j. de munt gesloten, en ik meen dit te moeten afleiden uit het feit, dat in het Rapport op 1 Mei 1812 door Zwekkert uitgebracht, het Saldo koper *van dien dag* tot basis van berekening genomen werd. (*)

De laatste maanden van dezen muntslag vallen dus in den tijd van den Gouverneur Generaal J. W. Janssens, die op 16 Mei 1811 het bestuur overnam. Uit niets is mij gebleken dat deze in den muntslag te Soerabaia verandering bracht, doch door hem is het Besluit geslagen, waarbij het uit Frankrijk aangebracht zijnde kopergeld, gangbaar verklaard werd. Netscher en Van der Chijs, die het Plakaat geheel overnemen (pag. 79), doch vreemd genoeg den datum van het stuk n. m. 26 Augustus 1811, niet vermelden, meenen daaruit te moeten opmaken dat uit Europa ook aangebracht werden Halve Stuivers met „„aan de eene zijde „„1/2 N St. en aan de andere zijde JAVA 1811,"" alsmede Duiten „„aan de eene zijde N, en aan de andere zijde „„JAVA 1811,"" gestempeld.

Hoewel de bewoordingen van het Plakaat geheel vóór de opvatting van Netscher en Van der Chijs pleiten, moet toch m. i. aan een misverstand gedacht worden. De inlijving van het Koninkrijk Holland bij Frankrijk, dateert van 9 Juli 1810, en pas op 17 Februari 1811 ontving men daarvan op Java bericht.

Aannemende dat men in Holland kort na de inlijving besloot om kopergeld voor Java te slaan, *dan zouden de munten in dat geval het jaartal 1810 gevoerd hebben.*

Werden die stukken evenwel pas in 1811 geslagen, dan konden ze, n. m. v. op 26 Augustus van dat jaar nog niet op Java aangevoerd zijn.

Het Plakaat van 26 Augustus 1811, is blijkbaar overhaast geconcipieerd en gedrukt.

Dienzelfden dag toch, werd Meester-Cornelis door de

(*) Zie voor dit Rapport, deel LI. pag. 36 van dit Tijdschrift.

Engelschen ingenomen, en moest de Gouv. Gen. Janssens vluchten, en zijn zetel van Buitenzorg naar Samarang overbrengen.

Het is dus niet te verwonderen dat in een besluit of plakaat van dien dag een fout sloop, en men de Halve Stuivers en Duiten door Zwekkert te Soerabaia geslagen, met de Fransche munten door elkaar haspelde; en evenmin kan het bevreemden dat de drukker van het Plakaat een N voor het monogram *L. N.* in de plaats stelde.

Ook het feit, dat geen Halve Stuivers en Duiten z. a. die in het Plakaat beschreven worden, gevonden zijn, terwijl de diverse Fransche koperstukken, zelfs nu nog, veelvuldig aangetroffen worden, versterkt mij in het gevoelen, *dat bedoelde munten niet bestaan hebben, doch dat het plakaat foutief gesteld werd.*

Na in het vorenstaande de geschiedenis van de verschillende muntslagen, zoo veel mogelijk geréconstrueerd te hebben, alsnu overgaande tot de beschrijving der munten zelve, krijgen we in de eerste plaats de *te Batavia geslagen*

Tinnen Duiten.

Ik ken van het jaar 1796 slechts een exemplaar, voorkomende in de collectie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten Wetenschappen. (Pl. XXIV fig. 515).

De munten van 1797 zijn iets minder zeldzaam, doch onder de exemplaren die ik vond. zijn slechts 2 stempel varianten aan te toonen, die niet noemenswaard verschillen, zoodat ik meen met een afbeelding (fig. 516) te kunnen volstaan.

In de tweede plaats komen de *te Batavia geslagen*

Bonken.

Ik bezit daarvan een collectie, als volgt:

Jaargang	1896.	Stukken	van	1	Stuiver,	9	stempels.
"	"	"	"	2	"	6	"
"	1897.	"	"	1	"	12	"

Jaargang	1897.	Stukken	van	2	Stuiver,	6	stempels.
"	1798.	"	"	1	"	8	"
"	"	"	"	2	"	4	"
"	1799.	"	"	1	"	1	"
"	"	"	"	2	"	1	"
"	1800.	"	"	1	"	5	"
"	"	"	"	2	"	2	"
"	1801.	"	"	1	"	6	"
"	"	"	"	2	"	1	"
"	1802.	"	"	1	"	7	"
"	"	"	"	2	"	2	"
"	1803.	"	"	1	"	6	"
"	"	"	"	2	"	5	"
"	"	"	"	8	"	1	"
"	1804.	"	"	1/2	"	2	"
"	"	"	"	1	"	6	"
"	"	"	"	2	"	4	"
"	1805.	"	"	1/2	"	1	"
"	"	"	"	1	"	4	"
"	"	"	"	2	"	3	"
"	1806.	"	"	1	"	2	"
"	"	"	"	2	"	2	"
"	1807.	"	"	1	"	1	"
"	"	"	"	2	"	1	"
"	1808.	"	"	1	"	1	"
"	"	"	"	2	"	1	"
"	1809.	"	"	1	"	4	"
"	"	"	"	2	"	1	"
"	1810.	"	"	1	"	4	"
"	"	"	"	2	"	4	"

Van alle bovengenoemde waarden en jaargangen gaf ik afbeeldingen op de platen XXIV tot en met XXVII.

Slechts van het jaar 1796 bestaan zeldzame stempel varianten, en wel die afgebeeld op Plaat XXIV fig. 511 en 513. Vermoedelijk zijn dit de munten die met de eerste stempels geslagen werden, en heeft men bevonden dat die kleine stempels te zwak waren voor de ruwe stukken.

Tot en met het jaar 1800 is de 1 van het jaartal boven spits (1), met 1801 te beginnen is dat cijfer daarentegen boven plat (I). Afwijkingen hierop heb ik niet aangetroffen. Van het 8 stuiver-stuk van 1803 beeld ik slechts eene zijde af, omreden de keerzijde precies gelijk is, wat de stempels betreft, alleen staan dezelve in omgekeerde orde, zoodat steeds een der uiteinden, aan den eenen kant het jaartal en aan den anderen kant het cijfer der waarde draagt. Alle exemplaren die ik van deze munt ken, *zijn met dezelfde stempels geslagen.* (*)

In 1803 werden proeven genomen om de bonken zoodanig te stempelen, dat snoeien der stukken daardoor bemoeilijkt werd. Het stempelen der snijvlakten bleek evenwel ondoenlijk, en de kosten liepen te hoog, zoodat van de uitvoering werd afgezien. Vermoedelijk zijn de bonken afgebeeld fig: 533 en fig: 537 het resultaat dier proeven.

De $^1/_2$ stuivers van 1804 en 1805 werden, zooals reeds medegedeeld is, nagemaakt. De afbeeldingen op Plaat XXVI Nos. 538 en 542 zijn naar echte, de Nos. 539—540 en 541 naar valsche stukken.

Van het jaar 1809 vond ik *echte* bonken, met verkeerde S, zooals fig: 554. Van de 2 stempels die in 1809 met die fout voorkomen, heeft een ook nog in het volgende jaar dienst gedaan, zoodat ook van 1810 een-stuiverstukken met de S verkeerd, voorkomen.

(*) In zijn „Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen, Dritter Band, zegt Josef Neumann op pag. 61 onder No. 20387-88 „„Nach Mittheilung des „Hrn P. O. Van der Chijs auch mit 8 | ST und im Rev. der (vorige) Stern „„und die Jahrzahl 1803, dazwischen jedoch eine Querleiste. (Im Cabinette von Batavia).""

Zeker is het, dat in de verzameling van het Bat. Genootschap van K. en W. geen exemplaar voorkomt dat aan deze beschrijving voldoet, en ik geloof ook niet dat ooit een dergelijke variant aanwezig was. — Neumann is trouwens voorzooverre Ned: Ind: munten betreft, zeer onbetrouwbaar.

J. Schulman beschrijft (op pag. 2 onder No. 33) in den Catalogus der Collectie H. M. Speelman (verkocht 24 Febr: 1908) een „„Lingot de 8 sous, de „„chaque côté $\frac{*}{1803}$ — $\frac{8}{STV}$."" Het stuk bleek evenwel niet aan die beschrijving te voldoen.

De afbeeldingen op Plaat XXVII fig. 558 t/m 566 zijn naar valsche stukken gemaakt. Het aantal varianten daarvan is legio, en nam ik slechts eenige der 't meest uiteenloopende typen tot voorbeeld.

De echte stempels van 1809 en 1810 zijn meestal iets kleiner van afmeting dan die der voorgaande jaren, en de punten, vooral die om het jaartal, zijn fijner. Overigens zijn de stempels even zorgvuldig bewerkt, d. w. z. regelmatig gesneden, als die van vroegere jaren. De valsche stempels daarentegen zijn steeds slordig bewerkt, zoodat men stukken die zelfs de volle zwaarte der echte bonken hebben, z. a. fig. 558 en 561, daardoor gemakkelijk herkennen kan.

't Schijnt dat de falsarissen alleen 2 stuiver stukken gefabriceerd hebben, ten minste valsche stuivers zag ik tot heden niet.

De valsche bonk fig. 560 met 't jaartal in spiegelschrift is vermoedelijk identiek met het stuk door J. Neumann, in zijn reeds geciteerd werk op pag. 61 onder No. 20398 beschreven, als variant van den jaargang 1806, met de zes, omgekeerd.

Van de meeste hierboven genoemde jaargangen bestonden ongetwijfeld meer stempels dan ik bijeenbracht, dit geldt vooral voor de jaren 1805 tot en met 1808. Slechts hoogst zelden treft men exemplaren van deze jaren aan, (vooral 1807 en 1808), en de verklaring hiervoor is niet ver te zoeken, wanneer we bedenken dat de bonken van die jaargangen het meest door de verkapperij in den tijd van Daendels, getroffen moeten zijn.

In de derde plaats noteer ik *de te Batavia geslagen*

Metalen Stuivers.

Ik vond 6 stempels van het jaar 1799, en 7 stempels van het jaar 1800. De voornaamste varianten beeld ik af op Plaat XXIV Nos. 521 en 522, en Plaat XXV Nos. 525 en 526.

In de vierde plaats komen de *te Soerabaia geslagen*

Bonken.

Mijn collectie bevat daarvan het volgende:

Jaargang	1818.	Stukken	van	1/2	Stuiver,	2	stempels.
„	„	„	„	1	„	10	„
„	„	„	„	2	„	24	„
„	1819.	„	„	2	„	3	„

De voornaamste varianten zijn afgebeeld op Plaat XXVII fig. 567/569, en op Plaat XXVIII.

Zooals uit die afbeeldingen voldoende blijkt, loopt het gewicht der stukken zeer uiteen, en zijn ook de stempels veel meer varieerend, dan die, van de te Batavia gemunte bonken.

Ik vond evenwel geen exemplaren die het vermoeden van namaak wekken, en de wanstaltige vormen der letters en cijfers vinden we trouwens telkens terug op de vele varianten der Duiten en Halve Stuivers, die gelijktijdig op de munt te Soerabaia geslagen werden (Zie dit tijdschrift Deel LI afl. 1 Plaat XIII en XIV).

Ten slotte noteer ik de van 1806, tot September 18 *te Soerabaia geslagen*

Duiten, Halve Stuivers en Stuivers.

Deze zijn in mijn verzameling vertegenwoordigd als volgt:

Jaargang 1806 (Duiten).

a. Type fig. 583. . . . . 18 stempels.
b. id. „ 584 en 585 . . . . . . 6 „

Jaargang 1807 (Duiten).

c. Type fig. 586. . . . . 49 „

Jaargang 1808 (Duiten).

d. Type fig. 587, 588 en 589 . . . . . 90 „
e. id. „ 590 en 591 . . . . . . 16 „

Jaargang 1809 (Duiten).

f. Type fig. 592. . . . . 19 „
g. id. „ 590 en 591. Keerzijde = fig. 592. 126 „

Jaargang 1810 (Duiten).

h.	Type fig. 593.	1	stempel
i.	id. „ 594. a	172	stempels
j.	id. „ 594. c	6	„
k.	id. „ 595/598.	180	„
l.	id. „ 599/600.	12	„

Jaargang 1811 (Duiten).

m.	Type fig. 597, doch jaartal 1811, en de monogrammen meestal grooter en breeder, zooals fig. 608/611	144	„

Jaargang 1810 (½ Stuivers).

n.	Type fig. 603 (Zie ook 604 a. b.) . .	3	„
o.	id. „ 605/607.	77	„

Jaargang 1811 (½ Stuivers).

p.	Type fig. 606 doch jaartal 1811. . .	76	„

Jaargang 1810 (Stuivers).

q.	Type fig. 601 (Zie ook fig. 602). . .	2	„

Deze groote hoeveelheid typen en stempels vereischt wel eenige toelichting.

De duiten der jaren 1806 en 1807 zijn door Loriaux voor eigen rekening, op contract met de Regeering geslagen. De stempels werden dus door zijn eigen personeel vervaardigd, en zien we wel is waar verschillen, vooral in de 1 en de 0 van het jaartal, maar eveneens een zekere uniformiteit in de letters van het woord JAVA.

In 1808 nam Daendels de munt over, en werden de stempels geheel of gedeeltelijk op den Constructie-winkel vervaardigd. Ook gaf Daendels last om het merk der Oost Indische Compagnie te vervangen door het naamcijfer van Z. M. Lodewijk Napoleon.

Hoewel met absolute zekerheid niets kan worden aangetoond, geloof ik toch niet ver van de wijs te zijn, wanneer ik aanneem dat de stempels in het type fig. 587 en 590 nog door Loriaux, en daarentegen die van het type fig. 588 589 of 591 op den Constructie-winkel gesneden zijn. De munt op fig. 588 afgebeeld is een uitzondering, voor zooverre de vorm der achten betreft. Die vorm komt ook voor op enkele munten van 1810, type fig. 594*a*.

Dat men in 1809 nog sloeg met stempels als fig. 592 is begrijpelijk, aangezien men de oude stempels zuinigheidshalve opgebruikte.

Een der stempels schijnt het zelfs tot 1810 uitgehouden te hebben, en alle *echte* munten die ik van dat jaar, en in dat type (fig. 593) bezit of zag, zijn met dezelfde stempels geslagen, en voorzooverre het merk ♁☊ betreft zeer zwak gestempeld.

De duiten in de eerste helft van 1810 geslagen, zijn nog van het type fig. 594*a*.

Onder Zwekkert werd het naamcijfer **L. N.** veranderd in een monogram, en onder het jaartal kwam zijn initiaal Z.

Als regel hebben dan ook de duiten van groep *k.* die Z. onder het jaartal, doch van de 180 stempels, maken 6 exemplaren daarop een uitzondering. Deze varianten zijn niet te danken aan een vergissing van den stempelsnijder, doch ze ontstonden doordat voorzijde-stempels van Zwekkert, gebruikt werden met keerzijde-stempels van Loriaux. Zoo vinden we dan ook, om bij een voorbeeld te blijven, de keerzijde stempel van Loriaux fig. 594, zoowel met de twee voorzijden a. b. als met den stempel van Zwekkert, c.

Vermoedelijk zijn de duiten van het type fig. 599 het eerste werk van Zwekkert, doch moest hij den bloemrand opofferen aangezien die te bewerkelijk was.

Daendels eischte veel, en goedkoope duiten, en hoewel de eerste stempels betrekkelijk fraai genoemd kunnen worden, zien we reeds zeer spoedig, ook bij de $^1/_2$ stuivers van 1810, een toenemende slordigheid van bewerking.

De duiten met bloemrand zijn zeldzaam, en komen ook voor met den krans naar rechts loopend z. a. op fig. 600.

Vermoedelijk gelijktijdig met die duiten, sloeg men de Halve Stuivers type fig. 603, en de Stuivers type fig. 601.

De 1/2 Stuivers type fig. 603 zijn buitengewoon zeldzaam. Ik vond daarvan slechts 3 stempels, die men gemakkelijk onderkennen kan aan de monogrammen, en de plaatsing en vorm van 1/2 St. daar boven. Mijn afbeeldingen fig. 603 en 604*a*, *b* zijn correct.

Ook de Stuivers zijn zeldzaam, vooral goed gestempelde exemplaren. De twee stempels die ik daarvan vond, beeld ik af in fig. 601 en 602.

De duiten en 1/2 stuivers van 1811 zijn meerendeels nog minder zorgvuldig bewerkt, en de stempels zijn grover en slordiger gesneden dan die van 1810. Vooral de duiten munten uit door de leelijke monogrammen als op fig. 608/611.

Niettegenstaande dat, komen *fouten* op de stempels bijna niet voor, en ken ik van 1810 slechts een keerzijde-stempel fig. 598, waarop de graveur de dwarslijnen in de A's vergat.

Ditzelfde geldt voor 1811, van welken jaargang ik slechts 2 stempels aantrof met diezelfde fout. Een der stempels is afgebeeld op fig. 611. (*).

Ik wijs hier speciaal op, omreden dikwijls duiten en halve stuivers aangeboden worden, met JAVA in spiegelschrift òf met JVAV, dan wel met de ster onder L. N, òf het jaartal in spiegelschrift, z. a. op Plaat XXXI fig^n. 613 tot en met 617.

Al die soort munten zijn *valsch*, onverschillig of ze in de verkoop-catalogi „rare" dan wel „extrêmement rare" genoemd worden, en wel omreden:

1o. de muntplaatjes uit de hand geknipt zijn,

2o. de munten uit de hand, en niet met een muntpers gestempeld zijn, en

(*) De munt fig. 598 vond ik met 2, en die fig. 611, met 3 verschillende voorzijden (monogram).

3o. *omdat men nimmer een der stempels als contra-stempel hetzij vóór dan wel keerzijde, bij de echte munten terug vindt.* (*).

Netscher en Van der Chijs hebben in hun werk op pag. 121, onder de „Onedele metalen, geslagen in Indië", eenige duiten binnen gesmokkeld, die ik niet voor echt kan verantwoorden.

Zij zeggen dat in 1818 duiten werden geslagen, gehouden in het type fig. 590 en 595 (Plaat XXIX) en geven daarbij de opheldering, dat „„men heeft gebruik gemaakt van oude, „„zeer oneigenaardig gewordene stempels, met verandering „„van het jaartal.""

Die duiten zouden dus, ware een en ander juist, in 1818 geslagen moeten zijn door Zwekkert naar aanleiding van het Besluit van Commissarissen Generaal van 3 November 1817 No. 3. (**).

Dat aan de munt nog oude stempels aanwezig waren, is natuurlijk zeer goed mogelijk. doch dat het stempels met [illegible], **L. N.** en *L. N.* zouden geweest zijn, klinkt zeer onwaarschijnlijk, omreden van Dec. 1811 tot 1815 voor het Britsche Gouvernement gemunt werd.

Verder vinden we geen enkele munt waarop zichtbaar is, dat men oude stempels met *veranderd jaartal* gebruikt heeft.

Alle stukken die we vinden met het jaartal 1818 of 8181 vertoonen geen spoor van verandering aan de cijfers, en zijn z. a. men uit de afbeeldingen op Plaat XXXI fig. 618 tot

---

(*) Strikt genomen is dit laatste feit alleen afdoende, want ook onder de valsche duiten komen af en toe exemplaren voor, die vrij zuiver geknipt of gestempeld zijn.

Dat men echter niet *een* stempel, onder de groote hoeveelheid door mij vergeleken munten terug zoude vinden, *is eenvoudig ondenkbaar*. Hieruit resulteert tevens dat voor een définitief oordeel omtrent een of andere munt, een *studie der stempels* absoluut noodig is, vooral in gevallen als deze, waar de echte stukken ook al niet door fraaiheid uitmunten.

(**) Zie dit tijdschrift deel LI afl. 1 pag. 1 en volgende.

626 zien kan, even slordig bewerkt als de valsche duiten met het jaartal 1810 (fig. 613 tot 617).

Aangezien ook het stempelen uit de hand geschiedde, en eveneens de plaatjes uit de hand gesneden zijn, hebben we deze stukken hoogst waarschijnlijk aan dezelfde falsarissen te danken.

Reeds meermalen toonde ik aan dat de Inlandsche valschmunters, het met de jaartallen niet zoo nauw namen, zoodat we uit het aantreffen van een valsche munt met een of ander jaartal, nog niet behoeven te concludeeren dat een echt prototype bestaan moet.

Van alle boven beschreven jaargangen bestaan valsche duiten, en halve stuivers, doch evenzeer treft men duiten aan *zonder* jaartal, of met 1816, ja zelfs met 9810.

Op pag. 112 achter No. 57, vermelden Netscher en Van der Chijs nog dat $^1/_2$ stuivers bestaan van 1812, 1813 en 1814 in het type van fig. 607 op Plaat XXX.

Ook deze mededeeling zou alleen dan juist zijn, wanneer er bij vermeld was *dat die stukken valsch zijn.*

In den Catalogus der Numismatische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 4e druk bladz. 80, zijn op No. 99 Halve Stuivers van tin, van de jaren 1810 en 12, opgenomen.

Mijn afbeeldingen op Plaat XXX fig. 612 a. b. van die stukken zijn correct. Reeds dadelijk zien we dat de stempels gecopieerd zijn naar een voorbeeld *dat in 1810 nog niet bestond*, n. m. de $^1/_2$ stuivers, die van 1818—1826 te Soerabaia geslagen zijn.

De voorzijde van beide stukken is absoluut gelijk, zoodat die munten *terzelfder tijd, en met denzelfden stempel, door denzelfden falsaris geslagen zijn.*

Het jaartal van de eene tegenzijde is duidelijk 1810, doch om uit het would-be jaartal van de andere munt 1812 te lezen, daartoe behoort meer goedgeloovigheid dan ik helaas bezit.

Ook hiermede is weder een klein deel van de taak die ik op mij nam ten einde, en moet ik alleen duidelijkheidshalve nog wijzen op eenige misstellingen op Plaat XXIX. Van de beschreven munten beschouw ik in den tekst steeds de zijde met het merk der O. I. C. als de vóór- daarentegen die met JAVA en het jaartal als de keerzijde.

Bij vergissing kwamen op Plaat XXIX de figuren 583—593 in omgekeerde orde, een fout waarmede men rekening gelieve te houden.

Weltevreden, October 1908.

REGLEMENT

dienende tot Instructie hoedanig te handelen bij het aanmaken van Compagnies weegen van Kooper en Thinne munten zodanig als dezelve bij placcaat van de Hooge Regeering dezer Landen in dato 26 Mey 1796 gearresteerd en gangbaar verklaart geworden zijn.

Eerstelijk omtrent het Munten van koopergeld, gemaakt van Japans kooper gekapt in Stukken off Brokken ter swaarte van $1^1/_2$ en 3 lood, gemerkt aan de eene zijde met de gangbaare waarde van Een en twee hollanse Stuijvers van 4 duiten ieder Stuijver respective, en aan de andere zijde met het jaargetal.

Art. 1.

Aan den werkmeester van deese Koopermunt, dan wel dengeene aan wien het aanmaken opgedraagen is, zijnde voor het teegenswoordige den Burger Adjudant Lambertus Franciscus Macaré, zal tot het vervaardigen van de kooper munten successive in voorraad worden verstrekt een quantiteit van vijftig picols Japans kooper, te ontvangen........ en voor het kostende.........een borgtogt moeten stellen van Rds. 2500.

Art. 2.

(Bevat bepalingen omtrent werkvolk etc. alsmede de voorwaarde dat per maand minstens 150 picols moeten afgeleverd worden).

Art. 3.

(Bevat bepalingen omtrent de werkplaats en gereedschappen).

Art. 4.

(Bepaalt dat van elke waarde ongeveer even veel moet geleverd worden).

Art. 5.

Voor Spillage op het kooper, bij de verwerking, aan denzelven gevalideerd wordende 5 pond per picol, zoo zal hij dierhalven kunnen volstaan met de picol van 125 pond tegens 120 pond in gewigt, en met 1280 (*) Stukken van $1^1/_2$ en 640 (*) dito van 3 lood te verantwoorden, mits al egter het kooper dat hij door besuijniging bespaard off van die gepermitteerde spillage komt over te schieten off overbehoud, aan de Comp[ie]. tegens Rds. 30 de picol leeverende, en daarvan voor zig zelfs geen ander gebruik makende, bizonder niet tot het fabriceeren van deese gearresteerde noodmunte, sub poene van bij de overtreding van deze ordre en interdict als een falsaris te zullen worden gestraft.

Art. 6.

(Bepaling dat de werkmeester Rds. 12. per picol van 120 pond zal ontvangen, boven de hem in art. 5 toegestane spillage).

Art. 7, 8 en 9.

(Bevatten bepalingen omtrent de wijze van aflevering— in zakken van $22^1/_2$ pond gewicht, bevattende 240 Stukken van 2 St. of 480 van 1 St. of in geldswaarde Rds. 10 per zak — en verder instructies, nopens de verantwoording en verrekening in de boeken, voor den Boekhouder der Negotie pakhuizen bij de Waterpoort, te Batavia).

Ten Tweeden omtrent het Munten van Thinne geld, gemaakt van Thin Bancas in ronde Stukjes, van het format van een, en ter swaarte van twee kopere Duiten mitsgaaders gangbaar voor een enkelde duit.

Art. 10

Aan den Werkmeester van deeze Thinne munte, dan wel

(*) Het is duidelijk dat deze getallen fout zijn, en respective 2560 en 1280 gelezen moeten worden.—In Art. 7 is de berekening goed.

den aanneemer van dien, zijnde voor het teegenswoordige den Burger Commissaris van huwelijkse en kleijne gerigtszaaken Guillaume Elie Teisseire, zal tot het vervaardigen van deze Thinne munte successive in voorraad worden verstrekt 100 picols Thin Bancas. . . . . . (waartegen hij zal) een borgtogt moeten stellen van Rds. 2500.

Art. 11.

(Bevat bepalingen omtrent de onkosten, die alle voor rekening van den aannemer zullen zijn, behalve *de Stempels* die op kosten der Comp^{le} vervaardigd worden. Verder de voorwaarde dat de aannemer, na verloop van een maand, *dagelijks* 10 picols duiten moet vervaardigen).

Art. 12.

De Thinne munte door hem vervaardigd wordende, zal moeten bestaan in ronde stukken, ieder ter swaarte van twee, en gangbaar tot een hollandse koopere duit, aan de eene zijde gestempeld met het merk $\overset{\text{B}}{\text{VOC}}$ en aan de andere zijde met het woord DUIT, mitsgaaders in het midden voorzien met een klein rond gaatje, en aan draaden ieder van $^1/_4$ rds. of 12 Str. gereegen.

Art. 13.

(Bevat bepalingen omtrent spillage).

Art. 14.

(Bevat de bepalingen dat de aannemer de plaatjes door andere personen mag laten maken, doch dat het stempelen binnen het Kasteel moet geschieden „ „in een vertrek van 't Comptoir der Generale Directie" ").

Art. 15 t/m 18.

(Bevatten bepalingen omtrent de wijze van aflevering, en verantwoording en verrekening der duiten, in de boeken.)

Dit reglement werd gearresteerd op 27 Mei 1796.

N.B. Op 3 Juli 1798, werd het loon voor het slaan der Bonken (zie art. 6) met 2 Rds. verminderd, omreden de „opziender der Timmeragien en Reparaties" Johan Adriaan Waschenfelder had aangeboden om voor den prijs van Rds. 10 de bonken te slaan. — Macaré deed het ook voor dat lager bedrag, en bleef aannemer, dus tegen Rds. 8 voor de stukken van 3 lood, en Rds. 10 voor die van 1½ lood.

Zie over de eerste prijsverlaging, op 22 Juli 1796, den tekst, pag. 236.

Op 31 Dec. 1796 werd het arbeidsloon nogmaals gewijzigd, en gebracht op respective Rds. 7 en 9.

PUBLICATIE.

Nadien ons is te vooren gekomen, dat baatzugtige Lieden getragt hebben op eene strafbaare wijze na te maaken, en te vervalzen de *Thinne duiten* als een gangbaare munt bij Placcaat van den 26e Mey 1796 beschreeven en voor gangbaar verklaard, en dat bedrog nog bij tijds ontdekt geworden zijnde alvorens daarvan eenige uitgaven 's Compagnies weegen is geschied; zo hebben Wij op de daartoe erlangde qualificatie van de Hoog Ed. Heeren COMMISSARISSEN GENERAAL, tot voorkoming van schadelijke en nadeelige gevolgen welke dit strafbaar gedoente zowel de Compagnie als de goede Gemeente zoude veroorzaaken, op heden besloten, van het aanmaken der voorschrevene *Thinne duiten* aftezien, en met de standhouding van de bij voorschrevene publicatie gangbaar verklaarde kopere munten, zulks ten aanzien van de *Thinne* gemunte *Duiten* weeder in te trekken, en dezelve niet alleen hier ter stede, maar ook op Java, Cheribon en Bantam, voor ongangbaar te verklaren, zoals dezelve voor ongangbaar verklaard worden bij deezen.

En opdat niemant hiervan eenige ignorantie zoude kunnen praetendeeren, zal deeze gepubliceerd en behalven in het *Nederduitsch* ook in de gewoone *Inlandsche* en *Chineesche* taalen geäffigeerd worden, ter plaatse waar men gewoon is publicatie en affixie te doen.

Batavia in het kasteel den 1e July 1796.
Ter ordonnantie van Hunne Hoog-Edelheden den Gouverneur Generaal en de Raaden van Indië.

(Copie naar het *gedrukte* Plakaat. M.)

Staat, getrokken uit de Kasrekeningen der „Groote geldkas" en de opgaven voor het Saldo der „Groote Geldkamer".

Jaar en Maand.	Bedragen door de groote geldkas betaald.		Saldo Negotie pakhuis aan de Waterpoort.			Aanmerkingen.
	Munterij v. Japansch koper.	Munterij v. metaal en lood.	Bonken 2 Stuiver.	Bonken 1 Stuiver.	1 Stuiver van metaal en lood.	
1797 Nov.	Rds.	Rds.				Van de niet ingevulde maanden, werden de rekeningen niet gevonden. „Nihil" beduidt dat de Rekening wel werd aangetroffen, doch dat daarop geen bedrag was uitgetrokken. In de kolommen Bonken & Metalen stuivers noteerde ik het *aantal stuks*, en *niet* het geldswaardig bedrag.
» Dec.						
1798 Jan.						
» Febr.						
» Mrt.			95.984	188.762		
» April	» 2130					
» Mei	» 2660					
» Juni			213.306	328.785		
» Juli						
» Aug.						
» Sept.						
» Oct.	» 2610		250.561	607.075		
» Nov.						
» Dec.			195.307	613.583		
1799 Jan.	» 3260		199.013	903.398		In Jan. 1799 zijn dus nog bonken van 1 en 2 stuiver geslagen.
» Febr.	» 2580		38.213	903.398		
» Mrt.	» Nihil		38.213	903.398		
» April	»		Nihil	811.824		
» Mei	»		»	715.824		
» Juni	»		»	547.824		
» Juli	»	» 500	»	427.824	Nihil	De munterij van metaal en lood begon vermoedelijk pas in Augustus, hoewel ook in Juli, reeds een opengelaten post voor die muntsoort in de Restant memorie der groote Geldkamer voorkomt.
» Aug.	»	» 800	»	Nihil	»	
» Sept.	»	» 1100	»	»	516.480	
» Oct.	»	» 1400	»	»	193.920	
» Nov.	»	» 1400	»	»	325.920	
» Dec.	»	» 1300	»	»	328.512	
1800 Jan.	»	» 1200				
» Febr.	» 380	» 1200	8.560	89.546	400.512	
» Mrt.	» 1540	» 1000	53.227	287.146	242.512	
» April			217.893	484.747	464.512	
» Mei						
» Juni	» 1550	» 300				
» Juli			764.586	1,103.895	552.512	
» Aug.	» 5010	» 800				23 Aug. reede Batavia door de Engelschen geblokkeerd. Begin
» Sept.	Nihil	Nihil				

Jaar en Maand.	Bedragen door de groote geldkas betaald.		Saldo Negotie pakhuis aan de Waterpoort.			Aanmerkingen.
	Muntery v. Japansch koper.	Muntery v. metaal en lood.	Bonken 2 Stuivers	Bonken 1 Stuiver.	1 Stuiver van metaal en lood.	
1800 Oct. Rds.	Rds.					October Onrust door hen bezet en 9 Nov. verwoest. 13 Nov. blokkade opgeheven.
» Nov.						
» Dec.						
1801 Jan.						
» Febr.						
» Mrt.			108.397	119.356	11.712	Aangezien de betaling in Mei slaat op April, werden dus toen reeds geen metalen stuivers meer geslagen. Ook het constant blijven van het saldo a/d Waterpoort wijst op staking.
» April			182.637	180.956	11.712	
» Mei »	3345.—	Nihil	426.076	447.677	11.712	
» Juni			579.996	523.518	11.712	
» Juli			418.503	220.370	11.712	
» Aug. »	6140.—	»	750.183	562.877	11.712	
» Sept.	Nihil	»	942.556	871.464	11.712	
» Oct.			997.062	904.318	11.712	
» Nov.						
» Dec.						
1802 Jan. »	3880.—					
» Febr.			1.009.756	699.176	Nihil	
» Mrt.						
» April »	3928 : 12					
» Mei			1.267.436	1.378.216		
» Juni						
» Juli »	3160.—					
» Aug. »	3940.—		1.134 557	1.494.641		
» Sept.	Nihil		823.463	675.762		
» Oct. »	1580.—		302.956	275.709		
» Nov. »	1570.—					
» Dec. »	1970.—		177.386	71.350		
1803 Jan. »	1470.—		151.455	184.380		In Januari zijn dus nog bonken op het oude gewicht gemunt. Het hoofd v.d Restant memorie luidt in April „Nieuw aangemaakt wordende Japanse kopermunt.'" De 8 stuiver munting is in Juni gestaakt en na Juli komt geen hoofd meer voor die bonken in de Restant memories voor.
» Febr »	2675.—		142.272	94.848	Bonken van 8 Stuivers	
» Mrt. »	3600.—					
» April »	3976 : 12		Nihil	Nihil	Nihil	
» Mei »	3838 : 36		150.176	126.464	5928	
» Juni »	5821 : 12		Nihil	Nihil	Nihil	
» Juli »	4942 : 24		94.848	126.464	»	
» Aug. »	8425.—		205.504	221.312		
» Sept. »	Nihil		458.432	505.856		
» Oct. »	2242 : 24		288.128	110.784		
» Nov. »	1810.—		453.248	330.944		
» Dec. »	2262 : 24		31.616	79.040		

Jaar en Maand.	Bedrag door de groote geldkas betaald voor munterij van Japansch koper.	Saldo Negotie pakhuis aan de Waterpoort. Bonken 2 Stuivers.	Bonken 1 Stuiver.	Bonken. ½ Stuiver.	Aanmerkingen.
1804 Jan. Rds.	Nihil	482.144	363.584		
» Febr. »	4116 : 12	538.368	442.624	79.040	
» Mrt. »	5742 : 11	631.168	425.664	150.176	
» April »	5790 : 12 *	437.856	150.874	110.656	* De kasrekening was foutief gedateerd ulto. Mei.
» Mei »	6939 : 36	591.845	269.594	102.752	
» Juni »	5293 : 12	1.070.533	376.218	252.928	
» Juli »	5740 : 12	630.469	417.872	154.624	
» Aug. »	9514 : 36	608.901	317.274	184.512	
» Sept. »	Nihil				
» Oct. »	3825 : 36	465.331	500.548	308.256	
» Nov. »	4735. — §	763.955	672.132	283.392	§ De kasrekening was foutief gedateerd *ulto. Nov. 1805.*
» Dec. »	3632 : 36				
1805 Jan. »	3659.—	507.250	363.584	79.040	
» Febr. »	3751 : 12	325.490	164.864	39.520	
» Mrt. »	4242 : 24	351.848	426.983	Nihil	
» April »	4553 : 36	387.079	110.656	126.464	
» Mei »	5548.—	389.568	215.280	88.992	Achter deze bedragen staat „die Billioen verklaard zijn.""
» Juni »	4563 : 36	123.136	112.944	88.992	
» Juli »	4455.—	734.978	641.648	88.992	Achter dit bedrag werd de geldswaarde niet meer uitgetrokken. Binnen de kolom staat „Die billioen verklaard zijn bedragende in gelde Rds. 927.— Bij inwisseling nog ontv. „ 22.297 : 20 te sam. Rds. 23.224 : 20 omme accuraat gewoogen en als gruis van koper te worden verantwoord.""
» Aug. »	9898 : 36				
» Sept. »	Nihil	1.370.982	1.235.504		
» Oct. »	5570.—	1.876.838	1.725.552		
» Nov. »	4228.36	2.281.062	2.013.744		
» Dec. »	3540.—	2.810.630	2 437.984		
1806 Jan. »	4301 : 12	1.024.102	2.441.840		
» Febr. »	4455.—	2.670.470	1.897.904		
» Mrt. »	4455.—	2.335.462	1.458.416		
» April »	6250.—	2.695.590	1.834.928		
» Mei »	4136 : 12	3.138.214	2.214.320		
» Juni »	3540.—	3.509.702	2.546.288		
» Juli »	3015.—	3.527.142	2.436.656		
» Aug. »	2520.—	3.701.030	2.657.968		
» Sept. »	1625.—	3.827.494	2.784.432		
» Oct. »	1337.24	3.985.574	2.942.512		
» Nov. »	1070.—	4.112.938	3.068.976		
» Dec. »	1070.—	4.221.830	2.906.864		

Jaar en Maand.	Bedrag door de groote geldkas betaald voor mun'erij van Japansch koper.	Saldo Negotie pakhuis aan de Waterpoort.		AANMERKINGEN.
		Bonken 2 Stuivers.	Bonken 1 Stuiver.	
1807 Jan. Rds.	1512 : 24	4.324.838	2.853.168	In Januari 1807 zijn in het Saldo 2.208.000 Japansche pitjes à 1/4 duit verantwoord. Reeds in Mei d. a. v. was die hoeveelheid tot 96.000 gesonken.
» Feb. »	1780.—	4.115.014	2.515.440	
» Mrt. »	1245.—	2.857.094	1.457.136	
» April »	1892 : 24	1.942.214	813.296	
» Mei »	1810.—	2.131.910	1.066.224	
» Juni »	1810.—	2.304.230	1.271.984	
» Juli »	2264 : 24	1.710.566	211.632	
» Aug. »	3610.—	1.908.166	448.752	
» Sept.	Nihil	2.192.710	670.064	
» Oct.	id.	2.101.638	398.060	
» Nov. »	3622 : 24	1.963.142	94.448	
» Dec.	Nihil	1.900.062	94.848	
1808 Jan. »	2407 : 24	1.906.526	221.312	
» Febr.	Nihil	2.032.990	347.776	
» Mrt. »	2140.—	1.888.670	265.856	
» April	Nihil			
» Mei »	2407 : 24			
» Juni	Nihil	120.480	330.646	
» Juli	id.			
» Aug. »	3899 : 12	2.202.366	510.875	De munting werd op 1 Augustus gestaakt. Het bedrag van Rds. 3899 : 12 slaat op de mdn. Juli en Juni.

N. B. Restant memories later dan September 1808 werden wel aangetroffen, doch zijn doordat het Saldo Koper er niet gespecificeerd op voor komt voor dezen staat onbruikbaar.

Kassa rekeningen komen na October 1808 niet meer voor. Blijkens een schrijven van den ontvanger generaal Barends dd°. 6 Sprokkelmaand 1810, werd de indiening der kassa rekeningen in begin van 1809 gewijzigd.

Pro Memorie omtrent de Metale munt.

Den oud fabricq (*) Wiegerman als aanneemer van de voorsch: Munterij geeft op bij zijn berigt in dato 6 Junij 1799, dat bij de versmelting en verwerking van 1260 pond, twee derde Metaal en een derde Lood, maar zuijver is overgeschooten 1008 pond aan 32,256 aangemaakte stukken van een Lood en dat dierhalve een verlies bevonden was van 252 pond uitmakende 20 prCto.

Als een gevolg van deeze genomene Proeff blijfft voor een picol van 125 pond maar zuijver over 100 pond off 3200 stukken gemunte, in gelden à een stuijver het stuk bedragende . . . . Rds. 66 : 32

Hiertegens vergeleeken, de onkosten bij versmelting, verwerking en het Munten, mitsgaders het kostende van het ongesmoltene Metaal in voegen als:

83¹/₃ pond oud Metaal à 24 Sts. 't pond. .	Rds. 41 : 32
41²/₃ pond zeug Lood à 4 Sts. 't pond. .	„ 3 : 23
125 pond Ruw kosten.	Rds. 45 : 7
voor arbeidsloon van 150 pond word bij gemelde Berigt opgebragt Rds. 25¹/₂ en dus na Evenreedigheid van Een picol off 125 pond .	„ 21 : 12
Komt in beswaar.	Rds. 66 : 19
En daar voor de uitgave komt.	„ 66 : 32
zo zoude een soober voordeel resteeren van	Rds. — : 13

of ¹/₅ prCto.

Dan nadien volgens Mondeling Berigt van gemelde Wiegerman deeze eerste proefneeming, zeer veel spillagie en Extra ongelden veroorzaakt heeft die hij vermeend, dat zodra het werk regt aan de gang is, om 3 à 4 picols daags affgeleevert te kunnen worden, wel zullen verminderen, zo

(*) Fabricq of Fabrijk = Chef van het ambachtskwartier.

zoude men dierhalven een nadere Reekening tot op die tijd dienen intewagten *dan dit een Nieuw trainisement voor de noodzakelijke Circulatie veroorzaakende*, en een deminutie van ongelden als zeeker te veronderstellen zijnde, ook kan en moet worden verwagt, zo calculeere met gemelde Wiegerman bij voorraad dat het in het voorgestelde geval, dat 3 picols daags aangemaakt worden, wel zal te stellen weezen, wanneer gevalideert word als:

Voor het verlies bij het versmelten en verarbeiden 16 prCto. waarna van de 125 pond gesmolten en gemunt Metaal resteert 105 ponden off 3360 stukken van een stuijver zijnde . . . . Rds. 70 : —
voor arbeidsloon enz: . . . Rds. 18 : —
bij het Kostende van het Metaal, off „ 45 : 7 „ 63 : 7

wanneer er op 125 pond ongesmolten Metaal gewonnen word . . . . Rds. 6 : 41
off 10½ prCto. Ruijm.

Waarna bij de Instructie zoude konnen worden bepaald dat in de eerste plaats aan den aanneemer van de Metale munt zo voor verlies bij versmelting als verarbeijden der specie daatoe dienende, zal worden gevalideert 16 prCto. indiervoegen dat op 125 ponden of een picol twee derde oud Metaal en een derde Lood van ider derzelver in het bizonder zal mogen worden affgeschreeven

als op 83⅓ pond Metaal pond 13⅓
„ 41⅔ „ Lood „ 6⅔

off op 125 pond in affschrijving, pond 20.—

Waarna voor het zuiver vermengd Metaal resteert 105 pond om door denzelven te werden verantwoord met 3360 gemunte stukken ider ter swaarte van een Lood: en dat in de tweede plaats aan den aanneemer van de Metale Munt voor idere picol van 125 pond ongesmolten Metaal en Lood tot ⅔ en ⅓ als boven respective, bij en na de verwerking, vermunting en affleevering van 105 pond aan 3360 gemunte stukken ter swaarte van een Lood ider, zal worden uit

Comp[ies]. Kassa betaald Rds. 18.— aan pampiere Geld. Voorts kunnen de verdere bestelling, wegens dat geene den Negotie Boekhouder en den administrateur van de Waterpoort, in deezen zullen te obzerveeren hebben gevolgd worden, na het geene den aanneemer van de Japanse Koopere Munt, bij zijne Instructie voorgeschreeven is, met deeze alteratie eeniglijk, dat deeze Metale Munt aan de Waterpoort zullen moeten worden affgeleevert in zakken, inhoudende ider aan swaarte 12 pond netto, en aan enkelde gemunte stukken 384 pees, ider van een Lood, en ider stuk tot Een Stuijver gereekent bedragende Rds. 8.

En om wijders eenige zeekerheid te hebben van des aanneemers getrouwe behandeling, zo zoude denzelven onder Eeden kunnen worden genomen, belovende daarbij, om in de vermenging der specien niet min of meer, maar precieselijk te zullen employeeren $^2/_3$ gedeelte oud Metaal en $^1/_3$ gedeelte Lood; dat hij alle het Metaal en Lood hetzij affzonderlijk, dan wel als boven te zamen vermengd, hetwelk bevonden word minder dan 16 prCto. te weezen verspilt, en dus overgehouden wordt, aan de Comp[ie]. zonder eenige betaling te zullen leeveren en verantwoorden, dat hij alle de gemunte stukken getrouwelijk aan de Comp[ie]. zal affleeveren, en daarvan geen enkeld off meerdere stukken direct offte indirect zal agterweegen houden, dat hij nauwkeurig waaken zal tegens dieffstal en bedrog der arbeiders die onder hem in de Munt dienst doen, en wijders in alle opregtheid opvolgen zal het voorgeschreevene bij de Instructie, en zodanige als een vroome aanneemer van de Metaale Munt verpligt is, en behoord te handelen.

Batavia, den 21 Junij 1799.

BIJLAGE E.

REGLEMENT

dienende tot instructie hoedanig te handelen bij het aanmaken Compagnies wegen van

Metaale Munt

zodanig als dezelve bij Placcaat van de Hooge Regeering dezer Landen in dato 25 Juny 1799 gearresteerd en gangbaar is verklaard.

Art. 1.

De Metaale Munt welke als een noodpenning tot gerief van de gemeente Compagnies wegen zal worden geslagen, zal bestaan uit een compositie van $^2/_3$ gedeelde oud metaal en $^1/_3$ gedeelde loodt gemeen.

Art. 2.

Aan den Aannemer van deze munt zijnde voor het tegenswoordige den oud opziender van de Timmeragiën en reparatiën Arnold Andreas Gijsbert Wiegerman, en aan zijn vervangers in der tijd, zal tot het vervaardigen van dezelve successive worden verstrekt uijt het Ambagtsquartier 50 picols, of 6250 pond oud Metaal, en uijt de pakhuijzen op Onrust 25 picols of 3125 pond loodt............en zulks voor ieder keer op een door den Tweeden Opperkoopman des kasteels daartoe te verleenen ordonnantie.

Art. 3.

(Bepaling dat de geheele bewerking en munting moest geschieden in „„de zogenoemde Patroontas-makers winkel, naast de Wagt van de Waterpoort, binnen het Kasteel."")

Art. 4—5.

(Bevatten bepalingen omtrent de werktuigen en gereedschappen aan de Comp^{ie}. toebehoorende, w. o. „de pers, doorsnijd en cartel machines" die door den aannemer gebruikt mochten worden, onder voorwaarde, dat reparatien daaraan voor zijn rekening kwamen.)

Art. 6.

(Bepaling dat de aannemer de stempels moest leveren, en dat de „„onbekwaam geraakte"" door hem moesten worden afgegeven, ten einde ten overstaan der Opperkooplieden vernietigd te worden).

Art. 7.

(Bepaling dat alle ongelden, koelies etc. voor rekening van den aannemer zijn).

Art. 8.

(Bepaling dat niet meer dan 16 % Spillage mag berekend worden).

Art. 9.

„„Dat volgens de evengemelde gepermitteerde afschrij-„„ving van 16 pr. Cto. aan zuiver vermengd metaal moet „„overblijven 105 pond"".

Art. 10.

„„Welke 105 pond zuiver gemengd metaal den aannemer „„aan de Compagnie zal moeten verantwoorden met 3360 „„gemunte Stukken ieder ter swaarte van *Een Lood*"".

Art. 11.

(Bepaling dat hij per iedere picol „„ongesmolten Metaal en Loodt"" door hem verwerkt, zoude betaald worden met „„Rds. $21^1/_4$ aan Papiere geld voor arbeidsloon, tot zo lange hierover nader zal worden gedisponeerd"".)

Art. 12.

(Bepaling dat de aannemer wekelijks een rapport moet indienen aan den Eersten Opperkoopman en aan den Directeur Generaal, en dat de gemunte Stuivers moeten afgeleverd worden in Stroozakken van 12 pond netto inhoud of 384 pees, dus Rds. 8. per zak).

Art. 13 — 17.

(Bevatten uitvoerige administratieve bepalingen o. a. voor den Boekhouder van het Negotie pakhuis bij de Waterpoort, waar de munten moesten afgeleverd worden).

Art. 18.

„„De metale Stuivers zullen worden gestempeld naar „„het model door de Hooge Regeering gearresteerd en ge- „„approbeerd bij Besluit van den 21en Juny j.l. hebbende „„aan de eene zijde het merk JAVA met het jaargetal, en „„van de andere zijde 1 St., gelijk in margine, met een „„gepeerelde en gecartelde rand.""

(Op het origineel zijn, terzijde, afbeeldingen der stempels geplakt.)

Art. 19—21.

(Bevatten bepalingen omtrent borgstelling ad. Rds. 4000.— af te leveren hoeveelheid — 3 pic: per dag — enz: zonder belang.)

Art. 22.

(Eedformulier voor den aannemer.)

Batavia in het Kasteel den 9 July 1799.

Het nieuwe Reglement van 15 Augustus 1799 bevat de volgende veranderingen.

Art. 1.

I. p. v. Metaale munt, lees Metaale Lood munt.

Art. 2.

De naam van den aannemer is weggelaten, en verder wordt gezegd dat het metaal zal zijn „„van oude Canons"" en dat de brokken, aan den aannemer ter smelting te leveren, niet zwaarder mogen wegen dan 10 pond.

Art. 10.

Bepaalt nader, dat de Stuiver stukken zullen moeten wegen „„een lood min off meer.""

Art. 11.

Zegt nu, dat de betaling aan den aannemer zal geschieden voor de helft in papier, en de helft contant (dus in specie.)

De andere geringe wijzigingen, zijn zonder belang.

Op 31 December 1799 werd Art. 9 gewijzigd, en werd den aannemer 18% smeltverlies toegestaan.

VERBETERD REGLEMENT

dienende tot Instructie hoedanig te handelen bij het aanmaken 's Compagnies weegen, van Kooper Stukken geslagen uit Japans staafkooper zoodanig als dezelve bij Besluit der Hooge Regeering van den 28en January A° 1803 nader bepaald, en bij Publicatie, op den 1en February daaraan, gangbaar verklaart zijn, te weeten:

Art. 1

Deeze koopermunt zal gemaakt worden van Japans staafkooper gekapt in stukken of brokken, volgens de nieuwe bepaling ter swaarte van 1¼ en 2½ Lood, en gemerkt aan de eene zijde met de gangbaare waarde van een en twee Stvrs Hollands, van 4 duiten ieder stuiver respective, en aan de andere zijde met het jaargetal.

Art. 2

Aan de werkmeesters van deeze munt zijnde den Opperkoopman en oud Fabrik Arnoldus Andrias Gijsbertus Wiegerman, en den Burger Anthony Macaré, welke persoonen in Raade van Indië op den 31en December 1799 daartoe zijn aangesteld, zal tot het vervaardigen van de koopere munten successive in voorraad worden verstrekt een quantiteit van 100 picols Japans kooper .... (verder nog bepaling omtrent het stellen van een borgtocht ad 2500 rds. te samen).

Art. 3

Zij zullen verpligt gehouden weesen om ten dienste van dat werk alle ongelden te dragen, en de noodige ambagtslieden voor hunne reekening moeten inhuren tot een zodanig getal, als er vereischt word om ten minste 400 picols van de bepaalde munten in de maand te kunnen afleeveren.

Art. 4.

(Bepaling dat de Muntery zal plaats vinden in de vroegere werkplaats van de Metaale munt, en dat zij over de

noodige gereedschappen zullen kunnen beschikken op den voet van het bepaalde in 't besluit van 31 December 1799).

Art. 5.

(Bepaling dat van beide waarden $\pm$ een gelijke hoeveelheid moet afgeleverd worden.)

Art. 6.

(Bepaling dat voor spillage $1^{1}/_{4}$ pond per picol of $1^{1}/_{5}$% wordt toegestaan, zoodat zij mogen afleveren 3162 stukken van 1 stuiver, of 1581 van 2 stuiver per picol, mits al het bezuinigde koper aan de Compagnie geleverd worde tegen 40 rds. per picol van 125 pond, zullende bij overtreding dezer bepaling als falsarissen worden gestraft.)

Art. 7.

(Bepaling dat de aannemers stukken en gruis, lichter dan $1^{1}/_{4}$ lood, kunnen inwisselen tegen staven.)

Art. 8.

„„Wijders zal aan de aanneemers van die munt voor „„werkloon betaald worden:

„„voor 1 pic. van $123^{1}/_{2}$ pond. aan stukken van $2^{1}/_{2}$ lood Rds. 8 : 12
„„ „ 1 „ „ do. „ „ „ „ $1^{1}/_{4}$ „ „ 10 : 12
„„en zulks in papieren van Credit, van de kleinste zoort, „„indien zij zulks mogten begeeren.""

Art. 9.

(Bepaling dat elke week een rapport moet ingediend worden, en dat de munten moeten worden afgeleverd in zakken van Rds. 10 inhoud, aan den administrateur van de Negotie pakhuizen aan en bezijden de Waterpoort.)

Art. 10. & 11.

(Bepalingen omtrent ontvangst in de kas. en opneming in de boeken (per zak van rds. 10. wegende $18^{3}/_{4}$ pond en inhoudende 240 pees à 2 stuivers of 480 à 1 stuiver) en om in de Negotie boeken een aparte rekening te formeeren onder den naam van „„Muntery van Japans kooper."")

Vastgesteld op 14 Februari 1803.

Ampliatie op vorig Reglement.

Deeze ampliatie alleen betrekking hebbende op de temporeele aanmaking van kooper stukken van agt stuivers ter swaarte van tien Lood, zo word bij deezen het volgende bepaald.

Art. 1.

Deeze koopere munt zal gemaakt worden eevengelijk de andere van Japans staafkooper gekapt in stukken, en volgens de nieuwe bepalingen gebragt moeten worden op de swaarte van 10 Lood en gewerkt of gestempeld worden aan ieder der beide einden van de staaf kooper die tot de swaarte van 10 Lood gebragt is, en wel op de eene zijde met de gangbaare waarde van 8 stuivers holls. en aan de andere zijde met het jaargetal van A° 1803 navolgens de neevenstaande

op het origineel staan hier de twee stempels afgebeeld.

merke, in dier voegen, dat op ieder zijde van de staaf koper die tot de swaarte van 10 Lood gebragt is twee stempels en wel aan de einden van de staaf geplaatst zijn, zodanig dat daarvan zonder het stempel te schenden, niet kan afgekapt worden.

Art. 2.

„Vide voorige Instructie."

Art. 3.

(Bepaalt, dat aangezien het de bedoeling is om zoo spoedig mogelijk een goede voorraad te hebben „„uithootde van gebrek aan Contanten", de aannemers minstens 400 picols per maand moeten afleveren, ongerekend nog 200 picols aan 1 en 2 stuiver-stukken).

Art. 4.

„Vide Instructie."

Art. 5.

(Is oningevuld gelaten.)

Art. 6.

(Gelijk aan de instructie van 14 Febr. slechts met de wijziging dat per picol 395 1/5 stukken van 10 Lood, geleverd moeten worden).

Art. 7.

(Bepalingen zooals in vorige instructie).

Art. 8.

(Gelijk vorige instructie, slechts met de wijziging dat per picol van 123 1/2 pond, 5 Rds. betaald zal worden).

Art. 9.

„Vide Instructie."

Art. 10 en 11.

(Gelijk vorige instructie, met de toevoeging dat de aannemers gehouden zijn, om zoodra een hoeveelheid van 1000 picols tot stukken van 8 stuivers vermunt is, daarvan direct den Directeur Generaal te verwittigen).

Vastgesteld op 22 Februari 1803.

Hoog Edele Heeren.

Door den nieuwen oorlog waarin wij ons vinden ingewikkeld, geen meerder ontzet van Duiten voor ons te wagten zijnde, en de Stuiver Stukken van Japans Kooper, houdende vier duiten nog niet genoeg tot gerief voor de gemeente zijnde, om in de betaalinge van minder dan een Stuiver uit elkanderen te konnen koomen; hebbe ik mijne gedachten laaten gaan, hoedaanig daarin best zoude kunnen worden voorzien?

Het beste middel mij daartoe voorgekoomen, is, om het Gruis van het Japans Kooper, dat van een, twee en agt. Stuivers overschiet almeede te munten, in zo verre doenlijk, tot een halve Stuiver of twee duiten het halve Lood, mits niet strekkend tot eenige hinder in de voortvarendheid van de Stuiver Stukken, welke tegenwoordig worden aangemaakt. Dit aan uw Hoog Edelheeden proponeerende, met bij voeging dat de een Stuiver Stukken $1^1/_4$ lood moeten weegen; dat op de eene zijde evenals op de eene Stuivers zoude kunnen worden gesteld *het jaargetal*, terwijl aan den anderen kant zoude kunnen worden geplaats $^1/_2$ *Stuiver of twee duiten*.

Van het Japans Kooper word aan den Aanneemers aan Spillagie gevalideert $1^1/_2$ pond per picol, zoodat zij zulks verantwoorden met $123^1/_2$ pond, en die gereduceerd met 64 halve looden op 't pond, komt 7904 pees of Rds. $82^1/_2$.— Ik hebbe vervolgens den tegenswoordigen aanneemers daarover onderhouden, zijnde den titr. Opperkoopman Wiegerman, en Burger Macaré, die bereid zijn dit werk op zig te neemen, maar tevens verklaaren, om de meerdere moeite die hetzelve geevt, *also elk stuk zal moeten worden gewoogen*, zulks niet te durven aanvaarden, onder de 16 Rds. papier, de $123^1/_2$ pond, en dan nog niet eenige verzekering te durven aangeeven, hoeveel zij daarvan maandelijks zullen kunnen aan-

maaken. Daar mij dit vrij hoog is voorgekoomen, in overstellinge dat zij voor de 2 Stuiver Stukken maar genieten Rds. 8¹/₄ en voor de 1 Stuivers Rds. 10¹/₄, hebbe ik hun nogthans niet kunnen persuadeeren het minder op zig te neemen.

Met een en ander aan de beslissinge van Uw Hoog Edelheedens overlaatende, daar de Compie. dog altoos nog 82¹/₃ Rds. aan Koopergeld voor de picol ontvangt, en voor de onkosten Rds 16, papier uitbetaald, vereere ik mij met alle Hoogagting te zijn.

Uw Hoog Edelheedens.
Zeer gehoorzaame Dienaar,
(W. G.) A. H. Wiese.

Batavia.
17 Jan. 1804.

BIJLAGE I.

Aan de WelEd. Groot achtbare Heer
Albertus Henricus Wiese
Eerste Raad en Directeur Generaal
van Nederlands India.
WelEdele Groot achtbare Heer.

Den ondergeteekenden aannemers van de kopere munt, door UWEd Groot achtbare gelast te suppediteeren de bezwaren die zij mogten vermeenen te hebben, tegen de hen voorgestelde weder aanmaking van gelijke agt stuivers stukken, als bevoorens op qualivicatie van Haar Hoog Edel heedens eenigen tijd lang zijn gemunt geworden, hebben de eer te advanceeren dat wijl niet alleen de verminderende voorraad van Japans staafkoper maar ook voornamentlijk de ondervonden moeijlijkheid, en traage vordering met dat werk, de oorzake geweest zijn, *waarom hetzelve tot dusverre is moeten gestaakt worden*, om daarentegen dat der aanmaking van een en twee, en nu meede der halve stuiver stukken, met meer succes aan de gang te houden, zoodat daarvan ten minste de tot nu toe wekelijks geleverde hoeveelheid konde erlang worden, in dit geval ook de pleitende reedenen zijn, dat men van de verdere aanmaking van gelijke als voorschreeven agtstuivers stukken geheel af ziet, mede uit hoofde, de stempels en verdere machines daartoe voorheen gediend hebbende nu geheel onbruikbaar zijn, en die dus weder vereist wordende, door nieuwe zullen moeten gesuppleerd worden, tot merkelijke ongelden en vertraaging, in dat geval van het werk der andere munten van een en twee en die der halve stuivers stukken, waarmede alleen voortgevaaren wordende daarvan indertijd zullen kunnen afgelevert worden 's weekelijks circum circa 200 Picols, waardoor dan ook de voorraad van Japans Staafkoper spoedig genoeg, vermunt zal zijn, ten meesten voordeele van de Compagnie terwijl zij ondergeteekenden middeler wijl noch in de hoop

dat het bij dezen door hun geadvanceerde bij Uw Ed. Groot achtbare en Haar Hoog Edelhedens aannementlijk mogt voorkomen, de eer hebben zich met de meeste hoogachting noemen.

Wel Edel groot achtbare Heer

Batavia, UWEd: Groot achtb: gehoorsaame Dienaaren

den 31 Januari (Was alleen get:) A. Macaré.

1804

Ter zijde stond genoteerd: (zonder onderteekening, doch in handschrift van Wiese) „Geen 8 Strs. stukken, vooreerst meer aan te maaken".

Batavia, 13 Meij 1818.

No. 69a.

Bij Art. 2 van het Besluit van den 8sten dezer No. 19, behaagde het uwe Excellentien ons te autorizeeren, eene voordragt te doen tot de aanmunting van gekapte stukken van het Japansche koper.

Wij zullen vooraf noteeren welke bepalingen successive over deze munt bij de Hooge Regeering zijn genomen.

1 Februarij 1803 wierden gangbaar verklaard:

	Stukk.	van	2	stuiv.,	zwaar	2½	lood of 25	Engels.
	„	„	1	„	„	1¼	„ of 12½	„
31 Jan. 1804	„	„	½	„	„	½	„ „ 5	„

17 Mey 1805 wierden de ½ stuiver stukken om de vervalsching derzelve biljoen verklaard en ingewisseld en op het namaken of vervalschen dezer munt gesteld de doodstraf van het koord.

9 Mey 1809 wierden gangbaar verklaard:
Stukken van 1 stuiver, zwaar ½ reaal of c. c. 8 à 9 Engels.

28 Sept. 1809 Stukken van 2 stuiver, de zwaarte ongenoemd.

Het blijkt dus hieruit dat in 1809, zelve bij aanmunting van kopere duiten te Sourabaija, het ook noodig is geoordeeld, van deze munt gebruik te maken.

Het blijkt al verder hoe onregelmatig er gehandeld is, met de zwaarte bepaling van deze munt, en dat men die algaande weg ligter heeft gemunt; de proportie hiervan was voor de één stuiver (*) stukken:

(*) Natuurlijk een schrijffout, want het gewicht slaat op de ½ stuiver stukken van 1804

1803	6,25	Engels.
1804	5,00	„ „
1809	4,44	„ „

of een gradueele vermindering van 20 en 29 percent.

Volgens die bepalingen genoot het Gouvernement uit een pikel of 125 ponden Japans staafkoper:

in gelde	1803.	*f* 106 : 20
	1804.	„ 133 : 10
	809.	„ 150.—

De hoogste verkoopprijs is geweest *f* 88 zoodat er op deze wijze, door vermunting aanzienlijk meer op gewonnen wierdt.

Van een pikel duiten worden, na aftrek van alle onkosten, geslagen ongeveer *f* 130.— of nabij de bepaling dezer munt van 1804;— maar om de duiten te slaan, hiertoe behoort oneindig meer bewerking en onkosten.

De duiten zijn waardig de 500 ponden *f* 666$^2/_3$ op een pikel gaan alzoo 20.000 stuks, (*) zoodat een duit weegt twee Engels, de dubbelde vier engels, bij gevolge zijn de duiten altijd, en zelve relatief tot de bepaling van de kopermunt van 1809, nog ongeveer tien percent ligter als de Japansche munt.

Wij vermeenen, dat de Japansche Koperstukken zwaarder behooren te worden geslagen als de duiten, om ze daardoor liever als duiten te doen uitvoeren, of te doen versmelten; terwijl de winst, welke hierop behaald wordt, het aan het Gouvernement, zoo daar aan geene behoefte is, aangenaam zal doen zijn, deze munt zooveel mooglijk worde uitgevoerd en versmolten, kunnende zij nooit op eene voordeeliger wijze van het Japansche koper afkomen.

In het bepalen der zwaarte van deze Stukken zouden wij het midden, of die van 1804, wenschen te houden, en dit zal geschieden als men aanmunt:

(*) Dit cijfer, eigenlijk [illegible], is blijkbaar afgerond om te kloppen met het gewicht van 2 engels per duit. (Zie dit Tijdschr. Deel LI pag. 2.)

Stukken	van	1/2	Stuiver,	wegende	5	engels	of	1/4 once
„	„	1	„	„	10	„	„	1/2 „
„	„	2	„	„	20	„	„	1 „

waarin dan ook eene juiste evenredigheid tusschen zwaarte en gewigt zal bestaan; vijf gemunte duiten zullen alsdan in zwaarte gelijk zijn aan ééne Stuiver Japansche kopermunt, en zoo alle de andere stukken in proportie, waardoor de duiten innerlijk 25 % minder waard zijn.

De stempeling zoude kunnen geschieden door het slaan op de gekapte stukken van (1/2 Str.) (1 Str.) (2 Str.) en aan de wederzijde van het jaartal, waarbij de werklieden kunnen worden aanbevolen om de stempels zoo veel moogelijk op de randen der stukken te slaan, of liever die met eene gekartelde rand zoo groot te maken, dat ze de geheele oppervlakte van het gekapte stuk beslaan, om daardoor de afkapping of afveiling zooveel doenlijk te voorkomen.

De aanmaak dezer munt geschiedde bevorens op Batavia bij Partikulier kontract bij vaste persoonen. Wij zouden prefereren dit thans te laten doen in de munt te Sourabaya, en des nodig hiertoe een vermeerdering van arbeiders te accorderen.

Na den aanmaak van deze munt, zal daarvan publikatie behooren te worden gedaan.

Thans tot de voordragt zelve overgaande, nemen wij de vrijheid uwe Excellentie in overweging te geven.

1o Te bepalen dat er in de munt te Sourabaya zullen worden aangemaakt stukken Japansche kopermunt van de volgende waarde en zwaarte.

Stukken	van	1/2	Stuiver	of 2	duiten,	wegende	5	Engels	of	1/4 once
„	„	1	„	„ 4	„	„	10	„	„	1/2 „
„	„	2	„	„ 8	„	„	20	„	„	1 „

dat op dezelve zullen worden geslagen, op de eene zijde (1/2 Str.) (1 Str.) (2 Str.) en op de wederzijde het jaar getal van den aanmaak, tegenwoordig (1818), aan de beide zijden bevat in een langwerpig vierkante geperelde rand, welke voor ieder stuk zoo groot behoort te zijn, dat de ge-

heele oppervlakte van het stuk aan de beide zijden, daarmede worde bedekt, en alzoo de besnoeijing van deze munt zal worden moeilijk gemaakt.

2o Dat de Resident van Sourabaya worde geautoriseerd, tot den onverwijlden aanmaak van deze munt, en van het geen daartoe nodig is, zoodanig dat ten minste 400 pikels Japansch staafkoper in de maand worden vermunt, en wel van 1/2 stuiver 1/4, van 1 Stuiver 1/4, en van 2 stuivers $^1/_2$, echter de duitenmunt te gelijker tijd doende voortgaan, zullende hetgeen bij het doorkappen en verwerken van de kopere stukken afvalt, en afspringt, of hetgeen te ligt is gekapt, in de duitenmunt worden geëmploijeerd, evenals die staven, welke te poreus of te bros mogen bevonden worden. Van deze zijne verrigtingen zal de Resident, evenals van die omtrent de duitenmunt, doch afzonderlijk rekening houden, en van de munting zelve rapport doen aan den Gouverneur-Generaal en aan President en Raden van Financiën; de overbrenging in de Thesaurie zal geschieden evenals van de aangemaakte duiten bepaald bij H. D. besluit van den 24 April jl. No. 12.

3o Van den aanmaak en het in om loop brengen dezer munt publikatie te doen, met herinnering dat op de besnoeijing, vervalsching of namaking de straf van het koord is gestatueerd.

President en Raden van finantien,
ter ordonnantie van dezelve
de Secretaris.
(W. G.) De Vogel.

Aan
Hunne Excellenties, Kommissarissen
Generaal voor Nederlands Indië.

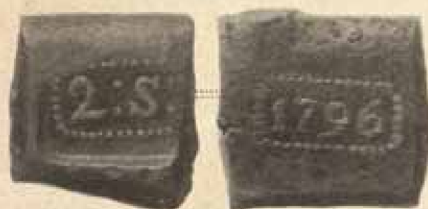
511

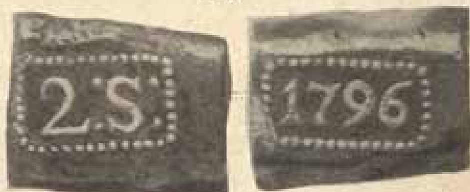
512

513

514

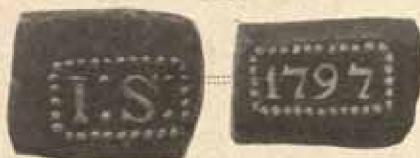
515

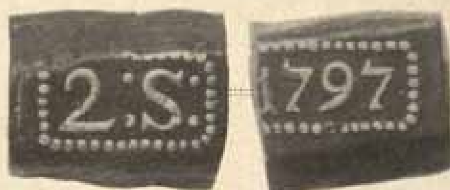
516

517

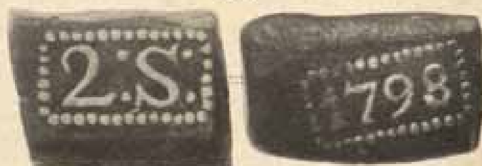
518

519

520

521

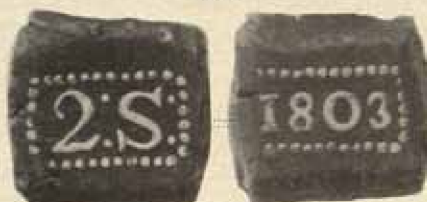

522

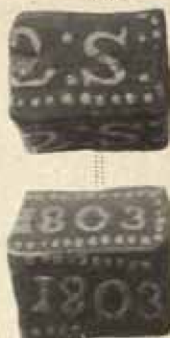

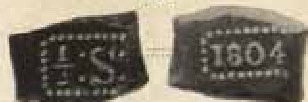
535

536

537

538

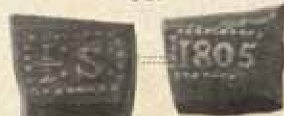

539

540

541

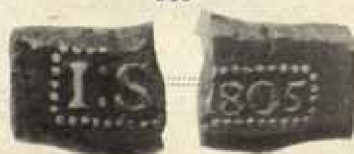
542

543

544

545

546

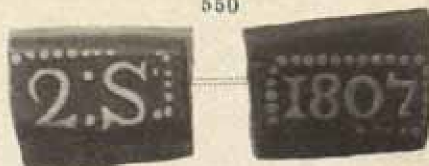
547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

567

566

568

569

570 571 572

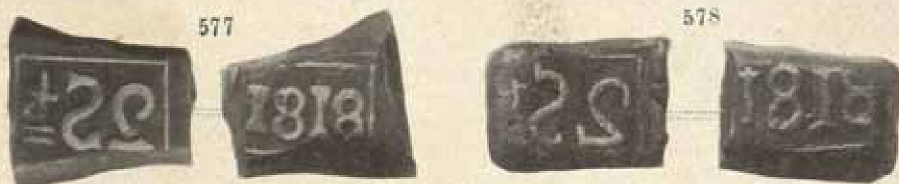
573 574

575 576

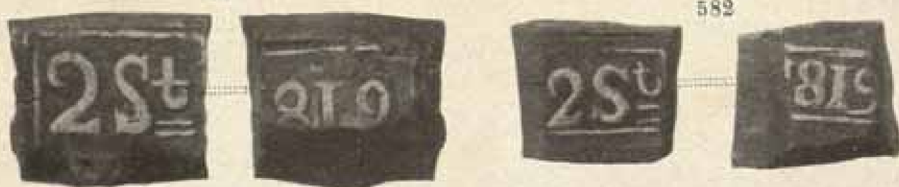
577 578

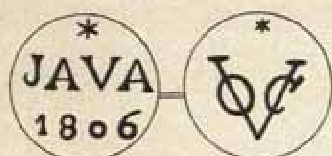
579 580

581 582

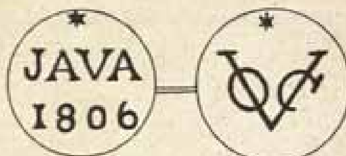
583

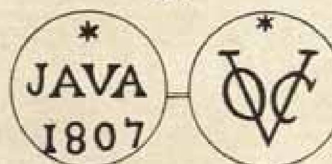
584

585

586

587

588

589

590

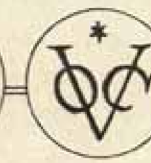

591

592

593

a

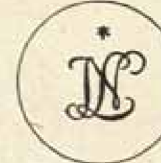
594

c.

595

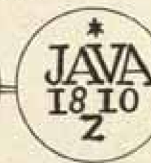

b

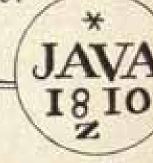
596

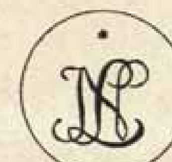

597

598

599

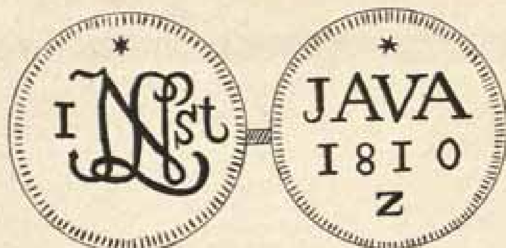

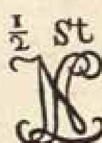
600

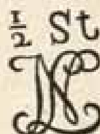

601

a. 604 b.

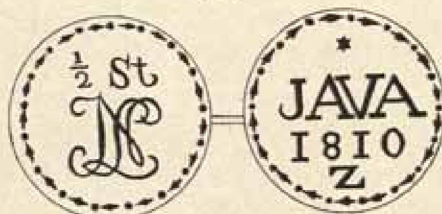

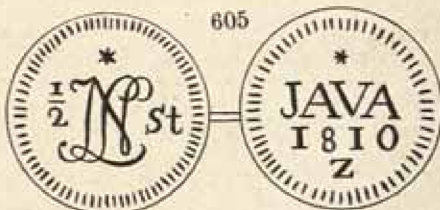
602

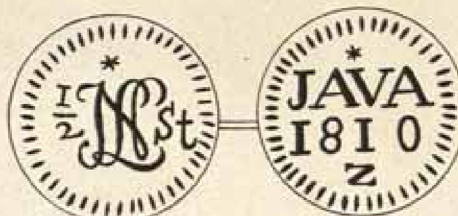
603

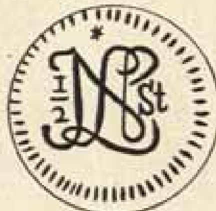
605

606

607

608

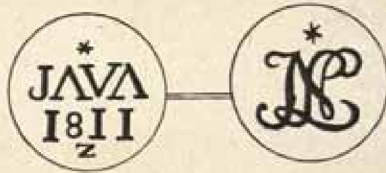
609

610

611

VALSCHE HALVE STUIVERS. (TIN.)

a. 612 b.

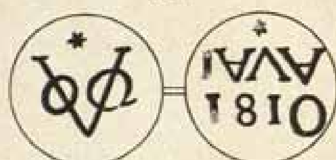

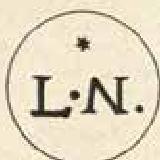

VALSCHE DUITEN. (KOPER.)

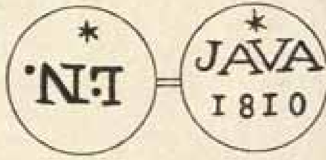
613

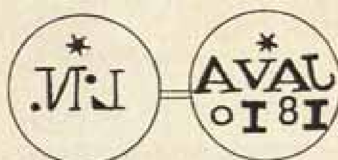
614

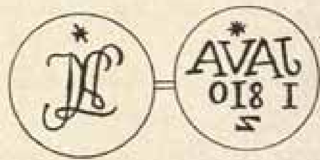
615

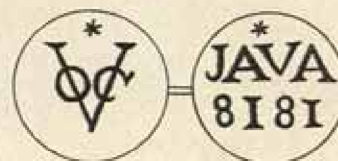
616

617

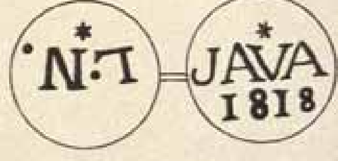
618

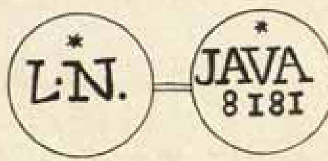
619

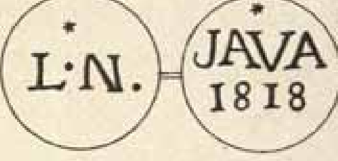
620

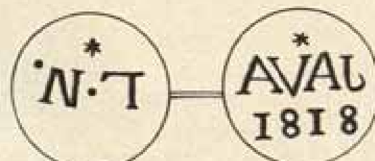
621

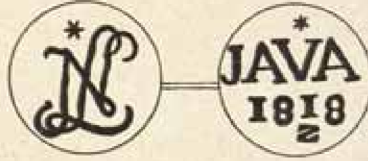
622

623

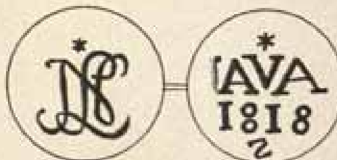
624

a. 625 *b.*

626

Dr. B. F. MATTHES ALS TAALBEOEFENAAR.

DOOR

N. ADRIANI.

Dr. B. F. Matthes, op 9 October van het vorige jaar overleden, heeft een lang en vruchtbaar leven gehad. Zonder twijfel zal in het eerstverschijnend Jaarboek der Koninklijke Academie van Wetenschappen, waarvan Matthes sedert 1888 lid was, een Levensbericht van hem verschijnen, maar eerder dan dit het licht kan zien, verdient van Dr. Matthes' veelzijdigen arbeid althans het voornaamste gedeelte te worden herdacht, nl. zijn werk op het gebied der taal-, land- en volkenkunde van Zuid-Celebes, temeer omdat eene beschouwing hiervan tevens een kijk geeft op hetgeen men zou kunnen noemen: de oudere richting in de taalstudie en de ethnologie, gedurende de jaren 1850—1890, tusschen welke de werkzaamheid van Dr. Matthes als taalgeleerde en ethnograaf valt.

Het is niet mijn doel in chronologische volgorde de talrijke geschriften van Dr. Matthes te bespreken. Vooreerst heb ik ze hier (in het binnenland van Midden-Celebes niet alle ter beschikking en in de tweede plaats zou, door de veelsoortigheid der vruchten van Dr. Matthes' studie, op zulk eene wijze niet gemakkelijk een overzicht van zijn werk worden verkregen. Het komt mij daarom beter voor, de verschillende soorten zijner werkzaamheden afzonderlijk te beschouwen, door Dr. Matthes te schetsen als grammaticus, als lexicograaf en tekstuitgever, als bijbelvertaler en als ethnograaf. Ik heb deze volgorde gekozen, omdat Dr. Matthes zich tot zijne hoofdtaak, de Bijbelvertaling, heeft voor-

bereid door zijn werk als grammaticus en als lexicograaf. Zijn optreden als ethnograaf staat met die hoofdtaak in niet zóó nauw verband als zijne grammatische en lexicologische werkzaamheid.

In 1848, het jaar waarin hem honoris causa de titel Litt. Hum. Doctor was geschonken, vertrok Matthes als afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap naar Makassar en reeds zes jaar later, in 1854, zond hij het handschrift zijner Makassaarsche Spraakkunst aan zijn Genootschap toe, 't welk in 1858 het werk in druk deed verschijnen. In 1862 schreef de Heer G. K. Niemann eene beoordeeling van dit boek (1), die niet bepaald gunstig is te noemen. De Heer Niemann verwijt Dr. Matthes dat hij zijne Makassaarsche Spraakkunst teveel had ingericht op de wijze der spraakkunsten van de Indogermaansche talen en klaagt daarbij over de onduidelijkheid der Makassaarsche Spraakkunst, hoewel Dr. Matthes in zijn „Voorberigt" zegt dat hij, om duidelijk te zijn, geen streng wetenschappelijken vorm had gekozen.

Wanneer men nu de Makassaarsche Spraakkunst doorleest, kan men den Heer Niemann geen ongelijk geven. Het boek is in twee hoofdafdeelingen verdeeld: 1. Over Schrift en Uitspraak, 2. Over de woordvorming. Deze indeeling is op zichzelf rationeel. Dat Dr. Matthes geheel van het schrift uitgaat en o. a. in zijn Eerste Deel het tweede hoofdstuk betitelt: „Over Klank en Uitspraak der Letters", kan men, in aanmerking nemende den tijd waarin hij schreef, niet anders verwachten. Immers zelfs Dr. Brandes verwart in zijn Proefschrift (1884) herhaaldelijk klanken en letters en in 1893 moest Dr. Snouck Hurgronje (2) en in 1895 Dr. Fokker (3) met nadruk protesteeren tegen de verwarring van de afbeeldingen der klanken met de klanken zelf en het vastknoopen van de behandeling der klankleer aan die van het

(1) Bijdr. K. I. 2, VI, bl. 58—65.
(2) Tijdschr. B. G. Dl. XXXV, bl. 349.
(3) Malay Phonetics, passim

schrift, tot groot nadeel voor beide. Daar het Makassaarsch een eigen letterschrift heeft, trekt de verklaring der schriftteekens zoozeer de aandacht, dat als deze is afgeloopen, de schrijver meent met alles wat tot de klankleer behoort gereed te zijn. Vandaar dat de Makassaarsche Spraakkunst geen klankleer bevat, een verzuim dat thans een grammaticaschrijver hoog zou worden aangerekend, maar dat aan Dr. Matthes nimmer met evenveel woorden is verweten. Men was in zijn tijd tevreden met eene uitlegging van het schrift.

Over den oorsprong van het Makassaarsche schrift, zoowel in zijn ouden, als in zijn nieuwen vorm, geeft Dr. Matthes op bl. 1 en 2 zijner spraakkunst wel belangrijke opmerkingen, maar den oorsprong van het Makassaarsch-Boegineesche schrift heeft hij nimmer durven vaststellen. Zelfs in 1875 verklaart hij nog niet de minste overeenkomst in vorm te bespeuren met het Sanskrit letterschrift (1). Het is aan Holle en Kern (2) overgelaten gebleven deze kwestie tot oplossing te brengen.

In de transscriptie der Makassaarsche en Boegineesche karakters treft ons Dr. Matthes' overgroote nauwkeurigheid. In plaats van de regels voor den klemtoon te geven, voorziet hij ieder woord van een klemtoon-teeken en waar een klank in onze transscriptie door twee of drie letters moet worden weergegeven, schrijft Matthes telken keer daarboven een verbindingsteeken. Deze soms tot omslachtigheid wordende nauwkeurigheid is eene eigenschap die wij in Matthes' werken geregeld aantreffen; vooral beschrijvingen van ethnografischen aard zijn bij hem tot in de kleinste bizonderheden uitgewerkt.

In het uiten van meeningen die niet absoluut te bewijzen zijn, is Matthes zeer voorzichtig. Toch vindt men in zijne Makassaarsche en Boegineesche spraakkunsten een aantal beweringen die ons thans zeer gewaagd schijnen. Deze te-

(1) Boegineesche Spraakkunst, bl. 2.
(2) Holle, Tabel van Oud- en Nieuw-Indische Alphabetten, 1882. Inleiding, bl. 6; Kern, Bydr. K. I. 4, VI, bl. 135 (1882).

genstrijdigheid is te verklaren door het standpunt vanwaaruit M. het Makassaarsch en het Boegineesch beschouwde. Deze talen kwamen hem nl. voor kinderlijke talen te zijn, talen in onvolkomen toestand, die zich met een geringeren voorraad materiaal in het leven wisten te houden dan de meer beschaafde talen, evenals bv. een Makassaar of een Boeginees het met minder kleeren, huisraad en gereedschap doet dan een Europeaan. Het is thans gelukkig niet meer noodig tegen deze opvatting te vechten, maar het mag toch tot bewijs strekken hoe diep deze meening bij Dr. Matthes was geworteld, dat hij ook nog in zijne Boegineesche Spraakkunst, in 1875 geschreven, haar tot uiting brengt, hoewel hij uit Van der Tuuk's werken sedert 1861 uitgegeven, eene geheel andere taalbeschouwing kon leeren kennen. (1).

Toch is de Boegineesche Spraakkunst een veel beter werk dan de Makassaarsche. Voor zoover ik weet, is zij nimmer besproken, hoewel Prof. Niemann in zijn artikel: „De Boegineezen en Makassaren, linguistische en ethnologische studien" (2), geschreven in 1889, het een en ander uit dit boek behandelt. Vooreerst bevat het een overzicht over de klankverwisselingen in het Makassaarsch en Boegineesch, waarbij deze talen met elkaar worden vergeleken. Zonderling genoeg, is dit onderwerp niet in het Ie Deel (Schrift en Uitspraak), maar in het IIe (Woordvorming) behandeld. Ook is er nog een IIIe Deel (Over de Woordvorming) aan toegevoegd, dat in de Makassaarsche Spraakkunst eveneens ontbreekt. Daardoor is de Boegineesche Spraakkunst dan ook meer dan tweemaal zoo groot als de Makassaarsche. Wel ontbreken in deze spraakkunst niet de voorbeelden van beweringen die voortkomen uit de beschouwing van het Boegineesch als eene primitieve taal, maar deze opvatting is nu eenmaal Dr. Matthes zijn leven lang bijgebleven en in het begin van zijn optreden werd zij nog door al zijne

(1) Mak. Spr., bl. 25, 61, 107, 112; Boeg. Spr., bl. 28, 117, enz.
(2) Bijdr. Kon. Inst., 5. IV, bl. 74

vakgenooten gedeeld. Zij zat bij hem alleen wat vaster en liet zich ook niet wijzigen door omgang met het Makassaarsche en Boegineesche volk.

Ook dit behoeft niemand te verwonderen. Dat de Inlanders „kinderen" zijn, is nu nog de algemeene beschouwing onder de Europeanen in Indië en daaruit maken zij de gevolgtrekking dat ook de talen der Inlanders primitieve talen zijn. Al brengt men deze beschouwing uit zijn vaderland mede, men krijgt toch door werkelijken omgang met de Inlanders, vooral door verkeer in hunne maatschappij, daarvoor wel eene meer juiste in de plaats. Maar Dr. Matthes woonde te Makassar en was daardoor vanzelf meer aangewezen op den omgang met voorname Inlanders en met de Inlanders die bij hem aan huis dorsten te komen, dan op den omgang met de Makassaren en Boegineezen uit alle lagen hunner maatschappij. Dit geeft op het volk niet denzelfden kijk als het leven te midden van eene Inlandsche maatschappij en het deelnemen aan de Inlandsche samenleving. Trouwens, dit laatste is zeer bezwaarlijk als men op eene plaats woont waar eene kleine of groote Europeesche maatschappij is. Deze houdt den Europeaan voor een groot gedeelte vast, legt hem plichten op die hem belemmeren in zijn verkeer met de Inlandsche maatschappij en onttrekt zoodoende veel daarvan aan zijn blik. Er komt nog bij, dat Dr. Matthes' taalbeschouwing medebracht een zekere voorkeur voor de geschreven taal boven de gesprokene. Vandaar dat het opsporen en in origineel of in copie zoeken te verwerven van Makassaarsche en Boegineesche handschriften een belangrijk gedeelte der taak van Dr. Matthes was en de bestudeering daarvan voor een goed deel hem de bouwstof leverde voor zijne spraakkunsten en woordenboeken. Dit brengt vanzelf de beoefening der taal door het verkeer in de Inlandsche maatschappij op den achtergrond. Vandaar dat bv. in de spraakkunsten weinig of niets over de verschillende dialecten van het Makassaarsch en het Boegineesch is te vinden en men den indruk krijgt, dat er maar één

tongval onder de Makassaren bestaat en dat ook alle Boegineezen het zelfde dialect spreken.

In het binnenland te wonen, schijnt echter in de toenmalige omstandigheden voor Dr. Matthes niet mogelijk te zijn geweest. Als men zijn verslag leest van een verblijf in de binnenlanden van Celebes waar Boegineesch wordt gesproken (1), waarin eene reis van 6 maanden wordt beschreven, van 24 April tot 24 October 1856, van Makassar over zee naar Pare-Pare, vandaar te paard naar Tete-Adji, de hoofdplaats van Sidenreng, vervolgens (over het Meer van Sidenreng, het Meer van Tempe en de Tjenrana-rivier) naar Lagoesi, de hoofdplaats van Pamana, waar Dr. Matthes 4 maanden verblijf hield, dan krijgt men den indruk dat de stemming der bevolking en de voortdurende oorlogen een vast verblijf in de binnenlanden niet zouden mogelijk hebben gemaakt. Van Lagoesi uit kon Dr. Matthes zelfs niet het even over de grenzen van Bone gelegen Pampanoea bezoeken; de toegang tot het grondgebied van Bone werd hem uitdrukkelijk namens den Vorst geweigerd. Verder dan Lagoesi kwam hij niet; ongeveer langs denzelfden weg keerde hij naar Makassar terug.

Indien men dit alles in het oog houdt, dan kan men niet anders dan met grooten lof gewagen van Dr. Matthes' lexicografischen arbeid. Zijne lijvige Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken zijn met zorgvuldigheid bewerkt en de beschrijving der voorwerpen, afgebeeld in de Ethnografische Atlassen die bij de Woordenboeken behooren, is zeer nauwkeurig. De in twee Chrestomathieën (de Makassaarsche van 1860, de Boegineesche in drie deelen, 't 1e van 1864, 't 2e en 3e van 1872) uitgegeven bloemlezing uit zijne Makassaarsche en Boegineesche handschriften, kan men met die woordenboeken en met de aan den tekst toegevoegde vertalingen en aanteekeningen goed leeren kennen. De woordenboeken zullen den beoefenaar van de Makassaarsche en de Boegineesche volkstaal, vooral wanneer hij die buiten

(1) Verzameling van Berichten omtrent de Bijbelverspreiding. XCI.

de stad Makassar wil aanleeren, wel eens in den steek laten, maar hem toch zeker de mogelijkheid verschaffen om bij het leeren verstaan en spreken der taal terstond in vaste richting te werken, zoodat hij na eenigen tijd zichzelf kan redden. De woordenboeken komen dan voornamelijk te pas bij het beoefenen der letterkunde.

Behalve door zijne nauwkeurige tekstuitgaven, door woordenboek en commentaar verstaanbaar gemaakt, heeft Dr. Matthes ons bekend gemaakt met den inhoud van alle hem in Europa bekende Makassaarsche en Boegineesche handschriften, door een verslag daarvan te geven, dat in 1875 is gedrukt. In 1881 gaf Dr. Matthes nog een vervolg daarop, dat over 12 nummers loopt. Het grootste deel van deze handschriften, nl. 216 nummers, is eigendom van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Amsterdam. Verder is één handschrift van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, twee van de Leidsche Universiteitsbibliotheek, één van het Zeeuwsch Genootschap te Middelburg, 29 van het Britsch Museum, één van de Royal Asiatic Society, 5 van de Bibliotheca Marsdeniana, alle te Londen, en twee van de bibliotheek te Berlijn. Dr. Matthes heeft dus in zijn „Kort Verslag" 257 handschriften gecatalogiseerd. Wanneer men nu nagaat hoeveel moeite het hem heeft gekost deze handschriften op te sporen, in handen te krijgen, te copieeren of te laten copieeren, vertaling en verklaring van de moeilijke plaatsen te verkrijgen en verder al het wetenswaardige omtrent deze handschriften te weten te komen, dan zal men dit kleine boekje, welks 125 bladzijden het werk van jaren bevatten, met eerbied beschouwen.

In zijne „Makassaarsche en Boegineesche Legenden"(1) maakt Dr. Matthes ons nog uitvoeriger bekend met den inhoud van sommige handschriften of van een gedeelte daarvan, alsook met verhalen die nimmer op schrift zijn gebracht, maar slechts als legenden aan bepaalde plaatsen

(1) Bijdr. K. I., t. X, 431—494.

of voorwerpen verbonden, in enkele kringen mondeling worden overgeleverd, om zoo voor het nageslacht bewaard te blijven. Er zijn onder deze door Dr. Matthes medegedeelde verhalen enkele die eene zeer groote verbreiding in den Indischen Archipel hebben, maar het is er nog verre vandaan dat wij de Makassaarsche en Boegineesche volksletterkunde ook maar eenigszins volledig zouden kennen. De letterkunde die wij uit de handschriften leeren kennen is, althans in het Makassaarsch, grootendeels vertaald, of nagevolgd en daar Dr. Matthes zich grootendeels op de geschreven litteratuur heeft toegelegd en ook niet genoeg met het eigenlijke volk in aanraking kwam om veel van de volksverhalen uit den mond van vertellers op te teekenen, zoo blijft er op dit gebied nog zeer veel te verzamelen en uittegeven.

Een paar afzonderlijke tekstuitgaven met vertaling en aanteekeningen, nl. het Boegineesch Heldendicht op *Daeng Kalaboe'* (Makassar. 1858) en dat op den eersten Bonischen veldtocht van 1859 (Mak., 1862) zijn mij hier niet toegankelijk. Het is echter niet noodig alle tekstuitgaven van Dr. M. afzonderlijk te bespreken. Zij dragen alle hetzelfde kenmerk van nauwkeurigheid en betrouwbaarheid en nemen den lezer nergens beet met een schijnverklaring, want waar de uitgever de noodige inlichtingen niet kan geven, is hij steeds zoo eerlijk dit aan zijne lezers te belijden.

Hiermede zijn wij vanzelf gekomen tot de hoofdtaak die Dr. Matthes als afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap op Celebes heeft te vervullen gehad en die hij ook geheel heeft volbracht, nl. de vertaling van den geheelen Bijbel in het Makassaarsch en in het Boegineesch, later nog uitgebreid door eene Makassaarsche en eene Boegineesche bewerking van de Bijbelsche geschiedverhalen. Over dit zeer omvangrijk werk een oordeel uit te spreken is nu nog niet mogelijk en het is ook niet te voorzien dat dit spoedig mogelijk zal zijn. De vraag is nl. niet of een Europeesch taalbeoefenaar deze vertaling kan

verstaan en het met de gevolgde methode van vertalen eens kan zijn, en of hij in de Makassaarsche en de Boegineesche vertaling terugvindt wat hij in het Nederlandsche of in het Hebreeuwsche en het Grieksche origineel vindt, maar wat de Inlanders er aan hebben, wat die vertaling te beteekenen heeft als propaganda-middel voor het Christendom onder de Mohammedaansche Makassaren en Boegineezen, wat zij is voor de afzonderlijke Christenen die uit de Mohammedanen zijn gewonnen, en later voor de Christelijke Gemeente die zich uit die aanvankelijke enkelingen vormt. Op dit gebied nu heeft men nog nagenoeg geen ondervinding opgedaan, want de Zending op Zuid-Celebes, die daar gedurende twee perioden heeft gearbeid, is opgeheven voordat zich nog eene Christelijke gemeente van Makassaren of Boegineezen had kunnen vormen.

De Bijbelvertaling van Dr. Matthes is dus buiten de Zending om tot stand gekomen, voor het grootste gedeelte zelfs in Nederland bewerkt, nl. na 1879, toen Dr. Matthes op bijna 62-jarigen leeftijd zich voorgoed in Den Haag ging vestigen. De redenen die hem bewogen om niet meer naar Indië terug te keeren, voornamelijk zijn hooge leeftijd en droevige verliezen in zijn huiselijken kring, kunnen hier verder onbesproken blijven. Dat Dr. Matthes, die nog opgewekt van geest en vol ijver was, roeping gevoelde om de taak, die hij nu eenmaal had op zich genomen, nog in de laatste jaren zijns levens af te maken, is een schoon getuigenis voor zijne toewijding, maar het geeft blijk van onjuist inzicht in de wijze waarop eene Bijbelvertaling moet tot stand komen, dat de grijze geleerde er zóó op gesteld was dat zijne vertaling zou worden gedrukt, dat het Nederlandsch Bijbelgenootschap hem hierin is ter wille geweest. De Bijbelvertaling moet uit de Zending, sterker nog: uit de Christelijke Gemeente voortkomen, en waar de Zending nog niet zoo ver is dat er zich eene gemeente vormt die hoop geeft voor de toekomst, daar kan hoogstens sprake zijn van eene proeve tot bijbelvertaling. Zulk een

proef kan groot nut hebben voor de toekomst en moet bewaard blijven als legger, totdat de tijd komt waarop men te zamen met ontwikkelde gemeenteleden de definitieve vertaling van den Bijbel kan gaan ondernemen. Maar zij moet niet worden beschouwd als een werk dat voor de praktijk gereed is; immers zij is buiten de praktijk ontstaan en heeft daarom weinig kans van in de praktijk te zullen voldoen.

Dr. Matthes is te veel Europeaan gebleven om dit voldoende te gevoelen. Zijn werk in de studeerkamer ontstaan niet alleen, maar ook grootendeels in de studeerkamer voorbereid, zal dan ook steeds het meest in de studeerkamer worden gewaardeerd. Indien men dit in het oog houdt, kan men in Dr. Matthes' arbeid als Bijbelvertaler hoogelijk waardeeren zijne toewijding en zijn vurigen ijver bij dit werk, onmisbare eigenschappen voor den bijbelvertaler, die hij in hooge mate bezat. Maar zijne opvatting van dit gedeelte zijner taak is dezelfde geweest als die van het andere deel. nl. dat men haar kan verrichten zonder werkelijk deel te nemen aan het leven der Inlanders in hunne maatschappij.

De nadeelen van zijne werkwijze zijn ook zeer duidelijk te bespeuren in Dr. Matthes' ethnografische geschriften. Zonder zijne reisverslagen, die uiteraard hier en daar berichten van ethnografische waarde bevatten, en de talrijke ethnografische mededeelingen in zijne woordenboeken er bij te rekenen, worden hier als zijne beste ethnografische werken genoemd: de Atlassen met de bijbehoorende beschrijvingen die deel uitmaken van de Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken; zijne verhandelingen: „Over de *ada's* of gewoonten van de Makassaren en Boegineezen" (1); „Over de Bissoe's of Heidensche Priesteressen der Boegineezen" (2) en zijn meer uitgebreid werk: „Bijdragen

(1) Verslagen en Mededeelingen der Kon. Academie van Wetenschappen Afd. Letterk. 3e. Reeks. Deel II.

(2) Verhandelingen d. K. Acad. v. W., Afd. Lk., Dl. VII.

tot de Ethnologie van Zuid-Celebes" (Den Haag, 1875).

Al deze werken hebben hetzelfde karakter: groote nauwkeurigheid in bizonderheden, getrouwe beschrijving van het verloop der plechtigheden en gebruiken en volledige opgave van alle termen die daarbij te pas komen, maar alles los van den samenhang die het met de Inlandsche maatschappij heeft en zonder eenige vergelijking met hetgeen men elders van dien aard vindt, dus geheel afzonderlijk beschouwd. Vandaar dat Dr. Matthes' verklaringen bijna altijd berusten op symboliek die, zoo zij al oorspronkelijk van de Inlanders mocht afkomstig zijn, dan toch in ieder geval eene bedachte verklaring is van tijdgenooten van Dr. Matthes zelf, die niet in staat waren den oorsprong van de gebruiken hunner voorouders te doorgronden. Nadat hij zich eenmaal dezen weg had laten wijzen, is Dr. Matthes zelf daarop verder gegaan en heeft zich doorgaans aan de symbolische verklaring gehouden. Waar hij aanwijst dat dit op grond van woorduitlegging op den gis, of naar gewaande analogieën geschiedt, zal men meestal zijne verklaring voor de juiste kunnen houden, maar uitleggingen als die van de beteekenis van den palmwijn bij offerfeesten, als voorstellende het zure en het zoete des levens, omdat palmwijn soms zuur, soms zoet is, brengen ons nooit op den goeden weg om de beteekenis der plechtigheden en gebruiken der Indonesische volken te leeren verstaan. In Dr. Matthes' ethnografische werken stuit men telkens op dergelijke verklaringen.

Hiermede is evenwel aan de groote verdiensten van Dr. Matthes en aan de waarde van het door hem verzamelde en beschrevene niets te kort gedaan. Vooral de betrouwbaarheid van het door hem gegevene maakt het tot hoogst bruikbaar materiaal. Maar het moet nog eerst afzonderlijk in het ethnologisch materiaal worden geplaatst, daar het werk van Dr. Matthes een zuiver ethnografisch karakter draagt. Om bij een voorbeeld te blijven: In zijne boven aangehaalde verhandeling over de Bissoe's spreekt Dr. Matthes met geen

enkel woord over den vermoedelijken oorsprong dezer »Heidensche priesters en priesteressen», doch bepaalt zich tot het geven van eene uiterst nauwkeurige beschrijving van de offerfeesten die onder hunne leiding plaats hebben. Uit zijn Boegineesch Woordenboek, bl. 231b., blijkt dat Dr. M. het woord *bisoe* afleidt van het Sanskrit *bhikshoe* »bedelaar, bedelmonnik», eene afleiding die op zichzelf wel mogelijk is en nog schijnt gesteund te worden door de insgelijks aan het Sanskrit ontleende benaming *Batara Goeroe*, voor den op aarde nedergedaalden zoon van den Oppergod, met wien de Bissoe's beweren in bizondere gemeenschap te staan. Al is daarmede niet gezegd (ook niet door Dr. Matthes) dat de Bissoe's behooren tot hetgeen de Hindoes op Zuid-Celebes hebben gebracht, en al wijst Dr. M. zelfs in het begin zijner verhandeling op de *basir's* en *balian's* van Borneo, hij laat de kwestie van hunne afkomst geheel rusten en verdiept zich alleen in de bizonderheden die het huidige optreden der Bissoe's hem heeft te aanschouwen gegeven.

Al is het hier niet de plaats om dit punt te behandelen, het mag toch wel worden opgemerkt dat over geheel Midden-Celebes deze Bissoe's voorkomen en dat het dus aannemelijker is om het woord *bisoe* gelijk te stellen met Tontemb. *witjoe*, Mal. *bisoe*, Bare'e *bikoe*, Jav., Bal. *wikoe* (in het Jav. en in het Kawi Wdbk. afgeleid van *bhikkoe*, Prakrit van *bhikshoe*), welke woorden in het algemeen de beteekenis hebben van „stom, zich onthoudend van bepaalde dingen, priester". De beteekenis doelt dan bij deze lieden in de eerste plaats op hunne onthouding van het huwelijk en hunne voorgewende impotentie. In Midden-Celebes hebben zij namen als *beli*, *bajasa*, die „schuin, scheef, raar, verdacht" beteekenen. Het een en ander over deze priesters in Napoe (waar zij *balia* heeten) vindt men in „De Berglandschappen Napoe en Besoa in Midden-Celebes", door Alb. C. Kruijt. (1)

---

(1) Tijdschr. Kon. Aardrijksk. Gen., 2e Serie, Dl. XXV (1908), bl. 1325-1327.

Midden-Celebes, ja zelfs een groot deel van Zuid-Celebes, was echter in den tijd van Dr. Matthes' verblijf te Makassar een voor Europeanen al zeer moeilijk te bereizen land en eerst lang nadat Matthes Celebes voor goed had verlaten, konden de fantastische verhalen van berichtgevers die hunne zegslieden vaak niet konden begrijpen, laat staan controleeren, door vertrouwbare berichten omtrent die streken worden vervangen.

Hoewel dus door zijn verblijf te Makassar beperkt tot den omgang met voorname Inlanders en het bestudeeren van handschriften, heeft Dr. Matthes toch eene zeer uitgebreide en vooral zeer grondige kennis van het Makassaarsch en het Boegineesch weten te verkrijgen, en met zijn onbaatzuchtigen aard en zijne groote hulpvaardigheid was hij immer bereid degenen, die van zijne kennis wilden profiteeren, daartoe in de gelegenheid te stellen. Dat hij in zeer ruimen kring bij Europeanen en Inlanders bemind en geacht was, heeft er ook toe bijgedragen om de resultaten van zijnen arbeid meer bekend te maken. De beoefening van het Makassaarsch en het Boegineesch, zooals die door Dr. Matthes is geschied, blijft een feit van groote beteekenis in de historie van de beoefening der Indonesische talen, en om zijn werk heen groepeert zich weder dat van jongeren, die zijnen arbeid voortzetten, zij het dan ook volgens eene andere methode.

Reeds spoedig na zijne eerste publicaties won Dr. Matthes een beoefenaar van het Makassaarsch en het Boegineesch in Prof. G. K. Niemann, wiens studiën over die talen in de Bijdragen van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië en in het Tijdschrift voor Ned. Indië verschenen zijn. In 1888 verscheen van de hand van Mr. I. A. Nederburgh, destijds rechterlijk ambtenaar op Zuid-Celebes, eene vertaling van de verzameling wetten uit Matthes' Makassaarsche Chrestomathie, opgenomen in het Indisch Weekblad van het Recht, Jaargang 26.

Prof. Niemann heeft weder een Zwitserschen geleerde,

Dr. R. Brandstetter, professor aan het Gymnasium te Lucern, tot de studie van het Makassaarsch en Boegineesch gebracht: de vruchten zijner studien zijn: vertaling met aanteekeningen van de beide eerste stukken der Boegineesche Chrestomathie, eene bewerking in het Duitsch van den Makassaarschen roman *Djajalangkara*, eene verhandeling over de ontleende woorden in het Boegineesch en eene over de Makassaarsche *sinrili's* en *kelong's*.

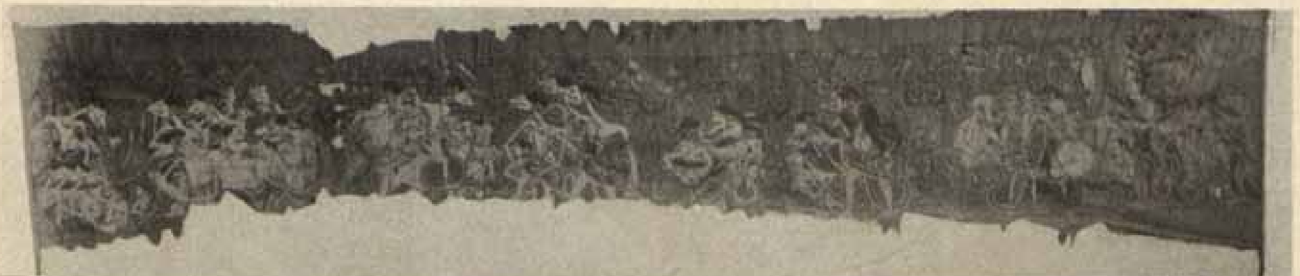
Zoo heeft Dr. Matthes zelf nog kunnen zien dat zijn arbeid wordt voortgezet. Door allen, die een deel dezer taak op zich nemen, zal hij worden erkend als de grondlegger van de wetenschappelijke beoefening van het Makassaarsch en het Boegineesch, wiens talrijke geschritten nog zeer langen tijd bij uitnemendheid de bronnen zullen blijven voor onze kennis van taal, land en volk van Zuid-Celebes.

Tentena, Posso-Meer, Februari 1909.

---

1 2 3 4

I

II

1 2 3 4

1 *2* *3* *4*

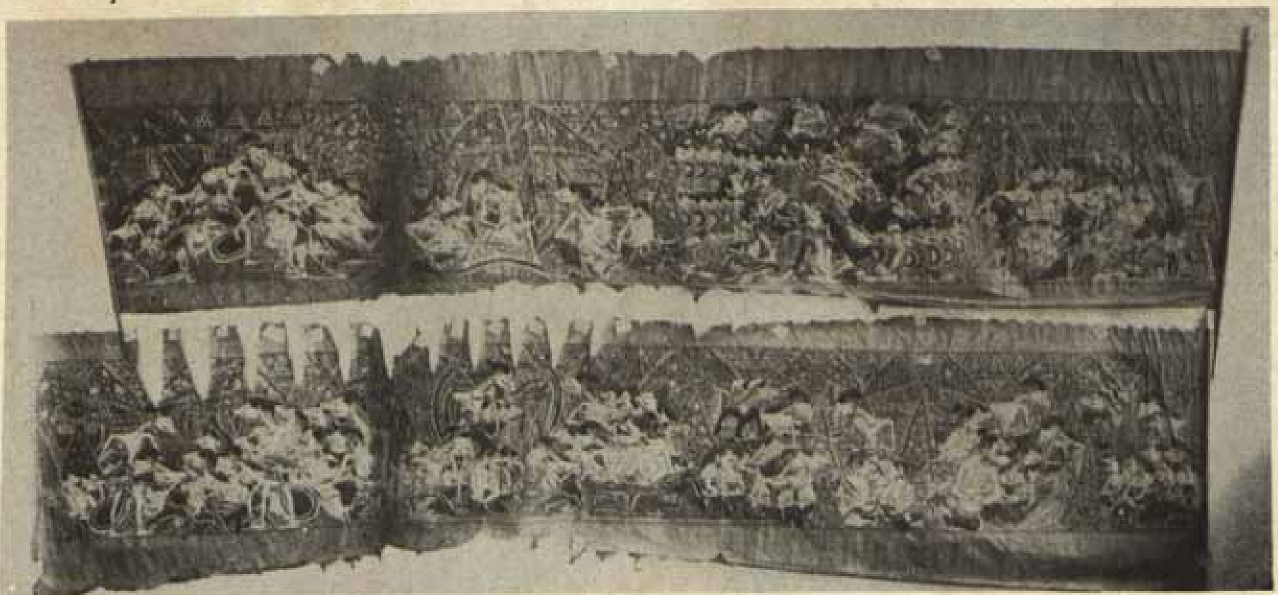
III

IV

1 *2* *3* *4*

1
2
3
4
V
VI
1
2
3
4

DE WAJANG BEBER VAN PATJITAN

DOOR

R. A. KERN.

(Met drie platen.)

In deel XI der Notulen van 't Genootschap, komt op bladzijde CLIV v.v. van de hand van Dr. G. A. J. Hazeu een beschrijving voor eener wajang-beber-voorstelling in Jogjakarta. In dat stuk wordt vermeld dat in 't Patjitansche ook een wajang-beber te vinden was. Die wajang is er nog altijd en wordt nog vaak vertoond.

Hoewel in hoofdzaken met de Jogjasche overeenkomende, zijn er tusschen beide ook wel verschilpunten aan te wijzen.

Eenige mededeelingen over dit Patjitansche exemplaar, zullen daarom misschien niet onwelkom zijn, vooral daar dit soort voorstellingen zoo zeldzaam is.

In een weinig bezocht en weinig toegankelijk deel van Java verrijst 't Duizendgebergte als een opeenhooping van duizenden kleine ronde toppen. Van Oost-Jogjakarta tot in 't Westen van Patjitan strekt 't zich langs de rotsige, barre Zuidkust uit. De toppen, éénvormig en regelmatig aaneengerijd, schijnen door reuzenhanden gekneede molshoopen, in een bui van speelschheid door giganten neergezet in rij en gelid zooals kinderen koekjes bakken in 't zand. Maar dan van zulke afmetingen, dat menschen huizen bouwen kunnen in de pannen en er den grond beplanten voor hun voedsel. Op de steennachtige, onvruchtbare bergen weidt 't vee, de menschen hokken beneden, ieder in zijn eigen kom. Elke nederzetting is door een ring van bergkegels afgesloten van de buren, 't gebergte in zijn geheel staat daar als een stee-

nen phalanx in indrukwekkende rust; niemand die er binnendringt.

In deze wereld op zichzelf zoeke men de wajang beber. De dalang, tevens eigenaar, woont in de desa *Gĕdompol* (distrikt Pringkoekoe) op de grens van *Sĕmboejan* (Mangkoe Nĕgaran). De wajang is geliefd en geëerd. Maar de kring waarbinnen zij bekend is, is niet groot. Een gepensionneerd Patih van Patjitan, een man die niet ver van de honderd jaar kan zijn, te Patjitan geboren en getogen, had zelf den naam nooit gehoord. En ook de bevolking die wat verder afwoont, kent haar niet.

Een voorstelling trekt altijd een talrijk en aandachtig gehoor. Maar de wajang is meer dan vermaak. Zij wordt vereerd. Dikwijls doet men een gelofte (nadar) de wajang te zullen laten spelen als een wensch mocht worden vervuld of op gewichtige oogenblikken. Zoo zal bv. een man, wiens vrouw kinderloos is, de gelofte afleggen de wajang te doen vertoonen, indien zijn vrouw zwanger wordt; men geeft een vertooning als de ongeboren vrucht zeven maanden is, bij den rijstoogst of als de padi in 't stadium van zwangerschap is. Wie geen geld genoeg heeft om een vertooning te bekostigen, zal bloemen zenden met boreh (ng'mbang-njĕkar). Voor dezen eeredienst (moelijakake) is in de kist (kotak) een vakje afgezonderd, waarover later.

Wat de Patjitansche wajang-beber betreft, kan dus geconstateerd worden, dat zij een honderd jaar geleden even weinig bekend was als nu, maar binnen haar kring kan men van vermindering van populariteit moeilijk spreken. Wil men haar een antikiteit noemen, dan was zij 't een eeuw geleden ook reeds.

Omtrent den oorsprong van zijn schat, kan de dalang geen betrouwbare gegevens verschaffen. Zijn verhaal komt op 't volgende neer:

Zekere *Nala drĕma* was als jonge man in dienst bij Kyai Toemĕnggoeng *Boeta idjo* (d. i. de maanboeta) te *Woeloe* in Semboejan.

De Toemĕnggoeng, op zekeren dag door zijn vorst *Bra Widjaja* van *Madjapait* opgeroepen, nam den jongen man in zijn gevolg mede.

Nu geviel 't dat de dochter van den vorst ziek was, niemand kon haar beter maken. De vorst vraagt aan *Nala dĕrma* of hij soms een geneesmiddel weet, immers desalieden hebben soms zulke bizondere gaven als men niet verwachten zou. De prinses wordt werkelijk door Nala dĕrma genezen, hoe wordt niet gezegd.

Toemĕnggoeng Boeta idjo keert weer huiswaarts, maar Nala dĕrma wordt door den vorst aangehouden. Uit dankbaarheid leert deze hem dalang-beber te worden en schenkt hij hem een volledig stel platen, waarmee Nala derma naar huis keert. „Goud, geld en schatten had de vorst gezegd, „zijn geen passende belooning voor Uw deugd" (koerang soemboetlan kabĕtjikannira) en raken op, de wajang beber zij een middel van bestaan voor U en Uw nageslacht, gij bezorgt der desa voorspoed (agawe rĕdjaning padesan). Van geslacht tot geslacht moet Uw dalangkennis worden overgeleverd."

Op weg naar huis leeft Nala dĕrma van de opbrengst van voorstellingen.

't Is zeker voor een deel te wijten aan deze overlevering — waarvan de waarheid niet in twijfel getrokken wordt — dat de dalang weerstand heeft geboden aan alle aanbiedingen om zich van zijn wajang te ontdoen. Zoo'n daad zou een gebrek aan eerbied zijn jegens zijn vaderen, waarvoor hij zich schaamt en zou zeker aan hem en zijn omgeving worden bezocht.

Zijn stamboom telt negen namen: 1 Nala dĕrma, 2 Nala, 3 Sanala, 4 Najangsa, 5 Troenadangsa, 6 Ganda lĕsana, 7 Sĕtra lĕsana, 8 Ganda lĕsana, 9 Goena karija, de tegenwoordige eigenaar, een man van middelbaren leeftijd, die zijn vader een tiental jaren geleden bij diens dood is opgevolgd.

Uit dit verhaal mag men misschien besluiten dat de wajang-beber eenmaal door een aanzienlijk heer aan een desaman werd geschonken als gunstbewijs. Zijn schenkingen van wajangstellen aan onderhoorigen van elders bekend?

De wajang bestaat uit zes rollen, die zijn geborgen in een *kotak*, een langwerpige, smalle houten kist met vier voeten en bol deksel, geheel gelijk aan de Jogjasche. (Voor afbeelding, zie plaat bij de Duitsche vertaling van Dr. Hazeu's stuk in Intern. Archiv für Ethnographie). De Patjitansche is echter *nieuw*, door den tegenwoordigen dalang van soerenhout vervaardigd naar 't oude model, van buiten is zij zwart gemaakt, versieringen draagt zij niet. De oude kotak was door ouderdom onbruikbaar geworden. De afmetingen zijn: lang 127 c.M., breed 14 c.M., hoog 30 c.M.

Neemt men 't deksel van de kist, dan blijkt zij van binnen ook als de Jogjasche te zijn ingericht: een langwerpig vak voor de rollen, een vierkant vakje voor de offergaven, uit boreh en bloemen bestaande. Deze zijn afkomstig 't zij van personen, die een bloemenhulde aan de wajang hebben gebracht (ngĕmbang njĕkar), 't zij van de sadjen welke bij een voorstelling behoort. Zelfs de pauweveeren ontbraken niet. Inderdaad beschermen deze de rollen tegen vernieling, daar de insekten liever de pauweveeren aanvreten. Zij worden door nieuwe vervangen als 't noodig is.

't Opspannen der platen geschiedt door de ondereinden der stokken (sligi) waarom de platen gerold zijn, in de houten kokertjes aan den buitenkant der kotak te steken, als in Jogja. De hoogte der platen is 40 c.M. waar aan boven- en onderkant nog eenige centimeters witte rand bijkomt. Elke rol telt 4 tafereelen, er zijn dus in 't geheel 24 tafereelen, een rol is een paar meter lang.

Wanneer nu een voorstelling zal gegeven worden, plaatst de dalang zich achter de gesloten kotak, zoo mogelijk met 't gezicht naar 't Noorden. 't Publiek ziet naar 't Zuiden en is van de kotak gescheiden door de omvangrijke *sadjen*. Deze bestaat uit: een *toempĕng robijong* met bloemen versierd, *sĕga woedoek*, *djadjan pasar*, *boreh kĕmbang* (geurige bloemen in water), in een *nieuwe pĕngaron*, een *nieuwe* mat *(klasa)* en geroosterde *kip (panggang)*. Bovendien staat vóór de kist een bakje waarin wierook wordt gebrand; daarbij

lagen nog bloemen met boreh in 't midden. Na de voorstelling werd een deel daarvan in 't offervakje van de kotak gedaan.

Op zijde van den dalang zitten de muzikanten; er waren er vier die resp. bespeelden: een *rĕbab*, een *kĕndang* of trom een *gong* en een *kĕtoek* + *kĕnong*, à l'improviste aan een juk opgehangen. De muziek klonk schraal en onwelluidend, de instrumenten waren zeer slecht. Volgens den dalang zijn ze wel oud — daar zagen ze ook naar uit — maar toch zou in den ouden tijd de wajang zijn gespeeld zonder muziek, wat niet wegneemt dat hij bij een vertooning nimmer de muziek zal achterwege laten. De muzikanten komen met hem mee, er ontvangen van hem hun aandeel; zij wonen in zijn buurt en zijn gewone desalieden.

Na een kopje koffie gedronken te hebben, opent hij de kist, haalt de rollen eruit, legt ze op volgorde voor zich, doet de kotak weer dicht en spant de eerste plaat op. Eenmaal aan 't oog der toeschouwers onttrokken, trekt hij zijn baadje uit en blijft verborgen tot 't einde der voorstelling. Als de laatste plaat uit de kokertjes wordt genomen, heeft hij zijn baadje weer aan. Evenals in Jogja zijn twee paar kokertjes aangebracht, zoodat 't mogelijk is twee platen achter elkaar te spannen. Bestrijken der houten pennen (sĕligi) met boreh had niet plaats.

Bij gewone wajangvoorstellingen in Patjitan pleegt de dalang ook zijn baadje uit te trekken.

Als nu de eerste plaat is opgespannen, volgt niet dadelijk 't verhaal. Eerst prevelt de dalang een lang gebed (dongä). Dan begint hij — meest Krama sprekende met gebruik van vele oud-Javaansche woorden — zijn beschrijving van 't eerste tafereel. De handelende personen worden sprekend ingeleid. Is 't 1e tafereel afgehandeld, dan volgt onmiddellijk een recitatief op zangerigen toon, waarin vele „ongs" voorkomen en wordt een nieuw tafereel voorgerold. De muziek speelt intusschen uit alle macht. 't Recitatief duurt zoo lang dat de toeschouwers allen tijd hebben 't nieuwe tafereel te bekij-

ken vóór de dalang zijn verhaal hervat. Zoo gaat 't voort van tafereel tot tafereel. Soms wordt midden in een tafereel, b.v. als een aanzienlijk personnage opkomt, nog een soeloek ingelascht. In de verhalende gedeelten zwijgt de muziek of speelt heel zachtjes. De dalang regeert de muzikanten met de tjěmpala (van rotan).

De geheele voorstelling is in een paar uur afgeloopen. Een belangrijk deel van den tijd wordt ingenomen door de recitatieven. 't Eigenlijke verhaal werd kort en zakelijk medegedeeld; uitweidingen veroorloofde de dalang zich slechts een enkel maal.

De korte inhoud van 't tooneelstuk is met weinige woorden te zeggen:

De prinses *Dewi Sěkar tadji* is 't paleis haars vaders te *Kadiri* ontvlucht. De vorst maakt bekend dat wie haar vindt, haar tot vrouw zal bekomen. *Pandji Djaka kěmbang koening* is zoo gelukkig haar aan te treffen, gezeten midden op een pasar, en behoort dus haar gemaal te worden. Maar *Praboe Klana* van den overwal treedt als mededinger naar haar hand op. Voor Klana beducht, vaardigt de vorst een nieuwen sajěmbara uit: 't tweegevecht. Klana sneuvelt ten slotte door de hand van *Tawang aloen*, Pandji's trouwen dienaar. Niets staat nu meer 't huwelijk van Pandji met Sěkar tadji in den weg, 't laatste tafereel geeft ons daarvan de voorstelling.

Om deze intrige spelen zich allerlei gebeurtenissen af, die aan de hand der platen zullen worden beschreven. De dalang weet in hoofdzaak wat elk tafereel voorstelt; kent hij al niet de bijfiguren, de hoofdpersonen weet hij aan te wijzen; de teekenaar heeft dit vergemakkelijkt door aan elk een vast type te geven, dat met kleine afwijkingen 't geheele stuk door 't zelfde blijft.

De kleuren zijn frai en buitengewoon goed bewaard gebleven. 't Papier (daloewang) heeft in den loop der tijden veel geleden. Behalve de hoofdpersonen, zijn op elk tafereel een overvloed van bijpersonen zichtbaar; de gebeurtenissen spelen zich af op een doorloopenden achtergrond

met steenrood en gedempt blauw als domineerende kleuren, warm en rijk als een Smyrnaasch tapijt. De motieven der versieringen zijn aan boomen en bloemen ontleend. Langs den bovenkant der platen, hier en daar, waar de teekenaar buitengewoon veel personen had af te malen, zooals bij een slag, onderbroken, loopt als een tegen een muur van vierkante blokjes gespannen plisir, een rand van afhangende driehoekige punten, gevuld met bloem- en bladmotieven in groote verscheidenheid. Meermalen is in zoo'n punt een dravend wit dier geteekend, 't meest gelijkend op een paard. Is dit een zinspeling op Pandji's naam *Koeda waneng pati?* Bestond er eenig verband tusschen den mensch en 't dier welks naam men aannam?

Waar de ruimte 't toeliet, zijn tusschen de menschenfiguren omhoogstekende driehoeken geteekend in den vorm van toempals der kapala eener saroeng. Zij dragen dikwijls een in twee symmetrische helften verdeeld bladerdak dat tot den bovenkant der plaat reikt. In die boomen zijn vogels afgebeeld. Bij den overgang van driehoek tot kroon zijn rozetten geteekend; op nog meer plaatsen zijn die aangebracht.

De menschelijke figuren zijn geteekend als wajangpoppen en daar 't een Pandji-verhaal is, als die van de *wajang gĕdog.*

De meesten zijn en profil geteekend, 't zg. edele type. De onregelmatige gezichten, waaronder zoowel goede als slechte personnages voorkomen, ziet men meer van voren. Merkwaardig is dat ook de en profil geteekenden, zonder uitzondering twee oogen hebben. 't Profil wordt gevormd door twee lijnen: een rechte, schuin naar voren loopende van 't haar tot de punt van de neus en een tweemaal gekromde lijn van daar naar den hals. Van 't snijpunt gaan twee lijnen uit naar binnen: één horizontale, uitloopende in een krul: de neusvleugel, één schuin omhooggaande tot naast 't oog: de neusbrug. Op de hoogte van 't zichtbare oog en *buiten de profillijn uitstekende* is als een uitwasje 't tweede oog aangebracht De mond is geheel binnen de profillijn geteekend.

De mannelijke figuren dragen een gouden band in 't haar, achterwaarts naar beneden gebogen evenals de haardracht; alleen de vorst draagt geen band. De vrouwen dragen 't haar dat met gouden sterren bezet is, los. In de oorsieraden is ook verschil. De vorst en zijn zoon evenals de vorstelijke dames dragen meestal, niet altijd, een vleugelvormig sieraad dat boven 't oor uitsteekt, Pandji en de andere heeren en dames hebben iets als een veer achter de ooren gestoken, dat schuin naar beneden hangt. Oorknoppen dragen zoowel mannen en vrouwen, enkele jonge lieden zooals Pandji, Sĕkar tadji en haar broeder en ook de vorst dragen ze niet. Krissen worden algemeen gedragen.

Pandji en Sĕkar tadji hebben noch aan den hals, noch aan de armen versieringen.

Verdere bizonderheden komen hieronder bij de beschrijving der tafereelen ter sprake.

Rol I. 1e Tafereel.

In de pagĕlaran te *Kadiri*.

Vorst *Bra Widjaja* geeft audieëntie. Hij zit met gekruiste beenen op een vlakken zetel. Naast hem is een garoeda geteekend met opgesperden muil en uitstaande vleugels. Beneden hem zitten op den grond draagsters van utensiliën. De koningstroon is altijd zoo afgebeeld.

De vorst deelt mede dat zijn dochter *Dewi Sĕkar tadji* gestolen is, en draagt *Raden Pandji Djaka kĕmbang koening* op, haar te gaan zoeken. De hand der prinses zal zijn loon zijn.

Behalve Pandji en zijn trouwe dienaren Ki *Tawang aloen* (= Pĕntoel, kenbaar aan zijn neus) en *Nala dĕrma* zijn nog aanwezig de Patih Tanda Prawira mantri aria djĕsa nagara, een als *Toemĕnggoeng Rangga Ngabehi* aangeduid persoon, twee personen met kegelvormige hoofddeksels, waarvan om de ooren en den nek lappen afhangen (krijgsmutsen?) en *Kĕbo lorodan*, Patih van *Klana*, vorst van den overwal, die namens zijn heer naar de hand van *Dewi*

Sĕkar tadji komt dingen. *Nala dĕrma* wendt 't hoofd naar hem om.

2de Tafereel.

Pandji begeeft zich op weg om *Sĕkar tadji* te zoeken, gezeten op een wit paard en gevolgd door *Tawang aloen* en *Nala dĕrma*.

Op een steile berghelling ziet hij drie poenggawa's van Klana aankomen: *Gangga watjrita* (watjitra, witjitra) *Wasi djala dara* (naar de uitspraak des dalangs) *Gĕndra joeda oeda* (koera) *pati*. *Pandji* wil niet men hen in aanraking komen, daar hij in hen (een of meer hunner?) bekenden uit zijn jeugd in *Djanggala* herkent. Hij onttrekt zich aan een ontmoeting en gaat verder.

Terwijl alle andere tafereelen een samenhangend geheel vormen, staat dit tafereel op zichzelf. De door Pandji ontmoete personen komen in 't stuk verder niet voor. De vraag rijst of deze prent niet een historischen achtergrond heeft. De omstandigheid dat de platenmaker ze in zijn serie opnam, terwijl er met de andere tafereelen geen verband was, bewijst dat ze toen reeds een legendarische gebeurtenis voorstelde. Maar ook zoog hij 't niet uit zijn duim; hij kon dit tafereel niet schilderen als er geen geschiedkundig feit had bestaan waaraan 't was ontloken.

't Feit zou dan zijn dat een vorst van den overwal komende, van Zuid-Celebes (de naam Wasidjala dara is misschien een aanwijzing) of elders, in allen gevalle uit 't Oosten, op Java landde, 't land waar hij doortrok onderwierp (Djanggala) en de overwonnenen dwong hem op zijn zegevierenden tocht te volgen.

Tot zoover de plaat.

Volgens 't verhaal zou dan de vorst van Kaḍiri bevreesd zijnde voor den overwaller, dezen hebben trachten te paaien tot Pandji optrad als redder in den nood, en Java van den overweldiger verloste. In plaats dat Kaḍiri door Klana werd onderworpen (huwelijk Klana met Sĕkar tadji) volgde

een verbinding van Kaḍiri met *Djanggala* (huwelijk Sĕkar tadji met Pandji).

't Pandji-verhaal door Dr. H. H. Juynboll (*) medegedeeld in zijn verhandeling over 't topengspel, brengt zelfs in de verleiding te vragen of aan de onderwerping van Djanggala die van 't rijk *Ngoerawan* voorafging, daar toch, ontdaan van versieringen, sprake is van een aktie van Klana met Ngoerawan verbonden tegen Djanggala.

Terwijl de mondelinge overlevering een steeds verdergaande vervorming van een verhaal met zich brengt, biedt de wajang-beber meer houvast aan den ḍalang, en is 't niet onmogelijk dat bestudeering van andere exemplaren licht brengt over oudere stadiën van legendarische verhalen welke op 't spoor kunnen brengen van de geschiedenis.

3e Tafereel.

Dewi Sĕkar tadji, de Kadaton ontvlucht, verschijnt in de *Toemĕnggoengan* te *Paloch* (ook Palo) *amba* om daar een schuilplaats te zoeken. *Kyai Toemĕnggoeng Kala misani* (in andere stukken de naam van een kris van Pandji) en zijn vrouw *Njai Toemĕnggoeng Tjona tjani* ontvangen haar Zij deelt mede dat Klana dingt naar haar hand en dat haar vader, uit vrees, misschien aan Klana's verlangen zal voldoen. De Toemĕnggoeng raadt haar aan huiswaarts te keeren en zich te onderwerpen aan den wil haars vaders.

4e Tafereel,

Dat wil Sĕkar tadji niet en zij begeeft zich midden naar de groote pasar der Toemĕnggoengan (pasar gĕḍe ing toemĕnggoengan). Een groot en aanzienlijk gevolg is om haar heen geteekend.

Daar komt Pandji aan met zijn panakawans. Tawang aloen speelt op de tamboerijn (tĕrbang), vóór hem staat een vat van eigenaardigen vorm.

Sĕkar tadji hoort 't rumoer en dien kant uitziende herkent

(*) Dr. H. H. Juynboll. Das Javanische Maskenspiel (topeng) in Internationales Archiv fur Ethnographie Bd. XIV, blz. 50.

ze Pandji. Ze wendt 't hoofd af, de luchtwortel van een waringin als scherm gebruikende. Maar ook Pandji herkent haar en zijn doel voorloopig bereikt achtende, keert hij stil huiswaarts naar *Kijai Dĕmang koening*. In welke verhouding deze eigenlijk tot Pandji staat, wordt niet gezegd; Pandji behandelt hem als zijn vader.

Op deze plaat is allerlei afgebeeld, o. a.: personen met kegelvormige hoofddeksels die een wajang-beber ontrold hebben, een bepluimde staf als een vliegenverdrijver, een paneel groen met gele karakters, zooals men in Chineesche woningen aantreft; in den rechterbovenhoek is een vrouw bezig een groot fornuis met vier gaten te stoken, waarop volgens den dalang *srabi* wordt gebakken. Achter deze eenige hardloopende figuren en iemand, ook met een kegel gedekt, die een ontblooten kris omhoog houdt, vóór Tawang aloen een eigenaardig vat; boven 't hoofd van Nala dĕrma zijn eenige menschenkoppen, bergen of golven, een kip (?) en een eend (?) geteekend welke ook een bepaalde gebeurtenis in beeld schijnen te brengen.

Rol II. 1e Tafereel.

Pandji met zijn twee getrouwen vóór *Kijai Dĕmang koening* in de Kadĕmangan. Hij vertelt dat Klana zijn leger heeft opgeslagen te *Kĕdoeng Rangga* en Sekar tadji tot vrouw begeert, verder wat de vorst hem gezegd heeft en dat hij Sĕkar tadji op de pasar van de Toemĕnggoengan heeft ontdekt.

Na zijn wedervaren verhaald te hebben, zendt hij Tawang aloen als bode naar den vorst te Kaḍiri en Nala dĕrma met een *gĕndaga kantjana* (Wb.: kistje met kleedingstukken enz.) naar *Bok Mindaka*, die tot de vorstelijke familie van Kaḍiri in betrekking staat. De bedoeling van dit laatste blijkt niet.

2e Tafereel.

Ontmoeting der dames *Bok Mindaka* en *Bok Tigaron* (ook Tĕgaron), Klana's zuster. De laatste komt spreken over een huwelijk van Klana met Sĕkar tadji. Bok Mindaka weigert de geschenken door Bok Tigaron namens Klana aangeboden

en bestaande uit weefbenoodigdheden (?) te aanvaarden. Bok Mindaka en de haren zijn juist bezig met weven.

Op dit tafereel staan uitsluitend vrouwen. Links houdt een vrouw (ook op I, 3 achter Sĕkar tadji voorkomende) een spiegel (pangilon) in de hand, rechts ziet men 't zelfde, deze vrouw met een neus als *Peṇtoel* spiegelt zich zelf. Voorts ziet men allerlei weefbenoodigdheden, bv. een *djantra* of spinnenwiel, een garenwinder of haspel, een *soeri* of weefkam, meerdere *rindjings* of mandjes (van metaal ?), een.... of jak voor steun in den rug.

3e Tafereel.

Vrouwenkrijg.

Na de weigering van Bok Mindaka ontbrandt een strijd van Bok Mindaka met de haren tegen Bok Tigaron en haar gevolg. Bok Tigaron wordt gewond en neemt de wijk naar de pasanggrahan haars broeders.

De strijd wordt gevoerd met huisraad. Als schilden worden deksels van tenongs (ronde bamboezen manden) gebruikt, eene heeft een vierkant schild ook van gevlochten bamboe, de weefgereedschappen doen ook dienst, eene hanteert een walira (aandrukhout) als lans enz. Bok Mindaka houdt een boog in de hand als bij spinnen gebruikt (woesoe). De beide hoofdpersonen dragen 't vorstelijk oorsieraad, op de vorige plaat niet, daar zijn ze ook eenigszins anders gekleed.

4e Tafereel.

Tawang aloen door Pandji naar den vorst te Keḍiri gezonden (II. 1), had op weg daarheen de legerplaats van Kaḍiri te *Taretebang* aangedaan, en daar *Raden Ganda ripa*, zoon van Bra Widjaja en broer van Sĕkar tadji op de hoogte gebracht.

't Tooneel stelt voor hoe Ganda ripa dit alles weer mededeelt aan *Sĕdah rama*, opperbevelhebber (senapati) van Kaḍiri.

Ganda ripa vertoont zich op elk volgend tafereel in nieuwe kleeding en steeds fraai uitgedost. Hij heeft lieden met krijgsmutsen (? de eigenaardige kegels met oor- en neklappen)

bij zich en lansdragers. Achter Sĕdah rama ziet men o. a. Kyai Dĕmang koening en Kyai Toemĕnggoeng Kala misani.

Rol III, 1e Tafereel.

In de pagĕlaran te Kaḍiri.

De vorst geeft andientie. *Ganda ripa* en *Tawang āloen* komen hun opwachting maken. Tawang aloen brengt zijn boodschap (van Pandji II,1) over, waarop de vorst zegt dat Pandji Sĕkar tadji's hand heeft verworven.

Nu komt *Praboe Klana* op 't tooneel om in persoon aan Bra Widjaja zijn dochter ten huwelijk te vragen. Voor Klana beducht, vaardigt de vorst een nieuwe sajĕmbara uit, de *prang tanḍing* Klana neemt daarmee genoegen en gaat heen.

De vorst is gezeten op de wijze als in 't aanvangstafereel (I,1) is beschreven. De parĕkans hebben echter andere voorwerpen in de handen. De personen, die hun opwachting maken, dragen alle roode rokken (bĕbĕd).

2e Tafereel.

In de legerplaats van Praboe Klana.

Klana vraagt aan *Kĕbo lorodan* of hij 't op durft nemen tegen Tawang aloen. Kĕbo lorodan antwoordt bevestigend.

Er staan weer twee personen met krijgsmutsen op deze plaat.

Naast Klana is iemand met een kroon geteekend, die steeds in 't gevolg van Klana voorkomt.

3e Tafereel.

In de kadĕmangan.

Nala dĕrma komt aan Pandji verslag doen van zijn zending naar Bok Mindaka.

Pandji deelt hem mede bij gerucht vernomen te hebben, dat Tawang aloen een tweegevecht moet houden met Klana en dat hij (Pandji) daarom dadelijk naar Kaḍiri zal vertrekken.

Pandji is in rood 't gekleed en draagt over de schouders een

soort mantille *(rimong)*. Kyai Dĕmang en Njai Dĕmang zijn aanwezig, de laatste draagt ditmaal 't vorstelijk oorsieraad.

4e Tafereel.

Tweegevecht tusschen *Tawang aloen* en *Kĕbo lorodan* Pandji is niet aanwezig. Tawang aloen wordt gewond en is genoodzaakt den strijd op te geven.

Bra Widjaja er Klana zijn toeschouwers. Achter Bra Widjaja ziet men een vorstelijke dame die waarschijnlijk de koningin voorstelt. Ook een aanzienlijke dame met een groote, witte pluim in 't haar. Dit is *Bok Kili wanoe saba noewa sela mangleng*, doekoen van 't Hof. Naar de kleedij te oordeelen kan zij ook in dit verhaal zuster van den vorst zijn, in allen gevalle van vorstelijke familie. De bijpersonen dragen ronde schilden, ten deele met plokken haar versierd en kromme sabels.

De beide strijders dragen een breeden halskraag, welke ongetwijfeld tot de oorlogskleeding behoort, daar de kampvechters in de volgende prang taṇḍing ze ook dragen. Tawang aloen hanteert een lang zwaard met een weerhaak op de halve lengte. Kĕbo lorodan heeft een zwaard in de hand met gegolfd uiteinde en heeft bovendien een allerzonderlingst wapentuig(?) bij zich: een witte runderkop waaraan een lange, roode tong als een slurf, in een krul aan 't uiteinde een staf dragend. De buffel- of runderkop staat misschien in verband met zijn naam.

Opmerkelijk is nog een afbeelding van Tawang aloen in 't klein achter diens rug.

Rol IV, 1e Tafereel.

In de Toemĕnggoengan.

Nala dĕrma brengt als trouw kameraad, den gewonden Tawang aloen naar de Toemĕnggoengan en laat hem daar achter. Behalve Njai Tjona-Tjani blijkt hier ook *Dewi Sĕkar tadji* te zijn.

Achter Sĕkar tadji ziet men dezelfde twee monsterachtige figuren als in 't vorig tafereel in de Toemĕnggoengan (I, 3).

2e Tafereel.

Nieuw tweegevecht, thans tusschen Këbo lorodan en *Pandji* zelf. Ditmaal sneuvelt Këbo lorodan. Bloed loopt hem met stralen uit verschillende wonden. Beiden gebruiken een zwaard met een weerhaak als Tawang aloen in den vorigen strijd (III, 4).

De koeien (buffel?) kop met slurf is zeer duidelijk zichtbaar. Pandji heeft zijn heilige achter zich (om 't zoo eens te noemen): een menschelijk figuurtje omgeven door iets wits even als bij 't persoontje achter Tawang aloen.

De beide vorsten zien den strijd aan. Achter Bra Widjaja zijn Bok Kili zichtbaar en een paar mannelijke figuren. Zeker bij gebrek aan ruimte ziet men aan den kant van Klana Kyai Toemënggoeng Kala misani en Kyai Dëmang.

Klana heeft ook gevolg, o. a. twee koppen met donkere huid, de eenige in 't stuk.

Verder aan weerskanten krijgslieden met kromme sabels, en van haarplokken voorziene ronde schilden.

3e Tafereel.

In de *Kadëmangan.*

Pandji is in 't huis van den Dëmang teruggekeerd. Ganda ripa komt hem namens den vorst verzoeken zich bereid te houden en eventueel Klana te dooden. Pandji stemt toe.

Op dit tooneel zijn alleen mannen zichtbaar: aan Pandji's kant Kyai Dëmang en Nala dërma. Ganda ripa heeft drie volgelingen.

Van de Kadëmangan gaat Ganda ripa naar de Toemënggoengan.

4e Tafereel.

In de Toemënggoengan.

Tawang aloen is nog in de Toemënggoeng. Ganda ripa, wederom in andere kleedij, nu eens in een gele jas met rood gevoerd, verschijnt met een opdracht van den vorst.

De Toemënggoeng, Njai Tjona tjani Tawang aloen ontvangen hem. Sëkar tadji Ganda ripa brengt voor Tawang

aloen als bewijs van 's vorsten tevredenheid over zijn gedrag eene krijgsrusting mede (kaprabon ing kasatrijan). Hij komt met groot gevolg: drie volgelingen dragen onderscheidenlijk een zitmat, een sirihdoos en een kwispedoor, voorts talrijke lansdragers.

Misschien wordt Sĕkar tadji tevens aangezegd naar 't paleis terug te keeren en wendt zij daarom 't hoofd af. In een volgend tafereel nl. vinden wij haar te Kaḍiri terug.

Rol V, 1e Tafereel.

In de pasanggrahan van *Klana.*

Praboe Klana deelt aan zijn zuster Bok Tigaron mede, dat hij thans een list gebruiken zal om Sĕkar tadji te naderen. Hij zal als Ganda ripa verkleed zich begeven naar de *kĕbon poengkoeran* in de kĕḍaton te Kaḍiri, waar Sĕkar tadji verblijf houdt 1). (Zij is in 't paleis teruggekeerd.) Ziet zij hem aan, dan wordt zijn begeerte vervuld en wordt zij zijn vrouw, doch keert zij 't hoofd om, dan is dat een teeken dat zij niets van hem weten wil.

Aan de teedere wijze waarop Bok Tigaron haar hand legt op Klana's arm, zou men opmaken dat zij hem van zijn plan tracht af te houden.

Klana is op een vlakke verhevenheid gezeten met één been afhangend.

Twee zittende vrouwen, achter Bok Tigaron hebben elk een wit bord in de handen.

2e Tafereel.

In de *kĕbon poengkoeran.*

Dewi Sĕkar tadji is met gekruiste beenen gezeten op een vorstelijken zetel, van een *garoeda* voorzien. Zij houdt een ontblooten dolk (patrĕm) in de hand.

Klana, als Ganda ripa gekleed, gaat vóór haar zitten. Maar zij herkent hem onmiddellijk en wendt 't hoofd af.

De ware Ganda ripa ontdekt den indringer; beschaamd druipt deze af.

1) Zie Jav. Wb. s.v. kĕbon.

3e Tafereel.

Groote *strijd* tusschen de legers van Kaḍiri en van Klana Een groote slachting wordt onder de troepen van Klana aangericht, hij zelf wordt door *Tawang aloen* gedood.

Men ziet tallooze krijgers met ronde schilden en kromme sabels gewapend, de schilden van haarplokken voorzien, dragen, wimpels *(oemboel)* als nu nog gebruikelijk. Verscheidene strijders zijn neergezonken met half doorgesneden hals, 't bloed spuit naar alle kanten. Kijai Dĕmang koening in een nauwsluitend jak en Nala dĕrma (met krijgsmuts) weren zich dapper. Tawang aloen heeft een krijgsmuts op en een ontblooten kris in de hand.

Pandji houdt zich op den achtergrond met Ganda ripa. Bra Widjaja wordt gemist.

4e Tafereel.

In 't *vrouwenverblijf* van *Klana*.

Gandaripa, Tawang aloen, Nala dĕrma dringen 't verblijf der vrouwen van Klana's leger binnen, om haar als oorlogsbuit mee te voeren naar Kaḍiri. Bok Tigaron ziet een anderen kant uit. Nala dĕrma en Tawang aloen toonen echte rakkers te zijn: Nala dĕrma tracht een vrouw te grijpen, Tawang aloen is bezig de *plisir* (garneersel) van den wand te rooven. Beide hebben zonderlinge kapjes op.

Onder de vrouwen is er eene met een kroon, ook zichtbaar naast Klana in 't tooneel waar deze 't onderhoud heeft met Bok Tigaron (V, 1).

Rol VI. 1e Tafereel.

Ganda ripa, gevolgd door Tawang aloen en Nala dĕrma brengt de vrouwenschaar, Bok Tigaron voorop, vóór Pandji.

2e Tafereel.

Pandji geleidt allen vóór den vorst. Tigaron maakt de *sĕmbah*. Allen zitten in eerbiedige houding. De Patih steekt boven de anderen uit, achter hem drie koppen met krijgsmutsen.

Rechts van den vorst op den *garoeda*-zetel, zit in *sila*-houding Ganda ripa (?) met een soort kroon gesierd.

De vorst gelast alles voor 't huwelijk van Pandji met Sĕkar tadji in gereedheid te brengen, en de bruid in bruidsgewaad te steken.

3e Tafereel.

De dalang maakte van dit en 't volgende een tafereel: 't huwelijk van Sĕkar tadji met Pandji.

Dat is echter afgebeeld op 't laatste tafereel, 't 3e moet als iets dat aan 't 4e vooraf gaat beschouwd worden. Waarschijnlijk is dit een plechtige samenkomst van Sĕkar tadji met Ganda ripa, een inleiding tot de huwelijks ontmoeting.

Zij zijn gezeten (sila) op alkatieven in een vertrek waarvan de wanden met tapijten zijn versierd. De ḍoekoen Bok Kili wanoe saba noewa sela mangleng zit achter Sĕkar tadji.

Op den grond verscheidene dragers en draagsters van *ampilan*, w. o. lange, puntige voorwerpen, die herhaaldelijk als ampilan voorkomen.

4e Tafereel.

Huwelijk van *Pandji Djaka kĕmbang koeneng* met *Dewi Sĕkar tadji.* Zij zijn tegenover elkaar gezeten; Pandji heeft de onafscheidelijke getrouwen: *Tawang aloen* en *Nala dĕrma* achter zich; rechts van Sĕkar tadji zit de doekoen *Bok Kili wanoe saba noewa sela mangleng* die de bruid als 't ware aan Pandji voorstelt. Op den voorgrond eene staande vrouwenfiguur met een groot *naga*-achtig voorwerp in de handen.

De beschrijving der platen is hiermee afgeloopen. Volledig is zij niet. De meeste platen zijn zoo evenwel, dat een speurend oog er nog heel wat op zou kunnen vinden. Alleen op 't meest opvallende is de aandacht gevestigd, voldoende om een indruk te geven hoe een oud Javaansch kunstenaar een verhaal in beeld heeft gebracht.

Over den ouderdom dezer wajangplaten durf ik geen gissing wagen. Op een der platen staan in oud schrift cijfers die een jaartal kunnen voorstellen, maar eruit zien als later erbij geschreven.

Zooals gezegd, was honderd jaar geleden deze wajang reeds een antikiteit en wordt zij vereerd. De gebruiken nu nog bij een voorstelling gevolgd, toonen overeenkomst mede bij een *ngroewat* voorstelling der wajang poerwa gevolgde. (In *Patjitan* wordt ook *sadjen* neergezet bij een voorstelt ling ter gelegenheid van 't brengen der padi in de schuur, *ngoenggah-ake pari.)*

De wajang beber moet dus zijn ontstaan in een tijd toen de wajang in 't algemeen nog een beslist-religieus karakter had. De verwereldlijking van 't tooneel maakte zij niet mede. Zoo zij ooit onder de wajangsoorten een voorname plaats heeft ingenomen, moet zij in den overgangstijd reeds tot een weinig geliefde en weinig verbreide wajangsoort zijn afgedaald. Zij heeft 't leven gerekt tot den huidigen dag.

---

tahalô nasoe = wir (incl.) nehmen den Hund.
mihalô „ = ihr nehmet „ „
lahalô „ = sie nehmen „ „

Battaksch:

Hubuat.
Dibuat ho.
Dibuat ibana.
Hubuat hami.
Tabuat.
Dibuat hamu.
Dibuat nasida.

Malaiisch:

Ku ambil.
Kau ambil.
Diambilja.
u. s. w.

Nun sieht man auf den ersten Blick, dass unter diesen dreien nur im Niassischen die Construction correct durchgeführt ist, wogegen in den beiden anderen Sprachen ein Wirrwarr vorliegt, da einige Formen — nennen wir es einmal so — ein passives Gesicht zeigen. Und dadurch hat man sich wahrscheinlich verleiten lassen, die gesammte Construction für passiv zu erklären. Allerdings aber giebt es, soviel ich weiss, auch Kenner der betreffenden Sprachen die sich auch im Blick auf dieses „di " durchaus nicht gebunden fuhlen, dasselbe für passiv zu halten. Dass die Formen „hubuat" und „tabuat" (battaksch) und kuambil und kauambil (mal.) etwas passives enthalten sollten, ist mir unfasslich.

Und wenn es nun so wäre, dass wir es in den beiden letzteren Sprachen in bezug auf einzelne Personen mit einer corrumpierten Construction zu tun hätten, wo liegt dann der Zwang, dies zu verallgemeineren und es z. B. auf das Niass. zu übertragen, wo doch alles bis zur letzten pers. plur. correct durchgeführt ist, ohne den Schimmer einer Passivität?

Nach diesem kurzem Seitenblicke auf die beiden Schwestersprachen, halte ich mich nun fortan soweit an das Niassische. (1.)

Ich wage also noch heute, wie im Jahre 1876, zu behaupten, dass „oehalô nasoe" nicht passiv sein kann. Wer in aller Welt sagt uns denn, dass ein Verbalstamm — hier „halô"— passiv sein kann? Haben wir dafür in irgend einer Sprachenfamilie der Welt noch ein Analogon? Nun ist dieser Stamm zugleich Imperativ: halô = nimm und mihalô = nehmet. (Im plural also genau wie in der 2 pers. plur). Nun wird man doch niemandem zumuten, zu glauben, dass der Niasser wenn er zu mir sagt: „Halô nasoe", dabei den Gedanken habe: „Der Hund werde durch dich geholt", Das wäre nach meinen Begriffen jeglichem gesunden Menschenverstande zuwider. So ermahnte mich ein Hauptling im Süden beim Essen: „a nate Toea, ami" = „iss Leber, Toean, die schmeckt gut;" sollte das nun heissen: Die Leber werde durch dich gegessen, die schmeckt gut?" Nein, das ist vollendet unmöglich. College Meerwaldt behauptet allerdings dass „bunu" (Imper.) heisse: „Er werde durch dich getödtet." „Hia wache!" kann nicht heissen: Es werde durch euch Reis gegessen," sondern es heisst einfach: Esset Reis!"

Hieran schliesse ich gleich zu Beweise der Unmöglichkeit eines Passivi Frage und Antwort: Frage: Hadia, mi'a

---

(1) Ich habe diese Sache schon vor 3 Jahren in dem Anhange zu meinem Niass.—Deutsch. Wörterbuche in ähnlicher und zumteil noch erweiterter Weise ausgeführt. Leider ist mir dort bedauerlicher und unerklärlicher Weise der Irrtum mit untergelaufen, dass Meerwaldt die 1. pers. plur. (incl.) nicht habe, weshalb ich den Collegen um Verzeihung bitte. Sodann ist mir im Blick auf jene kleine sprachvergleichende Arbeit mitgeteilt werden, dass ein Herr, der in meiner Abwesenheit Nias besuchte, sich missbilligend über dieselbe ausgesprochen habe, als ob ich dort den Schein erweckt habe, dass ich alle jene Sprachen, die ich dort in betracht gezogen habe, kenne. Ist dies richtig, dann muss der betreffende Herr wohl übersehen haben, dass ich dort ausdrücklich Herrn Professor Dr. Fr. Muller, Wien (Grundriss der Sprachwissenschaft, II Band, II. Abteil.) als meinen Gewährsmann angegeben habe. Sind Fehler in der Arbeit dieses Herrn, dann bin ich dafür nicht verantwortlich — Es wäre mir nun interessant zu erfahren, nach welcher Seite mich ein Tadel treffen sollte.

(von manga) wache?" = Wie steht es, esst ihr Reis? Antwort:

Ma'ä = wir essen (Reis welches Object dann nicht wieder genannt wird. Wäre es nun möglich, dass dies heissen könnte: „Wie steht es, wird durch euch (od. von euch) Reis gegessen?" resp. „Es wird gegessen" So sind all derartigen Fragen und Antworten.

Wenn wir uns nun also unmöglich denken können dass der Niasser bei dieser Construction auch nur im Entferntesten eine passive Vorstellung habe, so dürfen wir die ·ache doch nicht vergewaltigen und dem Sprecher erklären: „Ja, du drückst dich wohl activ aus, aber doch muss das passiv sein." Charakteristisch ist dass auch die Verteidiger des Passivs, wie auch Dr. Schreiber schon erwähnte, nie darum herum kommen, die betreffende Construction auch zugleich activ wiederzugeben. So übersetzt Meerwaldt in einem Atem „hulehon" = „Door mij wordt gegeven" und „ik geef." Warum wollen wir es denn nicht bei dem letzteren bewendet sein lassen?

Gesetzt nun aber, es sei richtig, dass die Construction Passiv sei, wo hätten wir dann im Niass. den einfachen activen Satz mit Accussativ-Object? Glaubt man diesen etwa in der Construction mit dem Infinitiv zu finden, so ist das ein Irrtum. Die Sache liegt vielmehr so: Die Construction mit dem Infinitiv, wie managoe baroe ndra'o = ich nähe eine Jacke (wenn man will) drückt die Tätigkeit ganz im Allgemeinen aus, um eben zu sagen, was für eine Beschäftigung man gerade jetzt habe. „Baroe" ist hier nicht als directes Object anzusehen, sondern es bildet mit dem Verbum zusammen *einen* Begriff, und somit entspricht die Construction ganz unseren Deutschen Formen, in denen wir auch Verbum und Object zu einem Begriffe verschmelzen, z. B. „er schriftstellert," „er kannegiessert.' Da sagen wir auch nicht: „Er stellt Schrift" und „er giesst Kanne". Also sollte „managoe baroe ndra'o" „eigentlich heissen: Ich jackenähe;" „manga wache ndra'o" = „ich reisesse" u s. w. und diese Sätze

können also nicht für solche mit Accussativ-Object gelten. Ferner: Sätze wie: „Saja makan nasi" im Malaiischen also „Ja'ö manga wache" bildet der Niasser nur sehr bedingungsweise. Diese Construction mit dem Pronomen an der Spitze besagt: *Ich* (im Gegensatz zu einem andern) esse Reis;' oder auch: „Was mich betrifft, so esse ich Reis." Also wiederum nicht eigentl. Objectivsatz: „ich esse Reis." Ähnlich auch: „Si manga wache ndra'ö" = „Einer der Reis isst, bin ich." Also alles keine eigentlichen Objectivsätze und so, kann dafür nur übrig bleiben: oetagoe mbaroe = ich nähe die Jacke; olandro gefe = ich bitte um (ich erbitte) Geld. Von einem Herrn ist getadelt worden, dass ich übersetzt habe: Ich nähe *eine* Jacke; also den unbestimmten Artikel, anstatt *die* Jacke. Indessen dürfte es sehr schwer sein das auszumachen, wo wir in dieser Art Sätzen den bestimmten oder den unbestimmten Artikel zu setzen haben. Bei manchen mag der bestimmte zu setzen sein, bei andern aber ist dies nicht möglich. Übrigens hat dies doch auch mit der Frage nach Activ und Passiv nichts zu tun; Jacke bleibt doch Object. Einige Beispiele: „No lachave ia, meno ibözi nasoe = „Sie haben ihn bestraft, weil er einen Hund geschlagen hat (schwerlich: „den Hund"); „sotoe chôra, ha wa'ara la taba gôrôbao" = Frage sie, wann sie einen Büffel schlachten (nicht *den* Büffel, weil gar nicht von einem bestimmten Büffel die Rede war, sondern davon, wann sie wieder irgend einen schlachten); i'ä wache = er isst Reis; (nicht etwa *den* Reis); i'ä mbawi (er ist kein Mohamedaner) heisst nicht: er isst das Schweinefleisch, sondern: er isst Schweinefleisch und beweist damit, dass er kein Mohamedaner ist. So auch in negativen Sätzen „lô i'é mbawi" = „er isst kein Schweinefleisch". Will der Niasser ein Object bestimmt bezeichnen, dann setzt er lieber das pronomen demonstr. andrô" bei: „no ibözi nasoe andrô" = „er hat den (bestimmten) Hund geschlagen".

Fern bin ich getadelt worden, dass ich gesagt habe mangandrô (Infinit.) heisst „beten" Nun sagen wir aber noch heute, nach mehr als 30jährigem Studium der Nias-

sprache, jeden Sonntag in allen Kirchen, wenn wir uns zum Gebet erheben wollen: „Hangandrô ita!" = „wir beten!" resp. „lasset uns beten!" und noch hat kein Niasser, noch auch ein Europäer hier daran gezweifelt, dass dies vollkommen correct sei; dagegen „oe'andrô gefe" = „ich bitte um Geld."

Noch einige Beispiele dafür, dass die Personalpräfixe oe, ô, i, u. s. w. nicht als Passiva aufgefasst werden dürfen. Wenn von dem Partikel „mane" = „so", „so beschaffen" ein Verbum gebildet wird, (oemane), welches dann heisst: „ich mache es so;" „ich sage so", wie will man das dann passiv übersetzen? „hoemede ia, imane" = er redete und sagte; finden wir da etwas passives? Dann das Verbum „molaoe (laoe)", welches „etwas machen", „etwas tun" bedeutet und vielfach mit einem anderen Verbo zusammensteht, z. B. „ilaoe moloi" = etwa wie man in Mitteldeutschland hört: „er tat fliehen". Kann da das „ilaoe" als passivum übersetzt werden? Mir ist das unbegreiflich. Oder: manema (tema), welches ebenfalls oft mit einem anderen Verbum verbunden wird, z. B. „itema ilimo ndra'o" = (etwas schwer wiederzugeben) etwa: „er machte sich daran und betrog mich". Kann da „itema" passiv sein? „Latoejoe norora, ba mofanô = sie nahmen ihre Lasten auf und weg gehen (und gingen weg), würde das heissen können: Ihre Lasten wurden von ihnen aufgenommen und weggehen (und sie gingen weg)?

So auch besonders in der Form des Cohortativs mit dem Präfix „Da:" „da'verôi zi'ôligoe." = ich will mein Messer zurücklassen; wie will man das als passiv auffassen?

Vielleicht noch deutlicher dürfte uns die Sache werden in Sätzen wo das Subject zweimal genannt wird, einmal in dem Präfix u. einmal noch hinterher mit Namen: iwa'ô amagoe = er sagt, (näml.) mein Vater, mein Vater sagt; das kann doch unmöglich heissen: „es wird gesagt von meinem Vater," denn „amagoe" steht im Nominativ, was wir ja im Niass. unterscheiden können durch die Veränderung der

Formen, die ich mir als status absolutus und status constructus zu bezeichnen erlaubt habe. Wohl bin ich auch darüber getadelt worden, da dies „in semitische Sprachen gehöre," aber es ist mir bisher noch keine bessere Bezeichnung dafür empfohlen worden, und ich sehe auch absolut nicht ein, warum man diesen Ausdruck nicht auch im Niass. gebrauchen sollte, da er der Sache entspricht. Übrigens ist mir, ausser etwa im Hebräischen, noch in keiner Sprache etwas annähernd ähnliches begegnet. Dieser stat. constructus bezieht sich nun keineswegs allein aut den Genetiv, sondern voral auch auf den Accussativ (Object bei activen Verben). Also „ama" (stat. absol.) ist Nominativ u. „nama" (stat. constr.) Accusat: nôa'ô amagoe = mein Vater sagt u. ilimo namagoe = er betrügt meinen Vater.

Nun könnte man mir entgegenhalten: Aber warum steht denn bei Adjectiven u. neutralen Verben das subject im status constructus: „aboea gara" (stat. absol. „kara") = der Stein ist schwer? „mofanô ndra'o" (stat. absol. „ja'o") = „ich gehe weg?" aber dies erkläre ich nur dadurch, dass der Niasser augenscheinlich wenn auch etwas eigentümlicherweise, nur da an ein eigentliches Subject in unserem Sinne denkt, wo auch eine wirkliche Handlung, die auf ein Accusativ-Object übergeht, stattfindet. Somit hätte man dann bei Adjectiven und neutralen Verben anders aufzulösen: Aboea gara = (etwa) schwer, was den Stein betrifft; mofanô ndra'o = weggehen, was mich betrifft, oder auch mit „in bezug auf." In ähnlicher Weise ist auch ein Object im stat. construct. zu behandeln, wo dasselbe nicht Accusativ-Object sein kann. So heisst z. B. „omati ia nononia", nicht: „er hat gerne (er liebt) seine Kinder," sondern: „er hat wohlgefallen, in bezug auf seine Kinder" oder „was seine Kinder betrifft."

Ist diese meine Auffassung richtig und ein Kenner der ganzen Art und Weise der Niass. Sprache kan eigentlich gar nicht anders, als sich in dieser Weise die Sache zurechtzulegen dann würde sich alles ganz gut und natürlich einreihen: Als einzige active Erzählungform bleibt übrig die oben zuerst

genannte Construction; noch einmal z. B. „ibôzi nasoe amagoe" = er schlägt den Hund (naml.) mein Vater, mein Vater schlägt den Hund; denn dass diese Construction passiv sein könnte, ist und bleibt mir und noch manchem anderen Kenner ein vollendetes Rätsel. Für das Passiv haben wir doch die deutlichen Formen mit den Präfixen „te" und „moe" und für das Particip „ni" „tebôzi nasoe" der Hund wird geschlagen — wenn das Agens dabei bezeichnet wird, dann geschieht das durch „chônia" = von ihm, von seiner Seite— no moebôzi nasoe = der Hund ist geschlagen worden. Hier steht der geschlagene allerdings auch im status construct. und nicht nach unseren Begriffen im Nominativ und wohl weil er doch der ist, der die Schläge erhält, oder soll man die Construction auflösen wie oben beim verb. neutr.: es wird geschlagen, in bezug auf den Hund. Die Verbalformen sind ohne Zweifel Passiv. Im Particip futur „nibôzi nasoe" = „der Hund ist ein zu schlagender", muss geschlagen werden." Hier also das Particip ganz wie ein Adjectivum behandelt.

Um noch eins hier beizufügen: Das nomen agentis heisst „samôzi", contrahiert aus si (pron. relat) und „mamôri," also: „der welcher schlägt". Sollte das nun heissen können; „Der durch den geschlagen wird? Das ist doch auch wohl nicht möglich; wo blieben wir auch sonst mit der entsprechenden Form der neutral. Verben, z. B. si môi der, = welcher geht.

Endlich bin ich noch darüber kritisiert worden dass ich die Form mit dem Präfix la — (lafatô) für Infinit. Passiv erklärt habe (übrigens tat ich dies nur in meiner ersten Formenlehre, 1882, und halte es jetz nicht mehr aufrecht) und der Herr Kritiker meint „la" sei gleich mit „to" und bilde ein Passiv-verbal adjectivum, lafato heisse: gebrochen werden und brechbar. Dies ist aber fast völliger Irrtum: „la" ist *nicht* identisch mit „to", und „lafatô" kann niemals mit brechbar übersetzt werden; auch heisst es nicht eigentlich gebrochen werden. Wäre letzteres aber der Fall, warum sollte mir dann verboten sein, diese Form (nebenbei) als Infinitiv Pass. zu bezeichnen, da „gebrochen werden" im Deutschen doch ohne

Zweifel Int. pass. ist; soweit man denn in den hiesigen Sprachen von einem Infinitiv reden darf, und ich finde absolut keinen Grund, warum man dies, mutatis mutandis, nicht dürfte. Allerdings sieht „lafatô" nach der genannten Bedeutung aus und ich hatte mich also keineswegs gedankenlos verleiten lassen, diese Form Infinit. Pass. zu nennen, habe dann aber doch, wie gesagt, wieder davon abgesehen, indessen ein Pass. Verbal-adjectiv bildet die Form nicht. Man wird kaum etwas anderes daraus machen können, als a.) sie brechen (irgend etwas) und b.) allgemein: man bricht. Heza labe'e? kann nicht wohl heissen: Wohin soll (es) gegeben werden? sondern: Wo soll man es hintun, — setzen, — legen? Wir würden im Deutschen etwa sagen: Wo bleibt man damit?" Der Infinit. Pass. heisst tebe'e, tefatô, und aus diesem te- wird dann bei einer Anzahl Verben „to" und dann bildet die Form wieder ein selbständiges neutrales, oder ein Reflexives Verbum, resp. ein Pass. verb. Adjectiv. z. B. tebaliô = ungewendet oder verandert werden wird tobali = sich verändern, entarten. Mit dieser Bildung hat aber lafatô nichts gemein.

Mit diesen Bemerkungen will ich meine Ausführungen für diesmal wieder schliessen und ich hoffe, dass sie ein wenig zur Aufklärung beitragen werden.

DE NAAM DER GIERST IN MIDDEN-CELEBES

DOOR

N. ADRIANI.

In zijn artikel „Oudste Ontdekkingstochten tot 1497", in de Encyclopedie van Nederlandsch-Indië, Deel 4, bespreekt de Heer G. P. Rouffaer de beteekenis van het woord *djawa*, en komt tot de slotsom, dat met dit woord, dat het Sanskr. *yawa* „gerst" is, door de Hindoes in de benaming *yawadwipa* de rijst is aangeduid. De benaming beteekent dus „Rijst-eiland" en het Javaansche *djawawoet* (voor *djawa awoet*) is „fijngekorrelde rijst", nl. „gierst". Geheel analoog daarmede, heet de gierst in het Bataksch (Toba) *djaba oere*, dat eveneens „fijngekorrelde rijst" beduidt.

In deze redeneering blijft evenwel eene moeilijkheid steken. Indien het nl. de Hindoes zijn geweest, die de rijst *yawa* hebben genoemd, omdat zij zooveel op hunne gerst geleek, en het Jav. *djawa* inderdaad hetzelfde woord is als het Skr. *yawa*, dan is dus Jav. *djawa* een overgenomen woord en is evenzoo de naam van de gierst *djawawoet*, Toba-Bat. *djaba oere*, voor de eerste helft overgenomen.

Dit mag echter maar niet zoo voetstoots worden aangenomen. Gierst is een inheemsch gewas op de Indonesische

eilanden. Dat zij geen inlandschen naam zou hebben, is op zichzelf al zeer onwaarschijnlijk. Naast het Jav. *djawa* en het Bat. *djaba*, staat het Dajaksche (Ngadjoe) *djawae*. Andere benamingen voor de gierst zijn: Tomboeloe'sch *wĕtoeng*, Sangir. *gĕtoeng*, Talautsch *batoeng*. Boeg. *wĕtĕng*, Mak. *batang*, Tontemb. *wo'tei*, Toradja'sche talen *wailo*, *bailo*.

Het eenige woord dat de Bare'e-taal voor „gierst" heeft, is *wailo*. Ik zeg dit met opzet, omdat in het Bare'e een zoo groot aantal woorden zijn wisselterm heeft, dat het meer bizonder is, dat deze ontbreekt, dan dat er een of meer wisseltermen voorhanden zijn. Het woord *wailo* heeft groote overeenkomst met het Bare'e-woord *baili*, dat „proviand, reisvoorraad," in de Meer-streek „gestampte rijst" beteekent. Hoe in de woorden *wailo* en *baili* de lettergrepen *lo* en *li* tot elkaar staan, is niet met zekerheid uit te maken. Dat o (ontstaan uit a of oe) dialectisch afwisselt met i, is in het Bare'e wel niet gewoon, maar er zijn toch voorbeelden van. Zoo zeggen bv. de To Pebato *karoe* „fluim", waar de andere Bare'e-sprekende stammen *kari* zeggen. Intusschen kan de i van *baili* de looze klinker zijn, die den sluiter van een oorspronkelijk *bail* voor afvallen heeft behoed. Wel zou men in dit geval een klemtoon op de lettergreep *ba* verwachten, terwijl deze in de huidige taal op de lettergreep i valt, maar dit bewijst alleen dat men het woord niet meer als tweelettergrepig voelt. Indien werkelijk *bail* de grondvorm is, dan is het waarschijnlijk te vergelijken met Sang. *baelĕ* en Talautsch *baila*, die beide op een grondvorm *bail* teruggaan en „bebouwd veld, akker" beteekenen. Het Bare'e *baili* heeft waarschijnlijk tot grondbeteekenis „voedsel" en kan ook zeer goed de oorspronkelijke beteekenis zijn van het Sang. *baelĕ* en van het Tal. *baila*, daar in het woord „aanplant" zich de beide begrippen van „voedsel" en „bebouwd veld" vereenigen.

Wat nu het woord *wailo* betreft, dit staat waarschijnlijk voor *waila*. De sesam-plant, die als „jongere zuster der gierst" wordt beschouwd, heet met een wisselterm *balolaia*.

Dit woord kan staan voor *balolaila*, dat dan zijne laatste l moet hebben verloren, wat zich gereedelijk laat verklaren uit het streven om de opeenvolging van l's te verminderen. Deze vorm, ontdaan van de beide, als invoegsels te beschouwen, bestanddeelen *ae* en *oe*, geeft een grondwoord *baila*. Indien dit met *wailo* identisch is, dan beteekent *balolai(l)a* „kleine gierst", wat een zeer juiste benaming voor de sesam zou zijn.

Doch nu blijft nog de a(o) van *baila*, *wailo*, te verklaren. Aangenomen dat *baili* een vocalische vorm is voor *bail*, dan ligt het voor de hand, om in de a(o) van *baila*, *wailo*, het achtervoegsel *au* te zien. Dit achtervoegsel wordt hier het best opgevat als eene bizondere soort van het grondwoord aanduidende, zooals bijv. in *woejoea* „hoofdhaar", eene bizondere soort van *woejoe*, „haar". Volgens deze opvatting beteekent *wailo* dus: een bepaald onderdeel van den aanplant, eene bepaalde soort voedsel, welke beteekenis vooral dan zeer goed voor de gierst past, indien zij te eeniger tijd het hoofdvoedsel van de bevolking van Midden-Celebes is geweest, in ieder geval een veel belangrijker deel der volksvoeding heeft uitgemaakt, dan zij thans doet.

Ook nu wordt door de bevolking van Midden-Celebes nog steeds gierst tusschen de rijst gezaaid, doch zij doet dit alleen uit conservatisme, of om de eigen woorden der Toradja's te bezigen: „opdat het voedsel der Voorouders niet verloren ga, terwijl zij het ons hebben overgedragen, opdat wij het in stand zouden houden". Dat de gierst eene sympathetische werking op den groei der rijst zou uitoefenen, zooals in het artikel „Gierst" der Encyclopedie van Ned. Ind. staat, wordt hier overal ontkend. Men kookt de gierst in water en eet ze als rijst, enkel of gemengd met rijst, doch het komt mij voor dat men ze alleen eet, omdat men ze nu eenmaal heeft, niet omdat men ze bizonder graag eet. Ook wordt het ontbolsteren van de gierst veel bewerkelijker genoemd dan dat van de rijst; men beweert dat ze 7 of 9 schillen heeft.

Nog eene andere bizonderheid kan hier omtrent het woord *wailo* worden medegedeeld. Het heeft nl. behalve de beteekenis „gierst", ook nog die van „raadsel". Oogenschijnlijk liggen deze twee beteekenissen te ver uit elkaar, dan dat men die aan een zelfde woord *wailo* zou durven toekennen. Toch is het, in verband met het boven gezegde, in hooge mate waarschijnlijk, dat de raadsels naar de gierst, of liever naar het (voormalige) hoofdvoedsel zijn genoemd. De praedicaatsvorm *mowailo*, die thans uitsluitend „raadsels opgeven" beteekent, kan oorspronkelijk „giersten" hebben beduid, in den zin van „met de gierst bezig zijn, zich met het voedsel bemoeien". Het opgeven van raadsels is nl. niet slechts een onschuldig spelletje, maar het is eene sympathetische handeling, die moet dienen om het uitkomen der rijstaren te bevorderen. Als de rijst t i a n a (zwanger, op het punt van de vrucht voort te brengen) is, wordt er eene plechtigheid verricht die ten doel heeft de aren met talrijke korrels te doen gevuld worden. En daarna wordt het *mowailo* officieel ingewijd. Degenen, die de zooeven bedoelde plechtigheid hebben verricht, komen nl. in de tuinhut terug, waar zij door de overige huisgenooten worden opgewacht. Eer zij de huistrap opklimmen, roepen zij hun, die in huis zijn, een raadsel toe, dat zoo algemeen bekend is, dat die in huis terstond allen tegelijk het antwoord uitschreeuwen, bv.:

de buitenstaanden:	„*Toendekoe nasomboe*," ze steken jullie opwaarts (nl. met lansen die van onder het huis, tusschen de vloerlatten door, gestoken worden.)
de binnenzittenden:	„*Pantjara*" (de schuin staande stutten of palen, die diagonaal tusschen de eigenlijke huispalen instaan en vergeleken worden met lansen die schuin naar boven door den vloer worden gestoken.)

Het Jav., Mal., enz. *Djawa*, „Java" is het Sanskrit *Yawa*, over de dj in den Javaanschen vorm van dit woord, zie Prof. Kern's opstel *Iabadioe*, in de Bijdr. K. I. 7, IV (1905), bl. 364. *Djawa* van *djawawoet* is daarentegen een zuiver Javaansch woord, dat zijne equivalenten heeft in verwante talen en waarmee, voor zoover bekend is, nimmer de rijst is aangeduid geworden.

Tentena (Posso-meer), Februari 1909.

Over de plaatsen van de hoogste vereering (poeṇḍèn) en eenige andere bijzonderheden, in de afdeeling Pånåråg̊å.

Naverteld

DOOR

J. KNEBEL.

Het onderzoek, dat, in 1906 en 1907, omtrent deze materie werd ingesteld (Tijdschrift voor Taal-, Land- en volkenkunde, deel XLVIII en deel L, 1906 en 1908) werd eene opwekking voor den kontroleur J. P. W. Houtman (thans Assistent-Resident van Djapara), om een dergelijk onderzoek te doen instellen in zijne kontrole-afdeeling Pånårågå.

Aan de belangstelling van den kontroleur is het té danken, dat, door het hoofd der Javaansche school te Pånårågå, Radèn Såsråsoedirdjå, een Javaansche tekst geleverd werd van alles, wat het bezoek der poeṇḍèn's en het hooren van de volks-legenden daaromtrent aan te teekenen gaf.

Toen die tekst aan mij werd afgestaan, meende ik, met het daaraan toevoegen van een Hollandsche vertaling en de transscriptie van het Javaansch in Latijnsche karakters, eenen dienst te kunnen bewijzen aan de algemeene weetgierigheid.

Wat er aan ontbreekt kan worden aangevuld uit de Oudheidkundige reizen, waarin geregeld wordt aangeteekend, waar en hoe het animisme van het volk aan zijne behoefte tot vereering voldeed in *poeṇḍèn*, *panjadranan*, *panepèn*, *pakahoelan* enz.

***

PEKAHOELAN.

PESARÉJAN ING TAMAN-AROEM.

Kangdjeng Radèn Toemenggoeng Wirjådiningrat, kålå roemihin boepati ing Pånårågå, sasampoening pandjenengannipoen sédå, saking moepakattipoen pårå poetrå wajah lajon poenikå prajogi dipoen sarèkaken ing redi Larangan, kapernah sakidoelipoen kitå Pånårågå, oegi kaleksanan.

Sasampoenipoen soemaré *ing mrikoe* laminipoen kawan dåså dinten, saben-saben let kalih oetawi tigang daloe, pårå poetrå-wajahipoen kaṭah ingkang sami njoepenå kepanggih ingkang swargi.

Kangdjeng Boepati poenikå paring pangandikå jèn pandjenengannipoen mboten krahos soemaré ing redi poenikå, sebab piambak kémawon, såhå panggénan poenikå mboten sakétjå sertå sepen amamring lan malih kagoengan pamoeṇḍoet, soepados kahelih ing ḍoesoen Taman-aroem oetawi tamanan ing salebeting kiṭå Pånårågå.

Ing sarèhning pårå-poetrå-wajah tansah kagoḍå déning soepenan ingkang mekaten milå sanget seḍih såhå soesah manahipoen — woesånå ladjeng moepakattan sertå njoewoen palilah ḍateng pengageng ing nagari, moegi-moegi kaparingånå palilah angelih lajon poenikå ḍateng doesoen Taman-aroem.

Panjoewoen poenikå kalilan, saladjengipoen pesaréjan poenikå kaḍoeḍoek lajon kapanggih taksih wetah såhå sahé kados nalikå taksih soegeng; woesånå ladjeng dipoen-sirammi malih såhå kabaktå ḍateng kiṭå, sertå kasarèkaken ing ḍoesoen Taman-aroem.

Pesaréjan poenikå wonten *ing mrikoe* dados angker, kadostå: wit-wittan ageng ingkang tjelak ing mrikoe mboten wonten ingkang toemeloeng ing sanginggiling pasaréjan; peksi ingkang miber ngoengkoeli pesaréjan mrikoe, mesṭi ḍawah ladjeng pedjah; pårå-tiang ingkang *sanès* santånå mboten pisan-pisan poeroen njelak, såhå ngregĕddi; oepami wonten ingkang poeroen nradjang bab poenikå, oetawi damel

solah tingkah ingkang mboten pantes, amesti édan sanalikå oetawi sakit sanget ngantos ngadjal.

Lamining lami pasaréjan poenikå kasoemerĕppan ing akaṭah jèn dados pakahoelan.

Saking pangomong ingakaṭah pasaréjan poenikå kanggé pakahoelan ing tiang, ingkang kapéngin énggal soegih sarånå dadagang oetawi babakoelan; ingkang sami ḍateng *ing mrikoe* ingkang kaṭah bongså tjinå, déné bongså djawi namoeng sawatawis.

Bongså tjinå ingkang kaboel panoewoenipoen saking mrikoe, sami njahèni témbok, régol såhå kori dipoen tjèt såhå prahos manékå-warni.

Sebab dinten kemis-kliwon wantji djam 5 ngantos djam 6 sonten (tiang djawi mastani malem djoemahah-legi) kaṭah tiang ḍateng ing pasaréjan *mrikoe* sami wiloedjengan perloe njoewoen sawab berkah soepados sami énggal angsal baṭi kaṭah.

Ing salebĕttipoen geḍong poenikå tansah wonten mori matoempoek-toempoek, inggih poenikå tjetjahossannipoen pårå tiang ingkang sampoen angsal baṭi kaṭah, — wondéné mori poenikå kanggé anglangsé pasaréjan poenikå.

Ing djawinipoen geḍong pasaréjan oegi wonten koeboerannipoen pårå priantoen lan tiang alit.

Ing satjĕlak ing geḍong *mrikoe* inggih poenikå kapernah wétan wonten sélå palenggahannipoen kangdjeng Soesoehoenan Komboel. Sélå poenikå kahadeggan griå alit apajon genṭèng såhå mawi dipoen-langsé mori peṭak.

Bab angker poenikå ing samangké sampoen radi tambar, ananging pesaréjan poenikå taksih dipoen-adjèni såhå dipoenadjrihi tiang *ing mrikoe.*

Wat beteekent:

PLAATS VAN GELOFTEN.

HET GRAF VAN TAMAN-AROEM.

Toen Radèn Toemenggoeng Wirjådiningrat, in leven Regent van Pånårågå overleden was, waren zijne kinderen en

kleinkinderen eenstemmig van gevoelen, dat 't het beste was, om zijn lijk bij te zetten op het gebergte Larangan, gelegen ten zuiden van de hoofdplaats Pånårågå.

En zoo geschiedde.

Toen het lijk daar 40 dagen lang begraven was, (geviel het), dat de kinderen en kleinkinderen, telkens met eene tusschenruimte van twee of drie nachten, droomden, dat ze den overledene hadden ontmoet.

De Regent zaliger gaf hun (in den droom) te verstaan, dat hij niet naar zijn zin daar begraven was, omdat hij daar alleen was, en omdat de plek niet aangenaam aandeed, eenzaam en somber was; bovendien eischte hij, verlegd te worden naar de désa Taman-aroem, of naar een stuk tuingrond binnen de hoofdplaats Pånårågå.

Daar de kinderen en kleinkinderen zonder ophouden door zoo'n droom werden verstoord, waren ze zeer bedroefd en van hartzeer vervuld.

Te langen leste kwamen ze tot een eenstemmig besluit, en richtten een verzoek aan het Hoofd van plaatselijk bestuur, hun wel te willen vergunnen, om het lijk naar de désa Tamansari over te brengen.

Dat verzoek werd toegestaan.

Vervolgens werd het graf ontgraven en er het lijk in aangetroffen in zoo gaven toestand, als het verkeerde op het oogenblik, dat de afgestorvene nog in leven was.

Toen werd het weêr gereinigd, naar de hoofdplaats gebracht en begraven in de désa Taman-aroem:

Dat graf nu werd overbouwd met een steenen huis, met een pannen dak, en om dat huis werd een steenen muur gemetseld, (aan alle zijden) op een afstand van 15 meter van het graf.

In die muur werd een deur van djati-planken aangebracht, met een hangslot.

Niet zoodra bestond het graf daar, of het bekwam een reuk van heiligheid, en (als bewijs van dat *angker*, die heiligheid diene, dat) de groote boomen in de nabijheid

van het graf er met hunne boventakken niet overheen bogen, en dat de vogels, die er overheen vlogen, dood neërvielen.

En er is niemand, die geen bloedverwant van den overledene is, die het graf mag naderen, of bevuilen.

En men kan er zeker van zijn, dat, wanneer iemand het wagen mocht, om dat verbod te schenden, of er minder gepaste handelingen mocht verrichten, hij terstond gek zou worden, of zou worden aangetast door eene ziekte, die den dood ten gevolge zou hebben.

In den loop der tijden werd dat graf bij de menigte bekend, als een plaats van geloften, en naar het algemeen zeggen, voor menschen, die graag spoedig rijk zouden worden door groot- of kleinhandel.

De meesten van de lui, die daar komen, zijn Chineezen (er komen maar ettelijke Javanen) en de Chineezen, wier wenschen reeds vervuld werden, houden de muur in goeden staat, en zorgen er voor, dat de buitenpoort en deur geverfd en op allerlei wijze verguld en gekleurd wordt.

Elken Donderdag-kliwon 's avonds van 5—6 uur (de Javanen noemen dat den avond van Vrijdag-legi), komen er vele menschen offeren, om er den zegenenden invloed af te bidden voor het behalen van veel winst.

In de grafkamer zijn voortdurend hoopen Europeesch wit lijnwaad, — geschenken van menschen, die reeds groote winsten zijn deelachtig geworden, — dat gebezigd wordt, om het graf van een gordijn te voorzien.

Buiten die graven vindt men nog graven van ambtenaren en kleine luiden.

In de nabijheid van de grafkamer, aan den Oostkant, ligt een steen, de voormalige zitplaats van Soesoehoenan Komboel.

Voor dien steen is een huisje gebouwd met pannen dak, en hij is bovendien omgeven door een gordijn van Europeesch wit katoen.

Wat de heiligheid van dien steen betreft (zou men kunnen opmerken) dat die een weinig van zijn (mystieke)

werking had ingeboet; maar het graf wordt nog altijd vereerd en boezemt (voortdurend heilige) vrees in aan de menschen daar.

***

II.

ḌOESOEN TJEKOK.

Katjarios sadèrèngipoen ḍoesoen Tjekok dipoen doenoengi tiang, taksih wånå djatos djok, ing wånå *mrikoe* wonten radinan påråsakawan lan lèpèn mili mangalèr.

Ing pinggir parasakawanan mrikoe wonten tiang sadjoḍo adoenoeng, dedek pangadeggipoen ageng inggil lan kiat.

Padamellannipoen tiang poenikå ing saben dinten linggih ing radinan, terkaḍang ing pinggir lèpèn mrikoe; jèn wonten tiang djalerå èstriå langkoeng ing mrikoe, angrembat oetawi anggèṇḍong barang-barang, poenikå ladjeng kateḍå sertå kabektakaken dèning tiang ageng inggil wahoe ngantos doemoegi ing grianipoen.

Mekaten oegi, menawi wonten tiang mboten saged njabrang lèpèn, poenikå inggih dipoen toeloengi lan dipoen ateraken mantoek ing grianipoen.

Ing sarèhning tiang poenikå èṇṭèngan toetoeloeng sertå sampoen lami seneng ngrembataken barang ing lian, poeṇḍakkipoen ngantos anjoeh, oetawi gondjol, oetawi maṇḍosol ageng, lami-lami tiang poenikå karan toewan ḍosol, amergi poeṇḍakkipoen meṇḍosol poenikå.

Sareng tiang poenikå tilar donja, djisimmipoen kakoeboer ing pakebonnannipoen piambak, ing sangaṇḍap ing oewit kadjeng boeloe, lan ing tembénipoen ngantos sapoenikå koeboeran poenikå dados panjadranan pakahoelannipoen tiang sakit, såhå pårå tiang ingkang kapéngin énggal soegih, kaṭah tiang montjånagårå ingkang sami ḍateng njadran *ing mrikoe*.

Pårå tiang njadran såhå kahoel *ing mrikoe* sami wiloedjengan koetoeg ing satjelakkipoen koeboeran sertå malih ngoedjoebaken niattipoen ḍateng djoeroekoentji.

Ingkang kapesṭèkaken kanggé njadran inggih poenikâ dinten djoemoewah-legi, djoemoewah-pon, djoemoewah-kliwon, ananging kang ageng piambak: djoemoewah-pon.

Ing sapoenikâ koeboeran poenikâ dipoen pagerri témbok inggillipoen kinten-kinten kalih mèter, ananging tanpâ pajon.

Djoeroekoentji angsal sekoel kaṭah sâhâ lawoehipoen sâhâ jâtrâ bikak koentji sawatawis sangking pârâ tiang ingkang sami njadran mahoe.

*
* *

II.

Hetgeen beteekent:

DESA TJEKOK.

Men verhaalt, dat er, vóór dat de désa Tjekok (door menschen) bewoond was, nog bosch van djati in het wild, in dat bosch een viersprong was en een rivier, die noordelijk op stroomde.

Aan den rand van den viersprong woonde een man met zijn vrouw.

Hij was groot, breed en sterk van lichaams-bouw en statuur.

Zijn dagelijksche bezigheid bestond daarin, dat hij zich neerzette aan den kant van den weg; soms ook aan den oever van de rivier, — en, wanneer er dan een voorbijganger was, onverschillig man of vrouw, die een last droeg op den schouder of op den rug, hij om die last vroeg, die dan door dien zwaren en grooten man gesjouwd werd tot aan het huis (van den eigenaar der goederen) — en ook, wanneer er menschen waren, die de rivier niet konden oversteken, dan werden die door hem geholpen en naar huis begeleid.

Daar die man zeer bereidwillig en hulpvaardig was, en er behagen in schepte, om de lasten van anderen te versjouwen, was zijn schouder langzamerhand gezwollen en verhard, en stak op als een groote bult, zoodat de lui hem allengs den naam gaven van „meneer bult".

Toen hij overleden was, werd het lijk in zijn eigen tuin

begraven, onder een boeloe-boom, en naderhand (tot nu toe) werd dat graf een offerplaats en een plaats, waar geloften werden afgelegd door zieken en door menschen, die gaarne heel gauw rijk wilden worden.

En ook vele menschen uit de provincie komen er, om een offermaaltijd te houden.

Die er een offer brengt, of eene gelofte doet, bereidt een maaltijd en brandt er wierook in de nabijheid van het graf, en deelt de bedoeling van de offerande meê aan den grafbewaarder (sleutel-bewaarder).

De dagen voor het offeren vastgesteld zijn: Vrijdag-legi, Vrijdag-pon en Vrijdag-kliwon, maar Vrijdag-pon is de voornaamste dag.

Thans is het graf ommuurd met metselsteenen tot eene hoogte van 2 meter, maar zonder dak.

De sleutelbewaarder krijgt veel gekookte rijst met de toespijzen, en eenig geld als sluit- en ontsluit-loon van de menschen, die daar komen offeren.

***

III.

ḌOEKOEH ṬADJOEK.

Ing ḍoesoen Ṭadjoek wonten goewâ nâmâ Beḍali: saking tjariossipoen tiang goewâ poenikâ sanget lebet, wiar sâhâ peteng, nanging lèngipoen tjioet.

Kâlâ kinanipoen goewâ poenikâ kanggé petapan, nanging sapoenikâ sampoen mboten.

Saking kabarripoen pârâ tiang ingkang sami tâpâ *ing mrikoe* inggih poenikâ ingkang kapéngin apangkat priantoen.

Saking pangintennipoen pârâ tiang kinâ goewâ Beḍali poenikâ nâmâ „poeser ing poelo djawi", oetawi tengahtengahipoen poelo djawi.

Hetgeen beteekent:

III.

ḌOEKOEH ṬADJOEK.

In de ḍoekoeh Ṭadjoek bevindt zich een grot, genaamd de grot Beḍali. Naar men zegt, is die grot heel diep, breed en duister, maar het gat (de ingang) is nauw (eng).

Oudtijds diende die grot als plaats van afzondering (voor asceten), maar thans niet meer.

Het gerucht wil, dat de lui, die daar *tåpå* dreven, menschen waren, die het verlangen koesterden naar het ambtenaarschap.

Onze voorouders waren van meening, dat de grot Beḍali de navel of het middelpunt van het eiland Java was.

IV.

DOENOENG ING DALEM KABOEPATÈN.

Ing kinanipoen salebettipoen apdeeling Pånårågå kaṭah kabopatènnipoen, kadostå: kiṭa Pånårågå inggih dalem kaboepatèn sapoenikå, kawastanan kiṭå tengah-tengah;

2. Kadipatèn oetawi Singasarèn, nåmå kiṭa-wétan;
3. Sâmârâtå, nåmå kiṭå kilèn;
4. Pålåredjå;
5. Tjåkråmenggalan;
6. Bråtånagaran;
7. Djagalan;
8. Gaḍing;
9. Sawolan;
10. Djajèngranan.

Lami-lami kabopatèn sadåså poenikå karingkes, namoeng kantoen 5 panggénan, inggih poenikå:

1. Kiṭå tengah.
2. Kiṭå wétan.
3. Kiṭå kilèn.
4. Pålåredjå.
5. Gaḍing.

Wasänä karingkes malih, kantoen 2, kadostä: Pånärågä lan Såmårätä.

Ing sapoenika kantoen sakabopatèn, Pånårågå piambak. Kabopatèn sanès-sanèssipoen wahoe ing sapoenikä dados doesoen sadäjä.

Hetgeen beteekent:

IV.

PLAATSEN, WAAR EENS REGENTEN GEPLAATST WAREN.

Oudtijds waren in de afdeeling Pånårågå vele plaatsen, waar Regenten gevestigd waren, als daar zijn:

1. Kota Pånårägå, d. i. de hedendaagsche kabopatèn, genaamd kota-tengah (midden stad).
2. Kadipatèn of Singasarên, genaamd kota-wétan (oostelijke stad).
3. Såmårätä, genaamd kota-koelon (westelijke stad).
4. Pålåredjä.
5. Tjäkråmenggalan.
6. Brätänagaran.
7. Djagalan.
8. Gading.
9. Sawolan.
10. Djajèngranan.

Mettertijd werden die 10 kabopatèn's ingekrompen tot 5, n. l.

1. Kota-tengah.
2. Kota-wétan.
3. Kota-koelon.
4. Pålåredja, en
5. Gading.

Later werden ze weêr ingekrompen tot 2, n. l. Pånårågå en Såmårätä.

Thans is er één kaboepatèn overgebleven: Pånårågä.

De andere regents-plaatsen zijn thans allen désa's geworden.

***

V.

NAHAS ING PÅNÅRÅGÅ.

Jèn ariadi, inggih poenikå dinten bakdå woelan Siam, ing Pånårågå ḍoemawah dinten djoemoewah-wagé, wiwit Siam ladjeng kahoendoer oetawi kahadjengaken.

Milå mekaten, awit djoemoewah-wagé poenikå dados nahas ing nagari Pånårågå, inggih poenikå dinten sédanipoen Baṭara Katong wonten ing astanå Setånå, ing kahonderan Djenangan.

Oepami bakdå Siam ḍoemawah ing djoemoewah-wagé, adat ingkang sampoen kelampahan, wonten bebåjå, kadostå wonten griå *kabesem* (dialect van Pan. voor kabesmèn), wonten tiang pedjah kénging mimis ing marijem; kaṭah tiang toekar paben nganggé dadamel, lan liå-lianipoen.

Båṭårå Katong poenikå poetrå Bråwidjaja, rådjå ing Mådjåpahit.

Kålå roemihin pandjenangannipoen djoemeneng boepati ing Pånårågå (kiṭå-wétan), pårå tiang ingkang apangkat sami dipoen-awissi, mboten kénging loemebet ing tjepoerining pesaréjannipoen baṭårå Katong; sinten ingkang poeroen nerak wawaler poenikå, saking tjariossipoen ngakaṭah, mesṭi toemoenten pinḍah saking Pånårågå.

Hetgeen beteekent:

VI.

DE ONGELUKS-DAG VAN PÅNÅRÅGÅ.

Wanneer de dag van het offerfeest na het einde van de vasten, na het einde van de maand Siam, te Pånårågå valt op een Vrijdag-wagé, dan wordt het begin der vasten terug- of vooruit gezet, omdat de dag van Vrijdag-wagé een ongeluks-dag is van Pånårågå. Die dag is n. l. de sterfdag van

Baṭara Katong (op de begraafplaats Setana, onderdistrikt Djenangan.)

Als het einde der vasten valt op een Vrijdag-wagé, dan gebeuren er gewoonlijk ongelukken: een huis in brand; de dood van iemand, die door een kogel getroffen werd; twisten of vechtpartijen met wapens, en andere.

Die Baṭårå Katong was de zoon van Bråwidjåjå, vorst van Madjapahit. [1]).

Vroeger vaardigde de boepati van Pånårågå (Kota-wétan) een verbod uit, waarbij aan ieder, die een ambtelijke rang bekleedde, verboden werd de ringmuur van het graf binnen te gaan.

Een iegelijk, die het waagde dit verbod te overtreden, kon er, volgens het verhaal der menigte, zeker van zijn, dat hij weldra van Pånårågå zou worden overgeplaatst.

VI.

ASEM TJONGO.

Ing adjeng ing grihanipoen Radèn Såsråsoedirdjå, mantri goeroe ageng wonten oewit asem kinå ageng ṣåhå inggil nåmå asem tjongo.

Ing salami-laminipoen asem poenikå mboten kanggé poenåpå-poenåpå lan mboten dipoen adjrihi tiang, nanging sareng asem poenikå baḍé kategor, sabab *ing mrikoe* baḍé kanggé mergi *tram* ḍateng Såmåråtå, doemadakkan ngantos sapoenikå oewit poenikå dados pekahoelan pårå bakoel soepados dagangannipoen saged laris såhå énggal angsal baṭi kaṭah, ingkang kaṭah saking tebih, kadostå saking Såmåråtå, Geḍoewang lan sanès-sanès ḍistrik; jèn tiang ing ḍoesoen *mrikoe* (Banjoedånå) sami mantoe såhå njoenataken, amesṭi amboetjal péntjok bakal ing oewit asem *mrikoe*.

---

1) Wie Baṭara Katong was, leere men uit de studie van Dr. J. L. A. Brandes „Pararaton" (Kèn Arok of het boek der Koningen van Tumapel en van Madjapahit).

Ing sapoenikâ oegi ing sadinten-dinten kaṭah pârâ bakoel, ingkang mantoek saking peken-legi salebeting kiṭa lan peken-kliwon ing Sâmârâtâ, sami mampir sakeḍap ḍateng oewit asem poenikâ, perloe amboetjalli sekar sâhâ amborèhi. Saking goṭèk ing akaṭah ing aṇḍap oewit asem *mrikoe*, wonten sawer tâpâ kaṭahipoen kalih, inggih poenikâ ingkang ambahoe-reksâ.

Hetgeen beteekent:

VI.

DE DOMME TAMARINDE-BOOM.

Vóór het huis van Radèn Sâsrâsoedirdjâ, hoofdonderwijzer, staat een heel-oude tamarinde-boom, dik en hoog, die „asem tjongo" (domme tamarinde-boom) genoemd wordt.

Nooit ofte nimmer was die boom voor iets bruikbaar, of vreeswekkend voor de menschen, maar niet zoodra zou hij worden omgekapt, omdat de plaats, waar hij stond, moest benut worden voor de trambaan naar Sâmârâtâ, of eensklaps werd die boom gebezigd als *pekahoelan*, (voorwerp of plaats, waar geloften worden afgelegd), opdat de koopwaren gewild zouden zijn, en een groote winst zouden opbrengen.

De meeste menschen, die daar eene gelofte komen vervullen, komen van verre, zooals van Samarata, Geḍoewang en andere distrikten; als de menschen daar ter plaatse (désa Banjoedânâ) een huwelijks- of besnijdenisfeest vieren, dan wordt bij den tamarinde-boom daar een offer gebracht [1]).

Thans nog gaan vele koopvrouwen dagelijks van pasar-legi op de hoofdplaats, of van pasar-kliwon te Samarata, eventjes aan bij den tamarinde-boom, om er bloemen te offeren, of *borèh* op te smeeren.

Naar het volks-verhaal leven onder den boom een tweetal

---

1) De „péntjok-bakal" bestaat uit rauw vleesch, lombok, kemiri, een rauw kippe-ei, een *sadah* (sirih-blad met kalk) en bloemen.

K.

slangen in afzondering — en wel de beschermers van de dèsa.

*
* *

VII.

EMBAH-BAJI.

Ing ḍoesoen Bedoeri kålå roemihin wonten tiang djaler. wiwit lahir ngantos tilar donjå amergi saking sepoeh, tanpå oentoe såhå mboten poeroen rabi.

Sarèhning mekaten kawontenannipoen piambakkipoen karan *embah baji* tegessipoen tiang poenikå salaminipoen gesang mboten gaḍah oentoe kados baji.

Djisimmipoen tiang poenikå dipoen koeboer ing ḍoesoen *mrikoe* oegi.

Ing tembénipoen ngantos ing sapoenikå dados pakahoelan sertå panjadranannipoen tiang sakit såhå tiang kapéngin baṭi kaṭah.

Koeboeranipoen namoeng katjoengkoep griå alit apajon kambengan, awit djisim poenikå kålå wiloedjengipoen sampoen meling ḍateng aliwarissipoen, béndjing menawi sampoen tilar donjå mboten poeroen dipoen geḍong apajon genṭèng.

Ing dinten djoemoewah-legi kaṭah tiang sami njadran *ing mrikoe*.

Hetgeen beteekent:

VII.

EMBAH-BAJI (GROOTVADER-ZUIGELING).

In de désa Bedoeri woonde vroeger een man, die, van zijn geboorte af aan tot aan zijn overlijden wegens hoogen ouderdom, geene tanden had, en niet wilde trouwen.

Daarom gaf men hem den bijnaam van „embah-baji", dat wil zeggen: iemand, die zoo lang hij leefde, geen tanden kreeg — evenals een zuigeling.

Zijn lijk werd ook bijgezet in de désa daar.

Later werd het graf een plaats voor geloften en voor offermaaltijden, en dat bleef het tot nu toe, voor zieken en voor menschen, die naar groote winsten verlangen.

Het graf is slechts overbouwd met een grafhuisje met alang-alang-dak, omdat de overledene bij zijn leven aan zijne erfgenamen uitdrukkelijk had te kennen gegeven, dat hij, bij overlijden, geen huisje wilde hebben met pannen dak.

Op Vrijdag-legi zijn er vele menschen, die daar een offermaaltijd geven.

VIII.

ḌOESOEN TAMBAK-BAJAN.

Panggénan poenikâ kâlâ kinanipoen padoenoengannipoen papatih nâmâ Tambakbâjâ, saladjengipoen panggénan poenikâ dados ḍoesoen nâmâ Tambakbajan.

Ḍoesoen poenikâ, ngantos sapoenikâ oegi, mboten dipoensenengi sâhâ mboten dipoen-enggèni priantoen, sebab saking omongipoen tiang kaṭah, pârâ priantoen ingkang gagriâ *ing mrikoe* mesṭi kaṭah sisahipoen, oepaminipoen dipoen lèrèhi saking padamellan.

Prakawis goegon toehon ingkang mekaten poenikâ inggih njâtâ, tanḍanipoen ngantos ing sapoenikâ oegi mboten wonten priantoen satoengillâ ingkang poeroen manggèn ing ḍoesoen *mrikoe*; inggih oegi wonten nanging ingkang sampoen pènsioen, oetawi ingkang sampoen kèndel tanpâ pènsioen.

Tambak-bâjâ poenikâ temboeng djamborran saking temboeng „tambak" kalian „bâjâ", nanging kanggénipoen pârâ tiang goegon toehon saking temboeng „toembak" lan „bâjâ", toembak poenika namaning dadamel, „baja" tegessipoen „badjoel" oetawi „tjilâkâ".

Ing ḍoesoen *mrikoe* mèh boten wonten tiang soegih.

Hetgeen beteekent:

VIII.

DESA TAMBAK-BAJAN.

Deze plaats was oudtijds de woonplaats van den patih, genaamd Tambak-båjå, en na dien werd de plaats een désa, genaamd Tambak-bajan.

Die désa kan tot den huidigen dag maar geen behagen wekken bij ambtenaren, en wordt dan ook niet door hen bewoond, omdat, volgens het algemeen gerucht, de ambtenaren, die zich daar metterwoon vestigen, onvermijdelijk in moeielijkheden geraken, b.v. uit den dienst ontslagen worden.

Dat dit bijgeloof werkelijk bestaat, vindt een bewijs in het feit, dat tot nu toe geen enkel ambtenaar in die désa durft te wonen, en mochten er zijn, dan zijn dat gepensioneerden of zonder pensioen ontslagenen.

Dat woord „tambakbåjå" is eene samenstelling uit de woorden „tambak" en „båjå", — maar voor de licht-geloovigen is het eene samenstelling van de woorden „toembak" lans en „baja" in de beteekenis van „badjoel," kaaiman of „tjilåkå," ongeluk.

In de desa daar treft men nagenoeg geene welgestelde luï aan.

*
* *

IX.

KLÅPÅ WANGI.

Ḍoesoen Gåndålåjå wonten pasaréjannipoen kangdjeng Radèn Mas Adipati Soemådiningrat, kålå roemihin boepati ing Pånårågå.

Mboten tebih kalian pesaréjan poenikå kapernah kidoelipoen wonten oewit klåpå sahoewit, kawastanan kalåpå wangi.

Milå kaseboet mekaten, awit tojanipoen mambet wangi, terkaḍang mboten.

Tojå klåpå poenikå kénging kadamel pratoṇḍå menggah kaboel oetawi mbotennipoen penoewoenipoen tiang.

Oepami wonten tiang ḍateng *ing mrikoe* baḍé njoemereppi

begdjå lan tjilakaning badannipoen, ladjeng kéngkénan ngoeṇḍoeh klåpå poenikå lan dipoen-ombé tojanipoen; oepami toja poenikå mboten aroem ambet lan rahossipoen, meṣṭi tjilåkå lalampahannipoen, nanging menawi ngrahos aroem, tiang poenikå meṣṭi baḍé angsal pangkat oetawi kaṭah baṭinipoen.

Tiang ingkang kénging ngoeṇḍoeh klåpå poenikå namoeng sentananipoen kangdjeng boepati kémawon.

Hetgeen beteekent:

IX.

DE WELRIEKENDE KOKOSNOOT.

De désa Gondålåjå is de begraafplaats van Radèn Mas Adipati (Koe)soemådiningrat, voorheen Regent van Pånårågå.

Niet ver van het graf, ten zuiden er van, is een kokosboom, een enkele, dien men „klåpå wangi" de welriekende kokos noemt.

Hij wordt zoo genoemd, omdat het vruchtwater er van welriekend is, en soms niet.

Het water van die kokos kan gebezigd worden als bewijs voor de al of niet verhooring van de beden der menschen.

Wanneer daar menschen komen, om zich te vergewissen van het wel of wee van hun persoon, dan laten ze een kokosnoot plukken en wordt het water daarvan gedronken.

Is nu dat water niet welriekend, dan is het zeker, dat hij tegenspoed zal ondervinden in zijne betrekking, — maar is het welriekend, dan is het ook zeker, dat hij een (hoogeren) rang of vele voordeelen zal verkrijgen.

Alleen familie-leden van den Regent mogen de noten plukken.

*
* *

X.

ḌOESOEN SOEKÅSARI (BABADAN).

Ing ḍoekoeh Demoeng, ḍoesoen Soekåsari, wonten pasitèn tjioet ing pinggir ing lèpèn Ḍanjang, kadamel peken nåmå peken Demoeng.

Ing tengahipoen peken poenikå wonten palenggahannipoen Kangdjeng Radèn Mas Adipati Soerådiningrat [1]), boepati Pånårågå, ingkang sampoen kaseboet ongkå IX.; ing sakoebengipoen dipoen-pagerri beṭèk, lan ing tengahipoen inggih poenikå sangaṇḍaping kadjeng waringin wonten retjå sélå satoenggal *ing mrikoe* angker såhå dipoen damel pakahoelan lan panjadranan tiang ingkang baḍé dados bekel lan tiang sakit.

Hetgeen beteekent:

X.

DÉSA SOEKÅSARI.

In het gehucht Demoeng van de désa Soekasari is een smalle strook gronds, aan den oever van de rivier Ḍanjang, die gebezigd wordt als marktplaats — als pasar Demoeng.

In het midden daarvan bevindt zich de zitplaats van R. M. Adipati Soerådiningrat, regent van Pånårågå, die reeds vermeld is in No. IX.

Daaromheen is eene heining gemaakt van gevlochten bamboe.

In het midden, en wel onder een waringin-boom, is een Hindoebeeld van natuurlijke steen.

Dat beeld is heilig en dient als voorwerp van geloften en als plaats voor offermaaltijden voor hen, die désa-hoofd willen worden en voor zieken.

*
* *

XI.

ḌOESOEN BANJOEDÅNÅ.

Ing ḍoesoen poenikå wonten koeboeran pandjang sanget ing sangaṇḍap ing wit asem lan waringin.

Namanipoen tiang ingkang kakoeboer *ing mrikoe* mboten kasoemereppan.

Koeboer poenikå dados pepoeṇḍènnipoen tiang ing ḍoesoen *mrikoe*.

---

1) De naam wordt hier dus verkeerdelijk genoemd voor Soema- of Koesoemadiningrat?

K.

Wonten oegi tiang wiloedjengan *ing mrikoe* ing dinten djoemoewah-wagé lan djoemoewah-kliwon, minongkå redjå sawab berkah wiloedjengipoen, oetawi tiang-tiang ingkang mentas mantoen saking sakit, minongkå ngloewarri poenaginipoen. Ing sarèhning koeboeran poenikå sanget pandjang, mila pårå tiang *ing mrikoe* mestani poeṇḍèn Satånå dåwå.

Hetgeen beteekent:

XI.

DÉSA BANJOEDÅNÅ.

In deze désa is een zeer lang graf onder een tamarinde- en waringinboom.

De naam van dengene, die daar begraven ligt, is niet bekend.

Dit graf is een plaats van geloften voor de désa-bewoners daar.

Ook zijn er menschen, die er een offermaaltijd geven op Vrijdag-wagé en Vrijdag-kliwon, om er de zegenende uitwerking van af te smeeken voor hun welzijn.

En er zijn er ook, die, pas van een ziekte hersteld, hunne geloften met een offer-maaltijd komen vervullen.

Daar het graf zoo lang is, heeft men er den naam aan gegeven van „vereerings-plaats van het lange graf".

* * *

XII.

ḌOESOEN MANGKOEDJAJAN.

Ing ḍoesoen *mrikoe* wonten oewit asĕm satoenggal sanget ageng wonten tengah-tengahipoen pakoeboeran.

Oewit poenikå salami-laminipoen mboten epang lan ing inggil waradin kados kakeṭok.

Inggillipoen oewit poenikå kinten-kinten 5 mèter.

Poetjoek oegi epang alit-alit ananging salaminipoen tjelak kémawon: sabab saking poenikå tiang *ing mrikoe* namakaken *asem boentoeng*.

Mboten wonten tiang ingkang poeroen njelakki oetawi meṇḍet kadjeng poenikâ.

Asem boentoeng toewin koeboeran poenikâ dados papoeṇḍènnipoen tiang *ing mrikoe.*

Menawi tiang ing mrikoe bersih ḍoesoen (wiloedjengan soepados pårâ-tiang ing mrikoe wiloedjeng) perloe wiloedjengan ing satjelakkipoen asem boentoeng poenikâ sâhâ koetoeg *(ambesem)* menjan.

Hetgeen beteekent:

XII.

DÉSA MANGKOEDJAJAN.

In de désa daar is een tamarinde-boom, die zeer groot is, in het midden van een begraafplaats.

Die boom, ongeveer 5 meter hoog, is ten allen tijde zonder takken en van boven gelijk, alsof hij afgekapt is.

Aan den top zijn kleine takjes, maar altijd slechts kort. Daarom hebben ze aan dien boom den naam gegeven van „asem-boentoeng" (afgekapte tamarinde).

Niemand durft dicht bij den boom komen en er het hout van weg halen.

Boom en graf zijn voor de menschen daar voorwerpen van de hoogste vereering geworden.

Wanneer de (jaarlijksche) offerande ter reiniging van de désa en voor het welzijn der désa-bewoners wordt aangericht, moet de maaltijd gehouden worden dicht bij den asem-boentoeng, en er moet benzoin bij gebrand worden.

***

XIII.

ḌOESOEN NÅLÅGATÈN.

Ing ḍoesoen Nâlâgatèn wonten koeboeran; *ing mrikoe* wonten oewit pelem oewohipoen goerih; pelem lan koeboeran poenikâ dados papoeṇḍènnipoen tiang ing ḍoesoen poenikâ, namanipoen poeṇḍèn pelem goerih.

Kaṭah tiang amboetjal sekar borèh såhå koetoeg *ing mrikoe*.

Hetgeen beteekent:

XIII.

DÉSA NÅLÅGATÈN.

In de désa Nålågatèn is een graf, en daarbij een manggaboom, wiens vruchten *goerih* zijn. [1])

Boom en graf werden voorwerpen van de hoogste vereering voor de menschen van die désa, en de plaats is bij hen bekend onder den naam van „poeṇḍèn pelem goerih".

Velen brengen er bloemen, welriekende zalf en benzoin.

XIV.

SOEMBER-LANANG.

Ing sakilènnipoen pasaréjan Gondålåjå ingkang sampoen kaseboet ing nomer IX wonten oewit èlo.

Ing aṇḍappipoen wonten soember nåmå „soember lanang"; tojanipoen saking kilèn mili mangétan, warninipoen bening, rahossipoen asrep sanget.

Tiang *ing mrikoe* kaṭah ingkang meṇḍet tojå *ing mrikoe*, kaombé lan sami adoes *ing mrikoe*.

Ing sarèhning soember poenikå ageng, bening lan asrep rahossipoen, soember poenikå di-sahèni déning pandjenengandalem R. M. Tjåkrånagårå boepati pènsioen Pånårågå.

Nalikå taksih djoemeneng boepati ing soember *mrikoe* dipoen damelaken djeḍing (kolah) sartå kahadeggan griå apajon-genṭèng sertå wonten korinipoen mawi témbok.

Djeḍing poenikå kanggé padoesannipoen pårå welandi såhå priantoen.

---

1) Een woord, dat door een oudgast verstaan wordt, doch niet vertaald kan worden.

Het „vetachtig zoet", of „zacht zoet", of „de tong streelend" van Prof. Roorda geeft geen denkbeeld van *goerih*.

K.

Mboten tebih saking kolah poenikå kaleres sawétannipoen wonten griå malih satoenggal kanggé pakèndellannipoen pårå ingkang badé adoes. . . . .

Saking kerså dalem kangdjeng boepati, Soember-lanang poenikå kagantos „Tirtåmåjå".

Ngantos sapoenikå teksih kadamel padoesan.

Hetgeen beteekent:

XIV.

SOEMBER-LANANG.

Ten westen van de begraafplaats Gondålåjå, waarvan melding werd gemaakt in IX, is een lo-boom.

Daaronder bevindt zich een bron, genaamd: Soember-lanang.

Het water daarvan stroomt van West naar Oost, is zeer helder en voelt zeer koud aan.

Velen van de désa-lieden halen er drinkwater en baden er.

Daar de bron groot, helder en koud is, werd ze in goeden staat gehouden door R. M. Toemenggoeng Tjåkrånågårå, tijdens deze nog in dienst was.

Er is een gemetselde bak gemaakt en er is een huis gebouwd met pannen gedekt, en een muur (er om heen) met een deur er in.

De bak dient tot badplaats voor Europeanen en ambtenaren.

Niet ver van dien bak, en juist op het Oosten daarvan, is nog een huis gebouwd, dat dient tot pleisterplaats voor hen, die er gaan baden.

Op verlangen van den Regent, werd de naam Soember-lanang veranderd in „Tirtåmåjå" en tot den huidigen dag dient 't tot badplaats.

*
* *

XV.

ḌOESOEN BRÅTÅNAGARAN.

Ing tengah-tengahipoen ḍoesoen poenikå wonten patilassan palenggahannipoen kangdjeng Soesoehoenan Komboel.

Ing tjelakkipoen panggénan poenikâ wonten oewit waringin sâhâ oewit tandjoeng ageng sertâ inggil.

Ing saoebenging oewit sâhâ pasitèn poenikâ kapagerri deling awit mboten kénging kapidak oetawi kapènèk saḍéngah tiang.

Panggénan poenikâ kawastanan Satânâ, dados poeṇḍèn sâhâ panjadranannipoen tiang ḍoesoen Brâtânagaran; ing saben dinten satânâ wahoe karesikkan déning djoeroekoentji; wondéné dinten djoemoewah kaṭah tiang ḍateng *ing mrikoe* sami wiloedjengan njoewoen wiloedjeng lan sanès-sanèssipoen.

Hetgeen beteekent:

XV.

In het midden van deze désa is een oude zitplaats van Zijne Hoogheid Soesoehoenan Komboel.

Vlak bij die plaats is een waringin-boom met een dikken, hoogen tandjoeng-boom.

Om die boomen en om die plek is eene omheining gemaakt van bamboe, omdat die grond niet door jan-en-alleman mag worden betreden.

De plaats werd Satânâ genoemd; werd poeṇḍèn en plaats voor het geven van offermaaltijden, voor de inwoners van de désa Brâtânagaran.

Elken dag wordt de Satânâ door den djoeroekoentji gereinigd.

En op Vrijdag komen er velen bijeen tot een offer-maaltijd, om daarmeê welzijn en andere zaken af te bidden.

***

XVI.

ḌOESOEN KOEṆḌÈN.

Panggénan poenikâ nâmâ Koeṇḍèn awit *ing mrikoe* kâlâ roemiin kaṭah tiang damel lantingan koewangsoel lan sanès-sanèssipoen (grabah).

Poepoeṇḍènnipoen ḍoesoen nâmâ Satânâ-karang.

Mitoeroet tjariossipoen tiang kaṭah, tiang ingkang dipoen koeboer ing Satânâ poenikâ, inggih poenika Kjahi-ageng Karang.

Epang ing oewit-wittan ingkang tjelak ing koeboeran *mrikoe* mboten wonten ingkang manteloeng oetawi angajommi ing inggil ing koeboeran wahoe.

Sanèssipoen dados poepoeṇḍèn oegi dados pakahoelan kados tiang ingkang aneḍâ wiloedjeng lan waras saking sakit nanging mboten misoewoer kados ing Ḍosol lan ing ḍoesoen Tjekok.

Hetgeen beteekent:

XVI.

Deze plaats heet Koeṇḍèn, omdat er vroeger vele pottebakkers (koeṇḍi) waren; ook maakten ze karaffen *van fijn aardewerk*, potten en pannen en andere zaken *van grof aardewerk*.

De plaats van vereering van deze désa heet Satana-karang.

Volgens het verhaal van het volk is de man, die daar begraven ligt, Kjahi-ageng Karang.

Van de takken der boomen bij het graf, is er geen, die over het graf heenbuigt, of het overschaduwt.

Behalve dat de plaats poeṇḍèn is, is ze ook pakahoelan voor menschen die bidden om welstand of beterschap van eene ziekte.

Maar de plaats is niet zoo vermaard als Ḍosol en Tjekok.

⁂

DISTRIKT SÅMÅRÅTÅ.

XVII.

GOEWÅ SAMPOERNÅ.

Ing poentjak ing redi Larang ing sakidoelipoen griâ kaḍistrikkan Sâmârâtâ wonten pesaréjannipoen kangdjeng Radèn Toemenggoeng Brâtânagârâ, kâlâ roemiin boepati Pânârâgâ.

Ing sangandap ing pesaréjan poenikâ wonten goewâ kawastanan tiang kaṭah „goewâ sampoernâ".

Ing sangadjeng ing goewâ poenikâ wonten satoenggilling koeboeran ingkang mboten kantenan namanipoen ingkang dipoen koeboer ing mrikoe.

Wondéné goewâ poenikâ dados panjadrannipoen tiang ingkang neḍâ pangkat, lan tiang saras saking sakit, lan malih kaṭah tiang montjâ sami ḍateng njadran *ing mrikoe.*

Hetgeen beteekent:

XVII.

DE GROT SAMPOERNÂ.

Op den top van den berg Larang ten Zuiden van de woning van het distriktshoofd van Sâmârâtâ is het graf van R. Toemenggoeng Brâtânagârâ, voorheen Regent van Pânârâgâ.

Beneden dat graf heeft men een grot, door het volk „goewâ sampoernâ" genoemd.

Vóór die grot bevindt zich een graf, waarvan men niet weet, wie daarin is bijgezet.

De grot werd panjadranan voor menschen, die bidden om een ambtenaarlijke betrekking en voor hen, die van eene ziekte genezen zijn.

Bovendien komen er vele vreemdelingen, om er een offermaaltijd te houden.

XVIII.

ḌOESOEN GOLAN.

Ing ḍoesoen Golan wonten satoenggilling koeboeran kaseboet koeboerannipoen Kjahi-ageng Golan.

Koeboeran poenikâ kadamel panjadrannipoen tiang saras saking sakit.

Dinten ingkang katamtokaken dinten djoemoewah-pon.

Hetgeen beteekent:

XVIII.

DÉSA GOLAN.

In de désa Golan is een graf, dat het graf genoemd wordt van Kjahi-ageng Golan.

Het werd een voorwerp (plaats) van de hoogste vereering voor menschen, die van eene ziekte hersteld zijn.

De dag. (voor offermaaltijden) vastgesteld is Vrijdag-pon.

*
* *

XIX.

ḌOESOEN SÅMÅRÅTÅ.

Ing salebettipoen ḍoesoen poenikå wonten satoengilling koeboeran kaseboet tiang kaṭah koeboerannipoen Lagengteb (? onleesbaar) [1]).

Koeboeran poenikå kadamel poepoenḍèn; ing saben dinten ingkang ḍateng ngloewarri oedjar kalian wiloedjengan *ing mrikoe.*

Hetgeen beteekent:

XIX.

DÉSA SÅMÅRÅTÅ.

In de désa Såmåråtå is een graf, bij het volk bekend onder den naam van Lagengteb (? of Krengkĕb?).

Dat graf werd een voorwerp van vereering: dagelijks komen er menschen, om er hunne geloften in te lossen met een offer-maaltijd.

*
* *

XX.

ḌOESOEN TASANAN. [2])

Ing ḍoesoen Tasanan wonten koeboeran awastå Setåjå oetawi Prongkot.

---

1) Een later telefonisch bericht van den Regent van Panaraga geeft: Krengkeb.
K.

2) Ta-sanan of Tasinan?
Red.

Koeboeran poenikâ kadamel pakahoelannipoen tiang ingkang kapéngin dados priantoen, bekel lan babahoe ḍoesoen.

Hetgeen beteekent:

XX.

DÉSA TASINAN.

In de désa Tasinan is een graf, genaamd Setjâ of Prongkot, dat dient als plaats van geloften voor menschen, die ambtenaar, désa-hoofd of lid van de désa-raad verlangen te worden.

***

XXI.

ḌOESOEN DALOKÅ. [1])

Ing ḍoesoen Dalokâ poenikâ wonten satoengilling oewit tjangkring, inggih poenikâ ing redi Prahoe (Ḍoengkoel).

Ing djaman kinâ, mitoeroet tjariossipoen tiang, ing aṇḍappipoen oewit poenikâ mboten kénging kahidak saḍéngah tiang, awit angker sanget.

Mitoeroet witjantennipoen tiang *ing mrikoe*, kaṭah sétannipoen, milâ ngantos sapriki Dalokâ poenikâ taksih kahadjrih ing tiang kaṭah.

Sétan Dalokâ poenikâ sanget gelak.

Hetgeen beteekent:

XXI.

DÉSA DALOKÅ.

In de désa Dalokâ bevindt zich een tjangkring-boom, en wel op de berg Prahoe (Ḍoengkoel).

Oudtijds mocht, naar men verhaalt, de grond onder dien boom niet door jan-en-alleman betreden worden, omdat die zeer heilig is.

---

1). Of Da-loka van Boeddha-loka of iets dergelijks? Red.

Volgens het zeggen van de menschen daar, zijn er veel booze geesten, reden waarom de plaats tot den huidigen dag door de menigte geschuwd wordt.

De booze geesten van Daloká zijn buitengewoon woest.

*
* *

XXII.

REDI PEGAT.

Saking ing ḍistrik Sâmârâtâ wonten redi moedjoer saking kilèn mangétan.

Ing djaman kinâ, kersannipoen pengageng ing Pánârâgâ, ing selaning redi poenikâ kaḍawoehan anḍoeḍoek sertâ karadin kadamel mergi ageng teroesan saking ḍistrik Sâmârâtâ sapoenikâ teroes ing Oempoel sâhâ Balong, menggah perloenipoen soepados gampillâ pengageng ing nagari amariksâ kawontenannipoen ḍoesoen-ḍoesoen, sabin-sabin, ârâ-ârâ lan sanès-sanèssipoen ing salebet ing apdeeling Pânârâgâ, mekaten oegi kasenengannipoen tiang loemampah ḍarat. Ing sarèhning redi poenikâ dados kalih, wasânâ kawastanan redi Pegat, wondéné »pegat" tegessipoen „pisah".

Mergi énggal ing redi Pegat poenikâ mboten kénging pisan-pisan *kalangkoengi* déning pengantèn ingkang saweg baḍé nḍahoepaken.

Oepami wonten tiang nerak wawaler poenikâ ameṣṭi pengantèn poenikâ pegattan, sabab mitoeroet temboeng „pegat" poenikâ. Ḍoesoen sakilènnipoen nâmâ Karang-lo, lan sawétannipoen nâmâ Sedajoe, pârâ tiang kalih doesoen poenikâ mboten kénging bebésannan, awit oepami kalaksanan, sami adjrih mbok menawi ing tembé anakkipoen pegattan.

Hetgeen beteekent:

XXII.

PEGAT-GEBERGTE.

Van het distrikt Sâmârâtâ af aan is er een gebergte, dat in de lengte loopt van West naar Oost.

Oudtijds werd, op verlangen van het Hoofd van plaatselijk bestuur van Pånårågå, de grond, tusschen de heuvels door, in den berg ontgraven en gelijk gemaakt en alzoo gemaakt tot een groote, rechtstreeksche weg van Såmåråtå naar Oempoel en Balong.

Dat was noodzakelijk, om de inspectie der désa's, sawahs, onbebouwde velden en andere zaken in de afdeeling Pånårågå voor de ambtenaren te vergemakkelijken en bovendien strekte het tot gemak voor de voetgangers.

Daar het gebergte (door dien weg) in tweeën werd gedeeld werd het genoemd „berg Pegat", aangezien „pegat" beteekent „gescheiden".

Die nieuwe weg door het Pegat-gebergte mag heelemaal niet begaan worden door jonge lui, die op het punt van trouwen staan.

In geval dat verbod overtreden wordt, dan zal het onvermijdelijk voor hen uitloopen op eene scheiding, overeenkomstig dat woord „pegat".

De désa ten Westen (van dat gebergte) heet Karang-lo en de désa ten Oosten daarvan heet Sedajoe, en de inwoners van die beide désa's mogen nu met elkander niet de betrekking aangaan van *bésan*, d. w. z. van wederzijdsche ouders van bruid en bruidegom — want in dat geval zouden ze duchten, dat 't huwelijk hunner kinderen later door echtscheiding zou worden ontbonden.

*
* *

XXXIII.

ḌOESOEN SOKÅREDJÅ.

Ing doesoen *mrikoe* wonten pasitèn kaṭah oewittipoen kadjeng sokå.

Ing aṇḍapping wit-wittan poenikå wonten retjå sélå satoenggal wangoenipoen kados loempang, lan ing loempang *mrikoe* wonten sélå alit pandjangipoen kirang langkoeng 0.75 M. [1])

1) De oudheidkundige lezer zal dat gewaande rijstblok met stamper wel dadelijk herkend hebben als *yoni* en *lingga*. K.

Inggih poenikâ aloenipoen loempang, lan panggénan poenikâ dados papoeṇḍèn sâhâ panjadranannipoen tiang ing ḍoesoen mrikoe ingkang mentas waras saking sakit.

Saking kaṭahipoen wit sokâ panggénan poenikâ kawastanan Sokâsèwoe.

Roemiin *mrikoe* kaṭah keṭèkkipoen nanging sapoenikâ kantoen sakeḍik.

Pârâ tiang ingkang sami njadran *ing mrikoe* sami njekar lan amborèhi loempang sertâ aloe wahoe sâhâ koetoeg.

Mboten kénging menganggé sarwâ idjem.

Hetgeen beteekent:

XXIII.

DÉSA SOKAREDJÅ.

In de désa Sokaredjâ is een plek, waar veel soka-boomen staan. Onder dat geboomte staat een steenen beeld in den vorm van een rijstblok, en in dat rijstblok is een kleine steen ± 0.75 M. lang, die den vorm heeft van een rijststamper.

Blok, stamper en plaats werden poeṇḍèn en panjadranan voor de désalieden, die pas van eene ziekte genezen zijn.

Door de vele soka-boomen is aan die plek den naam gegeven van Sokâsèwoe.

Vroeger waren er vele apen, maar daar zijn nog maar weinig van over.

De menschen, die daar komen, om een offermaaltijd te geven, leggen bloemen bij het rijstblok en den stamper (lees: yoni en lingga); besmeren die met welriekende zalf (borèh), en branden er benzoin bij.

Men mag er niet in groen gekleed (komen).

*
* *

XXIV.

ḌOESOEN PRADJEGGAN.

Ing salebettipoen ḍoesoen poenikâ wonten pasitèn kaṭoekoelan deling ampèl sâhâ kahoebengan pager.

Katjarios deling poenikâ tilas pandjenengannipoen (tĕkĕnnipoen) Soesoehoenan Kalidjâgâ.

Deling poenikâ kadamel panjadranannipoen tiang sakit sâhâ tiang ingkang kapéngin ḍateng kapriantoenan.

Hetgeen beteekent:

XXIV.

DÉSA PRADJEGGAN.

In de désa Pradjĕggan is een plek, die begroeid is met bamboe-ampèl, en met een (levende) omheining omgeven is.

Men verhaalt, dat die bamboe afkomstig is van de wandelstok van Soenan Kalidjâgâ.

De bamboe is een voorwerp van vereering voor zieken en voor menschen, die verlangend zijn naar het ambtenaarschap.

***

DISTRIKT ARDJA WINANGOEN.

XXV.

ḌOESOEN TJANḌI.

Ing ḍistrik Ardjâ Winangoen wonten ḍoesoen nâmâ Tjanḍi.

Milâ ḍoesoen poenikâ nâmâ Tjanḍi mekaten tjariossipoen:

Ing djaman roemiin wonten satoengilling ronḍâ taksih nèmnèmman warninipoen ajoe anâmâ Nawang-woelan.

Grianipoen goeboeg sâhâ langkoeng inggil.

Wondéné padamellannipoen tiang wahoe ing sadintendinten nenoen sindjang.

Katjarios ing satoenggalling dinten piambakkipoen nenoen ing goeboeg wahoe, mboten antawis dangoe tropongipoen rentah, tiang wahoe bosen manḍap amenḍet tropongipoen, ananging piambakkipoen taksih neroesaken njamboet damel, ladjeng awitjanten seroe, witjantennipoen: sâpâ-sâpâ kang gelem lan bisa ngoenggahaké tropong koe ing goeboeg koe kéné tanpâ onḍâ, nadjan woedjoedâ manoesâ oetâwâ sato kéwan oetâwâ âpâ bahé, dadi djatoekramakoe.

Saking takdir Allah tangålå doemadakkan kapireng swaranipoen roṇḍå wahoe déning sagawon.

Sanalikå poenikå ladjeng ḍateng ing aṇḍap ing goeboeg, njakot tropong kabektå minggah ing goeboeg tanpå oṇḍå.

Sareng roṇḍå poenikå soemerap pratingkah mekaten wahoe, sanget kagèttipoen, awit salaminipoen *ing* mrikoe mboten wonten sagawon, ananging sarèhning sampoen dados djangdjinipoen segawon wahoe dados bodjonipoen roṇḍa wahoe,— dados manoeså gaḍah bodjo kéwan.

Mboten antawis lami tiang èstri wahoe ngaṇḍoet.

Sareng kaṇḍoetan wahoe lahir ladjeng kanamakaken: Djåkå Soenå. Sadiwasanipoen djåkå Soenå wahoe, tåpå ing Boeloedjagir ing salebettipoen ḍoesoen *mrikoe*.

Sasampoenipoen angsal wangsit anggénipoen tåpå wahoe, piambakkipoen ladjeng mantoek.

Katjarios ing satoenggiling dinten piambakkipoen késah amboeboedjeng ngoepados boeboedjengan ḍateng wånå kalian sagawon bapakkipoen wahoe, nanging mboten soemerep, jèn poenikå bapakkipoen piambak.

Ing salebeting wånå ladjeng kepanggih kalian satoenggil ing kéwan, sertå ladjeng dipoen sendjåtå, nanging mboten kénging, mimissipoen ngéngingi sagawon wahoe, ladjeng pedjah.

Ngantos sadinten moepoet piambakkipoen mboten angsal boedjengan.

Ing wantji sonten mantoek sertå njariosaken kalampahannipoen ḍateng iboenipoen.

Sareng Nawang-woelan mireng witjantennipoen djåkå Soenå wahoe ladjeng nangis loehipoen dalèwèran serta sanget soesahipoen.

Ing wasånå djåkå Soenå pitakèn ḍateng iboenipoen, poenåpå sababbing piambakkipoen nangis, wangsoelannipoen: Ḍoeh djantoengatikoe, kawroehånå satemenné asoe ikoe bodjokoe, iå ikoe bapak moe ḍéwé."

Baṭang sagawon wahoe ladjeng kapeṇḍet sertå dipoen resikki, sasampoen noenten kakoeboer wonten ing salebettipoen ḍoesoen mrikoe.

Mboten antawis lami Nawang-woelan tilar donjå, ladjeng kaladjeng kakoeboer tjelak kalian koeboerranning bodjo Ki Soenå.

Ing wasånå koeboeran kalih wahoe dados poepoeṇḍènnipoen tiang ḍoesoen Tjaṇḍi.

Wondéné tjariossipoen „tjaṇḍi" poenikå tjekakkannipoen temboeng: „tjaṇḍi asoe," mangertossipoen koeboeran sagawon.

Hetgeen beteekent:

XXV.

DÉSA TJAṆḌI.

In het distrikt Ardja winangoen is een désa genaamd Tjaṇḍi.

De reden, dat deze désa zoo heet, wordt volgender wijze verhaald.

Vroeger was er een weeuwtje, dat nog jong was en er lief uitzag, en Nawang-woelan heette.

Ze woonde in een wachthuisje, dat buitengewoon hoog was.

Haar werk was dag aan dag kleedjes (saroeng, bebed) te weven.

Men verhaalt, dat toen ze, eens op een dag, in de goeboeg aan 't weven was, na eene korte poos de spoel aan hare handen ontglipte, en uit de goeboeg naar beneden viel.

Ze had geen trek, om naar beneden te gaan, om de spoel te halen, maar ze ging voort met haar werk, en zei luid: wie er lust in heeft, en mijn spoel hier boven in mijn goeboeg zonder trap kan terugbrengen, die, hij zij mensch, dier, of wat ook, wordt mijn toekomstige echtgenoot.

En door de beschikking van Allah den Allerhoogste werden de woorden van de weduwe onverwacht vernomen door een hond.

Deze begaf zich onmiddellijk onder de goeboeg, nam de spoel in zijn bek, en bracht die naar boven in de goeboeg, zonder trap.

Toen de weduwe dat zag, schrok ze hevig, omdat er daar nooit een hond geweest was, maar, daar ze het nu eenmaal zelf bepaald had, werd de hond haar echtgenoot.

Een mensch dus met, als wederhelft, een dier.

Niet lang daarna werd ze zwanger, en toen het voorwerp der zwangerschap ter wereld kwam, kreeg het den naam van djaka Soenå (Soenå beteekent: hond).

Toen hij volwassen geworden was, leidde hij een kluizenaars-leven te Boeloedjagir in die désa, en toen hij de openbaring op zijn tåpå was deelachtig geworden, keerde hij huiswaarts.

Men verhaalt, dat hij, eens op een dag, er op uitging, om te jagen, om wild op te sporen in het bosch, in gezelschap van den hond, zijn vader.

Maar hij wist niet, dat 't zijn vader was.

In het woud ontmoette hij een stuk wild, schoot er op, doch miste . . . . . . maar de hond werd door den kogel getroffen en stierf.

Tot aan het einde van den dag kreeg hij geen wild (onder schot), en tegen den avond keerde hij huiswaarts en vertelde het geval aan zijn moeder.

Met dat Nawang-woelan de woorden van djåkå Soenå vernam, huilde ze en biggelden de tranen langs hare wangen en haar verdriet was groot.

Eindelijk vroeg djåkå Soenå, waarom ze zoo huilde en haar antwoord luidde: och, mijn lieveling, je moet weten, dat de hond in werkelijkheid mijn echtgenoot, jou eigen vader was.

Het lijk van den hond werd afgehaald, gereinigd en daar in de désa begraven.

Niet lang daarna overleed Nawang-woelan, en werd, dicht bij het graf van haar echtgenoot Ki Soenå, bijgezet.

In den loop der tijden werden die beide graven *poeṇḍèn* voor de inwoners der désa Tjaṇḍi.

En men verhaalt, dat dat „tjaṇḍi" eene verkorting is van de woorden: „tjaṇḍi asoe," die beteekenen: het graf van den hond.

XXVI.

PELEM BÈBÈK.

Ing salebettipoen ḍoesoen Sérangan wonten koeboeran.

Saking tjariossipoen tiang kaṭah koeboeranning anakkipoen Sétâkoemitir, patih ing Mâdjâpahit.

Wondéné koeboeran wahoe wonten sanganḍappipoen oewit pelem sertâ ing waktoe poenikâ *ing mrikoe* kaṭah bèbèkkipoen: awit saking poenikâ temboeng kalih wahoe kapeṇḍet dados namaning koeboeran, inggih poenikâ dados „pelem bèbèk."

Ing wasânâ koeboeran wahoe dados poepoeṇḍènnipoen lan panjadrananing tiang ingkang kapéngin énggal soegih.

Tjariossipoen tiang kaṭah oepami paneḍannipoen tiang ingkang njadran poenikâ dipoen ladjengaken asring-asring adat lalampahannipoen lan solah tingkahipoen tiang poenikâ kados bèbèk.

Hetgeen beteekent:

XXVI.

EENDE-MANGGA.

In de désa Sérangan is een graf.

Volgens de volks-legende is dat het graf van (het kind) van Sétakoemitir, patih van Mâdjâpahit.

Dat graf nu bevindt zich onder een mangga-boom, en op dit tijdstip zijn er massa's eenden.

Van die twee woorden is gemaakt de naam van het graf, zoodat die werd: Pelem-bèbèk (de mangga-boom der eenden).

Ten laatste werd het graf poeṇḍèn en panjadranan voor menschen, die wenschten heel gauw rijk te worden.

De legende verhaalt, dat wanneer de bede van iemand, die daar komt eer bewijzen, door hem wordt voortgezet [1].

---

(1) Zooals het daar staat, is 't niet duidelijk. Volgens den Regent van Madioen is de bedoeling: iemand heeft een verzoek gedaan, dat wordt ingewilligd, doch, daarmeê niet tevreden, doet hij het verzoek nog eens, of vervangt het door een ander.

K.

N. f. is de bedoeling dat menschen, die daar aldoor verzoeken komen doen, ten slotte iets eend-achtigs over zich krijgen.

Red.

hij, in zijn gewoonte en gedoe, in zijne gebaren en bewegingen, vaak veel heeft van een eend.

***

XXVII.

DOESOEN SOERÈN.

Ing ḍoesoen Soerèn wonten goewâ, namanipoen: goewâ koesoemâ.

Ing djaman kinâ panggénan wahoe pertapanipoen Radèn Djati koesoemâ oetawi Radèn Goenoengsari.

Kâlâ roemihin kaṭah tiang tâpâ *ing mrikoe* soepados énggal saged dados priantoen oetawi pengagengipoen ḍoesoen.

Hetgeen beteekent:

XXVII.

DÉSA SOERÈN.

In de désa Soerèn is een grot, genaamd Goewâ koesoemâ.

Oudtijds was die grot het asceten-verblijf (hermitage) van Radèn Djatikoesoema of Radèn Goenoengsari.

Vroeger waren er vele menschen, die zich daar afzonderden, om spoedig ambtenaar of désa-hoofd te kunnen worden.

***

XXVIII

GOENOENG BAJANG-KAKI.

Ing redi Bajang-kaki wonten satoenggilling goewâ, naminipoen Goewâ Bajangkaki.

Wondéné goewâ poenikâ roemihin dados pertapannipoen tiang ingkang kapèngin énggal pinter sinahoe ilmoe ngâmâ.

Tiang ingkang tâpâ wonten *ing mrikoe* lan ingkang sampoen kaboel pikadjengannipoen amesṭi soemerep belik, ingkang bening lan seger rahossing tojanipoen.

Jèn tiang poenikâ ngombé tojâ wahoe saged paḍang lan lanḍep èngettannipoen.

Satemennipoen goewâ poenikâ mboten wonten belikkipoen.

Hetgeen beteekent:

XXVIII.

DE BERG BAJANG-KAKI.

In het gebergte Bajang-kaki is een grot, genaamd Grot Bajang-kaki.

Deze grot was vroeger de plaats van afzondering van iemand, die spoedig volleerd wenschte te worden in de geloofs-wetenschap.

De menschen, die daar in afzondering leven (täpå), en wier verlangen reeds verhoord werd, zullen er vast en zeker een bron ontwaren, die helder en frisch van smaak is.

Wanneer zoo iemand van dat water drinkt, dan wordt zijn bewustzijn (van het hoogere) helder en scherp.

(Maar) in werkelijkheid bestaat er geen bron in die grot.

* * *

XXIX.

ḌOESOEN KEMOENING.

Ing salebettipoen ḍoesoen Kemoening wonten pasaréjannipoen Toemenggoeng Wali Djägåwongså.

Wasånä pasaréjan poenikä dados papoeṇḍènnipoen tiang *ing mrikoe.*

Wondéné salaminipoen ing ḍoesoen poenikä mboten wonten linḍoe.

Hetgeen beteekent:

XXIX.

DÉSA KEMOENING.

In de désa Kemoening is een graf van Toemenggoeng Wali Djägåwongså.

Ten laatste werd dat graf een poeṇḍèn voor de inwoners daar.

Nimmer was er in die désa een aardbeving.

* * *

XXX.

ḌOESOEN NGADISANAN.

Ing ḍoesoen Ngadisanan wonten koeboeran dados poepoeṇḍèn.

Saking tjariossipoen tiang kaṭah poenikå pesaréjannipoen poetranipoen Bråwidjåjå ing Mådjåpahit.

Hetgeen beteekent:

XXX.

DÉSA (NG)ADISANAN.

In de désa Adisanan is een graf, dat een voorwerp van de hoogste vereering (poeṇḍèn) is.

Naar de volks-overlevering wil, zou dat de laatste rustplaats zijn van een zoon van Bråwidjåjå van Mådjåpahit.

*
* *

XXXI.

ḌOESOEN MAGOEHAN.

Ing ḍoesoen Magoehan wonten belik nåmå Bèdji Magoehan, kanggé padoesan, ananging ing djaman roemihin kanggé panggénnan slamettan bersih ḍoesoen.

Ing mrikoe kaṭah oewittipoen waringin såhå elo, ingkang sami dipoen enggènni kalong kaṭah, lan roemihin ketèk ingkang mboten kantenan kaṭah lan agengipoen.

Ing salebet ing bèdji poenikå kaṭah oelammipoen ingkang montjåwarnå.

Pramilå bèdji poenikå dados poeṇḍènnipoen tiang ing salebet ing ḍoesoen poenikå, lan angkĕrripoen sanget.

Hetgeen beteekent:

XXXI.

DÉSA MAGOEHAN.

In deze désa is een beek, genaamd »de beek Magoehan," die (thans) voor badplaats dient, maar in vroeger tijd gebezigd werd als de plaats, waarbij de jaarlijksche offermaaltijd ter désa-reiniging gehouden werd.

Er zijn vele waringin- en loboomen, waarin kalongs huizen in massa; vroeger (ook) apen, waarvan de menigte en grootte niet te bepalen is.

In de beek zijn ook vele visschen van velerlei kleur.

Daarom werd ze een plaats van de hoogste vereering (poeṇḍèn) voor de inwoners van die désa, en de reuk van heiligheid, waarin ze staat, is zeer sterk.

* * *

ḌOESOEN SAWO.

Ing ḍoesoen Sawo wonten sélä ageng wiar lan weradin goemlèṭèk sangaṇḍap ing wit asem agoeng.

Ing sakoebengipoen selä poenikä dipoen pageri deling oetawi beṭèk.

Sélä poenikä tilas panggénan kalenggahan sähä pasoedjoedannipoen kangdjeng Soesoehoenan Komboel.

Tilas palenggahannipoen sartä tilas tapak ing larappan nalikä soedjoed sapoenikä pating ḍarekok.

Sélä poenikä sanget dipoen adjrihi tiang sertä kadame poeṇḍèn sähä panjadranannipoen tiang sakit.

Hetgeen beteekent:

XXXII.

ḌÉSA SAWO.

In de désa Sawo is een groote steen, breed en overal effen, zoo maar liggende onder een grooten tamarinde-boom.

Om dien steen is eene heining gemaakt van bamboe of van bamboe-vlechtwerk (beṭèk).

Hij is de oude zitplaats en bidplaats van Z. H. Soesoehoenan Komboel.

De sporen van het zitten en van den voorhoofd-druk bij het bidden zijn thans nog overal zichtbaar als eene holte.

De steen wordt door de menschen gemeden met heilige vrees, en werd poeṇḍèn en panjadranan, bij ziekte.

* * *

XXXIII.

ḌOESOEN GAḌING.

Ḍoesoen Gaḍing poenikâ tjelak ing mergi ageng ingkang saking Djeṭis ḍateng Ardjâ winangoen.

Ing mrikoe wonten wit kalâpâ ingkang pang gangsal (1). Kalâpâ poenikâ wiwit kâlâ roemiin ngantos sapriki namoeng oewoh satoenggal.

Wondéné wit kalâpâ poenikâ sapoenikâ dados pakahoelan nanging mboten kaṭah tiang ingkang ḍateng *ing mrikoe* sami amboetjalli sekar lan amborèhi pokking wit kalâpâ wahoe.

Hetgeen beteekent:

XXXIII.

DÉSA GAḌING.

De désa Gaḍing ligt vlak aan den grooten weg van Djeṭis naar Ardja winangoen.

Daar is een kokosboom met 5 takken.

Hij draagt, van vroeger af aan, tot nu toe maar één vrucht.

Thans is hij een voorwerp geworden voor het afleggen van geloften, maar er zijn niet velen (die daar komen).

(Maar) die daar komen, offeren er bloemen en smeeren borèh (welriekende zalf) op het gedeelte van den stam, waar die met de wortels samenkomt.

***

XXXIV.

ḌOESOEN KOETOE-KILÈN.

Ing satengahipoen sabin ḍoesoen Koetoe-kilèn, ingkang pernahipoen sakidoel ing ḍoesoen poenikâ wonten siti ingkang benṭak, ing pinggir dipoen pagĕri soeroe, nâmâ soeroe koebeng.

---

(1) Een afbeelding van dien boom met beschrijving komt voor in het Tijdschrift Teysmannia. Ook werd hij door mij geboekt in de Oudheidkundige reis van Madioen.

K.

Panggénan wahoe angker, nanging kénging kadamel sembajang istikâ menawi waktoe awis djawah ing mangsanipoen tiang nanem pantoen.

Hetgeen beteekent:

XXXIV.

DÉSA KOETOE-KILÈN.

Midden in de sawahs van de désa Koetoe-kilèn, die gelegen zijn aan den Zuidkant van de désa, is een stuk grond, dat gebarsten is.

Daar langs is een heining van kaktus gemaakt, genaamd soeroekoebeng.

De plaats is heilig (in den zin van: mag niet betreden worden) maar mag gebezigd worden voor het istika-gebed, wanneer er op het tijdstip van het padi-planten gebrek aan regen is.

(Aanteekening van het Woordenboek: sembajang (of salat) istika, gebed om regen bij lange droogte, door priesters gedaan op een open veld, waarbij men ganzen, eenden en kippen aan het schreeuwen brengt, en elkander met ḍawet gooit).

***

DISTRIKT POELOENG.

XXXV.

ḌOESOEN WAGIR-KIDOEL.

Ing ḍoekoeh Dersi ing ḍoesoen Wagir-kidoel wonten wit pelem ingkang langkoeng ageng nanging enḍèk, milâ dipoen namakaken pelem tjébol.

Wit poenikâ dados pakahoelannipoen baḍoet oetawi tanḍak soepados laris lan saged loetjoe.

Hetgeen beteekent:

XXXV.

DÉSA WAGIR-KIDOEL.

In het gehucht Dersi van de désa Wagir-kidoel is een

mangga-boom, die zeer dik en laag is, waarom hij (dan ook) pelem tjébol, de dwerg mangga genoemd wordt.

Deze boom is een voorwerp van geloften voor hansworsten en dansmeiden, om (daardoor) gewild en grappig te kunnen zijn.

***

XXXVI.

ḌOESOEN POEḌAK.

Ing sawingkingipoen pasanggrahan Poeḍak wonten wit nongkâ èndèk nâmâ nongkâ tjébol.

Poenikâ oegi kadamel pakahoelannipoen tanḍak toewin baḍoet kados déné kaseboet bab XXXV.

Hetgeen beteekent:

XXXVI.

DÉSA POEḌAK.

Achter de pasanggrahan van Poeḍak, staat een lage nangkaboom, genaamd nongkâ tjébol of dwerg-nangka.

Ook deze boom dient als plaats van geloften voor dansmeiden en hansworsten, zooals vermeld werd in XXXV.

***

XXXVII.

BALÉ BATOER.

Ing tengahipoen peken Ngebel wonten griâ ingkang dipoen damel kadjeng.

Tiang boemi nginten jen poenikâ tiban, awit kâlâ roemihin mboten wonten, — milâ sanget dipoen adji-adji tiang kaṭah.

Balé poenikâ dipoen damellaken griâ alit — poenikâ dados pakahoelannipoen tiang sakit toewin pandoeng.

Hetgeen beteekent:

XXXVII.

BALÉ BATOER.

Midden op de markt van Ebël is een *balé* (penḍâpâ) van hout.

De opgezetenen verkeeren in de meening, dat die balé uit den hemel is neergedaald, omdat ze vroeger niet bestond, — en ze wordt daarom buitengewoon vereerd.

Van deze peṇḍāpā werd een huisje gemaakt, en dat werd een plaats voor het doen van geloften voor zieken en voor dieven.

XXXVIII.

ḌOESOEN NGLINGI.

Ing ḍoesoen *mrikoe* wonten koetjoer ingkang njoember saking redi sélā nāmā „koetjoer-baṭārā."

Koetjoer poenikā kadamel pasirammannipoen tiang sakit.

Hetgeen beteekent:

XXXVIII.

DÉSA LINGI. [1])

In de désa Lingi is een watervalletje, dat ontspringt aan een rots, genaamd „koetjoer baṭārā," dat gebruikt wordt als badplaats voor zieken.

XXXIX.

ḌOESOEN BANARAN.

Ing ḍoekoeh Dompjong ḍoesoen Banaran wonten sélā sangaṇḍappipoen redi Koemitir, dipoen wastanni panjadranan goenoeng Koemitir.

Sélā poenikā kanggé panjadrannannipoen baḍoet soepados laris lan miṇḍak loetjoe.

Hetgeen beteekent:

XXXIX.

DÉSA BANARAN.

In het gehucht Dompjong van de désa Banaran is een steen aan den voet van den berg Koemitir, die genoemd wordt: de plaats der vereering van den berg Koemitir.

---

1). Wlingi? Red.

Deze plaats dient als panjadranan voor hansworsten, om daardoor gewild te zijn bij het publiek en een grappig voorkomen te kunnen aannemen.

***

XL.

ḌOESOEN POMAHAN.

Ing ḍoesoen Pomahan wonten kadjeng woengoe; kadjeng poenikâ dados papoenḍèn nâmâ Ngepoh, lan oegi dados pakahoelannipoen tiang sakit.

Hetgeen beteekent:

XL.

DÉSA POMAHAN.

In de désa Pomahan is een woengoe-boom, die een voorwerp van de hoogste vereering is onder den naam van Epoh, en die bovendien een plaats van geloften is voor zieken.

***

XLI.

ḌOESOEN GONDÅWIDÅ.

Ing ḍoesoen Gondawidâ wonten pasitèn tilas pertapan nâmâ Geḍong bliket.

Panggénan wahoe ing sapoenikâ dados pakahoelanning tiang ingkang kapéngin noenten-soegih.

Hetgeen beteekent:

XLI.

DÉSA GONDÅWIDÅ.

In de désa Gondawidâ is een stuk grond, dat eens een hermitage was, genaamd Geḍong-bliket.

Die plek is thans een plaats van geloften voor menschen, die verlangen spoedig rijk te worden.

***

XLII.

ḌOESOEN WAGIR-LOR.

Ing ḍoekoeh Poetjoek ḍoesoen Wagir-lor wonten oemboel bentèr.

Awit tojanipoen bentèr lan rahossipoen asin, tojå oemboel poenikå moeng kadamel padoesan tiang sakit labet, oeḍig lan sapanoengillannipoen.

Hetgeen beteekent:

XLII.

DÉSA WAGIR-LOR.

In het gehucht Poetjoek van de désa Wagir-lor is een warme bron.

Daar het water warm is en een zilte smaak heeft, wordt de bron alleen gebezigd als badplaats door menschen die wonden of huiduitslag of dergelijke ziekten hebben.

***

XLIII.

TELÅGÅ NGĔBĔL.

Ḍoesoen Ngĕbĕl ing soekoenipoen redi Wilis ingkang sisih kilèn. Panggénan poenikå kålå ing djaman kinå wonten wånå sadåjå, ananging sampoen dipoen enggèni tiang lan sampoen dipoen dĕggi bekel; — sampoen limrah watekkipoen tiang djawi ing dalem satahoen sapisan saben ḍoesoen adamel wiloedjengan oeroenan, kanggé wiloedjengan wonten grianipoen bekel oetawi pepoenḍèn inggih poenikå bersih ḍoesoen.

Wondéné maksoedipoen bersih ḍoesoen poenikå, ing ḍoesoen poenikå neḍå wiloedjeng ḍateng ingkang ambahoe reksa ḍoesoen poenikå, moegi-moegi pårå tiang ing doesoen *mrikoe* ginandjar wiloedjeng lan seger kawarassan sadåjå.

Anoedjoe ing satoenggiling dinten ing ḍoesoen Ngebel baḍé bersih ḍoesoen wonten poenḍènnipoen, lan ing waktoe poenikå wonten tiang mitoni anakkipoen, pårå tiang *ing mrikoe* moepakattan baḍé pados beboedjengan ḍateng wånå, soepados kénging kadamel bersih ḍoesoen toewin mitoni.

Ladjeng biḍal dateng wånå.

Ngantos wantji beḍoeg mboten wonten kéwan ketawis.

Awit saking sajahipoen pårå tiang wahoe kèndel linggih ing perbatang ingkang goemlèṭèk *ing mrikoe.*

Sadangoenipoen linggih lan omong kodjoer lalampahannipoen wonten satoenggiling tiang ambatjok perbatang poenikå awon nganggoer.

Sebab saking poenikå piambakkipoen kagèt amergi perbatang poenikå medal rahipoen, tiang sadåjå ladjeng sami ambatjok, ladjeng soemerep jen barang poenikå dédé kadjeng, satemennipoen kéwan.

Tiang wahoe ladjeng menḍet daging kabektå mantoek ḍateng grianipoen piambak-piambak kadamel wiloedjengan.

Ing nalikå tiang èstri ramé sami oetjal-oetjal, wonten laré miskin ḍateng, warninipoen awon lan penganggénipoen oegi awon, ngemis dateng tiang poenikå, ananging sampoen ingkang njoekani witjanten manis kémawon mboten, namoeng noenḍoeng ingkang poeroen; namoeng tiang èstri sepoeh ingkang welas njoekanni sekoel såhå lawoeh sawontenannipoen.

Sasampoenipoen mekaten laré poenikå ladjeng witjanten sanget ing panrimahipoen lan meling ḍateng tiang sepoeh poenikå, witjantennipoen, jèn sakeḍap malih *ing mrika* wonten tojå ageng ndikå noempak lesoeng lan ambektå énṭong kanggé welah.

Sasampoenipoen meling mekaten poenikå késah saking panggénan poenikå, kaladjeng dolannan kalian laré kaṭah ingkang sami baḍé slamettan bersih ḍoesoen ingkang tjelak kalian grianipoen tiang èstri sepoeh poenikå.

Laré ingkang ngemis poenikå ladjeng nantjebbaken sådådjaler ing siti sartå ladjeng ngakèn andjebol ḍateng laré-laré, sinten ingkang saged dipoen kèn mragad laré miskin wahoe minongkå epahipoen, nanging mboten wonten satoenggaltoenggallå ingkang saged andjebol.

Kabar poenikå kapireng sadåjå tiang ingkang saweg ramé-ramé wiloedjengan bersih ḍoesoen poenikå.

Ladjeng wonten ingkang sami ḍateng *ing mrikoe* baḍé njatakaken bab poenikå, ladjeng sami pitakèn ḍateng poen miskin, witjantennipoen: åpå opahmoe marang akoe jèn akoe bisä andjebol sada iki?

Wangsoelannipoen: goeloekoe awèh ko belèh, nanging jèn ora bisä åpå opahmoe marang akoe?

Wangsoelannipoen: awakkoe dak pasrahaké ing kowé. Tiang poenikå ladjeng andjebol sådå-djaler wahoe gantos-gantos, nanging tampå damel, witjantennipoen: »djebollen déwé, awit akoe kabèh wis roemongså ora bisä nglakonni, awit såkå abotté!

Poen miskin ladjeng andjebol sådå-djaler kalian gampil, lan witjanten, jèn piambakkipoen Baroe-kliṇṭing, inggih poenikå kadjeng ingkang dipoen kinten kadjeng, lan ingkang sampoen dipoen toegelli dagingipoen kanggé bersih ḍoesoen lan mitonni; lan sapoennika baḍé males kasoesahan.

Ing sakeḍap nètrå wonten tojå ageng medal wiar lan lebet ing tilas sådå-djaler poenikå.

Inggih poenikå moela-boekanipoen wonten telågå Ngebel lan sanalikå poenikå laré miskin poenikå ladjeng moesnå.

Tiang-tiang ingkang wiloedjengan bersih ḍoesoen lan ingkang sami ngoesir poen miskin kaṭah ingkang pedjah kèrem ing telågå.

Wondéné tiang èstri sepoeh, ingkang kaseboet ing inggil, sareng soemerep, jèn wonten toja ageng ḍateng, énggal-énggallan noempak lesoeng kadjeng djatos kalian ambektå énṭong kanggé kemoeḍi — ing wasånå wiloedjeng.

Ing wektoe poenikå ngantos pinten-pinten tahoen laminipoen tiang Ngebel mboten wonten ingkang poeroen noempak bahitå kadjeng djatos ing telågå Ngebel, awit njamèni lesoeng ingkang dipoen toempakki tiang èstri sepoeh poenikå,— nanging sapoenikå kénging oegi.

Ing talågå Ngèbèl kaṭah oelam, nåmå: ngongok.

Hetgeen beteekent:

XLIII.

HET MEER VAN ÈBÈL.

De désa Èbĕl, gelegen aan de Westzijde van den voet van het Wilis-gebergte, was oudtijds geheel en al bosch, maar (nu) is het door menschen bewoond en is er een désa-hoofd aangesteld.

Het is een algemeen gebruik bij de Javanen, dat ze in elke désa, eens in het jaar een offermaaltijd aanrichten, die door algemeene bijdragen gevormd wordt, in het huis van het désa-hoofd dan wel ter plaatse van de poeṇḍèn.

Dat is de maaltijd ter désa-reiniging.

De bedoeling daarmee is een offer, waarmeê voor de désabewoners voorspoed wordt afgebeden van den beschermgeest der désa, opdat een ieder daar moge worden begiftigd met welzijn, opgewektheid en gezondheid.

Op zekeren dag zou de jaarlijksche offermaaltijd worden gehouden in de désa Èbĕl, bij de poeṇḍèn, en bij die gelegenheid was er ook iemand, die een feest voor zeven-maandsche zwangerschap gaf.

De lui daar kwamen eenstemmig overeen, om wild te gaan zoeken in het bosch, dat zou kunnen dienen als gerecht bij den offer-maaltijd en voor den maaltijd van de zeven-maandsche zwangerschap.

Daarop trokken ze naar het bosch.

Tot aan de *beḍoeg* (het slaan van de groote trom in de moskee, om 12 uur 's middags, ter aankondiging van het gebed *loehoer*) was er geen wild te ontdekken, en, van vermoeienis, zetten de jagers, om uit te rusten, zich neer op een boomstam, die daar duidelijk zichtbaar op den grond lag.

Terwijl ze daar zoo zaten, of lang uit lagen te keuvelen, was er een van het gezelschap, die, uit tijdverdrijf, in den stam hakte.

Toen deze van verbazing opschrikte, omdat er bloed kwam uit den stam, hakten ze daarop allen, en bespeurden, dat die (gewaande) stam geen hout was, maar in werkelijkheid een dier.

Daarop namen ze het vleesch er van en brachten dat huiswaarts, een iegelijk naar zijn eigen huis, om er (zijn aandeel in) den offermaaltijd meê te bereiden.

En terwijl daar nu het vrouwvolk lustig aan 't kokerellen was, was er een knaap, leelijk van uiterlijk en sjofel gekleed, die een aalmoes vroeg aan die menschen, maar, laat staan dat ze hem niets gaven, zelfs geen vriendelijk woord hadden ze voor hem over, — ze joegen den vrijpostigen jongen eenvoudig weg.

Alleen een oud vrouwtje had deernis met hem, en gaf hem gekookte rijst met toebehooren, zooveel er was.

Daarop gaf de jongen zijn innige dankbaarheid te kennen, en zei (ook) aan het vrouwtje: nog een oogenblik, en er zal overstrooming zijn hier, maar klimt gij op het rijstblok en neem den rijstlepel meê als roeispaan.

Nadat hij dat gezegd had, ging hij heen, en mengde zich onder de spelende jongens, die deel zouden nemen aan den offermaaltijd, vlak bij de woning van het oude vrouwtje.

De bedeljongen stak daarop een nerf van een arèn-blad in den grond en daagde de jongens uit, om het los te rukken; die het kon, zou eene belooning krijgen door den bedeljongen te bekostigen.

Maar niemand van de jongens was in staat, om de sadadjaler uit den grond te rukken.

Dat relletje werd gehoord door allen, die in luidruchtige stemming deelnamen aan het reinigings-feest, en zoo kwamen er dan ook, die zich wilden vergewissen van de juistheid van het gerucht.

En die vroegen aan den bedeljongen: „wat geef je me, als ik de *sâdà* er uit trek?" — waarop hij antwoordde: „dan mag je mijn hals afsnijden, maar als je 't niet kunt, wat geef je mij dan?"

„Dan geef ik je mijn lichaam, om er meê te doen of te laten, wat je maar wilt" (was het antwoord).

Daarop rukten ze er aan, bij beurten, maar zonder succes.

„Trek hem er zelf uit!" zeiden ze tot den bedeljongen, want we voelen dat we 't niet kunnen, dat 't te moeielijk is."

De jongen trok er de sådå uit met gemak, en zei: ik heet Baroe-klinṭing; ik ben de stam, die voor een boom werd aangezien; waarvan je het vleesch hebt afgekapt ter viering van de désa reiniging en van de 7 maandsche zwangerschap.

Nu zal ik wraak nemen op het leed (dat je me hebt aangedaan) in een oogwenk zal er eene overstrooming komen opzetten, groot en diep, uit het gat, waarin de sadadjaler stak.

(Dat nu is de oorsprong van het meer van Ĕbĕl).

Op het zelfde oogenblik (dat hij dit gezegd had) verdween de bedeljongen.

Velen van de feestvierenden, die den bedeljongen hadden weggejaagd, verdronken in het meer.

Zoodra het oude vrouwtje, boven gemeld, zag, dat de overstrooming kwam opzetten, besteeg ze met spoed het rijstblok van djati-hout, nam den rijstlepel meê als roer, — en werd ten slotte gered.

Van dat tijdstip af aan tot heel vele jaren daarna, durfden de inwoners van Ĕbĕl geen schuitje van djati-hout bestijgen, omdat 't (naar hunne opvatting) gelijk stond aan het rijstblok, dat door het oude vrouwtje bestegen werd.

Maar tegenwoordig mag het weêr.

(In het meer van Ĕbĕl is veel visch „ngongok" genaamd).

***

DISTRIKT DJÉBÈNG.

XLIV.

REDI LOWÈNG.

Ing salebetting onderḍistrik Slahoeng wonten redi alit satoenggal nåmå redi Lorèng.

Ing sanginggillipoen wonten pasaréjannipoen Radèn Mas Toemenggoeng Djåjå Nagårå, roemihin boepati Gaḍing.

Gaḍing poenikâ sapoenikâ dados ḍoesoen toemoet ḍistrik Ardjâ winangoen.

Pasaréjan poenikâ doemoegi samangké dados pakahoelannipoen tiang ingkang waras saking sakit.

Tiang-tiang ingkang ḍateng gaḍah kahoel wonten *mrikoe* wonten ingkang mragad méndâ adamel wiloedjengan lan wonten ingkang ambektâ sekoel salawoehipoen saking griâ, lan wonten oegi tiang wiloedjangan *ing mrikoe* kanggé njoewoen dongâ soepados énggal angsal pangkat priaji sâhâ babahoe-ḍoesoen.

Hetgeen beteekent:

XLIV.

HET LORÈNG-GEBERGTE.

In het onderdistrikt Slahoeng is een heuvel, Lorèng genaamd.

Bovenop is het graf van R. M. T. Djâjânagârâ, voormalig Regent van Gaḍing.

Dat Gaḍing is thans een désa, sorteerende onder het distrikt Ardjâ winangoen.

Dat graf is tot den huidigen dag een voorwerp van geloften voor menschen, die hersteld zijn van eene ziekte.

Van de lui, die hier komen, om eene gelofte in te lossen, slachten sommigen een schaap voor een offer-maaltijd; er zijn anderen, die gekookte rijst met toebehooren meebrengen van huis, om daarmeê eene eerbiedige voorbede af te smeeken, opdat men spoedig een rang van ambtenaar verkrijge, of lid van het désa-bestuur moge worden.

***

XLV.

ḌOESOEN MENGGARÉ.

Ing ḍoesoen Menggaré wonten koeboerannipoen Kjahi Djâjâ lan Kjahi Rajoeh, ingkang dados satoenggilling tjoengkoep oetawi geḍong, lan wonten malih koeboerannipoen embah Madoekârâ.

Koeboeran poenikâ dados poepoeṇḍèn toewin pekahoelannipoen tiang sakit.

Tiang njadran *ing mrikoe* saben dinten djoemoewah.

Hetgeen beteekent:

XLV.

DÉSA MENGGARÉ.

In de désa Menggaré is een graf van Kjahi Djâjâ en Kjahi Rajoet (te zamen) in één tjoengkoeb of steenen huisje.

Ook is er het graf van grootvader Madoekârâ.

Die graven zijn poeṇḍèn en pakahoelan voor zieken.

Men komt er een offermaaltijd geven (als bij de graven van voorouders of oudere bloedverwanten (njadran) op elken Vrijdag.

XLVI.

ḌOESOEN SANÉPÅ.

Ing ḍoekoeh Sokâ ḍoesoen Sanépâ wonten setoenggilling wânâ ingkang wit-wittanipoen warni-warni kadostâ: asem, waroe, prih, kapoek, ḍoṇḍong lan sapanoenggillannipoen.

Wânâ poenikâ angkër sanget, taṇḍanipoen mekaten: kadjengipoen sakeḍik kémawon mboten kapeṇḍet oetawi katoegel tiang.

Oepami wonten tiang poeroen anggaŋggoe, amasṭi sanalikâ édan oetawi sakit ngantos dados pedjahipoen.

Hetgeen beteekent:

XLVI.

DÉSA SANÉPÅ.

In het gehucht Sokâ van de désa Sanépâ is een bosch van allerlei boomen, zooals tamarinde, waroe, prih, kapoek, ḍoṇḍong enz.

Dat bosch is zeer heilig, en dat blijkt wel daaruit, dat er geen enkel stuk hout uit wordt weggehaald, of daarin gekapt wordt.

Mocht er iemand zijn, die er in morrelt, dan wordt hij vast en zeker gek, of krijgt een ziekte waar de dood op volgt.

***

XLVII.

ḌOESOEN NGASINAN.

Ing ḍoekoeh Semèn ḍoesoen Ngasinan, ḍistrik Ardjâ winangoen wonten koeboerannipoen Kjahi Samèn, ingkang dipoen geḍong kalian banon lan apajon-genḍèng.

Koeboeran poenikâ kanggé panggénan paneḍanan dongâ kalian wiloedjengan kanggé tiang-tiang ingkang baḍé ngeni oetawi meṭik pantoenipoen ing sabin, moegi-moegi pantoenipoen wiloedjeng saking donganipoen Kjahi ingkang kakoeboer poenikâ.

Hetgeen beteekent:

XLVII.

DÉSA ASINAN.

In het gehucht Semèn van de désa Asinan, distrikt Ardjâ winangoen is een graf van Kjahi Semèn, waarover een huisje gebouwd is van steen en met pannen gedekt.

Dit graf is de plaats, waar men de voorbede afsmeekt, met een offermaaltijd voor menschen, die padi gaan snijden op de sawah's of er padi gaan plukken, opdat er niets aan de padi moge ontbreken, en wel krachtens de voorbede van den Kjahi, die daar begraven ligt.

***

XLVIII.

ḌOESOEN KEPOEH-IDJO.

Ing ḍoekoeh Pakèl ḍoesoen Kepoeh-idjo, distrikt Sâmârâtâ wonten satoenggilling soember nâmâ Bèdji Pakèl.

Bèdji poenikâ wonten sangaṇḍappipoen beṇḍâ, gentoengan, gajam, djamboe, lan sanès-sanèssipoen.

Wondéné tojâ poenikâ bening sanget lan kahanggé panedanan dongâ pakahoelan.

Hetgeen beteekent:

XLVIII.

DÉSA KEPOEH-IDJO.

In het gehucht Pakèl van de désa Kepoeh-idjo, van het distrikt Sâmârâtâ is een bron, genaamd bèdji (beek) Pakèl.

Die beek bevindt zich onder bendâ, gentoengan-, gajam-, djamboe- en andere boomen. Het water is zeer helder.

De beek is de plaats voor het afsmeeken van eene voorbede en voor het afleggen van geloften.

Over de Maleische woorden hati, limpah, djantoeng

DOOR

C. W. J. WENNEKER.

Bij het aangeven van de beteekenis van deze drie Maleische woorden, die ook in het Javaansch worden gevonden, heerscht in de groote, gezag hebbende woordenboeken onzekerheid of liever gezegd onjuistheid. Wij willen trachten die zaak tot klaarheid te brengen.

Laten wij met het eerstgenoemde woord beginnen.

Het woord *hati* beteekent in eerste en eigenlijke beteekenis lever en niets dan lever, namelijk alleen dat ingewand dat bij mensch en dier lever wordt genoemd.

Hati wordt ook èn in het Maleisch èn in het Javaansch overdrachtelijk gebruikt voor gemoed en ook om vele gevoelens van onze gemoedsgesteldheid uit te drukken. Men bedient zich dan van een beeld, maar men dient goed te begrijpen, dat bij al de Maleische en ook de Javaansche uitdrukkingen, waarin het woord *hati* overdrachtelijk wordt gebruikt de beteekenis van lever ten grondslag ligt. In die beide talen is dus de lever het zinnebeeld van de gemoedsgevoelens, evenals bij ons en nagenoeg bij alle volkeren het hart van die gevoelens het zinnebeeld is.

Hati beteekent dus enkel en alleen lever in eigenlijken zin, waar spraak is van het lichaam, en in overdrachtelijken zin, waar het de gevoelens van het gemoedsleven geldt.

In verdere afgeleide beteekenis dient het woord *hati* ook

om het zachte merg van boomen aan te duiden, in tegenstelling van *teras*, wat het harde merg aangeeft.

Wanneer nu de meeste woordenboeken als beteekenis van *hati* ook opgeven hart in den eersten en eigenlijken zin (vergelijk bijv. Maleisch-Nederlandsch woordenboek van H. Von de Wall uitgegeven door H. N. van der Tuuk), al voegt men er dan ook bij *zelden*, dan is dit onjuist en vindt alleen verklaring in de verwarring der beide verschillende zinnebeelden.

Limpah beteekent milt, niets dan milt en volstrekt niet lever, zooals men toch in alle woordenboeken met eene vasthoudendheid, eene betere zaak waardig, vindt opgeteekend.

Laat ik u de waarheid van deze bewering bewijzen. Wanneer er bijvoorbeeld 's morgens lever op tafel staat en gij zegt aan uw bediende om u *limpah* aan te geven, dan verstaat hij u niet, of zoo hij misschien begrijpt wat u bedoelt en hij de stoute schoenen durft aantrekken, dan zal hij u zeggen dat hetgeen op den gevraagden schotel ligt *hati* is, en dat door *limpah* een ander ingewand wordt bedoeld, namelijk de milt. Men zou dit overal in de Oost tot antwoord bekomen.

Zoo wij nu wederom in gezaghebbende woordenboeken het woord milt door *anak limpah* en *limpah ketjil* vertaald vinden, dan is dit naar onze bescheiden meening onjuist; er bestaat in de koe geen *anak limpah* of *limpah ketjil*, maar eenvoudig *limpah*, d. i. de milt.

Djantoeng is het woord dat overeenkomt met ons Hollandsche woord hart in eerste en eigenlijke beteekenis, dus anatomisch als lichaamsdeel en dat wel als het edelste orgaan van den mensch. Het woord hart wordt in het Hollandsch in overdrachtelijken zin gebruikt voor gemoed en voor al de edele gevoelens van dat gemoed en voornamelijk als zinnebeeld der liefde; in dien overdrachtelijken zin kent het Maleisch en het Javaansch geen hart, maar slechts de lever.

In het dagelijksch gebruik leveren die overdrachtelijke uitdrukkingen in het Maleisch en het Hollandsch geen moeielijkheid op, al zijn de beelden waaraan die uitdrukkingen zijn ontleend verschillend. In het Maleisch spreekt men dus van *hati betoel*, *hati besar*, *hati moerah*, evenals men in het Hollandsch van een oprecht, een grootmoedig, een milddadig hart spreekt, doch zoo men den Maleier die zinnebeeldige uitdrukkingen aanschouwelijk zou willen maken door de beeltenis van een hart, zooals men soms de liefde voorstelt door een hart, dan zou hij aanstonds, dat zinnebeeld ziende, niet meer spreken van *hati*, maar dan zou hij uitroepen: dat is *djantoeng*.

De waarheid is dus dat Maleier en Javaan tot zinnebeeld van edele en onedele gevoelens des gemoeds, van deugden en ondeugden de lever kiezen, die door hen *hati* wordt genoemd, terwijl wij voor zinnebeeld van dit alles het hart nemen wat zij in hunne taal *djantoeng* noemen.

Het zou mij dunkt een schrede zijn op den goeden weg zoo voortaan in de woordenboeken *hati* door lever, *limpah* door milt en *djantoeng* zooals reeds gebeurt, door hart werd vertaald, met dien verstaande dat de overdrachtelijke en zinnebeeldige uitdrukkingen waarvoor Maleiers en Javanen *hati* gebruiken, door ons om wille van de verschillende metaphora door het Hollandsche woord hart worden weergegeven.

Weltevreden, 7 Januari 1909.

Redactioneel naschrift op het voorgaand artikel,

DOOR

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON.

(Met een plaat).

Het zal wellicht niet overbodig zijn aan het vorenstaande eenige anatomische en taalkundige opmerkingen toe te voegen tot ondersteuning van de gedane mededeeling, welke alleszins de aandacht der Indonesische lexicographie schijnt te verdienen.

Het euvel toch, waaraan vele van onze meest verdienstelijke woordenboeken lijden, is, dat zij te eenzijdig op de toegankelijke litteratuur zijn opgebouwd, en er vaak te weinig met de levende praktijk en de gegevens, welke deze bieden kan, is rekening gehouden.

Vandaar dat vele lexicografen niet alleen elkander, doch ook zichzelven tegenspreken zoodra het gegevens geldt, die slechts op het veld, in het woud of in de keuken zijn te krijgen.

Elke poging om zulk een lexicografische crux tot klaarheid te brengen verdient belangstelling en verificatie.

In het belangwekkende samenvattende werkje van Prof. Dr. Renward Brandstetter, getiteld „Ein Prodromus zu einem vergleichenden Wörterbuch der Malaio-Polynesischen Sprachen" wordt aan de Indonesische equivalenten van het woord „hart" op pag^s^. 47—51 eene opzettelijke beschouwing

gewijd. Daar deze geleerde zich bij zijne navorschingen en vergelijkingen tot het in geschrifte toegankelijke heeft moeten bepalen, ligt het voor de hand dat hij er niet in slagen zou om de zich hierbij voordoende moeilijkheid tot klaarheid te brengen. Als materiaal geeft hij het volgende:

Tagaleesch:	*atai* = lever; *hati* = binnenste.
	poso = hart.
Bisajaasch:	*atai* = lever.
	kasing-kasing = hart:
	poso = plantenhart.
Makasaarsch:	*ati*, *ate* = lever.
	id. *id.* = hart.
	dokèq = hart.
	lèmpang = lever.
Javaansch:	*ati* = lever.
	id. = hart.
	djantoeng = pisangknop.
	rempeloe = lever.
Madoereesch:	*atè* = lever.
	id. = hart.
	kol-tongkolan = hart.
Maleisch:	*hati* = lever.
	id. = hart.
	djantoeng = hart.
	limpa = lever.
	teras = kernhout.
Menangkabausch:	*hati* = lever.
	id. = hart.
	djantoeang (schriftelijk: *djantoeng*) = hart.
	tarèh (schriftelijk: *taras*) = kernhout.
Dajaksch:	*ataï* = hart.
	bantowong = hart.
	puso = knop.
Bataksch:	*puso-puso* = lever.
	atè-atè = hart.
	toras = kernhout.

Atjèhsch: *atè* = lever.
id. = hart.
djantong = hart.
Malagasisch: *aty* = lever.
id. = binnenste.
Oud-Malagasisch: *fo* = hart, ook van planten.
Kawi: *twas* = hart, *angen* = hart.

Het wekt geen verbazing, dat deze vergelijking genoemden taalvorscher tot eene conclusie leidt als geformuleerd op pag. 49 sub C, hierop neerkomende, dat *atai* in de meeste van deze talen zoowel „hart" als lever" beduidt, waaruit dan verder weer wordt afgeleid, *dat men dit wellicht zoo zou willen verklaren, dat die gelijkstelling heenwijst naar een oerouden toestand, toen men zich van de inwendige deelen des lichaams nog geen duidelijk denkbeeld maakte.*

Het is inderdaad verleidelijk zoo iets maar op een overouden toestand te schuiven, waaromtrent men niets weet, doch de door den schrijver van de Mededeeling gegeven oplossing van de verwarring, dat deze namelijk uit eene verwisseling van letterlijke en figuurlijke beteekenis gegroeid zou zijn, komt wel zoo aannemelijk voor.

Laten wij bij ons onderzoek allereerst de praktijk om licht vragen.

Het verleden latende voor wat het is, kan dit onderzoek al dadelijk doen blijken dat er in het heden bij de spraakmakende gemeente nog geene onzekerheid bestaat tusschen zoo in het oog vallende organen van het dierlijk lichaam als »hart", »lever" en »milt." Ieder Javaan, die in het dagelijksch leven gelegenheid vindt zich met de sectie van dieren bezig te houden, zooals de huismoeder en de slager, evenzeer als de Inlandsche carnivoor, zal zonder dwalen in het geopende dierenlichaam aan het »hart" den naam geven van *djedjantoeng*, aan de »lever" dien van *ati*, en aan de »milt" dien van *limpa*.

Op nevengaanden lichtdruk geeft I het situ-praeparaat

I. III. 1. Strottenhoofd. 2. Luchtpijp. 3. Longen. 4. Hart. 6. Slokdarm. 8. Maag. 9. Lever. 12. Darmen. 14. Endeldarm. 15. Nier. 17. Blaas.

II. Djantoeng pisang.

van een Mus rattus, waarbij de maag met de lever naar de rechterzijde des lichaams is omgeklapt, terwijl III een soortgenoot doet zien, waarvan maag en ingewanden verwijderd zijn, terwijl de beide longen achter het hart en de beide leverbladen daar beneden plat zijn uitgespreid. In I is met het cijfertje 1 gemerkt het strottenhoofd, met 2 de luchtpijp, met 6 de slokdarm, met 4 het hart. De bladvormige deelen daaromheen en daarachter (rechts, gemerkt 3) zijn de longen. Met 8 is de maag aangeduid, waar in breede plooien de leverklappen 9 overheen huiven.

Het cijfer 15 staat op een nier, terwijl een deel der darmen met 12 genummerd is.

Op III zijn duidelijk te onderkennen: het hart als een vooruitstekende conus, de beide longen, twee leverbladen en een nier daaronder.

De plaatselijk (te Buitenzorg) bij eene runderslachterij verkregen gegevens omtrent het daar gebruikelijke Soendaneesch, en het door de nabijheid van Batavia mede niet onbekende dialect van het Maleisch, dat we als Bataviaasch-Maleisch zouden kunnen kenschetsen, toonen het volgende:

Nederl.	Soend.	Bat.-Mal.	Op I genumm:
1. het hart	djadjantoeng	djantoeng.	4.
2. de lever	hatè	ati.	9.
3. de galblaas	hamperoe	amperoe.	
4. de gal	id.	id.	
5. de longen	gegembos	bajah.	3.
6. de nieren	gigindjel	gindjel.	15.
7. de milt	kali-lipa*)	limpa.	
8. de dunne darm	tamboesoe	iso moeda.	
9. de dikke darm	tamboesoe kolot	iso toea.	12.
10. de endeldarm	pipitjoengan	pitjoengan of bol.	14.

*) Het tweede deel van deze samenstelling beantwoordt aan *limpa* in andere talen. Voor het eerste vergelijke men: *kalikiben* = 'n steek in de zijde hebben; *kaligata* = 'n jeukerige huiduitslag.

Nederl.	Soend.	Bat.-Mal.	Op I genumm.
11. rundermaag			
1ste maag	babat	babat.	
2de „	lalamakan	lalamakan.	
3de „	babat galeng	babat galeng.	
12. vogelmaag	hampela	ampela.	
13. de slokdarm	genggerong lölös	tenggorokan lemes.	6.
14. de luchtpijp	genggerong	tenggorokan.	2.

In deze *anatomische gegevens* vergist men zich niet, en daarbij is van geene onzekerheid of aarzeling sprake.

Voor het Javaansch vindt dit, voor zoover ik dit persoonlijk heb kunnen nagaan — en dit is over een groot deel van Java — volkomen bevestiging.

Djedjantoeng (soms afgekort tot *djantoeng* *) is „hart"; *ati* is „lever"; *amperoe* of *rempeloe* „galblaas"; **) *limpa* „milt"; *gindjel* „nieren"; *oesoes* (soms *iso*, doch dan in het bijzonder van wat in de Inlandsche talen „jonge" darmen genoemd wordt) „darmen"; *ebol* „endeldarm"; *gorogan* „strot"; *impés* „blaas."

Wanneer wij hierbij de termen, waar het hier meer in het bijzonder om gaat, n. l. *ati* en *djedjantoeng* wat nauwkeuriger bezien, dan blijkt aanstonds het volgende:

Djedjantoeng is eene reduplicatie van *djantoeng*, en dit laatste is de naam van de bloemknop van de pisang, die zich aan het omgebogen einde van de vruchtsteel bevindt. De geredupliceerde vorm opvattende als „gelijkende op" zulk een *djantoeng*, is de naam zeer toepasselijk te

(*) Ten aanzien van het grammatisch verschijnsel dat reduplicatie wordt geheeten is het Javaansch Nederlandsch-Handwoordenboek ver van nauwkeurig; dikwijls worden slechts de afgekorte vormen opgegeven.

(**) Voor „gal" worden dezelfde woorden gebruikt. De term „koewoja" die hiervoor ook wel wordt opgegeven, wordt voor zooveel mij gebleken, slechts gebruikt als aanduiding van een ziekte-toestand met leveropzetting als bij malaria plaats vindt. In het stellen van een diagnose bij inwendige ziekten is de Inlandsche leek trouwens al even onbedreven als de Westersche profaan.

achten. *)

Fig. II geeft zulk een *djantoeng gedang* (of *djantoeng pisang* Kr.) te zien, die wat meer ineengedrongen gedacht (er is bij de keuze van het object niet opzettelijk naar gelijkenis gezocht, doch er zijn ook wel meer gedrongen exemplaren) wel een zekere gelijkvormigheid aanbiedt, en in elk geval een vrij wat juister beeld geeft, dan wat in de gangbare Europeesche kunstuitingen als zoodanig gekozen wordt.

Het hart wordt ook op eene gelijksoortige wijze als het ware in het lichaam opgehangen gevonden. Evenals de uit vleezige schubben bestaande *djantoeng*, heeft ook het hart eene zekere consistentie, ja in het binnenste van het geopende dierenlichaam is onder de organen deze holle spier wel het meest vast. Daarnaast is de »lever", zooals ook de Hollandsche naam uitdrukt (immers verwant met glibberig, kleverig enz. zie Franck's Nederl. Etym. woordenboek), het »weeke" binnenste te achten.

Vooral bij vogels, als kip en eend, waar het middenrif, **) dat anders buik- en borst-holte scheidt, nagenoeg wegvalt of althans slechts door enkele vliezige deelen vertegenwoordigd wordt, zijn hart en lever vlak bijeen, vormen te zamen als het ware het »binnenste" van het dier, en wel respectievelijk het »harde" en het »zachte" binnenste.

(*) Dr. G. A. J. Hazen vestigt mijne aandacht nog op *puso'* in het pas verschenen Tontémboansch-Nederlandsch woordenboek, dat 1°. hart (Sang *pepuso*) en 2°. (niet de pisangbloemknop, maar) de mannelijke bloemkolf van den arènpalm (Sang. *puso*) of ook de jonge maisvrucht beteekent.

Voor het Sangireesch gaat, hetgeen hierboven voor de reduplicatie gezegd werd, dus evenzeer op. Ten aanzien van de beteekenis van *puso'* in de Archipel-talen geeft het gezegde mij nog aanleiding te verwijzen naar het artikel „*pusuh*" in het, naar gehoopt wordt, spoedig verschijnende 4e deel van V. d. Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, waar men onder meer leest = *gesloten* v. e. bloem; *bloemknop* onder dan *bŭk*, zeer vaak bij uitnemendheid *de bloem van de pisang* (Bicol en Tagaleesch *puso*). . .

. . . (vgl. Bug. *uso*, Tagaleesch *puso*, Ibanag *futu*, de *pisangbloem* en het hart).

(**) Het is mij niet bekend dat dit wordt onderscheiden of althans met een eigen naam benoemd. De opgave van H. van de Wall in zijne „Hollandsch-Maleische woordenlijst ten dienste van Geneeskundigen": „sekka[t] antara dada dengngan peroet" lijkt mij van Westersche constructie.

Met *ati* als dit »zachte binnenste" correspondeeren dan ook in het Javaansch *ati* als het zachte merg van sommige planten; *atinmg tangan* de »muis van de hand"; *atining sikil* de »zachte binnenzijde van den voet". Eveneens vinden we dit begrip terug in „*atèn-atèn*" de »zachte deelen, welke weggesneden worden van den binnenkant der bamboe splijtsels (*wilah pering, wilah deling*)", tegenover de harde buitenschil (*koelit*), welke voor duurzame vlechtreepen wordt benut.

Met ons »hart" correspondeert het harde kernhout der meeste dicotylen, in het Maleisch *teras* genaamd, zooals de steller van de mededeeling hierboven niet verzuimt te vermelden. In het Javaansch heet dit kernhout *galih*, in het Soendaneesch *galöh*.

Dit *teras* verliep volgens de RGH-wet (of Eerste van der Tuuksche klankwet) in het Javaansch tot *twas* en *tos*, waarvan het eerste, later vaak vervormd tot *tyas* (vermoedelijk op grond van eene orthografische misduiding), de beteekenis »hart" erlangde, en het tweede die van »hard" behield in *atos* en *tosan* (Kr. van *baloeng* = beenderen en van *wesi* = ijzer). Het Soendaneesch kent nog *töas* als »hard".

In beide talen zijn vormen van »*galih*" in gebruik om »hart" aan te duiden, — maar vooral in de figuurlijke beteekenis van »gemoed", »inborst", »besef" en „gedachten".

Hiermede zijn we dan van het eerste deel dezer opmerkingen, welke den anatomischen kant van de zaak betroffen, op het tweede gedeelte gekomen, den figuurlijken zin, welke aan de besproken woorden moet worden gehecht.

En met de aanwijzing dat *galih* en *twas*, welke toch immers het „harde" binnenste moeten aanduiden, als zetel des gemoeds worden beschouwd, schijnt de opvatting in de meeraangehaalde mededeeling hierboven, dat de Indonesiërs in afwijking van de Westerlingen het gemoed niet in het „hart" maar in de „lever" (het „zachte" binnenste) zouden doen zetelen, geheel in strijd.

Nochtans noemt de schrijver het, en mijns inziens terecht, een onmiskenbaar feit, dat in de Inlandsche talen, waarin

ati anatomisch de „lever" aanduidt, bijna steeds de aandoeningen des gemoeds daarmede in verband worden gebracht.

Het schijnt der moeite waard ook dit punt eens wat nader te bezien.

Dit doende valt al dadelijk op, dat in den loop der tijden op grond van de gangbare mensch- en wereldbeschouwing verschillende punten van het menschelijk lichaam als het hoofdorgaan of de zetel van het Bewustzijn zijn beschouwd.

Terwijl de eerwaarde schrijver van de Mededeeling hiervóór in overeenstemming met het overgeleverde Westersche spraakgebruik nog steeds het „hart" als de zetel des gemoeds aanmerkt, is er door hetgeen we de materialistische strooming in het Westen zouden kunnen noemen, al meer dan honderd jaren met deze opvatting afgedaan.

Het „denken" wordt er thans als het allerhoogste in den Mensch aangemerkt, en als zetel daarvan beschouwt de materialistische of „natuurwetenschappelijke" physiologie de hersenen.

Wanneer dus nog van „neigingen des harten", van „hart voor iets hebben", van „hartelijkheid", „hartzeer" en al dergelijke zaken des gemoeds gesproken wordt, dan beschouwt bedoelde richting dit als beeldspraak, poëtische reminiscensie uit de Middeleeuwen, doch uit wetenschappelijke terminologie te bannen.

Gaan wij nog wat verder terug, dan blijkt uit de taalkundige gegevens van het geheele Arische ras, dat dit ras steeds het „hart" als de zetel van het bewustzijn erkend heeft.

In het Sangskret *) beantwoordt „hred" en „hredaja" (hoezeer daarmede naar gangbare opvatting der Westersche orientalisten etymologisch niet in verband te brengen) aan ons „hart", en dat dit van ouds als de zetel des gemoeds, evenzeer van de gedachten als van het hoogst bewustzijn, werd aangemerkt, staat genoegzaam vast en is licht met

*) Bij de spelling ook der S. woorden is de Ned. Indische standaard gevolgd, zoodat de palatalen door toevoeging van j, de lingualen door een stip onder de letter en de anuswara door het geassimileerde schriftteeken zijn weergegeven. Een e zonder verdere aanwijzing is ook in Sangskretwoorden stom.

een paar sprekende voorbeelden te demonstreeren. Zoo is daar blijkens Bhagawad gitâ, 4de samenspraak, vers 42, de „twijfel" (welke de denkrichting die slechts psychologie als bijwagen van de physiologie kent toch zeker als een typische vertegenwoordiger van de hersenwerkzaamheid zal beschouwen) in het *hart* gezeteld.

„Tasmâd adjnjâna sambhûtam, *hretstham* djnjânâsinâtmanah,

„Tjhittwainaṁ *sangsjajam* yogam, âtiṣṭhottiṣṭha Bhârata!"

„Sta daarom op, o Bhârata! en wees standvastig in yoga, na met het zwaard van Zelfkennis deze in het hart gevestigde twijfel, uit onkunde geboren, te hebben doorkliefd."

Dat in het hart het denkvermogen in zijn geheel te vinden is, kan blijken uit het 35ste aphorisme van het 3de boek der Yoga-sûtra van Bhagawân Patanjdjali, luidende: „Hredajé tjitta samwit", dat wil zeggen: „(door gedachte-concentratie) in het hart wordt volledige kennis van het denkvermogen verkregen." *)

En dat ten slotte ook daar âtma, in den zin van het Hoogste Zelf te vinden is, blijkt bijv. uit de Kaṭhopaniṣad, VIde gedeelte, vers 17:

„Anggoeṣṭha-mâtrah poerûṣo'ntarâtmâ sadâ djanânâṁ *hredajé* sanniwiṣṭah."

---

*) Terloops wijs ik er op, dat de esoterische psychologie, waartoe het genoemde werk behoort, met het „hart" niet de holle spier in het dierlijk lichaam bedoelt, doch een tjakram of middelpunt tot overbrenging van kracht in de nabijheid van bedoeld grofstoffelijk orgaan gelegen. Ook in de Inlandsche occulte leeringen wordt de zaak verder uitgewerkt en op zoodanige wijze, dat het schijnbaar verschil tusschen hart en lever als zetel van het bewustzijn opgelost wordt. Het is thans echter niet mijn plan op de Inlandsche mystiek hier nader in te gaan, met zijn drievoudige, viervoudige en vijfvoudige localiseering van het Zelf in den mensch.

Ten bewijze van het omtrent de beteekenis van het aangehaald aphorisme opgemerkte, moge de belangstellende lezer gerefereerd worden aan de commentaar op de Sûtra van den beroemden Bhodja-râdja luidende: Hredajam sjarirasya pradésjawisjestasminnadhomoekha swalpa-poen*d*arikâbhyantaré'ntah karanasya sthânam tatra kretasansyamasya swaparatjitta djnjânam oetpadyaté swatjittagatâh sarwâ wâsanâh paratjittagatângstja râgâdin djânâtityarthah.

(Vergelijk ook de Hollandsche vertaling van de Yoga-sûtra uitgekomen bij de Semarang drukkerij & boekhandel, voorheen P. A. van Asperen v. d. Velde, Semarang 1903, mede te vinden in het „Theosofisch Maandblad voor Nederlandsch-Indië", IIde deel, pag. 263. Het aphorisme is daar genummerd XXXIV.)

„Het innerlijk Zelf, de Man ter grootte van een duimpje, is steeds gezeteld in het hart der geborenen."

Uit de jongere Europeesche talen behoeven wij zeker geene voorbeelden aan te halen, om te doen zien hoe de oud-Arische opvatting omtrent de beteekenis van het menschenhart daar nog steeds in het taalgebruik is blijven voortbestaan.

Naast deze algemeen-Arische opvatting, die ook elders wel parallellen zal hebben, want de geheele menschheid denkt après tout onder alle climaten vrijwel gelijk, zullen op grond van andere beschouwingen omtrent het menschelijk organisme ook andere hebben bestaan, evenals er in den modernen tijd in het Westen een gansch andere opvatting naast de oudere is gegroeid, zooals boven met een enkel woord reeds werd opgemerkt.

Met den schrijver der mededeeling zou ik willen aannemen, dat de Indonesiërs de „lever" als den hoofdzetel des gemoeds hebben beschouwd, en dat deze beschouwing bij hen zeer oud is, kan blijken uit de gelijkvormigheid ten deze met de oudere verwanten als Malagasisch en Tagaleesch, hierboven op pag. 435 en 436 aangehaald.

Trouwens, zulk eene beschouwing is al evenmin elders geheel onbekend, en zelfs in het Nederlandsch vinden wij er nog wel enkele sporen van. Zoo spreekt men van „iets op zijn lever hebben," van „vrij van den lever spreken," terwijl „zwartgalligheid" als gemoedsstemming niet onbekend is. Ook de beteekenissen aan „cholerisch," „melancholisch" enz. toegekend laten zich terugbrengen tot eene levensbeschouwing, welke thans op den achtergrond gedrongen schijnt, en waarbij de lever in psychologisch opzicht een rol speelde. *)

---

*) Omgekeerd kent ook het Soendaneesch eene afleiding van „hart" *djedjantoeng* in figuurlijken zin, en wel *djantoengen* (niet in de woordenboeken) met de beteekenis: „absent-mindedness", „z'n tegenwoordigheid van geest verloren hebben", „elders zijn". In het Javaansch zegt men hiervoor „*kamitenggengen*", in het Bataviaasch Maleisch „*bengong*."

Hoe dit elders ook zij, voor den Archipel schijnt de belangrijkheid aan den „lever" toegekend als voldoende vaststaande te beschouwen.

De natuurleer, waarop deze opvatting steunt, kwam nu echter in contact met de beschouwing hierboven als de algemeen — Arische aangeduid. Dit geschiedde reeds in een ver verleden, lang vóór de komst der Europeanen, door de kennismaking met de Hindhoe's en dezer grootsche litteratuur.

Het gevolg moest wel hetzelfde zijn als hetgeen Europa na het doordringen van de materialistische beschouwingswijze te zien geeft: behoud van de overgeleverde termen, doch ontwaarding daarvan, en vervaging van den letterlijken zin in de overdrachtelijke toepassing.

Vandaar dat wij in het Javaansch naast *ati* als Ngoko het Sangskret-woord *manah* (menschelijk denkvermogen) als gelijkwaardigen Kramaterm zien optreden, en daarnaast weer het met *hredaja djedjantoeng*) doch niet met *ati* in letterlijken zin overeenkomende *galih* als gelijkwaardigen Krama-inggil term. In die drie termen *ati*, *manah*, *galih* spiegelt zich de litteraire verwarring ten volle af!

Maar hierbij bleven de litteratoren niet staan. Het is meer gezegd, dat uit de geschreven taal veel taalbederf komt, en dat te meer als de neiging tot stereotiepe woordassimilatie, waarin vooral de Maleische litteratoren het tot zoo'n bedenkelijke hoogte gebracht hebben, de grenzen al meer en meer doet verflauwen.

Zoo ziet men hoe in de litteratuur *tyas*, *djedjantoeng*, *ati*, *galih*, *manah*, *batin* (باطن), *ati sanoebari* en *wardaja* (voor: *hredaja*) in bonte afwisseling dooreengeward worden.

Gelukkig beperkt de verwarring zich tot de litteratuur, en is de praktijk der spraakmakende gemeente aan de nuchtere werkelijkheid voor de feiten dier werkelijkheid getrouw gebleven.

De Westersche litteratoren hebben over het geheel de zaak niet beter gemaakt, doch grootelijks tot de verwarring

bijgedragen, zoodat het zelfs noodig kon zijn om zulke dagelijks te verifieeren zaken als de namen van de belangrijkste inwendige organen opzettelijk voor het voetlicht te brengen om eene voortwoekerende onzekerheid te stuiten.

Enkele gebruiken van de Dajaksche bevolking der Pinoehlanden

DOOR

A. H. B. AGERBEEK.

(Met eene plaat.)

De Pinoehlanden hebben tot 1894 deel uitgemaakt van de Zuider- en Oosterafdeeling van Bornéo en behoorden bij het landschap Kota Waringin.

Daar dit rijk zijn gezag niet kon doen gelden, deed het afstand van deze streken, en werd bij Staatsblad 1894 No. 187 bepaald, dat in overeenstemming met de wenschen der betrokken hoofden de landschappen behoorende tot het stroomgebied der Boven-Pinoeh zullen behooren tot de onderafdeeling Mĕlawi der afdeeling Sintang, residentie Westerafdeeling van Bornéo.

De Pinoehlanden bestonden eertijds uit acht landschappen t. w.

1e Nanga Pak.
2e Karangan Poeroen.
3e Kapala Gading.
4e Nanga Sajan.
5e Kota Baroe.
6e Madoeng.
7e Nanga Soekan.
8e Lama Tawa.

Karang Poeroen en Nanga Pak zijn sedert 1897 vereenigd geworden tot één landschap onder het bestuurshoofd van Nanga Pak; eene dergelijke vereeniging der landschappen Kapala Gading en Nanga Sajan onder het bestuurshoofd van Nanga Sajan vond plaats in 1899, terwijl over Kapala Gading een onderbestuurshoofd werd aangesteld.

De bevolking der Pinoehlanden bestaat uit Maleiers en Dajak's; de laatsten worden verdeeld in Dajak's Mardika en Dajak's Sĕrah.

De Dajak's Mardika zijn die, welke, afkomstig uit andere streken, zich in de Pinoehlanden gevestigd hebben, terwijl de Dajak's Sĕrah de oorspronkelijke Dajaksche bevolking vormen der Pinoehstreken.

Omtrent laatstgenoemde volgen hier thans enkele bijzonderheden, in de eerste plaats aangaande de

Geboortegebruiken.

Dadelijk bij de geboorte van het kind wordt het huis „*pĕmali*" verklaard.

Als teeken daarvan wordt boven den trap, die toegang tot het huis geeft, de stengel van een pinang bloem, *majang pinang*, of een sabang blad, *daon sabang*, gehangen. Daarna wordt de doekoen, *bĕlian*, welke tevens als shamaan dienst doet, ontboden.

Gedurende één dag en één nacht loopt deze in het huis rondom een *djĕmpajang* ter oproeping van een geest, welken opgedragen zal worden voor het kind te zorgen. Een *djĕmpajang* is een vierkante bak, aan welks vier hoeken rotantouwtjes zijn bevestigd, waarvan de uiteinden tot een knoop zijn samen gebonden; deze wordt in het midden van de woning opgehangen.

In de *djĕmpajang* plaatst men koekjes, rijst, gebakken kip en andere eetwaren.

Tijdens zijn rondgang raakt de *bĕlian*, doordat een geest in hem vaart, in extase; hij klimt tegen stijlen en wand op, totdat hij een opening in de omwanding vindt. Hier steekt hij het hoofd door, doch wordt dan door de aanwe-

zigen tegengehouden. Kort daarop zet hij zich neder; dan verlaat de geest zijn lichaam. Deze geest heeft hij door gestadig rond de *djëmpajang* te loopen in zich opgeroepen teneinde hem op te dragen voor het pasgeboren kind te zorgen (1).

Den volgenden dag neemt hij een halve klapperdop, *tjoepak*, en alweder om de *djëmpajang* heen loopende, verzoekt hij de ziel van het kind in de *tjoepak* plaats te nemen. Dit heet te geschieden na ± ½ uur, waarop de *tjoepak* bedekt wordt met een stuk goed, hetwelk stevig vastgemaakt wordt.

De aldus bedekte klapperdop, waarin zich thans de ziel van het kind bevindt, wordt in de *djëmpajang* geplaatst. De doekoen neemt daarna een weinig ontbolsterde rijst en strooit een deel daarvan op het hoofd van het kind. De rest wordt tot poeder gestampt en met water vermengd. Vervolgens wordt deze natte *bëdak* gebezigd om het kind in te smeren. Laatstgenoemde ceremonie, het roepen van de ziel van het kind, *mëmanggil soemangat*, wordt gedurende één jaar maandelijks bij nieuwe maan, herhaald.

Na verloop van één jaar wordt een nieuwe *djëmpajang* gemaakt, en worden familieleden en kennissen uitgenoodigd samen te komen tot een laatste plechtigheid.

De *bëlian* verschijnt andermaal, en loopt gelijk te voren om de *djëmpajang*, terwijl hij de ziel van het kind in de *tjoepak*, welke hij in de hand heeft genomen, roept.

Bevindt die ziel zich daarin, dan wordt de klapperdop weder goed toegedekt en in de *djëmpajang* terug geplaatst.

Gedurende twee nachten blijft de *tjoepak* in de *djëmpajang*, daarna haalt de *bëlian* een *majang pinang*, die vervolgens met de *tjoepak* wordt rondgedragen.

Ten laatste slaat hij de *majang pinang* stuk, waarna het kind nog eens bestrooid en besmeerd wordt, zooals boven aangegeven werd.

---

(1) Hier hebben we dus een voorbeeld van zelfbezieling van den shamaan.

Thans een paar opmerkingen aangaande

het Huwelijk.

Heeft de jongeling eene vrouw naar zijne keuze gevonden, dan deelt hij dit aan zijne ouders mede, terwijl hij hun kennis geeft gaarne met haar in het huwelijk te treden.

De ouders of wel een door hen daartoe aangezochte persoon, die als huwelijksmakelaar optreedt, begeven zich naar de woning van de ouders der a. s. bruid en vragen hare ouders onder aanbieding van geld, een kain, een armband en dergelijke voor hunne dochter, deze voor hun zoon ten huwelijk.

Leiden de dan volgende besprekingen tot overeenstemming, dan bieden de ouders van den jonkman, die van het meisje een of ander voorwerp aan als verlovingspand „*tanda*", terwijl ze dan tevens vragen wanneer of hun zoon verwacht wordt. Het antwoord hierop luidt dat alles voor het a. s. feest, als palmwijn, *toeak*, rijst, varkens, enz. gereed zal worden gemaakt en dat de a. s. bruidegom daarna zal worden afgehaald.

Aan dit afhalen zijn enkele verbodsbepalingen „*pantang*" verbonden.

Is b. v. degene, die den jongeling gaat halen, onderweg en hoort hij een bepaalden vogel b. v. de *boeroeng papan*, *boeroeng ketoepoeng*, *boeroeng goerak*, aan zijn rechterhand schreeuwen of valt er een doode tak vóór hem in het water, dan moet de reis voor dien dag gestaakt worden.

Is de a. s. schoonzoon voor de woning van de bruid aangekomen, dan wordt aan den ingang van het huis een groot koperen bord, *talam*, geplaatst, waarop een kapmes, *parang*, een ei en wat rijst liggen. De bruidegom beklimt de trap en stapt bij het binnengaan der woning op de *talam*. De schoonmoeder neemt de *parang* van het bord en onder het uiten der woorden: „dat uw lichaam en liefde even sterk mogen zijn als dit ijzer," verzoekt zij den bruidegom in het ijzeren voorwerp te bijten. Hij voldoet aan dit verzoek en legt daarmede den eed af, goed voor zijn echtgenoote te zullen zorgen.

De bruidegom begeeft zich vervolgens in de woning en neemt aldaar plaats, waarop een groote martavaan gevuld met *toeak* wordt aangedragen, welke in de buurt van hem wordt geplaatst. Deze martavaan is toegedekt met een stuk rood doek, hetwelk stevig daaraan vastgebonden is. Boven de *tempajang* hangt men een pinangtros, sirihbladeren en zoo er voor het feest een rund geslacht is, een achterboot daarvan. Worden er kippen geslacht, dan plaatst men op den vloer een haan en een bord rijst.

De *toeak* is hierdoor *pĕmali* geworden, alleen het hoofd van den stam of de vorst mag de doek van de *tempajan* verwijderen, opdat het bruidspaar even gelukkig moge worden als deze, *mĕndapat bĕrkat radja* gelijk men zegt.

Bruid en bruidegom begeven zich vervolgens naar de voor hen ingerichte kamer, alwaar 5 jongelieden van de zijde van den bruidegom, en 5 maagden van de zijde van de bruid aangesteld, hen opwachten. Vóór den ingang bevinden zich de ouders van het bruidspaar.

Bovendien is in de kamer eene vrouw, *toekang doekoen*, aanwezig die het huwelijk zal voltrekken. Door haar worden twee gantang's rijst afgemeten, waarvan door haar op eenigen afstand van elkander, twee hoopjes elk van eene hoeveelheid van één gantang worden gevormd. Een plank wordt daarna zoodanig geplaatst, dat de uiteinden op de rijst rusten, waarop zij met een rood kleed gedekt wordt; op elk der uiteinden nemen bruid en bruidegom plaats. De *doekoen* voorziet zich van een kopje kippenbloed en nu eerst heeft de eigenlijke huwelijksplechtigheid *mĕnjĕmbĕlan* plaats.

Met de punt van een stokje, hetwelk zij in het bloed doopt, stipt zij op het voorhoofd, de beide wangen, den linker- en rechter schouder, de maag, den rug, de knieën, en de voetzolen der verloofden eerst bij den man, dan bij de vrouw en daarna worden eenige hoofdharen van den jongeling samengeknoopt met die van zijne bruid, hetgeen een symbool is van den huwelijksband.

Vervolgens staan bruid en bruidegom op, waardoor de

knoop breekt. Zij verlaten nu de kamer en begeven zich naar de *tĕmpajan*. Een der aanwezige hoofden wordt thans geroepen, die de doek, waarmede de *tĕmpajan* is gesloten, verwijdert: *mĕmboeka toeak pĕmali*.

Wegens het *mĕmboeka toeak pĕmali* moet bij ± ƒ 1.50 betalen; het rundvleesch dat boven de *tĕmpajan* hangt is dan echter voor hem.

De bruidegom slaat zijn arm om den hals van de bruid, terwijl de bruid het zelfde doet bij den bruidegom en in die houding drinken zij door middel van bamboebuisjes gezamenlijk van de *toeak pĕmali*.

Vervolgens neemt het bruidspaar deel aan het maal, aangeboden aan de gasten en dan begeven zij zich naar de bruidskamer. De *toekang doekoen* volgt hen derwaarts voorzien van een takkenbosje en eene kip. Zeven malen slaat zij met het bosje bladeren in bed ter verjaging van het onheil en ter afsmeking van kinderzegen; de kip dient om het onheil weg te dragen. Heeft ook dit plaats gehad, dan verlaat de *doekoen* de kamer, zijnde de huwelijksvoltrekking daarmede geëindigd.

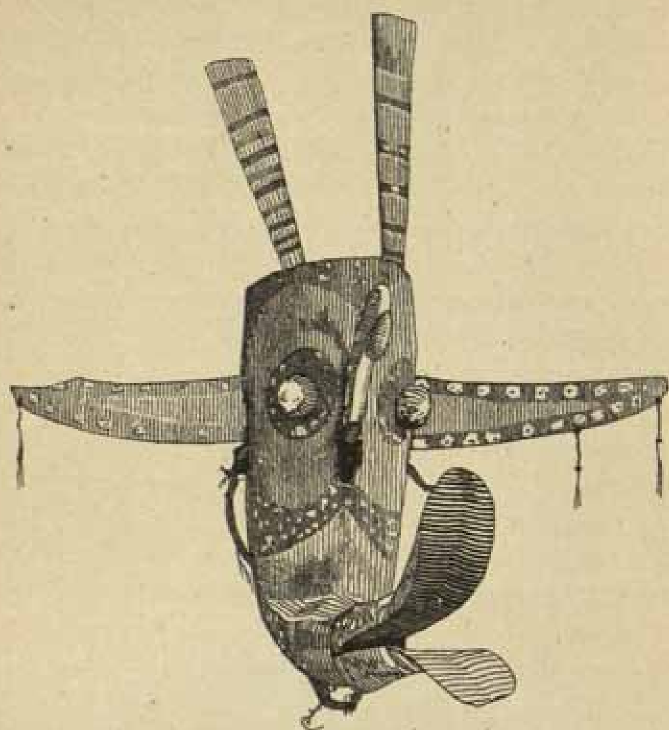
De Doodenfeesten.

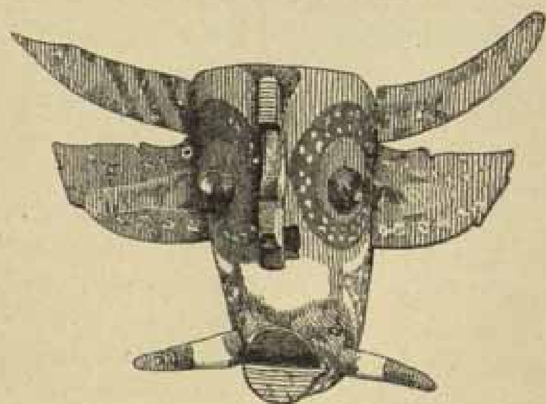
Zoodra iemand overleden is, worden diens lijk de fraaiste kleêren, armbanden enz. aangedaan, welke de overledene tijdens het leven heeft gedragen en wordt de kist in gereedheid gebracht.

Het maken van de kist, *lantjang*, vereischt een tweetal dagen.

De *lantjang* loopt aan het voeteneinde spits toe, terwijl het hoofdeinde een halven cirkel vormt. Te dezer plaatse voorziet men de kist van een van hout gemaakten kop van een rhinocerosvogel, *tinggang*, of ook wel van een nagemaakten drakenkop, *naga*; aan de beide zijden hecht men vleugels en aan het voeteneinde een staart.

De kist wordt verder beschilderd en dient der ziel van den afgestorvene tot prauw om naar de *sĕbajang*, het zielenland, te gaan. Het lijk wordt daarna in de kist geplaatst; het deksel er op vastgespijkerd en de reten

„Boekoeng" of Dierenmaskers der Pinoeh-dajak's.

het uitroepen van »*hit, hit, ha*". Worden zij moe, dan betreden zij de woning en vatten de kist aan, daar zij de a. s. slaven zijn van den afgestorvene, die zijn lijk weg willen voeren.

De familieleden verzetten zich hiertegen, doch leggen het ten slotte af, en de gemaskerden dragen de baar naar het graf. De kuil is reeds gedolven, terwijl een omheining er om heen is geplaatst.

De kist wordt neergelaten en daarna toegedekt met aarde, waarop de gemaskerden zich van hunne maskers, die zij aan de omheining ophangen, ontdoen.

Hun biedt men daarop eten aan, en op de vraag der familieleden: „waar is je masker" antwoorden zij: „wij hebben het daar opgehangen, opdat het tot slaaf worde van den overledene."

Men begeeft zich naar het sterfhuis, alwaar het Dajakhoofd (*toea Dajak*) verklaart, dat door dit sterfgeval de kampong 3 maanden *pĕmali* is; geene *tawa tawa*, (kleine gong) geen hoera geroep mag in de kampong klinken. De woning mag niet betreden worden door personen gekleed in rood of geel.

Ten teeken dat de woning *pĕmali* is verklaard, spant men boven de trap een touw van rottan waaraan een *majang pinang* hangt.

Na 3 maanden wordt kennis gegeven dat het lijk zal worden opgegraven.

De gemaskerden, voor deze gelegenheid geheel beschilderd, verschijnen dan weer.

Een stellage in den vorm van een schip is in gereedheid gebracht, waarop de kist wordt geplaatst. Daaronder maakt men een groot vuur, zoódat alles verbrandt en ten slotte slechts enkele beenderenasch overblijft, een en ander wordt verzameld en vervolgens in een kleine *tempajan* gedaan, welke geplaatst wordt op eene stellage, *sandoeng* genaamd. Deze stellage bestaat uit een paal, waarop dierenfiguren zijn afgebeeld, terwijl zich daar boven een lage bak bevindt,

dicht gestopt met gesmolten *damar*, een harssoort.

Zoo blijft de kist een acht à tiental dagen boven aarde. Om de gassen, alsmede het vocht, uit de kist te verwijderen, maakt men aan de beneden zijde eene opening waarin een bamboe met doorstoken geleidingen wordt bevestigd.

Deze bamboe steekt men door den vloer en laat haar uitkomen in een gat, dat men onder het huis heeft gegraven.

De opening hiervan dekt men toe met planken en werpt op deze een laag aarde.

Na kennisgave komen vrienden en kennissen om bij het lijk te waken.

Degene die waakt, maakt ballen van kapok of boomschors, welke hij aansteekt en naar de gasten werpt onder den uitroep van „*boeah gitah*" (gitah vrucht).

De bedoeling is dat deze ballen vruchten worden voor de ziel van den afgestorvene in het leven hiernamaals.

Een der andere lijkbewakers braadt rijst en terwijl de gasten slapen, werpt hij er mede naar hen onder den uitroep van „*pantak*" (kleine bij). De bedoeling is dat de ziel van den doode in de *sĕbajang* bestrooid worde met gele rijst, als teeken dat niets dan zegen op hem ruste.

Na een vier à vijftal dagen komen kennissen, voorzien van dierenmaskers, *boekoeng* (zie nevenstaande afbeeldingen) en verder geheel onherkenbaar voor het sterfhuis samen, alwaar ze voortdurend uitroepen *hit, hit, ha! hit, hit, ha!* tegelijk een klepperend geluid makende door het schudden van een bamboe waartegen een lipje kleppert. Een der familieleden roept de gemaskerden binnen en biedt hun eten aan, hetgeen ze aannemen, waarna zij zich verwijderen om het op een eenzame plaats te verorberen, daar zij niet herkend mogen worden.

Zoolang het lijk boven aarde is, komen elken avond die »*boekoeng*" terug. Hebben de familieleden geene middelen meer om het doodenfeest voort te zetten, dan wordt kennis gegeven, dat het lijk begraven zal worden. De gemaskerden verschijnen dan weder en voeren een dans uit voor de woning onder

waarin de tempajan is geplaatst. Verder maakt men twee houten beelden, *sepoenoeh*, één voorstellende de overleden echtgenoot, het andere de achterblijvende.

Is de afgestorvene bemiddeld, dan richt men een »*pantar*" op, hetgeen niets anders is dan een langen ijzerhouten paal, waarboven een houten vogel, *tinggang*, is geplaatst. Vroeger wees de snavel naar de richting alwaar vijanden zich bevonden, dus alwaar gesneld moest worden. Aan de oprichting van zulk een »*pantar*" zijn vele uitgaven verbonden; een koe of karbouw moet worden geslacht en alle kamponggenooten ten eten gevraagd. Na het maal slaat de toea Dajak op een *tawa*[2] als teeken dat de *pémali* is opgeheven.

Er zijn 3 *sĕmbajan*: nl. voor de Dajak's in de boven Pinoeh is die de *Boekit Betetai*; meer middenstrooms de *Boekit Sekoembang* of *Geloembang* en de overigen op de *Boekit Saran*.

Volgens de Dajak's zijn deze heuvels alleen begroeid met mos, terwijl zwermen muizen zich aldaar bevinden.

Aan den oorsprong van de *Soengei Ngelas*, welke op de *boekit Sekoembang* ontspringt, moet een boom aanwezig zijn, welke over de rivier ligt.

Men beweert dat bij het overlijden van een Dajak, welke op dezen heuvel zijn *sĕmbajan* vindt, na afloop der festiviteiten het hout nat is.

De boom moet op een punt uitgesleten en glad zijn, alsof er dikwijls een sloep (de kist) over heen gesleept is.

Besmettelijke ziekten.

Verneemt men in de kampong dat er, hetzij boven- of benedenstrooms een ziekte is uitgebroken, dan wordt door de bewoners rijst gestampt en vermengd met wat water. Van deze brij worden kleine poppen gemaakt in een even groot aantal als de kampong zielen telt.

De bewoners gaan met de door hen bereide poppetjes in optocht naar den rivierkant, hetzij boven- of benedenstrooms, alwaar de ziekte heerscht, van de kampong; aldaar aange-

komen, vervaardigt men een stellage, welke bestaat uit vier stokken, waarboven zich een vierkante plaats, bestaande uit gevlochten bamboe, bevindt. Hierop worden de poppen geplaatst; het geheel stelt dan voor de kampong met hare bewoners.

Vervolgens neemt ieder der inwoners een houtsoort *(kajoe koempang)* en snijdt daaruit poppen, welke wapens in de hand hebben. Het aantal dezer houten poppen is evengroot als het zielental.

Deze poppen worden om de stellage heen geplaatst, waarop de *doekoen*, die mede gegaan is, wat rijst neemt en het in de richting, alwaar de ziekte heerscht, werpt. Hiermede bezig zijnde, richt hij het woord tot de houten beeldjes, zeggende:

„Draagt zorg dat de ziekte niet in de kampong (voorgesteld door de stellage) komt; mocht zij U naderen, bevecht haar dan en vernietigt haar!"

Zijn er nog Hindoe-Oudheden in Midden-Borneo aan de Boven-Sĕkadau?

DOOR

G. P. ROUFFAER.

Het volgende diene alleen, om belangstelling te wekken voor de beantwoording der vraag, of er inderdaad niet 3 à 4 dagen roeiens de Sĕkadau-rivier op, die tusschen Sanggau en Sintang in de Kapoeas valt, nog steeds belangrijke Hindoe-oudheden voorkomen. De vier elkaar aanvullende berichten welke hieronder gegeven zullen worden, zijn zoo beslist, dat naar mijne meening het eindoordeel na lezing dier berichten enkel kan luiden: inderdaad, er *moeten* daar aan de boven-Sĕkadau nog steeds belangrijke Hindoe-ruïnen zijn, ten minste nog zijn geweest tot in 1873.

En is dat de conclusie waartoe iedereen van zelf komt, dan ligt het voor de hand wat verder onze plicht moet zijn: *in loco te onderzoeken* wat er van die Hindoe-ruïnen over mag wezen.

Het eerste bericht gaat terug tot 1779, toen W. A. PALM, Koopman en Resident van Rĕmbang, met eene politieke zending naar Pontianak belast, in dit deel van Centraal-Borneo o. a. een reis deed naar Landak om daar de goud-

N. B. In afwijking van den in deze publicatie aangenomen regel is in dit artikel alleen de z. g. toonlooze e gekenmerkt: in den *text* door een boogje boven de letter, in de *notes* door een cursieve e te bezigen. De variatie is een gevolg van typografische bezwaren.

Red.

en zilvermijnen te bezichtigen. Bij zijn verblijf te Pontianak kwamen verschillende inlandsche grooten daar te zamen, deels van diep landwaarts in. En aan dezen PALM ontleende de stichter van het Bataviaasch Genootschap, Mr. J. C. M. RADERMACHER, talrijke bijzonderheden toen hij zijne „Beschryving van het eiland Borneo, voor zo verre het zelve, tot nu toe, bekend is" opstelde, welke afgedrukt werd in deel II der Verhandelingen Bataviaasch Genootschap, Batavia 1780, p. 107—148. En zoo dan vermeldt RADERMACHER het volgende over Pontianak en Sanggau, dat onmiddellijke informatie mag heeten van PALM uit 1779: [1])

„Deze rivier [scil. „van *Pontiana*", d. i. dus de Kapoeas] verdeelt zich, 7. à 8. mylen boven den mond, in twee spruiten. De zuidelykste tak [d.i. de Soengai Kapoeas (kĕtjil)] behoort onder *Pangerang Josep* [= JOESOEF], door de Nederlandsche Compagnie, in 1778. tot Sulthan van *Sasango* [Sanggau] en *Pontiana* verheeven, onder den naam van *Sarief Abdulla Rachman*, ... bezittende hy *Pontiana*, gelegen op NB^te^. 0. gr. 20. min. [2]) en *Sangauw* of *Sasango*, op de zuider arm der rivier, gelegen op 0. gr. 10. min. NB^te^. Zyn Ryk strekt zich verre binnen lands uit. By 't aanweezen van den Heer PALM [in 1779] kwam 'er een zyner onderhoorigen, de Koning van *Gascaro*, wel honderd mylen landswaards gelegen: in welk land eenige Pilaren gevonden worden, drie voet hoog en drie voet breed, met Europeesche Karacters beschreeven, [3]) waar van men de figuren nog verwacht. De rivier heeft, aan den mond . . . enz.

Landak is gelegen op den noorder tak der rivier van *Pontiana* [dus aan de Soengai Landak], omtrend 17. mylen opwaards, op 0. gr. 35. min. NB^te^." (l. c. p. 117—119).

Deze eenigszins raadselachtige, en wat de plek betreft

---

1) In het nu volgende is, evenals verderop bij andere aanhalingen, hetgeen tusschen groote haken [ ] gaat invoeging van mijzelven.

2) Deze foutieve plaatsbepaling van Pontianak, dat op bijna precies 0° breedte ligt, is verwonderlijk naast de goede van Sanggau.

3) De spatiëering is van mijzelven.

zelfs geheel onvolledige mededeeling omtrent beschreven steenen in „Gascaro" aan de boven-Kapoeas, „drie voet hoog en drie voet breed", waarvan RADERMACHER in 1780 „de figuren", dus de afteekeningen nog verwachtte, wordt gelukkig vervolledigd door een nadere mededeeling van denzelfden RADERMACHER uit 1781. In dit jaar toch publiceerde deze ijverige en systematisch-werkende man in het IIIe deel der Verhandelingen Bataviaasch Genootschap zijne „Byvoegsels tot de beschryving der Sundasche eilanden Java, Borneo en Sumatra", welke drie détail-beschrijvingen van zijne hand in resp. Deel I, II en III dier Verhandelingen haar plaats hadden gevonden. [1]) En hier dan vindt men de pertinente mededeeling dat „Gascaro" drie dagen opvarens lag aan de Sĕkadau-rivier. Zooals RADERMACHER eerlijk erkent, ontleende hij al deze bijvoegsels tot zijn beschrijving van Borneo aan den Luitenant-Ingenieur J. B. PILON, welke aan het Bataviaasch Genootschap „verscheidene aantekeningen [had] medegedeelt, die hy in zyne reis naar derwaards in 1780. gemaakt heeft" (l. c. p. 431). De volgende aanteekeningen over „Gascaro" zijn dus feitelijk van den ingenieur PILON en uit 1780, evenals de eerste over de oudheden aldaar van den Koopman PALM waren en uit 1779. RADERMACHER was echter degeen die de beide berichten boekstaafde en daardoor voor ons redde.

De twee bladzijden (Verh. Bat. Gen. III, 1781, p. 434—435) waarin dit bericht van PILON wordt medegedeeld zijn echter ook in ander opzicht gewichtig; en daarom is het van belang ze in hun geheel over te nemen. We zullen toch zien dat al het daarin geconstateerde in verband staat met ons hoofdonderwerp, en in meer dan één opzicht een belangrijke onthulling bevat. In den aanhef wordt medegedeeld, dat Pontianak, de residentie van den hierboven reeds genoemden Sultan „*Sarief*" „in 1773. noch woest en onbe-

1) N.l. over Jaccatra en Batavia in dl. I (1779) p. 19—41, 42—70; over Borneo, zooals boven gezegd, in dl. II (1780), p. 107—148; over Sumatra in dl. III (1781), p. 1—144.

volkt" was (l. c. p. 432), en toentertijd pas gesticht aan de samenvloeiing van de S. Landak en de S. Kapoeas (kĕtjil), of, zooals PILON bij RADERMACHER ze resp. noemt: de „Rivier van Landac" en de „Rivier van Sasango of Sangouw". Als men het nu volgende nagaat op de kaart, b. v. op blad 12 (1898) in den 2en druk van STEMFOORT en TEN SIETHOFF's Atlas, dan springen de merkwaardigste dingen van deze „rivier van Sanggau" (alias de Kapoeas-rivier) dadelijk in het oog. Ziehier toch PILON's bericht van 1780:

„Als men de Rivier van Sasango of Sangouw [dus: de *heusche* Kapoeas] Oostwaards [lees: Z. O. waarts] van Puntiana opvaart, vindt men omtrent 6 mylen hooger, een Rivier Qualla Pongouw [dus: de S. Poenggoer Bĕsar, *thans* de hoofdmonding der Kapoeas] genaamt, die in zee stort.

Twee mylen verder de Rivier Trantang [d. i. de Tĕrĕntang], die in zee stort by de Negory Padang Tikar.

En 5 mylen daar boven, de Rivier Succadana [sic! de Mĕndawak-Lida-Maja dus; voor het belang van dit bericht, zie straks], daar [waar] deeze zeewaards loopt heeft Sulthan Sarief een Fortje op Poeloe Jamboe, daar hy de vaart der Bovelanders naar Succadana [sic! zie straks] kan beletten, of onder zekere tol toestaan.

Als men de Rivier van Sasango [dus: de Kapoeas] verder landwaards 18 uuren opvaart, komt men te Tayang [Tajan], daar men eerst kan zeggen vaste grond te hebben [zeer juist!]: hier wordt gehandelt in Juweelen [van Landak herkomstig!], Goud, Wax, Vogelnestjes en Bindrottings.

Twintig mylen opwaards [1]) ligt Sangauw [Sanggau], onder Sulthan Sarief staande [ja, in naam; maar geenszins inderdaad!], dat eene zeer volkryke plaats is, daar zeer ryke Goud-mynen zyn, die door Chineezen bewerkt worden.

Schadouw [versta: Sĕkadau] ligt eenige mylen hooger, en wordt door Biajos [eigenlijk alleen Olo Ngadjoe of Biadjoe-

---

1) Met foutieve interpunctie staat er: „Twintig mylen, opwaards ligt Sangauw."

Dajak's] of Dajakkers bewoont. By de Inlander ook Boukies [lees: Boekit's! dus Berg-menschen] genaamt.

Hier valt een Rivier uit het Matansche Ryk komende [dus: de Sĕkadau-rivier], die men drie dagen moet opvaaren om te Gascaro te komen, [1]) daar men een zeer zwaare steen vindt, op dewelke zeven Piramiden zyn uitgehouwen en met letters en cyffergetallen gevult zyn: men vindt hier en daar in de wildernissen ook noch andere steene beelden, onder andere twee bokken; de Biajos zeggen dat voor deezen hier Javaanen zyn woonachtig geweest, daar men noch Goude en Zilvere Ornamenten, aardewerken en gebakke moppen van vindt."

Het meest belangrijke in geografischen zin bij deze werkelijk nauwkeurige en goede beschrijving der Kapoeas van Pilon uit 1780, [2]) is: dat hier de afloop van de Kapoeasrivier om de Zuid, bij Poelau Djamboe — èn Poelau Sĕparo(h) — de „Rivier Succadana" heet, die thans door de Mĕndawak, de Lida en ten slotte de Maja gevormd wordt, welke laatste be N. W. van Soekadana in zee valt; alsmede dat de thans geheeten „kleine Kapoeas" (S. Kapoeas kĕtjil) toen in 1780 blijkbaar nog om de Noordwest de hoofdbedding der Kapoeas was en de Sanggau-rivier heette; terwijl de westelijke afloop, de Poenggoer Bĕsar (of „Qualla Pongouw" bij Radermacher) toenmaals nog niet de capaciteit kan hebben gehad van tegenwoordig. Toen ik indertijd in het artikel „Tochten (Oudste Ontdekkings-) tot 1497", naar aanleiding van gegevens der Nâgarakrĕtâgama uit 1287 Çaka = 1365 A°. D., neerschreef: „Er behoeft geen twijfel te zijn, of

1) Hier teekent Radermacher zelf in een noot aan: „Zie 2. Deel. Pag. 119". Lees inderdaad: „Pag. 118". De spatieering in 't bovenstaande is weer van mijzelf.

2) Ook de slotwoorden dezer beschrijving zijn curieus. Zij luiden: „138. Mylen de Rivier noch opvaarende tot Tawang [=?], vindt men geene Mahomedaanen meer, maar alleen Biajos, tot aan het gebergte toe, daar deeze Rivier uit een groot meir zyn oorspronk neemt." Hier is blijkbaar het Meergebied van Semitau bedoeld!

de oude monding der Kapoeas-rivier is de tegenwoordige S. Maja, be N. W. Soekadana; en de tegenwoordige S. Lida + S. Mĕndawak vormen den ouden benedenloop dier Kapoeas" (Encycl. v. N.-I., IV [1905], p. 384, 2, noot 2), heb ik niet vermoed dat er een bericht uit 1780 bestond, hetwelk dit zelfs voor den gezegden tijd nog als bestaande constateerde. Inderdaad, door bij Poelau Djamboe een fortje te bouwen, kon Sultan Sjarief ABDOERRACHMAN van Pontianak toen nog „de vaart der Bovelanders naar Succadana" in de hand houden, met welke „Bovelanders" vooral wel de Sanggau'ers bedoeld zijn, daar toch de Sultan van Pontianak juist hèn onder den duim trachtte te krijgen. [1]) Zelfs in 1780 dus nog was de „Rivier Succadana" de zuid-afloop der Kapoeas, de „Rivier van Sangouw", die langs Pontianak vloeide de noord-afloop, terwijl de tegenwoordige groote westelijke afloop nog pas „Qualla Pongouw" (alias Koewala Poenggoer) heette, en zich aan 't vormen was.

Het hoogst belangrijke in archeologischen zin is natuurlijk dat over „Gascaro", 3 dagen opvarens aan de Sĕkadau-rivier; hetgeen PALM's bericht uit 1779 bij RADERMACHER mooi opheldert en preciseert.

Toch zou er nog twijfel kunnen bestaan aan de aanwezigheid weleer van Hindoe-Javaansche ruïnen aan den bovenloop der Sĕkadau, indien niet 85 jaren later een nader bericht ware ingekomen van afdoende beteekenis.

In de Notulen Bat. Gen. III (1865), kan men immers den volgenden brief afgedrukt vinden van W. STRIKWERDA, te voren controleur B.B. ter Westerafdeeling van Borneo, toen voor herstel van gezondheid te Gadok:

„Ik heb de eer Uwe vereeniging hiernevens aan te

---

1) Gelukt is hem dat nooit. De Compagnie had in 1778 wel Sanggau „in leen" afgestaan aan Sultan Sjarief A., maar „de pogingen van Abdoe'r Rahman om zich met geweld meester te maken van Sanggouw of Sesango mislukten evenwel, en ook later heeft Pontianak's heerschappij zich nimmer over dat landschap uitgestrekt" (Encycl. v. N.-I., III [1902], p. 290, 1, i. v „Pontianak").

bieden eene zoogenaamde Boelie Boelie [kruikje met dikken buik] en één steenen bord. Beide voorwerpen zijn bij eene aardstorting aan de(n) linker oever der Skadau-rivier, ter plaatse waar zij zich in de Kapoeas stort, gevonden. Verscheidene andere voorwerpen, als tempajans met inscriptie enz., waren aldaar ook gevonden, doch bij mijne komst reeds ter verkoop aan de dajaks naar de binnenlanden gebragt....

Ik vlei mij, dat ik in het belang der oudheidkunde Uw genootschap geene ondienst zal doen, door mede te deelen, dat dergelijke opdelvingen in het rijk van Sanggau ook hebben plaats gevonden en nog kunnen bewerkstelligd worden, terwijl zich in het rijk van Skadau, de rivier van dien naam 4 dagen oproeijende en landwaarts in, twee vaartuigen van zonderlingen vorm, gedeeltelijk onder den grond bedolven, bevinden, en (zoo ik uit de verklaringen der inlanders heb moeten opmaken) mede in die streken, zoo niet geheele, dan toch gedeeltelijke overblijfselen van Hindoesche tempels, enz., enz., te vinden zijn. [1])

Mijne geknakte gezondheid, welke een verlof naar Java voor mij noodzakelijk maakte, heeft mij verhinderd, als kontroleur dier beide afdeelingen mijne nasporingen deswege persoonlijk te doen.

Ik acht het niet overbodig, ten slotte nog mede te deelen, dat Raden Depati (rijksgroote van Skadau) en Oean Moḥamad te Sanggau bij welligt te doene nasporingen inlichtingen kunnen en zullen geven." (l. c. p. 157—158).

Had het Bataviaasch Genootschap in 1865 geweten, dat hier dezelfde oudheden aan de boven-Sĕkadau bedoeld werden waarover reeds in 1780 en 1781 door zijn stichter Radermacher tweemaal was gerapporteerd, dan zou waarschijnlijk met meer aandrang gewerkt zijn dan toen men ter Bestuursvergadering van 28 Nov. 1865 besloot aan den Resident der

---

1) De spatieering is van mijzelven.

Westerafdeeling van Borneo een afschrift te sturen van 's heeren STRIKWERDA's brief, en „het verzoek te doen om naar de oudheden, die zich in de rijkjes van Sanggauw en Skadauw bevinden mogten, een onderzoek te laten instellen." (l. c. 158).

Dit nadere onderzoek — het behoeft nauwelijks gezegd — geraakte in den grooten Indischen Doofpot. Waar de Directie van het Bataviaasch Genootschap in 1865 zelve de voorgeschiedenis niet kende van wat er in loco te onderzoeken viel, daar mag men dien Resident nauwelijks hard vallen. Doch de verontschuldiging voor die Directie mag weer zijn, dat, onbegrijpelijkerwijs, zelfs aan Prof. VETH bij het samenstellen van zijn doorwrocht werk „Borneo's Wester-Afdeeling" de twee gegevens van RADERMACHER omtrent het raadselachtige „Gascaro" aan de boven-Sĕkadau ontsnapt waren. Immers, wèl behandelt hij in dl. I (Zaltbommel 1854) op p. 45—46 wat hem bekend was van de Hindoe-oudheden te Sanggau, maar op p. 47 bij het spreken over Sĕkadau wordt zelfs niet gerept van den naam „Gascaro" uit de 18e eeuw, laat staan van iets meer.

Maar in 1873 gebeurde er iets vermakelijks, iets ongeloofelijks tevens; èn iets, wat tegelijk verrassend licht brengt voor de oudheden van Sĕkadau. Het zou mij echter niet mogelijk zijn geweest dit verrassende licht te vinden en daardoor aan anderen weer mede te deelen, als ik niet hier te Batavia de beschikking had gehad over de geschreven Notulen der Bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap. In de gedrukte Notulen toch zal men dat licht tevergeefs zoeken.

In zijn vergadering van 17 Dec. 1872 besloot dit Bestuur — aldus de gedrukte Notulen van dat jaar, p. 170 — :

„*c.* den heer H. C. VAN HOUTEN te *Sanggouw* uit te noodigen aan het Genootschap eenige inlichtingen te doen toekomen, omtrent een beschreven steen te *Sanggouw* aan de *Kapoeas*, waarover gehandeld wordt in het werk van Prof. VETH over Borneo's Wester Afdeeling, deel I, bl. 45."

Het antwoord dat daarop inkwam, niet meer van den controleur VAN HOUTEN, maar van zijn opvolger G. K. PIK, werd als volgt in de gedrukte Notulen der Augustus-vergadering van het volgend jaar 1873, p. 96 — 97, gepubliceerd; mèt de dispositie:

„*l.* Missive van den controleur van *Sanggou* en *Sekadou*, van 6 Augustus jl. la. A., naar aanleiding van 's Genootschaps missive van 15 April jl. No. 46 aanbiedende een schets van den steen bedoeld bij Notulen 17 December jl., IV, *c*, onder mededeeling:

dat die steen, batoe sampei genaamd, niet aan den rechter- [zooals bij VETH vermeld stond], maar aan den linkerarm van de *Sekajan* op p. m. een kwartier afstands van de controleurs woning is gelegen;

dat bedoeld gesteente den mond der *Soengei Sampei* verstopt, en het water dier *Soengei* zijn afvoer vindt door een gewelfvormige grot onder den steen door;

dat op het voorvlak van den steen zich de in het werk van Professor VETH over *Borneo's Westkust*, I bl. 45 bedoelde figuren of letters bevinden, van welke laatsten hij eene kopie aanbiedt op een vierde van de ware grootte.

Overwegende dat volgens de medegedeelde kopie de op den steen voorkomende teekens niets anders zijn dan eene serie letters van het Arabische alphabet, waaraan geen zin kan gehecht worden, wordt besloten hiervan aanteekening te houden, onder dankbetuiging aan den controleur voornoemd voor zijne mededeelingen."

Och Heere, mag men zuchten, zelfs de brave Bataviasche Homerus blijkt wel eens in den dut! Want het raadselachtige Sanggau-rotsopschrift, waaraan, zooals hierachter nader blijken zal, Prof. KERN in 1896 en Dr. BRANDES in 1898 tevergeefs hun krachten nog hebben beproefd, wordt hier in 1873 kalmpjes in een hoek geduwd met het vernietigend vonnis dat de karakters op dien steen „niets anders zijn dan eene serie letters van het Arabische alphabet, waaraan geen zin kan gehecht worden."

Dit is het vermakelijke. En omdat het zoo vermakelijk is, verraad ik niet wie bij dezen blijkbaar de „wetenschappelijke adviseur" is geweest in den boezem des Genootschaps. [1])

Maar het ongeloofelijke komt nu. Het komt echter pas, wanneer men de geschreven Notulen van 1873 in de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap mag opslaan. Want zie, — de heer Pik had aan het slot van zijn brief nog de volgende gewichtige mededeeling gedaan:

„Ik maak van deze gelegenheid gebruik om voorloopig mede te deelen dat ik onlangs in 't gebied der Sekadou bij kampong *Ngeris* een wrak van een schip heb gevonden, voor $^{2}/_{3}$ onder den grond bedolven, en $^{1}/_{3}$ bij lagen waterstand nog eenige overblijfselen vertoonende waaruit genoegzaam blijkt dat het vaartuig veel grooter afmetingen heeft gehad dan die welke thans de vrij ondiepe Sekadou kunnen bevaren. Van het wrak heb ik door uitgraving een paar planken verkregen en die medegenomen. Met genoegen wil ik die aan het Genootschap afstaan, als ik mededeeling mag ontvangen 1°. of die toezending gewenscht wordt, 2°. langs welken weg ik dat *zonder kosten* kan doen."

Het genoegen van het Bataviaasch Genootschap in deze overblijfselen van een antiek schip was zóó gering, dat het zelfs de vermelding daarvan geen plaats waardig keurde in zijne Notulen! . . . . .

Toch is de mededeeling van controleur Pik hoogst gewichtig. Men behoeft zich maar te herinneren wat eenige jaren later óók uit Borneo, nu uit het Koetei'sche, bekend werd: dat er te Moeara Kaman, een drietal dagreizen de Mahakam op, behalve Hindoebeelden en Hindoe-inscriptiën — de drie bekende Wenggi-inschriften van ± 400 A°. D., die sinds

[1]) Als een tweede staaltje van wetenschappelijk advies, leze men van hetzelfde Bestuurslid diens inseraat over de drie Arab. inscriptiën op het befaamde kanon Si Mengamoek te Karang Antoe (Banten), in Not. Bat. Gen. 1880, p. 79, waarop de heer van der Chijs terecht de aandacht gevestigd had (ibid. 1879, p. 182—183). Met op die wijze „te adviseeren om de stukken in het Archief neder te leggen" (l. c.), bereidt men aan wetenschappelijke vragen een zeer oneervolle begrafenis!

1880 als beschreven steenen 2 a-c in het Museum van het Bataviaasch Genootschap staan — óók „de overblijfselen eener Chineesche jonk'' voorkwamen. [1]) En men behoeft zich ook maar te herinneren hoe de Chineesche Boeddhist Fa-Hian in 414 A°. D. met een Hindoeschip te „Ya-va-di'' = Yawa-dwipa aankwam, dat is in het Bataviasche Soendagebied waar toen de Wisjnoeïtische vorst Poerṇawarman (blijkens de Wenggi-inscripties van Djamboe, Kĕbon Kopi, Tjiaroetĕn; èn Toegoe, vlak bij zee!) regeerde; en zijn reis met een ander Hindoeschip, misschien wel een West-Javaansch schip, voortzette naar China, dóór Straat Makasar en voorbij het toen al gebrahmaniseerde Koetei; [2]) — om te begrijpen dat deze „Chineesche jonk'' zeer wel een oud-Chineesche *djoeng* kan wezen, maar wellicht ook bij locaal onderzoek een oud-Soendasche *wangka* zal blijken.

Maar het tweede zeer gewichtige in de mededeeling van controleur PIK is, dat hij de plaats noemt waar deze antieke groote prauw in de bedding van de Sĕkadau zich bevindt: kampoeng *N g e r i s*.

Tot mijn grooten spijt is het mij echter niet mogen gelukken dien plaatsnaam aan te treffen hetzij op de topografische kaarten, schaal 1 : 200.000, van Borneo's Wester-

---

1) Over die zoogenaamd „Chineesche" prauw, zie Not. Bat. Gen. 1879, p. 98, 142; 1880, p. 138. Dit tot heden allerlaatste bericht over die oudheid luidt, bij schrijven van den Ass. Res. van Koetei dd. 28 Aug 1880: „dat de berichten . . omtrent de Chineesche prauw aldaar [te *Moeara Kaman*] aanwezig zeer uiteenloopend zijn, maar hij, zoodra zich een geschikte gelegenheid voordoet, persoonlijk een onderzoek zal instellen en der Directie na afloop daarvan zijn bevindingen zal berichten". Na dit bericht van 1880 echter, — de stilte des grafs.

De tegenspraak tusschen het zeggen in GROENEVELDT's Catalogus (1887), dat de Beschreven Steenen Nos. 2 a-d inderdaad van Moeara Kaman zijn, en het bericht in Notulen 1880, p. 137-138, dat ze integendeel van „Koetei lama" zijn, is alleen op te lossen als men aanneemt dat Koetei Lama *gelijk* is aan Moeara Kaman. Maar *i s* dat wel zoo?

2) Zie wat ik dienomtrent constateerde in 't artikel „Tochten (Oudste Ontdekkings-) tot 1497", in Encycl. v. N.-I. IV [1905], p. 366-367. Alsmede, dat de „S'ri Pa-da-do-a-la-pa-mo", vorst van „Dja-va-da", die volgens de Annalen der 1e Soeng-dynastie in 435 Ao. D. een gezant naar China zond, dezelfde Çripada Poerṇawarman is geweest.

Afdeeling (Blad XIII, uitgegeven in 1893; het Kapoeas-gebied van Sanggau tot Sintang), noch op de détailbladen dierzelfde opname, 1:50.000, welke ik hier te Batavia bij de Topographische Inrichting mocht nagaan. Vermoedelijk moet gezocht worden in de buurt van Nangah Taman, circa 65 K. M. bovenstrooms van Sĕkadau. [1])

Zal bij kampoeng *Ngeris* (?) de antieke prauw nog teruggevonden worden, welker overblijfselen het Bataviaasch Genootschap in 1873 te kwader ure versmaadde? Zullen daar de overblijfselen van het in de 18e eeuw tweemaal genoemde „Gascaro" niet *tevens* in de buurt gevonden worden, dat volgens PILON in 1780 „drie dagen opvaaren" van de hoofdplaats Sĕkadau af lag? Moet dit zelfs niet precies *dezelfde plek* wezen, door controleur STRIKWERDA in 1865 vermeld als „4 dagen oproeijende" van Sĕkadau gelegen, en waar „landwaarts in, twee vaartuigen van zonderlingen vorm, gedeeltelijk onder den grond bedolven" zich bevonden, alsmede „overblijfselen van Hindoesche tempels, enz., enz."? Mijns inziens zeker.

Het heele doel van dit schrijven is dan ook enkel, om nu, 130 welgetelde jaren na het eerste bericht omtrent „Gascaro", *eens eindelijk een locaal onderzoek uit te lokken naar die Sĕkadau-oudheden.*

En de Sanggau-oudheden mogen daarbij tegelijk een beurt krijgen! [2]) Men weet: reeds in 1843 werd de daar aanwezige rots-inscriptie afgebeeld, en de daar vroeger aanwezige Nandi en

1) Verg. voor den beneden- en midden-loop der Sekadau-rivier de „Bijdragen tot de geographie van Borneo's Wester-Afdeeling" (Leiden 1903, p. 644–647) van J. J. K. ENTHOVEN; denzelfden, die de leiding had der topografische opneming van Borneo's Wester-Afdeeling in 1889–1896.

2) De speciale nota van controleur H. P. A. BAKKER (denzelfden die de degelijke studie „Het Rijk Sanggau" in Tijdschr. Bat. Gen. XXIX (1884), p. 353–463 en 597–600 publiceerde) over de Hindoe-Oudheden van Sanggau en Sepaoek, ingezonden in begin 1877 (zie Notulen, p. 44–45), en waarvan de publicatie in 1879 tweemaal in 't vooruitzicht werd gesteld (zie Notulen van dat jaar, p. 23 noot, en p. 144), is niet alleen nimmer verschenen, maar die „door afbeeldingen verduidelijkte Nota" is zelfs niet te vinden bij den origineelen bundel van 1877 in de Boekerij van het Bataviaasch Genootschap. M. a. w.: zij schijnt zoek te zijn geraakt!

Ganeça evenzeer. Men zie toch de twee platen tegenover p. 194 en 196 in het 1e (en eenige) deel van het ephemere tijdschrift „De Indische Bij", Leyden 1843, naar teekeningen van den in Midden-Borneo op 20 Januari 1826 vermoorden G. Müller.

Deze Sanggau-inscriptie blijft nog steeds een raadsel; Prof. Kern heeft in het Intern. Archiv für Ethnogr. IX (1896), p. 61—62 er nog eens zijn krachten aan beproefd, naar aanleiding van een nieuwe afteekening. [1]) In eind 1898 verklaarde desgelijks Brandes: „tot nog toe (is) het opschrift van Sanggauw (Borneo's-Westkust) nog een raadsel." [2]) Het wordt te dien aanzien óók eens tijd om een naar modernen trant gemaakte vertrouwbare afprent ter beschikking te krijgen, op de ware grootte.

1) „Another specimen of writing, a facsimile of which is here published for the first time", — dit is niet juist; zie boven — „is found near Sanggau on a slab near the river side. The characters show a debased type of Indian writing. I am sorry to say that my endeavours to unriddle the contents have been fruitless. The first word of the second line may represent *prabhuh*, a wellknown Sanskrit word, but it is only with diffidence that I propose this reading. Whether the framers of the inscription were ancestors of the present Dayaks at Sanggau, is a question which cannot be settled before one will have found out the language of the monument".

Het verkleind facsimile door Prof. Kern t. a. p. op p. 61 gegeven, in grootste lengte van de 2 regels schrifts 6.2 c.M. lang, bevestigt op merkwaardige wijze de degelijkheid der oude afteekening van Georg Müller in de Indische Bij op meer dan dubbele grootte (bijna toch 15 c.M. in grootste lengte) gereproduceerd. Blijkens Müller's dagboek aldaar, werd deze afteekening op 14 Febr. 1824 door hem vervaardigd (l. c. p. 156).

Over de Sanggau-inscriptie raadplege men nog: Teysmann in Natuurk. Tijdschr. v. N.-I. XXXV (1875), p. 331—332 (zeer belangrijk); voorts Notulen Bat. Gen. 1876, p. 77; 1877, p. 44-45; 1881, p. 132; 1888, p. 85 (zeer belangrijk). Een *lingga* van Sanggau moet sinds 1880 in 't Bataviaasch Museum zijn (Notulen 1879, p. 22-24, 144; 1880, p. 97, 112), maar ik kan in Groeneveldt's Catalogus (1887) dezen niet terugvinden. De nabootsing van den kleinen gouden lingga die in 1885 vóór Sanggau in de Kapoeas werd gevonden, berust in 't Bataviaasch Museum als No. 782a; zie Notulen 1887, p. 17-18 en LX. De laatst gepubliceerde afteekening der Sanggau-inscriptie is te vinden in het reeds vermelde werk van Enthoven (Leiden, 1903) op p. 703; dezelfde ook, die aan Prof. Kern reeds in 1896 ten dienste had gestaan.

2) In het eerste gedeelte van 't artikel „Oudheden" in de Encycl. v. N.-I. III [1902], p. 134, 1e kolom. Dat dit eerste gedeelte is van de hand van Dr. Brandes en door hem afgesloten werd op 17 Dec. 1898, heb ik aangewezen in mijne „Herdenking" van hem, vóórin de „Tjandi Singasari"—uitgave, 's-Gravenhage — Batavia 1909, p. XXXIV, noot 1.

Maar er is meer. Bij het bewerken van 't artikel „Tochten" in de Encycl. v. N.-I. IV [1905], moest één plaatsnaam door de Nâgarakrĕtâgama van 1287 Çaka = 1365 A° D. in het eiland Tandjoengnagara = Borneo vermeld, onherkend blijven. Namelijk S a m ĕ ḍ a n g (of zooals er staat: „Samḍang") [1]. Deze naam-zelf is al interessant, daar hij onmiddellijk wijst naar Mĕḍang in het oude Mataram, naar oude Hindoe-Javaansche historie dus.

Vrage nu: zal misschien aan den bovenloop der Sĕkadau het in 1365 als onderhoorigheid van Madjapahit vermelde „Samĕḍang" niet teruggevonden worden?

Batavia, Juni (en Sept.) '09.

---

1) Zie Prof. Kern in Ind. Gids 1903, p. 352. Het curieuze is vooral ook dat „Samĕḍang" daar o n m i d d e l l i j k na „L a n d a" = L a n d a k genoemd wordt.

Oók te S e p a o e k, een eind bovenstrooms van Sĕkadau, moet voorkomen èn een lingga, èn een beschreven steen, beide dicht bij den Zuidoever der Kapoeas. Zie het eerst daarover Teysmann in Natuurk. Tijdschr. v. N.-I, XXXV (1875), p. 325 326; dan Holle's aandringen in Notulen 1876, p. 77, en nogmaals aldaar 1882, p. 137, met het beslist onjuiste antwoord, p. 137—138, „van den Conservator der antiquarische verzameling", d.i. van den heer Groeneveldt. Deze verwarde daar toch Sĕkadau met Sepaoek.

Voor den lingga en de joni, met een paar steenen menschenbeelden, die, nog veel dieper het binnenland in, voorkomen te N a n g a h S e r a w a i aan de Boven-Mĕlawi, zie de beschrijving èn afbeelding door controleur Kühr in Bijdragen Kon. Inst. 6e reeks, II (1896), p. 78—80. Zóó diep dus zijn de Hindoes of Hindoejavanen weleer Centraal-Borneo binnengevaren, en hebben ze aan de rivier-oevers hun nederzettingen gehad; vermoedelijk in hoofdzaak tot het bekomen van stofgoud en edelgesteenten.

De ouderwetsch-Javaansche koeḍi, nog algemeen op Madoera in zwang.

DOOR

G. P. ROUFFAER.

(Met 2 platen.)

Na hetgeen Prof. SNOUCK HURGRONJE, Dr. HAZEU, Controleur KERN en ikzelve mededeelden over de *koeḍi* op Midden-Java, op West-Java *koedjang* genoemd, [1]) is er in de laatste jaren geen nader bericht meer gedaan omtrent dit werktuig dat weleer over geheel Java gebruikt is geworden als een hakmes, tevens schilmes, en thans als zoodanig in enkele streken (bij de Badoewi's, in Banjoemas, en hier en daar aan de Noorderstranden) ook inderdaad als zoodanig nog wordt gebruikt; maar dat overigens op Java een soort mystiek wapen is geworden van afwerende kracht, hetwelk alle praktische beteekenis heeft verloren, maar dan, versierd en verfraaid, den vorm heeft gekregen van een lemmet met langen gekromden hals en gerekten vogelkop aan het eind.

De drie platen bij de studies van Prof. SNOUCK HURGRONJE en Dr. HAZEU gevoegd, zeggen het overige.

---

1) Snouck Hurgronje, „Iets over koedjang en badi", Tijdschr. Bat. Gen. XLVII (1904), p. 387-397. Met 2 platen.

Hazeu, „Iets over koeḍi en tjoendrik", ibidem p. 398-413. Met 1 plaat. En dezelfde in Not. Bat. Gen. 1904, p. 52.

Kern, toevoeging tot bovenstaand in Not. Bat. Gen. 1904, p. 128-129.

Rouffaer, „Mededeelingen" naar aanleiding van bovenstaande studies, Not. Bat. Gen. 1905, p. IV-VII.

Snouck Hurgronje, „Toelichting bij eenige koeḍi's, ketoprak's (korakan's) en golok's uit Poerwokerto (Banjoemas)", ibidem p. IX-XII.

Maar geenszins heeft men kunnen denken dat er een deel van Oost-Java zou wezen, waar de koeḍi niet alleen een thans nog algemeen gebruikelijk stuk gereedschap voor den landbouwer was, maar waar de andere zijde van het wezen van dit ouderwetsche wapen zich ook zóózeer ontwikkeld zou hebben, dat de *koeḍi* het heilige wapen bij uitnemendheid werd voor den Vorst, in die mate dat deze de koeḍi opnam in zijn vorstelijke vlag.

Dat deel van Oost-Java, is Madoera; en die plek waar de koeḍi tot in 't jaar 1853 het embleem was in de vlag van den Landsheer, is Pamĕkasan.

De heer J. P. Moquette te Batavia is thans de gelukkige bezitter van het laatstbedoelde allermerkwaardigste stuk, en tevens de eigenaar van een aantal Madoereesche koeḍi's, deels van Pamĕkasan, deels van Soemĕnĕp en elders op Madoera, die het bovenstaande op geheel afdoende wijze aantoonen. Oorspronkelijk werden deze stukken in 1889—'93 te Pamĕkasan bijeengebracht door den heer P. A. Ouwens, toenmaals kapitein der infanterie en instructeur der barisan aldaar, die in 1906 zijn collectie ethnographica aan den heer Moquette overdeed. [1])

De twee platen die aan dit stukje mogen toegevoegd worden, dank zij de vriendelijke hulp van den heer J. W. Teillers, vertoonen verschillende vormen die op waardevolle wijze aanvullen wat de drie platen bij de studies van Prof. Snouck Hurgronje en Dr. Hazeu in 1904 reeds te zien gaven. De voorwerpen hier afgebeeld zijn met opzet tot zulk een aanvulling gekozen uit de in het totaal 30 Madoereesche koeḍi's van verschillende vormen, welke de heer Moquette bezit.

---

1) Hieronder behoort ook het staatsieschild van Pamĕkasan, cirkelrond, 57 cM. in middellijn, waarop van buiten als zeer zeldzaam motief viermaal voorkomt een *bĕta* die met een drietal beenen radsgewijze om zijn lichaam heenslaat, wat dus tevens als viervoudig *swastika*-motief zich voordoet; en een zeer prachtige in hout gesneden gong-standaard, geschenk van den Sultan van Soemĕnĕp aan den Panembahan van Pamĕkasan, met twee groote naga's aan de zijden en een zeer mooien garoeḍa-vogel bovenop.

In 1887 verkreeg het Bataviaasch Genootschap tal van rijkssieraden uit Pamĕkasan, zie Notulen 1887, Bijlage III: maar daarbij geen koeḍi.

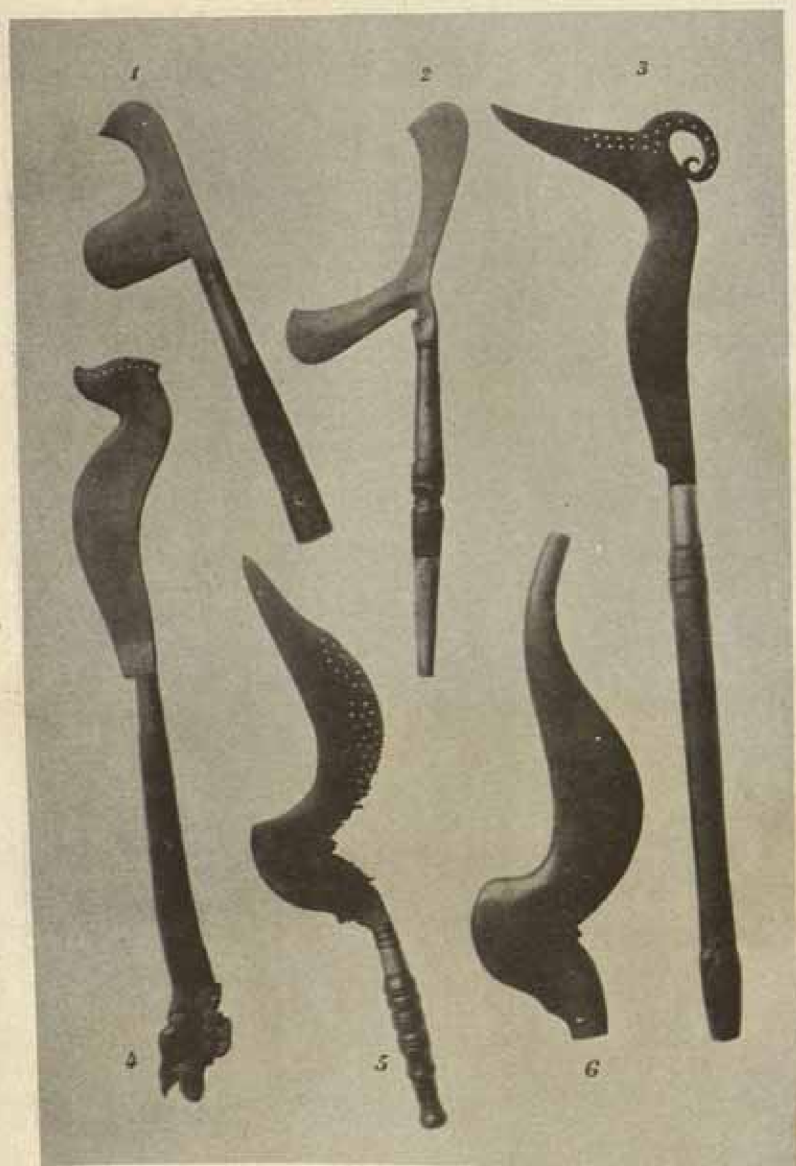

1
2
3
4
5
6

Fig. 1 toont een bij uitstek praktisch en soliede werktuig met zwaren slag, massief en zwaar; de dissel *(pĕṭel)* daarvan kan niet alleen bamboe maar zelfs zwaar hout klieven; met den haak aan het einde haalt men brokstukken naar zich toe; een wezenlijk timmermanswerktuig, zooals de oude Hollanders, naar de door mij (Not. Bat. Gen. 1905, p. IV—V) in herinnering gebrachte plaat van LODEWYCKSZ' Eerste Boeck (1598), in Bantĕn bij hun komen aldaar in gebruik vonden.

Fig. 2 geeft een zeer sterke variant te zien van zoo'n Madoereeschen timmermans-dissel.

Fig. 3 geeft een mooie variant van het vogelkop-type dat de koeḍi pleegt te krijgen, als er op den vorm wordt doorgefantaseerd door den smid: hier is zelfs de kuif van den vogel aangegeven, óók doorboord met diverse gaatjes, evenals de vogelkop-zelve.

Fig. 4 geeft een sterke afwijking van dat algemeene vogelkop-type te zien. Het vogeltype is hier verdwenen; men mag denken aan een kleinen paardekop, misschien aan een zeepaardje wel.

Fig. 5 is uiterst interessant omdat het de staatsie-koeḍi was van den in 1853 overleden Pangeran van Pamĕkasan; terwijl fig. 6 de scheede voorstelt van dat staatsiewapen, van *kajoe pelet* gemaakt. In deze staatsie-koeḍi viert het vogelkop-type hoogtij; terwijl de 30 gaatjes frai den indruk wekken van dons of veeren op dien vogelkop. Daarbij is dit forsche stuk nog ten volle een wapen gebleven, geen enkel sieraad geworden. Men kan zich van zulk soort koeḍi's ten volle de volkslegende voorstellen dat zij alléén en uit zichzelf, zonder door menschenhand bestuurd te worden, los zouden vliegen op den vijand en onder dezen zouden gaan woeden; gelijk inderdaad zoo'n Madoereesche legende omtrent de koeḍi van Pak Lesĕp, volgens majoor OUWENS, nog bestaat.

De tweede plaat geeft ten slotte het allermerkwaardigste Vaandel van Pamĕkasan te zien, met een *boeta* die

een zware koeḍi — zonder eigenlijken vogelkop, zonder gaatjes, maar met een zeer zwaar disselgedeelte als hakmes — in zijn rechtervuist voert, terwijl zijn linker een rond schild vastklemt. Hij rijdt, zoo te zeggen, door de lucht op twee kleine boeta-koppen met vlammenden haardos; in de vier hoeken vertoont zich het zoogenaamde Kruis van Salomo, een welbekend en o. a. ook onder de Atjehers veelverbreid mystiek oorlogsteeken; terwijl onderaan in ietwat ouderwetsch-Javaansche letters het bijschrift staat:

Tjiri jang Tjĕngkara-Dewa,

als naam des Bewakers dus van Pamĕkasan's heil. [1])

De vlag is van blauw katoen, terwijl de figuren er in dekverf zijn opgebracht — in den trant dus zooals bij Balineesche „sterre-doeken" (*palilintangan*) het geval is —, en aan beide kanten; deels groen, zwart, roodgeel, wit, vleeschkleurig, en leverkleur. De vierkante smalle rand om de vlag is leverkleurig; het contrast tusschen blauw en oranje-achtige leverkleur is wat in Midden-Java oudtijds *lénġâ-téléng* heette, als gewijd kleurpatroon bij *kain-kĕmbangan*-doeken. De vlag is ruim 1,25 M. in het vierkant. De piekstok eindigt boven in een kruis, waarboven drie kleine wapenspitsen; en wel een scherpe vierhoekige piekpunt, een vrij breede driehoekige lanspunt, en in 't midden van beide . . . wéér een kleine koeḍi, ge-

1) Naar vriendelijke voorlichting van Dr. HAZEU, is dit hoogstwaarschijnlijk te lezen als:

Tjiri [h]jang Tjĕngkara-Dewa

en te vertalen als:

„Teeken van god Tjengkara-Dewa".

Wijders schrijft Dr. HAZEU mij hierover dd. 15 Sept: „*Tjengkara of tjingkara* moet eene Jav. verbastering zijn van Sanskrt *kimkara*, dat zoowel dienaar in 't algemeen als eene soort van râksasa's aanduidt, welke tot de dienaren van Jama, den god der onderwereld, behooren. Verg. VAN DER TUUK in Tijdschr. Bat. Gen. XXV, 1879, p. 334. In de Jav. lakon Pandoe-papa (no. 9 van de 23 Schetsen van Wajangstukken, uitgegeven door TE MECHELEN, Verh. Bat. Gen., deel 40) komen de *tjingkara bala-upata* voor als bewakers van de deur of poort *Sela-matangkeb* (verg. VAN DER TUUK's bovengeciteerd artikel), en blijken zij direct onder de bevelen van Jama-dipati te staan. Dit alles bijeengenomen, komt het mij wel waarschijnlijk voor dat Tjengkara-Dewa niet anders is dan Jama-dipati, Sang Jama, de bekende god der onderwereld."

heel van denzelfden vorm als de groote witte op het vaandel zelf.

Hiermede is, naar ik meen een groote stap vooruit gedaan tot de kennis van de vèrstrekkende beteekenis der koeḍi's, weleer en thans nog, over gansch Java en Madoera.

Immers: evenals reeds op de reliefs te Soekoeh in Midden-Java, zeg dus in ± 1450, de *koeḍi* voorkomt onder de wapenen en ijzeren werktuigen door een Hindoe-Javaanschen smid onder het toezicht van Ganeça daar gesmeed (zie o. a. CRAWFURD's afbeelding in zijn History of the Indian Archipelago, 1820, dl. II, p. 194); evenals de plaat in LODEWYCKSZ' Eerste Boeck (1598) ons toont dat de *koeḍi* of *koedjang* toenmaals, bij 't komen der Nederlanders te Bantĕn in 1596, het gebruikelijke timmermans-werktuig was op West-Java; zoo toonen ons de merkwaardige voorwerpen, die de heer MOQUETTE zoo gelukkig is thans te bezitten, dat tot op den dag van heden de *koḍhiq* alias *tjaloq* [1]) het algemeene werktuig nog steeds is gebleven van den Madoereeschen landman, èn bovendien dat dit werktuig, in zijn als wapen licht gewijzigden vorm, de hooge eer heeft genoten tot staatsie-wapen en vlag-embleem te worden van den Pangeran en vroegeren Panĕmbahan van Pamĕkasan, respectievelijk in 1853 en 1842 overleden. [2])

---

1) Over Madoereesch *tjaloq* en *koḍhiq* zie H. N. KILJAAN, Madoereesch-Ned. Woordenboek, I, 1904, p. 121 en 259.— Op de laatste Pasar Malem te Soerabaja (Aug. 1909), waren tal van Madoereesche koeḍi's als modern ijzersmeedwerk ingezonden, die, volgens de etiketten, alle *tjalok* heetten, terwijl eenige verloopen vormen, zonder hakmes (*petel*) in het midden, de namen droegen: tjalok tjrantjang. tj. moedhoes, tj. montor, tj. djhatra, tj. terongan, tj. lapar.

2) Toen het bovenstaande reeds geschreven was, mocht ik van den heer C. M. PLEIJTE een door hem in Aug. 1908 vervaardigde foto ontvangen van drie staatsie-koeḍi's als lanspunten in het bezit van den Sultan Sepoeh te Cheribon: waarvan twee een krachtig *petel*-gedeelte vertoonen, terwijl het vogelkop-uiteinde vervangen is door de scherpneuzige wajangpop-typen van Srikandi en Sembadra op een naar achteren gekromden vogelhals; maar waarvan de derde nog sterker afwijkt van de vogelkop-koeḍi, omdat hier de zware figuur van Narada als koeḍi is weergegeven, waarbij de dikke vooruitstekende buik de petel vormt, en de neus de plaats vervult van den vogelbek.

Het is dus een mooi bewijs, dat *ook in Cheribon* de koeḍi een voorwerp van bizondere beteekenis bleef, zoodat het zelfs een plaats verkreeg onder des Sultan's gewijde lansen.

Waarbij dan dat vlag-embleem den ouderwetschen vorm vertoont van het echte hakmes van den timmerman-landbouwer; maar het staatsiewapen den verfijnden vorm ons laat zien van het sierlijke slanke slagwapen, met den karakteristieken vogelkop, en zijn daardòòr blijkbaar weer op Java ontwikkelde mystieke beteekenis.

Dat bovendien de koeḍi — door de Javanen in haar variëteiten ook *tjaloek* en *loeke* genoemd — weleer aan het Hindoe-Sumatraansche hof van Vorst Adityawarman van Minangkabau (regeerde, volgens de nieuwste gegevens, van vóór 1343 tot na 1375) in zwang was, als behoorende bij het hofcostuum van 's Vorsten onderdanen, heb ik indertijd door een curieus gegeven van Ibn Batoetah uit 1345 waarschijnlijk trachten te maken. [1]) Terwijl zijnerzijds de heer Groeneveldt reeds in zijn Catalogus van 1887 verscheiden antieke exemplaren (van Tĕgal, Diëng, Kĕdoe, Soerabaja, Pasoeroean) als Nos. 1613—1629 beschreven heeft, met de gewichtige toevoeging: „op de basreliefs van Boroboedoer ziet men ze in de handen van kluizenaars." [2])

Batavia, 14 Sept. '09.

En terecht wijst mij de heer V. Hinloopen Labberton op Plaat IX in Dr. J. Groneman's werk „De Garebeg's te Ngajogyakarta" ('s-Grav., 1895), waar blijkt dat „Kjahi Sangoet", zijnde een koeḍi als lanspunt, behoort tot de *ampilan* van den Sultan van *Jogja*; dus geheel en al analoog weer met de 3 stuks te Cheribon.

1) In het art. „Tochten (Oudste ontdekkings-) tot 1497", Encycl. v. N.-I. IV [1905], p. 381, 2e kolom.

2) Van deze antieke vormen beschreef Groeneveldt de Nos. 1613—1621 als volgt: „*Kodei* [lees: *koeḍi*], wapenen van grillig gebogen vorm, uitloopende in een menschenkop (wajang-type) of vogelkop. De oppervlakte is meer of min fraai gedamasceerd en doorboord met een aantal ronde gaatjes, die gedeeltelijk weer met koperen pennetjes zijn opgevuld." Terwijl hij de Nos. 1622—1629 aldus beschreef: „Idem, maar zonder eenige versiering en alleen gebogen op de wijze der vorige nummers." (l. c. p. 318).

Voor 't Oudjav. *tjaloek* zie v. d. Tuuk's Kawi-Balin. Ned. Wdb. I (1897), p. 637, die het vertaalt met „wapen, in gedaante overeenkomende met de *arit*, om mee te snoeien en vergeleken met de tamarinde-vrucht." Voor 't Oudjav. *loeke* Ibidem, III (1901), p. 676. Bij dat vergelijken der *tjaloek* met de tamarinde-vrucht, bedenke men dat in het moderne Javaansch *tjaloek* = *tjempaloek* ook is, welk laatste „jonge tamarinde-vrucht" beteekent, en met *loek*, d. i. „kromming, bocht", ook zeker wel etymologisch in verband staat.

TJANDI-MENDOET.

Een kort verslag betreffende de jongste herstellingen en eenige opmerkingen omtrent de architectonische waarde van den tempel, den oorspronkelijken toestand van het dak en van de bekroning van het voorportaal.

DOOR

T. VAN ERP.

(Met drie platen.)

I. De jongste herstellingen.

Bij G. B. van 1 Mei 1908 No. 18 werd machtiging verleend tot de uitvoering van eenige herstellingen aan den Mendoet-tempel. Het gold hier eene voortzetting van de vroegere restauratiën, achtereenvolgens uitgevoerd door de heeren B. W. VAN DE KAMER en P. J. VAN DER HAM. Het is geenszins de bedoeling een volledig verslag te geven van den geheelen restauratie-arbeid, doch in hoofdzaak een kort relaas wereldkundig te maken omtrent de laatste herstellingen. Er zal dan tevens gelegenheid zijn op te merken hoe de opsporing van fragmenten, die nog in groot aantal in de omliggende desa's voorhanden waren, nieuwe gegevens heeft verstrekt omtrent den oorspronkelijken toestand van het thans nog ontbrekende.

Wat de verrassende resultaten zijn geweest van de vroegere werkzaamheden die sedert 1900 onder de bekwame leiding van den Voorzitter der Oudheidkundige commissie, wijlen Dr. BRANDES stonden, kan men o. m. vinden in diens mededeelingen vervat in Not. B. G. 1901 bl. 141—143 Id. 1902 Bijl. XV. Id. 1903 Bijl. IV en in Oudheidk. Rapporten 1902 bl. 6—8, 32 en in Id. 1903 bl. 63.

Vermelden wij alleen dat de Heer VAN DE KAMER het hoofdlichaam en een deel van den onderbouw herstelde en dat door de goede zorgen van den Heer VAN DER HAM o. m. het fraaie interieur van den tempel in oorspronkelijken toestand werd gebracht en de laatste hand werd gelegd aan het soubassement en de trapspiegels. De kroonlijst van het eigenlijke tempellichaam werd slechts hersteld tot en met de steunlijst omdat de beschikbare fondsen niet toelieten ze geheel af te werken.

De arbeid werd zoodoende in 1904 gestaakt en er werd door genoemden architect een tweeledig voorstel opgemaakt tot voortzetting der restauratie. Het eerste behelsde de urgente aanvullende herstelling n. l. het aanbrengen van het afdekkingsojief der kroonlijst en het uitnemen en weder in mortel optrekken van het nog voorhandene buitenwerk der eerste en tweede dakétage. Het tweede voorstel omvatte behalve genoemde urgente maatregelen eene algeheele restauratie van het ontbrekende. Dank zij de zorg waarmede de Heer VAN DER HAM de voorhanden documenten verzamelde en dank vooral aan de scherpzinnigheid van Dr. BRANDES was het n.l. mogelijk gebleken een volledige restauratieteekening in elkaar te zetten. Hierin waren dus ook opgenomen de geheel verdwenen derde dakétage met de den top bekronende groote dagob, doch evenzeer de reconstructie van de „*mantapam*" (pĕndăpă), het voorportaal.

De Indische Regeering had aanvankelijk bezwaren tegen deze voorstellen welker verwezenlijking eene uitgaaf vorderde van *f* 28500, doch eene nadere toelichting van de zijde van het Genootschap had ten gevolge dat zij eene plaats vonden op de ontwerp-begrooting voor 1907.

De begrootings-wetgever in Nederland heeft evenwel in genoemde toelichting geen argumenten gevonden, krachtig genoeg om in de gegeven omstandigheden eene afwijking te rechtvaardigen van de na rijp beraad aangenomen gedragslijn om de zorg der regeering voor de Hindoe-oudheden te beperken tot de conserveering en het vastleggen van het bestaande.

Werd de geheele restauratie aldus verworpen, voor de in eerstbedoeld plan vervatte urgente herstellingen werd bij het in hoofde genoemd G. B. een bedrag beschikbaar gesteld van *f* 6800. De uitvoering werd opgedragen aan steller dezes, die in verband met zijne werkzaamheden aan den Boroboedoer-tempel in de onmiddellijke nabijheid van het object verblijf hield. De medio Juni aangevangen arbeid werd binnen het jaar voltooid.

De kostbare, zware djatihouten steiger, die ter wille der vorige restauratiën was aangebracht, had men inmiddels in 1906 moeten afbreken omdat enkele wildhout onderdeelen vermolmd waren en de hechtheid van het geheel daardoor niet meer verzekerd was. Er moest dus een nieuwe bamboe werksteiger worden gemaakt met twee hijschinrichtingen om het bouwmateriaal op te voeren. Het nog voorhanden gedeelte van het portaal werd, waar noodig, uitgenomen en hersteld. Bij de vernieuwing der kroonlijst werden zooveel mogelijk de oude stukken gebezigd, die nog op het tempelterrein aanwezig waren. Het aantal dezer stukken was aanvankelijk gering, doch vermeerderde toen overgegaan werd tot het opsporen van fragmenten uit de omliggende desa's.

Uit een juridisch oogpunt kan betwijfeld worden of men het recht heeft de tempelsteenen op te eischen, die wellicht reeds een halve eeuw of langer geleden voor den huizenbouw werden benut. Mendoet werd eerst in 1834 ontdekt en door Resident Hartman blootgelegd. De ouden van dagen der desa weten nog te vertellen hoe voordien het bouwwerk tot aan den top bedolven was onder een aardheuvel, welks voet aan de noord-oost zijde ongeveer honderd Meter verwijderd was van de plaats der Tjandi. De hellingen, destijds een geliefkoosde weideplaats voor het vee, waren begroeid met boomen en struikgewas evenals het omliggend terrein nog niet in cultuur gebracht was. Kort daarop woedde de bijl in het bosch en deed de koffiecultuur hier haar intrede. Eerst veel later ontstonden de omliggende sawah's en verrees de huidige desa Mendoet. Neemt men aan dat vóór

1834 het bestaan der Tjandi door den Javaan niet vermoed werd en dat het plukharen van den tempel dus na de ontblooting een aanvang nam, dan nog lagen de nu weder opgeëischte steenen vermoedelijk reeds meer dan een halve eeuw in de desa. Doch het is niet onwaarschijnlijk dat ook vóór 1834 de tempelsteenen reeds hun weg hadden gevonden naar naburige gehuchten. Hoe het zij, de eigenlijke zorg voor het bouwwerk dateert eerst van den jongsten tijd en men mag aannemen dat het recht op die oude geroofde steenen verjaard kon heeten.

Wellicht heeft deze overweging vorige executanten weerhouden van pogingen om die steenen weer uit de Javaansche woningen weg te halen. Inderdaad is aan een dergelijke maatregel een groot ongerief verbonden voor de bewoners. Doch het bleek ook hier hoe willig de plooibare Javaan reageert op goede woorden . . . en eene kleine schadeloosstelling in klinkende munt. Zonder bepaalden dwang gelukte het ongeveer 120 M^3 oude tempelsteenen terug te krijgen tegen minimalen prijs van 2 à 3 gulden per M^3. Uit den aard der zaak werd er naar gestreefd de desa-woningen toch zooveel mogelijk intact te laten; steenen, die als neuten onder stijlen niet konden worden gemist, werden dan ook steeds ontzien en alleen verwisseld door een andere neut wanneer het een geornamenteerd stuk was.

Waar voor nieuw steenmateriaal *f* 18 per M^3. moest worden betaald is het duidelijk dat een belangrijke besparing werd verkregen, afgezien nog van het groote voordeel dat voortsproot uit de aanwinst van geprofileerde steenen, die zonder noemenswaardigen arbeid in het werk konden worden gebracht. Het gevolg hiervan was dat van het beschikbare bedrag van *f* 6800 ongeveer *f* 3000 restant bleef voor werkzaamheden, die niet in de begrooting waren opgenomen. Het is dan ook mogen gelukken het lichaam der eerste en der tweede dakétage geheel te completeeren, terwijl slechts gerekend was op het consolideeren van het weinige, dat daarvan restte. Op plaat I is te zien hoe de tempel zich voordoet na de jongste herstelling.

Het zal den lezer opvallen dat de indruk, dien het dak thans maakt, den tempel al heel wat heeft teruggegeven van zijn oorspronkelijke schoonheid en het is opmerkelijk hoe de bekoring van het oude dak betrekkelijk weinig wordt verkleind door het ontbreken van het ornament; men vergelijke daartoe plaat I met plaat III, de restauratie-teekening van het geheel en houde hierbij in het oog dat dit in laag relief gebeiteld ornament in die hooge bouwdeelen weinig de aandacht trekt en dat het hier de architectonische sier is, die met fraaie planverdeeling en contrasten van licht en schaduw de essence van de schoonheid vormt.

Dat inderdaad dat ornament in dit opzicht een betrekkelijk ondergeschikte rol speelt, heeft de geniale bouwmeester van Mendoet op overtuigende wijze in zijn schepping geaccentueerd. Men heeft maar een enkelen blik te werpen op de restauratie-teekening en zich aan de hand van deze een perspectivisch beeld der Tjandi te denken om te ontwaren hoe van het beeldhouwwerk der teerlingen van eerste en tweede dakétage een belangrijk deel door de dagobs aan het oog werd onttrokken.

Aan den anderen kant dient opgemerkt te worden dat het dak in zijn huidigen toestand maar al te zeer den stempel draagt van niet àf te zijn. Dit doelt uit den aard der zaak niet zoo zeer op het ontbreken van de derde étage en de topdagob maar meer op hetgeen het nu herstelde gedeelte nog mist, n. l. de kransen van sier-dagobs. Voor restauratie van de 24 en 16 klokken, die respectievelijk vóór de teerlingen der eerste en tweede étage stonden, was in het hier bedoelde werkplan natuurlijk niets uitgetrokken en slechts een tweetal op de Z. W. face der eerste verdieping kon uit het voorhanden materiaal en de beschikbare fondsen worden herplaatst.

De dagob, de Boeddhistische bouwvorm bij uitnemendheid, hier evenals elders op Java toegepast als zuiver bouwkunstige versiering, en in kransen de kroonlijsten tooiende, droeg in hooge mate bij tot de schoonheid van het bouwwerk. Dat

kan blijken uit de restauratie-teekening en ook uit die van Tjandi Kalasan, voorkomende in IJZERMAN's bekende werk. Hoe gelukkig de werking is van dit dakversierings-motief, kunnen zij nog eenigszins navoelen, die de dwergtempeltjes van Tjandi Sèwoe en Tjandi Loemboeng in de Prambanan-vlakte uit eigen aanschouwing kennen.

Het kan dan ook niet ontkend worden dat het dak van Mendoet, zooals het zich nu vertoont, in dit verband een ietwat teleurstellenden indruk maakt op hen, die zich een denkbeeld hebben kunnen vormen van de oorspronkelijke conceptie. Men denkt onwillekeurig aan een geplukten, een van zijn pronkveêren beroofden siervogel.

Hier dient nog vermeld te worden dat tempelsteenen van Mendoet zelfs werden aangetroffen in de desa Ngradjeg (op de Top. kaart 1: 25000 staat „Radjeg"), die twee K. M. Noord-Oostelijk der Tjandi ligt, aan weerszijden van den grooten weg. Het snuffelen in die desa leidde tot ontdekking van eenige andere oudheden. In de lijst van VERBEEK staat onder „No. 295 Ngradjëg" vermeld: „Een geheel vervallen tjandi (?) en groote tempelsteenen waren hier vroeger volgens HOEPERMANS. Nu is er volgens den Controleur HASSELMAN noch van den tempel noch van die losse steenen iets meer te zien." Dit laatste is onjuist. In de desa was niet één woning, waarbij niet in ruime mate tempelsteenen waren benut en de bevolking wist nog twee plaatsen aan te wijzen waar overblijfselen van tempels stonden. Op een dier plaatsen werd gegraven en ook werkelijk de onderbouw van een tempel aangetroffen. De beschikbare fondsen lieten niet toe het onderzoek verder uit te strekken. Te goeder tijd zal hieromtrent het noodige afzonderlijk worden medegedeeld. Hier zij volstaan met de vermelding dat het terrein hier evenals bij Mendoet zich in den loop der tien à elf laatste eeuwen ongeveer 2 à 2.5 meter heeft opgehoogd tengevolge van bevloeiing, van af den Merapi-voet naar het dal van Elo en Progo. Het hier beschikbare materiaal aan ruwe en onversierde steenen werd deels benut voor de Mendoet restauratie.

TJANDI MENDOET

NA DE GEDEELTELIJKE RESTAURATIE.

PLAAT I.

sprekend ornament op de teerlingen van hoofdlichaam en portaal is geëlimineerd. De ballustrade, die op het soubassement rust, is gedeeltelijk onderbroken ten einde te verduidelijken dat het eigenlijke tempellichaam verrijst op een basement, dat op zijn beurt gedragen wordt door den breederen onderbouw, het soubassement.

Dit laatste is meesterlijk van opzet! Over de profileering kunnen we kort zijn; die vertoont het echt klassieke type van Midden-Java, geheel overeenkomende met die van Boroboedoer's oorspronkelijken, thans bedekten voet en is dus raak van proportie en schaduwwerking. De karakteristiek van den als dragend element fungeerenden onderbouw vinden we naar den eisch uitgedrukt in de zware, rustige horizontale profileeringen, doch anderzijds is de als gevolg daarvan eenigszins gedrongen fries weer een schijn van rijzig- zijn, van slankheid toebedeeld door een wel overwogen schikking der verticale lijnen.

Men zie hoe de plaatsing der antefixen op de kroonlijst innig verband houdt met die der geornamenteerde paneelen van de fries, hoe de laatste door de eerste als het ware verlengd worden. Ook de verdeeling der velden tusschen de ornament-paneelen in meerdere vlakke, verticale lijsten verhoogt de slankheid van den voet. Voorts lette men er op hoe de antefixen de strakheid van zoo'n wichtige ojieflijst breken, hoe de kantigheid van een hoek geaccentueerd wordt door een spuier of een in de uitsprong geplaatste akroterie.

Overeenkomstige welbegrepen beginselen vinden we toegepast in het hoofdlichaam. Gaf de verhoogde voet t. w. het basement, gelegenheid tot het aanbrengen van meerderen sier in den vorm van geornamenteerde paneelen, vooral gold hier de overweging de sokkel van het hoofdlichaam niet grootendeels te doen onderscheppen door de ballustrade van het soubassement.

Men zie het enorm zware hoofdgestel, het domineeren van de horizontale lijnen en schaduwen, en men voelt weer het waarom van de slanke pilasters met kala-makara be-

kroning en daarnaast van de vlakke en met klimmend spiraalornament versierde verticale posten in de hoofdgevelvelden.

Buitengewoon fraai is vooral het dakontwerp. In hoofdlijnen verraadt het den pyramidalen vorm, doch deze is naar Dravidischen trant opgebouwd is verscheidene étages, die zich steeds verjongen en eindelijk bekroond worden door een massalen dagob. Ook hier weer overheerscht de horizontale lijn; rustig loopen de profileeringen rondom, in het midden slechts onderbroken door de kala-makara omlijsting der nissen. Wij zouden deze laatste valsche nissen kunnen noemen, want ze zijn zeer ondiep en bevatten geene beelden; zij breken en verlevendigen de eentonigheid van de domineerende horizontale lijnen. Afgezien van de charme van het harmonische omlijstings-motief, is de decoratieve werking zeer geslaagd, doordat zij met hunne beschaduwde achterwanden de daarvoor geplaatste, in het volle licht prijkende sierdagobs krachtig omlijnen.

De eenheid, de symmetrie is weer enorm doorgevoerd als bij alle Javaansche monumenten. Het grondplan der drie dakétages, het kwadraat met een uitsprong in het midden, is geheel in overeenstemming met dat van het hoofdlichaam en den onderbouw. Die gelijkvormigheid, dat rythme schuilt ook in profileering en ornamentatie. In de eerste vinden wij alle elementen terug van de klassieke Midden-Javaansche normaal-profileering, met uitzondering van het halfrond. De siermotieven van het hoofdlichaam, n. l. de pilasters met kala-makara bekroning, de recalcitrante spiraal-arabesken en de guirlandelijst met klapwiekende vogels zijn ook die van de teerlingen der dakétages.

Er is reeds meermalen op gewezen dat ook de Hindoemonumenten op Java in sterke mate het karakter van Oostersche kunst dragen, doordat zij in de gevels een exuberanten rijkdom aan ornament ten toon spreiden; misschien vroeger ook van kleur, want we weten dat de gevels, inclusief het beeldhouwwerk bijna zonder uitzondering bedekt zijn geweest met een stucco-laag en we zijn geneigd te

onderstellen dat deze stuc-bedekking ten doel had een geschikten kleurgrond in het leven te roepen. Betreffende den hoofdtempel van Tjandi Prambanan staan wij ten deze op zekeren bodem; daar toch zijn nog sporen aan te wijzen van kleuring der pleisterlaag van het interieur in warm donker rood.

Het behoeft hier ook niet met bewijzen te worden gestaafd dat de kunstenaars zich verbazend hooge eischen stelden en schier geen tempel voltooid achtten wanneer niet alle bouwdeelen, die zich tot ornamentatie leenden, waren versierd. Het komt ons voor dat zij in vele gevallen te ver gingen en de voorbeelden zijn niet zeldzaam dat men het betreurt dat de beeldhouwer zich niet meer matigde.

In dit verband stijgt onze waardeering voor die kleine, onaanzienlijke Diëng-tempeltjes met hun sober ornament; daarin domineert inderdaad de schoonheid— en welk eene!— der architectuur en wordt deze niet overschaduwd door de pracht der versiering.

Toetst men in dit opzicht den Mendoet-tempel, dan is men, afgaande op de restauratie-teekening, geneigd ook hier te denken aan overdaad van sier. Men vergete niet dat de teerlingen van hoofdlichaam en portaal nog verrijkt zijn met sprekend ornament, dat niet op het beeld is aangegeven. Toch lijdt in werkelijheid Mendoet niet aan dit euvel omdat het decoratieve ornament over het algemeen een gering relief heeft. Op een afstand gezien trekt dit veel minder de aandacht dan het hoogere beeldwerk op de hoofdmuren. Dit is goed gevoeld omdat deze laatste sculpturen van hoogere orde zijn, omdat zij met de hoofdbeelden in de cella de conceptie van dezen tempel der vroomheid beheerschen.

Het vastleggen van den Midden-Javaanschen bouwstijl en in casu die van Mendoet aan de orden van het stamland, die door Fergusson met zooveel scherpzinnigheid werden geclassificeerd in diens standaardwerk „History of Indian and Eastern Architecture" is een moeilijke taak wanneer men

verre blijft van de lichtende bronnen van rijke bibliotheken. De taalgeleerden hebben er bovendien reeds op gewezen dat de kwestie van herkomst een zeer ingewikkelde is.

De Midden-Javaansche bouworde is voorts in vele opzichten een stijl apart, in eigene individueele banen geleid door eliminatie van zuilen en door de toepassing van eene eigenaardige gewelfconstructie; een stijl, die voortbouwende op oude traditien, zich nieuwe vormen schiep, welke vooral op het gebied der ornamentiek voorheen ongekende en blijde verrassingen brengt.

Denken we wat dit laatste betreft slechts aan de verschijning van het kalamakara-ornament. Dit opent, na een eerbiedwaardige levensperiode van ongeveer tien eeuwen, op Java een nieuw leven, openbaart zich, hetzij in zijn geheel, hetzij in de afzonderlijke samenstellende elementen, in voorheen ongeziene vormen met zoodanige frischheid en frequentie, dat het van lieverlede de geheele sierkunst van Midden-Java gaat beheerschen.

Wij kunnen vooralsnog niet veel meer doen dan de karakteristiek van de Indische bouwstijlen toetsen aan die der Midden-Javaansche monumenten. Wanneer we dan van de Dravidische noemen:

het vierkante grondplan, de volmaakt symmetrische bouw, het pyramidale, doch zich in étages verheffende dak, de uitgebouwde „mantapam" (voorportaal), en de ojief-kroonlijst, dan aarzelen we niet de Tjandi Mendoet, evenals bijna alle Midden-Javaansche bouwwerken de meeste verwantschap toe te kennen met genoemde orde, wier indrukwekkend domein zich uitstrekt over geheel Zuid Indië van af de Kistna rivier.

Doch de afdoener werd nog niet genoemd en dat is *het machtig overheerschen der horizontale profileeringen*, het kardinale kenmerk van den Dravidischen stijl, in tegenstelling met *het op den voorgrond treden van de verticale lijnen* in de gelijktijdige Noordelijke bouworden (de Chalukyan en de Indo-Arische).

Ook in de ornamentiek wijzen enkele zaken in dezelfde

richting. We noemen b. v. de voorliefde, waarmede slanke pilaster-motieven worden toegepast voor versiering der buitenwanden, een inhaerente deugd van den Dravidischen stijl, een deugd, die niet gemist kon worden, juist omdat de horizontale profileeringen er zoo de overhand hebben.

Aan den anderen kant zijn de verschillen tusschen den Midden-Javaanschen en den Dravidischen stijl zoo enorm groot, dat eene bepaalde determineering volgens de Indische bouworden naar onze meening geen reden van bestaan heeft.

Opmerkelijk is het dat de poorten, die in de Indische monumenten toegang geven tot de omringende pleinen en hoven, de z. g. „gopurams", op Midden-Java ontbreken. De ontgraving van het Mendoet terrein bracht aan het licht dat in den baksteenmuur, die het tempelplein afsloot, een toegang is geweest; duidelijke overblijfselen van een poort werden evenwel niet aangetroffen. Vermoedelijk zijn ze bij enkele andere bouwwerken wel aanwezig geweest, doch zeer zeker hebben zij niet het monumentale aanzien gehad als in de Dravidische kunst.

III. De oorspronkelijke toestand van het dak en van de portaalbekroning.

In het voorafgaande is telkens verwezen naar plaat III, de nieuwe restauratie-teekening, die in enkele opzichten afwijkt van het ontwerp Brandes — van der Ham. Dit vereischt eenige toelichting.

Ons voorloopig bepalende tot het dak zelve, dient opgemerkt te worden, dat laatstgenoemd restauratie-ontwerp *op absoluut zekere gegevens berustte voor zooverre betreft de eerste en tweede dakétage.* De kroonlijsten dezer étages waren wel is waar verdwenen, doch hunne hoogte kon op het bouwwerk zelve nog worden aangewezen en toen tijdens de jongste restauratie de in omliggende desa's aanwezige oude tempelsteenen werden opgehaald, bewezen tal van fragmenten de juistheid der reconstructie. Ook de plaatsing der beide eerste

kransen van sierdagobs sluit allen twijfel buiten, omdat de inlatingen daarvoor nog hier en daar aanwezig waren.

Dan volgt de derde étage en de topdagob. Van deze laatste waren reeds vroeger ettelijke stukken voorhanden t. w. van het lotuskussen, van den geornamenteerden rand en van de pijnakel; deze fragmenten, die sedert nog met enkele werden aangevuld, waren alleszins voldoende om de oorspronkelijke gedaante van de dagob te reconstrueeren.

Het eenige wat niet aan de hand van documenten kan worden vastgelegd, was de geheel verdwenen derde dakétage en Dr. Brandes, de geestelijke vader van het restauratieontwerp, heeft gemeend hiervoor een achtkantig grondplan te moeten aannemen. Hij heeft dit niet uitvoerig gemotiveerd en zich bepaald tot het wijzen op „de overeenstemming met andere oudheden". Hoewel niet met name genoemd, is het duidelijk, dat het dak van Tjandi Kalasan hier het richtsnoer is geweest; hier is inderdaad de hoogste dakétage een achtkant, de overgangsvorm tusschen het onderliggende kwadraat met uitsprongen en de hooger gelegen cirkelvormige dagob.

Onder de kleinere bouwwerken vindt men een overeenkomstige ordonnantie bij een gedeelte der dwergtempeltjes van het Tjandi Sèwoe complex, terwijl bij de daken van Tjandi Loemboeng het achtkant reeds aanvangt bij de eerste étage.

Het is alleszins begrijpelijk dat men allereerst aan dat achtkant denkt, dat toch de logische schakel blijft tusschen kwadraat en cirkel. Toch zijn wij overtuigd dat hier een dwaling is ingeslopen en dat het grondplan der derde étage van Mendoet eene herhaling is geweest van dat der beide onderliggende verdiepingen, n. l. het vierkant met een uitsprong op elk der facen.

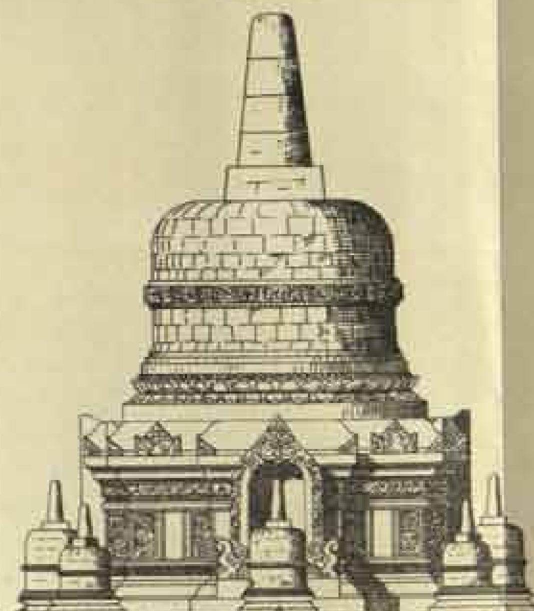
We meenen ons allereerst te moeten spiegelen aan de zoo nabijgelegen Tjandi Pawon, die in grondplan en profileering in veel opzichten een verkleinde copie kan genoemd worden van Mendoet (vergelijk plaat 59 Oudheidkundige Rapporten 1903). Bij Pawon heeft de bovenste étage inderdaad hetzelfde grondplan als de onderste.

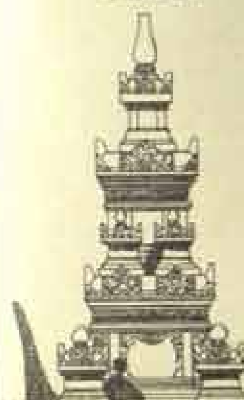
TJANDI MENDOET

ZIJAANZICHT VOLGENS GEWIJZIGD RESTAURATIE-PLAN

(Het sprekend ornament op de teerlingen van hooldlichaam en portaal is weggelaten).

Schaal 1:100.

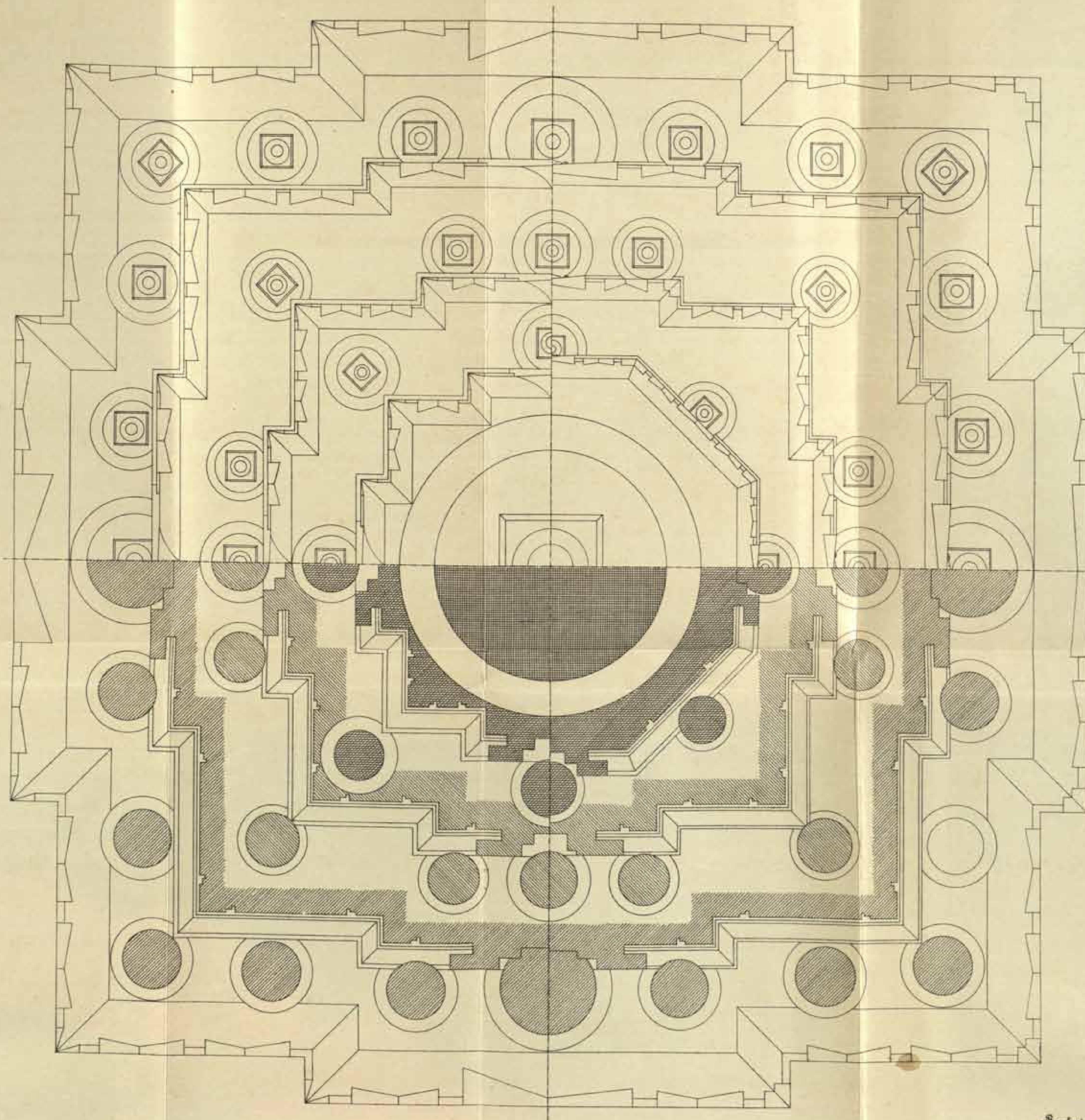
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 M.

Geteekend door T. van ERP.

Tjandi Mendoet

Reconstructie van het dak

Schaal 1:50.

Toelichting.

Het plan ter rechter zijde van de hoofdas geeft weer het restauratie-ontwerp **Brandes–van der Ham**, dat ter linker zijde geeft weer het gewijzigde restauratie-ontwerp; zoo voorzoover betreft de eerste en tweede dak stage verduidelijkt het tevens hoe het is uitgevoerd.

De doorsnede vlakken zijn gedacht ter hoogte van de beltingen der stages en van de hoofddagob.

Boroboedoer Augustus 1909
De Kapitein der Genie
T. van Erp.

laatstelijk aangevraagde crediet van *f* 28500 voor verdere algeheele restauratie.

Intusschen zijn er verblijdende feiten. De besparing tijdens de laatste herstelling verkregen, heeft geleid tot de mogelijkheid de beide eerste dakétages te completeeren en de ervaring heeft geleerd dat de eenheidscijfers der laatste voorstellen voor belangrijke vermindering vatbaar zijn. Een begrooting voor hetgeen nu nog te doen valt om den tempel geheel in den ouden luisterrijken staat terug te brengen, ligt in concept gereed en sluit met een totaal van nog geen *f* 9000. Met inbegrip van het laatstelijk verwerkte bedrag van *f* 6800 zou dan voor *f* 15800 bereikt zijn wat voorheen geraamd werd op *f* 28500.

Met deze cijfers voor oogen heeft Mendoet, die nu eenmaal „favoriet" is en wel altijd blijven zal, nog een goede kans!

Het zij zoo!

En mocht de Regeering geen termen vinden het door haar ingenomen standpunt voor dit maal te verlaten, dan blijft nog een uitweg over; het particuliere initiatief. Hadden wij Nederlanders maar naar Franschen trant een lichaam als de „Société d'Angkor", dat uit bijdragen van leden de Regeeringszorg voor de oudheden in Cambodja aanvult en steunt!

Boroboedoer. *Augustus 1909.*

ARTJA DOMAS

HET ZIELENLAND DER BADOEJ'S

DOOR

C. M. PLEYTE.

Terwijl ik in December 1905 voor de eerste maal in de Kaboepaten te Serang vertoefde, was ik er toevallig getuige van dat op zekeren morgen omstreeks Kerstmis, een troepje van zeven, uiterst haveloos gekleede mannen met bizondere vrijpostigheid over het voorerf kwamen geschreden.

Zonder van iemand eenige notitie te nemen, traden zij de poort, die tot den achtertuin toegang geeft, door en liepen rechtstreeks naar de Bale kambang, recht tegenover het hoofdgebouw staande, waarin zij hun intrek namen.

Zij bleken Badoej's [1]) te wezen, die uit hun bergen waren afgedaald om den Regent het jaarlijksche huldeblijk, bestaande in honig, bijenwas, een volledig stel keukengereedschap en een stuk *boĕh larang* te komen aanbieden.

Dit laatste is een lap door eene maagd of eene matrone geweven, grof wit katoen, bestemd tot inwikkeling van den kris *Kĕbo gandar*, een Padjadjaransche *poesaka*, welke deel uitmaakt van de *ampilan* der familie Djajadiningrat.

Het huidige Serangsche regentengeslacht heeft namelijk recht op deze *babakti*, doordat zijn stamboom wordt aangenomen linia recta op te klimmen tot Batara Boengsoe, den jongsten telg van Batara Patandjala, den tweeden zoon van Batara Toenggal, den oppergod der Badoej's.

---

1) Zie Jacobs en Meijer, de Badoej's en de aldaar aangehaalde bronnen.

Des avonds, na donker, had de begroeting plaats, een hoogst eenvoudige ceremonie, die zonder *sëmbah* of eenige andere eerbiedsbetuiging verliep. Wel zette het gezantschap zich in *sila*-houding, doch dit was niets buitengewoons, daar deze de gebruikelijke wijze van zitten der Badoej's is.

De aandacht daarentegen trok het feit, dat door beide partijen de lage taal gesproken, inzonderheid dat daarbij het grove *sia* voortdurend gebezigd werd. Allerminst lag daarin evenwel onwellevendheid opgesloten; het diende alleen om de verwantschapsbetrekking uit te drukken. Tegenover mij, als niet tot hun maagschap behoorend, bedienden de Badoej's zich dan ook van hooger woorden.

Aldus was mijn eerste aanraking met eenige voormannen der Badoejsche maatschappij.

Sedert is deze door meerdere samenkomsten met hen gevolgd, waarvan de laatste viel op Soma 14 — Soekla 19 van de maand Kasapoeloeh dezes jaars hunner telling, [1]) overeenkomende met 30 Augustus — 3 September onzer rekening.

Voornoemde ontmoetingen brachten mij slechts met zoogenaamde Binnen-Badoej's te zamen. Inmiddels had ik echter ook gelegenheid gehad met de disjecta membra van dit oude volk kennis te maken en wel gedurende een tocht door Zuid-Bantĕn, in Juni — Juli 1907 volbracht in gezelschap van den Resident van Bantĕn, den Regent van Serang en den Controleur van Lĕbak, naardien onze weg door enkele nederzettingen der Buiten-Badoej's leidde o. a. de welbekende *desa* Karang.

Hoofddoel van het aanknoopen dier betrekkingen is steeds geweest, het zoeken naar licht in de nog zoovele duistere opvattingen van het maatschappelijke en godsdienstige leven der Badoej's en inzonderheid navraag te doen naar de strekking der oude heiligdommen, die men hier en daar verspreid

---

1) Deze tijdsbepaling berust op berekeningen van den *poeën*, hun geestelijke hoofd, middels de *kolendjer*, een soort van almanak, omtrent welks gebruik, zoodra het onderzoek ter zake is afgeloopen, nader bericht zal volgen.

in het door hen bewoonde gebied aantreft. Bovenal gold dit het als Artja domas te boek staande paladium der Binnen-Badoej's.

Zeer wezenlijke hulp mocht ik hierbij voortdurend vinden van Raden Adipati Arya Achmad Djajadiningrat, Regent van Serang, aan wiens bizonderen invloed op de Badoej's ik ook mijn verschillende ontmoetingen met hen verschuldigd ben.

Gezamenlijk met hem vorschen [1], heeft mij geleidelijk een niet onbelangrijken stap nader gebracht tot de kennis van de beteekenis der voornoemde sanctuaria, waarvan ik thans nader wensch te doen blijken, onder nadrukkelijk voorbehoud echter, dat ik mij geenszins vlei, reeds het laatste woord daarover te kunnen spreken.

Bij de geslotenheid van de Badoej's met betrekking tot alles wat hun doen en laten aangaat, zal dit wel niemand bevreemden; nochtans vonden wij, voor zooveel Artja domas betreft, den draad.

Zooals bekend is, worden de Badoej's, ten rechte Kanekes geheeten, onderscheiden in twee hoofdgroepen, te weten de Kadjĕroan en de Kaloearan. Eerstgenoemden, veertig gezinnen, bewonen de dorpjes Tji-keusik, Tji-kartawana en Tji-beo; zij hebben de aartsvaderlijke inzettingen het zuiverst bewaard en voeren een nagenoeg ascetisch bestaan. De Kaloearan, wier aantal een goede duizend zielen bedraagt, leven in meerdere *desa's* over het Lĕbaksche verdeeld en hebben in meerdere of mindere mate den invloed der hen allerwegen omringende, geïslâmiseerde bevolking ondervonden.

Kortheidshalve zal de onderscheiding in Kadjĕroan en Kaloearan verder doorloopend gebruikt worden, tevens om daardoor mogelijke verwarring te voorkomen.

---

1) Vroeger werd door voornoemden Inl. hoofdambtenaar reeds een geschreven nota ingediend tot beantwoording van een vraag uit Holland of er inderdaad in Banten Boeddhisten gevonden werden, zooals het Koloniaal Verslag van 1907 meldde. Het lot dezer nota is mij onbekend: het stuk had echter publicatie ten volle verdiend.

Voor de hand ligt, dat de Regent van Serang zoowel als ik zelf, de ingewonnen berichten gaarne door een onderzoek in loco hadden doen zien bevestigen, maar de gang naar de nederzettingen der Kadjĕroan en bepaaldelijk naar Artja domas, bleef ons vooralsnog ontzegd, aangezien derwaarts te gaan, aan iederen Niet-Badoej, zelfs aan de Kaloearan, verboden is.

Desondanks is het aan Mr. D. Koorders in 1864 gelukt tot dit heiligdom door te dringen en het te verkennen; hij is tot nog toe evenwel de eenige gebleven, die het zoover heeft gebracht.

Jammer genoeg bestaat hetgeen hij dienaangaande op schrift stelde, uit niet meer dan korte aanteekeningen.

Echter schijnt daaraan in orographisch opzicht niets te ontbreken, zooals ons bij herhaalde contrôle zijner opgaven met de *kokolot*, dorpshoofden der Kadjĕroan, bleek.

Zij toch bevestigden Koorders' mededeelingen in alle opzichten, zoodat, waar onwaarheid te spreken voor de Kadjĕroan tot de hoofdzonden behoort, met voldoende zekerheid mag aangenomen worden, dat zijn aanwijzingen overeenkomstig den bestaanden toestand zijn.

Tot goed begrip van hetgeen volgt, dient de aanleg van Artja domas gekend te worden; daarom, wijl ik zelf geen naricht dienaangaande verstrekken kan, zij het woord daartoe aan Koorders gegeven.

Na verhaald te hebben, langs welken weg hij het domein der Kanekes bereikte, zegt hij: „geweldige daling naar de Tji-oedjoeng, de grens, waar de Badoej's (Kadjĕroan) aan hun natuurlijke behoefte kunnen voldoen. *Talahab* [1]) aan de overzijde."

„Nog een groot kwartier verschrikkelijk moeilijke tocht door de bedding van de Tji-oedjoeng naar Artja domas. . . . "

---

1) Open, bamboe-loods.

„*Petak's* [1]) met door menschenhanden aangelegde steenhoopen, begroeid met *loetoek* [2]) en de *petak* beplant met *dèngkir.*" [3])

„*Petak* No. 1 (van boven) graf."

„*Petak* No. 2, smal, niets."

„*Petak* No. 3, groot, vijf grafhoopen, vierkant. Een schuin uitstekende steen met mos begroeid."

„*Petak* Nos. 4 en 5, smal, klein, niets."

„*Petak* No. 6, *sasaka pakoembahan tĕ daekĕn saät* [4]), een rond postjen, *djadi koe maneh* [5]), met mos begroeid, 2 graven met opstaande steenen."

„*Petak* Nos. 7, 8, 9 klein, niets. Evenzoo 10, 11, 12, 13 . . ."

„De *petak's* loopen van Noord naar Zuid op." [6]).

Zeer weinig is het inderdaad dat de begaafde KOORDERS gaf. Bij de beoordeeling daarvan moet men evenwel in het oog houden, dat de korte volzinnen slechts voorloopige notities waren voor een later samen te stellen, uitvoeriger geschrift, dat echter door zijn overlijden in de pen is gebleven.

Met dat al, leeren wij er nog iets meer uit dan louter topographische bizonderheden.

Immers bij de opsomming van het aantal terrassen, die Artja domas vormen, wordt aangaande het eerste, derde en zesde dezer uitdrukkelijk gezegd, dat zich daarop graven bevinden, waaruit dus zoude voortvloeien dat de plek gedeeltelijk doodenakker moet zijn.

Is die opvatting juist?

Volgens voornoemde *kokolot's* niet; naar hunne verklaringen is Artja domas nooit een begraafplaats geweest.

Niettemin geloof ik toch, dat KOORDERS' beschouwing de ware is en dit zoowel op grond van de overlevering alsmede in verband met den naam Artja domas.

---

1) Terras.

2) Leze: *loekoet*, mos.

3) *Dengkir* moet een verschrijving wezen, aangezien geen van mijn zegslieden het woord verstond.

4) Heilig, geërfd waschvat, dat nimmer droog staat.

5) Van zelf ontstaan.

6) Bijdr. t/d T.-, L.- en Vk. v. Ned.-Indië, 1869, blz. 336.

Opmerkelijk namelijk is, dat schoon geen enkel beeld op het heiligdom wordt aangetroffen, dit den collectiefnaam van achthonderd beelden draagt, zijnde dit de beteekenis van Artja domas.

Deze eigenaardigheid vraagt bepaalde aandacht, aangezien zij het vermoeden doet rijzen, dat daarbij aan een overgeleverden naam moet gedacht worden.

Het ligt toch voor de hand, dat bij algeheele ontstentenis van *artja's*, geen benaming kon ontstaan, die met het wel aanwezig zijn daarvan verband houdt. Dus werd deze geborgd, doch van waar?

Letten wij ter beantwoording van deze vraag op de sagen aangaande de afkomst der Badoej's, vastgelegd in de dusgenaamde *tjarita pantoen*, zangen uit den voortijd, die door hun voorgangers — de *kokolot* van Tji-beo bijv. is een zeer goede zanger — nog steeds nacht in nacht uit worden voorgedragen.

Immer en immer weder voeren deze terug naar Padjadjaran, [1]) het laatste Soendasche rijk, welks hoofdstad omstreeks het huidige Batoe toelis gelegen was, totdat zij in het laatst van de 16[de] eeuw door Pangeran Yoesoef en zijn Bantĕners werd veroverd en verwoest.

Na de vermeestering dier veste met zijn befaamde kraton Sri Bima Poenta Narajana Madoera Soeradipati [2]) en het dientengevolge uiteenvallen van Padjadjaran, week een deel der bevolking uit naar Lĕbak en vestigde zich er metterwoon.

Ongestoord konden de uitgewekenen hun bestaan aldaar op den duur echter evenmin voortzetten; de steeds verder om zich heen grijpende Islâm, die onder hen geregeld nieuwe proselieten maakte, drong de onwilligen steeds verder in

---

1) Meijer J. J. Taal en letterkunde der Badoej's verschenen als aanhangsel tot Jacobs en Meijer de Badoej's. - Idem. Badoejsche Pantoenverhalen. Bijdr. t d T - L.- en Vk. v. Ned.-Indië, 1891, blz. 45 105.

2) Aldus luidt volgens de Tjarita parahyangan, die uit de 15de eeuw schijnt te dateeren, de naam getuige: *„Si inja angkat saboemi ka Pakwan. Datang ka Pakwan mangadeg di kadatwan Sri Bima Poenta Narajana Madoera Soeradipati. Anggeus ka pahi diwasian veroet Sri para-pasela, para-sanghyang kabeh"*.

het gebergte terug, op welks meest ongenaakbare toppen het thans luttele overschot der verstokten in den ouden geloove — voor hoe lang nog? — één veilig oord vond om de gewijde traditiën te volgen en te bewaren.

Daarin speelt, naast vele andere plaatsnamen, ook een ouder Artja domas een rol. Het was de geheiligde plek waar het stoffelijk overschot der grooten uit het bloeitijdperk van Pakoean Padjadjaran werd bijgezet.

Hetgeen de legenden verhalen, staven de feiten. De plaatsnamen in de *tjarita pantoen* genoemd, zijn voor het meerendeel in het Buitenzorgsche terug te vinden; zoo ook Artja domas.

Dit oord, dat nog immer vereering geniet, ligt op ongeveer een paal afstands van het landhuis Tji-kopo tĕngah, aan den voet van den Pangrangon [1]), de oogenblikkelijk in rust zijnde vulkaan op de zuidooster grens der residentie Batavia.

Inderdaad moet die plek eenmaal een groot kerkhof geweest zijn, overal bezet met grof gehouwen beeldjes, conterfeitsels der afgestorvenen.

In het begin van de vorige eeuw werd het meerendeel daarvan op een verhoogd, door zwaar geboomte overschaduwd grondstuk bijeenverzameld, daar geleidelijke ontginning van het omliggende land noodig maakte ze van hun oorspronkelijke standplaatsen te verwijderen.

Niet allen trof echter dit lot; in 1903 althans bevonden enkelen zich nog in hun ouden staat, daar een deel van het opengelegde woud, den opgezetenen van Tji-kopo als *kaboejoetan* [2]) werd afgestaan.

Deze zijn het, die overtuigend aantoonen, dat Artja domas, oudtijds begraafplaats moet zijn geweest. Zij staan namelijk eenigszins achteroverhellend tegen een ± 1 Meter langen, pilaarvormigen steen geleund en maken front naar

---

1) Samengetrokken uit *pang-rangoe-an*, rooster-, hardbakplaats, welke naam derhalve dagteekent uit den tijd dat de berg nog werkte. In de spreektaal hoort men steeds Pangrango; Pangrangon is mij slechts uit de Pantoens bekend.

2) Voorvaderlijk heiligdom.

een tweede soortgelijke paal, maar belangrijk korter en ongeveer een voet van den eersten af. Blijkbaar duidt de langste steen het hoofd-, de kortere het voeteneinde der groeve aan.

Uit den aard der zaak moesten, na den val van Pakoean, de vertrekkenden, deze ook hun dierbare plek aan haar lot overlaten.

Hunne nieuwe nederzettingen hadden echter evenzeer doodenakkers noodig, waarvan de bewijzen overbleven op den Goenoeng Dangka, den Lĕbak Si-bĕdoeg, te Kosala en in de Leuweung tjawene, het maagdelijke woud ten zuiden van Tji-beo.

Op alle genoemde plaatsen bevinden zich steenen gelijk te Artja domas, doch geen beelden.

De Goenoeng Dangka, noch de Lĕbak Si-bĕdoeg worden heden meer vereerd, wel daarentegen Kosala en het heiligdom in de Leuweung tjawene, anders gezegd het jongere Artja domas der Kadjĕroan.

Dit laatste is tevens voor alle Badoej's het heilige der heiligen, dewijl aldaar in het eind alle schimmen zich vereenigen om terug te keeren tot Batara Toenggal van wien zij oorspronkelijk zijn uitgegaan.

Uit deze beschouwing, gemeen goed van alle Badoej's, vloeit voort, dat wij het jongere Artja domas op te vatten hebben als een sanctuarium, correspondeerend met het oudere, hetgeen, waar geen beelden op het jongere aangetroffen worden, de onderstelling wettigt, dat de naam, wellicht uit piëteit, van het oudere op het jongere overgedragen werd.

Zoo laat zich verklaren hoe de benaming Artja domas haren weg naar Lĕbak vond.

Hooren wij thans de Kadjĕroan ter zake.

Volgens de heden bij hen geldende opvatting is Artja domas geen oude beraafplaats; de steenen aldaar zijn: „*ngan tĕtĕngĕr bae sok didinja ajana: Sasaka teuloe poeloeh teuloe, Bagawan sawidak lima, Pantja salawe nagara*".

Deze uitspraak zweemt naar orakeltaal, aangezien de zin daarvan is: zij — de steenen — zijn slechts merkteekenen, dat

aldaar plegen te verwijlen: de drieëndertig Sasaka, de vijfenzestig Bagawan en de Pantja der vijfentwintig landen.

Naseuni, *kokolot* van Tji-keusik, die als de meest ontwikkelde door zijn ambtsbroeders wordt aangemerkt, naar nadere inlichting omtrent het wezen dier grootheden gevraagd, wist niet anders mede te deelen, dan dat zij drie rubrieken van hoogere machten vertegenwoordigen, die onder de opperste leiding van Batara Toenggal het heelal besturen.

Daarmede kwamen wij slechts weinig verder en bij voortgezet onderzoek werd niet anders duidelijk dan dat het levend geslacht veel vergeten is van wat voorheen als godsdienst gold en alleen nog enkele uitwendige vormen daarvan naleeft.

Te verwonderen is dit niet, daar de Kanekes, voor wie alle schrift *boejoet* is, geen geschreven kronieken bezitten, zoodat alles bij hen op mondelinge overlevering steunt. Noodwendig moest dan ook in de eeuwen, die sedert hun uittocht uit Padjadjaran verliepen, veel uit de herinnering verdwijnen. Zoo is metterdaad geschied en het weinige dat gespaard bleef, is moeilijk te benaderen en verward.

Niettemin moest beproefd worden, in de druppelsgewijs toegemeten inlichtingen eenheid te brengen om aldus den weg voor verder onderzoek te effenen. Dit heeft tot de thans volgende schets geleid.

Bovenaan in de hiërarchie der als goden beschouwde geesten staat Batara Toenggal, de eenige god, van wien alles is uitgegaan en tot wien alles te eeniger tijd terugkeert, overeenkomstig de oudindische opvatting der *paramâtman*, der alziel.

Duidelijk wordt dit dogma geformuleerd in deze bewoordingen: „*sagala noe lir koemĕlip di boemi langit, ĕngkena mah balik deui djadi hidji djeung Batara Toenggal.*" Immers het zegt: alles, gansch de bezielde schepping op aarde en in den hemel, keert te eeniger tijd terug en wordt één met Batara Toenggal.

Evenwel is Batara Toenggal daarom nog geenszins het zuiver spiritueele wezen dat onder den naam van *paramâtman* wordt verstaan. Integendeel, hij is, hoewel onzichtbaar, een anthropomorphe god, die huwde, kinderen verwekte en zijn akkers bebouwde, gelijk de naar zijn beeld geschapen sterveling. Bovendien had hij menigen bitteren strijd aan te binden met monsters en daemonen, die het voortbestaan van zijn nakomelingschap bedreigden. Ook hierin dus een nagalm van het Hindoeisme.

Batara Toenggal gewon zeven zonen:

1 Batara Tjikal [1])
2 Batara Patandjala [2])
3 Batara Wisawara [3])
4 Batara Wisnoe
5 Batara Brahma
6 Batara Hyang Niskala [4])
7 Batara Mahadewa.

Van dit zevental bleef Batara Tjikal kinderloos, en werd, nadat zijn vader *ngahiang*, en hij zelf op gelijke wijze de aarde verlaten had, Batara Toenggal's rechterhand bij de behandeling der aangelegenheden der wereld.

Inzonderheid werd hij, zooals dra nader blijken zal, de god van leven en dood, de directe schepper en vernietiger, en bekleedde hij dus dezelfde functie als Çiwa-Kala in het Hindoeisme der middeleeuwen.

Batara Patandjala, verwekte eveneens een zevenvoudig kroost, zes zoons en eene dochter, waarvan de overlevering alle hoofden der Kanekes zoomede alle Menak Lĕbak parahyang doet afstammen. Dies ziet men in hem een aartsvader.

1) Tjikal, beteekent eerstgeborene: in dit verband echter als oorspronkelijk uit Tji = Çi (wa) en Kal = Kala = Çiwa – Kala samengetrokken te beschouwen?
2) Voor dezen naam vergelijke men: Kern, Een oudjavaansche oorkonde enz. Bijdr. t. d. T.-, L.- en Vk. v. Ned.-Indië, 1907, blz. 49.
3) Wisawara, waarschijnlijk verbasterd = Içwara = Maheçwara = Çiwa.
4) De onstoffelijke god, leze echter Kala.

Zijn oir draagt onderscheidelijk deze namen:

1 Daleum Djanggala
2 Daleum Lagondi
3 Daleum Poetih seda-hoerip
4 Daleum Tji-nangka
5 Daleum Sorana
6 Nini Boedjang Galoeh
7 Batara Boengsoe.

De drie eerstgenoemden werden de stamvaders der *poeöen's* van Tji-keusik, Tji-kartawarna en Tji-beo.

De drie volgenden gaven het aanzijn aan:

1 de *girang seurat* [1])
2 de *kokolot*
3 de *djaro dangka* [2])

De zes thans genoemde waardigheidsbekleeders vormen gezamenlijk het bestuur der Badoejsche maatschappij [3]) en staan als zoodanig boven de telgen van Batara Boengsoe, die de overige ridderschap in het leven riep, en feitelijk een lageren adelstand vormen.

Het profanum vulgus kan evenmin als de overige schepselen op een stamvader bogen; het zij er, zoo luidde Batara Toenggal's wil, en het was er, opdat het zijn nakroost zoude dienen.

Van daar de hooge positie die de adel inneemt, nader verduidelijkt door dit gebod: »*oelah ngamoesoeh ka ratoe, oelah baha ka menak, ratoe mah tara moegoeran, menak mah tara miranan*", i. e. w. strijdt niet tegen de koningen, pleegt geen verzet tegen de edelen, de vorsten sterven nimmer uit, de ridderschap houdt nimmer op te bestaan.

---

1) Beteekent: opperbekendmaker van des *poeöen's* bevelen: *girang* = verheven, hoog: *seurat* = peremptorisch bevel als hoedanig de last van den *poeöen* geldt. In het Preangersch Soendasch luidt dit woord *sirat*.

2) Dorpshoofd der Kaloearan: *djaro* = ambtstitel: *dangka* = regelen, beredderen.

3) Zie voor de maatschappelijke organisatie: Jacobs en Meijer, de Badoej's, passim.

De vijf laatste zonen van Batara Toenggal hebben geen bemoeienis met de Badoejsche samenleving; zij richten de *salawe nagara*, d. z. de vijfentwintig landstreken, waarin het gebied beoosten de Tji-haliwoeng gelegen, oudtijds heet verdeeld te zijn geweest. [2]) De Kanekes namelijk houden het ervoor dat deze rivier eenmaal de scheiding heeft uitgemaakt tusschen Pasir batang beulah koelon en Pasir batang beulah girang of wel tusschen Padjadjaran en Galoeh, waarvan het eerste aan straat Soenda, het laatste aan de Tji-tandoej en Tji-pamali paalde.

De juistheid van deze uitlegging blijve hier in het midden gelaten; van meer belang is het thans, te trachten het wezen dezer vijf na te gaan.

Drie hunner namen herinneren dadelijk aan bekende goden van het Hindoepantheon en de beide overblijvenden zijn ook niet moeilijk daartoe terug te brengen. Bovendien zijn zij bekend, zij het gedeeltelijk onder andere namen, uit een oudsoendasch geschrift getiteld Sanghyang Kanda Karĕsian, waarin zij voorkomen als de Pantja rĕsi en Pantja Koesjka, hetgeen op hetzelfde nederkomt. [1]).

Ook ten aanzien van de *Sasaka teuloe poeloeh teuloe* kan geen onzekerheid bestaan, daar het getal 33 buiten kijf de drieëndertig Wedische goden aanwijst.

Ten opzichte van de vijfenzestig Bagawan's doet zich echter eenige moeilijkheid voor.

Bekend is dat Çiwa aan 63 heiligen o. a. het vermogen verleende verschillende kwalen te kunnen genezen.

Afgaande op den naam *bagawan* = *bhagawân*, heilige, zou ik geneigd zijn, de evengenoemde 65 met de 63 te identificeeren, schoon hun aantal niet klopt. Onmogelijk is het echter niet, dat in later jaren, toen niet meer geweten werd, wie

1) Zie mijn Inleiding tot de *tjarita pantoen* Moending Laja di Koesoema, Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. XLIX, blz. 19 en de aldaar aangehaalde bronnen.

2) Zie ook Meijer o. c. blz. 135, 137 en 150.

deze 63 waren, men 3 in 5 veranderd heeft om daardoor tot de *poerwakanti: bagawan sawidak lima* te kunnen geraken.

Hoe het hiermede echter zij, ook deze kwestie mag ons nu niet langer bezig houden, daar noch de Sasaka, [1]) noch de Bagawan, noch de Pantja bij de vereering van Artja domas een overwegende rol spelen.

Gaan wij daarom thans tot een nadere beschouwing van dit heiligdom over.

Het bovenste terras, dat slechts één *sasaka* = pilaar, heeft is de zetel van Batara Toenggal en draagt als zoodanig den naam van Sasaka pada ageung.

De tweede *petak* is ledig, doch kenmerkt zich door een witten bodem en heet deswegen Lĕmah bodas.

Alhier verwijlt Batara Tjikal en ontvangt hij de zielen der afgestorvenen tot laatste loutering vóór hare hereeniging met Batara Toenggal, want deze kan niet eer plaats hebben, dan nadat de *lélĕmboet*, de schim, de vlekkelooze reinheid, waarmede zij oorspronkelijk van Batara Toenggal is uitgegaan, maar die door aardsche invloeden bezoedeld werd, terug gekregen heeft.

Deze loutering duurt langer dan wel korter, al naar gelang het stoffelijk hulsel van die ziel tijdens het leven meer of minder kwaad bedreef; voor de Kadjĕroan ten hoogste veertig dagen.

De zielen der Kadjĕroan gaan rechtstreeks naar Artja domas, zoo ook die van dieren en planten, dewijl zij schuldeloos zijn.

Het zondenregister der Kadjĕroan toch is nooit groot, daar ernstige vergrijpen reeds in deze wereld bestraffing vinden door uitstooting van den misdadiger naar de buitengehuchten.

Daardoor wordt de vereeniging van diens *lélĕmboet* met Batara Toenggal evenwel geenszins uitgesloten, slechts de weg, dien zij daartoe af te leggen heeft, is, zooals later zal blijken,

---

1) Als titel komt Sasaka nog voor in Tji-rebon, te weten in de Sasaka lima. Koorders, o. c. blz. 391, d. z. de vijf pilaren, die het desabestuur vormen.

gelijk die voor de schimmen der Kaloearan, een weinig langer.

Nog een bizonderheid van de tweede *petak* is een ronde, twee *djeungkal* in diameter metende opening in den zuiderwal van het lage dijkje, dat dit terras omgeeft. Hierdoor moet de ziel zich heenwerken om op de Lĕmah bodas te komen en wijl hierbij aan een deur schijnt gedacht te worden, heet deze doorgang Sanghyang gĕrit [1]).

De derde afdeeling bevat zes opstaande steenen als volgt benoemd:

1 Sasaka Kadoe koedjang
2 Sasaka Parahyang
3 Sasaka Batara Boengsoe
4 Sasaka Tji-mĕrak
5 Sasaka Dangka
6 Sasaka Bongbang

Onderscheidenlijk zijn zij de *tangtoe* [2]), verblijfplaats van:

1 Daleum Lagondi
2 Daleum Poetih seda-hoerip
3 Batara Boengsoe
4 Daleum Tji-nangka
5 Daleum Sorana
6 Nini Boedjang Galoeh.

Hierbij ontbreekt dus een *sasaka* voor den oudsten zoon van Batara Patandjala, Daleum Djanggala; de reden daarvan is onbekend.

De terrassen vier en vijf zijn ledig; zes daarentegen bevat een hardsteenen waschvat, Sanghyang pakoembahan, hetwelk den Kadjĕroan het water voor de laatste ritueele wassching verschaft, wanneer zij hun jaarlijksche devotie op Artja domas verrichten en hun tevens den regenval voor de komende oogstperiode voorspelt. Staat er veel water in het goddelijke waschbekken, dan zal het in het aangebroken

---

1) *Gerit* knarsen, knerpen, gelijk een deur op de hengsels, een wiel over steenen.

2) Tijdschr. Ind. T.-L.- en Vk., dl. 49, blz. 19 en daar aangehaalde bronnen.

jaar rijkelijk regenen en gaan zij een bevredigenden oogst te gemoet, doch bevat het slechts weinig water dan duidt hun dit op droogte en misgewas.

Het paaltje, dat nevens het voorwerp staat, heet alleen tot versiering te dienen.

De overblijvende zeven terrassen zijn ledig en worden gezegd tot tijdelijk verblijf te dienen van de reeds meer genoemden Sasaka, Bagawan en Pantja, wanneer zij hun opwachting bij Batara Toenggal gaan maken.

De alleronderste *petak* eindelijk is het verzamelpunt der *lélémboet*, alvorens zij tot de Lĕmah bodas opgaan.

Dit wat Artja domas zelfs betreft; thans een enkel woord aangaande den dienst, die aldaar wordt gehouden.

Eenmaal per jaar, op den 17den der maamd Kalima, behooren de leiders der Kadjĕroan, vergezeld van een aantal gewone lieden, die daartoe, door de *poeöen's* worden aangewezen, naar de Leuweung tjawene, het maagdelijke woud waarin Artja domas gelegen is, op te gaan ten einde Artja domas te reinigen en aan de ter plaatse aanwezig geachte geesten hulde te brengen.

Zulks geschiedt met enkele plichtplegingen, alle even eenvoudig als het geheele leven van de Kadjĕroan, en derhalve slechts luttelen tijd vragend.

Op voorzegden datum begeeft het gezelschap zich onder leiding van den *poeöen* van Tji-keusik naar de te voren vermelde *talahab*, waarin het overige van den dag wordt doorgebracht en ook overnacht.

Den volgenden ochtend, vóór dag en dauw, staan de mannen op, reinigen zich de haren, baden—*angir-mandi*—en gaan dan zonder ophouden, regelrecht naar het doel.

De weg daarheen moet namelijk aan één stuk worden afgelegd; ook mogen zij te voren niet eten noch drinken, daar de geheele ceremonie nuchter behoort vervuld te worden.

Bij het heiligdom gekomen, betrekken de tochgenooten onmiddellijk het benedenste terras en zetten, zich front

makend naar het zuiden, de heilige windstreek, daarop neder, in *sila*- houding om er gedurende *sapanjeupahan* [1]) tot zichzelf in te keeren: *pakeun ngabĕbĕrĕsihkeun hate*, tot zuivering des gemoeds.

Daarbij moet deze volgorde in acht genomen worden: vóór allen zet zich de *pocöen* van Tji-keusik, daar bij als afstammeling van den oudsten zoon van Batara Patandjala, het hoogst in rang is.

Achter hem nemen de *pocöen's* van Tji-kartawana en Tji-beo plaats, daarna komen de drie *girang seurat* te zitten, dan de drie *kokolot's* en in het achterste gelid de onbeambte lieden.

Zonder zich te vervoeren, volharden zij den verplichten tijd in de aangegeven houding. Dan slaat hun leidsman vuur en ontsteekt een *sintoeng*, [2]) waarop hij tot reukbrandoffer een stukje *teudjo* [3]) legt; vervolgens heft hij, eentonig zingend, het volgende formulier aan:

„*Poen sapoen!*"

„*Sapoen ka loelochoereunana,*"
„*Tabe ka handapeunana!*"
„*Néda agoeng nja paraloen,*"
„*Néda pandjang nja hampoera!*"

Na een oogenblik zwijgens, vervolgt hij:

„*Aing deuk njaritakeun deui!*"
„*Beusi nĕboek sisikoenana,*"
„*Beusi nintjak laranganana,*"
„*Aing deuk njaritakeun deui,*"
„*Laranganana!*"

Gezet over, luidt dit:

„Oorlof, groet."

---

1) Een *seureuh*-pruim kauwens, d. i. ± 20 minuten.

2) Een van klapperblad gedraaide, kleine flambouw, die slechts smeulend mag branden.

3) Een soort van gepraepareerde benzoë, elders gewoonlijk *menjan* genoemd.

„Groet aan den Hoogsten."
„Groet aan de onder Hem staanden."
„Dat groot zij, vraag ik, verschooning;"
„Dat langdurig zij, vraag ik, vergiffenis."

„Wederom [1]) wil ik het verhalen,"
„Zij 't, het berispelijke aanstooten,"
„Zij 't, het verbodene betreden,"
„Ik wil het wederom verhalen,"
„Het verbodene."

Hiervan is de zin: Batara Toenggal en zijn nakomelingschap smeek ik om vergeving voor het opzeggen der geslachtsregisters, hetgeen in alle andere omstandigheden *boejoet* [2]) is.

Zoo dan vervolgt hij: *Hyang Batara Toenggal poepoetra* [3]) *Batara Tjikal, Batara Patandjala.*"

„*Batara Patandjala poepoetra Daleum Djanggala*, enz. enz., totdat alle zoons zijn opgenoemd, waarna hij besluit met het gebed:

„*Boe-öel koekoes, koekoes aing!*"
„*Tjai poetih toempang herang!*"
„*Angin poetih toempang rasa!*"
„*Noe aja di pantja těngah,*"
„*Koekoes njoenggoeh ka loeloehoer,*"
„*Koekoes njangga ka pěrnama,*" [4])
„*Ka Sasaka teuloe poeloeh teuloe,*"
„*Bagawan sawidak lima, Pantja salawe nagara.*"
„*Néda tangtoeng pajoeng wongatoea kabehna.*"

Dit beteekent:

„Stijg op wierook, mijn wierook!"
„Wit water vertoeft (?) helder!"
„Witte wind vertoeft (?) smakend!" [5])
„Die op de middenwereld zijn,"

1) Evenals verleden jaar.
2) Verboden krachtens aartsvaderlijke inzetting.
3) Gewon.
4) Vermoedelijk *pernama*, Skrt. *pramâna* = oorspr. norm, autoriteit.
5) Deze regel met den voorgaanden houden de bede in dat de rijst goed moge gedijen.

„Wierook helt tot de gezaligden."
„Wierook komt tot de Hoogen."
„Tot de drieëndertig Sasaka,"
„de vijfenzestig Bagawan, de Vijf der vijf en twintig landen."
„Ik smeek dat over ons staan tot scherm alle voorouders."

Na afloop hiervan, staan de bedevaartgangers op en verwijderen afgevallen bladeren zoomede alle onkruid, hetgeen slechts met de handen gebeuren mag.

Dit laatste verrichten zij ook op de volgende terrassen, tot zij het zesde bereiken, waar zij allereerst den waterstand in de Sanghyang pakoembahan opnemen en, na den grond gereinigd te hebben, zich de handen, het gelaat en de voeten wasschen met het gewijde water.

Vervolgens klimmen zij, steeds schoonmakend, op naar de vierde *petak*, waar ten tweede male het ceremoniëel, dat op No. 13 vervuld werd, plaats heeft.

Daarna betreden zij het derde terras, om er, vóór alles, met angstvallige nauwgezetheid na te gaan of de steenen wel goed met mos overtogen zijn, want is zulks niet het geval, dan voorspelt dit rampspoed in de naaste toekomst, inzonderheid dengenen wier *sasaka* van woekeringen ontbloot werd. [1])

Zoodra ook dit terras gezuiverd is, bestijgen zij de *petak*

---

1) Hoe vast deze overtuiging geworteld is, kan duidelijk worden uit het feit, dat toen bij de devotie in 't begin van 1906 bleek, dat het mos van den Sasaka Batara Boengsoe gedeeltelijk verdord en een takje van het daarnaast staande boompje gebroken was, een gezantschap zich naar den Regent van Serang, als afstammeling van Batara Boengsoe, spoedde om hem van deze bevinding kennis te geven. Geheel in het wit gekleed, dus de lijkwade symboliseerend, verschenen de Jobsboden op 't onverwachtst in de Kaboepaten; wellicht beschikte hun *baroja*, maag, over een *pamoesah*, bezweering, om het hem dreigend leed tijdig af te weren.

't Antwoord luidde ontkennend en in blijvende verontrusting keerden de afgevaardigden huiswaarts.

Weinige maanden later verscheidde zijn nog jonge Raden Ajoe tengevolge van een sleepende kwaal, welke droevige gebeurtenis, gegeven den samenloop der omstandigheden, de Kadjeroan opnieuw versterkt heeft in de overtuiging dat er tusschen de *sasaka* en der menschen lot een onloochenbare betrekking bestaat.

bij Lĕmah bodas en worden opnieuw de bekende formulieren uitgesproken, doch nu voegt de *poe-ōen* daarbij een derde, dat gevoeglijk de geloofsbelijdenis der Kadjĕroan zou kunnen genoemd worden, door henzelf als Sadat [1]) Soenda of Sadat Padjadjaran aangeduid.

Aldus is daarvan de bewoording:

„*Poen!*"
„*Sadoe!*"
„*Sadat Soenda!*"
„*Toean katata, toean katĕpi.*"
„*Sĕlam larang, teu kasorang.*"
„*Tan oerang hadji Pakoean!*"

„Oorlof!"
„Vergiffenis!"
„De Soendasche geloofsbelijdenis is:"
„Heer het werd adat, Heer het werd ingezet,"
„dat de Islâm verboden is en niet toegankelijk,"
„ganschelijk niet, den lieden van den vorst van Pakoean."

Ten slotte wordt de bovenste afdeeling behandeld en daarna het heiligdom verlaten, d. i. omstreeks den middag.

In de *talahab* teruggekeerd, ontnuchteren zich de deelnemers aan den tocht en overnachten andermaal alhier, daar de thuisreis met invallende duisternis te ondernemen, te gevaarlijk is, wegens den moeilijken weg.

Vroegtijdig 's anderen morgens breken zij op naar hun dorpen; de huldiging van Artja domas is weer voor een jaar volbracht.

Wanneer de medegedeelde bizonderheden thans in onderling verband worden beschouwd, dan leiden zij voorshands tot deze slotsom: de vereering van Artja domas steunt in hoofdzaak op vereering der voorouders, doch immer nog oppervlakkig aangetast door enkele zeer vervaagde Hindoesche begrippen.

---

1) *Sadat*, verkorting van het Arabische *sjahâdat*. 't Woord moet echter al vroeg burgerrecht verkregen hebben, blijkens het veronderde *tan* en *hadji* in de bewoordingen van de Sadat Soenda.

In de hierarchie dier vergode voorvaderen ontwikkelde zich geleidelijk een eerste onder allen, Batara Toenggal, tot op zekere hoogte als schepper te beschouwen, aan wien alle overige hoogere machten, door ze van hem af te doen stammen, van zelf ondergeschikt werden gemaakt.

Ook de aanleg van Artja domas wijst op doodendienst. Het aantal terrassen, dertien, is toch zeker niet willekeurig gekozen, al weet de Kadjĕroan van het heden niet meer, hoe men daartoe is gekomen.

Volgens de Indische opvatting kan de ziel van een overledene noch de helsche verschrikkingen doormaken, noch de hemelsche zaligheden deelachtig worden, zonder opnieuw met een stoffelijk hulsel omkleed te zijn geworden. Dit heeft in dertien tempo's plaats of, volgens de Garoeḍa poerāṇa, [1]) in dertien dagen; bij de Kadjĕroan geschiedt dit op dertien terrassen, de dertien trappen, die tot hereeniging met Batara Toenggal voeren.

Dit sluit echter niet in dat Artja domas een begraafplaats is.

De Kadjĕroan beweren het tegendeel, niettemin staat voor mij vast dat het oorspronkelijk een doodenakker moet geweest zijn, èn op grond van hetgeen in den aanhef ter zake werd gezegd, èn uithoofde van het feit, dat elders in de Pasoendan op soortgelijke heiligdommen doodsbeenderen mitsgaders andere menschelijke overblijfselen opgedolven zijn, èn krachtens hetgeen de Badoej's aangaande hun overige heiligdommen verhalen. Daarbij zal nu enkele oogenblikken worden stilgestaan.

Voor zoover mij oogenblikkelijk bekend, zijn deze drie in aantal, te weten: de Goenoeng Dangka, de Lĕbak Si-bĕdoeg en de Lĕbak Kosala.

Alleen het laatste dezer drie wordt tegenwoordig nog vereerd; de beide eersten blijven sedert lang verlaten en worden

1) Zie: Winternitz, M. Geschichte der Indischen Litteratur, 2e Halbband, blz. 479—480.

door de omwonenden als in hooge mate *angkĕr* [1]) beschouwd.

Derhalve ga de bespreking van Kosala vooraf.

Kosala is de Soendasche vorm van het kawiwoord *koçala*, Sanskrit *kauçala*, hetwelk welvaart, gezondheid beteekent.

Inderdaad is het dan ook tot het afsmeeken daarvan, dat naar de Lĕbak Kosala wordt opgegaan en wel bepaaldelijk door de Badoej's van Karang en hunne stamgenooten, verspreid over de dorpjes Sindang wangi, Palendeng, Lĕboeh en Tji-bolang, wijl aldaar de schimmen hunner dooden wijlen vóór hare terugkeer tot Batara Toenggal.

De plek zelf is in vijf terrassen afgedeeld, elk met een steenstapeling, omringend een grooten, platten rechtopstaanden steen, terwijl aan de zuidzijde een *talahab* staat, gelijk aan de Tji-oedjoeng nabij Artja domas.

Ook dit sanctuarium wordt maar eens per jaar bezocht en wel zijn daartoe verplicht alle volwassenen *noe bĕrĕsih djeung boga niat*. [2]) Onreinen en zij, die niet tegen de vermoeienissen van den tocht derwaarts, die drie dagen vordert, bestand zijn, mogen aan dezen niet deelnemen.

Den nacht vóór de plechtigheid brengen ook deze pelgrims in de loods door; de ceremonie zelf bestaat eveneens in het reinigen der terrassen, nadat de toepasselijke formulieren zijn uitgesproken en wierook is gebrand. Ten slotte — dit wijkt derhalve van de gebruiken der Kanekes af — worden de steenen met klapperbladfranje versierd, *ngĕmbang*, waarna men huiswaarts gaat.

In het wezen der zaak verschillen de formaliteiten nagenoeg niet van die, welke door de Kadjĕroan in acht genomen worden. Evenmin wijken de verklaringen omtrent de oorzaak van het heilig zijn der Lĕbak Kosala af van die welke met betrekking tot Artja domas bestaan.

Op de Lĕbak Kosala toch is de *tangtoe* van de den Badoej's

1) Door geesten bewoond, die zoowel goede als booze kunnen zijn, eigenl.: omkringd, wat niet mag betreden of genaderd worden.

2) Die rein zijn en het plechtige voornemen daartoe hebben. Onder onrein verstaat men: zij die door huidziekten of andere kwalen zijn aangetast,

van Karang eigen *loelochoer*, zoomede is dit de plaats waarheen de zielen hunner dooden, collectief *gélémĕng hideung* geheeten, in eerste instantie opstijgen.

Wie zijn deze *loelochoer*?

Dus verhaalt men: „te Kosala, eenmaal de *boemi Soenda*, de Soendasche vestiging kat'exochèn, woonden weleer onze voorvaderen. Later verhuisden zij, om welke reden is niet bekend, naar Karang, welke *desa* door toename van het zielental, geleidelijk nieuwe vestigingen uitzond. Het meerendeel dezer is thans verdwenen; over bleven slechts die in de Taneuh Bongbang gelegen, het gebied tusschen de Tjiminjak en Tji-lahi. De afstammelingen dier oude trekkers vormen de *menak Bongbang*; hun *sasaka* staat op Artja domas.

„De stamvaders van hen, die de grondvesters van Karang en verdere nederzettingen dezer Badoej's werden, legden evenwel hun aardsche bestaan te Kosala af, maar niet door op natuurlijke wijze der wereld af te sterven, doch door te verdwijnen, *ngahiang*. [1])

„Zoodra zij hun einde voelden naderen, richtten zij een steen op, onder het uitspreken van deze woorden:

Siwit sĕmbah tan katĕpi.
Siwit sĕmbah tanda hiang."

Omtrent de juistheid van dit formulier, dat destijds door den zendeling Pennings werd bekend gemaakt, noch omtrent den zin ervan, kon ik iets naders te weten komen, daar mijn zegslieden het niet kenden en evenmin verstonden. [2])

---

1) In de geheele Pasoendan bestaat de voorstelling, dat in het prae-islâmitische tijdperk de grooten dezer aarde aldus de wereld verlieten. Aangaande de wijze waarop zulks zou kunnen geschied zijn, meldt de overlevering niets; ook worden er geen begrippen van een hemelvaart aan vastgeknoopt.

2) Pennings, de Badoewis enz., Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. XLV, blz. 376 v.v.

De beteekenis van *siwit* is niet bekend; *tan* geeft hier geen zin. Ik waag deze onderstelling:

Wiwit sembah tanda katepi.
Wiwit sembah tanda hiang.

Ik begin met den sembah, het teeken van het vervuld zijn, (des tijds).
Ik begin met den sembah, het teeken van het verdwijnen.
Zie voor Kosala verder, de Quant, ibidem, dl. XLI, bl. 588 590.

De bedoeling van het oprichten van den steen was echter, het nageslacht ter plaatse waar zijn voorzaten eens vertoefden, een teeken te stellen, opdat dit hen aldaar zou kunnen komen huldigen en herdenken.

Ontdaan van de verdichting, blijkt uit de aangehaalde overlevering, dat de Lĕbak Kosala nog altijd beschouwd wordt als plek waar eens een vestiging heeft gestaan. Intusschen sluit de eigenaardige aanleg der plaats en de geringe afmeting der terrassen deze mogelijkheid uit. Meer aannemelijk wordt derhalve, dat de Lĕbak Kosala het kerkhof is geweest, dat bij de nederzetting behoorde en om die reden de plaats bleef waar men de *loeloehoer*, de schimmen der voorvaderen kan aanbidden.

Steun vindt deze onderstelling in het feit dat de *gĕlĕmĕng hideung* der Karangers nog immer gedacht worden derwaarts te gaan.

Hetgeen onder deze benaming wordt verstaan, licht het formulier toe, dat den stervenden Badoej, vóór dat hij den laatsten ademtocht uitblaast, wordt toegefluisterd:

„*Ong !*"
„*Haing ka ditoe,*"
„*Oelah teu poegoeh ngadjoegdjoegan :*"
„*Ka ditoe ka kaoeng ngaloeöek.*"
„*Ka kalapa anoe ngadjadjar,*"
„*Ka djambe anoe ngaberes,*"
„*Ka si-gĕlĕmĕng hideung.*" [1])

Dit beteekent:

„Heil!"
„Vriend (of gij), naar gindsch gaande,"
„Dat 't volstrekt (door u) tot richtpunt genomen worde,"
„Naar ginder gaande, te gaan naar de alleen staande suikerpalm,"
„Naar de kokospalmen, die op een rij staan,"

---

1) Jacobs en Meijer, o. c. blz. 92.

„Naar de pinangpalmen, die geordend staan,"
„Naar de zwarte wazigheden." [1])

Onder deze laatste benaming verstaat men de nog ongelouterde zielen der dooden. Deze toch zijn zwart; eerst op de Lĕmah bodas krijgen zij haar oorspronkelijke blankheid terug.

Vóor zooveel de Kadjĕroan betreft, gaan de *gĕlĕnĕng hideung* naar het onderste terras van Artja domas, voor zooveel de Karangers aangaat, naar de Lĕbak Kosala.

In verband hiermede is men, inzonderheid met betrekking tot laatstgenoemd heiligdom, geneigd te vragen: waartoe laat men nog altijd de zielen der dooden derwaarts gaan, indien dit iets anders ware dan het oude stamkerkhof en daardoor de noodzakelijke brug om tot hereeniging met Batara Toenggal te kunnen geraken?

Het antwoord geeft de Goenoeng Dangka, hoezeer de vereering van dit sanctuarium lang tot de geschiedenis behoort, doordat de Badoej's van Sadjĕra, wier paladium het was, van lieverlede geheel in de hun omringende bevolking zijn opgegaan. [2])

Genoemde berg wordt ingesloten door de Tji-berang in het noorden, de Tji-pamali in het zuiden, de Tji-ladaeun in het westen en de Tji-djoelang in het noorden.

De eenige, die hem beklommen heeft, is Jonathan Rigg geweest, de welbekende, veelzijdig ontwikkelde landheer van Djasinga, die in 1839 zijn schreden derwaarts richtte.

---

1) Vergelijk dit formulier met den aanhef der doodenhymnen van de Rig- weda door Monier Williams meesterlijk weergegeven met deze woorden:

Soul of the death! depart; take thou the path.—
The ancient path - by which our ancestors.
Have gone before thee . . . . .

in zijn bekend Brâhmanism and Hindûism, blz. 283.

2) Dit is een hoogst eenvoudige zaak geweest, die gewoonlijk middels de vrouw tot stand kwam en wel door het huwelijk. De regel is nog, dat indien een Badoejsche vrouw een Moslim trouwt, zij tot den Islâm behoort over te gaan en omgekeerd, dat een Moslimsche vrouw,'die met een Badoej in den echt treedt, haar geloof dient te verzaken. Het eerste komt vrij veelvuldig voor, het laaste zelden, daar de vrouw gewoonlijk als onafwijsbaren eisch stelt, dat haar toekomstige echtgenoot eerst „selam" wordt. Voor het bekeeringsproces geldt hier dus ook: *koedjang pangadegkeun doea* = het mes snijdt aan twee kanten.

Aanleiding tot dien tocht, werden de geruchten dat de Goenoeng Dangka: „was a sacred place considered by the people of Sadjira (Sadjĕra) as the paradise they were destined to occupy after death."

Na een vermoeienden marsch ter plaatse gekomen, bevond hij, dat aldaar een *balaj*, steenbelegging, was aangebracht, torsend een omstreeks één voet langen steen op het midden, *batoe sirit* genaamd, met een omloopende groeve van 4 Eng. duimen.

Hieruit zou men geneigd zijn af te leiden, dat men met een *lingga* te doen heeft. Toch is dit niet het geval, daar RIGG uitdrukkelijk verklaart: „this grove however is not artificial." Een tweede, soortgelijke pilaar staat in de nabijheid.

De steen helt een weinig naar den Goenoeng Djoelang, waar gezegd wordt een dergelijke *balaj* te bestaan.

Ook hier dus een heiligdom gelijk aan de reeds beschreven sanctuaria. [1])

Naar de strekking daarvan vorschend, vernam RIGG verder dat, ofschoon de bewoners van Sadjĕra getuigden Moslims te zijn en ook de voorschriften van den Islâm volgden, zij niettemin geloofden, dat de machten op den Goenoeng Dangka hooger stonden dan Allah en zijn Profeet. Naar dien top achtten zij namelijk de zielen hunner dooden op te gaan; daar vonden deze in overvloed al wat het bestaan veraangenaamt en ware het dat Djabraïl ooit eenige bemoeienis met haar zou hebben, dan konde dit alleen zijn, wanneer zij eerst de zaligheden van dit paradijs zouden gesmaakt hebben.

Uit dien hoofde werd den persoon die op het punt stond zijn aardsch bestaan af te leggen, dan wel bij 't grafwaarts dragen van diens lijk, opdat de schim den juisten weg naar

---

1) De tocht van den Regent van Serang en mij derwaarts tot onderzoek in loco is mislukt daar noodweer, dat bijna ½ etmaal woedde ons in de kampoeng Tji-ladaeun opgesloten hield. Toen dit voorbij was, bleek het beklimmen van den berg onmogelijk. Ook dien naar Kosala hebben wij uit oververmoeidheid van menschen en paarden in de gelijknamige *ampian leloehoer* op dat tijdstip geen bezoek wenschten.

den Goenoeng Dangka niet zoude missen, de volgende aanwijzing toegefluisterd:

„Njoektjĕroek tjai, mĕgat bodjong,
Kana kaoeng noe ngaloempoek,
Kana pinang noe ngadjadjar,
Ka dinja ngadjoegdjoeg,
La illah palendeng,"

in vertaling:

„Ga door 't rivierbed, overschrijd de landtong.
Naar de kokospalmen, die op een klomp staan,
Maar de pinangpalmen, die op een rij staan,
Derwaarts ga gij,
Met terzijde stelling van La illah." [1])

Heden vindt men daarvan geen spoor meer; de bewoners van Sadjĕra zijn tegenwoordig oprechte Islâmieten, die zich in niets van de overige Bantĕners onderscheiden.

Dat dit sedert lang het geval moet zijn, bewees het vruchteloos navragen naar de ligging van den Goenoeng Dangka toen wij in zijn nabuurschap waren; men kende den naam ternauwernood nog.

Alleen de bijkans tachtigjarige Djaro van Tji-toedjah wist hem nauwkeurig aan te wijzen. Hij had den berg echter nooit beklommen en noemde als plaatselijken *loeloehoer* Raden Kalinjihan, een overigens onbekende grootheid.

Dit sluit echter niet in, dat RIGG's opgave onjuist zou zijn, immers de naam „Dangka" pleit voor zijn bericht, aangezien deze „voorbereiden" beteekent, in casu vermoedelijk de ziel voor haren lateren overgang naar de Lĕmah bodas tot hereeniging met Batara Toenggal.

Thans de Lĕbak Si-bĕdoeg.

Ook deze is gelijk reeds gezegd het tegenwoordig geslacht geen voorwerp van vereering meer; integendeel dit vreest de plaats en mijdt deze derhalve.

---

1) Daarmede is de Sjahâdat bedoeld.

Genoemde heuvel is gelegen aan de Tji-bĕdoeg, gaande in noordwestelijke richting van de *desa* Tji-torek, en ontving zijn naam van wege een tonvormigen steen van ± 2 Meter hoogte en 3.5 Meter in omtrek aan zijn voet, daar dit natuurblok als een *bĕdoeg* [1]) beschouwd wordt en heet zich iederen *malĕm djoemaäh* [2]) te doen hooren.

Ook de Lĕbak Si-bĕdoeg is geterrasseerd en wel afgedeeld in elf trapsgewijs oploopende, naar boven toe smaller wordende afdeelingen, waarvan die aan de noordzijde het best bewaard bleven, terwijl ook de daarop geplaatste, vertikale steenen hun oorspronkelijken stand behielden.

Bizondere aandacht verdienen verder de twee geplaveide opgangen, één aan den noord- en één aan den zuidkant, die rechtstreeks van den rivieroever naar den top voeren, een eigenaardigheid, die alhier voor 't eerst wordt aangetroffen.

Bovendien vragen vermelding de beide benedenste terrassen, wijl het eerste deze een vierkante verhooging met omgaande treden en vier rechtopstaande steenen draagt en op het tweede een *balaj* met zeven zulke pilaren wordt aangetroffen. [3])

Inlichtingen omtrent de makers dezer *petak's* konden uit den aard der zaak niet worden verstrekt, nochtans was van overwegend gewicht, dat men tot nadere kenschetsing van den aard dezer steeds van *tjandi* sprak, zoodat alhier ten minste de herinnering bleef voortleven, dat het oord eens doodenakker was, [4])

Aangenomen dat deze omschrijving juist is, dan komt daardoor vast te staan, dat zoowel Artja domas, als de Lĕbak Kosala en de Goenoeng Dangka ook eenmaal begraafplaatsen zijn geweest, gelijk van den aanvang af werd vermoed.

1) Hier bepaaldelijk de trom waarmede in Masdjid's, Langgar's enz. de tijden voor de verplichte godsdienstoefeningen worden aangegeven.

2) Vrijdagavond volgens inlandsche rekening d. i. Donderdagavond naar onze tijdsbepaling.

3) Privé, Not. Bat. Gen. 1896, blz. 3–6.

4) In dit uiterste westen liggen nog twee *tjandi* geheeten, oude begraafplaatsen; de eerste vindt men ten zuiden van Madja, bijna op de grens van Banten en Batavia, het tweede nabij Roempin.

Het boven behandelde bood reeds gelegenheid op enkele vage sporen van Hindoeistische beschouwingen te wijzen, daarover thans nog een kort woord.

Waarvan alle Badoej's — Kadjĕroan zoowel als Kaloearan en Karangers — nog immer doordrongen zijn, is dat de hereeniging met Batara Toenggal ieder sterveling te eeniger tijd deelachtig wordt.

Dit summun bonum bereiken de Kanekes via den Lĕmah bodas, de Karangers langs de Lĕbak Kosala en daarna via Lĕmah bodas eveneens [1]).

Het zijn echter alleen de schimmen der braven, die aldus zonder schokken tot verlossing komen; die der gezondigd hebbenden worden tot een vóór- loutering verwezen, te ondergaan in de zoogen. Latak balagadama.

Hetgeen ten rechte hieronder te verstaan is, vermag men heden niet meer te verklaren, aangezien deze plaats nu eens met kokende modderwel dan weer met krater [2]) wordt verduidelijkt, zonder dat iets aangaande de ligging daarvan kan worden opgegeven.

Wel weet men echter, dat de toegang tot die louteringsplaats slechts mogelijk is over de *toekang tjoeĕut*, een smalle vonder, over een diep ravijn voerend.

Slechts dit is het wat van een herinnering aan de vagevuren van de Yamaloka overbleef; veel meer dan klanken alzoo niet.

Toch moet aangenomen worden, dat ook de Badoej's voorheen een duidelijker voorstelling daarvan bezeten hebben, die echter geleidelijk vervaagde.

Hetgeen zij eenmaal geweten hebben, was echter reeds zeer onzuiver geworden en verward, zooals kan blijken uit een Oudsoendasche beschrijving der helsche verschrikkingen, nedergelegd in een geschrift dat aldus aanvangt: Ndah sang-

---

1) Conform deze beschouwing rijst reeds het vermoeden, dat ook de Goenoeng Dangka en de Lebak Si-bedoeg oudtijds als zulk een voorportaal tot de zaligwording werden beschouwd.

2) *Latak* = *leutak*, modder.

hijang sasana Mahagoeroe ngarannija sanghijang poestaka, d. i. aldus is de heilige onderrichting van Mahagoeroe (Çiwa), genaamd het gewijde boek.

Daarin wordt van verschillende bezoekingen tot loutering gewag gemaakt, zoo ook, en wel in deze volgorde, van de *tjoekang tjoeëut*, de *kalapa badjra* en de *leutak sibalagadama* De eerste wordt als met doornen bezet, *pameuëung*, beschreven, van de *kalapa badjra* druppelen staag bliksembundels, terwijl de *leutak sibalagadama*, *panjawah?* heet. [1])

Knoopen zich daaraan nog denkbeelden van lijden, bij de Badoej's is dit niet meer het geval; de *lélémboet*, die de loutering ondergaan, ondervinden geen pijnigingen, daar zij wanneer zij, naar het onbestemde vagevuur gaan, bereids volledig gevoel- en besefloos geworden zijn.

Verwondering behoeft die gewijzigde beschouwing niet te baren; zij is volkomen in overeenstemming met den gemoedsaard der Badoej's waaraan alle wreedheid ver ligt.

De reiniging zelf is derhalve een zuiver mechanische, daar alle bezoedeling der ziel door de hitte verdwijnt op dezelfde wijze als water het vuil van het lichaam verwijdert. Heeft deze plaats gehad, dan kan zonder meer de terugkeer tot Batara Toenggal volgen.

Ook aangaande den *sangsara*, den bitteren kringloop der existentiën, waaraan niemand, zelfs de goden niet ontsnappen kunnen, werd alle herinnering uitgewischt; de door Batara Toenggal tot levensbeginsel bestemde zielseenheid krijgt haren vorm door Batara Tjikal en keert, na volbrachte taak, zonder veel omslag tot haren oorsprong terug.

Noch helsche straffen wachten haar, noch hemelsche belooningen, evenmin wedergeboorte: „*geus paeh mah, téroes paeh bae*", d. i. dood, is dood voor goed, is thans de opvatting.

---

1) Meer kan ik voorloopig ter zake niet mededeelen, daar de verouderde taal mij voor een goed deel onverstaanbaar is. De opgaaf is ontleend aan No. 96 der Soendasche handschriften, welk manuscript - jammer genoeg niet kompleet noch iets naders omtrent het origineel waaraan het ontleend werd vermeldend — uit de nalatenschap van den heer K. F. HOLLE afkomstig is.

Ten slotte dringt zich wellicht de vraag op: zullen de Badoej's nog lang bij hun isolement blijven volharden?

Volgens mijn overtuiging neen, omdat ook zij lang niet onontvankelijk blijken voor den invloed van de hoogere beschaving, die hen steelsgewijs inpalmt.

Het eerste gezantschap, dat ik ontmoette toch, verliet het Kaboepaten-erf geen oogenblik, totdat de dag van vertrek was aangebroken; het laatste was overdag zelden thuis en wandelde, volkomen op zijn gemak, door Serang en over de *pasar*, ja zelfs mengde zich onder de feestvierenden op 31 Augustus, toen Harer Majesteits geboortedag op passende wijze werd herdacht.

Daarmede overschreden zij feitelijk de *boejoet*-voorschriften, die den Kadjĕroan opleggen, een leven wars van alle geneugten te voeren.

Doch er is meer. Boven werd reeds gezegd, dat Moslimsche elementen zich geleidelijk baan wisten te breken in de godsdienstige beschouwingen der Badoej's, een noodzakelijk gevolg van hun omgang met de overige Lĕbakkers, waarmede zij zich stamverwant gevoelen, gelijk omgekeerd de Lĕbakker zijn van oudsher bestaande betrekking tot de Badoej's niet loochenen zal.

De kloof tusschen het geïslâmiseerde en het hun aartsvaderlijke gebruiken getrouw gebleven volksdeel in Lĕbak is deswegen veel minder diep, dan gewoonlijk is voorgesteld geworden.

Huldigt de Lĕbakker, trots zijn overgang met hart en ziel tot den Islâm, nog tal van gebruiken, die aan een vorigen toestand herinneren, getuige de *djampe's* en andere formulieren, die hij in voorkomende gevallen toepast, waarvan de bewoordingen bijna en strekking geheel gelijk zijn aan die welke de Badoej's in dezelfde omstandigheden bezigen, dan staat daar tegenover, dat de namen van Allah en Mohammad benevens meerdere Korânische terminologieën den Badoej's bekend, en voor hen geenszins louter klanken zijn, doch begrippen vertegenwoordigen, die zij allen verstaan.

Van die *djampe's* thans een voorbeeld; het eerste werd te Tji-toedjah opgeteekend, het laatste van de Kadjĕroan vernomen.

Boe-oel koekoes kaoela!
Tendjo poetih boeat tjai.
Tendjo herang boeat rasa.
Tendjona Sang Derma Wisesa.
Bismillahi!
Sang Dewata poetih sabakal ing Mochammad.
Sang Dewata poetih sabakal ing manoesa.
Sang Dewata poetih sabakal ing boemi.
Sang Dewata poetih sabakal ing langit.
Sang Dewata poetih sabakal ing djagat.
Sang Dewata poetih Sang Dermaning Allah.
Koen pajakoen!
Satjangtjing poetih sabakal ing manoesa.
Satjangtjing poetih sabakal ing boemi.
Satjangtjing poetih sabakal ing langit.
Satjangtjing poetih sabakal ing djagat.
Koen pajakoen!
Satjangting poetih sang Dermaning Allah.

Hiermede beoogt men bij het *boeka*, het openen der velden, een overvloedigen oogst af te smeeken, zoo is dit ook met het volgende Kadjĕroansche formulier.

Poen!
Allahoemma antapani!
Ong!
Boemi tanpa boekti.
Ong!
Lĕmah tanpa bĕrkah.
Anir-anir poetih tjahja goemilang.
Ngaran ratoe njawa sakabeh
hoerip boemi Sang Asri.

Aangaande de juiste beteekenis en het logische verband dezer woorden kon ik evenmin voldoende zekerheid erlangen, als met betrekking tot die van het Tji-toedjahsche

formulier, zoodat de vertaling tot later uitgesteld moet blijven.

Niettemin blijkt er onbetwistbaar uit, dat Oudsoendasche begrippen en Moslimsche daarin vredig hand aan hand gaan.

Maar afgescheiden van dit alles, werd reeds vóór lang een veel hechter band gelegd, die alle Lĕbakkers, Karangers en Kanekes te zamen bindt, het is de zoogen. *sadat boemi*, die allen zonder onderscheid kennen.

Dus luidt de tekst:

Asadoe Allah ilallah.
Asadoe Allah Moehammad.
Inggĕng Batara Toenggal sadjatining kĕrsa Allah.
Walekawaleni.
Sang kirihin djati Moehammad ikoe ing oetoesaning Allah.

In de beide eerste regels herkent men onmiddellijk de Moslimsche geloofsbelijdenis, zij het dan ook dat deze corrupt geworden is, evenals de rest dezer ook *Oedjar gĕde* = Groote uiting, genaamde verklaring.

Wijst dit reeds op hoogen ouderdom, niet minder doet dit de vorm, die buiten het Soendasch van het heden ligt. Herstel van de corrupties, zoomede volledig verklaring der bewoordingen waren plaatselijk dan ook niet te verkrijgen, evenmin als elders in Bantĕn; nochtans geloof ik den zin te mogen wedergeven met:

Ik betuig dat er is geen godheid dan Allah.
Ik betuig dat zijn: Allah en Moehammad.
Gij [1]) Batara Toenggal, waarachtigheid is aan Allah's wil.
En aan de Engelen [2]).
De waarachtige, eerwaarde voorvader is Moehammad, zijnde hij de gezant Allah's.

Zoo ook ongeveer wordt de beteekenis door de Badoej's

1) *Inggeng*, schijnt ongeveer = Jav. *Ingkang* thans zegt men: *Inggĕng* Goestl = *Ingkang* Goestl.

2) Voor het onverstaanbare *walekawaleni* heb ik genomen: *wamalaïkatihi*.

opgevat, waaruit voldoende blijkt, dat het overgangsproces zijn gang gaat. [1])

Objectief bezien moet men dit loven, subjectief beoordeeld betreuren. Voor den Badoej zal het zeker een zegen zijn wanneer de banden, waarmede verouderde dogmata hem kluisteren en tegenhouden op den weg der ontwikkeling worden geslaakt; den vorscher wordt dit evenwel een ongewenschte gebeurtenis, aangezien daardoor het laatste stuk belichaming van Oudsoendasche *adat* tot de geschiedenis gaat behooren.

Dit laatste mag echter niet wegen: de sympathieke, rustige, kleine Badoejsche maatschappij verdient beter lot, dan het feitelijk niet menschwaardig bestaan, dat zij thans voert, en kan ook zij zonder schokken tot evolutie gebracht worden, dan zal ieder, die deze eenigszins van nabij kent, zich daarin moeten verheugen.

Serang, September 1909.

[1]) NASCHRIFT.

Zooeven meldt de Regent van Serang mij, dat de zoon van een der *poe-öen's* kortelings geleden tot den Islâm is overgegaan, en zich thans te Rangkas-bitoeng ijverig in het *ngadji*, reciteeren van den Korân, oefent.

Weltevreden, December 1909.

NOTA

van toelichting betreffende de Simeloengoensche landschappen SIANTAR, PANEI, TANAH DJAWA en RAJA.

I. Grenzen, grootte en bevolking (godsdienst en ethnografische bijzonderheden) van het landschap.

De vier bovengenoemde Timoer-Bataklandschappen vormen te zamen de onderafdeeling Simeloengoen der bij Staatsblad 1906 No. 531 gecreëerde afdeeling Simeloengoen en Karolanden; aan het hoofd dier onderafdeeling staat een controleur bij het Binnenlandsch Bestuur met Pematang Siantar tot standplaats.

GRENZEN EN GROOTTE.

De onderafdeeling Simeloengoen wordt omsloten van af het Noorden Oostwaarts door de bij de onderafdeeling Karolanden ingedeelde landschappen Poerba en Dolok (Silau); door de Delische onderhoorigheden Bedagei en Padang; verder door de Batoe Bahra'sche landschappen Tandjoeng Kasau, Pagoerawan, Tandjoeng, Lima Poeloeh, Tanah Datar en Lima Laras, door het Sultanaat Asahan, waarvan het door de Silau-rivier is gescheiden; door de onderafdeeling Toba (residentie Tapanoeli) en eindelijk van af de kampong Adji Bata door den Oostelijken oever van het Tobameer tot aan het landschap Poerba.

De juiste grenzen der vier landschappen, zoowel onderling als met de aangrenzende streken kunnen nog niet worden

opgegeven; met de vaststelling daarvan en met de oplossing van de vele geschillen daaromtrent zijn onze ambtenaren thans nog doende.

Ten einde voorgoed aan die geschillen een einde te maken en dus te voorkomen dat die bij nieuw opgetreden bestuursambtenaren telkens en telkens weer worden voorgebracht, zullen de grenzen, onmiddellijk na de vaststelling, door personeel van den topografischen dienst, daartoe tijdelijk in dienst gesteld, opgemeten en in kaart worden gebracht.

BEVOLKING.

Voor het overgroot gedeelte behoort de bevolking van Simeloengoen tot den stam der Timoer-Bataks. Meer naar, alsmede aan het Tobameer ontdekt men in taal, zeden en gewoonten, deels door vermenging deels door navolging, veel overeenkomst met den Tobanees, terwijl in het Noorden door de vele aanrakingen met de Maleiers weer een overgang naar dezen merkbaar is.

GODSDIENST.

De bevolking is nog bijna geheel heidensch; in de benedenstreken heeft evenwel de Islam door het verkeer met de Maleiers, die den varkensetenden Batak hun verachting niet verhelen en hem huisvesting vaak weigeren, reeds vasten voet gekregen, in het bijzonder in Siantar; en langzaam maar zeker neemt van beneden uit zijn invloed en het aantal zijner belijders toe.

Ook de Christelijke zending is in Simeloengoen reeds sedert geruimen tijd werkzaam; zendelingen zijn thans gevestigd te Pematang Siantar, te Pematang Raja en te Sipiak (nabij Prapat aan het Tobameer); op vele plaatsen zijn door hen scholen opgericht, alwaar Toba'sche christengoeroes onderwijs geven.

In het algemeen zijn hoofden en bevolking der zending niet onwelwillend gezind; de laatste zal zich echter wel niet onder het kruis scharen als de eersten niet het voorbeeld

geven. Dit nu is tot nu toe niet het geval; bekeerlingen maakte de zending dan ook nog niet.

De hoofdgod die door den heidenschen Batak wordt vereerd is de Naebata (Debata) een soort van drieëenheid van een bovenaardsche, aardsche en onderaardsche godheid.

Vereerd; inderdaad slechts meer gekend of erkend; want in de eerste plaats zijn het de geesten, die in het gevoelsleven van den Batak de hoofdrol spelen. Zijn geheele godsdienst is feitelijk gebaseerd op het gevoel van afhankelijkheid van, en daarom op vrees voor de onbekende geesten en machten waarmede men zich omringd meent (animisme).

Van goede geesten verneemt men niet. De Naebata is te ver af; men kent hem bij name, maar verder bemoeit men zich niet met hem; bij zijne beschikkingen legt men zich eenvoudig neder. Overigens stelt men zich slechts booze geesten voor, die men alleen door offeranden gunstig voor zich vermag te stemmen; het zijn de „*sinoembah*" en de „*simagat.*"

Ook een soort berg- en watergeesten kent men, de „saniang-naga."

De sinoembah meent men, dat met den eersten mensch door den Naebata ter wereld werd gezonden; de simagat zijn de geesten der afgestorvenen.

Van sinoembah en simagat's verwacht de Batak alle goed en kwaad. Wil hij iets doen of ondernemen, dan zal hij beginnen met de geesten, de bègoe-bègoe zooals de algemeene naam luidt, gunstig voor zich te stemmen door het doen van een gelofte (manoto, het Maleische „bernijat" dus), dat hij bij welslagen dit of dat offer zal brengen; zijn de geesten hem dan blijkens den uitslag gunstig geweest dan moet hij zijn gelofte ook gestand doen (mangandjap).

In alles, zelfs in het minste, ziet de Batak het drijven van de geesten; loopt hij in het bosch en schrikt hij plotseling (tersonggot tondoei-ni d. i. zijn ziel is geschrokken), dan meent hij een geest te herkennen en zal dadelijk gaan offeren.

Zijn er epidemische ziekten in een dorp uitgebroken, het zijn alweer de geesten die er de oorzaak van zijn; men tracht ze dan te bezweren en te verjagen door het oprichten van „panoelak" dat zijn lange versierde bamboestaken en door het brengen van offeranden.

Vaak tracht men ook de booze geesten te verschalken. Is er b. v. iemand ziek, dan meent men dat de bégoe den ziel van den kranke wil verdrijven om diens plaats in te nemen; men maakt nu uit een pisangstam een ruw menschelijk beeld (pĕrsilihi) bekleedt dit met eenig kleedingstuk van den lijder van wien men ook een nagel en wat haren aan het beeld bevestigt om de illusie meer volkomen te maken en legt het dan op den weg naar het huis van den kranke. Men hoopt nu dat de bégoe zich daarmede zal tevredenstellen en juicht over den geslaagden list als herstel bij den zieke intreedt.

Den sinoembah stelt men zich alomtegenwoordig voor, of wel meent men dat hij zich tot in het oneindige kan verveelvuldigen. Het animisme bij den Batak uit zich dan ook in vereering van sommige voorwerpen (fetisisme); de voorwerpen waarin men veronderstelt dat de sinoembah zetelt of waarin hij kan worden opgeroepen (in de vrije natuur gewoonlijk groote of wonderlijk gevormde boomen, steenen enz.) en waar de mensch hem komt aanbidden, heeten „porsinoembaban", offerplaats dus. De porsinoembahan in de kampongs, door de goeroes gemaakt (steenen beelden, den sinoembah tot verblijfplaats dienende, en waar zij dus in worden opgeroepen), heeten in 't algemeen „pagar".

Het offeren (mamborei sinoembah, d. i. het geven, of „manggalang" d. i. het nederzetten van offeranden) geschiedt door het aanbieden van hanen, varkens, geiten of karbouwen; voorts wat rijst, een stuk kain; soms ook wel slechts bloemen enz., al naar gelang de goeroe of datoe, d. i. de priester, meer nog de wichelaar — het heeft bepaald.

Men stelt zich voor dat de onstoffelijke geest zich ook met het onstoffelijke (de ziel dus) der offeranden tevreden

stelt; aan het stoffelijke kan men zich dus zelf te goed doen of wel men abandonneert het en laat het over aan wie het maar wil nemen.

Ook op de graven van sommige radja's wordt geofferd en wel krachtens den wensch der overledenen, dat ook die als porsinoembahan zouden worden beschouwd.

Het is een plicht voor de nakomelingen om de geesten hunner afgestorvenen voorouders te vereeren; verwaarloozen zij dat, dan staan hun allerlei rampen en bezoekingen te wachten.

De meest gevreesde kwade geest is de „bégoe gandjang", of bégoe banggal.

De oorsprong van het woord „saniang-naga" is niet met zekerheid te zeggen (naga beteekent letterlijk slang of draak); zij huizen in bergen, steenmassa's en wateren. In Girsang (Tanah Djawa), een sawahrijke streek, waar dus de bevolking alles van het water heeft te hopen, treft men vele vijvers aan met een steenen beeld er in dat saniang-naga wordt genoemd.

Behalve fetisisme wordt bij den Batak ook sjamanisme aangetroffen; in den regel zijn het vrouwen, soms ook mannen, in wie de sinoembah zich openbaart. „Baso" of „sibaso" noemt men het medium, dat in zijn staat van bezieling en opwinding omtrent allerlei zaken, de toekomst betreffende, wordt geraadpleegd.

Aan de simagat, de geesten der afgestorvenen, pleegt men in het bijzonder in huis te offeren.

HUWELIJK.

Het huwelijk in Simeloengoen is een koop; door de betaling van den bruidschat (antaran of toehoer) wordt de vrouw het eigendom van den man; zij verlaat hare familie en volgt haren echtgenoot naar zijne woning. Bezit heeft zij niet meer; integendeel zelf is zij een voorwerp van bezit geworden.

Het bedrag van den bruidschat varieert naarmate van

stand en welstand. In Raja schijnt daaromtrent de adat het meest te worden gevolgd. Voor één gewonen kampongman bedraagt aldaar de toehoer van 12 tot 48 dollar (sedert de uitbanning van den dollar 12-48 gulden); voor de dochter van een „toengkat" of van een „karadjaän didalam pematang" of van een familielid van den Radja wordt een bruidschat gevorderd varieerende tusschen 48 à 120 dollar; voor een dochter of een zuster van den vorst 48 à 240 dollar.

Elders in Simeloengoen verschilt de adat op dit punt slechts weinig, behalve in de landschappen aan en bij het Tobameer als Sipolha, Simpangan Bolon, Girsang e. a. alwaar onder den invloed van de Toba'sche gebruiken de bruidschat aanzienlijk hooger is geworden, ja soms tot 1500 dollars voor een vrouw wordt betaald.

Bij onderling goedvinden kan met de adat worden getransigeerd en met een kleiner bruidschat genoegen worden genomen, of de betaling daarvan worden opgeschort, hetgeen vooral onder den kleinen man veel voorkomt. Het schijnt dan ook niet, gelijk in zoovele streken het geval is (zuid-Sumatra b. v.) dat het instituut van den bruidschat van invloed is op de huwelijkskans der Simeloengoensche schoone.

De Batak is polygaam; kan hij zich de weelde veroorlovende, dan neemt hij meerdere vrouwen; radja's en grooten hebben er vaak een groot aantal.

De veelwijverij wordt ook zeer in de hand gewerkt door het gebruik, dat de man de weduwen zijner broeders erft, en een radja bovendien de weduwen van zijn vader, den overleden radja, behoort te trouwen, met uitzondering slechts van zijn eigen moeder. Aan de weduwen wordt niet gevraagd of zij daartoe genegen zijn; zij zijn geërfd en hebben dus geen stem in het kapittel. De kleine man kan zich echter aan zijn verplichtingen tegenover haar onttrekken en zijn toestemming geven dat zij met een ander in het huwelijk treedt, mits hem de bruidschat wordt terugbetaald; de kinderen blijven natuurlijk onder zijn macht, ook al

kunnen ze, wanneer ze nog klein zijn onder de hoede van de vrouw worden gelaten en deze naar de woning van haar nieuwen echtgenoot volgen.

Ook de radja heeft het in zijn macht om aan het »des Guten zu viel" te ontkomen door de weduwen van zijn vader of enkele harer aan zijn naaste familieleden uit te huwelijken.

De vrouwen van den vorst heeten »poeang"; de hoofdvrouw, welke hem »ebenbürtig" moet zijn, heet »poeang bolon" (d. i. de groote vrouw).

Het is door de adat bepaald, waar de vorst zijn poeang bolon moet zoeken.

Zoo moet de radja van Raja die vinden in Panei of in Badja Linggei (een katoeroenan van het Panei'sche vorstenhuis, welke thans onder de Delische onderhoorigheid Padang ressorteert); uit de marga Poerba dus;

de hoofdvrouw van den radja van Panei wordt gezocht in Siantar of Bandar; uit de marga Damanik dus;

die van den radja van Tanah Djawa te Simarimboen in Panei of in Bandar; dus uit de marga's Poerba of Damanik;

die van den radja van Siantar in Silampoejang of in Sipoldas (Panei), d. w. z. uit de marga's Seragih (Silampoejang schijnt van uit Raja gesticht) of Poerba.

Als regel heeft een radja slechts één poeang bolon, bij uitzondering ook wel twee; de eerste woont dan in de pematang, de hoofdplaats en verblijfplaats van den vorst, de ander daarbuiten. De kinderen der eerste gaan ook steeds voor boven die der tweede; dier oudste zoon is dus de aangewezen opvolger en erfgenaam, ook al heeft de radja bij de tweede of verdere vrouwen oudere zonen.

Als regel zal een radja, vóór hij zijn poeang bolon tot zich neemt, eerst met een of meer andere vrouwen een huwelijk aangaan. De eerste vrouw met welke hij in 't huwelijk treedt, wordt de »poeang bona-bona" genoemd (bona = pangkal in het Maleisch het bovenste, het eerste).

Zoolang de poeang bolon van een overleden radja nog in

leven is mag de hoofdvrouw van den regeerenden vorst dien titel niet voeren; zij heet dan de „poeang posso" d. i. de jongere.

Kinderhuwelijken komen veelvuldig voor; nog zeer jong, ja nog in den slendang gedragen, worden de kinderen soms reeds uitgehuwelijkt.

ECHTSCHEIDING.

Echtscheiding kwam voorheen zeer weinig voor; waarschijnlijk onder den invloed van den Islam en wijl de zeden zachter zijn geworden wordt het frequenter. Toch blijft het voor de vrouw bezwaarlijk echtscheiding te verkrijgen. Bij scheiding wordt de bruidschat soms terugbetaald, soms weer niet; dit hangt er van af wie de schuldige is.

ERFRECHT.

Het familieleven van den Batak is streng patriarchaal; de erfopvolging geschiedt in de mannelijke lijn; dochters kunnen natuurlijk niet erven wijl zij voorbestemd zijn marga en familie te verlaten.

Bij overlijden van een radja is de oudste zoon van de poeang bolon de erfgenaam en opvolger; daarna de volgende zonen; zijn er geen zonen bij de poeang bolon komen de zoons bij andere vrouwen in aanmerking; zijn er in 't geheel geen zoons dan de volle broers; na deze de halve broeders uit andere moeders dus en zoo verder steeds de naaste mannelijke bloedverwant in de mannelijke lijn.

OVERLIJDEN.

De begrafenisgebruiken zijn alleen bij de radja's van bijzondere beteekenis; de kleine man wordt al heel spoedig aan den schoot der aarde toevertrouwd; ook de mindere hoofden blijven niet lang boven aarde.

Evenals bij huwelijken moet ook bij overlijden de goeroe den geschikten datum der teraardebestelling vaststellen. Wijl

er bovendien zeer groote kosten aan de begrafenis van een radja verbonden zijn, duurt het soms tientallen van jaren eer men daartoe overgaat; evenzoo wat betreft de poeang bolon.

Zoo heeft de Radja van Raja nog niet kunnen besluiten tot de begrafenis van zijn overgrootvader en van zijn moeder, de vorige poeans bolon, die mede reeds eenige jaren geleden is gestorven; en eerst zeer onlangs heeft de teraardebestelling plaats gehad van de overblijfselen van den grootvader en den vader van den tegenwoordigen radja van Tanah Djawa, respectievelijk 30 en 8 jaren geleden gestorven.

Gedurende al dien tijd blijft het lijk boven aarde staan, hetzij in huis of onder een afdak daarbuiten.

Na den dood wordt het lijk in een gespleten en van binnen uitgeholden boomstam gelegd, eenigszins in den vorm van een doodkist; men legt er wat kain, wat rijst en eenige geldstukken in, waarna de twee helften weder op elkaar worden gelegd en met stevige rotantouwen omwonden. Alle naden en gaten worden goed gedicht met damar; alleen aan den onderkant laat men een kleine opening tot afvoer van het lijkvocht, hetzij al dan niet langs een tot in den grond doordringenden bamboe.

Bij de opening onlangs van de doodkisten der beide laatste radja's van Tanah Djawa, bleek dat van het hoofd niets dan de schedel over was; het overige geleek echter gemummificeerd; een onaangename lucht werd niet meer waargenomen; eenige vergane stukken linnen en wat geld werden er nog in aangetroffen, die men onaangeroerd liet.

. Men bedekte nu de resten met een nieuw wit kleed; gaf ze wat rijst, gekookte kip, palmwijn en water in de mond; en legde naast het hoofd een sirihpruim neder, waarop de schedels door alle familieleden met sirihsap werden bespogen. Enkelen der naaste verwanten legden nog wat geld in de kist, waarop deze weder werd gesloten en aan de aarde werd toevertrouwd. Dit alles ging met allerlei feestelijkheden en met veel misbaar gepaard.

BESNIJDENIS.

Besnijdenis is in Simeloengan algemeen in gebruik; men noemt het „mersopit" en past naar het schijnt, slechts de incisie toe. De operatie verricht men zelf, en uit schaamte in het verborgene. Toch zal men het steeds moeten hebben gedaan, wil men in de oogen van het Bataksche meisje genade vinden. Heeft de jongeling, tot de puberteit gekomen, die manipulatie nog niet ondergaan, dan wordt hij door zijn kameraden bij gelegenheid naar een troep vroolijke rijststampende meisjes van het dorp medegenomen, die hem bespotten en met dedek (afgestampte rijstschillen, zemelen) werpen.

SLAVERNIJ EN PANDELINGSCHAP.

In alle vier de landschappen worden slavernij en pandelingschap nog aangetroffen. Onderscheid tusschen slaven en pandelingen maakt de Batak feitelijk niet; beiden noemt hij „djabolon", en iedere djabolon vermag zich los te koopen.

Slechts de radja's en enkele hoofden houden er nog djabolons op na; er zullen er op het oogenblik niet meer dan 150 zijn.

Nieuwe djabolons mogen sinds eenige jaren niet meer worden gemaakt; regelingen zijn van bestuurswege getroffen op het vrij komen van hen die nog in staat van afhankelijkheid, verkeeren, in dien geest dat voor elke maand werken de schuld of de losprijs met een zeker bedrag wordt verminderd.

Vrijwillige vrijverklaringen hetzij op, hetzij zonder aansporing van de zijde van het Europeesch bestuur, hebben mede bijgedragen om den overgang tot de daadwerkelijke beëindiging van beide instituten, welke op 1 Januari 1910 is gesteld, zonder schokken of stooten te doen geschieden.

In vroegere jaren vóór en tijdens ons optreden in Simeloengoen tierden beide instellingen welig; talloos was het aantal djabolons van de radja's; van geslacht op geslacht bleef

men djabolon, wijl men niet in staat was de losprijs te voldoen.

Men kende de volgende soorten van djabolons:

1). *anak babi* (biggetjes) d. z. onwettige kinderen, wier vader onbekend is gebleven, (is de vader bekend, dan werd hij tot een huwelijk verplicht, in welk geval de kinderen vrij bleven);

2). *djabolon taban* d. z. krijgsgevangenen, mannen zoowel als vrouwen en kinderen;

3). *gajang²-na-tading*, d. z. vrouwen en kinderen van mannen, die het land zonder voorkennis van het hoofd hebben verlaten (weggeloopen zegt de Batak); ook zij werden djabolon bij den radja;

4). *djabolon ajopan* d. z. alle vrouwen en kinderen, wier lot zich niemand meer aantrekt en die ook door den radja „aan zich worden getrokken" (ajopan) b. v. van terdoodgebrachte landverraders (portahi-tahi), giftmengers e. d.

5). *djabolon dapot di perlitoenan* d. z. onderdanen van den radja, die willen wegloopen, doch voor zij de grenzen over waren nog werden opgevat;

6). *djabolon beroetang* d. z. zij die hunne boeten of schulden niet betalen.

De slaven kunnen ook onder elkaar huwen met toestemming van den meester; zij moeten evenwel in hun eigen onderhoud voorzien buiten de verplichte werkzaamheden voor den laatste. Hunne kinderen, die ook wel „anak babi" worden genaamd, zijn ook slaven, djabolon poesaka of erfslaven. Vermits erfslaven een eigen huis mogen bewonen in tegenstelling met de anderen die bij den meester inwonen — worden zij ook „djabolon tangga" geheeten.

Wenscht een vrije man een djabolon te huwen, dan moet hij eerst de losprijs voldoen; anders worden de kinderen halfslaven „satengah djabolon."

Trouwt een vrije vrouw met een djabolon, dan zijn de kinderen geheel vrij.

De meester is verplicht zijne djabolons behoorlijk te voeden en te kleeden; daartegenover moeten dezen het hun

opgedragen werk verrichten; bij onwil of ongehoorzaamheid mag de meester hen kastijden of aansluiten.

Over het algemeen genomen is het lot der djabolons dragelijk te noemen.

STAMVERBAND.

De Simeloengoensche bevolking behoort tot vier hoofdmarga's.

Die van Tanah Djawa behoort van origine tot de hoofdmarga Sinaga; die van Siantar tot de hoofdmarga Damanik; die van Panei tot de hoofdmarga Poerba en die van Raja tot de hoofdmarga Seragih.

Door aanhuwelijking en verhuizing treft men thans in iedere oeroeng uitteraard personen van meerdere marga's aan.

De vier hoofdmarga's zijn weer in tal van ondermarga's onderverdeeld, welke splitsing, naar men verzekert, reeds had plaats gehad toen de lieden zich in Simeloengoen gingen vestigen. Nieuwe onderverdeelingen hebben althans niet meer plaats.

Tusschen de vier hoofdmarga's heerscht exogamie, het verbod om binnen den stam te trouwen.

Overtreding van dit voorschrift was in vroegere tijden een der zwaarste adatmisdrijven, en een der weinige waarop de doodstraf was gesteld. Zij het al, dat deze afkoopbaar was, het huwelijk werd niettemin ongeldig verklaard.

Tegenwoordig schijnt het verbod niet meer zoo te worden gehandhaafd; althans niet lang geleden heeft de radja van Tanah Djawa het overtreden en op diens voorbeeld nog een ander hoofd.

Om bijzondere redenen is in het landschapje Sipoldas langen tijd het verbod tot het nemen van een vrouw van zijn eigen stam opgeschort.

Sedert kort schijnen de hoofden echter de adat weer in eere te hebben hersteld.

KARAKTER.

De Batak is van nature een hartstochtelijk dobbelaar; is hij

eenmaal aan het spelen en de kans hem ongunstig, dan offert hij daaraan alles op; in vroegere jaren toen slavernij en pandelingschap nog allerwege werden aangetroffen, schroomde hij zelfs niet om vrouw en kinderen, ja zich zelf in te zetten.

Door krachtig ingrijpen van bestuurswege en het dobbelen zonder vergunning streng te straffen, is aan het euvel paal en perk kunnen worden gesteld.

Niet minder dan aan het spel is de bevolking aan het gebruik van opium verslaafd, in het bijzonder in Tanah Djawa en Siantar; minder in de beide andere landschappen en de streken aan het Tobameer. De sterkste schuivers treft men vaak onder de hoofden aan.

Dooreengenomen staat de bevolking, door onmatigheid en onderdrukking ook physiek gedegenereerd, nog op een lagen trap van beschaving. Het is nog niet zoolang geleden dat kannibalisme werd aangetroffen.

Aan het Tobameer ziet de bevolking er gezonder en krachtiger uit, dank zij de vermenging met Toba'sch bloed, terwijl ook het klimaat aldaar koeler en gezonder is.

Beschouwt men aan de eene zijde den steeds opdringenden, veel beter aangelegden Tobanees, en aan den anderen kant den voortdurend zich verder verplaatsenden, almede hooger staanden Maleier, dan krijgt men den indruk, dat de Timoer-Batak als afzonderlijk volk meer in het gedrang zal komen, en voorbestemd is om in die beiden op te gaan.

Trouwens ook door andere oorzaken gaat het zielental der Timoerbevolking eer achteruit dan vooruit als door ziekten en, naar zendelingen verzekeren, door opzettelijke beperking van het kindertal, een kwaad, dat vrij algemeen zou moeten voorkomen.

Nationaliteitsgevoel—gelijk den Karobatak is aangeboren—is alsmede een deugd den Timoerbatak vreemd.

Neiging tot aansluiting bezit hij al evenmin; integendeel, ieder hoofd, dat maar eenigszins daartoe kans zag, wilde zich tot een onafhankelijk radja opwerpen en het liefst alle banden met het wettig hoofd verbreken.

Vandaar ook, dat in den loop der jaren het land slechts één beeld opleverde van voortdurenden onderlingen krijg, hetzij uit zucht tot machtsuitbreiding, hetzij door pogingen om af te vallen en zich onafhankelijk te verklaren.

II. Bergen en rivieren (met opgave van de bevaarbaarheid), waterleidingen, wegen en bruggen.

BERGEN.

Van af de lage Maleische strandlandschappen in het Noord Oosten loopt het terrein zacht glooiend op naar het randgebergte langs den Oostelijken oever van het Tobameer. Dit randgebergte, dat zich in het Zuid Oosten meer en meer van het Tobameer verwijdert, vertoont aldaar de hoogste bergtoppen en wel van af het Zuiden de:

1). Dolok Si Manoek-Manoek, (2150 M), staande op de grens van Tanah Djawa met Toba;
2). Dolok Si Onggang (2000 M);
3). Dolok Batoe Loteng (1800 M);
4). Dolok Marbalatoek (1650 M).

Bij laatstgenoemden bergtop nadert het randgebergte weer het meer; dan volgt nog een reeks van langere toppen met den Dolok Si Martjaroendjoeng (1600 M) als eindpunt en van hier begint het onafzienbare plateau dat zich over Zuidelijk-Panei en Siantar, over Poerba, Raja en Dolok en verder over de Karolanden uitstrekt.

In het midden van Raja vindt men nog een op zich zelf staande berggroep, den Dolok Simbolon (1500 M) en voorts den Dolok Mersopit (750 M) en den Dolok Mersopak (750 M); de beide laatste zijn twee bijna geheel kale rotskegels met zeer steile wanden.

RIVIEREN.

Het randgebergte nabij het Tobameer vormt in Simeloengoen de waterscheiding. Westelijk daarvan loopen slechts

eenige onbeduidende bergstroompjes naar het meer; aan de Oostzijde ontspringen tal van rivieren. Bijna zonder uitzondering stroomen deze door zeer diep ingesneden beddingen met rotsachtige wanden en bodem. Tot op $^1/_4$ van haar loop vormen zij een schier onafgebroken reeks van watervallen en stroomversnellingen, maar ook verder zijn ze onbevaarbaar tot niet ver van de kust.

Van uit het Noordwesten beginnende zijn de voornaamste rivieren de:

1). Bah Hapal, die niet ver van de kust de Bah Pamoedian opneemt, en zich als Soengei Pagoerawan in het Batoe Bahrasche landschap van dien naam in zee stort;
2). Bah Bolon (d. i. de groote rivier);
3). Bah Kasindar;
4). Bah Kisat;
5). Bah Tonggoeran;
6). Bah Boloek;
7). Bah Boreas;
8). Bah Kapasoek.
De laatste zes rivieren vormen zich tot één grootere, de Bah Boloek, die op haar beurt zich weder in de Bah Bolon ontlast.
9). Aek Silau Toewa, grensrivier tusschen Tanah Djawa en Asahan.

Benedenstrooms in Batoe Bahra is de Bah Bolon bekend als Soengei Si Paré-Paré; twee andere mondingen der door haar gevormde zeedelta zijn bekend als Soengei Tandjong en Soengei Gamboes.

De Soengei Pagoerawan en de Soengei Si Paré-Paré zijn met elkaar verbonden door een natuurlijk kanaal.

In den Noord Oostelijken hoek van Simeloengoen (Tanah Djawa) vereenigen zich nog eenige kleinere riviertjes tot de Soengei Kiri en de Soengei Kanan, welke vlak bij de havenplaats Tandjong Tiram elkaar ontmoeten en in een gemeenschappelijke monding zich in zee ontlasten.

In het landschap Raja ontspringen nog de Bah Boelian,

benedenstrooms de Sibaran genaamd, en de Badja Linggei-rivier, die zich nog in Raja met de Bah Ranggasan vereenigt en beneden als Padang-rivier bekend is.

WATERLEIDINGEN.

Waterleidingen van eenige beteekenis worden in Simeloengoen niet aangetroffen.

WEGEN.

De aanleg van verkeers-wegen dateert eerst van de laatste jaren; vóór dien was er maar één weg, zij het al in den regentijd zeer bezwarend, n. l. van de grens van Batoe Bahra, nabij Perdagangan Temoean, naar Bandar Sekoeda in de richting van Pematang Siantar;

1). Deze weg is thans via Bangoen tot laatstgenoemde plaats doorgetrokken, en heeft een lengte van ± 50 K. M.

Voorts vindt men de volgende wegen:

2). Een nieuwe en kortere verbinding met de benedenlanden is sedert tot stand gekomen n. l. door den aanleg van een weg van Pematang Siantar bijna linea recta naar Dolok Merawan op de grens met de afdeeling Padang en Bedagei, ter lengte van 26 K. M.

Van Dolok Merawan bestond reeds een weg lang 23 K. M. naar Tebing Tinggi, eindstation van den Deli-spoor.

Aldus het hart der onderafdeeling Simeloengoen in verbinding gebracht zijnde met het spoorwegnet dezer kust belooft die weg voor de toekomst van het grootste belang voor die nieuwe streken te zullen worden.

3). De weg van Pematang Siantar via Pematang Panei en Pematang Raja naar de grens der onderafdeeling Karolanden; lang ± 47 K. M. Deze weg loopt verder over Poerba door naar de afdeelingshoofdplaats, Seriboe Dolok;

4). De weg van Pematang Siantar naar Tiga Ras aan het Tobameer, lang ± 50 K. M.

5). Van Pematang Siantar naar Pematang Sidepmanik, lang ± 30 K. M.

6). Van Simpang Dolok via de onderneming Dolok tot Besar Meligas (Tanah Djawa); lang ± 20 K. M. Deze weg zal worden doorgetrokken naar Pematang Tanah Djawa.

7). Van Nagori Bandar naar Pematang Bandar, lang ± 9 K. M.

8). Van Bandar Sakoeda naar Pematang Bandar, lang ± 9 K. M.

Al deze wegen zijn nog onverhard, maar toch reeds voor voertuigen berijdbaar.

Getraceerd en reeds begaanbaar gemaakt is voorts een weg van Pematang Siantar via Marihat naar Pematang Tanah Djawa, lang ± 25 K. M.

Al die wegen zijn door de bevolking in heerendienst aangelegd of in vrijen arbeid uit de landschapskas.

BRUGGEN.

In de meeste wegen zijn de noodige tijdelijke bruggen aangebracht. Permanente bruggen konden tot nu toe slechts worden gebouwd in den weg van Pematang Siantar naar Dolok Merawan en wel over de Bah Hapal en de Bah Hilang; voorts werden in dien weg nog eenige permanente duikers gelegd.

III. Samenstelling van de landschappen met opgave van kampongs.

A. SIANTAR.

De oeroeng (landschap) Siantar bestaat uit vier deelen, welke men te zamen als een bondgenootschap zoude kunnen beschouwen, t. w.

1. Siantar proper,
2. Bandar,
3. Sidepmanik,
4. Sipolha.

B. PANEI.

De oeroeng Panei bestaat uit eigenlijk Panei en de onderhoorigheid Dolok Batoe Nanggar.

C. RAJA.

De oeroeng Raja bestaat uit eigenlijk Raja, het vasalstaatje Djandi Maoli met Hariahan, en de onderhoorigheid Boeloeh Raja.

D. TANAH DJAWA.

De oeroeng Tanah Djawa bestaat uit:

1. Eigenlijk Tanah Djawa,

en uit de vasalstaatjes:

2. Dolok Periboean,
3. Simpangan Bolon,
4. Girsang.

KAMPONGS.

De kampongs, der vermelding waard, zijn de navolgende:

1). *in Siantar.*

Pematang Siantar,
Pematang Sakoeda,
Baris,
Tamboen,
Repa,
Mahanda,
Pematang Bangoen,
Pematang Bandar,
Nagori Bandar,
Pematang Karasan,
Bandar Kebon,
Bandar Tinggi,
Pematang Dolok Malela,
Pematang Djorlang Hoeloean,
Hoeta Bajoe,
Boeloeh Laga,
Bandjaran Tongah,
Pematang Sipolha,
Pematang Bandar Poelau,
Pematang Bandar Sakoeda,
Naga Sampa,
Pematang Sidepmanik,
Bandar Manik,
Tamboen Raja,
Perbalogan.

Het aantal huisgezinnen van Siantar bedraagt 2503 verspreid over 241 dorpen en gehuchten.

2). *in Panei:*
Pematang Panei,
Pematang Dolok Batoe Nanggar,
Dolok Merangir,
Pematang Dolok Seriboe,
Dolok Hoeloean,
Bangoen Panei,
Oeroeng Panei,
Radja ni Hoeta,
Saragiras (Tiga Ras),
Pematang Goenoeng Marijah,
Bah Belawan.

Het aantal huisgezinnen van Panei bedraagt 1067, verspreid over 99 dorpen en gehuchten.

3). *in Raja:*
Pematang Raja,
Pematang Boeloeh Raja,
Bandar Raja,
Pematang Raja Tongah,
Pematang Raja Bajoe,
Pematang Raja Oesang,
Parassiloeman,
Manah Raja,
Raja Pariboean,
Dalik Raja,
Silau Raja,
Hitei Oerat,
Sorba Dolok,
Hoeta Dolok,
Pematang Djandi Maoli,
Hariahan Balok,
Mardjandi Dolok.

Het aantal huisgezinnen in Raja bedraagt, 1470, verspreid over 125 dorpen en gehuchten.

4). *in Tanah Djawa:*
Pematang Tanah Djawa,
Radja Maligas,
Hoeta Bajoe Radja,
Djawa Tongah,
Nagori Bajoe,
Silau Madjawa,
Aek Bontar,
Silau Bosar,
Rondang,
Sorba,
Parboetaran,
Hoeboean,
Dolok Batoe Nanggar,
Pematang Dolok Pariboean,
Hartaran Djawa,
Siantasan,
Sariboe Lawan,
Si Baganding,
Dolok Marsajoer,
Seriboe Dolok,
Parapat,
Panahatan,
Porti (Girsang),
Porti (Simpangan Bolon),
Pematang Hatoendoekan,
Pematang Merdjandji Asih,
Pematang Tandjoeng.

Het aantal huisgezinnen van Tanah Djawa bedraagt 3357, verspreid over 318 dorpen en gehuchten.

Met het aantal huisgezinnen (114) in Si Lampojang, verspreid over 15 dorpen en gehuchten, bestaat dus de bevolking van Simeloengoen uit ruim 8500 huisgezinnen, wonende in ongeveer 800 nederzettingen. Het totaal aantal zielen kan worden gesteld op ± 40.000.

Si Lampojang, zoo juist genoemd, neemt een zeer bijzondere plaats in het Simeloengoen'sche oeroeng-verband in. De Controleur J. A. Kroesen rekende het tot Tanah Djawa (vide diens rapport, gepubliceerd in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel XXXIX). Het schijnt echter veeleer een bufferstaatje te zijn geweest tusschen Siantar en Tanah Djawa, en vandaar zijn bijzondere zelfstandige positie. Het vechten eertijds moede, besloten die beide rijkjes een stuk grond af te staan aan een derde van een anderen marga; deze werd de stichter van Si Lampojang. Hij moest zijn poeang bolon nemen uit een der poeangs van Tanah Djawa, doch moest uit zijn dochters de poeang bolon aan Siantar leveren. Door deze familie-verhoudingen stond hij dus als bemiddelaar tusschen de beide grootere naburen, waardoor de vrede gewaarborgd werd.

IV. Grondgesteldheid.

Nabij het Tobameer is de bodem zeer steenachtig en schraal; evenzoo op het randgebergte, waarvan sommige toppen niets dan kale rotsen zijn.

Gaandeweg gaat de bodem dan over in een dikke aardlaag van bevredigende vruchtbaarheid, voor een groot deel evenwel als gevolg eener roekelooze ontwouding thans het triest aspect opleverende van een uitgestrekte alang-alang-vlakte, in het bijzonder in Panei, Raja en Siantar.

Slechts Tanah Djawa en ook Noordelijk-Siantar en-Raja bestaan nog goeddeels uit oerwoud; in het uiterste Noord-Oosten van eerstgenoemd landschap is de bodem zeer moerasachtig.

Langs het Tobameer en op de berghellingen aldaar ook

niets dan alang-alang; slechts in de ravijnen ziet men nog wat bosch boven den sawahgrond.

In de uitgestrekte alang-alang-vlakten ontwaart het oog tal van kleine plekken boschgrond, die met haar donkere tinten, scherp afstekend tegen het lichtgroen der vlakten, als eilanden in een uitgestrekt golvend meer aandoen. En werkelijk noemt de Batak die mede „poelau" = eiland.

Het zijn restes, die er op wijzen dat het land vroeger een ander beeld vertoonde; opzettelijk gespaard, hetzij offerplaatsen, hetzij in de nabijheid van kampongs of rivieren.

Van de aanwezigheid van delfstoffen in Simeloengoen is niets bekend.

KLIMAAT.

Het klimaat van Simeloengoen is gemiddeld vochtig en vrij koel; de regenval, welke het sterkst is van October tot Februari, is zeer bevredigend.

Zeer gelijkmatig is het klimaat aan het Tobameer; veranderlijk zijn aldaar de zoo plotseling opkomende valwinden uit het Noord-Westen, die in een korten tijd het zoo vreedzame en liefelijke meer tot een felbewogen zee opzweepen.

V. Nijverheid; landbouw; veeteelt; jacht en visscherij; handel en scheepvaart.

NIJVERHEID.

De inlandsche nijverheid in Simeloengoen beteekent zeer weinig; zij blijft bijna geheel beperkt tot het vervaardigen van gewone artikelen tot dagelijksch gebruik, als; manden, matten, eenvoudige weefsels en voorts wat gouden en zilveren sieraden.

Het weven geschiedt alleen door de vrouwen; men weeft kains en hoofddoeken. De grondstof wint men uit katoen, waaruit garen wordt gesponnen; het blauwverven (manosop) en roodkleuren (manoebar) geschiedt met indigo (tajom) en kasoemba.

Meer en meer verdwijnt de animo tot spinnen en weven en worden garens en kains van Europeesch fabrikaat gekocht.

Aan het Tobameer worden zeer fraaie en groote prauwen (soloe) vervaardigd

LANDBOUW.

De Batak is landbouwer van huis uit; in den landbouw vindt hij zijn hoofdbestaan.

De hoofdcultuur is die van rijst en wel voornamelijk op droge gronden (ladang), welke na een vrij goede bewerking in den regentijd worden beplant. Hoogstens drie jaren lang worden dezelfde gronden benut, waarna weder een ander stuk wordt ontgonnen.

Sawahbouw wordt slechts gedreven langs het Tobameer en in belangrijke mate in Girsang en Simpangan Bolon, onderhoorigheden van Tanah Djawa.

In Siantar hebben zich eenige Tobaneezen neergezet, die op aanmoediging en met behulp van het bestuur sawahs ontginnen ter demonstratie voor de bevolking.

Hoewel ter zake nog weinig onderzoekingen zijn ingesteld, mag worden aangenomen dat het zacht glooiende terrein zich wel voor irrigatie leent, hoezeer de poreusheid van den bodem een nadeel oplevert.

De Batak zelf voelt veel meer voor zijn ladang, waarop hij bij voorkeur vertoeft en zal slechts door omstandigheden daartoe gedwongen of door krachtigen aandrang van de zijde van het bestuur tot het aanleggen van waterleidingen overgaan.

De bewerking van den grond geschiedt eenvoudig met twee niboenglatten; ook ploegen en eggen zijn hier en daar in gebruik, aan den Tobakant ook wel door karbouwen getrokken.

Het rijstgewas ziet er over het algemeen weinig krachtig uit en levert slechts matige oogsten. Toch voorziet de bevolking vrijwel in haar eigen behoefte aan rijst.

Oebisoorten, aardvruchten en djagoeng worden als tweede gewassen geteeld.

Notenmuskaat, katoen en peper worden mede verbouwd, zij het op slechts kleine schaal.

De bosschen in Tanah Djawa en Bandar leveren nog vrij veel rotan op, goede harssoorten en enkele andere producten.

Op ruime schaal is door de bevolking vooral in Bandar en Tanah Djawa in den loop der jaren ramboeng (ficus elastica) aangeplant tot welke cultuur de bodem in Simeloengoen zich bij uitstek schijnt te leenen.

Over het algemeen kan worden gezegd dat de bevolking voldoende in haar levensonderhoud kan voorzien.

Moeilijker is echter de bestaansstrijd in de alang-alang- en bergstreken langs het Tobameer; dáár geen bosschen met waardevolle producten; geen water tot bevloeiing. De bodem aldaar is zeer steenachtig en zeer geaccidenteerd; aanleg van sawah's kan daar slechts op zeer beperkte en onvoldoende schaal geschieden. Daartegenover echter voorziet het zeer vischrijke Tobameer voor een deel in de behoefte aan voedsel.

VEETEELT.

Een eenigszins oordeelkundige veeteelt wordt nergens beoefend. Alleen de radja's en aanzienlijken houden er veefokkerijen op na. Naar het schijnt was dit een privilegie; immers bijna nergens ziet men den kleinen man in bezit van groot vee.

Thans is aan dat voorrecht een einde gemaakt; het stond blijkbaar in verband met het algemeene streven der grooten om den kleinen man er onder te houden; welstand van hunne onderdanen was al het laatste waarnaar werd gestreefd, in het bijzonder uit vrees dat zij anders maar last zouden kunnen veroorzaken.

Men laat de kudden, — meest zijn het karbouwen, die worden gefokt — eenvoudig los rondloopen; des nachts verzamelen zij zich in de kampongs onder de huizen.

Iedere Batak heeft wel zijn klein vee, varkens, geiten, kippen enz.

Het vroeger zoo bekende paardenras is zeer achteruitgegaan, zoowel in grootte als in qualiteit; de beste paarden worden steeds naar Deli en vandaar naar den Overwal uitgevoerd; het minder goede wordt dan voor fokmaterieel gebezigd.

Tegenwoordig wordt gestreefd het ras weer op te heffen door het beschikbaar stellen van goede dekhengsten, terwijl verbodsbepalingen in het leven zijn geroepen ter voorkoming van onoordeelkundigen slechts op oogenblikkelijk voordeel bedachten uitvoer.

JACHT EN VISSCHERIJ.

De visscherij is alleen van bijzondere beteekenis voor de bevolking aan het Tobameer; de uitvoer van visch is onbeduidend.

Jacht wordt gemaakt op de talrijke herten, wilde varkens, enz.

Een enkele maal vangt men ook olifanten in kuilen en tijgers in vallen; moedige jagers treft men onder de Bataks niet aan.

Vooral voor tijgers heeft de bevolking een heiligen schrik niet minder als voor de geesten. Vandaar ook waarschijnlijk dat hij niet van „riman" spreekt, doch van bégoe (geest); „bégoe pengatah" noemt hij hem, d. i. den rauw vleesch etenden bégoe. Wellicht ook dat men oorspronkelijk meende dat in den tijger een booze geest huisde en hem daarom aldus noemde; thans geeft men echter slechts de eerste verklaring.

HANDEL EN SCHEEPVAART.

De scheepvaart is beperkt tot het Tobameer; groote prauwen vervoeren zoowel personen als goederen.

In alle landschappen bestaan op bepaalde plaatsen 4 à 7 daagsche pasars („tiga" geheeten), waar de bevolking haar ruilhandel drijft.

Het meer en meer openen van ondernemingen brengt meer vertier mede.

Voor handelaar is overigens de Batak niet in den wieg gelegd; hij is te weinig ondernemend, te vreesachtig en te langzaam van geest. Import en export zijn meest in handen van vreemdelingen als Mandhelingers, Maliers en Chineezen, welke laatsten vooral de opkoopers van producten zijn.

VI. Bestuur van de landschappen; zijne samenstelling en geschiedenis w. o. te bespreken de inkomsten der hoofden en de landschapskassen.

A. SIANTAR.

De tegenwoordige radja-familie van Siantar zegt afkomstig te zijn van Siantar Matio in het landschapje Si Onggang (Toba). De laatste radja, Sang-na-hoealoe, volgens den stamboom de 14e van zijn geslacht, werd om zijne knevelarijen bij Gouvernements besluit van 24 April 1906 No. 1 van zijne waardigheid vervallen verklaard en met zijn eersten karadjaän, Bah Bolak, zoo mogelijk nog grooter knoeier, naar Bengkalis verbannen.

Gedurende de minderjarigheid van zijn zoon en opvolger, Si Riah genaamd Toean Kadim, die thans onderwijs van een zendeling ontvangt, wordt het bestuur over Siantar gevoerd door eene commissie, bestaande uit den Controleur als voorzitter en Si Tori-alang, Toean Marihat en Si Riahasa Toean Sidepmanik, landsgrooten als leden; de door deze twee Inlandsche leden op den 16 October 1907 afgelegde korte verklaring is goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernementsbesluit van 22 Januari 1908 No. 57.

Als bekleed met het gezag hebben ook deze beide grooten de jongste korte verklaring geteekend.

Eigenlijk Siantar staat onder het direct bestuur van het oeroenghoofd, den radja; de drie overige hierboven genoemde territoiren onder hoofden die den titel voeren van Toehan; dus Toehan Bandar, Toehan Sidepmanik, Toehan Sipolha.

(Toehan duidt in Simeloengoen op afstamming van een radja of diens descendenten).

In rang en positie verschillen de Toehans van Bandar en Sidepmanik zeer weinig of niet met den radja, daar beiden ten nauwste aan diens huis verwant zijn, ja eerstgenoemde zelfs van een oudere linie afstamt en daarom ook den titel voert van Toehan Siantar.

De eerste Toehan Bandar — de tegenwoordige Saoehadim genaamd is de zevende, — was de oudste zoon en aangewezen opvolger van een vroeger radja van Siantar, genaamd Radja Napitoeng. Zijn jongere volle broer was zeer onbeduidend, waarom hij ten diens behoeve van zijne aanspraken en rechten afstand deed. Daartegenover werd hem een deel van Siantar n. l. Bandar als apanage toegewezen, waarover hij vrijwel zelfstandig het bestuur voerde. Naar buiten bleef de radja steeds het oeroenghoofd, de vertegenwoordiger dus van het geheele landschap, als hoedanig hij echter van zijn kant weer niets kon doen dan na overleg en in overeenstemming met de hoofden van Bandar en Sidepmanik.

Als bewijs dat er feitelijk geen rangverschil tusschen hen drieën bestaat, geldt, dat de hoofden van Bandar en Sidepmanik met den radja gezamenlijk eten; zij daarentegen, die lager dan de vorst staan, moeten zich vergenoegen met het zoogenaamde „ajapan", het restant van den maaltijd van den radja.

De eerste Toehan Sidepmanik was mede een zoon van een (lateren) radja van Siantar n. l. van Radja Namalongah doch van een andere moeder dan de opvolger in het bestuur. De tegenwoordige Toehan is het vierde hoofd van Sidepmanik en een der beste en meest vertrouwde hoofden van Simeloengoen.

Zijn gebied dat vroeger een der welvarendste streken was, heeft in den tijd der Raja-oorlogen nu ruim 20 jaren geleden het meest geleden; alles werd te vuur en te zwaard verwoest; de talrijke bevolking vluchtte of werd in slavernij weggevoerd; en de groote veestapel weggeroofd.

De Toehan van het vierde territoir, Sipolha, neemt een lager standpunt in dan de beide eerstgenoemde hoofden. Hij stamt af van een der karadjaäns van Siantar n. l. van Roemah Tongah; hieromtrent stemmen de berichten althans overeen.

Wel heeft hij echter in vroegere jaren tegenover Siantar een zeer onafhankelijk standpunt weten in te nemen, ja was daarmede herhaaldelijk in oorlog.

In elk der vier territoiren heeft men in de eerste plaats de „pematang" d. i. de hoofdplaats, welke met de onderkampongs en de daarbij behoorende „taloen" d. z. de bouwgronden, direct wordt bestuurd door het hoofd, in Siantar proper dus door den radja, in de drie andere deelen door de Toehans.

In het bestuur over de pematang wordt ieder bijgestaan door 4 karadjaäns, welke waardigheid erfelijk is.

De karadjaäns zijn zoowel bestuurshoofden, zij het al in deze qualiteit voor en namens den radja (doorgaans zijn zij tevens hoofd van hun eigen kampong), alsook waardigheidsbekleeders, een soort ceremoniemeesters.

Buiten het door de vier hoofden der territoiren direct bestuurd gebied, besturen de pertoewanans of toengkats d. z. de hoofden van een kampong-complex (hoofd- en onderkampongs) en de daartoe behoorende gronden.

Zoo treft men in eigenlijk Siantar 5 toengkats aan.

Ook deze toengkats hebben weer hunne karadjaäns.

Onder de toengkats heeft men ten slotte de dorpshoofden, die aan het hoofd staan van een „hoeta" welke uit een kleiner of grooter aantal huisgezinnen (tangga of paroemah) zijn saamgesteld.

De toengkats, zoowel als de „karadjaäns didalem pematang" (aldus worden genoemd de karadjaäns van den vorst in onderscheiding met die der lagere hoofden) zijn leden van de karapatan van het landschap; volgens de adat hebben laatstgenoemden evenwel alleen een stem in het kapittel, als het den pematang of den eigen doesoen van den vorst betreft.

Ook de toengkat-waardigheid is weer erfelijk in de familie. Somwijlen treft men toengkats aan met nog slechts enkele huisgezinnen; tot hun waardigheid en rang doet dat echter niets af, en evenmin tot hunne rechten op de gronden, welke zij behouden, zoolang zij daarop verblijven.

Gelijk in Siantar is ook in de overige landschappen bovenomschreven bestuursindeeling de norm.

B. PANEI.

Het radjageslacht van Panei zoude afkomstig zijn van Toentoeng Batoe in de Pak-Paklanden. Zekere Si Radja Pak-Pak zoude vandaar zijn getrokken naar Tambak Bawang (Oeroeng Silau, Karolanden) en van hier naar Pematang Silau; een zijner zonen zoude radja van Silau, een ander radja van Panei zijn geworden.

De tegenwoordige radja van Panei is Toean Djadiamat.

C. RAJA.

Toehan Kapoeltahan, radja van Raja is, naar hij zegt, de dertiende van zijn geslacht. Zijn familie zoude afkomstig zijn van Tamba (eiland Samosir) en vandaar zijn getrokken naar Adjisenembah (Karolanden). De zoon van den eersten voortrekker zoude de eerste radja van Raja zijn geweest.

Een zeer belangrijke rol in de jongste geschiedenis heeft de vorige radja van Raja Si Rondain gespeeld. Als een tweede Attila doortrok hij moordende en plunderende de omliggende streken. Aan zijn rooftochten wist nu ruim 20 jaar geleden de Controleur Kroesen ten slotte een einde te maken.

D. TANAH DJAWA.

De tegenwoordige radja van Tanah Djawa is Toehan Djintar. Omtrent de beteekenis van den naam van het landschap (Javaansche grond, aarde) loopt de volgende legende:

Een vorstenzoon van Java trok naar den vreemde om een eigen rijk te stichten. Hij nam een handvol aarde van zijnen geboortegrond mede benevens een kruik (gemaakt van de laboevrucht) met water uit de rivier. Eerst toog hij naar Menangkabau en vandaar, vergezeld van een Maleier, steeds verder Noordwaarts. Eindelijk kwam hij te Oerat, een kampong aan de Zuidkust van het schiereiland Samosir. Aldaar vroeg hij den radja wat zijn marga was. Sinaga Sinoerat, luidde het antwoord. Dan zal dat ook mijn marga voortaan zijn en zijn wij dus familie thans, zeide de Javaan.

Daarop toog hij verder; na het meer weer te zijn overgestoken kwam hij te Hataran (tegenwoordig Hataran Djawa) in het rijk Si Tonggang, en trok vandaar naar de hoofdplaats van den vorst, alwaar zijn metgezel, de Maleier, zwervensmoede zich in de eenzaamheid terugtrok (betapa).

Op de hoofdplaats gekomen strooide hij de medegebrachte aarde uit en zette zich daarop neder, de kruik water in de hand houdende. De Radja van de vreemde verschijning gehoord hebbende, ging met groot gevolg tot den vreemdeling en vroeg hem wat hij wel in zijn land kwam doen. De Javaan antwoordde: de grond waarop ik zit, is mijn grond en dit water mijn water. De vorst, er niets van begrijpende, zeide heel onvoorzichtig: zoo ge dat waar kunt maken, dan zijt gij in mijn plaats de radja. De oplossing was eenvoudig; de Javaan werd vorst en het land heette van toen aan: „Tanah Djawa."

Meerdere verhalen in dien trant omtrent den oorsprong der Simeloengoensche rijkjes doen de ronde. Het is moeilijk uit die verhalen en legenden zich een voorstelling te maken van de vroegere geschiedenis der Simeloengoensche rijkjes. Dit schijnt echter te kunnen worden aangenomen, dat eertijds geheel Simeloengoen deel uitmaakte van een machtig rijk, „Nagoer" geheeten, dat zich waarschijnlijk zelfs over een goed deel der Karolanden heeft uitgestrekt.

Wellicht zijn de hoofden van het kleine landschapje Nagaradja (Nagoerradja) in Boven-Padang (Deli) de afstammelingen

van het eens zoo machtige Nagoer'sche vorstengeslacht.

Op de puinhoopen van Nagoer verrezen de vier rijkjes Silau, Panei, Siantar en Si Tonggang (Tanah Djawa).

De naam Silau werd veranderd in dien van Dolok, nadat in dat rijkje de „radja goeraha" (veldoverste) den wettigen vorst had verdreven. De Toehans van Malasori in Boven-Bedagei (Deli) en van Djandi Maoli in Raja noemen zich de wettige afstammelingen van het oude Silau'sche vorstengeslacht. Na verdrijving van den vorst maakte Poerba zich van het toen Dolok geworden Silau los, terwijl een der voorvaderen van den tegenwoordigen radja van Raja (zie boven) ten koste van Dolok en Panei het rijk Raja wist te stichten.

Reeds geruimen tijd zouden de vier Nagoer'sche landschappen hebben bestaan, toen de vorsten besloten gezamenlijk naar den Sultan van Atjeh te gaan ten einde een gelar en een „kebasaran" te ontvangen en door hem in hunne waardigheid te worden bevestigd.

Bij die gelegenheid, zegt het verhaal, zouden de landschappen eerst hun tegenwoordige namen hebben ontvangen. Panei ontving dien naar aanleiding van de omstandigheid, dat de vorst bij het ontvangen van gelar en kabesaran gezeten was op een „perpaneian", d. i. een bamboe, waarop aanteekening wordt gehouden van de goede en kwade dagen, en waarop uitleggingen zijn gegeven van de voornaamste sterrenbeelden en de bewegingen van zon en maan.

Silau werd zoo genaamd, wijl de vorst bij die gelegenheid gezeten was op een „hiau", een Bataksch kleed, dat om de heupen wordt geslagen; Siantar wijl de vorst op een „pantar" zat d. i. een vloer van een op palen gebouwd huis; en Tanah Djawa wijl de vorst was gezeten als een Javaan in tegenstelling met een Maleier of Batak, die buitenshuis steeds blijven staan.

Ook het vorenstaande moet weer onder voorbehoud worden aangenomen, maar waarheid of legende, er blijkt wel uit dat ook in de verre binnenlanden van Noordelijk Sumatra

aanzien en invloed van het eertijds machtige Atjeh zich deden gelden.

INKOMSTEN DER HOOFDEN.

Vóór wij ons daadwerkelijk met de zaken gingen inlaten, genoten de hoofden in Simeloengoen allerlei wettige en onwettige inkomsten en voordeelen, directe zoowel als indirecte.

1. In de eerste plaats genoten zij inkomen uit het *opium-monopolie*; zij kochten ruwe bollen opium bij den pachter in het Gouvernementsgebied tegen in overleg met het bestuur vastgestelde prijzen en behielden voor zich het uitsluitend recht tot den detailverkoop aan de bevolking. Sedert 1 April 1909 is hun gebied bij het Gouvernements pachtgebied ingelijfd. (St. 1909 No. 20).

Voorts genoten de hoofden de volgende heffingen:

2. de *pantjong alas*, d. i. $^1/_{10}$ (sepoeloeh satoe) van de boschproducten;

3. de *tjoekei*, in- en uitvoerrechten op de perdagangans, gevorderd van alle mogelijke handelsgoederen, producten, vee enz. Deze zijn afgeschaft.

4. de *hasil tiga* = marktgelden, een heffing van de waarde van alle ter markt (tiga) verkochte goederen; afgeschaft.

5. de *wang medja*, d. i. een belasting op de civiele vorderingen; ook weder $^1/_{10}$ van de waarde in geschil;

6. de *perhoekoeman*, d. z. de opgelegde boeten;

7. de *dobbelbelasting*, t. w. $^1/_{10}$ van de met dobbelen behaalde winsten benevens een halve dollar per „tikar", d. i. per matje, waarop gedobbeld werd; deze belasting is afgeschaft.

Voorts de inkomsten uit slavernij en pandelingschap en uit de verplichte heerendiensten der bevolking b. v. bij ladang- en huizenbouw; en eindelijk nog de „kabesaran adat" als b. v. een tand van iederen gedooden olifant, den rhinoceroshoorn, dan achterbout (hai-hai) van herten, zwijnen

en ander eetbaar groot wild, de huid van gevangen tijgers en enkele meer.

De meeste dier vroegere inkomsten zijn, gelijk gezegd, thans verdwenen. Daartegenover ontvangen de hoofden uit de landschapskas de helft van cijns en „present tanah" van vergunningen en concessiën, terwijl bovendien sedert den aanvang van dit jaar zij vaste bezoldigingen (de kamponghoofden eens per jaar belooningen) uit die kas ontvangen tot een totaal bedrag van *f* 21.000 's jaars.

LANDSCHAPSKASSEN.

Sedert 1 Januari 1908 bestaat voor de vier landschappen een (gezamenlijke) landschapskas, welke wordt geadministreerd door een daartoe door den Resident aangewezen bestuursambtenaar. De jaarlijksche begrooting van inkomsten en uitgaven wordt in overleg met het Europeesch bestuur door de vier landschapshoofden vastgesteld en behoeft om te werken de goedkeuring van den Resident.

De voornaamste vaste inkomsten der kas zijn de erfpachtscijns van de landbouwondernemingen, benevens de opbrengst der sedert 1 Juli 1908 door de Zelfbesturen voor hunne onderdanen ingevoerde belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten.

Wat het eerste middel betreft, zoo is de toekomst van de kas nog onzeker; het jaar 1908 was een buitengewoon jaar waarin tal van landcontracten werden uitgegeven, zoodat een aanzienlijk bedrag in de kas kwam (ook nog door andere toevallige baten) doch in exploitatie gebracht zijn nog slechts enkele perceelen.

De begrooting voor 1909 van de landschapskas van Simeloengoen wijst voor de inkomsten zoowel als voor de uitgaven het eindcijfer aan van *f* 103.200.—, w. o. echter een geraamd saldo uit den dienst 1908 van *f* 40.000.—

RECHTSPRAAK.

Het rechtswezen in Simeloengoen is nog niet behoorlijk geregeld.

Wat precies de bevoegdheid van iederen rechter of rechtbank is weet men niet juist meer mede te deelen; vaste regelen schijnen daaromtrent niet of niet meer te bestaan.

Voor het oogenblik worden, hetzij in eersten aanleg hetzij in hooger beroep, vele zaken onderworpen aan de beslissing van den Controleur, wiens oordeel de bevolking het liefst inroept en aan wiens uitspraak men zich ook onderwerpt.

Overigens berust de rechtspraak bij de kamponghoofden, bij de toengkats en bij de radja's, beter nog bij de karapatans door dezen voorgezeten.

Wat de kamponghoofden betreft over het algemeen scheen men het er over eens, dat die een maximum boete van $ 12.— mogen opleggen en civiele vorderingen tot hetzelfde bedrag mogen behandelen.

Behalve door den Controleur worden vele civiele zaken en verder de misdrijfzaken thans afgedaan door de karapatan der 4 radja's (landschapshoofden) onder leiding van dien ambtenaar.

Met een behoorlijke regeling van het rechtswezen is men doende.

GRONDBEZIT.

Men mag aannemen, dat in vroeger tijden de grond aan de heerschende marga behoorde d. w. z. dus door de gezamenlijke leden daarvan communaal werd bezeten.

Met de splitsing van het dorp en het ontstaan van meerdere kampongcomplexen (een moederkampong met dier nederzettingen hier als een complex beschouwd) trad een verdeeling van het territoir in, zoodat elk complex zijn eigen gronden had.

Daartegenover echter ontwikkelde zich meer en meer het éénhoofdig gezag van het oeroenghoofd, den radja, die meer

en meer rechten usurpeerde, allereerst zich ging beschouwen als de beschikker over en dus de eigenaar van de woeste gronden, en ten slotte ook van de reeds ontgonnen terreinen behoudens rechten van de ontginners, welke men erfelijke bezitsrechten kan noemen.

Zoo schijnt thans de opvatting; ook van wat in den grond is, zou de radja de eigenaar zijn.

Ieder ingezetene van het landschap heeft het recht op een stuk grond ter bebouwing; hij heeft slechts kennis te geven aan zijn hoofd; hij verkrijgt dan het erfelijk bezitsrecht daarop.

Ook een vreemdeling kan een stuk grond krijgen; hij wordt dan evenwel als onderdaan van den radja beschouwd en heeft een zekere cijns (boenga tanah) te betalen in den vorm van een klein gedeelte van den oogst, of wel een persembahan te geven.

Verkoop van gronden is verboden.

Wanneer een ingezetene zonder de vereischte kennisgeving het landschap verlaat dan vervallen zijn grond en zijn aanplant aan den radja (ook voorheen zijn vrouw en kinderen zooals boven reeds werd aangeteekend).

De onbebouwde gronden worden onderscheiden in:

1. *tombak* = oerwoud, dat nog nimmer ontgonnen werd of geen spoor van ontginning meer vertoont;
2. *harangan* = gronden, weer geheel tot den staat van wildernis teruggekeerd, doch nog enkele sporen dragende van vroegere ontginning;
3. *galoenggoeng*, jong ontgonnen en eerst sedert kort verlaten gronden, wier bezitters nog bekend zijn.
4. *sempalan*, dat zijn de uitgestrekte alang-alang gronden, tot weidegronden dienende.

XI. Vermelding van de op het landschap betrekking hebbende contracten en verklaringen.

De eerste verklaringen van onderwerping aan het Neder-

landsch gezag, door de hoofden van Simeloengoen afgelegd werden goedgekeurd voor zoover betreft:

a. *Siantar* bij Gouvernements besluit van 23 October 1889 No. 25;
b. *Tanah Djawa* bij Gouvernements besluit van 8 Juni 1891 No. 21; en
c. *Raja* en *Panei* bij Gouvernements besluit van 6 Januari 1904 No. 24.

Die acten van onderwerping waren echter in te vage termen gesteld.

Wel werd ook daarin verklaard, dat het gebied der onderteekenaren deel zoude uitmaken van Nederlandsch-Indië; wel werd ook de belofte van trouw afgelegd, maar overigens verklaarde men zich slechts *bereid* omtrent alle zaken de landschappen betreffende in *overleg* te treden met het Gouvernement of diens vertegenwoordiger.

Een zoodanige verklaring nu van bereidwilligheid en verder niets (alleen in zake grensgeschillen bevatten de latere verklaringen de belofte van onvoorwaardelijke onderwerping aan onze beslissingen) wat op den duur bezwaarlijk in overeenstemming te achten met een juiste verhouding tot Zelfbesturen van zoo geringe beteekenis als de onderwerpelijke.

Toen nu in 1907 den bestuurders van de sedert kort geannexeerde Karolandschappen de zoogenaamde „korte verklaring" werd afgenomen, was ook voor de vier Simeloengoensche landschappen het oogenblik gekomen om hunne betrekking tot het Nederlandsch Indisch Gouvernement dienovereenkomstig te wijzigen.

Vandaar de nieuwe verklaringen, naar aanleiding waarvan deze nota van toelichting is opgemaakt, en welke zijn goedgekeurd voor zoover aangaat Tanah Djawa, Panei en Raja bij Gouvernements besluit van 20 December 1907 No. 14 en wat aangaat Siantar bij Gouvernements besluit van 22 Januari 1908 No. 57.

Tegen het afleggen dezer nieuwe verklaringen had geen der hoofden bedenking; hunne verhouding tot het Neder-

landsch Gouvernement is thans op dezelfde basis geregeld als die der talrijke overige kleinere Zelfbesturen in dit gewest.

Volledigheidshalve wordt omtrent onze eerste aanrakingen met de vier landschappen en omtrent de annexatie nog het volgende aan deze nota toegevoegd:

Vóór het jaar 1885 waren onze aanrakingen van geen beteekenis; zooveel mogelijk onthielden wij ons ook daarvan. Omstreeks dat jaar echter ontstond van de zijde der Batakradja's het streven om zich onder onze souvereiniteit te stellen met de bedoeling vooral om ook naar hunne landschappen de Europeesche industrie te lokken. Zij bleven er immers geenszins onkundig van, welke aanzienlijke winsten de tabakscultuur den Maleischen radja's der benedenstreken aanbracht.

Enkele bijzondere omstandigheden verhaastten het proces.

Eind December 1884 deelt de Controleur van Asahan en Batoe Bahra, H. A. Hijmans van Anrooij den Resident mede, dat hij bericht had ontvangen omtrent het verjagen van den Radja van Tanah' Djawa, Toean Naposso door zijn jongeren broer Radja Maligas. Door tusschenkomst van den Datoe van Tanah Datar (een der Batoe Bahra'sche landschappen) liet Toean Naposso het terrein verkennen en den Controleur polsen over eventueelen steun van het Gouvernement bij zijn strijd in het herwinnen van het gezag. (Hierbij zij aangeteekend, dat de oudere Toean Naposso, zoon van een andere vrouw, regent was over Radja Maligas, zijn jongeren broeder, doch als zoon van de poeang bolon, hoofdvrouw van hun vader, wettig opvolger).

De Controleur ging daarop natuurlijk niet in, wijl het uit onbekendheid met de verhoudingen onvoorzichtig zoude zijn partij te kiezen en blijkbaar voor den zwakste. Slechts liet hij weten dat, wilden beiden broeders zijne bemiddeling komen inroepen, hij hen behoorlijk zou ontvangen.

Bij zijn zeer geheimen brief van 10 Augustus 1885 No. V/R deelde de toenmalige Resident Hoos der Regeering

mede, door een toeval te hebben vernomen, dat een zekere Baron von Horn, een in Amerika geboren Duitscher en sedert het vorige jaar in Deli zich bevindende, met den onafhankelijken Radja van Siantar een geheime overeenkomst had gesloten, waarbij hem het uitsluitend recht was verzekerd tot het ontginnen van gronden in dat landschap benevens nog eenige andere privilegiën. Daartegenover had hij den Radja zijn steun toegezegd tegen zijne vijanden. Nog vernam de Resident dat de Heer von Horn voornemens was naar Berlijn te gaan om daar den steun van de Duitsche Regeering te verwerven voor het vestigen van een protectoraat dan wel het verkrijgen van een charter.

Een nader onderzoek door den Resident in Asahan ingesteld, bevestigde die berichten nog niet dadelijk. Slechts bleek hem in Asahan (zeer geheime brief ddo. 26 Augustus 1885 La O.), dat de Heer von Horn werkelijk in Siantar was geweest doch vandaar weder naar Deli was teruggekeerd.

In dit laatste schrijven vestigde de Resident de aandacht der Regeering op de hem gebleken sterke neiging van de onafhankelijke Batakvorstjes om onder onze souvereiniteit te komen.

Een der hoofden van Tanah Djawa, Radja Djahinan, iemand die nog nooit een Europeaan had ontmoet, was in Asahan tot hem gekomen met het verzoek namens zijn vorst Toean Naposso zich onder onze souvereiniteit te stellen en als bewijs daarvan een Nederlandsche vlag te mogen ontvangen, en voorts om aan Europeanen te vergunnen zich in Tanah Djawa te vestigen voor de teelt van tabak.

Hem werd geantwoord, dat eerst de rust in Tanah Djawa moest hersteld zijn en de geschillen met Siantar moesten zijn bijgelegd voor het verzoek in overweging zoude kunnen worden genomen.

Ten einde nu meerdere zekerheid omtrent de bedoeling van von Horn te erlangen, deelde de Resident der Regeering mede den Controleur Hijmans van Anrooy te hebben opgedragen om een bestaand grensgeschil tusschen Pagoerawan (Batoe Bahra) en Siantar ter plaatse te onderzoeken en bij

die gelegenheid nadere inlichtingen als bedoeld in te winnen en in het algemeen naar de bestaande verhoudingen in de Batakstreken een onderzoek in te stellen

Maar overigen wees de Heer Hoos er op, — afgescheiden zelfs van mogelijke vreemde inmenging — hoe het thans nog tijd was onze politiek te wijzigen en althans de souvereiniteit te aanvaarden over die landschappen, welker gronden zich geschikt toonden voor de teelt van tabak (t. w. Tanah Djawa, Silau, Siantar en Raja), wijl immers naar zoodanige gronden destijds bijzondere vraag bestond.

Wel was nog bij de geheime Regeeringsmissive van 13 Februari 1885 No. 22/C den Resident te kennen gegeven, dat alle annexatie — zelf onder indirect bestuur — zoolang mogelijk moest worden vermeden, maar hij meende in verband tot de avontuurlijke plannen van Baron von Horn daarvoor te moeten waarschuwen.

Bij Haar geheimen brief van 3 October 1885 No. 148/C gaf de Regeering den Resident te kennen, dat ofschoon Zij daardoor vooralsnog niet geacht wilde worden gunstig gestemd te zijn voor inwilliging der verzoeken tot annexatie van de verschillende Batakhoofden, er nochthans geen bezwaar bestond om een geschikt bestuursambtenaar te belasten met het doen van zoodanige onderzoekingen, als zonder hoofden en bevolking te verontrusten er toe konden strekken om den waren toestand der bedoelde streken te doen kennen.

En bij Hare geheime missive van 8 November d. a. v. No. 172/C verzocht de Regeering die onderzoekingen te doen bespoedigen, en wel naar aanleiding van sedert nader ontvangen berichten van den Resident omtrent het werkelijk bestaan der overeenkomst-von Horn en het vertrek van dezen Heer naar Berlijn tot het vormen van een maatschappij tot exploitatie der hem in Siantar afgestane gronden.

In September 1885 begaf zich de Controleur Hijmans van Anrooy ingevolge de hem door den Resident verstrekte opdracht naar de Batoe Bahrasche Bovenlanden ten einde gegevens omtrent de onafhankelijke Bataklanden te verzamelen.

(Rapport omtrent die reis en de bijlagen werden der Regeering aangeboden bij dezerzijdsche missives van 27 Januari en 23 Februari 1886 Nos. 189 en 542).

Zeer belangrijke inlichtingen omtrent land en volk en omtrent de bestaande verhoudingen werden door dien ambtenaar verkregen. Zijne conclusiën waren dat het niet noodig was ons in verbinding te stellen met de „Na Doloks", d. z. de bergbewoners Oostelijk en Zuidelijk van het Tobameer, tenzij om hen bij voorkomende gevallen te tuchtigen of door de Maleische vorsten te doen tuchtigen.

Daarentegen adviseerde de Heer van Anrooy om onzen invloed te verzekeren in de lagere onafhankelijke Bataklanden en tot het sluiten van contracten met Siantar en Tanah Djawa.

Het zoude echter nog eenige jaren duren voor het daartoe kwam. Eerst in Augustus 1888 ondernam de Controleur J. A. Kroesen de reis naar Siantar met het voornemen om de tusschen de verschillende hoofden van dit landschap aanhangige geschillen op te lossen en allen te vereenigen door de zoo vaak reeds aangeboden onderwerping te aanvaarden.

De betrekkelijke verklaring hiervan werd goedgekeurd bij Gouvernements besluit van 23 October 1889 No. 25.

Hoewel de Regeering hare politiek van onthouding niet wilde verlaten, volgde toch ook weldra de annexatie van Tanah Djawa, dat mede reeds herhaaldelijk daartoe den wensch had te kennen gegeven.

De strijd tusschen de beide halfbroeders Toean Naposso en Radja Maligas om het gezag over dit landschap had zich ten slotte ten geruste van laatstgenoemde, die trouwens ook de meeste aanspraken had, beslist. Op 20 Juli 1888 werd de verklaring van onderwerping door de hoofden onderteekend, welke bij Gouvernements besluit van 8 Juni 1891 No. 21 werd goedgekeurd, nadat vooraf de beide broeders met elkaar waren verzoend. en de rust in geheel Tanah Djawa was weergekeerd.

Onwillekeurig had dus de politiek van expansie haar

intrede gedaan, waarom de Regeering het noodig oordeelde Hare inzichten daaromtrent nog eens bekend te stellen.

Dit geschiedde bij de geheime missive van den 1sten Gouvernements Secretaris van 4 November 1891 No. 254. De hoofdtrekken der te volgen gedragslijn tegenover de Bataklanden werd als volgt omschreven:

1). Geen streven naar annexatie;

2). Wordt deze het Gouvernement door de bevolking zelve dan wel door de omstandigheden opgedrongen, dan geschiedt zij van de Oostkust uit op de wijze als bij de besluiten van 23 October 1889 No. 25 en 8 Juni 1891 No. 21 geschiedde ten aanzien van Siantar en Tanah Djawa;

3). Bij elke uitbreiding van gebied dient het Gouvernement bedacht te zijn op het scheppen van de middelen, direct of indirect tot dekking der bestuurskosten.

4). De bevolking worde gehandhaafd in het genot harer eigen huishoudelijke instellingen en rechtspleging, voor zoover deze vereenigbaar zijn met het Nederlandsche oppergezag. Kannibalisme en menschenhandel waar die bestaan moeten dadelijk verboden en strafbaar gesteld worden.

Voorts moesten de bestaande rechten, inzonderheid die uit het grondbezit voortvloeiende, worden geëerbiedigd; en de rechtsbevoegdheden van rapats en hoofden op den voet der bestaande instellingen, waar mogelijk worden afgebakend.

Overigens diende het Gouvernement zich zooveel mogelijk op het standpunt te stellen, alsof de hierbedoelde landschappen onder zijn rechtstreeksch bestuur stonden, zonder dat zulks daarom uitdrukkelijk behoefde te worden verklaard.

Onze gedragslijn zoude dus, hoewel met eenzelfde streven naar algemeen direct bestuur, voorloopig min of meer een opportunistisch karakter dragen.

Herinnerd zij betreffende de landschappen Siantar en Tanah Djawa nog aan de commissie Kroesen — van Dijk (Gouvernementsbesluit van 18 Februari 1892 No. 5) en de reisbeschrijving door eerstgenoemden Controleur, voorkomende in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Deel XXXIX (1897).

In verband tot den door de Regeering uitgesproken wensch om niet te streven naar annexatie, duurde het tal van jaren voordat in die richting verdere stappen werden gedaan.

Raja had onder zijn vorig hoofd Si Rondaïm, gelijk boven reeds werd gememoreerd, jaren lang de omliggende streken beoorloogd en een schrikbewind uitgeoefend.

Een coalitie van de overige Radja's, gesteund door ons bestuur, maakte daaraan een einde.

De opvolger van Rondaïm, de tegenwoordige radja, Toehan Kapoeltahan zocht al spoedig na zijn optreden toenadering tot het Gouvernement ter bevestiging van zijn gezag.

Maar eerst in 1900 en wel bij missive van 12 October No. 5994/4 vroeg de Resident Van der Steenstraten machtiging om op de telkens herhaalde pogingen om onder onze souvereiniteit te geraken in te gaan en tevens ook de onderwerping van Panei te aanvaarden.

Bij missive van den 1sten Gouvernements Secretaris ddo. 18 Juli 1902 No. 2369 werd de gevraagde machtiging verleend.

Op 9 November 1902 en 24 September 1903 werden door de hoofden van Raja en Panei de verklaringen van onderwerping geteekend, welke bij Gouvernements besluit van 6 Januari 1904 No. 24 werden goedgekeurd en bekrachtigd. En hiermede was dus geheel Simeloengoen onder ons gezag gebracht.

Medan, den 13 Mei 1909.

290

INDIÆ
BATAV:
1818

291

INDIÆ
BATAV:
1818

292

INDIÆ
BATAV:
1819

293

INDIÆ
BATAV
1820

294

295

296 a. b.

297

298

299

INDIÆ
BATAV:
1821

300

1/2
St

301

302

a

303

b.

304

INDIÆ
BATAV:
1822

305

INDIÆ
BATAV:
1823

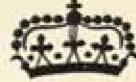
306 a.

b.

c.

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

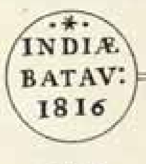

335

a. 336 b

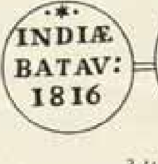

a. 337 b.

a. 338 b

339

340

341

342

343

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
New Delhi

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book clean and moving.

S. B., 148. N. DELHI.